

स्वर्गनी जिंदगी

હરે રામ હરે રામ, રામ રામ હરે હરે
હરે હૃષ્ણ હરે હૃષ્ણ, હૃષ્ણ હૃષ્ણ હરે હરે.

લેખક-સ્વર્ગસ્થ અમૃતલાલ સુવરજા પંડિતજી
ચોરવાડ, (કાઠિયાવાડ)

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલય તરફથી
સંપાદક અને પ્રકાશક: મિત્ર-અણંદાનંદ
અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

આવૃત્તિ ૩ છ, પૃષ્ઠ ૩૦૦, પ્રત ૫૫૦૦, સંવત ૧૯૬૬
મૂલ્ય રૂ(પચીસ ૨) = અ.ચ.ન ૦) = વજ્ર

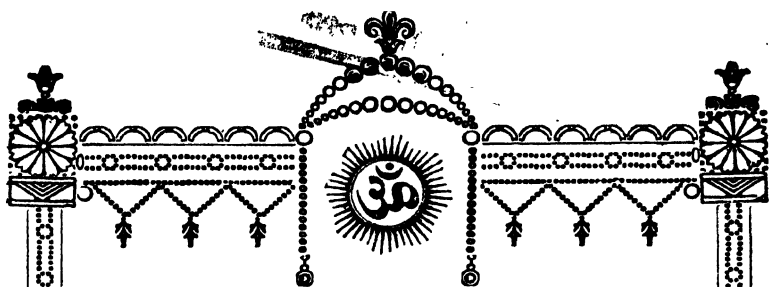
ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કોમ્પ્યુટર વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૫૮૨ કિંમત ૧.૨૦૦

ગ્રંથનામ સ્વામીની જન્મ

વર્ગિક ૨-૬

स्वर्गनी जिंदगी

હરે રામ હરે રામ, રામ રામ હરે હરે;
હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ, કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે.

લેખક-સ્વર્ગસ્થ અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયાર
ચોરવાડ, (કાઠિયાવાડ)

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય તરફથી
સંપાદક અને પ્રકાશક: ભિક્ષુ-અશ્વંઘાનંદ
અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

આવૃત્તિ ૩ જી, પૃષ્ઠ ૩૦૦, પ્રત ૫૫૦૦, સંવત ૧૯૯૬
મૂલ્ય રૂપિયા ૧) = અન્યત્ર ૦) = વડુ

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોપરિચય-સંગ્રહ
૨૨૫૮૨.

અમદાવાદ-“ સરવૃ સાહિત્ય મુદ્રણાલય ” માં.
બિહુ-અખંડાનંદના પ્રબંધથી મુદ્રિત

પ્રકાશકનું નિવેદન

આ “સ્વર્ગની જિંદગી”ની ત્રીજી આવૃત્તિની ૫૫૦૦ પ્રત પ્રસિદ્ધ થાય છે.

આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ સંવત ૧૯૭૮ માં “વિવિધ ગ્રંથ-માળા” દ્વારા, ઇંચ ૫”x૬.૧૧” ના કદમાં, પૈકા ટાઇપનાં ૪૦૦ પૃષ્ઠમાં છપાઇ હતી; જ્યારે આ આવૃત્તિ સર્વ કોષ્ટને વાંચવામાં સરળ પડે એ માટે સવૈના મોટા ટાઇપમાં અને ૫”x૯” ના કદનાં ૩૦૦ પૃષ્ઠમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. આમ કદ લગભગ દોઢગણું મોટું થવાથી પૃષ્ઠ સંખ્યામાં ઘટાડો થયો છે.

આગલી આવૃત્તિ “વિવિધ ગ્રંથમાળા”ના ગ્રાહકો પૂરતી એટલે કે માત્ર ચાર હજાર પ્રત છપાયલી હોઇ, વાર્ષિક ફાળે તેનું મૂલ્ય રૂપિયા ૧) = રખાયું હતું. છૂટક વેચાણના ધોરણે મૂલ્ય એથી વધુ આવે તેમ છતાં આ આવૃત્તિ એજ મૂલ્યે પ્રસિદ્ધ થાય છે તેમાં ઇશ્વરેચ્છાજ સમજવી.

વાચકવર્ગના પુણ્યયોગે યુરોપીય વિગ્રહના પરિણામે થયેલી મોંઘવારીનો બોજો આના ઉપર ચડ્યો નથી; કેમકે છાપવાના કાગળ જૂના ભાવે મળ્યા છે અને બાંધણી પાકા પૂદાને બદલે પૂદા તથા પટ્ટીવાળી રાખી છે.

શુદ્ધિપત્ર પાન ૧૧ ઉપર છપાયું છે, તે મુજબ ગ્રંથ સુધારીને વાંચવો ઘટે.

આ પછી બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના અને લેખકની પ્રસ્તાવનાનો સારાંશ અપાયો છે. તેમાં આ ગ્રંથની યોજના તથા ઉપકારકતા ઇત્યાદિ વિષે સવિસ્તર જણાવેલું છે. તેથી અત્રે તે માત્ર એટલુંજ જણાવવાનું કે, આવા સરળ છતાં સચોટ સદ્ગ્રંથોના શ્રવણમનનથી પ્રેરણા મેળવતા ચાલી ઉત્પત્તિ પ્રાપ્ત કરવા વાચકબંધુઓ પ્રેરાય, એવી ભાવનાપૂર્વક હરિઃ ॐ તત્સત્ ॥

ભાદરવા સુદિ ૫, સંવત ૧૯૯૬

—ભિક્ષુ અખંડાનંદ

बीजी आवृत्तिनुं निवेदन

x

x

x

x

આ પુસ્તક આજથી પંદર વર્ષ પહેલાંનું લખાયલું છે. દેશમાં ચાલતી રાજપ્રકરણી ચળવળ પાછળ સર્વસ્વનો ભોગ આપનારા એ વખતમાં હાલના કરતાં બહુ ઓછા હોવા છતાં, લોકમાન્ય તિલક મહારાજ અને ખીજાઓએ ઉઠાવેલાં કષ્ટો અને શ્રમને લક્ષને એ સમયે પણ સર્વસામાન્યની વિચારભૂમિકામાં સારું જેવું મંથન ચાલી રહ્યું હતું. આ હકીકત જોતાં આ પુસ્તકમાં સ્વદેશી હિલચાલ, દેશસેવા, વગેરે અગત્યની બાબતો ઉપર જે ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે, તે પઢિયાર જેવા લાગણીવાળા લેખક માટે સ્વાભાવિકજ છે. આ પ્રમાણે દેશહિતની જે લાગણીથી આ પુસ્તક તેમણે લખ્યું છે અને તેમાં મહારાણા પ્રતાપ, ગુરુ ગોવિંદસિંહ, વગેરે મહાન દેશ-ભક્તોની તેમજ ખીજા હકીકતો અસરકારક રીતે ચૂંટી છે; તે જોતાં આશા છે કે, આ પુસ્તક હાલ બહાર પડવા છતાં પણ તે સર્વ-સામાન્ય માટે ઠીક ઉપયોગી થશે.

આ પુસ્તકમાં ન્યાં ન્યાં પુનરુક્તિનું તેમજ ભાષા વગેરેનું વધારા પડતું લખાણ ટૂંકાવવા જેવું લાગ્યું તથા એકખીજા કામો પ્રત્યેના તિરસ્કારસૂચક શબ્દોની બાબતમાં તેમજ ખીજું સંશોધન કરવા જેવું લાગ્યું, ત્યાં ત્યાં સંપાદકે લેખકના મુદ્દાને જાળવીને તે તે પ્રમાણે કરવાનો યથામતિ યત્ન કર્યો છે.

x

x

x

x

શ્રીયુત પઢિયારનાં લખેલાં સર્વ પુસ્તકોના બે કે ત્રણ વર્ગ પાડી ઘટતા સંશોધન અને સંક્ષેપપૂર્વક સંગીનરૂપમાં તેનાં બે કે ત્રણ મોટાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે, તો તે અનેક પેઢીઓ સુધી ખાસ વાંચવા અને સંગ્રહ કરવા યોગ્ય સાહિત્ય થઈ રહે એમાં શક નથી.

ૐ તત્સત્

આપાઠી પૂર્ણિમા-સંવત ૧૯૭૮

—ભિક્ષુ અખંડાનંદ

લેખકની પ્રસ્તાવનાનો સારાંશ

આ પુસ્તક લખવાનો હેતુ

અસારે આપણે પોતે આપણું કર્તવ્ય સમજતા નથી; આપણા અંધુઓ અતિશય અજ્ઞાનના અંધકારમાં ફસાઇ પડેલા છે; આપણા અંધુઓ ધણી જાતની વંશપરંપરાની ગુલામગીરીઓમાં અંધાઇ ગયેલા છે; ગરીબામને લીધે આપણા કરોડો અંધુઓ ટુકડા રોટલા વિના રખડે છે; આપણી કરોડો બહેનો એટલી બધી વહેમી, અજ્ઞાન, લાચાર અને દયાજનક સ્થિતિમાં છે કે જેની કાંઈ હદજ નથી; રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચેનો સંબંધ જેવો હોવો જોઈએ તેવો નથી; આપણા દેશની અસલની હુનરકળાનો નાશ થવાથી આપણને પરદેશને આધારે રહેવું પડે છે; આપણી લક્ષ્મી પરદેશમાં ચાલી જાય છે અને આપણે દરિદ્રી બની જઈએ છીએ; આપણો ગૃહસ્થાશ્રમ બગડી ગયો છે; પશુઓની અદલાબદલી જેવાં અને પશુઓનાં વેચાણ જેવાં આપણાં લગ્નો થઈ ગયાં છે; આપણા અસલના ઉત્તમ ધર્મોમાં પોલપોલ ધૂસી જવાથી આપણે સત્ય ધર્મ સમજતા નથી; આપણા વિચારો જુદા છે, આચારો જુદા છે અને આટલી બધી આફતો છતાં હજી પણ આપણા અંધુઓ મોજાલા, ઉડાહિ, ખુશામતિયા, એશઆરામમાં જિંદગી ગુમાવી નાખનારા તથા બીકણ થતા જાય છે; માટે પ્રથમ હું પોતે સુધરું તે સારુ અને પછી મારા અંધુઓને સુધારવા સારુ મારે કાંઈક પણ કરવું જોઈએ એમ મને વિચાર થયો.

એ પછી બહુ વિચાર કરતાં એમ લાગ્યું કે, શુભ કામમાં મોભ આપવો જોઈએ; તે ન બની શકે તો વળી આપવી જોઈએ; તે પણ ન આપી શકાય તો સળી આપવી જોઈએ અને સળી પણ ન આપી શકાય તો છેવટ “હાં મારો બાપો” એમ એક લલકારો તો કરવોજ જોઈએ. માટે દેશકલ્યાણનાં કામોમાં—હું મોભ કે વળી આપી શકું તેમ તો નથીજ; પણ એક સળી આપી શકું તેમ પણ નથી; તેથી આ “સ્વર્ગની જિંદગી” એ મારી તરફનો “હાં મારો બાપો” એમ એક માત્ર લલકારોજ છે.

આ પુસ્તકમાં મુખ્ય મુદ્દાઓ શું છે ?

આ પુસ્તકમાં આપણે આપણી ફરજો બજાવી શકતા નથી, તેનાં કારણો બતાવેલાં છે અને કયે ઠેકાણે કઈ બાબતોમાં આપણી બૂલો થાય છે તે સમજાવેલું છે; એટલુંજ નહિ પણ ગરીબો, શ્રીમંતો, થોડાક જ્ઞાનવાળા ગામડિયાઓ, કારીગરો, અમલદારો, ખેડૂતો, બિખારીઓ, ધર્મગુરુઓ, બહાદુર વીરો, વિદ્યાર્થીઓ, ધરમાંજ રહેનારી સ્ત્રીઓ, અનાથ વિધવાઓ, વેપારીઓ, મુસાફરો વગેરે દરેક માણસ કાંઈક પણ વધારે સારી રીતે પોતાની જિંદગી ગાળી શકે એવા સહેલામાં સહેલા ધરગતુ ઉપાયો બતાવેલા છે.

ઇતિહાસની વાતો કાંઇ ફેરવી શકાય નહિ

આ સિવાય ત્રીજી એ બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે, ઐતિહાસિક વાતોને કાંઈ આપણે ફેરવી શકતા નથી.

પ્રતાપસિંહ જેવો બહાદુર અને કુળના અભિમાનવાળો તથા દઢતાવાળો અને મોતને ખભા ઉપર લઇને ફરનારો રાજા, કોઇના આવેશમાં પોતાના મુસલમાન દુશ્મનો માટે આજે આપણને ન ગમે તેવાં સખ્ત વચનો કહે તેમાં, તેમજ ઔરંગઝેબ જેવો જોરાવર, પ્રપંચી અને ધર્મોંધ બાદશાહ હિંદુરાજ્યોને પાયમાલ કરે; હિંદુઓ ઉપર જળિયા વેરો નાખે અને હિંદુઓ માટે ગમે તેવાં તિરસ્કાર-ભર્યાં વચનો કહે તેમાં પણ કાંઈ નવાઇ નથી. આપણે જ્યારે એ વખતની ખરી અનેલી ઐતિહાસિક વાતો કહેવી હોય, ત્યારે બહુજ અંકુશમાં રહીએ; તોપણ કોઈકે પ્રસંગે જરાક આકરા શબ્દો કહ્યા વિના ચાલે નહિ; અને જો એવા શબ્દો ન વાપરીએ તો એ વખતના બનાવોનો કાંઈ પણ ખ્યાલ આવી શકે નહિ. માટે ગુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાના શિષ્યોને દેશના કલ્યાણનો ઉપદેશ આપે તેમાં, મહારાણા પ્રતાપસિંહ પોતાના પુત્રને તેનું કર્તવ્ય સમજાવે તેમાં અને ઔરંગઝેબ ગુરુ ગોવિંદસિંહના આપ ગુરુ તેગબહાદુરને હાથીના પગ નીચે કચરાવીને મારી નાખવાનો હુકમ આપે તેમાં, એકબીજાની લાગણી દુખાય એવા શબ્દો તો કાંઈક હોયજ. જો કે એ શબ્દો અસલનાં વચનોનો સોમો ભાગ પણ ખરાબ હોતા નથી; તોપણ તે હાલના વખતમાં કુદરતી રીતેજ આપણને ગમતા નથી; કારણ કે અત્યારે હિંદુ મુસલમાનોના લાભ કાંઈ જુદા નથી; એટલુંજ નહિ પણ અત્યારે તો ડાહ્યા મુસલમાનોએ હિંદુઓના જૂના વાંકો માફ કરેલા છે અને સમજી હિંદુઓએ મુસલમાનોના વાંકો માફ કરેલા છે; અને તે બન્ને મોટી કામો વચ્ચે ગાઢી મૈત્રી બંધાતી જાય છે. એટલે હવે જૂના વખતની કડવાશભરેલી વાતો યાદ કરવી અને એકબીજાની લાગણી દુભાવવી, એ સમજી કે ભલા માણસોનું કામ નથી. એ હું ખરાબર રીતે સમજું છું, પણ આપણા બંધુઓ બહુજ નમાલા થઇ ગયેલા છે, તેથી ખરા અનેલા ઇતિહાસના કાંઈક સારા દાખલા જોઇને તેઓમાં નવું જીવન આવે એવી શુભેચ્છાથી આ પુસ્તક લખેલું છે; અને તેમ છતાં એમાંનું કોઈ વચન જો કાંઈ માણસને ન ગમે તો હું નમ્રતાપૂર્વક જિગરની લાગણીથી વારંવાર માફી માગું છું. કારણ કે નવું જીવન અને દેશની સેવા એજ મારો મુખ્ય હેતુ છે, કાંઈ કોઈની લાગણી દુખાવવી એવો મારો હેતુ નથી.

ચૌરવાડ }
તા ૧૬-૭-૦૮ }

વૈદ્ય અમૃતલાલ મુંદરજી પઢિયાર

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	હાલનાં માખાપોની શિખામણનો એક નમૂનો...	૧
૨	અસલના વખતમાં આપણો દેશ સુખી હતો અને હાલમાં દુઃખી છે તેનાં કારણો ...	૨૬
૩	મોટા મહારાજાઓને પણ મોજમજ પાલવતી નથી, ત્યારે આપણને તે કેમ પાલવશે?... ..	૨૮
૪	આપણા લોકોની ને આપણા દેશની હાલની સ્થિતિ...	૨૯
૫	પૃથ્વીરાજ ચૌહાણનું મોજલાપણું...	૩૨
૬	આવક ઘટવાથી નહિ પણ મોજમજ વધવાથીજ આપણી ખરાબી થાય છે ...	૩૩
૭	આપણી હાલની સ્થિતિ...	૩૫
૮	નિઝામ અને પેશ્વા સરકાર...	૩૬
૯	સહનશીલતા અને સાદાઈ વિના ફતેહ મળે નહિ ...	૩૭
૧૦	સ્વદેશાભિમાન એ બહુજ મોટો ગુણ છે...	૩૭
૧૧	સ્વદેશપ્રેમી મિયુસિયસ ...	૪૦
૧૨	આપણે કેવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ ...	૪૬
૧૩	આપણા પોલપોલવાળા શેઠિયાઓની વાતો ...	૪૯
૧૪	પોથીમાંનાં રીંગણાં!...	૫૭
૧૫	આલડછેટની પોલ ...	૫૯
૧૬	મનુષ્યદેહ ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે તેનું કારણ શું?... ..	૬૧
૧૭	જગતની વસ્તુઓ તથા બુદ્ધિની ખૂબી ...	૬૪
૧૮	પરમાર્થના ઇજનેરોની કામગીરી...	૬૭
૧૯	આપણી ખરાબીનાં મૂળ ...	૭૨
૨૦	રાજદારી જાગૃતિની જરૂર ...	૭૫
૨૧	રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી થતા ફાયદા ...	૭૬
૨૨	આપણા ધંધારોજગારની સ્થિતિ ...	૮૦
૨૩	આપણા ધરસંસારનું ભોપાળું ...	૮૧
૨૪	આપણા કારીગરોનાં ઓળરો ...	૮૫
૨૫	વિલાયતના ને અહીંના મજૂરોની સરખામણી...	૮૬
૨૬	વેપારમાં પરદેશીઓની ઉપર ફાવી શકીએ તેનાં કારણો	૮૮
૨૭	આપણી કઠંગી રૂઢિઓથી થતી ખરાબી...	૯૦
૨૮	આપણા દેશમાં થતો વખતનો દુરુપયોગ ...	૯૨
૨૯	કોઇની પાસેથી કાંઈ પણ માગવું એ ઘણુંજ ખરાબ છે	૯૩
૩૦	ગુણવાન માણસોની કદર કરો ...	૯૪

- ૩૧ ગુણવાનના ગુણોનો લાભ લેો ૯૬
- ૩૨ ગુણીજનોને મદદ કરી હોય તેનું પરિણામ ૯૮
- ૩૩ કામ કરવાનું ક્યાં છે? ૯૯
- ૩૪ આપણા લોકો વખત કેમ ગુમાવે છે તેના દાખલા ... ૧૦૧
- ૩૫ કામ કરવું એટલે શું? ૧૦૨
- ૩૬ કામની મહત્તા... ... ૧૦૪
- ૩૭ અમે શું કામ કરીએ? તેનો ખુલાસો ૧૦૫
- ૩૮ વિધવાઓને દિલાસો મેળવવાના ઉપાય ૧૦૭
- ૩૯ જુદા જુદા માણસોને સમજાવવાની જુદી જુદી યુક્તિઓ ૧૦૯
- ૪૦ રાજાઓને સમજાવવાની યુક્તિ ૧૧૦
- ૪૧ બધી જાતની સામગ્રી તૈયાર છે, હવે તો માત્ર કામ કરનાર માણસોનીજ ખોટ છે ૧૧૩
- ૪૨ આપણાથી બની શકે તેવાં સહેલાં સહેલાં પરમાર્થનાં કામો ૧૧૪
- ૪૩ ખેતીવાડીમાં તથા બીજાં ઘણાં ખાતાંઓમાં સુધારા કરવા માટે હજી મોટું મેદાન છે... ... ૧૧૫
- ૪૪ પૈસા ક્યાં છે? પૈસા વિના કાંઈ થઈ શકે નહિ... ... ૧૧૭
- ૪૫ અમારી ગરીબાઈ ૧૧૮
- ૪૬ ગરીબાઈની વાતોની સાથે કામ કરવાની વાતો કરો... ૧૧૯
- ૪૭ આપણા દેશની હાલની સ્થિતિ ૧૨૧
- ૪૮ આપણે આગળ વધવાની સગવડો... ... ૧૨૨
- ૪૯ આપણી ગરીબાઈ વચ્ચે પણ આપણે કાંઈક કરી શકીએ તેમ છીએ ૧૨૩
- ૫૦ બીડી પાછળ થતો ધનનો ધુમાડો... ... ૧૨૩
- ૫૧ આગળ વધવાના સહેલા ઉપાયો ૧૨૫
- ૫૨ આપણા દેશમાં વપરાતી પરદેશી ચીજો... ... ૧૨૬
- ૫૩ લગ્ન તથા મરણ પાછળ થતા ખર્ચો ૧૨૭
- ૫૪ આપણા ખોરાકમાંથીજ આપણે ત્રણ કરોડ માણસોને નિભાવી શકીએ તેમ છીએ ૧૨૯
- ૫૫ દેશના કલ્યાણ સારુ લગ્ન ઉપર કર નાખવો જોઈએ... ૧૩૧
- ૫૬ ખાંપણમાં જેટલા રૂપિયા ખર્ચાય છે તેટલા પણ દેશના હિતમાં ક્યાં ખર્ચાય છે?... ... ૧૩૩
- ૫૭ હલકા ગણાતા લોકોને સુધારવાની કૃપા કરો ૧૩૪
- ૫૮ આપણી ખામીઓ ૧૩૫
- ૫૯ આપણા દેશમાં છે તે કરતાં વધારે ગરીબાઈ દેખાય છે તેનું કારણ શું? ૧૩૮
- ૬૦ સાચવી રાખેલા પૈસાનું પરિણામ ૧૪૩
- ૬૧ પાપને લીધેજ અમારી શ્રીમંતાઈનું પૂરેપૂરું સુખ ભોગવી શકતા નથી ૧૪૫

૬૨ આત્માનો સ્વભાવ	૧૫૦
૬૩ જેવું કરશો તેવું પામશો	૧૫૩
૬૪ આપણાં દુઃખો મટાડવાના ઉપાયો	૧૫૬
૬૫ અહા ! મારે ઘેર તારું ઐશ્વર્ય !!	૧૬૦
૬૬ વધારે ધનથી થતી ખરાબી	૧૬૬
૬૭ નાના પરમાર્થની મોટી ખૂબી	૧૬૯
૬૮ એક દોદિશું આપવામાં આટલો બધો આનંદ !	૧૭૧
૬૯ એક ગરીબ મુસાફર	૧૭૨
૭૦ સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવી એટલે શું ?	૧૭૩
૭૧ પૈસા વિના પણ પરમાર્થ થઇ શકે છે	૧૭૫
૭૨ દુઃખીઓની સેવાનો આનંદ	૧૭૬
૭૩ મોટા પરમાર્થ કરે તેને કેટલો બધો ફાયદો થતો હશે !	૧૭૯
૭૪ પરમાર્થમાંથીજ આપણું કલ્યાણ થવાનું છે	૧૮૧
૭૫ અસલના આપણા બાપદાદાઓનો સિદ્ધાંત પણ એજ હતો	૧૮૪
૭૬ આપણા દેશની અસલની ને હાલની સ્થિતિ	૧૮૬
૭૭ છતાં સાધનોએ આપણે કાંઇ કરી શકતા નથી તેનું કારણ	૧૮૮
૭૮ આપણા દેશનાં ભયંકર દુઃખો	૧૮૯
૭૯ આપણા પગે લાગવાજોગ સાધુઓ !	૧૯૦
૮૦ આપણી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ	૧૯૧
૮૧ ઊતરતા વર્ગની દયાજનક સ્થિતિ	૧૯૨
૮૨ જીવદયાનો ખરો રસ્તો	૧૯૪
૮૩ ગુનાઓ અટકાવવાનો ઉપાય	૧૯૪
૮૪ હલકા વર્ણના લોકોને સુધારવાથી થતા ફાયદા	૧૯૫
૮૫ નાતજાતની આબડછેટથી થતી ખરાબી	૧૯૬
૮૬ સારાં કામો કરી શકે તેવા માણસોએ હલકાં કામોમાં રોકાઇ રહેવું એ પાપ છે	૧૯૮
૮૭ આપણા ગૃહસ્થાશ્રમની હાલત	૧૯૯
૮૮ આપણા દેશનાં નિરાધાર બાળકો	૨૦૧
૮૯ ધર્મશુરઓના સ્વાર્થથી થતી ખરાબીઓ	૨૦૩
૯૦ આવક થોડી ને ખર્ચ ઝાઝું એ દુઃખ શું થોડું છે ?	૨૦૫
૯૧ પરદેશી વસ્તુઓ વાપરતાં પહેલાં વિચાર કરો	૨૦૬
૯૨ આપણા વ્યવહારમાં ચાલતી પોલો	૨૦૭
૯૩ લક્ષ્મીમાં ચાલતી પોલ	૨૦૮
૯૪ ધર્મમાં ચાલતી પોલ	૨૦૯
૯૫ રાજદારી બાબતોમાં પણ આપણે પોલ-પોલ ચલાવી-એ છીએ	૨૧૦
૯૬ શ્રીમંતો તે શું કરવા કાંઈ કામકાજ કરે ?	૨૧૨

- ૯૭ દેશની સેવા નહિ કરનારા શ્રીમંતોની દશા ... ૨૧૨
- ૯૮ પરમાર્થ કરવામાં જે ધન ન ખરચાય તે ધન કોરટોમાં
લડવામાં ખરચાય છે ... ૨૧૪
- ૯૯ બિખારીઓને ધંધે લગાડવા સારુ તેઓનું સંસ્થાન વ-
સાવવું જોઈએ ... ૨૧૫
- ૧૦૦ બિખારીઓનાં છોકરાંઓને ભીખના ધંધામાં પડવા દો મા ૨૧૬
- ૧૦૧ બિખારીઓની દુર્દશા આપણા શ્રીમંતો ન જાણે એ શું
થોડું દુઃખ છે? ... ૨૧૮
- ૧૦૨ બિખારીઓથી થતી ખરાબીઓ ... ૨૨૦
- ૧૦૩ જુદી જુદી જાતના બિખારીઓ માટે જુદા જુદા આશ્રમો
સ્થાપવા જોઈએ ... ૨૨૧
- ૧૦૪ આપણા દેશમાં દારૂથી થતી ખરાબી ... ૨૨૩
- ૧૦૫ આ બધું કરવું કયાંથી? ... ૨૨૫
- ૧૦૬ આપણા ધરની અંદરનાં દુઃખો ... ૨૨૬
- ૧૦૭ આપણે દુઃખો ભોગવીએ છીએ તેનાં કારણો ... ૨૨૭
- ૧૦૮ હવે તો આપણે આપણા દેશનું ભલું કરવા સારુ ખાસ
ચાહીને દુઃખો ભોગવતાં શીખવું જોઈએ ... ૨૨૮
- ૧૦૯ ખુશીથી ભોગવવાનાં દુઃખો ... ૨૨૯
- ૧૧૦ સંસારસુધારા માટે ખુશીથી ખમવાનાં દુઃખો ... ૨૩૧
- ૧૧૧ માની શિખામણ ... ૨૩૨
- ૧૧૨ દેશને અર્થે દુઃખો ખમવાં એજ અત્યારે આપણો ધર્મ છે ૨૩૪
- ૧૧૩ દુઃખ ખમવા માટે પ્રભુનો હુકમ ... ૨૩૪
- ૧૧૪ પરમાર્થનાં દુઃખો કોણ ખમી શકે ... ૨૩૫
- ૧૧૫ પરોપકાર અર્થે દુઃખ ખમવું એ દેવ પૂજવા બરાબર છે ૨૩૬
- ૧૧૬ પ્રભુપ્રેમનો સ્વભાવજ એ છે કે ચાહવું ને સહેવું ... ૨૩૭
- ૧૧૭ દુઃખો જેટલાં મોટાં દેખાય છે એટલાં મોટાં તે નથી ... ૨૩૭
- ૧૧૮ આ દુનિયામાં દુઃખ ભોગવ્યા વિના છૂટકોજ નથી ... ૨૩૮
- ૧૧૯ અભયપણું એજ ધર્મનો પાયો છે ... ૨૪૦
- ૧૨૦ બીક મટાડવાના ઉપાયો ... ૨૪૧
- ૧૨૧ પોતાની ફરજ બજાવતાં ડરવું નહિ એ આ જમાનાનું
તપ છે ... ૨૪૨
- ૧૨૨ આપણા લોકો બહુજ બીકણ છે તેનું મૂળ કારણ શું? ૨૪૩
- ૧૨૩ સ્ત્રીઓની મદદ વિના આગળ વધી શકાય નહિ ... ૨૪૪
- ૧૨૪ સ્ત્રીઓમાં રહેલા સાત મહાન ગુણો ... ૨૪૫
- ૧૨૫ સ્ત્રીઓ સુધરશે ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે ... ૨૪૬
- ૧૨૬ મોટા ધર્મથી થતી ખરાબી ... ૨૪૪
- ૧૨૭ ધર્મ એટલે શું? ... ૨૪૫

૧૨૮	ધર્મની મુખ્ય ફરજો...	...	...	...	...	૨૫૬
૧૨૯	હાલમાં આપણે કેવા ધર્મ જોઈએ છે ?...	...	...	...	...	૨૫૮
૧૩૦	આભડછેટને લીધે શીખો હારી જતા હતા ...	...	...	...	...	૨૫૯
૧૩૧	આભડછેટના દુઃખમાંથી છૂટવા સારુ ઝામોરીન રાજા	...	...	...	...	...
	મુસલમાન થઇ ગયો	...	...	...	...	૨૬૦
૧૩૨	આપણા દેશની તથા ધર્મની પડતીનું મુખ્ય કારણ	...	...	...	...	...
	આભડછેટ છે ...	...	...	...	...	૨૬૧
૧૩૩	હવે આપણને કેવા ધર્મ જોઈએ છે ?	...	...	...	...	૨૬૩
૧૩૪	આદત વખતના ધર્મો જુદા હોય છે	...	...	...	...	૨૬૩
૧૩૫	ભાઈઓ ! અત્યારે આપણે ધર્મ કયો ?	...	...	...	...	૨૬૫
૧૩૬	શીખોની ફતેહનું કારણ	...	...	...	...	૨૬૬
૧૩૭	દેશના કલ્યાણ સારુ ગુરુ ગોવિંદસિંહે કરેલું તપ	...	...	...	...	૨૬૭
૧૩૮	ભક્તિનો અર્થ	...	...	...	...	૨૭૨
૧૩૯	શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલી ધર્મયુદ્ધની મહત્તા	...	...	...	...	૨૭૩
૧૪૦	ગુરુ ગોવિંદસિંહની ખૂબી	...	...	...	...	૨૭૫
૧૪૧	સ્વર્ગની નિંદગી ભોગવવાના ઉપાયો	...	...	...	...	૨૮૭

શુદ્ધિ પત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭	૧૫	દુસ્મમનોની	દુસ્મનોની
૨૧	૧૪	સ્વતંત્રતા	સ્વતંત્રતા
૩૭	૯	તવાની	તેવાની
૩૯	૫	સાથી	સૌથી
૩૯	૨૪	ટંકામાં	ટૂંકામાં
૩૯	૩૨	સ્વાર્થ	સ્વાર્થ
૪૦	૨૫	પ્રળય	પ્રલય
૪૩	૧૮	પાતઃકાલ	પ્રાતઃકાલ
૫૩	૨૩	મહેનમાનને	મહેમાનને
૫૩	૩૦	રૂપિયાનો	રૂપિયાનાં
૫૫	૧૮	મિલતકનો	મિલકતનો
૭૦	૨૩	વદસાદથી	વરસાદથી
૭૧	૨	ઓદ્ધિસિનાં	ઓદ્ધિસનાં
૯૨	૧૪	નિંદગી	નિંદગી
૯૫	૩૩	એટલે	એટલે

પ્રક્ર	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૯૬	૧૧	માણસોને	માણસોને
૯૭	૩૦	બનાવવું ?	બનાવું ?
૧૧૦	૨૦	થાય	થયા
૧૧૨	૧૨	લગતી	લગતી
૧૧૫	૨૧	સુધારવા	સુધારવા
૧૨૬	૨	રાજખીશીઘી	રાજખુશીઘી
૧૬૪	૧૮	મામસોના	માણસોના
૧૬૪	૩૦	પોતોનાં	પોતાનાં
૧૭૩	૩૩	અપાવવા	અપાવવા
૧૭૪	૨૪	પ્રશુદ્ધિઓનું	પશુદ્ધિઓનું
૧૮૫	૧૦	ઝોળખાણવાવાળા	ઝોળખાણવાળા
૧૮૮	૧૦	સ્વર્ગનાં	સ્વર્ગનાં
૧૯૩	૨૭	ભગવાનનાજ	ભગવાનનાજ
૨૦૫	૨૬	માણસની	માણસની
૨૧૪	૩	લડવામાં	લડવામાં
૨૧૫	૨૬	વસરની	વસરની
૨૪૦	૨૦	બહાદુર	બહાદુર
૨૪૩	૩૧	નમલાપણાને	નમાલાપણાને
૨૪૪	૧૬	ભૂષણા	ભૂષણા
૨૪૪	૨૨	તત્રવૈભુવમ્	તત્ર વૈ ભુવમ્
૨૫૨	૬	આપણે	આપણે
૨૫૩	૧૦	મૂલોનાસ્તિ	મૂલો નાસ્તિ
		કુતઃશાસ્ત્રા	કુતઃ શાસ્ત્રા
૨૫૬	૧૦	પરામાત્માની	પરમાત્માની
૨૬૩	૬	ખીજોએને	ખીજોએને
૨૬૯	૨૭	મેળવા	મેળવવા
૨૭૩	૩૩	ચદ્રચ્છયા	ચદ્રચ્છયા
૨૭૭	૩૨	અપર્ણ	અર્પણ
૨૭૮	૭	અપર્ણ	અર્પણ
૨૭૮	૧૭	સારું	સારું
૨૭૯	૬	તૈયારીમાંથી	તૈયારીમાંથી
૨૮૭	૬	ગુલામગરીમાંથી	ગુલામગરીમાંથી

स्वर्गनी जिंदगी

૧-હાલનાં માયાપોની શિખા-મણુનો એક નમૂનો

મોતીલાલ બહુ હોશિયાર છોકરો હતા. તે હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતો હતો. એ વખતે દેશના કલ્યાણ સારુ સ્વદેશી હિલ-ચાલનો બહુ મોટો ઝંડો ઊઠ્યો હતો, પણ કેટલાક સરકારી અમલદારો તેની વિરુદ્ધમાં હતા, તેથી કેટલીક સ્કૂલોના માસ્તરો પણ પોતાના ઉપરીઓને રાજી રાખવા સારુ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને સ્વદેશી હિલચાલમાં ભાગ લેતા અટકાવવાની તજવીજ કરતા હતા. મોતીલાલનો હેડમાસ્તર પણ એવો ખુશામતિયો હોવાથી તેણે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું કે, તમારે સ્વદેશી હિલચાલમાં ભાગ લેવો નહિ ને જો કોઈ વિદ્યાર્થી એમાં ભાગ લેશે, તો તેને સ્કૂલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવશે. પણ સ્વદેશી હિલચાલ એવી જોસમાં આવી ગઈ હતી અને લોકો એટલા બધા ભગી ગયા હતા કે, એ બાબત કોઈથી પણ બંધ પડી શકે તેમ ન હતી. હેડમાસ્તરના આવા ગેરવાજબી હુકમની ઘણા છોકરાઓએ દરકાર કરી નહિ, તેથી તેણે પોતાનો હુકમ નહિ માનનારા છોકરાઓને નોટિસ આપી હતી કે, મારા હુકમનું અપમાન કરવા માટે ત્રણ દિવસની અંદર તમારે મારી માર્ફી માગવી, નહિ તો તમોને હાઈસ્કૂલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવશે. આપણા મોતીલાલ ભાઈને પણ એવી નોટિસ મળી હતી અને એ બખર તેના બાપ જમનાદાસ શેઠને મળી હતી, તેથી તે મોતીલાલને ધમકાવતા હતા. તે કહેતા હતા કે:-

તારે એવી પંચાતમાં પડવાની શી જરૂર? તારે ભણવું નથી તેનાજ એ બધા એનચાળા છે. મહિને પાંચ પાંચ રૂપિયા ફી ભરું છું, તે માસ્તરે સાથે આવા કબિયાઓ કરવા સારુ કે? એ મારાથી નહિ ખમાય. જો ભણવું હોય તો સીધેસીધું ભણુ અને નહિ તો હુકાને બેસ. કેમ સમજ્યો કે નહિ?

મોતીલાલે કહ્યું: પણ મારો વાંક શું? જરા મારી વાત તો સાંભળો. સ્વદેશી વસ્તુઓના પ્રદર્શનમાં અમે સ્વયંસેવક તરીકે કામ કર્યું એ માટે અમે માફી શાની માગીએ? એ કદી પણ બનવાનું નથી. હેડમાસ્તરનો તો દિવસ ફર્યો છે, તે એવા શરમ-ભરેલા હુકમો કાઢે છે; પણ અમે કાંઈ એવા નમાલા નથી કે એવા હુકમો માનીએ? તમે શા માટે ફિકર કરો છો? હું કાંઈ એકલો નથી, અમે ચાળીશ જણા છીએ. દેશના કલ્યાણની ખાખ-તમાં કાંઈ એવું ખુશામતિયાપણું ચાલે નહિ. એટલી પણ હિંમત નહિ રાખીએ, ત્યારે પછી બીજું શું કરી શકીશું? ભલે એની સ્કૂલમાંથી કાઢી મૂકે તો અમે બીજી રાષ્ટ્રીય સ્કૂલો બની કરીશું, પણ કાંઈ દેશના કલ્યાણની ખાખતમાં ભાગ લેતા અટકવાના નથી.

એ સાંભળીને જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, એાય તારો મિત્રજ! ન બેયો હોય તો આ દેશનું કલ્યાણ કરવાવાળાને જોઈ લેજો! ગધેડો થા મા ગધેડો! એવી મફતની માથાફૂટ કરવામાં કાંઈ વળે નહિ. સ્વદેશ, સ્વદેશ કયાં કરવામાં કાંઈ આપણી હુકાને વકરો વધારે થાય તેમ છે? આપણે તો પરદેશી કાપડનો વેપાર છે માટે ઝાઝું સ્વદેશી થાય તો આપણા ખાર વાગી જાય, એ કાંઈ ખગર છે? માટે ઝાઝો ડાહ્યો થા મા અને માસ્તર કહો તેમ કર. વળી જો ભણવું ન ગમતું હોય તો હુકાને આવીને બેસ. આજના વખતના છોકરાઓજ બિંધી ખેંપરીના છે! ઘર સારુ શાક લેવા ગલીના નાકા સુધી તો જતો નથી અને સ્વદેશી પ્રદર્શનમાં મફતના ધણા ખાવા સારુ ઘરનું ભાડું ખરચીને સુરત જવું છે? વાહ રે વાહ તારું ડહાપણ! વેપારીના દીકરા તો આવા ન હોય. હબ-મત કર હબમત! સ્વદેશખદેશ કયાં કરવામાં આપણું કાંઈ વળે નહિ, એ તો નવરાઓનાં કામ. આપણે તો જેમાં દોઢિયું મળે એ ધંધો કરવો. મફતની પારકી પંચાત તે કોણ કરે? 'કાજૂ ફૂળ-ળાં કયું?' તો કે સારે શહેરકી ફિકર' એવું આપણે તે શું કરવા કરીએ? એ ફૂટ કરવાવાળા કયાં થોડા છે? ઘણાએ માથું ફેડે

છે; પણ સરકાર પાસે કોઈનું કાંઈ વળે છે ? દીકરા, સત્તા પાસે શાણપણ ચાલે નહિ. માટે દેશએશને મૂક બાબુએ અને આપણા સીનેર સાથે અંગ્રેજીમાં વાતચીત કરતાં આવડે ને વિલાયતના કાગળ કે તાર લખતાં આવડે એટલું ઝટઝટ લાણી લે; એટલે બસ. એથી એક મહેતાના પગારના પાંત્રીસ રૂપિયા બચશે. કેમ સમજ્યો કે નહિ ? આપણે બીજું વધારે લણવાનું શું કામ છે ? કેમ વિઠ્ઠલદાસ ભાઈ ! મારી વાત સાચી છે કે ખોટી ?

વિઠ્ઠલદાસે કહ્યું : બહુજ મજેની વાત. વેપારીના દીકરાનાં લક્ષણ તો એવાંજ હોય. પશું હવેના છોકરાઓની શું વાત કરવી ? અંગ્રેજી લણે એટલે એ લોકોનાં મગજજ ફરી જાય છે. મારે રામદાસ પણ તમારા મોતીલાલ જેવોજ થઈ ગયો છે. તે કહે છે કે કોંગ્રેસમાં ભાગ લેવા સારું મારે તો કલકત્તે જવું છે. વગર મફતની આફત તો જીઓ ! ક્યાં કલકત્તા ને ક્યાં મુંબઈ ? આપણે તે આપણા ઘરબહારનું કરવા નીકળવું જોઈએ ? હું તો આવડો મોટો થયો. પણ કોઈ દિવસ ક્યાંય પણ એવાં લક્ષણમાં ફસાયો નથી. આપણે આપણા કામ સાથે કામ, બીજા પડે ખાડામાં; એમાં આપણા બાપનું શું જાય ? આપણે તે ધરાર પટેલ શું કરવા થઈએ ? કોંગ્રેસ કોંગ્રેસ કરવાવાળા ક્યાં કરે, આપણે એમાં શું સમજીએ ? ખડાક સાહેબની ઓફિસમાં હું માલનો ઓર્ડર આપવા ગયો હતો ત્યારે તેણે મને પૂછ્યું કે, તમે કોંગ્રેસમાં જાઓ છો કે નહિ ? મેં કહ્યું કે, ના અમે કાંઈ એમાં સમજીએ નહિ. અમને તો જેમાં દોઢિયું હુકાની મળતી હોય તે વેપાર કરતાં આવડે, બીજું કાંઈ અમે સમજીએ નહિ. ત્યારે એ સાહેબ બહુ ખુશી થયો અને તેણે કહ્યું કે, એ કોંગ્રેસનું બી બહુ ઝેરી છે ને એનાં ફળ પણ બહુ ખરાબ થશે, માટે ચેતેડા રહેજો. એ સાહેબે આમ વાત કરી ત્યારથી હું કોંગ્રેસના નામથી પણ બીઉં છું; કારણ કે સાહેબ કાંઈ ખોટું બોલે ? એ તો વેપારધંધાને લીધે આપણી ઉપર એને બહુ હેત તેથી તે આપણને સાચી વાતનો જરાક ઇશારો કરી દે. એ સાહેબ બીજા મોટા સાહેબોનો દોસ્ત છે, તેથી તે સરકારની બધી વાતો જાણે. માટે જે વાત સરકારને ન ગમતી હોય તે આપણે શું કરવા કરીએ ? એવી કોંગ્રેસ પડે દરિયામાં ને દેશ જાય ચૂલામાં, એમાં આપણા બાપનું શું જાય છે કે, આપણે વગર મફતના સરકારની આંખે ઘડીએ ? વખતે કેદબેદમાં જવું પડે તો કાંઈ કોંગ્રેસ સગી થવા

આવે? માટે હું તો આ મૂળાને કહું છું કે, ગાંડો થા મા, પણ એ અક્કમી કાંઈ માને? કેાઈક દિવસ ધરખાર ખોવારાવશે ને લાખની આખરૂને કેાડીની કરશે ત્યારે ઠેકાણે બેસશે. સાલું આવું બાણત તો અંત્રેજી બાણાવતજ નહિ. હજી બાણે કાંઈ ઓછું હોય તેમ તે કહે છે કે, મારે તો હમણાં પરણવું નથી અને દેશસેવા કરવી છે! આ વાત સાંભળીને એની મા તો હમણાંથીજ રડી રડીને મરે છે, પણ એ બેખબરાને કાંઈ ખબર પડતી નથી. બોલો, હવે શું કરીએ? નાનો હોય તો બેચાર લાતમુક્કી પણ ફટકાવી કાઢું, પણ આ મોટા ગધેડા જેવડાને મરાય પણ કેમ? બે કાંઈ વધારે બોલાચાલી કરીએ તો ધરની આખરૂ બાય અને વધારે ભેર કરીએ તો કયાંક ભાગી બાય. પછી બિલકું આપણે તેને ગોતવા જવું પડે.

આ સાંભળીને કાશીબાઈએ કહ્યું કે, મારા વેવાઈ ભાઈદાસના નટવરનું પણ એમજ છે. એક તો ભાઈદાસ પોતેજ વાયડો ને તેનો છોકરો છકેલો, એટલે પછી બાકી શું રહે? છોકરાને બંદૂક અપાવી છે. એ સાંભળીને જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, હેં બંદૂક! ત્યારે એ ડોશીએ કહ્યું કે, મેળામાંથી લાકડાની ખોટી બંદૂક અપાવી છે. ત્યારે વિકૂલદાસે કહ્યું કે, એમાં શું? અમે તો બાણે સાચી બંદૂક હશે. ત્યારે એ ડોશીએ કહ્યું કે, ઓય માડીરે! સાચી બંદૂક! સાચી બંદૂક કાંઈ પ્રાક્ષણવાણિયાના ધરમાં શોભે? પણ એ ખોટી બંદૂક પણ છોકરાના હાથમાં આપવી એ કાંઈ સારું કહેવાય? વળી જે નિશાળમાં છોકરાઓને સિપાઈઓના જેવું કામ શીખવે છે, તે નિશાળમાં ભાઈદાસ પોતાના નટવરને મોકલે છે, તેથી રજા મળે ત્યારે આખો દિવસ ખોટી તલવાર, ખોટા ભાલા ને ખોટી બંદૂક લઈને તે દોડાદોડ કયાં કરે છે ને જિંદગીનીચી કયાં કરે છે. એવી સિપાઈઓના જેવી રમત કાંઈ વાણિયાના છોકરાને શોભે? મારા બાપા કહેતા કે, પેટીમાં છરી મૂકેલી હોય, તે પેટી બંધ કરેલી હોય, તેની ઉપર ખાટલો હોય અને ખાટલા ઉપર ગાદલું હોય તોપણ તે ઉપર સૂવું નહિ; કારણ કે વખતે ખાટલો તૂટે, ગાદલું ફાટે, પેટી ભાગે અને તેમાંથી છરી બહાર થાય તો વાણિયાનો જીવ બાય કે નહિ? આવી રીતે અસલનાં માણસો બીજીને ચાલતાં, પણ આજનાં છોકરાંઓથી તો તોખા! કેાઈનું કહ્યુંજ માને નહિ. મારા બાપા મારા ભાઈને કોઈ દિવસ ધરની બહાર નીકળવા દેતા નહિ, તેથી તે વીસ વર્ષનો થયો ત્યાંમુઘી તેણે

ગામનો અંપો પણ જોયો ન હતો. ભલી દુકાન ને ભલું ઘર. મારા ભાઈદાસ વેવાઈ પોતાના સોળ વર્ષના છોકરાને ભણવા સારુ એકલો પૂને મોકલવાના છે. એ સાંભળીને મારો તો બહુ જીવ બળ્યા કરે છે ને મને એમ લાગે છે કે, હાય હાય ! એ માળાપ તે કેવાં ? પોતાના દીકરાને નજર આગળથી બહાર કઢાય કેમ ? ને કોઈકના હાથમાં સોંપાય કેમ ? હું તો મારાં છોકરાંઓને પણ ધીરતી નહિ ને હજી પણ મારી નજર આગળથી ખસવા દઉં નહિ. મારો વહાલિયો કહે છે કે, મા ! તમે રજા આપો તો હું જંગળાર જઈ, પણ મેં કહ્યું કે, અરધી રોટલી મળે તે છોડીને આખીને માટે દોડીએ નહિ. દીકરા ! અહીંજ આપણું જંગળાર છે. ઝાઝા રૂપિયાનું આપણે શું કામ છે ? આપણા કુળમાં કોઈ લખેશરી થયું નથી ને આપણે થવું નથી. તમે ત્રણે ભાઈઓ સાબસમા રહો ને તમારા હાથમાં મારું મોત થાય એટલે મારાં લોકડાં ટાંઠાં. એ પછી મારા ગોધુએ કહ્યું કે, મા ! રંગૂન જવાનો જોગ બહુ સારો છે. અહીં મને મહિને પચીસ રૂપિયા મળે છે ને ત્યાં પોણાસો મળશે. વળી પાંછો પગાર વધશે તે જુડું. અહીં પડ્યા રહેવામાં કાંઈ વળે નહિ, માટે હું તો ત્યાં જઈશ. ત્યારે મેં કહ્યું કે, જો તું મારું કહ્યું નહિ માને ને ત્યાં જઈશ, તો હું કૂવામાં પડીને આપઘાત કરીશ. તેથી તે પણ ચૂપ થઈ ગયો. આવો ડર બતાવીએ પછી છોકરાંઓ ન માને તો જાય ક્યાં ? દેશમાં અમારા રૂપિયામાં ભગવાન ભટ્ટ રહે છે. બહારગામ ભીખ માગવા જાય ત્યારે સાંજે તો પાછું આવવું હોય તોપણ અંપેથી ત્રણ વખત પાછો ફરે ને ઘેરે આવીને પોતાના જીવાન છોકરાને કહી જાય કે, શંકરિયા ! સમજ્યો કે, આજે વેળુ ખતરણુને ત્યાં તારે જમવા જવાનું છે, ત્યાં બહેનની ગગીને સાથે તેડતો જાજે. ત્યારે શંકરિયો કહે કે, પણ ગગીને નોતરું ક્યાં આપ્યું છે ? ત્યારે તેનો આપ કહે કે, ભલેને નોતરું ન આપ્યું તો શું થયું ? પણ કાંઈ બહેનની ગગી રહે ? એ તને કહેવા સારુ તો અંપેથી પાછો અહીં સુધી આવ્યો. એ પછી પાછો જાય ને વળી પાછું કાંઈક ચાદ આવે તેથી ફરીથી પાછો ફરે ને આવીને કહે કે, શંકરિયા ! તારી મા ક્યાં ગઈ ? જો ધણુનો વખત થઈ ગયો છે, માટે ઝટપટ ગાયને દોહી લે ને ધણમાં મૂકી આવ. હું જાણું ધણ ચાલ્યું જશે ને ગાય ઘેરે રહી જશે, તેથી તે કહેવા સારુ નાકેથી પાછો આવ્યો. એ પછી પાછો અંપા સુધી

જય ત્યાં વળી કાંઈક ચાલ આવે તેથી પાછો ફરે ને ઘેરે આવીને કહે કે, શંકરિયા ! પેટીની કૂંચી સાચવી છે કે ? જો એ ખોવાઈ જાય નહિ. એટલે ખત્રીસ વર્ષનો લડધો શંકરિયો નાના બાળકની પેઠે કહે કે કૂંચીની મને ખબર નથી. ત્યારે ભગવાન ભટ્ટ પાછો કૂંચી શોધવા લાગે. આવી રીતે છોકરાને ભલામણ કરવા સારુ રોજ ત્રણચાર વખત તે રસ્તામાંથી ચાલતો ચાલતો પાછો આવે. વાતમાં કાંઈ માલ ન હોય પણ એનો જીવ રહે નહિ અને એના ઘરમાં એવીજ ટેવ પડી ગયેલી તેથી જો તે એવી કાળજી રાખે નહિ તો કાંઈક ગોટાળો થયા વિના પણ રહે નહિ. કોઈક દિવસ તો અરધે રસ્તેથી પાછો આવીને એમ કહે કે, ઘોડીને નીરણુ કરવાનું ભૂલશો મા. કોઈક વખત પાછો આવીને એમ કહી જાય કે, છોકરાંઓને વહેલું વહેલું શિરામણ કરાવજે. કોઈક દિવસ પાછો ફરીને એમ કહી જાય કે, છોકરાંઓને જમવા તેડી જાય, ત્યાં પાસે રહીને ખૂબ જમાડજે, જો જો બટકાં ખાઈને ઊડી જાય નહિ હો ! કોઈક દિવસ પાછો આવીને કહી જાય કે, આજે ગામમાં ખાવા આવ્યા છે, માટે છોકરાંઓને રેઠાં મૂકીશ મા અને કોઈક દહાડો અર્ધે રસ્તેથી પાછો આવીને કહી જાય કે, આજે અથાણું કાઢવું છે માટે અથાણાની ગાગરનું મોઢું ઉઘાડું રહી જાય નહિ એ સંભાળજે. અસલનાં માણસો પોતાના ઘર માટે ને પોતાનાં છોકરાંઓ માટે આવાં લાગણીવાળાં હતાં. પણ હવે એમાંનું કાંઈ છે ?

આમ વાત ચાલે છે એટલામાં મોતીલાલને ભણાવનારો માસ્તર ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેની આગળ જમનાદાસ શેઠે હમણું થઈ ગયેલી બધી વાતો કહી બતાવી ને એ માટે તેનો અભિપ્રાય પૂછ્યો. ત્યારે માસ્તરે કહ્યું કે, છોકરાંઓને કેવી કેળવણી આપવી તે વિષે શાસ્ત્રનો હુકમ આવો છે:—

પોતાનાં છોકરાંઓને આવી રીતે નમાલાં અને સ્વાધીં બનાવવાં, તેમને બીકણુ બનાવવાં અને અજ્ઞાની રાખવાં, એ આપણી અને આપણા દેશની પાયમાલીનું મૂળ છે. કારણ કે આપણાં છોકરાંઓ તે દેશની ભવિષ્યની પ્રજા છે, આપણાં શાસ્ત્રોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ખાસ બાર મૂકીને કહેલું છે કે, જે માબાપો પોતાનાં છોકરાંઓને અજ્ઞાની રાખે, નમાલાં રાખે અને સ્વાધીં બનાવે તે માબાપો બાળકોના શત્રુ છે, તે માબાપો દેશનાં દુશ્મન છે, તે માબાપો ધર્મનાં વેરી છે અને તે માબાપો પોતાને માટે તથા પોતાનાં બાળકો માટે

નરકની ટિકિટ લેનારાં છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતે અવતારી પુરુષ હોવા છતાં પણ ભણવા માટે ગુરુને ઘેરે ગયા હતા અને પોતે મોટા વૈભવવાળા છતાં સુદામા જેવા ગરીબ બ્રાહ્મણની સાથે એક વર્ગમાં બેસીને ભણ્યા હતા. ભગવાન રામચંદ્ર અયોધ્યાના યુવરાજ છતાં તેમને માત્ર સોળ વર્ષની નાની ઉંમરમાં રાક્ષસોની સાથે લડવા માટે મહારાજ દશરથે વિશ્વામિત્ર ઋષિની સાથે જંગલમાં મોકલ્યા હતા. હવે વિચાર કરો કે, મહારાજ દશરથે જો રામ-લક્ષ્મણને બહારના મોજશોખમાં નમાલા જેવા રાખી મૂક્યા હોત, તો તેઓ રાક્ષસોનો સંહાર કરી શકત કે? તો તેઓ જનકના દરબારમાં મહાદેવનું મહાન ધનુષ્ય ભાંગી શકત કે? અને તેઓ કુંભકણ્ઠ તથા રાવણ જેવા રાક્ષસોને મારી શકત કે? જો મોજશોખ ભોગવવામાંજ ખરું સુખ હોત, વૈભવો ભોગવવામાંજ જો સાચી મોટાઈ હોત અને છોકરાંઓને આપલપોપલિયાં રાખવામાંજ જો જિંદગીની સાર્થકતા હોત, તો જેને ઘેરે વૃદ્ધાવસ્થામાં માંડ માંડ દીકરા આવેલા હતા, એવા અયોધ્યાના મહારાજ દશરથ પોતાના વહાલામાં વહાલા દીકરાને-અરે પાટવી કુંવરને સોળ વર્ષની કાચી ઉંમરે રાક્ષસોની સામે લડવા સારું જંગલમાં મોકલત કે? પણ ક્ષત્રિયકુળભૂષણ મહારાજ દશરથ સમજતા હતા કે, જો છોકરાઓ બહાદુર થશે તોજ પોતાનું કર્તવ્ય બજાવી શકશે; જો છોકરાઓ બહાદુર થશે તોજ ધર્મનું રક્ષણ કરી શકશે; જો છોકરાઓ બહાદુર થશે તોજ કુળની આબરૂ વધી શકશે અને જો છોકરાઓ બહાદુર થશે તોજ દેશમાંથી રાક્ષસોનો નાશ થઈ શકશે. માટે છોકરાઓને પોતાની બહાદુરી વધારવાની અને બતાવવાની તક આપવી જોઈએ. જો એવી તક ન આપીએ તો તેઓ નમાલા બની જાય છે અને શોભાનાં પૂતળાં જેવા રહી જાય છે.

આમ વાત ચાલતી હતી એટલામાં મોતીલાલનો એક દોસ્ત પોતાના હાથમાં એક નાની ચોપડી લઈને ત્યાં આવ્યો. એ જોઈને મોતીલાલના બાપ જમનાદાસ થોડે જરા ટકોરમાં પૂછ્યું કે, રાવ સાહેબ! શેની ચોપડી લાવ્યા છો? ત્યારે ભીમરાવે કહ્યું કે, આપણા નગરશેઠની વરસી પ્રસંગે તેમની યાદગીરી સારું તેમના નાના દીકરાએ સ્વદેશી સભાએ પાસ કરેલી 'પ્રતાપસિંહની પ્રતિજ્ઞા' નામે દશ હજાર ચોપડીઓ છપાવીને લોકોમાં મફત આપવા સારું સ્વદેશી સભાને લેટ આપેલી છે. તે સભામાં 'બાળકે

તરફ માળાપોની ફરજ' એ વિષય ઉપર આજે બાવાજીનું બાપણ હતું, તે વખતે આ ચોપડી ત્યાં સૌને લેટ આપી હતી. હું પણ ત્યાંથીજ ચાલ્યો આવું છું એટલે ચોપડી હાથમાં રહી ગઈ છે.

એ સાંભળીને મોતીલાલના માસ્તરે કહ્યું કે, ઓહો ! સ્વદેશી સભા તરફથી આ ચોપડી લેટ મળી છે? ત્યારે તો તેમાં જરૂર કાંઈક બાંધે માલ હશે, લાવો જોઈએ. એમ કહીને ભીમરાવના હાથમાંથી માસ્તરે ચોપડી લીધી અને મથાળું વાંચવા લાગ્યા. ત્યારે વિકુલદાસે કહ્યું કે, એમાંથી અમને પણ કાંઈક સંભળાવો. સ્વદેશીવાળા શું ઉકાળે છે એ જોઈએ તો ખરા? એમ કહીને તેણે જમનાદાસ શેઠ સામું જોયું. ત્યારે શેઠે કહ્યું કે, એ બધી મફતની માથાકૂટ છે, એમાં કાંઈ વળે એમ નથી. બધું સાવ પોલેપોલું. કેવું સ્વદેશીને કેવી વાત? એ બધા નવરાના ધંધા. ચાલોને દુકાને તે કાંઈક વકરે તો થાય. એવી ફૂટમાં આપણું શું વળે? પણ વિકુલદાસે કહ્યું કે, થોડુંક સાંભળી લઈએ પછી જઈએ. ત્યારે જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, બલે ત્યારે સાંભળો. વાંચો માસ્તર, એમ હુકમ થયો તેથી માસ્તર વાંચવા લાગ્યા.

મહારાણા પ્રતાપસિંહનો જય થાઓ !

મહાપ્રતાપી અકબર બાદશાહની સાથે જેણે ઘણું વરસો સુધી લડાઈ કરી પોતાની અખંડ સ્વતંત્રતા સાચવી હતી, તે મહારાણા પ્રતાપસિંહનો જય થાઓ. ક્ષત્રિય જાતિનું જેણે પાણી રાખ્યું હતું અને મેવાડને પરાધીન થવા દીધું ન હતું, તે મેવાડના મહારાણા પ્રતાપસિંહનું નામ અમર થાઓ. સ્વદેશ ઉપરનો પ્રેમ એટલે શું? એ પ્રેમ કેવો હોવો જોઈએ? સ્વદેશની આબરૂ અને સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે અને પોતાના દેશ માટે દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં કુદરતી રીતે રહેલો વંદે માતરમ્નો ભાવ સિદ્ધ કરવા માટે દેશનાં સર્વ માણસોએ કેવા મોટા મોટા ભોગો આપવા જોઈએ? તે માટે આખી દુનિયામાં સૌથી અસરકારક દાખલો બેસાડનાર મહારાણા પ્રતાપસિંહના આત્મા ઉપર ધ્વજરત્ના આશીર્વાદ ઊતરે ! પોતાનું કર્તવ્ય જાળવવા સારું માણસોએ કેટલું બધું સહન કરવું જોઈએ? પોતાના વડીલોની આબરૂ જાળવી રાખવા સારું માણસોએ કેટલો બધો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ? પોતાના ધર્મને બચાવવા માટે માણસોએ કેવા મોટા ભોગો આપવા જોઈએ? પોતાનો દેક તથા સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે, પોતાની ઉચ્ચ વૃત્તિઓ અને

અંતરાત્માની પ્રેરણાઓને વગળી રહેવા સારુ જેણે પોતાના રાજ્યના વૈભવો ઉપર પૂર્ણ મૂકીને ઘણાં વર્ષો સુધી મહાભારત દુઃખો ખમેલાં છે, તે સૂર્યવંશી મહારાણા પ્રતાપસિંહની કીર્તિ અમર થાઓ; અને માતૃભૂમિ ઉપરના પ્રેમને ખાતર, દેશની સ્વતંત્રતાને ખાતર તથા પોતાના અંધુઓને શુદ્ધામગીરીમાંથી છોડાવવા સારુ જેણે બહુ વખત પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી હતી અને એ પ્રતિજ્ઞાઓ પાળી દેશનું કલ્યાણ કરવા સારુ વેદ પાતયામિ કિંવા અર્થ સાધયામિ એ મહાસૂત્રને પકડી રાખી પોતાની જિંદગીના છેલ્લા શ્વાસ સુધી જે બળવાન દુશ્મનોની સામે લડ્યા હતા, એટલુંજ નહિ પણ મરતી વખતે પણ જેણે પોતાના પુત્ર અમરસિંહ પાસે એવું પાણી સુકાવ્યું હતું કે, ‘હું દેશને ખાતર લડીશ,’ તે મહારાણા પ્રતાપસિંહની ભક્તી ઇચ્છાઓની ઇશ્વર અમારા હૃદયમાં પ્રેરણા કરો.

મહારાણા પ્રતાપસિંહનું ઝૂંપડું

પોતાની જન્મભૂમિને દુશ્મનોના જીલમમાંથી બચાવી લેવા સારુ અને પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા કાયમ રાખવા સારુ મહારાણા પ્રતાપસિંહે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, જ્યાંસુધી મેવાડમાંથી દુશ્મનોને દેશનિકાલ કરી શકું નહિ, ત્યાંસુધી મારે રાજમહેલમાં રહેવું નહિ, પણ ઝૂંપડામાં રહેવું; ત્યાંસુધી મારે પલંગ ઉપર સૂવું નહિ, પણ ઘાસની પથારી ઉપર સૂવું અને ત્યાંસુધી મારે કોઈ પણ જાતના વૈભવો લોગવવા નહિ. એટલુંજ નહિ પણ જ્યાંસુધી મારી પ્રજા ઉપર દુશ્મનોનો ત્રાસ છે ત્યાંસુધી પોતે ધાન નથી ખાતા પણ ધૂળ ખાય છે, એમ સમજીને મહારાણા પ્રતાપસિંહ જમતી વખત પોતાના ભાણામાં ચપટી ધૂળ નાખતા હતા. દેશના ભલા માટે, દેશની સ્વતંત્રતા માટે અને લોકોને દુઃખમાંથી છોડાવવા માટે આવી આવી આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ લીધેલી હોવાથી, મહારાણા પ્રતાપસિંહ પોતાનો રાજમહેલ છોડીને એક નાના ઝૂંપડામાં રહેતા હતા. એ ઝૂંપડામાં જવાનું બારણું નાનું હતું, તેથી સીધે સીધા ઊભા રહીને તેમાં જઈ શકાતું ન હતું, પણ જરા વાંકા વળીને તેમાં દાખલ થવાતું હતું.

એક વખત મહારાણા પ્રતાપસિંહ પોતાની રાણી પાસે બેઠા બેઠા કાંઈ ઘરસંસારી વાતો કરતા હતા. એટલામાં પાટવી કુંવર અમરસિંહ ત્યાં આવ્યો. તેને પોતાની અકડાઈમાં ઝૂંપડાનું બારણું

નાનું છે એમ એ વખતે યાદ આવ્યું નહિ, તેથી નમ્યા વિના સીધી રીતે અંદર દાખલ થવા જતાં, ઝૂંપડાનાં બારણાનો ઉપલો ભાગ તેની પાછડી સાથે લાગ્યો તેથી પાછડી જરાવાંકી થઈ ને પડી જવા જેવી થઈ ગઈ. અમરસિંહને એ જોઈને બહુ ગુસ્સો ચડ્યો, બહુ શરમ લાગી અને બહુ દિલગીરી થઈ. કારણ કે તે સ્વભાવે શોખીન હતો. બીજા નાનકડા રાજાઓ તથા શેઠશાહુકારો પણ કેવા મોટા મોટા વૈભવો ભોગવે છે એ બધું તેની નજર આગળ તરવા લાગ્યું; અને બીજી બાજુ પોતાને કેવાં સંકટો ભોગવવાં પડે છે એ પણ દેખાયું. જો પોતાનો બાપ જરાક ઝૂકી બચ અને જરાક ઢીલી લગામ મૂકે તો પોતે પણ કેવા મોટા મોટા વૈભવો ભોગવી શકે એ બધું તેના મનમાં પ્રત્યક્ષ થઈ ગયું અને તેનું મોઢું પડી ગયું. તે કાંઈ પણ બોલ્યાચાલ્યા વિના નીચું જોઈને પોતાની મા પાસે બેસી ગયો. પછી જરાવાર રહીને પોતાની પાછડી પાડી નાખનાર ઝૂંપડાના નાનકડા બારણા તરફ ફરીથી તેણે તિરસ્કારની નજરથી જોયું. એવા ભાવથી જોયું કે બાણે ક્યારે એ બારણાના ટુકડે ટુકડા કરી નાખું અને ક્યારે એ ઝૂંપડાને ઉખેડીને ફેંકી દઉં!

પ્રતાપસિંહને વાગેલો નવી જાતનો ઊંડો ઘા

પ્રતાપસિંહે બરોબર રીતે આ દેખાવ જોઈ લીધો. તેના અનુભવી અંતઃકરણમાં અમરસિંહના વિચારો જણાઈ ગયા. મહારાણા પ્રતાપસિંહના હૃદયમાં એથી કરીને બહુ ભયંકર ઘા વાગ્યો. અમરસિંહનો ચહેરો જોઈને તેને એમ થઈ ગયું કે, અરર! મારો દીકરો આવો નાલાયક અને આટલો બધો અચ્છડ કે થોડુંક દુઃખ ભોગવવું પડે તેમાં આટલો બધો મિજાજ બગડી બચ? એ છોકરો તે મારી પ્રતિજ્ઞાઓ કેમ પાળી શકશે અને બળવાન બાદશાહોની સામે કેમ લડી શકશે? એ છોકરો પોતાના દેશનું કલ્યાણ કેમ કરી શકશે? અરે હાય હાય! મારો દીકરો આવો નમાલો? મારો દીકરો આવો કાચર? મારો દીકરો આવો મોજલો? અને મારોજ દીકરો મારું નામ બોળે એવો? એ દીકરો શેનો? એ તો દુશ્મન. મેં સાંભળ્યું છે કે, અસલના વખતમાં એક દેશમાં* એવો કાયદો હતો કે, દેશને ઉપયોગી ન થઈ શકે પણ ઊલટાં માથે પડે એવાં નમાલાં છોકરાં હોય તેઓને મારી નાખવાં. ત્યાં રાજસભાના હુ-

* સ્પાર્ટન લોકોમાં એ કાયદો હતો.

ક્રમથી છોકરાંઓની ખારીક તપાસ કરાવવામાં આવતી અને તેમાં જે છોકરાં નાલાયક સાબિત થતાં, તેને એ લોકો પોતાની ખુશીથી મારી નાખતા હતા. એથી વીણી કાઢેલાં બહાદુર માણસોજ તેઓના દેશમાં રહેતાં અને પછી તો કુદરતી રીતે લડવૈયા વીરોજ એ દેશમાં પેદા થતા હતા. તેથી હજી સુધી એ લોકોની કીર્તિ અમર રહી છે; માટે મારે પણ એમજ કરવું જોઈએ. નમાલા માણસોનો મારા દેશમાંથી નાશ કરવો જોઈએ અને એ કાયદો પ્રથમ મારેજ ઘેરથી શરૂ થવો જોઈએ. કારણ કે જેને પોતાના દેશને માટે દરકાર નથી પણ પોતાના સ્વાર્થનીજ દરકાર છે, જેને પોતાના બાપ-દાદાઓની આબરૂની દરકાર નથી પણ માત્ર મોજશોખનીજ દરકાર છે અને જે મારી આખી જિંદગીની મહામહેનત ઉપર પાણી ફેરવવા માગે છે, એવી મહેનત કે જેમાં હજારો માણસોનું લોહી રેડાયું છે, જેમાં મારા ખજાનાનો નાશ થયો છે, જેમાં મારી રૈયત પાયમાલ થઈ ગઈ છે અને જેમાં મારા બહાદુર સરદારો તથા વહાલાં સગાંઓનો ભોગ અપાયેલો છે, તે મહેનત ઉપર પાણી ફેરવે એવા નાલાયક દીકરાએ શા માટે જીવવું જોઈએ? એમ વિચારતે વિચારતે પ્રતાપસિંહનો હાથ પાસે પડેલી પોતાની તલવારની મૂઠ ઉપર પડ્યો. એ વખતે અમરસિંહ સાથે વાતમાં રોકાયેલી રાણીની નજર પ્રતાપસિંહના ચહેરા ઉપર પડી, તેથી તે પ્રથમ જરા અજબ થઈ, પછી જરા ગભરાણી અને પછી જરા વિચાર કરી ગંભીરાઈથી બોલી કે, પ્રાણનાથ! હજી પણ લડાઈનાજ ખ્યાલો! આપણે આપણા ઘરમાં કુટુંબમંડળમાં બેઠાં હોઈએ ત્યારે પણ દુશ્મનનાજ વિચારો!! આવી ફિકરમાં ને ફિકરમાં આપનું શરીર કેટલું બધું નબળું થઈ ગયું છે એ તો જરા જુઓ! ઇશ્વરની કૃપાથી ને આપના પુરુષાર્થથી હવે તો બધું ઠીક છે, હવે આપ શા માટે એટલી બધી ફિકર કરો છો? મહારાણીની આ વાત સાંભળીને પ્રતાપસિંહ જાણે સ્વપ્નમાંથી જાગતો હોય તેમ પોતાના મસ્ત ખ્યાલોમાંથી જાગૃત થઈને પોતાની પથ્થર જેવી સ્થિર આંખોએ ઘણી વાર સુધી તેના ગંભીર ચહેરા સામું જોયા કર્યું. એટલામાં અમરસિંહ નમીને ચાલ્યો ગયો.

દિલ્હીના બાદશાહ કરતાં પણ મોટો દુશ્મન

અમરસિંહ ગયા પછી પ્રતાપસિંહે કહ્યું: દેવી! મારો એક મોટો દુશ્મન પેદા થયો છે. એ દુશ્મન દિલ્હીના બાદશાહ કરતાં

પણ મોટો છે. કારણ કે દિલ્હીના બાદશાહ સાથે હું મારી મરણ મુજબ લડી શકતો, પણ આ દુશ્મન સાથે મારી મરણ મુજબ લડી શકાય તેમ નથી. એ દુશ્મનોની મને દયા આવતી ન હતી, પણ આ દુશ્મનની મને દયા આવે છે. પરદેશી દુશ્મનો તો સેંકડો ગાઉ દૂરથી મારી પાસે આવે ત્યારે લડી શકતા, પણ આ દુશ્મન તો આપણા ઘરમાં જ છે અને વળી એ દુશ્મનોના ઘા તો શરીર ઉપર બહારથી વાગતા હતા, પણ આ ઘરના દુશ્મનના ઘા તો હૃદયની અંદરથી વાગે છે. આવો એક શત્રુ આપણા ઘરમાં પેદા થયો છે માટે જ હું મૂંઝાઉં છું અને એ વિચારમાં તલવાર ઉપર હાથ પડી ગયો હતો.

આ સાંભળીને રાણી જરા ગભરાઈ, તોપણ પ્રતાપસિંહના મનમાંથી આ ખ્યાલ ઉડાવી દેવા સારુ પોતાના ચહેરા ઉપર જરા શાંતિ રાખીને બોલી કે, તમને તો જ્યાંને ત્યાં સૌ દુશ્મનો જ દેખાય છે? આ બ્રાંતિ તે ક્યારે મટશે ?

ત્યારે પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, દેવી ! એ બ્રાંતિ નથી. તને બહુ માહું લાગશે અને તું મારી વાત માનીશ નહિ, પણ સાચેસાચું કહું છું કે આપણો અમરસિંહ એ મારો દુશ્મન છે.

આ સાંભળીને રાણી ચોંકી ગઈ ને બોલી ઊઠી કે, હેં ! આ ગજબ જેવું તમે શું બોલો છો ? મારો અમરસિંહ તમારો દુશ્મન ! અમરસિંહ તો આપણું રત્ન છે. તમારો દીકરો જ તમારો દુશ્મન ! એમ કહેતાં કહેતાં રાણીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં.

ત્યારે પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, અમરસિંહ તારો દીકરો છે ને મારો દીકરો નથી ? દેવી ! તારા કરતાં મને એની ઉપર વધારે હેત છે; એટલું જ વધિ પણ એની ઉપર મારી બહુ મોટી મોટી આશાઓ છે, કે જેને ખાતર મેં બેશુમાર કષ્ટ સહન કર્યો છે, તે માતૃભૂમિનો ભાર મારે એને સોંપવાનો છે. મહાપ્રતાપી સૂર્ય-વંશની કીર્તિ જળવી રાખવાનું મહાભારત કામ મારે એને સોંપવાનું છે. મારી વફાદાર રૈયતનાં સુખદુઃખ ને લાખો લોકોની જિંદગી મારે એના હાથમાં સોંપવાની છે. મારા દુશ્મનોનો નાશ કરવો ને મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવી, એ બધું હવે મારે તેની પાસેથી કરાવવાનું છે. માટે તારા કરતાં હું એને વધારે ચાહું છું. પણ અફસોસ કે એ છોકરો નમાલો છે, એટલે એમાંનું કાંઈ પણ એનાથી બની શકે એમ નથી અને તેથી જ તે મારો શત્રુ છે. એ

મેળાવા સ્વાભાવનો છે, એ લડાઇનો કાયર છે અને એ દેશને અર્થે દુઃખ ખમી શકે તેવો નથી, માટે મારો શત્રુ છે. એનામાં પોતાના કુળનું, આપદાદાઓની આબરૂનું અને પોતાના દેશનું અભિમાન નથી માટે એ મારો શત્રુ છે. એને સ્વતંત્રતાની કિંમત નથી, એનામાં પોતાનું માન જાળવવાનું બળ નથી અને સ્વદેશના કલ્યાણ અર્થે લીધેલી મારી પ્રતિજ્ઞાઓની એ કિંમત સમજતો નથી, માટે એ મારો શત્રુ છે. શું પ્રતાપસિંહનો દીકરો આવો હોય ? એ કરતાં તો દીકરો ન હોય એ વધારે સારું. એમ કહીને મહારાણા પ્રતાપસિંહે એક ઊંડો નિસાસો નાખ્યો.

ત્યારે રાણીએ કહ્યું કે, તમે કેમ જાણ્યું કે એ કાયર છે ? તમને એનામાં એટલા બધા અવગુણો દેખાઇ ગયા તેનું કારણ શું ?

પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે બાંધેલા ઝૂંપડાની કિંમત

પ્રતાપસિંહે કહ્યું : હમણાંજ જોયુંને ! આ ઝૂંપડામાં આવતી વખતે એના કેવા હાલ થયા ? આ ઝૂંપડું શું છે એ તેને ખબર છે ? આ ઝૂંપડું સૂર્યવંશનો કીર્તિસ્થંભ છે, આ ઝૂંપડું મારી આખી જિંદગીની મહામહેનતનું પરિણામ છે, આ ઝૂંપડું સિસોદિયાનું નાક છે, આ ઝૂંપડું હવે પછીના બાપારાવળના વંશજોને શાંતિ આપનારું પવિત્ર તીર્થ છે, એની તેને ખબર છે ? મેવાડની પાયમાલી થઈ ગઈ, ચિતોડ ઉજ્જડ થઈ ગયું, ધનનું સત્યાનાશ વળી ગયું અને માણસોનો ઘાણ નીકળી ગયો, ત્યારે તેના બદલામાં આ ઝૂંપડું બંધાયું છે. એ સ્વતંત્રતા જાળવી રાખવાની પ્રતિજ્ઞાનું ઝૂંપડું છે. આપણા બંધુઓને શત્રુઓની ગુલામગીરીમાંથી છોડાવવાની, દેશનું કલ્યાણ કરવાની અને દુશ્મનોને દેશનિકાલ કરવાની પ્રતિજ્ઞાનું એ ઝૂંપડું છે. એ ઝૂંપડા સારું તો લાખો માણસોનું લોહી રેડાયું છે અને હજી રેડાશે. માટે જે દેશની દાઝ ધરાવનાર માણસ હોય તેણે તો પોતાનામાં એવું બળ મેળવવા સારું આ ઝૂંપડાને અંતરના ઉમળકાથી પગે લાગવું જોઈએ; અને જે સાચી લાગણીવાળા માણસો હોય તેમણે તો એની ધૂળ પોતાના માથા ઉપર ચડાવવી જોઈએ. તેને બદલે તું ને હું બન્ને હાજર છતાં માનને ખાતર પણ જેનું માથું નીચું ન નમ્યું અને એવા પવિત્ર સ્થળને ન નમવા માટે જેને એજ વખતે કુદરતી શિક્ષા થઈ, (એટલે કે માથેથી પાઘડી પડી ગઈ) એથી જો ડાહ્યો હોય તો તેણે પોતાના અંતઃકરણમાં પસ્તાવું જોઈએ અને ઈશ્વરની માફી

માગવી જોઈએ. તેને બદલે એ વખતે તેના મનમાં એમ થઈ ગયું કે, ક્યારે હું આ શરમજનક નાનકડા બારણાના ટુકડે ટુકડા કરી નાખું અને ક્યારે હું આ દુઃખદાયક ઝૂંપડાને અહીંથી ઉખેડીને ફેંકી દઉં! તેણે બારણા તરફ ફેંકેલી તિરસ્કારની નજર તેં નહિ જોઈ હોય. જો એ તિરસ્કારની નજર તું જોત તો તને પણ એમ લાગત કે, હાય હાય! મારો દીકરો આવો હોય? કારણ કે એ તિરસ્કારની નજર કાંઈ આ જંગલી ઘાસ-લાકડાં ઉપર નથી પડી, પણ એ નજર તો મારી મહાપ્રતિજ્ઞાઓ ઉપર, મારા શુભ હેતુઓ ઉપર, મારી આખી જિંદગીના પુરુષાર્થ ઉપર, દેશની સ્વતંત્રતા ઉપર અને સ્વદેશના કલ્યાણ ઉપર પડેલી છે. એ તિરસ્કારની નજરથી તો મારી છેવટની જિંદગી ને મારું મોત પણ બગડી જાય તેમ છે. માટે હું કહું છું કે એ દીકરો મારો દુશ્મન છે. હવે તું સમજી કે નહિ?

સ્ત્રીઓના હૃદયના ભાવ-માનું હેત

આ સાંભળીને રાણીએ કહ્યું કે, આ તે તમને થયું છે શું? આવી બ્રાંતિ તે તમને કેમ થઈ ગઈ છે? શું એના મનમાં કાંઈ એમ હતું કે, તમારી પ્રતિજ્ઞાઓનું અપમાન કરવું? નહિ, નહિ; વહાલા, એવો વહેમ ન રાખો. એ તો હજી બાળક છે એટલે બાળ-પણાની મસ્તીમાં ચાલ્યો આવતો હતો, તેથી નાનાં બારણાંને ખ્યાલ ન રહ્યો ને પાઘડી વાંકી થઈ ગઈ, એટલે શરમને લીધે તેને જરા ગુસ્સો ચડ્યો હશે તેથી બારણા સામે જોવાઈ ગયું હશે. એમાં તો આટલા બધા ગુસ્સે શું થઈ જાય છે? જરા જુઓ તો ખરા કે, મેવાડના રાજ્યનો ગાદીવારસ છતાં એણે બિચારાએ કોઈ દિવસ વૈભવો ભોગવ્યા છે? આપણી હયાતીમાં પણ જો તે સુખ નહિ ભોગવી શકે, તો પછી એ ક્યારે સુખ ભોગવી શકશે? આટલું કહેતે કહેતે રાણીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં.

ત્યારે પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, અરે દેવી! છેક ગામઠી બાચડી-ઓના જેવા વિચારો તારામાં ક્યાંથી? હું જાણું છું કે પુત્ર ઉપરના સ્નેહને લીધેજ તારાથી આમ બોલાઈ જવાય છે.

એ વખતની દેશની સ્થિતિ

અરે દેવી! જરા વિચાર તો કર કે બ્રાંતિમાં કોણ છે? તું કે હું? જ્યારે આપણી સ્વતંત્રતા ડગમગ થઈ રહી છે, જ્યારે આપ-

ણા ભાઈખંધો ગુલામગીરીની સાંકળમાં બંધાતા જાય છે, જ્યારે આપણી પ્રજા ઉપર ત્રાસદાયક જુલમ થાય છે, જ્યારે આપણી પવિત્ર ગાયમાતાઓનો વધ થાય છે, જ્યારે આપણા બંધુઓને વટલાવી દેવામાં આવે છે, જ્યારે આપણને લૂંટી લેવા ને ફેલી ખાવા માટે દુશ્મનોનાં ટોળેટોળાંઓ આપણા દેશમાં ચાલ્યાં આવે છે, જ્યારે આપણા જનમાલ જોખમમાં છે, જ્યારે આપણા લોકોને તરણા કરતાં પણ વધારે તુચ્છ ગણવામાં આવે છે, જ્યારે આપણા દેશની લક્ષ્મી લૂંટાઈ જાય છે, જ્યારે આપણા બાપદાદાઓની આબરૂ ઉપર પાણી ફેરે છે, જ્યારે આપણે સેંકડો નવી નવી જાતના કર ભરવા પડે છે, જ્યારે નવી નવી જાતના ભયંકર રોગો તથા દુષ્કાળો વગેરે મહાભારત આફતો આપણે ખમવી પડે છે; એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે આપણી વહુદીકરીઓની આબરૂ જોખમમાં છે, ત્યારે આપણે આપણાં છોકરાંઓને લાડ લડાવવાં જોઈએ કાં? અરે ત્યારે આપણે આપણાં છોકરાંઓને મોજીલાં બનવા દેવાં જોઈએ કાં?

દેવી! અત્યારે તો આપણા દેશમાં એવો આફતનો વખત છે કે, જે માણસના મનમાં સ્વદેશની દાઝ હોય, પોતાના બંધુઓના સુખ માટે જેઓનાં જિગર તરફડતાં હોય, પોતાનો ધર્મ બચાવવા માટે જેઓના અંતરમાં તાલાવેલી થતી હોય, સ્વતંત્રતાની જેને ખરેખરી કિંમત હોય, જે પોતાની અને પોતાના દેશની આબરૂ જાળવવા ચાહતા હોય, જે પરદેશીઓની ગુલામગીરીમાંથી છૂટવા ઇચ્છતા હોય અને જે પોતાની ભવિષ્યની પ્રજાને દુનિયામાં આગળ વધારવા તરફડતા હોય; તેવા સર્વ માણસોની ખાસ ફરજ છે કે, તેઓએ પોતાનાં છોકરાંઓને આત્મલોગના મહામંત્રની ગળ-શૂથી પાત્રી જોઈએ. આપણાં છોકરાંઓનો નાળ કાપતી વખતજ આપણે તેઓના કાનમાં દઢ સંકલ્પથી એવો મંત્ર ફૂંકી દેવો જોઈએ કે જેમ આજે નાળ કપાય છે, તેમજ દેશનાં કલ્યાણને અર્થે કઠી તમારાં માથાં કપાઈ જાય તોપણ એને ધન્યભાગ્ય સમજજો. છઠ્ઠી પૂજાવતી વખતેજ તેનામાં એવા સંસ્કાર મૂકવા જોઈએ કે, તારા દેશની સેવા કરવા માટે વિધાત્રીએ તારા નસીબમાં બહુજ સારા લેખો લખેલા છે, માટે એનો લાભ લેજે. નામ પાડતી વખતેજ એવી જાતની ક્રિયા કરવી જોઈએ કે, જ્યારે તે મોઠાં થાય ત્યારે પોતાના નામની સાથેકતા કરતાં સમજે. દેવી! હાલમાં આપણા

દેશનો એવો ખૂરો વખત છે કે જેની કાંઈ વાતજ ન પૂછ. માટે જો એવી ખૂરી હાલતમાંથી છૂટવું હોય તો આપણા દેશનાં દરેક માળાપોએ પોતાનાં છોકરાંઓનાં મનમાં કર્તવ્યનાં ખીજ રોપવા સારું સ્વદેશપ્રેમનાંજ હાલરડાં ગાવાં જોઈએ. બાળપણની રમતો-માંજ બહાદુરી શીખવવી જોઈએ. બાળપણની સાદી સાદી નિર્દોષ વાતોમાંથીજ તેઓનાં મનમાં સ્વદેશસેવા ભરવી જોઈએ. સ્વદેશ-પ્રેમનોજ તેઓને એકડો ગોખાવવો જોઈએ. દેશને અર્થે પોતાના અંગત સ્વાર્થનો ભોગ આપતાં શીખવાનોજ તેઓને કક્કો ધૂંટાવવો જોઈએ અને જેવી રીતે તેઓમાં હિંમત અને સ્વદેશપ્રેમ વધે, જેવી રીતે તેઓ સ્વતંત્ર થતાં અને સ્વદેશના કલ્યાણને અર્થે દુઃખ ખમતાં શીખે, એવી રીતે તેઓને ઉછેરવાં જોઈએ. તેને બદલે પ્રતાપસિંહ પોતાનાજ પાટવી કુંવરને લાડ લડાવીને તેને મોજીલો બનાવે કાં ? તેને બદલે મારોજ છોકરો નમાલો થાય અને દેશના કલ્યાણને અર્થે લીધેલી મારી વહાલામાં વહાલી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવામાં કાયર થાય એ હું સાંખી લઉં કાં ? દેવી ! મેવાડના સૂર્ય-વંશી પ્રતાપથી એ કદી પણ બનવાનું નથી. કારણ કે પ્રતાપસિંહ એમ સમજે છે કે, દેશમાં આકૃત ચાલતી હોય ત્યારે છોકરાંઓને મોજશોખમાં ઉછેરવાં એ મહાન પાપ છે. પોતાના બંધુઓ જ્યારે શત્રુના પગ નીચે કચરાતા હોય, ત્યારે પોતાનાં છોકરાંઓને નમાલાં તેમજ ખુશામતિયાં બનાવવાં એ તેઓની ઉપર શાપ ઉતારવા જેવું છે. પોતાના દેશમાં જ્યારે દુશ્મનોનાં ટોળેટોળાં ચાલ્યાં આવતાં હોય અને દેશની લક્ષ્મી લૂંટી લઈ પ્રબળને ભિખારી બનાવતાં હોય, ત્યારે આપણાં છોકરાંઓને આપણે હિંમત વિનાનાં, સ્વાર્થી, ઢીલાં, ખીકણ, હાજી હા કરનારાં, રોતીસૂરત બનાવવાં અને તેમને મોજશોખમાં ઉછેરવાં એ તેઓના પગમાં કુહાડો મારવા જેવું અને આપણું પોતાનું નાક કપાવવા જેવું છે. માટે આ વખતે તો જેમ અને તેમ આપણે આપણાં છોકરાંઓને બહાદુર, મોટા મનનાં અને પોતાના દેશને અર્થે પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને વાજખી લડાઈ લડી શકે એવાં બનાવવાં જોઈએ. તેને બદલે હું મારા પાટવી કુંવરને ખોટા લાડમાં ઉછેરું કાં ? મારે જેને મેવાડની ગાદી સોંપી જવી છે, મારે જેને મારા નિષ્કલંક કુળની વંશપરંપરાની આબરૂ સોંપી જવી છે, મારે જેના હાથમાં મારી વફાદાર રૈયતના જનમાલની હોરી સોંપી જવી છે અને મારે

જેના હાથમાં મારી આખી જિંદગીની મહામહેનત તથા દેશના કલ્યાણની આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવાનું કામ સોંપી જવાનું છે, તે મારા પાટલી કુંવરને હું મોજીલો થવા હઉં કાં ? દેવી ! હું જાણું છું કે, લડાઈનાં દુઃખો ભોગવી ભોગવીને તું કાયર થઈ ગઈ છે અને રાજાઓનાં છોકરાંઓને જે વૈભવો મળવા જોઈએ તે વૈભવો ભોગવવાની તકે આપણાં છોકરાંઓને નહિ મળતાં બિલ્લટાં કેઈ કેઈ વખત તો કટકા રોટલા વિના પણ તેઓને તરફડવું પડ્યું છે. ઇશ્વરકૃપાથી એ બધી આફતોમાંથી હવે આપણે છૂટયાં છીએ. માટે છોકરાંઓને મોજમજ કરવા દેવાની તારી મરજ થાય એ સ્વાભાવિક છે, પણ દેવી ! જરા ભવિષ્યનો વિચાર કરી જો અને પછી મને કહે કે તને શું ગમે છે ? આપણાં છોકરાંઓ નમાલાં થાય ને આપણું નાક કપાવે એ તને ગમે છે કે આપણાં છોકરાંઓ બહાદુર થાય અને દેશમાંથી દુશ્મનોનો નાશ કરે એ તને ગમે છે ? આપણાં છોકરાં આપણા દેશના દુશ્મનોની ખુશામતો કરીને પોતાનું પેટ ભરે એ તને ગમે છે કે દેશને અર્થે પોતાનાં માથાં આપીને આપણા પિતૃઓને રાજી કરે એ તને ગમે છે ? એક વાર ગુલામગીરી સ્વીકારીને મનુષ્યપણું ખોઈ દીધા પછી, તથા દેશનું સત્યાનાશ વાળવામાં પોતાનો ભાગ રાખ્યા પછી, આપણાં છોકરાં સોનાની સાંકળી, મોતીની માળા કે હીરાના હાર પહેરીને ઘોડાગાડીમાં કે પાલખીમાં બેસીને બજારમાં ફરવા નીકળે એ જોઈને આપણે રાજી થવું જોઈએ કે આપણા બાપદાદાઓની આબરૂને ખાતર તથા આપણા ધર્મ અને આપણા દેશબંધુઓને ખાતર પ્રાણનો ભોગ આપી અજસરાઓના હાથની વરમાળા તેઓ પહેરે એથી આપણે રાજી થવું જોઈએ ? હું જાણું છું કે, તારો દીકરો બહાદુર થાય અને દેશને અર્થે પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપતાં શીખે, તારો દીકરો પોતાનો ટેક જાળવે અને દુશ્મનોને હરાવે એજ તારા અંતઃકરણને ગમે છે; પણ સ્ત્રીજાતિની સ્વાભાવિક નબળાઈને લીધે, બચ્ચાંઓ ઉપરના પ્રેમને લીધે અને બહુ વખતથી આપણે દુઃખ ભોગવીએ છીએ, માટે સુખ ભોગવવાની લાલસાને લીધેજ તારાં છોકરાંઓ માટે તને મોજશોખના વિચારો આવી જાય છે. પણ દેવી ! અત્યારે મોજશોખમાં ધ્યાન રાખવાથી કેવી ભયંકર ખરાબી થઈ જાય એની કાંઈ તને ખબર છે ?

જ્યારે આપણા જન જોખમમાં છે ત્યારે મોજશોખ ? જ્યારે

કહી શકાતું નથી કે, આપણે કઈ ઘડીએ સપડાઈ જઈશું, કેવા ભય-
કર દેહખાનામાં કેટલા લાંબા કાળ સુધી પડ્યું રહેવું પડશે, કેવા
ખૂરા મોતે મરવું પડશે, હાથીના પગ નીચે કચરાઈને મરવું
પડશે કે તોપના ગોળાથી મરવું પડશે કે જીવતા ખાળી મૂકશે કે
જંગલી જનાવરો પાસે મારી નખાવશે કે ભૂખે મારી નાખશે કે
જીવતે શરીરની ચામડી ઉતરાવી નાખશે અથવા એથી પણ વધારે
ત્રાસદાયક બીજા શું શું જીલમ ગુજરશે એની કાંઈ હદ નથી.
એવા વખતમાં શું આપણાં છોકરાંઓ મોજમજ કરે ? અને જ્યારે
આપણા લાઈબ્રેરીને ભેરજીલમથી વટલાવી દેવામાં આવે છે,
જ્યારે આપણા લાઈબ્રેરીને પણ અને ગુલામ જેવા ગણવામાં
આવે છે, જ્યારે દેશમાં બધે ઠેકાણે અંધેર ચાલી રહ્યું છે, જ્યારે
નીચ હવસના અમલદારો ઠેકાણે ઠેકાણે ત્રાસ વર્તાવી રહ્યા છે, જ્યારે
ઈન્સાફને નામે મીંડું સુકાઈ ગયું છે, જ્યારે ધોળે દિવસે ધરાર
લૂંટફાટ થાય છે, જ્યારે સારા સારા માણસો ઉપર જીલમ ગુજર-
વામાં આવે છે, જ્યારે પાયમાલ થઈ ગયેલી ગરીબડી રૈયતની
કોઈ દાદકરિયાદ સાંભળતું નથી, જ્યારે વિનાકારણ ફાંસીને
માંચડે લટકી ગયેલા ગભરુ જીવાનોનાં ઘરડાં માખાપોનાં આંસુ-
ઓથી પૃથ્વી તરખોળ થાય છે અને જ્યારે આપણી નજર આગળ
ગોવધ વગેરે અઘોર પાપ ચાલી રહ્યાં છે, ત્યારે ગૌબ્રાહ્મણપ્રતિ-
પાલ ક્ષત્રિયોનાં છોકરાં મોજશોખ કરે કાં ? નથી ખમાતું, દેવી !
નથી ખમાતું ! પ્રતાપસિંહથી આ નથી ખમાતું ! અરે, મારા દેશ-
ની આ દશા ? પ્રભુ ! પ્રભુ ! દેવી ! આપણા દેશની અસલની ખૂબી-
ઓ અને હાલની ખરાબીઓ જો, એટલે તને ખબર પડી જશે.
દેશમાં પ્રથમ સોનારૂપાની રેલ ચાલતી હતી, તેને બદલે હવે
લાખો લોકો કટકા રોટલા વિના તરફડી તરફડીને મરી જાય છે.
પ્રથમ આ ભારતવર્ષમાં સર્વત્ર દેવતાને રાજી કરનારા પવિત્ર યજ્ઞો
થતા હતા, તેને બદલે હવે ઠેકાણે ઠેકાણે પશુઓનાં વધસ્થાન થાય
છે. અરે, અંતે હું શું જોઉં છું ? ભારતની આ દશા ! અને તેમ
છતાં ભારતનાં સંતાનો મોજમજ કરે ! ધૂળ પડો એ મોજમજ-
માં અને શાપ ઉતરો એ મોજમજ કરનારાઓ ઉપર ! ! પોતાના
દેશની આવી ખૂરી હાલત જોયા છતાં જે માણસો મોજશોખ કરે
તે માણસો નહિ પણ દેશના દુશ્મનો છે. પોતાના દેશની આવી
પ્રાયમાલી જોયા છતાં જેઓ પોતાનાં છોકરાંઓને પોચાંપચાં, બીલાં-

ઢક ને નમાલાં રાખે તે માણસો પ્રજના હુસ્મનો છે. દેશની આવી ખરાબી જોયા છતાં પણ જે માણસો પોતાનાં છોકરાંઓને માવડિયાં બનાવે, ખોટાં લાડમાં ઉછેરે ને ખાયલાં બનાવે, સ્વાર્થી અને મોજલાં બનાવે, તેઓ ધર્મના, દેશના અને ઈશ્વરના મોટામાં મોટા ગુનેગાર છે; એટલુંજ નહિ પણ એક તરફથી જ્યારે આપણા અબિજિત કિલ્લાઓ તથા આપણાં આખાદ શહેરોનો નાશ કરવા માટે સુલેમાની તોપો ગોઠવાય છે, બીજી બાજુ આપણું સત્યાનાશ કાઢવા માટે જ્યારે તીડની માફક હથિયારખંધ જંગલી શત્રુનાં ટોળાં ચાલ્યાં આવે છે, ત્રીજી તરફ જ્યારે આપણને પોતાના પગ નીચે કચરી નાખવા સારું નવા નવા સૂખાઓ નવી નવી ચોજનાઓ રચી રહ્યા છે, ચોથી તરફ જ્યારે આપણાજ કેટલાક લાઈબંધો દેશદ્રોહી બની પોતાના જરાક જેટલા સ્વાર્થ માટે આપણા દેશના હુસ્મનોને મદદ કરે છે, પાંચમી તરફ જ્યારે આપણા ધનનું ને આપણા ધંધારોજગારોનું સત્યાનાશ વળતું જાય છે, છઠ્ઠી તરફ જ્યારે રાજ્યના રોજના જીલમથી કાયર થઈને પ્રજા ખાયલી મનતી જાય છે અને સાતમી તરફ જ્યારે આપણો ધર્મ ડૂબતો જાય છે, ત્યારે આપણે આપણાં છોકરાંઓને મોજશોખ શીખવીએ ? શરમ ! શરમ ! આ કરતાં વધારે નીચતા બીજી કઈ ?

પ્રભુ ! પ્રભુ ! અમારા દેશનું કલ્યાણ કેમ થશે ? એમ કહીને પ્રતાપસિંહે એક ઊંડો નિસાસો નાખ્યો. એટલામાં કોઈ બહુ જરૂરના કામ સારું પ્રધાનજી ત્યાં આવ્યા તેથી આ વાત અધૂરી રહી. ભાયાતો તથા સરદારો સાથેની પ્રતાપસિંહની વાતો

ઉપલો બનાવ બની ગયા પછી અને ઉપલી વાતો થઈ ગયા પછી એની એજ ફિકરમાં મહારાણા પ્રતાપસિંહની તબિયત દિન-પ્રતિદિન વધારે વધારે બગડતી ગઈ. તેમની તબિયતની ખબર પૂછવા માટે જુદા જુદા સરદારો તથા ભાયાતો ત્યાં આવવા લાગ્યા. તે સૌને મહારાણા પ્રતાપસિંહ એની એજ વાત કહેતા કે તમારા છોકરાઓને બહાદુર બનાવો, આપણા રાજ્યમાં કોઈ પણ છોકરો નમાલો, એકલપેટો અને મોજમજમાંજ પડ્યો રહેનારો ન થાય એ ખૂબ સંભાળજો. મારા દેશમાં કોઈ પણ માણસ નમાલું, મોજલું કે દેશદ્રોહી ન થાય એ ખૂબ સંભાળજો. ઈશ્વરકૃપાથી મેવાડની પવિત્ર ભૂમિમાં હજુ સુધી એવાં નાલાયક માણસો નથી, તેથીજ આપણે મોટી કૃતેહ મેળવી શક્યા છીએ. નહિ તો ક્યાં

દિલ્હીની બાદશાહી ને ક્યાં મૂઠી ભુટ્ટાની પેદાશવાળું મેવાડ ? ક્યાં મોગલોનું અસંખ્ય લશ્કર અને ક્યાં મારા થોડાક સિપાઈ-ઓ ! અને ક્યાં દુશ્મનોના વૈભવો અને ક્યાં મારા છોકરાં રોટલાં વિના ટળવળે એ દુઃખો ! પણ ઇશ્વરની ખૂબી તો બુઓ કે, તેમ છતાં આપણી ક્ષેત્રે ! આનું કારણ એજ છે કે, મારા બહાદુર સર-દારો અને મારી વફાદાર રૈયત નમાલી નથી, પણ પોતાના દેશના કલ્યાણને ખાતર પોતાના પ્રાણ આપી શકે તેમ છે અને પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાને ખાતર લડાઈનાં દુઃખો ખમી શકે તેમ છે; એ-ટલુંજ નહિ પણ તેણે એ પ્રમાણે કરી ખાતાવ્યું છે અને તે છેક ક્યાં સુધી કે જેની સાથે વંશપરંપરાનાં બૂનાં વેરો ચાલતાં હતાં, તે ભાયાતો પણ દેશની સ્વતંત્રતા જળવવાને ખાતર પોતાની ખાનગી દુશ્મનાઈ ભૂલી જઈ મિત્રોની માફક મારી સાથે મળી જઈને દુશ્મનોની સામે લડતા હતા. જે મોટા મોટા સરદારોએ અને ખાનદાન શ્રીમંતોએ કેઈ દિવસ ગરમ હવા પણ ખાધેલી નહિ, તેઓ પણ દેશના કલ્યાણને અર્થે મારી બાબુમાં ઊભા રહ્યા હતા; અને જંગલીમાં જંગલી ભીલ પણ પોતાના દેશને અર્થે પોતાનાં તીરકામઠાં લઈને પોતાના રાણાની સેવામાં હાજર થઈ ગયા હતા, તેથીજ આપણે ક્ષેત્રે મેળવી શક્યા છીએ. હવે વિચાર કરો કે, એક નાનકડા મેવાડની જગૃતિથી જ્યારે આટલું બધું થઈ શકે છે, ગરીબડા મેવાડની બહાદુરીથી જ્યારે આટલું બધું થઈ શકે છે અને એક માણસનો સ્વદેશપ્રેમ, એક માણસની દૃઢતા, એક માણસનો આત્મભોગ જ્યારે આખી મોગલાઈને હલાવી શકે છે, ત્યારે જો આપણા દેશમાં ઠામ ઠામ જગૃતિ થઈ જાય, સૌ લોકોમાં હિં-મત આવી જાય અને પોતાના કલ્યાણને અર્થે પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થઈને હજારો માણસો પોતાનાં માથાં આપવા બહાર પડે, તો દુશ્મનોનો શું ભાર છે કે થોડા દિવસ પણ તે ભારતમાં ટકી શકે, પણ અફસોસ કે એ દિવસ બહુ દૂર છે ! અને તેને બદલે ઊલટું મને તો એમ લાગે છે કે, હું હવે ઘરડો થયો છું ને મારું શરીર રોજ રોજ નબળું પડતું જાય છે માટે હું હવે થોડા દિવસનો મહેમાન છું અને અમ-રસિંહને મોજમજ ગમે છે ને લડાઈનાં દુઃખો ગમતાં નથી, માટે મને ફિકર થાય છે કે, હવે મારા દેશનું શું થશે ? હવે મારી પ્રજાના શું હાલ થશે ? શું મારી આખી જિંદગીની મહેનત ઉપર પાણી ફરી વળશે ? દેશની સ્વતંત્રતા જળવવા સારું, દુશ્મનોના

જીલમ તોડવા સારુ અને પ્રજામાં નવું જીવન ફેલાવવા સારુ મેં મારા ખજાનાની, કુટુંબસુખની અને રાજ્યની દરકાર કરી નહિ અને મેં મારા મુલકને ઉજ્જડ કર્યો; એટલુંજ નહિ પણ મારા પ્રાણ કરતાં પણ વહાલા એવા હજારો શૂરવીર બંધુઓનો મેં ભોગ આપ્યો, એ બધું શું વૃથા જશે? જો મેવાડનો પાટવી કુંવર મોજમજમાં પડ્યો રહેનારો, લડાઈના દુઃખોથી કાયર અને પોતાના સુખ, સ્વાર્થ કે નબળાઈને લીધે દુશ્મનોની મોટાઈના તેજમાં અંતર જઈને પોતાની ફરજ ચૂકનારો થાય, તો જરૂર મારી મહેનત બરબાદજ થઈ જાય; અને જો એમ થાય તો મારા જીવને નરકમાંજ જવું પડે. એમ ન થાય માટે જો મારા બહાદુર ભાયાતો! જો મારા શૂરવીર સરદારો! અમરસિંહને હું તમારા હાથમાં સોંપું છું. માટે અમારી આબરૂ રહે, તમારી શોભા વધે, રૈયત સુખી થાય અને દેશની સ્વતંત્રતા જળવાય એમ કરજો; અને એમ કરવામાં જો અમરસિંહનું દીલાવણું દેખાય તો તેને સીધો ચલાવવા માટે તેની ઉપર સખ્તાઈ વાપરવાની પણ હું તમને રજા આપું છું. એમ કહેતે કહેતે નબળાઈને લીધે મહારાણા પ્રતાપસિંહને બહુ થાક ચડી ગયો, તેથી તેમણે તકિયા ઉપર માથું ઝુકાવી દીધું ને થોડી વાર સુધી તે કાંઈ બોલી શક્યા નહિ.

એ વખતે વૈદે આંખો દબાવી, દીવાન પંખો કરવા લાગ્યા અને વૈદરાજના કહેવાથી અમરસિંહે તાળવા ઉપર ઠંડું પાણી છાંટ્યું. એ પછી થોડી વારમાં હોશિયાર થઈને મહારાણા પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, શું મને આટલી બધી નબળાઈ છે? ત્યારે તો મારે હવે જરૂર ચેતવું જોઈએ ને દેશના કલ્યાણની સાચી વાતો તમને જલદી જલદી કહી દેવી જોઈએ.

એ સાંભળીને વૈદરાજે કહ્યું કે, બાપુ હમણાં શાંતિ રાખો. આવી રીતે લોહી ઉકાળવાથી આપની શક્તિ ઘટતી જાય છે ને શક્તિ ઘટી જાય એ બહુ ખોટું; માટે આપે શાંતિમાં રહેવું જોઈએ. પછી પ્રધાનજી સામે જોઈને કહ્યું કે, બાપુને પરિશ્રમ પડે એમ આપણે ન કરવું જોઈએ.

મારા નસીબમાં શાંતિ ક્યાંથી?

ત્યારે પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, શું શાંતિ? આ વખતે શાંતિ! આ વખતે હું શાંતિ રાખી શકું એ બનેજ કેમ? વૈદરાજ! પ્રતાપસિંહના નસીબમાં શાંતિ લખી નથી. મારે ધણીએ શાંતિ જોઈએ

છે, પણ મારી આખી જિ'દગીમાં એક ઘડી પણ મને ખરી શાંતિ મળી નથી. ત્યારે આ વખતે મને શાંતિ ક્યાંથી મળે ? મારા દેશની પડતી જોઈજોઈને મારું લોહી ઊકળ્યા કરે છે અને દુશ્મનોનો જીવન જોઈજોઈને મારો જીવ બળીને રાખ થઈ જાય છે. આપણા લોકોની નબળાઈ, આપણા લોકોની ફાટફૂટ, આપણા લોકોનાં બંધનો અને આપણા સ્વાર્થી ભાઈઓનો દેશદ્રોહ જોઈજોઈને મારું કાળજી ઊથલી પડે છે. આપણી પ્રજા લડાઈની કાયર થતી જાય છે, આપણી પ્રજાને ગુલામગીરીમાં બંધાઈ રહેવાની ટેવ પડતી જાય છે અને આપણી પ્રજા કર્તવ્યભ્રષ્ટ થતી જાય છે. એ જોઈ જોઈને આપણા દેશનો ઉદ્ધાર કેમ થઈ શકશે એ વિચારતાં મારી અક્કલ ગુમ થઈ જાય છે ને ક્યાંય મારી નાખી નજર પહોંચતી નથી, તેથી મારું અંતર સળગી જાય છે. અરે ! ભારતની આ દશા ! ભારતમાં ગોવધ ! ! ભારતની પ્રજા ગુલામગીરીમાં ! ભારતની પ્રજા નમાલી ! ભારતની પ્રજા પરદેશીઓના પગ નીચે કચરાય ? ભારતના લોકો ભિખારી ! દેશમાં બધે જીવન જીવન ને જીવન ! ! છતાં પણ આપણે શાંતિમાં રહીએ કાં ? ધૂળ પડો એવી શાંતિમાં ! એવી શાંતિને નાખો જહાનમની ખાડમાં. એવી શાંતિએજ આપણા દેશનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. મારા મનમાં જ્યારે આવી આગ બળે છે, મારા કલેજમાં જ્યારે આવાં તીરો વાગે છે, મારા માથામાં જ્યારે આવા હથોડા ઠોકાય છે, મારા અંતરમાં જ્યારે આવી હોળીઓ સળગે છે, મારો આત્મા જ્યારે કમકમી રહ્યો છે અને હમણાં ને હમણાં હું જાણું શું શું કરી નાખું ? એમ જ્યારે મારા મનમાં થઈ રહ્યું છે, ત્યારે હું શાંતિ ક્યાંથી લાવું ? અરે વૈદરાજ ! જરા વિચાર તો કરો કે, આ વખતે શું મને તમારી દવાની ગોળીઓ કે ઉકાળા શાંતિ આપી શકશે ? આ વખતે શું નરમ બિછાતું કે પંખો શાંતિ આપી શકશે ? આ વખતે શું એકાંત કે સગાંવહાલાંની બીડાલીડ મને શાંતિ આપી શકશે ? અને આ વખતે શું મને તમારા બહારના દિલાસા શાંતિ આપી શકશે ? રામ રામ કરો, રામ રામ ! અંતરમાં હોળીઓ બળતી હોય ને ઉપરથી શાંતિ રાખવી ? એવી ઢાંગી શાંતિ મારે નથી જોઈતી અને એવા પુઢી રાંડીરાંડોના મોતે મારે નથી મરવું. મારે તો મારા દેશને અર્થેજ મરવું છે અને એમાંથીજ શાંતિ મેળવવી છે. વૈદરાજ ! મારી શાંતિ કઈ એ તમને બખર છે ?

લીધે જ્યારે બાણશય્યામાં પોઢયા હતા, ત્યારે માયાની નીચે એક બાણ ઓછું હતું, તેથી એક બાણુએથી માથું સરખું રહ્યું ન હતું. માટે લીધે કહ્યું કે, ઓસીકું લાવો. ત્યારે દુર્યોધન ઢોડતો જઈને મખમલનું ઓસીકું લઈ આવ્યો. એ જોઈને લીધે દિલગીર થયા ને કહ્યું કે, ઓ મૂખાઓ, બાણની શય્યામાં પડ્યા હોય ત્યાં કાંઈ મખમલનું ઓસીકું હોય? એ પછી તેમણે અર્જુન સામે જોયું, ત્યારે અર્જુને લીધેના મનનો ભાવ સમજીને ઓસીકાની જગ્યાએ બાણ મારીને માથું સરખું કરી આપ્યું. તેથી બહુ ખુશી થઈને લીધે અર્જુનને આશીર્વાદ આપ્યો. કારણ કે જ્યાં બાણશય્યામાં પડ્યા હોય ત્યાં કાંઈ મખમલનાં ઓસીકાં શોભે? ત્યાં તો બાણનાંજ ઓસીકાં જોઈએ. તેમજ હું પણ અત્યારે સ્વદેશપ્રેમની આગમાં બળું છું ત્યાં વળી શાંતિ કેવી? આ વખતે તો “શાંતિ” શબ્દ સાંભળીને પણ મને કાંઈ કાંઈ થઈ જાય છે. કારણ કે એવી ખોટી શાંતિએજ આપણું સત્યાનાશ વાળેલું છે. માટે માથે શાસ્ત્ર ઓઢીને નિરાંતે ઊંઘી જઈ એવી શાંતિ મારે નથી જોઈતી, અત્યારે મારી શાંતિ તો સ્વદેશપ્રેમના અગ્નિમાં છે. અત્યારે મારી શાંતિ તો મારી પ્રજા બહાદુર થાય તેમાં છે. અત્યારે મારી શાંતિ તો મારો દીકરો મારી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવાનું મારા હાથમાં પાણી મૂકે તેમાં છે. અત્યારે મારી શાંતિ તો આપણા દેશની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખવાનો મારો મહામંત્ર સિદ્ધ કરવામાં તમે સૌ લાગી જાઓ તેમાં છે. અત્યારે મારી શાંતિ તો દુશ્મનોનો જીવલેમ તોડવાનાં કામોમાં છે અને અત્યારે મારી શાંતિ તો દેશને અર્થે લડાઈના મેદાનમાં પ્રાણ આપવામાં છે; એટલુંજ નહિ પણ ફરી અવતાર લઈને પણ ભારતવાસીઓને ગુલામગીરીમાંથી છોડાવીશ ત્યારેજ મારા આત્માને શાંતિ થશે. એ વિના ખોટી શાંતિ શું કામની? અંતરમાં હોળીઓ ભરી હોય ને ઉપરથી શાંતિ રાખવી? એવી ઢાંગી શાંતિથી પ્રભુ મને બચાવે !

મારા બહાદુર સરદારો ! જો તમારે મને સાચી શાંતિ આપવી હોય, જો તમારે મને જિગરની શાંતિ આપવી હોય, જો તમારે મને આત્માની શાંતિ આપવી હોય અને જો તમારે મને અંતકાળની છેવટની શાંતિ આપવી હોય, તો આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ દેશના દુશ્મનોની સામે બહાદુરીથી લડવાની પ્રતિજ્ઞા લો. આપણા ધર્મના દુશ્મનો સામે જિંદગીના છેલ્લા શ્વાસ સુધી લડો.

વાની પ્રતિજ્ઞા લેા. આપણી સ્વતંત્રતા અખંડિતપણે જાળવવાની પ્રતિજ્ઞા લેા અને દેશનાં કલ્યાણને અર્થે લીધેલી એ બધી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવા માટે તમારે હવે પછીનો રાજ પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપી મારી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળે એમ કરો. એવી પ્રતિજ્ઞા તેની પાસે લેવાયો. જો એ પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવામાં ઢીલો રહે તો તમે એને ઢીલો નહિ રહેવા દો એવી તમે મને કબૂલાત આપો, ત્યારેજ મારા આત્માને શાંતિ થશે. કાંઈ દવાના ઘૂંટડાથી મને શાંતિ થવાની નથી. એમ કહીને મહારાણા પ્રતાપસિંહે પોતાની આંખો મીંચી જરા વિસામો લીધો ને પછી એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

પુત્રની ફરજ વિષે પુરોહિતના વિચારો

ત્યારે પુરોહિતે કહ્યું કે, મહારાજાધિરાજ ! આપ શા માટે આટલો બધો ખેદ કરો છો ? ચિરંજીવ યુવરાજ પોતાની ફરજ બરાબર સમજે છે. એ હજી બાળક છે, તોપણ સિંહનું અચ્યું છે. એ કાંઈ પોતાના કુળનો ધર્મ ભૂલી જાય તેમ નથી. ભગવાન રામ-ચંદ્રજી પોતાના બાપની પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે અયોધ્યાની રાજ-ગાદીએ બેસવાને દિવસે વડકલ પહેરીને વનવાસમાં આલ્યા ગયા હતા. એજ મહા ટેકવાળા સૂર્યવંશમાં જન્મેલા યુવરાજ અમર-સિંહ પણ પોતાના બાપની પ્રતિજ્ઞા જરૂર પાળશે. કારણ કે બાપનાં અધૂરાં રહેલાં કામો પૂરાં કરવા માટેજ પુત્રનો જન્મ છે; એટલુંજ નહિ પણ જો પોતાનાં માબાપ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં મોળાં પડે તો સપૂત દીકરાઓ તેમને સમજાવીને કહે છે કે, તમારે આમ કરવું વાજબી નથી. એને માટે કઠોપનિષદમાં કહ્યું છે કે:-

ભેંસો છોડી લઇને ખીલાનાં દાન કરવાથી કંઈ

સ્વર્ગમાં જવાય નહિ

પ્રાચીન સમયમાં ઉદાલકે સ્વર્ગ મેળવવા માટે યજ્ઞ કરી ધરડી ગાયોતું દાન આપ્યું. તેના બાળપુત્ર નચિકેતાને એ જોઈને બહુ ખોટું લાગ્યું. તે ડાહ્યા અને શ્રદ્ધાવાન પુત્રે પોતાના બાપને કહ્યું કે, વાછડાં જણી શકે નહિ અને દૂધ આપી શકે નહિ, એવી ધરડી ગાયોતું દાન કરે તે માણસ તો આનંદ વગરના લોકમાં એટલે નરકમાં જાય છે. માટે જ્યારે તમે પ્રાદ્યશોને આવી ધરડી ગાયો આપો છો અને મારે માટે સારી સારી ગાયો રાખો છો, ત્યારે તમે મને કેાને આપશો ? એટલે કે એથી મારું શું કલ્યાણ થશે ? એથી તો બિલકુલ મારે નરકમાં જવું પડશે, કારણ કે શાસ્ત્ર-

નો એ સિદ્ધાંત છે કે જે દીકરો પોતાના માબાપને નરકમાંથી તારે તેનું નામજ પુત્ર. નરકમાંથી પોતાના માબાપને કોણ તારી શકે ? જે પોતાના માબાપને તેમની કમાણી પરમાર્થમાં વાપરવા દે, જે પોતાના માબાપને તેમનું કર્તવ્ય બજાવવા દે, જે પોતાના માબાપની દોલત ઉપર ટાંપીને બેસે નહિ અને જે પોતાના માબાપની પ્રતિજ્ઞાઓ પાળે, તે સુપુત્રોજ પોતાના માબાપને નરકમાંથી તારી શકે છે. માબાપો પણ જો પોતાની કમાણી સાચે રસ્તે વાપરે તોજ તેઓ સ્વર્ગમાં જઈ શકે છે. કાંઈ લેસો છોડી લઈને ખીલાનાં દાન આપવાથી કે કેરી ખાઈ જઈને છોતરાનાં દાન આપવાથી સ્વર્ગમાં જઈ શકાય નહિ. તેમજ પોતાના નામને ખાતર, હુનિયાને દેખાડવા સારુ જેઓ કાંઈક જરાતરા ધર્મ કરે અને છોકરાંઓ સારુ મોટી દોલત મૂકી જાય, તેઓ પણ પોતે નરકની ટિકિટ લેવા જેવું અને છોકરાંઓને નરકમાં નાખવા જેવુંજ કરે છે. આમ લાગવાથી ભલ્લી લાગણીવાળા નચિકેતાએ પોતાના બાપને ફરીથી ખીલ વખત પૂછ્યું કે, તમે ઘરડી ગાથો દાનમાં આપો છો, ત્યારે તમે મને કેને આપશો ? એટલે કે એનું પરિણામ શું ? અને છેવટે આગળ શું હાલ થશે એ તો જરા વિચારો ?

આ પ્રમાણે ખીલ વખત પૂછ્યું તો પણ ઉદાલક કાંઈ બોલ્યો નહિ. ત્યારે ત્રીજી વખત નચિકેતાએ એજ પ્રમાણે પૂછ્યું કે, તમે મને કેને આપશો ? આથી ઉદાલકને બહુ ક્રોધ ચડ્યો, કારણ કે મોહવાદીઓને સત્ય ગમતું નથી. તેને એમ લાગ્યું કે, હું તારે ખાતર આટલું બધું કરું છું; તોપણ તું મારી સામે થઈને આવી હઠીલાઈ કરે છે ! તેથી ગુસ્સે થઈને તેણે કહ્યું કે, તને યમને આપીશ, એટલે કે તને મારી નાખીશ.

પોતાના બાપનાં આ વચન સાંભળીને નચિકેતા બહુ વિચારમાં પડ્યો. તેને એમ લાગ્યું કે, હું કાંઈ અધમ કે મોતના મોઢામાં જવા લાયક નથી. છતાં મારા બાપ મને યમને આપવાનું કહે છે, માટે મારી મારફત મારા બાપને યમનું કાંઈક કામ કરી આપવાનું હશે. આમ વિચારીને નચિકેતા યમ પાસે જવા તૈયાર થયો. નચિકેતા યમને ત્યાં ગયો તે વખતે યમરાજ પોતાને ઘેરે હાજર ન હતા, તેથી નચિકેતાને ત્રણ દિવસ સુધી ત્યાં બૂખ્યા રહેવું પડ્યું. એ પછી યમરાજ આવ્યા. ત્રણ દિવસ સુધી આતિથ્યસત્કાર વિના બૂખ્યા રહેલા નચિકેતાને જોઈને યમને બહુ લાગી આવ્યું.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, અતિથિદેવો મહા-અતિથિને દેવતા સમજે અને દેવ તો ભાવ્યશાળીઓને ઘેરજ પધારે છે. જે ગૃહસ્થોને ત્યાં અતિથિનું અને વિદ્વાનોનું સન્માન થતું નથી, જેને ત્યાં ભગતોનો આદર થતો નથી, જેને ત્યાં પવિત્ર માણસોનો સત્કાર થતો નથી, જેને ત્યાં જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનનો લાભ લેવાતો નથી, જેને ત્યાં જગતના મોજશોખને તુચ્છ ગણી ઈશ્વરના મહિમામાં રમનારા જ્ઞાનીઓની પૂજા થતી નથી, જેને ત્યાં જગતને આગળ દોરનારા મહાજનોની સેવા થતી નથી, જેને ત્યાં ગુણીજનોના ગુણની કદર થતી નથી અને જે ગૃહસ્થોને ત્યાં દયાવાળા, શ્રદ્ધાવાળા, ક્ષમાવાળા, સરળતાવાળા, ભણવાવાળા, ભણાવવાવાળા કે જગતના કલ્યાણનાં કામોમાં લાગી ગયેલા ઈશ્વરપરાયણ મહાત્માઓની સેવા થતી નથી, તેવા ઓછી અછલવાળા માણસોએ જે તીર્થ, વ્રત, યજ્ઞ વગેરે કયું હોય અને જે કૂવા, તળાવ વગેરે બંધાવ્યાં હોય તેનું ફળ તેઓને મળતું નથી; એટલુંજ નહિ પણ તે માણસના પુણ્યનો, ધનનો અને વંશનો પણ નાશ થાય છે.

યમદેવે બાળક નચિકેતાનો સત્કાર કરતાં કહ્યું કે, હે પ્રાણી ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું અને તમે મારા અતિથિ છો છતાં ત્રણ રાત્રી સુધી તમે ખાધાપીધા વિના રહેલા છો; માટે તમારી મરણ પહે તેવાં ત્રણ વરદાન તમે મારી પાસેથી માગી લો.

એ સાંભળીને નચિકેતાએ કહ્યું કે, તમે આપેલાં ત્રણ વરદાનમાંથી પહેલું વરદાન હું એ માગું છું કે, મને મૃત્યુ પાસે ગયેલો જોઈને મારા બાપ અફસોસ ન કરે તથા મારી ઉપર ગુસ્સે ન થાય. વળી હું જ્યારે તમારી પાસેથી છૂટીને મારે ઘેર જાઉં ત્યારે તે મને ઓળખેને મારી ઉપર પ્રથમના જેવુંજ હેત રાખે એમ કરો.

૨-અસતના વખતમાં આપણો દેશ સુખી હતો અને હાલમાં દુઃખી છે તેનાં કારણો

રાણાજી સાહેબ ! આપણા દેશમાં બાપદીકરાઓ વચ્ચે જ્યારે આવાં હેત હતાં, જ્યારે આવું સત્ય હતું, જ્યારે આવો સ્વાર્થ-ત્યાગ હતો, જ્યારે આવી કર્તવ્યબુદ્ધિ હતી, જ્યારે આવી યોજનાઈ હતી, જ્યારે આવો અતિથિસત્કાર હતો, જ્યારે પોતાનું વચન પાળવા માટે આવી દૃઢતા હતી અને જ્યારે બાપ-

દીકરા વચ્ચે કાંઈ મતભેદ થાય અથવા કોઈની કાંઈ ભૂલ થાય તો ખોટી શરમમાં નહિ દબાઈ રહેતાં, સરળતાથી એકબીજાની ભૂલો સમજાવતા અને એમાં જો કોઈ ગુસ્સે થઈ જાય તો પશુ વેર ન રાખતાં તેની ઉપર પૂરેપૂરું હેત રાખતા, ત્યારેજ આપણો દેશ આબાદમાં આબાદ હતો, કીર્તિવાનમાં કીર્તિવાન હતો અને સુખી-માં સુખી હતો. હવે આપણો દેશ પાયમાલ થતો જાય છે, આપણો ધર્મ દૂળતો જાય છે અને આપણા બંધુઓ પરતંત્ર થતા જાય છે, તેનું કારણ શું ? એનું કારણ એજ કે હાલનાં માળાપો પોતાનાં છોકરાંઓને ખોટા લાડમાં ઉછેરે છે. હાલનાં માળાપો પોતાનાં છોકરાંઓને મોજાલાં, નમાલાં અને બીકણ તેમજ આપલપોપલિયાં, પોચાંપચ ને ઢીલાંઢક બનાવે છે. હાલનાં માળાપો પોતાનાં છોકરાંઓને બહુજ મોહમાં ફસાવી દે છે, તેમની આંતર શક્તિઓને કચરી નાખે છે અને તેમને પોલમપોલમમાંજ રાખી મૂકે છે. પણ સૂર્યવંશી મહારાણા પ્રતાપસિંહના પાટવી કુંવરમાં કાંઈ એવા દોષો હોય નહિ. અમરસિંહ મહારાજ ! તમારે તો ભગવાન રામચંદ્રના જેવા ને નચિકેતાના જેવા થવું જોઈએ. તેમની પેઠે તમે પણ તમારા બાપની પ્રતિજ્ઞાઓ ન પાળો તો તમારા બાપનું મોત બગડી જાય તેમ છે અને જો તમે તમારા પિતાજીની પ્રતિજ્ઞા પાળો તો તેઓના આત્માને બહુજ શાંતિ થાય તેમ છે. બોલો, હવે તમને શું ગમે છે ? રામને વનમાં મોકલવાની તેના બાપની ઇચ્છા ન હતી, છતાં પણ પોતાના પિતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવાને ખાતર રામ વનમાં ગયા હતા અને તમારા પિતાજીની ઇચ્છા એવી છે કે દેશના કલ્યાણ માટે લીધેલી તેમની પ્રતિજ્ઞા ખાસ ચાહીને તમે પાળો.

એ સાંભળીને અમરસિંહે કહ્યું કે, પણ પ્રતિજ્ઞા પાળવાની ના કોણ કહે છે ? શા માટે આટલું બધું કહેવામાં આવે છે ? ત્યારે પ્રધાનજીએ કહ્યું કે, મૂકો પાણી, એટલે મહારાજને ખાતરી થાય ને સંતોષ થાય. અમરસિંહે કહ્યું કે, તૈયાર છું. ત્યારે પુરોહિતે તેના હાથમાં પાણી આપ્યું અને સૂર્યનારાયણની સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવાનો સંકલ્પ કરાવી પાણી મુકાવ્યું. એ જોઈને પ્રતાપસિંહના જીવને શાંતિ થઈ ને તે પછી તેના આત્મા પરમાત્માની હજારમાં આલેખો ગયા.

૩-મોટા રાજમહારાજઓને પણ મોજમજ પાલવતી નથી, ત્યારે આપણને તે કેમ પાલવશે ?

ખંધુઓ ! તમારી આગળ મહારાજા પ્રતાપસિંહની આ વાત કહીને અમે તમને શું સમજાવવા ઇચ્છીએ છીએ ? એજ કે જેને ઘેર મેવાડનું રાજ હતું, જેને ઘેર જેવી જોઈએ તેવી સાહેબી હતી, જેનો પડચો બોલ બિચકવાને માટે હજારો માણસો તૈયાર હતાં અને જેને ઘણી ખમા, ઘણી ખમા, થઈ રહી હતી; એટલુંજ નહિ પણ જે ધારે તો દુનિયાના મોટામાં મોટા વૈભવો ભોગવી શકે તેમ હતા, તેવા મહારાજને પણ પોતાનો છોકરો નમાલો, મોજલો અને દેશના કલ્યાણની બાબતમાં બેદરકાર જણાય તો તેમનો સુખેથી જીવ પણ જતો નથી; ત્યારે આપણે તેવા થઈએ અથવા આપણાં છોકરાંઓને એવાં બનાવીએ તો તે કેટલું બધું ખોટું ? મોટા મોટા બાદશાહોને પણ એવું કશું પાલવતું નથી, ત્યારે પછી આપણને તે કેમ પાલવી શકે ?

તમને ખબર છે ? અકબર બાદશાહનો છોકરો સલીમ મોજલો ને દારૂડિયો હતો, તેથી તે અકબરની સામે થયો હતો, અકબરના માનીતા દોસ્ત અબુલફઝલનું તેણે ખૂન કરાવ્યું હતું; એટલુંજ નહિ પણ તેના મોજલાપણાને લીધે તેને હાથે ખીજ પણ ઘણી જાતની ખરાબી થઈ હતી. દિલ્હીનો મહાન શહેનશાહ અકબર કે જેને આખી દુનિયા વખાણે છે, જેને ઘેર દુનિયાની સૌથી મોટામાં મોટી સાહેબી હતી, જેણે પોતાની બહાદુરીથી ને હડાપણથી ઘણા મુલકો જીતી લીધા હતા અને જેને બધી જાતની સગવડો હતી, તે પણ પોતાના ઘડપણમાં પોતાના દીકરાના એવા મોજલા સ્વભાવ માટે હાયઅફસોસ કરતાં કરતાં મર્યો હતો; અને ઔરંગઝેબ જેવા મહાબળવાન, કપટી તથા ધર્મોધ બાદશાહના વખતમાં તેનોજ મુલક લૂંટનાર અને નવું હિંદુરાજ્ય સ્થાપનાર મહાપરાક્રમી શિવાજી મહારાજનો દીકરો શંભાજી પણ પાછળથી મોજલો થવાથી મોટા રાજ્યનો માલિક અને બહાદુર છતાં પણ તેને જીલમી ઔરંગઝેબના હાથીના પગ નીચે કચ્ચાઈને મરવું પડ્યું હતું. આવી રીતે મોટા બાદશાહોને અને પાટવી કુંવરોને પણ મોજલા થવું પાલવતું નથી, ત્યારે સાધારણ અને ગરીબ માણસોને તો મોજલા થવું કેમજ પાલવે ?

૪-આપણા લોકોની ને આપણા દેશની હાલની સ્થિતિ

અફસોસ છે કે, પરદેશીઓની જેબાદેખીથી ને તેમના હુથું-થોતું અતુકરણ કરવાથી હાલમાં આપણા લોકોમાં મોલસાપણું, ઉડાઉપણું, નાબુકપણું, સ્વાથીપણું, ખુશામતિયાપણું અને નિર્લજ્જપણું બહુજ વધતું જાય છે. આમ થવાથી ધર્મની બાબતોમાં, સાંસારિક બાબતોમાં, રાજ્યપ્રકરણી બાબતોમાં અને આપણા જાહેર તથા ખાનગી વ્યવહારોની ઘણી બાબતોમાં આપણને ઘણી જાતની પોલપોલ ચલાવવી પડે છે. એથી આપણે નમાલા બની જઈએ છીએ ને એ નમાલાપણાથીજ આપણા ખાર વાગી જાય છે. તે નમાલાપણાને લીધેજ આપણે દુનિયાની બીજી પ્રજાઓ કરતાં પાછળ રહી જઈએ છીએ. એ નમાલાપણાને લીધેજ આપણા હકો લૂંટાઈ જાય છે, આપણે બધા તરફથી બધી રીતે કચડાવું પડે છે, આપણે કોઈ પણ મોટાં કામોમાં ફાવી શકતા નથી, આપણા ધર્મ દુબતો જાય છે, આપણે ગુલામગીરીમાં રહેવું પડે છે, આપણે ઘણી જાતના અન્યાય ને જીલમ ખમવા પડે છે અને આપણે દિનપ્રતિદિન દરિદ્રી બનતા જઈએ છીએ. આપણા લોક ‘મારો પ્રભુ અને મારો હક’ એ મહાસિદ્ધાંત સમજતા નથી. આપણા ભાઈઓ દેશદ્રોહી થાય છે; અને એવા નમાલાપણાને લીધેજ આપણા દેશનું સત્યાનાશ વળી જાય છે. માટે મહારાષ્ટ્ર પ્રતાપસિંહની ઇચ્છા પ્રમાણે આપણા દેશની પ્રજા બહાદુર, સ્વતંત્રતાની કિંમત સમજનારી, પોતાના પૂર્વજોને શુભ પગલે ચાલનારી, સ્વાર્થનો ભોગ આપનારી, આપણા બંધુઓનાં દુઃખો સમજીને તેના ઉપાયો કરનારી થાય; આપણા દેશની પૂજા યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન, ટ્રાન્સવાલ ને ઑસ્ટ્રેલિયાની પેઠે બહાદુર થાય અને દેશના કલ્યાણમાજ પોતાનું કલ્યાણ સમજતાં શીખે; આપણા દેશની પ્રજા પ્રાચીન ઋષિઓનો ઉદાર ધર્મ પાળનારી, એકજ ભાષા બોલનારી ને એકજ લિપિ લખનારી થાય; આપણા દેશની પ્રજા સ્વદેશી માલજ વાપરનારી, નવી નવી હુન્નરકળાઓમાં પરદેશીઓની સામે હરીફાઈ કરનારી, ગુણીજનોને ઉત્તેજન આપનારી, પૃથ્વીના પેટમાં પડેલી અખૂટ હોલતનો લાભ લેનારી, બનાવટી ધર્મનાં બંધનોની તથા ખરાબ રૂઢિની ગુલામગીરીની સાંકળોને તોડી નાખનારી થાય; આપણા દેશની પ્રજા

પોતાનાથી ન ઊપડી શકે તેવા ભારે કરના બોબમાંથી મરતી બચે અને આપણા દેશની પ્રબલ પોતાનું મહાભારત બળ સમજીને પોતાનું સ્વમાન બળવે તેવી થાય એમ આપણે કરવું જોઈએ. એમ થવાને બદલે અત્યારે આપણા દેશમાં જ્યારે ભૂખમરો ચાલે છે, જ્યારે ઉપરાઉપરી દુષ્કાળો પડે છે, જ્યારે દેશમાં છ કરોડ માણસો ભૂખ્યાં સૂએ છે, જ્યારે લાખો બાળરાંડોનાં છાતી-ફાટ રુદન ને નિસાસા ચાલ્યા કરે છે, જ્યારે હુન્નરો ભાંગી પડવાથી આપણા લાખો કારીગરો ભૂખે મરે છે, જ્યારે ગરીબ ખેડૂતો પાયમાલ થતા ચાલે છે, જ્યારે લોકો કરના ભારે બોબમાં કચરાઈ મરે છે, જ્યારે દેશમાં સેંકડે સત્તાણું છોકરાઓ અભણ છે, જ્યારે જગતમાં આપણે જંગલીમાં ગણાઈએ છીએ, જ્યારે આપણા લોકોનું ધર્મબળ ને નીતિબળ સાપ ગયા ને લિસોટા રહ્યા જેવું થઈ ગયું છે, જ્યારે આપણા દેશની ને લોકોની આબરૂ ધૂળમાં મળી ગઈ છે, જ્યારે આપણા ઉપર અનેક પ્રકારની બે-હુકમી ચાલી રહી છે, જ્યારે આપણા દેશની સ્ત્રીઓનો મોટો ભાગ પશુઓના જેવી જિંદગી ગુબરે છે, જ્યારે આપણા લાખો બંધુઓ આપણી નજર આગળ આપણાજ વાંકે આપણી સામે થનારા પરધર્મમાં લળી જાય છે, જ્યારે આપણને દોરનારા આપણા ધર્મગુરુઓ ખોટેખોટાં હંબગો ચલાવી આપણને નમાલા બનાવી મૂકે છે, જ્યારે ચાર વર્ષને બદલે હજારો નાતો બનીને આપણા મહાન બળના દુકડે દુકડા થઈ ગયા છે, જ્યારે આપણા ગરીબ બંધુઓ રોટલાના દુકડા વિના આપણી નજર આગળ બહેર રસ્તાઓ ઉપર મરી જાય છે, જ્યારે આપણા દેશના કામ કરી શકે તેવા હજારો જીવાનિયાઓ મૂખોને હાથે મૂંડાઈ જઈને પોતાની ને બીજાઓની જિંદગી બગાડી નાખે છે ને દેશ ઉપર બોબરૂપ થઈ પડે છે, જ્યારે દેશમાં સાડાચાર કરોડ અંત્યજ્ઞેની કાંઈ પણ દરકાર રાખવામાં આવતી નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેમના સ્પર્શથી આપણે અભડાઈ જઈએ એમ સમજીને ચોતરફથી તેમનો તિરસ્કારજ કરવામાં આવે છે, જ્યારે આપણા દેશમાં અતિ ઉપયોગી પવિત્ર ગાયોનો વધ થાય છે, જ્યારે આપણા દેશમાં દરવરસે કરોડો રૂપિયાનો અપવિત્ર દારૂ પી પીને આપણા લોકો અવગુણી બનતા જાય છે, ત્યારે અરે હાય હાય!! આવી આકૃતને વખતે મોજશોખ!!

જ્યારે આપણા ઘર સંસારની દરરોજની જરૂરી ચીજો માટે પણ આપણે પરદેશ ઉપર આધાર રાખવો પડે છે, જેમકે શાક સમારવાનું ચપ્પુ પરદેશી, ઘડિયાળ પરદેશી, કપડાં પરદેશી, ઘરમાં વપરાતાં વાસણોની ધાતુ પરદેશી, સાબુ પરદેશી, છત્રી પરદેશી, ખૂટ પરદેશી, દીવો બાળવાનું તેલ પરદેશી, છોકરાંનાં રમકડાં પરદેશી, પંખા પરદેશી, કાંસડી પરદેશી, કાંડીનાં બાકસ પરદેશી, ઠાગળ, સાહી, સંચા વગેરે બધું પરદેશી અને છેક સોય, દોરા તથા માથું મૂંડાવવાના અસ્ત્રા અને દવાઓ પણ પરદેશી ! ! આવી રીતે આપણી બધી વસ્તુઓ પણ જ્યારે પરદેશનીજ થઈ પડેલી છે, જ્યારે આપણા લોકોનાં શરીર નબળાં પડતાં જાય છે ને તેઓ વેંતિયા બનતા જાય છે અને તેથી કરીને દેશમાં નવી નવી જાતના ભયંકર રોગોથી દરરોજ હજારો માણસો મરી જાય છે અને જ્યાં નજર દેંકીએ ત્યાં દુઃખ, દુઃખ ને દુઃખજ દેખાય છે, ત્યારે આપણે મોજમજા કરવી જોઈએ કે ? આવે વખતે આપણે નાટકચેટકોના શોખમાં પડ્યું રહેવું જોઈએ કે ? આવે વખતે આપણે રાંડોના નાચોમાં નાણાં ઉડાડવાં જોઈએ કે ? આવે વખતે આપણે બાલના સેંથા પાડ્યા કરવામાં ને મૂંછોના આંકડા ચડાવવામાંજ વખત ખોઈ નાખવો જોઈએ કે ? આવે વખતે દેશદ્રોહીઓને પાટીંઓ આપવામાં ને મસકાદાર માનપત્રો આપવામાં આપણું ધન ઉડાવવું જોઈએ કે ? આવે વખતે ગંજી, ચોપાટ કે ગિલ્લીદંડાની રમતમાંજ આપણે રહી જવું જોઈએ કે ? આવે વખતે આપણે ઝાવા બજાવવાના શોખમાં ને છેલબટાઉ જેવા થઈને કૃત્રી કરવામાંજ આપણી જિંદગી ખોઈ નાખવી જોઈએ કે ? આવે વખતે આપણે માલ માલ ખાયા કરવામાંજ મોટાઈ માની લેવી જોઈએ કે ? આવે વખતે આપણી તિજોરીમાં ને ખેંકોમાંજ પૈસા રાખી મૂકવાથી સાથકતા થઈ જાય કે ? જ્યારે દેશ પાયમાલ થઈ ગયો હોય અને જ્યારે આપણા બંધુઓ ટુકડા રોટલા વિના તરફડી તરફડીને ટપોટપ મરી જતા હોય, ત્યારે આપણે મોજશોખ કરવા જોઈએ કાં ? શરમ ! શરમ ! આ કરતાં વધારે નીચતા, નાલાયકી, ખરાબી, નિલંજપણું અને બેદરકારી બીજી કઈ ? માટે બાઈઓ ! હમણાં આપણે મોજમજામાં પડ્યા રહેવાનો અને પોલપોલ ચલાવવાનો વખત નથી. હમણાં તો કર્તવ્ય બજાવવાનો, જિજ્ઞાસુ લાગણીથી અરસપરસને મદદ કરવાનો, દેશના કલ્યાણને અર્થે જાગૃત

રહેવાનો અને 'મારો પ્રભુ અને મારો હક' એ મહામંત્ર જપવાનો વખત છે. હમણાં તો દેશના કલ્યાણનાં કામેમાં જિમરની લાગણીથી મંડ્યા રહેવાનો વખત છે. હમણાં તો કમર કસવાનો, હિંમત રાખવાનો અને સ્વાર્થનો ભોગ આપવાનો વખત છે.

જ્યારે આપણા દેશમાં પુરુષાર્થ હતો, ધર્મનું બળ હતું, હુન્નરકળાનું બળ હતું અને સ્વાર્થત્યાગનું બળ હતું; જ્યારે આપણા લોકો બહાદુર હતા, જ્યારે આપણા લોકો દેશના કલ્યાણમાંજ પોતાનું કલ્યાણ સમજતા અને પોતાપોતા ચલાવતા ન હતા, ત્યારેજ આપણો દેશ આખી દુનિયામાં સૌથી વધારે આબાદ અને સુખી હતો. હવે જ્યારે એવા શુભો આવશે ત્યારેજ આપણી ભવિષ્યની પ્રજા સુખી થઈ શકશે.

૫-પૃથ્વીરાજ ચૌહાણનું મોજલાપણું

અરે મોજશોખ તો મોટા મોટાઓનું પણ સત્યાનાશ કાઢી નાખે છે, ત્યારે આપણા ગરીબોનું શું ગણું? આપણા દેશની પાયમાલીનું કારણ દિલ્હીના છેલ્લા રજપૂત રાજા પૃથ્વીરાજ ચૌહાણનું મોજલાપણું એજ છે. પૃથ્વીરાજની વિષયલોહપતા અને વૈભવો-એજ શાહબુદ્દિન ઘોરી પાસે તેની આંખો ફેડાવી છે ને તેનું માથું કપાવ્યું છે. સંયુક્તાના ભોગવિલાસમાં પૃથ્વીરાજ એવો ગાંડાતૂર બની ગયો હતો અને પોતાની રાજકાજની બાબતમાં એવો બેદરકાર બની ગયો હતો કે, મોટા લશ્કર સાથે છેક કાબુલથી ચાલીને શાહબુદ્દિન ઘોરી દિલ્હીની હદમાં આવી પહોંચ્યો ત્યાંસુધી પણ તેને એ બાબતની ખબર પડી ન હતી. જ્યારે એજ પૃથ્વીરાજ મોજશોખમાં આંધળો થયો ન હતો ત્યારે તેણે એજ શાહબુદ્દિનને સાત વખત હરાવ્યો હતો અને સાત વખત કેદ પકડીને છોડી દીધો હતો. પણ પાછળથી એ બધું બળ મોજમજના દરિયામાં ડૂબી ગયું અને એજ શાહબુદ્દિનને હાથે એજ પૃથ્વીરાજનું માથું ધૂળમાં રાળાયું હતું. જો કે એ લડાઈમાં તેણે બહુ બહાદુરી બતાવી હતી અને સંયુક્તાએ ઉત્સાહનાં વચનો કહી પોતાને હાથે તેને હથિયારો સળંગ્યાં હતાં, પણ એ રાંડ્યા પછીનું હડાપણ શા કામનું?

ઇતિહાસમાં કહ્યું છે કે, કનોજના દેશદ્રોહી રાજા જયચંદ્રે પૃથ્વીરાજ ઉપરના વેરને લીધે તેનો નાશ કરવા સારુ ખાસ ચાહીને શાહબુદ્દિન ઘોરીને બોલાવ્યો હતો એ વાત ખરી, પણ પૃથ્વીરાજ

એવો બળવાન, શૂરવીર, સાધનોવાળો અને સ્વદેશપ્રેમી હતો કે, એ તે પ્રતાપસિંહની પેઠે તથા શિવાજીની પેઠે મોજશોખનો ત્યાગ કરીને હુસ્મનોને છૂટી લેવામાં છેવટ સુધી લાગી ગયો હોત, તો તે ખુશીથી જયચંદ્ર જેવા દેશદ્રોહીઓને સ્વધામ પહોંચાડી શકત અને શાહખુદિનના ટુકડે ટુકડા કરી શકત. એ બહુ રૂપાળો અને ભેરા-વર હતો. અજમેરનો તો રાજા તે હતોજ. એ પછી આઠ વરસની ઉંમરમાંજ તેને દિલ્હીની ગાદી પણ મળી. એ પછી નગરકોટની પાસેથી અસલના વખતની કોઈની ઠાટેલી તેને સાત કરોડ સોના-મહોરો મળી. એ પછી પાટણના રાજાને તેણે હરાવ્યો. તે પછી તેણે શાહખુદિન ઘોરીને ઘણી વાર હરાવ્યો. ત્યારબાદ જયચંદ્રની મહાસૌંદર્યવાળી દીકરી સંયુક્તાનું તેણે હરણ કર્યું. પણ આટલું બધું ધન, આવું મોટું રાજ્ય, આવી બળવાન જીવાની, આવું અનુ-પમ સૌંદર્ય અને આવી મોટી કૃતેહો એ બધાને પૃથ્વીરાજ જીરવી શક્યો નહિ. તે પોતાનું કર્તવ્ય ચૂકી ગયો, તે મોજમજામાં પડી ગયો. અફસોસ કે એ મોજમજાથી એનું પોતાનું તથા ભારતનું સત્યાનાશ વળી ગયું ! એ મોજશોખ શા કામના ?

૬-આવક ધટવાથી નહિ પણ મોજમજા વધવાથીજ આપણી ખરાબી થાય છે

હવે જેની પાસે આટલું બધું ધન હતું, જેની પાસે આવું મોટું રાજ્ય હતું, મહારાણા સમરસિંહ જેવા મિત્રો જેની મદદ-માં હતા અને જેનામાં અતુલ વીરત્વ હતું, તેને પણ જ્યારે મોજ-મજા પાલવી શકી નથી-એના પણ મોજમજાથી ખાર વાગી ગયા છે, ત્યારે આપણે તો હાલમાં પરાધીન, દરિદ્રી અને નિર્બળ છીએ, છતાં પણ આપણે મોજમજાના ખાડામાં પડતા જઈએ છીએ. ભાત ભાતના મોજશોખથી પ્રજા નમાલી થતી જાય છે. એવી નમાલી પ્રજા કંઈ પણ કરી શકતી નથી. જે દોઢો સાદી જિંદગી ગાળતા હોય અને દ્રઢતાથી પોતાના કર્તવ્યમાં મથેલા હોય તે દોઢો પાસે કદી ઓછાં સાધનો હોય; તોપણ અંતે તે કૃતેહ પામે છે. એને માટે ઇતિહાસમાં કહ્યું છે કે:—

ઈરાનનો રાજા ઝર્કસિસ બહુ મોટા વૈભવવાળો હતો. એના વખતમાં ઈરાનના દોઢો બહુ પૈસાવાળા હતા ને બહુ મોજશોખ બની ગયા હતા. એ રાજાને ગ્રીસનો નાનકડો પણ સ્વતંત્ર મુલક

જીતવાનો વિચાર થયો; તેથી તેણે મોટું લશ્કર તૈયાર કરી ગ્રીસ ઉપર ચડાઈ કરી. એ વખતે ગ્રીસના એક ભાગમાં સ્પાર્ટન જાતિના લોકો રહેતા હતા. એ લોકો મેવાડના રજપૂતોની જેમ લડાઈમાં બહુજ બહાદુર હતા. વળી તેઓ સ્વતંત્રતાને ચાહનારા અને સાદી જિંદગી ગુજારનારા હતા.

એ પછી ઈરિનીઓનું મોટું લશ્કર ગ્રીસમાં પહોંચ્યું ત્યારે તેઓએ એક જગ્યાએ છાવણી નાખી અને સામી બાબુએ નાનકડા સ્પાર્ટન લશ્કરે પોતાની છાવણી નાખી. તે વખતે ઈરિનના રાજાએ પોતાના એક ડાહ્યા સરદાર સાથે સ્પાર્ટનોના સરદારને કહેવરાવ્યું કે તમે શરણ થાઓ, નહિ તો લડાઈમાં તમારી બહુ ખરાબી થઈ જશે. ત્યારે સ્પાર્ટનોએ કહ્યું કે, સ્પાર્ટ કદી પણ પરાધીન થશે નહિ. જ્યાંસુધી અમારા દેહમાં જીવ છે ત્યાંસુધી અમે પરાધીન થવાના નથી. અમે લડવા તૈયાર છીએ. એ સાંભળીને એ સરદારે પોતાના રાજાને કહ્યું કે, સ્પાર્ટનો નમી જાય એમ નથી. પછી મહાવૈભવવાળા ઈરિનના બાદશાહે પોતાના સરદારને પૂછ્યું કે, સ્પાર્ટનોના વૈભવો કેવા છે? એના સરદારોનો ઠાઠમાઠ કેવો છે? અને તમે જ્યારે એની છાવણીમાં ગયા, ત્યારે એ લોકો શું કરતા હતા? ત્યારે તે સરદારે કહ્યું કે:—

હું જ્યારે સ્પાર્ટનોની છાવણીમાં ગયો, ત્યારે એ લોકો જમીન ઉપર ઊગેલા લીલા ઘાસ ઉપર બેઠા હતા. સિપાઈઓના જેવાજ તેના સરદારે પણ સાદાં કપડાં પહેર્યાં હતાં અને સિપાઈઓની સાથે બેસીને સૌ સિપાઈઓની જેમ તે સરદાર પણ ડુંગળી અને રોટલો ખાતો હતો. સૌ સૌનાં હથિયારો પોતપોતાની પાસેજ પડેલાં હતાં. એ સાંભળીને ઈરિનના બાદશાહે કહ્યું કે, ઓહો! બિચારા બહુજ ગરીબ લોકો! એમને બેસવા માટે એક સારો ગાલીચો પણ ન મળે અને સરદાર પણ સિપાઈઓની સાથે બેઠો બેઠો ડુંગળી ને રોટલો ખાય! એને ખાવા માટે સારી સારી મીઠાઈ પણ ન મળે! એવા ગરીબ લોકોને જીતી લેવા એમાં શું મોટી વાત છે? કેમ તમારો શું અભિપ્રાય છે? ત્યારે તે ડાહ્યા સરદારે કહ્યું કે, નામદાર સાહેબ! મને માફ કરજો. એ સાચે સાચું કહું તો આપણે સ્પાર્ટનોને જીતી શકીશું નહિ. એ સાંભળીને બહુ અજબ થઈને બાદશાહે પૂછ્યું કે, એનું શું કારણ? ત્યારે તે સરદારે કહ્યું કે, નામદાર સાહેબ! બાલનાં પટિયાં પાડવામાં,

સુગંધી તેલો વાપરવામાં, સારાં સારાં પકવાનો બનાવવામાં, ઘરેણું-ગાંઠાં પહેરવામાં, સોનેરી મૂઠોવાળી તલવારો લટકાવવામાં, કિન-ખાખના ને જરીના તંબૂઓ વાપરવામાં, મોજશોખમાં, મોઢાની આપલૂસી ને ખુશામતો કરવામાં, નવી નવી જાતનાં ખાણાં પી-ણાંમાં, સ્ત્રીઓની પાછળ પાછળ ફરવામાં, ગાવાબજાવવામાં, મિજલસો કરવામાં, મૂછોના આંકડા ચડાવવામાં ને જુદી જુદી જાતના અરીસા વાપરવામાં સ્પાટનો કરતાં ઈરાનીઓ અઢે એમાં કાંઈ પણ શક નથી; પણ પોતાના દેશને અર્થે દુઃખો ખમવા તથા માથાં આપવાનો સ્પાટનોમાં જે જળરદસ્ત જુસ્સો અને બહાદુરી છે તે આપણા ઈરાનીઓમાં નથી. માટે મને તો લાગે છે કે, સ્પાટનોના દુંગળી ને રોટલા પાસે ઈરાનીઓની ઊંચી જાતની મીઠા-ઈઓ ને મસ્ત શરાબો શરમાઈ જશે અને સ્પાટનોના લોટાની પાસે ઈરાનનું સોનું હારી જશે. માટે બંધુઓ ! સુખી થવું હોય તો સાદી જિંદગી ગાળતાં શીખો.

જે આપણે આપણા દેશની ઉન્નતિ કરવી હોય, આગળ વધવું હોય, ગયેલી આબરૂ પાછી મેળવવી હોય, પરાધીનતાની સાંકળમાંથી છૂટવું હોય, પિતૃઓને રાજ કરવા હોય, છોકરાંઓ માટે સારો વારસો મૂકી જવો હોય અને અને જે ઈશ્વરને રાજ કરવો હોય, તો આપણે પણ સ્પાટનોના જેવા બહાદુર ને સાદી જિંદગી ગાળનારા થવું જોઈએ. માત્ર લૂખીપૂખી મોઢાની વાતોથી કાંઈ દેશનું કલ્યાણ થઈ શકે નહિ.

૭-આપણી હાલની સ્થિતિ

બંધુઓ ! ઝકંસિસ બાદશાહના વખતમાં ઈરાનીઓ મોજલા હતા એ વાત ખારી, પણ તેની સાથે તેઓ બહુ પૈસાદાર હતા અને મોટી શહેનશાહતના માલિક હતા, એટલે તેઓનું એ મોજલાપણું થોડો વખત નશ્તું હતું. પણ આપણે તો પરાધીન છીએ, આપણે તો ભૂખડીબારસ છીએ અને આપણા દેશની સ્વતંત્રતા તો સાતસો વરસ થયાં પૃથ્વીરાજની મોજમજાની સાથે નષ્ટ થઈ ગયેલી છે; તેમ છતાં દુનિયાની ખીજ પ્રજાઓ કરતાં અંદર અંદરની ફાટફૂટમાં અને ધર્મને નામે હાંબગો ચલાવવામાં આપણે આગળ વધીએ છીએ. સેંકડો નાતો અને પેટાનાતો કરી આપણા બળના કટકા કરી નાખવામાં, તથા પૈસાની લાલચે અને

એ. બી. સી. ડી. નાં પૂંછડાં સારુ દેશદ્રોહી બનવામાં આપણે આગળ વધીએ છીએ. આલડછેટને નામે આપણા ગરીબ બંધુ-ઓનો તિરસ્કાર કરવામાં અને લાચાર બાળવિધવાઓને રિબા-વવામાં આપણે દુનિયાની બીજી કોઈ પણ પ્રજા કરતાં આગળ વધીએ છીએ. લોકહિતની બાબતોમાં બેદરકાર રહેવામાં અને અમલદારોના જીવલે સહન કરવામાં આપણે બીજી બધી પ્રજા-ઓ કરતાં આગળ વધીએ છીએ. હબ્બરો બાળકો તથા જીવાનોને દર વરસે બાવા બનાવી તેઓની જિંદગી બગાડી દેશ ઉપર નકામે બોલે નાબવામાં પણ દુનિયાની બીજી પ્રજાઓ કરતાં આપણે ખૂબ આગળ વધીએ છીએ. બીજા લોકો જ્યારે પારકા ધર્મવા-ળાને પોતાના ધર્મમાં લેવા સારુ બહુ બહુ મહેનત કરે છે ને કરોડો રૂપિયાનું ખર્ચ કરે છે, ત્યારે આપણે આપણા પોતાના જ ગરીબડા બંધુઓને રોટલાના ટુકડા સારુ પરધર્મમાં વટલી જવાની સગવડ કરી આપવામાં અને બીજી પ્રજાઓના સદ્ગુણોને બદલે તેઓના દુર્ગુણોની નકલ કરવામાં પણ આપણે ખૂબ આગળ વધી જઈએ છીએ !! આવી રીતે ખરાબ બાબતોમાં આગળ નીકળી જવામાં આપણે બહુ બહાદુર છીએ. આવી રીતે અંદર અંદર લડવામાં, વહેમો વધારવામાં, ધર્મને નામે ધતિંગો ચલાવવામાં, આળસુ રહેવામાં, હલકી મોજમજમાં અને નમાલાપણામાંજ આપણે આપણી જિંદગી ખોઈ નાખીએ છીએ. તેમ છતાં દેશના કલ્યાણની આશા રાખીએ છીએ ! પ્રભુ ! દયા કરો, દયા કરો ! આવી અધમતામાંથી છૂટવાનું અમને બળ આપો !

૮-નિઝામ અને પેશ્વા સરકાર

શ્રીમંત પેશ્વા સરકારને અને હૈદરાબાદના નિઝામ સાહેબને ઈ. સ. ૧૭૪૦ માં લડાઈ થઈ હતી. એ વખતે પેશ્વાની બહાદુરીનાં બહુ વખાણ સાંભળીને નિઝામે પોતાના એક નામીયા ચિતારાને કહ્યું કે, પેશ્વા સરકારની છબી બનાવી લાવ. પણ તું તેને જેવી હાલતમાં જીએ તેવીજ છબી બનાવજે. એ સાંભળીને તે ચિતારો પેશ્વા સરકારની છબી પાડવા માટે ચાલ્યો. ઘણે દિવસે જંગલના રસ્તા ઉપર તેને પેશ્વા સરકારનો મેળાપ થઈ ગયો.

એ વખતે પેશ્વા સરકાર પોતે પોતાના સિપાઈઓ સાથે એક બાજરીના ખેતરમાંથી જતા હતા. બપોર થઈ જવાથી તેમને બુખ

બહુ લાગી હતી, તેથી ચાલતે ઘોડે હાથમાં બાજરીનું ફૂંડું લઈને પોતાને હાથે ચોળી ફૂંકીને બાજરાના કાચા દાણા પેશ્વા સરકાર ફાકતા હતા. એ ચિત્ર જોઈને નામદાર નિઝામે કહ્યું કે, જે માણસ આટલી બધી મહેનત કરે, આવી રીતે ભૂખ ખેંચે અને પોતાના સિપાઈઓની વચ્ચે પોતાને હાથે બાજરીનું ફૂંડું મસળીને કાચા દાણા ફાકીને ચલાવી લે, તે સરદાર ફતેહ મેળવે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. એવા બહાદુરોની સાથે-એવા સાદાસીધાઓની સાથે દુશ્મનાઈ કામની નહિ, તવાની સાથે તો દોસ્તીજ રાખવી સારી. એમ કહીને એ ચિત્ર જોયા પછી નામદાર નિઝામ સાહેબે પેશ્વા સરકાર સાથે સુલેહના કેલકરાર કર્યા.

૯-સહનશીલતા અને સાદાઈ વિના ફતેહ મળે નહિ

ભાઈઓ ! યાદ રાખજો કે મોજશોખ તજીને બ્યારે આવી સહનશીલતા, સાદાઈ, જિગરની લાગણી અને બહાદુરીથી માણસો કામ કરતાં શીખે ત્યારેજ ફતેહ મળી શકે છે. માટે જો આપણા દેશનો ઉદ્ધાર કરવો હોય, આપણી સેંકડો વરસો થયાં ડૂબી ગયેલી સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવી હોય અને આપણી ભવિષ્યની પ્રજાને દરિદ્રતામાંથી તથા વિનાશના મોઢામાંથી બચાવી લેવી હોય, તો આપણે મોજશોખ છોડી દઈને સાદાઈથી જીવતાં અને દુઃખ ખમતાં શીખવું જોઈએ અને ખૂબ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ તથા સૌ સાથે એકતા વધારવી જોઈએ. પ્રતાપસિંહ, શિવાજી, ગુરુ ગોવિંદસિંહ વગેરે જે મહાપુરુષો બહુ કઠણ વખતમાં પોતાની, પોતાના ધર્મની અને પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાની ઉન્નતિ કરી શક્યા છે, તેઓના મહાન ઉદ્દેશોને આપણાં અંતઃકરણમાં કેતરી રાખવા જોઈએ, તેઓની આકરી પ્રતિજ્ઞાઓને આપણી પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓ બનાવી દેવી જોઈએ અને દેશના અભિમાનને ખાતર તેઓની પેઠે આત્મભોગ આપવા આપણે તૈયાર રહેવું જોઈએ.

૧૦-સ્વદેશાભિમાન એ બહુજ મોટો ગુણ છે

સ્વદેશાભિમાનથી ખાયલાઓ પણ બહાદુર બની જાય છે, લોભિયાઓ ઉદાર થઈ જાય છે, લોકોમાં નવું બળ આવી જાય છે, સેંકડો વરસોની સુસ્તી ઊઠી જાય છે, નાના નાના વાંધાઓ

બાળુએ રહી જઈ એકતા થઈ જાય છે, સાધારણ માણસોમાં પણ મોટા મોટા સફળતા આવી જાય છે, માણસો ખુશીથી પોતાના સ્વાર્થનો લોગ આપી શકે છે અને જૂનાં માણસો બદલાઈને નવાં બની જાય છે. સ્વદેશાભિમાનથી સાંસારિક રિવાજોમાં, ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં અને દેશના આચારવિચારમાં બહુ મોટા ફેરફાર થઈ જાય છે અને સ્ત્રીઓ તેમજ બીકણો પણ બહાદુર થઈ જાય છે. માટે સ્વદેશાભિમાનનો ગુણ આપણા પોતામાં અને સર્વમાં ખીલે તેમ કરવું જોઈએ અને એ બાબતમાં બેઠરકારી રાખવી જોઈએ નહિ.

જે દેશમાં આપણો જન્મ થયો છે, જે દેશનાં હવાપાણીથી આપણને પોષણ મળ્યું છે, જે દેશનું અન્ન ખાઈને આપણે જીવીએ છીએ, જે દેશમાં આપણા પૂર્વજોના કીર્તિસ્થંભો છે, જે દેશમાં આપણા પિતૃઓની ભલી અસરો ફેલાયેલી છે, જે દેશમાં આપણાં છોકરાંઓને અને તેની પ્રજાઓને જીવન ગાળવાનું છે, જે દેશમાં આપણા બાપદાદાઓએ શાંતિ લોગવેલી છે, જે દેશને આપણા પૂર્વજોએ પોતાના પ્રાણથી પણ પ્યારો ગણેલો છે, જે દેશના કલ્યાણ માટે આપણા પૂર્વજોએ પોતાનાં માથાં આપેલાં છે, જે દેશનાં તત્ત્વોમાંથી આપણું શરીર બંધાયું છે, જે દેશને માટે આપણને કુદરતી લાગણી છે, જે દેશના ભલાભૂંડા ઉપર આપણા સુખદુઃખનો આધાર છે, જે દેશ ઉપર ઈશ્વરની કૃપા છે અને અંતે આપણા મરણ પછી પણ જે દેશ આપણી માટીને સંઘરવાનો છે, તે દેશ માટે બેઠરકારી ! ધિક્કાર છે એવી જિંદગીને ! જેને પોતાના દેશ માટે લાગણી નથી તે માણસો શાના ? તે તો પશુ કરતાં પણ વધારે ખરાબ છે. મારો દેશ, મારો દેશ, મારો દેશ; એમ જેઓને પોતાના અંતરમાં લાગતું નથી, મારા દેશ માટે મારે મન મૂકીને કામ કરવું જોઈએ એમ જેને થતું નથી, પોતાના દેશની હુદ્દશા જોઈને જેનું કાળજી બળતું નથી, પોતાના દેશનાં માણસોને હુઃખી જોઈને જેના અંતરમાંથી હાય નીકળતી નથી, પોતાના દેશની આબરૂ ધૂળમાં મળી જતી જોઈને જેના અંતરમાં તાલાવેલી થતી નથી, પોતાના દેશને પરાધીન જોઈને જેના અંતરના ઊંડાણમાંથી નિસાસા નીકળતા નથી, પોતાના દેશના લોકોનું અજ્ઞાન જોઈને જેના હૃદયમાં તરફડાટ થતો નથી, પોતાના દેશની હુન્નરકળા તથા ધંધારોજગાર નાશ પામતા જોઈને જેના અંતરમાં આગ લાગતી નથી, પોતાના દેશની ખરાબીઓ ઉપર જેને

ધિક્કાર છૂટતો નથી અને પોતાના દેશનું ભણું કરનારની સેવામાં જે તત્પર રહેતા નથી તે મનુષ્ય શાના ? એ તો પશુ કહેવાય. એટલુંજ નહિ પણ જે માણસો પોતાના દેશની બધી વસ્તુઓ વાપરે અને તેમ છતાં પણ પોતાના દેશ માટે બેઠરકાર રહે, તે સાથી મોટા નિમકહરામ છે. એવા નિમકહરામ માણસોને દેશનું અન્ન ખાવાનો, પાણી પીવાનો, દેશની જમીન ઉપર ચાલવાનો કે દેશની હવા લેવાનો કાંઈ પણ હુક નથી. માટે કોઈ પણ માણસે પોતાના દેશના કલ્યાણની બાબતમાં બેઠરકાર રહી ઇશ્વરની હજૂરમાં નિમકહરામ ન થવું જોઈએ; પણ દેશના કલ્યાણમાંજ પોતાનું કલ્યાણ સમજીને પોતાના દેશનું ભણું થાય એવાં કામો કરવામાંજ પોતાની જિંદગી ગાળવી જોઈએ. પણ આ બધા વિચારો કોને સૂઝે છે ? જેનામાં સાચું સ્વદેશાભિમાન હોય, જેના અંતરની લાગણીઓ ખીલેલી હોય, જેને આપલપોપલિયામાં નહિ પડ્યા રહેતાં જિંદગીની સાર્થકતા કરવી હોય અને જેની ઉપર ઇશ્વરની કૃપા હોય, તેનેજ સ્વદેશાભિમાનના આવા સ્વર્ગીય વિચારો સૂઝે છે, બ્યારે વિચારો દઢ થઈ અંતઃકરણમાં ઊતરી જાય અને વિચારોમયજ જિંદગી થઈ જાય, ત્યારેજ તેના લોહીમાં નવો જોસ અને તેજ આવી જાય છે, તેનાં પગલાંમાં ઝડપ ને દઢતા આવી જાય છે, તેની વાણીમાં કાંઈક નવીનતા, કાંઈ ચમક, કાંઈક ખાસ આકર્ષણ અને કાંઈક સ્પેશિયલ બળ આવી જાય છે. તેનું બધું ધ્યાન પોતાની શુભ યોજનાઓ પાર પાડવામાંજ લાગેલું હોય છે; તેમજ તેણે પોતાની જિંદગી પોતાના દેશને અર્પણ કરી દીધેલી હોય છે. ટંકામાં એજ કે એવા સ્વદેશાભિમાની માણસો આવી ઉચ્ચતાએ પહોંચે ત્યાર પછી આ જિંદગીમાંજ સાધારણ માણસ મટીને મહાત્મા બની જાય છે; એટલુંજ નહિ પણ પોતાના શુભ હેતુઓ જલદીમાં જલદી કેવી રીતે પાર પડે એજ તેઓની મુખ્ય ઇચ્છા, મુખ્ય લાગણી અને મુખ્ય કર્તવ્ય હોવાથી પોતાની મોટી યોજનાઓ પાર પાડવા સારું તેઓ આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ લે છે. કારણ કે પ્રતિજ્ઞાથી નવું બળ આવી જાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી ઘણી જાતનાં આવરણો તૂટી જાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી પોતાને ચાલવાનો માર્ગ નક્કી થઈ જાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી ઘણી જાતના સ્વાર્થ છૂટી જાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી નાનાં માણસોથી પણ મોટાં કામો થઈ જાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી ખીજા લોકો ઉપર મજબૂત અસર થાય છે, તેમજ પ્રતિ-

જાથી બહુ ટૂંક વખતમાં જબરી ઊથલપાથલ કરી શકાય છે; કારણ કે પ્રતિજ્ઞા એ માણસને વશ રાખનારી લગામ છે, પ્રતિજ્ઞા એ પ્રત્યક્ષ આબરૂ છે, પ્રતિજ્ઞા એ દેવતાઈ બળ છે અને પ્રતિજ્ઞા એ માણસોને જલદીમાં બદલી નાખવાનું બાકુ છે. માટે એવા સ્વદેશ-પ્રેમી-સ્વદેશાભિમાની મહાત્માઓ મહારાણા પ્રતાપસિંહની પેઠે પોતાના દેશના કલ્યાણ માટે પોતે પ્રતિજ્ઞા લે છે અને બીજાઓ પાસે પ્રતિજ્ઞા લેવરાવે છે; કારણ કે આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ લીધા વિના દેશના કલ્યાણનાં મોટાં કામો જલદીથી પાર પડી શકતાં નથી.

પ્રતિજ્ઞાથી મોટાં કામો જલદીથી કેમ થઈ જાય છે અને સાધારણ માણસોથી પણ મહાન કામો કેમ થઈ શકે છે, એ તમારે જાણવું છે ? તો સ્વર્ગવાસી નારાયણ હેમચંદ્ર કૃત ‘વીર મંડળ’ બીજા ભાગમાંથી એક રોમન વીરનો નીચેનો દાખલો વાંચવાની મહેરબાની કરો.

૧૧-સ્વદેશપ્રેમી મિયુસિયસ

ઘોર અમાસ થઈ છે. ચારે બાજુએ સૂમસામ જણાય છે. પવનદેવ પણ વેગથી જવાની હિંમત કરતો નથી. રોમનગરના પહોળા રસ્તા આજ નિર્જન થયેલા જોવામાં આવે છે. પોતાનાં ઘરોને અંદરથી સાંકળ મારીને સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે સહિત લય પામેલા રોમન લોકો ઘરમાં ભરાઈ રહેલા છે. કયે વખતે નગરને ઘેરો નાખનાર શત્રુઓ નગરમાં પ્રવેશ કરે, કયે વખતે પોતાના હૃદયનું પ્રિયધન સ્વતંત્રતાસ્ત્ર હમેશને માટે હરી લે, એવા વિચારથી તેઓના પ્રાણ અસ્થિર થઈ રહેલા છે. વીર હોરેસિયસની અપ્રતિમ બહાદુરીથી શત્રુસેના નગરમાં પેસી શકી ન હતી એ ખરું છે, પરંતુ ક્ષત્ર નદીનો અટકાવ કેટલા દિવસ પ્રગળ શત્રુસેનાને છેટે રાખી શકે ? થોડીજ સુદતમાં ટાઈબર નદી ઉપર પુલ બાંધીને શત્રુસેના એ રોમને ઘેરી લીધું. રોમનગરના રહેવાસીઓ ટૂંક સુદતમાંજ ખોરાકની તંગીમાં આવી પડ્યા. વળી રોમની સ્વતંત્રતાના રક્ષણની આશા પણ ધીરે ધીરે ઓછી થતી જતી હતી, તેથી નિરાશાનો ગાઢતર અંધકાર રોમના પ્રત્યેક ઘરમાં છવાઈ રહેલો હતો.

પરંતુ પરમેશ્વરના રાજ્યનો નિયમ એવો છે કે, દુઃખ અને નિરાશાના ગાઢા અંધારામાંથીજ એકદમ અણુધાર્યો સૌભાગ્યના સૂર્યનો ઉદય થાય છે. રોમના સંબંધમાં આજે ઉપલો નિયમ અ-

મલમાં મુકાવાની તવારીખ છે.

રોમનો આજે પણ નિરાશાના ગાઠા અંધકારપૂર્વક પોત-પોતાનાં ઘરમાં રહેલા છે, પરંતુ સઘળા રોમનો આવી રીતે ઘરમાં બેઠા ન હતા. હોરેસિયસના જેવા વીર પુરુષો આજે ઘરનો દરવાજો ખંધ નહિ કરતાં દેશના ઉદ્ધારના વિચારમાં લાગ્યા હતા. ખ્યાલા-ટીના પર્વતના શિખરે આજે આ ગંભીર રાતને જીવતી ભગતી કરી હતી. ખ્યાલાટીનાના સર્વથી ઊંચા શિખર ઉપરના એક ભાંગે-લા ઘરમાં એક દીવો તે જંગલના કંકરમય અને વનસ્પતિઓથી ઘેરાયેલા પર્વતના પ્રદેશને પ્રકાશ આપતો હતો. ઘરની અંદર એક ભાંગેલા ટેબલની ચારે બાજુએ રોમનો ઊભા હતા. દીવાના ઝાંખા તેજમાં સઘળાનાં મો પ્રકુલ્લ દેખાતાં હતાં. આગ્રહ અને ઉત્સાહની જ્યોતિ સર્વની આંખમાંથી નીકળતી હતી. સઘળાઓના હાથમાં તીક્ષ્ણ ધારદાર છરા હતા. સંકેત દાઢી અને વિશાલ નયન વાળા વૃદ્ધની વાત તેઓ ધ્યાનથી સાંભળતા હતા. વૃદ્ધ કહે છે:—

આ લડાઈમાં પોરસેનાને હરાવવો એ આપણું સામર્થ્ય નથી. આખા ઇટલીના રાજાઓએ એકઠા થઈને રોમને ઘેરો નાખ્યો છે, આટલી બધી શત્રુસેનાને હરાવવી એ આપણા પક્ષને અસંભવિત જણાય છે, ત્યારે હવે શું કરવું બેઠ્યો? શું ત્યારે આપણે ઘણી મહેનતે મેળવેલા સ્વતંત્રતાના રત્નને ખોઈશું? આપણું જે કંઈ પ્રિય, ધન, માન, પ્રાણ, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર એને શું દાસત્વની સાંકળ પહેરવા દઈશું? તેવો જો તમારો વિચાર હોય તો તમને ધિક્ છે! પ્રાણના ભયથી ડરીને જેઓ સ્ત્રી-પુત્રોને દાસત્વમાંથી બચાવવાની ના પાડે અને સંસારનાં સામાન્ય સુખ ભોગવવાને માટે જેઓ સ્વદેશનું કલ્યાણ કરવામાં પાછી પાની કરે તેઓને ધિક્ છે! ભાષણ કરનારના દરેક શબ્દ ઉપર સહાનુભૂતિસૂચક ગગનભેદી ધ્વનિ થવા લાગ્યો. વક્તા વધારે ઉત્સાહિત થઈ કહેવા લાગ્યો: મારી ઊંડી આકાંક્ષા એજ છે કે, દેશનું કામ બળવતાં બળવતાં મારે પ્રાણ નીકળી જાય; એટલુંજ નહિ પણ આ માટીનું શરીર બળીને ભસ્મ થઈ જવાથી પણ જો દેશનું ભલું થાય તો હું મને ભાગ્યશાળી સમજીશ. સામેની લડાઈમાં જય મેળવવો એ આપણી તાકાતની બહાર છે એ ખરું; પરંતુ જો આપણામાં થોડું પણ મનુષ્યત્વ હોય તો આપણે એક કામ વગર હરકતે કરવાને શક્તિમાન થઈશું. શત્રુની સેના મોટી છે, પરંતુ આપણા ખરેખરા શત્રુ તેમાં ઘણાજ થોડા છે.

અહીં આપણે આજે જેટલા માણસો સ્વદેશના હિતને માટે આઠ્યા છીએ, તે સર્વ જો ખરેખરા શત્રુઓનો વિનાશ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરીએ, તો ઘેરો નાખનાર લશ્કરને અવશ્ય હરાવી શકીશું. પોરસેનાના લશ્કર સાથે આપણે કંઈ હુસ્મનાઈ નથી; પરંતુ એમાં રહેલા પોરસેના, ટારકિવન વગેરે રાજાઓજ રોમના ખરા શત્રુ છે. તેઓએજ ખટપટ કરીને મહેનત અને પૈસાના બગાથી આપણી આવી હુદ્દાશા કરી છે. આપણી પાસે પૈસાનું જોર નથી એ ખરું; પરંતુ પુરુષાર્થ, કૌશલ્ય અને ઉત્સાહમાં પણ શું સ્વતંત્ર રોમન-વીરો પોરસેનાથી પરાજિત થશે? સ્વદેશના મંગળને માટે-હુષ્ જીલમીના હાથમાંથી જન્મભૂમિને બચાવવાને માટે-કોનો પ્રાણ આજે લોગમાં હોમાતાં સંકુચિત થશે? રોમનવીર આગળ વધો. કાં તો કાર્ય સધાય ને કાં તો શરીર પડે. ઈશ્વરને સાક્ષી રાખી પ્રતિજ્ઞા લઈને કહો કે, જ્યાંસુધી દેશના ખરા શત્રુનો નાશ કરીશું નહિ, ત્યાંસુધી અમે ઘરમાં પાછા જઈશું નહિ. જાઓ, હિંમત રાખીને છૂપા વેશથી શત્રુની છાવણીમાં પ્રવેશ કરો. ક્યાં પોરસેના છે, ક્યાં ટારકિવન છે, ક્યાં સેકસ્ટસ છે, તેમને શોધી કાઢીને તમારા ધારદાર છરાથી તેમનો જીવ લો.

રોમન ભાઈઓ! આવા યત્નમાં તમારું મરણ થાય તો તેથી પણ પોતાને ભાગ્યશાળી સમજજો. હવે ઉદાસીન રહેતા નહિ. હમણાં ને હમણાં અગ્નિકુંડ પ્રજ્વલિત કરો અને અગ્નિદેવની પ્રદક્ષિણા કરીને એવી પ્રતિજ્ઞા લો કે, રોમના ખરા શત્રુઓમાંથી ઓછામાં ઓછા એકનો પણ જીવ લીધા સિવાય અમે પાછા ઘરમાં આવીશું નહિ. આ પ્રતિજ્ઞાને ધારણ કરીને પર્વતના શિખર ઉપર, રસ્તામાં અને બધે ઠેકાણે લાગ મેળવવાની તલાશમાં ફરતા રહેજો. મંત્રનું સાધન અથવા શરીરનું પતન કરીને ચરિતાર્થ થજો.

ઉપલી વાત પૂરી થતાંજ એક અગ્નિકુંડ પ્રગટાવવામાં આવ્યો. એક પછી એક ત્રણસો રોમન યુવકોએ ઉપર લખેલી પ્રતિજ્ઞાનું ઉચ્ચારણ કરીને અગ્નિકુંડની પ્રદક્ષિણા કરી. ત્રણસો રોમનોનાં હૃદય શત્રુને મારી નાખવાને માટે સ્વસુખત્યાગી થયાં. તેમણે સંસારનાં સર્વ સુખ છોડીને વિશાલ આકાશને પોતાનું ઘર કયું. સ્વતંત્રતા શુભાવીને અને પરાધીનતાની બેડી વડે કલંકિત બનીને પછી ઓપુત્ર સાથે રહેવું એમાં સુખ પણ શું?

ઉપલી કઠોર પ્રતિજ્ઞાના છેલ્લા ઉચ્ચારણ સાથેજ આકાશમાં

સુવર્ણ રંગથી રંગિત થઇને સૂર્યદેવ હસતો હસતો રોમના ઘરે ઘરે પોતાનાં કિરણ પાડવા લાગ્યો. જે દેશમાં આવા ત્રણસો માણસો હયાત છે, તે દેશમાં ઘરે ઘરે સૂર્યદેવ હસતા મોંએ પોતાનાં કિરણ પ્રસારે એમાં આશ્ચર્ય શું ?

સુંદર પ્રશાંત પ્રભાત થયું છે. સૂર્યદેવ ઇટલીને નાનાવિધ મનોહર વર્ણથી રંગિત કરીને ઉદય પામ્યો છે. સુંદર, સુમિષ્ટ પ્રાતઃસમીર પ્રવાહિત થયાથી પ્રાણીઓનાં શરીરમાં નવું જીવન સંચાર કરતું જણાય છે. પક્ષીઓ પોતાના માળા છોડીને મહા-કલરવથી વૃક્ષો અને બગીચાઓને ગુંજાવી રહ્યાં છે. સૂર્યનાં કિરણ આકાશમાંથી પર્વતનાં શિખરો અને ઝાડની ટોચો અને ઘરોનાં છાપરાં ઉપર ઊતરે છે. ઘેરાયેલા રોમના રસ્તા પર કોઈ કોઈ વાર એકબે મનુષ્ય આવે-જાય છે. પેલી બાબુએ તરકારી, માખણ વગેરે ખાવાની વસ્તુ વેચનાર અવાજો કરતા કરતા પોરસેનાની છાવણી તરફ જાય છે. ઘેરો નાખનાર શત્રુનું લશ્કર પણ પ્રાતઃકાલ થતાં ધીરે ધીરે જાગી ઊઠ્યું છે. સેનાના પહેરેગીરો રાતે અધાં જાગૃત અવસ્થામાં ચોકી પહેરો કરતા હતા. તેઓ પડતાં આથ-ડતાં મુસાફરોને ત્રાસ પમાડતા હતા. તેઓ પણ હવે પ્રાતઃકાલ થવાથી પોતાનાં પડેલાં હથિયાર પાછાં તેની જગ્યા પર રાખે છે, છૂટેલાં કપડાં પાછાં બાંધે છે અને મૂંછ ઉપર તાવ દેતા ટેડી નજરથી રોમનોની તરફ જુએ છે. જોતજોતાંમાં તરકારી વેચનારાઓ શત્રુની સેનાના દરવાજામાં આવ્યા. સર્વ પોતપોતાની વસ્તુનો મહિમા કહેતા કહેતા પહેરેગીરોની પાસેથી જવા લાગ્યા. માખણ જોઈએ છે? ઘણુંજ સારું માખણ છે. ઈંડાં જોઈએ છે? ઘણુંજ સારાં ઈંડાં છે. માંસ જોઈએ છે? ઘણુંજ સારું માંસ છે. વગેરે અવાજોથી છાવણી ગાજી રહી. સિપાઈઓ પોતપોતાને જોઈતો ખોરાક તે તે વેચનારને લશ્કરમાં બોલાવીને ખરીદી રહ્યા છે. રોમન તરકારી વેચનારાઓ સેનાના પ્રત્યેક તખ્તને દરવાજે દરવાજે જઈને પોતાનો માલ વેચવાના અવાજ કરે છે.

પોરસેનાની છાવણી આવા મોટા અવાજોથી ગાજી ઊઠી છે. કોઈ કોઈ જગ્યા પર પાંચદસ સિપાઈઓ એકઠા થઈને વાતો કરી રહ્યા છે. કોઈ કોઈ સેનાપતિઓ લશ્કર જોતા ફરે છે અને કોઈ કોઈ જગ્યા પર તરકારી વેચનારાઓની સાથે લેવાદેવાની વાતચીત ત્યાલી રહી છે. આવા સુંદર રમણીય પ્રાતઃકાલમાં પોરસેના પણ

પોતાના અનુચરોને સાથે લઈને છાવણીમાં ફરવા નીકળ્યો છે. ઘેરેલા નગરને કંઈ જગ્યા પર બાકાં પડ્યાં છે, કેવી રીતે નગર લેવામાં આવે, કયો વીર બહાદુર છે, વગેરે તરેહવાર વાતો કરતો કરતો પોરસેના અને તેના સાથીઓ છાવણી અને નગર જુએ છે. તેઓ જ્યાં જાય છે ત્યાં મોટી ગડબડ મચી રહે છે. સિપાઈઓ જય જય અવાજથી ગગનને અવાજપૂર્ણ કરી મૂકે છે. તરકારી વેચનારાઓ હો હા કરતા કરતા તેઓની તરફ જોતા જોતા જવાનો રસ્તો મૂકી દે છે. પોરસેનાના કારભારીઓ તેની આગળ આગળ ચાલે છે અને તે પોતે તેમની પાછળ પોતાના વિદ્વષક મિત્રના હાથમાં હાથ ભેરવીને ચાલે છે. પોરસેનાના કરતાં તેના વિદ્વષકનો પોશાક વધારે સુંદર છે. દર્શકોમાંથી પોરસેના આવી રીતે ચાલ્યો જાય છે. ભીડને લીધે સાથેના સિપાઈઓ તેને જવાનો રસ્તો ખુદ્દો કરે છે. એકાએક ભીડમાંથી એક તરકારી વેચનારે વીજળીના જેવા વેગથી સિપાઈઓને ધક્કા મારીને પોરસેનાને બદલે ભૂલથી પોરસેનાના મિત્રની છાતીમાં છરો માર્યો. પોરસેનાના સાથીઓ અને અંગરક્ષકોએ મોટો ઘોંઘાટ મચાવીને તે તરકારી વેચનારને પકડ્યો, પરંતુ તરકારી વેચનારે વધુ કંઈ પણ ન કરતાં પોતાનો છરો દૂર ફેંકી દીધો અને ડર્યા સિવાય કહેવા લાગ્યો કે, મારું જીવતર સફલ થયું, રોમનો પરમ શત્રુ પોરસેના માર્યો ગયો. હવે રોમ નિષ્કંટક થયું, હવે હું મારા પ્રાણને માટે દરકાર રાખતો નથી. તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે મારો વધ કરો. હું હસતો હસતો પ્રાણ છોડીશ. મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ. દેવતાઓને ધન્યવાદ આપું છું કે, આ હાથ શત્રુના લોહીથી પવિત્ર થયો. આવી રીતનાં તરકારી વેચનારનાં વાક્ય સાંભળીને પોરસેનાને ખૂબજ આશ્ચર્ય થયું. અનુચરોએ તે સ્વદેશપ્રેમી રોમનને બાંધ્યો અને પોરસેના પોતાના તંખૂમાં જઈને અપરાધીનો ન્યાય કરવાનો બંદોબસ્ત કરવા વિચારવા લાગ્યો.

રોમનને કેદખાનામાં પૂર્યો, પરંતુ તે તેનાથી કંઈ પણ દુઃખી તથા ભયભીત થયો નહિ. તે ખુશ ચહેરે મૃત્યુની વાટ જોવા લાગ્યો. પેલી બાજુએ ધીરે ધીરે સૂર્યદેવ આથમતો ચાલ્યો. તંખૂઓમાં દીવા સળગ્યા. પોરસેનાએ અન્ય કાચું પૂરું કરીને અપરાધી રોમનનો ઇન્સાફ કરવાનો આરંભ કર્યો. રોમન વીરને કેદખાનામાંથી રાજસભામાં આણ્યો. ત્યાં રોમન વીરે જોયું કે,

સામેના એક ઊંચા આસન ઉપર એક માણસ બેઠેલો છે અને તેની બન્ને બાજુએ બે માણસ બેઠેલા છે. આ ત્રણ જણાની સામે એક નાની બંધ કરેલી જગ્યા છે. તેની બન્ને બાજુએ બે મશાલ-વાળા ઊભા છે. રોમનને તે બંધ કરેલી જગ્યામાં ઊભો કર્યો. પછી પોરસેનાએ પૂછ્યું કે, તેં શા માટે મારા દોસ્તની હત્યા કરી. રોમનની આંખમાંથી અગ્નિ સ્ફુલિંગ નીકળ્યા અને કહેવા લાગ્યો કે, જે દુષ્ટ રાજાએ ઘણા રોમનોનો નાશ કરી ઘણાં રોમન સ્ત્રી-બાળકોને નિરાધાર કર્યાં છે અને જે રોમની સ્વતંત્રતા હરી લેવાને યત્નશીલ થયો છે, તેનો નાશ કરવાને રોમન યત્ન કેમ નહિ કરે? મેં મારા દેશના પરમ શત્રુનો વિનાશ કર્યો છે. હવે તમને કહેવો તો મને શૂળીએ ચડાવો, આગમાં બાળો કે ગમે તેમ કરો, હું હસતો હસતો મરવાને તૈયાર છું.

રોમન વીરનું આત્મ સતેજ લાષણ સાંભળીને પોરસેના સ્તબ્ધ થઈ ગયો. વિદૂષકની છાતીમાં પેઠેલો છરો પોતાનેજ માટે ઉપાડ્યો હતો અને પોતે મહાવિદ્વદ્માંથી છૂટ્યો છે, તે જાણીને તે મનમાં ને મનમાં ઈશ્વરને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. પોરસેનાને ન્યાય કરતો જોઈને તેની પાસેનો દુરાચારી સેકસ્ટસ બોલ્યો: શું તું શૂળીથી પણ ડરતો નથી અને બળી મરવાનો પણ ભય કરતો નથી? ત્યારે તો તને ઘણો વીર જોઈ છું. ઠીક છે, ત્યારે રાજાને દેખાડ જોઈએ કે તું વૃથા ગર્વ કરતો નથી. આ મસાલો બળે છે એના ઉપર તું તારો હાથ રાખ જોઈએ. પોરસેનાને તો તેં મારી નાખ્યો નથી. પોરસેના તો જો આ તારી સામેજ બેઠો છે. જો રાજાની પાસે વૃથા ગર્વ કરતો હઈશ તો હમણાંને હમણાં તારા કાપીને કડકા કરી નાખીશ અને શરીરના જખમો ઉપર મીઠું ભરીશ. સેકસ્ટસની વાતથી રોમન વીરનું મોં વિષાદને લીધે ઝાંખું થઈ ગયું. જે મોંએ થોડી વાર પહેલાં અગ્નિના તણખા નીકળતા હતા, તે મોં મહાવિષાદથી નાનું થઈ ગયું. શું ત્યારે દેશના પરમ શત્રુને તક મળ્યા છતાં હું મારી શક્યો નહિ? પોરસેના મારી નિર્બુદ્ધિથી હજી જીવતો છે? આવા વિચારમાં મિથુસિયસનો જીવ દુખી થઈ ગયો. જે હાથ આમ વૃથા ગયો તે હાથને ક્રોધથી પ્રદીપ્ત મશાલની આગમાં બાળીને રાખ કરી નાખવા માટે તરતજ તેણે પોતાનો હાથ તે બળતી મશાલની ઉપર મૂક્યો. સર્વ સભાસદો રોમનનું આ આશ્ચર્યકારક વીરત્વ જોઈને સ્તબ્ધ થયા.

પોરસેના અને સેક્રસ્ટસે જોયું કે, રોમનવીર પ્રસન્ન વદનથી આગ્રહ-પૂર્વક પોતાનો હાથ બાળે છે. દીપ્તશિખાએ ધીરે ધીરે મિયુસિયસનો હાથ બાળી નાખ્યો, છતાં મિયુસિયસના મોં ઉપર કંઈ પણ કષ્ટનું ચિહ્ન જોવામાં આવ્યું નહિ. ઊલટી હાથને સળ કર્યાથી તેણે થોડીક શાંતિ મેળવી. પોરસેના તેના આવા વીરત્વથી મુગ્ધ થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, રોમન ! તું ખરેખરો વીર પુરુષ છે. તારા જેવા માણસને મારી નાખીને હું મારે કપાળે કલંક લગાડવા આહતો નથી. તું વગર હરકતે શહેરમાં આવ્યો જા; કોઈ પણ તારા વાળને અડકી શકશે નહિ. મિયુસિયસ પોરસેનાની ઉપલી વાતથી અન્યથા થયો. તેણે મરણ નિશ્ચય જાણ્યું હતું, પણ એકદમ પ્રાણદાન મળ્યાથી વિસ્મિત અને કૃતજ્ઞ થઈ જતી વેળાએ તેણે પોરસેનાને કહ્યું કે, તમારી પાસેથી હું આવો વ્યવહાર પામીશ એવું મેં સ્વપ્નામાં પણ ધાયું ન હતું. રાજાનું મન આટલું ઉન્નત થઈ શકે તે હું જાણતો ન હતો. ગમે તેમ હો પણ તમને એક વાત કહ્યા સિવાય હું રહી શકતો નથી. તમારી સાથે રોમને કંઈ ઝઘડો નથી, રોમે તમારું કંઈ અનિષ્ટ ક્યું નથી, પરંતુ તમેજ રોમના પરમ શત્રુ જીલમી ટારકિવનનો પક્ષ લઈને રોમ ઉપર અનેક રીતે જીલમ ગુજાર્યો છે. રોમન લોકો હાલ આપની સામે લડાઈ કરવાને શક્તિમાન નથી, તે વાસ્તે મારા જેવા ત્રણસો રોમન વીર યુવકોએ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે, અમે પોરસેનાને મારી નાખીશું. માટે તમે સાવચેત બનો અને ખોટી સલાહ માનીને પ્રાણ ગુમાવશો ના.

વીર મિયુસિયસ આટલી વાત કહીને પોરસેનાની પાસેથી વિદાય થયો. તેની વાતથી પોરસેનાનું હૃદય ભયથી અને ચિંતાથી ચિંતાતુર થયું. ત્રણ દિવસ પછી રોમનો ઘેરો ઊઠી ગયો. પોરસેના વીરહૃદય રોમનોની સાથે સુલેહ કરીને સ્વદેશમાં પાછો ગયો. આ પ્રમાણે રોમનવીરોનાં અદ્ભુત વીર્ય, સાહસ અને સ્વયંભૂ ત્યાગથી રોમનો બીજા વાર ઉદ્ધાર થયો.

૧૨—આપણે કેવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ ?

બંધુઓ ! જોયું કે ? એક માણસની પ્રતિજ્ઞાથી અને સાહસથી રોમ બચી ગયું. રોમની સ્વતંત્રતા કાયમ રહી અને હજારો માણસો મરતાં બચી ગયાં. પોરસેનાનું ત્રીસ હજાર માણસોનું

લશ્કર એક માણસની જિગરની લાગણીથી—એક માણસની બહા-
દુરીથી—એક માણસના આત્માપર્ણથી—ઘેરો ઉઠાવીને ચાલતું થયું.
આવું પ્રતિજ્ઞામાં બળ છે. પણ યાદ રાખજો કે, આપણે કાંઈ રોમન
વીર મિયુસિયસની પેઠે ધારદાર છરા વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાની
નથી. મિયુસિયસની પેઠે આપણે કાંઈ રાજાઓનાં કે અમલદારોનાં
ખૂનો કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાની નથી. પણ આપણે તો આપણો દેશ
આબાદ થાય, આપણા લોકો સુખી થાય, આપણો ધર્મ વધે,
આપણા જન્મસિદ્ધ હકો આપણે ભોગવી શકીએ, આપણા દેશ-
માં ધનધાન્ય ખૂબ વધે, આપણા લોકોમાંથી અજ્ઞાનપણું મટે,
દુનિયાની પ્રજા આપણો તિરસ્કાર કરતી અટકે અને આપણા
આત્માની ઉન્નતિ થાય તથા આપણો દેશ પાછો પોતાની અસલ-
ની કીર્તિ મેળવી શકે એવી પ્રતિજ્ઞાઓ આપણે લેવી જોઈએ. જેમકે:-

કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, હું મારા દેશમાં કલાણી
જાતનો નવો હુન્નર દાખલ કરી શકું નહિ ત્યાંસુધી હું મારું લગ્ન
કરીશ નહિ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, મારા બંધુઓ
બહુ અજ્ઞાન છે, માટે તેઓને કેળવણી આપવા પાછળ હું મારી
જિંદગી ગાળીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, મારા
દેશના લોકો ઉપર પરદેશમાં જીલમ થાય છે, તે જીલમ મટાડવા-
ના ઉપાયો લેવામાં હું મારું બધું ધન ખર્ચીશ. કોઈએ એવી
પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, હું મારા દેશનો વેપાર વધારવામાં મારું
સર્વસ્વ અર્પણ કરીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે,
મારા દેશની પ્રજામાં બહાદુરી વધે એવા ઉપાયો કરવામાં હું
મારી જિંદગી અર્પણ કરીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ
કે, ખોટા રીતરિવાજો તોડવાનું હું પ્રથમ મારે ઘેરથી શરૂ કરી-
શ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, મારી વિધવા બહેનોની
જિંદગી સુધારવામાં હું મારી જિંદગી અર્પણ કરીશ. કોઈએ એવી
પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, મારા દેશના ગરીબ ખેડૂતોને સુધારવા-
માં હું મારી આખી જિંદગી ગાળીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી
જોઈએ કે, આપણા દેશના વટલી ગયેલા આપણા ગરીબ અ-
જ્ઞાન બંધુઓને પાછા આપણા ધર્મમાં લાવવા માટે હું મારું
ધન ખર્ચીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, રાજાપ્રજાનો
સંબંધ વધારે સારો થાય માટે અમલદારોનો જીલમ તોડવા સારુ
કાયદાની રીતે લડત ચલાવવામાં હું મારી જિંદગી ગાળીશ. કોઈ-

એ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, આપણા ધર્મ ઉપર જે કાંઈ થયી ગયો છે ને આપણા ધર્મના જે હાથપગ બંધાઈ ગયા છે, તે સુધારવામાં ને આપણા ધર્મને પાછો તેના અસલ ઉદાર સ્વરૂપમાં લાવવામાં હું મારું સર્વસ્વ અર્પણ કરીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, આપણા દેશમાં નવી નવી જાતનાં કૃષો ને નવી જાતનાં કપાસ વગેરે ઉગાડવા માટે ગરીબ ખેડૂતોને મદદત ખી પૂરાં પાડવામાં હું મારી બધી દોલત અર્પણ કરીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, બિનવારસ, નિરાધાર રખડતાં છોકરાંઓને સુધારવામાં હું મારી જિંદગી અર્પણ કરીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, મારા દેશમાં મારી સ્વભાષામાં સારાં સારાં પુસ્તકો કઢાવવામાં હું મારું બધું ધન ખર્ચીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, ગરીબોને સારું અને સસ્તું વાચન પૂરું પાડવામાં હું મારું બધું ધન અર્પણ કરીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, અમારી નાતમાં પરદેશ જવાનો રિવાજ નથી, પણ હું મારા પોતાનાજ છોકરાઓને ત્યાંની સારી બાબતો શીખી લાવવા માટે પરદેશ મોકલીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, મારા દેશનાં જાનવરોને મરતાં બચાવવામાં ને તેઓની ઓલાદ સુધારવામાં હું મારી જિંદગી અર્પણ કરીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, હુકાળને વખતે ગરીબોને મદદ કરવામાં હું મારું બધું ધન અર્પણ કરીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, મારા બંધુઓમાં સ્વદેશાભિમાન જગાડવામાં હું મારી જિંદગી ગાળીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, દેશ ઉપર બોબરૂપ બનેલા બાવન લાખ લિખારીઓને સુધારવા માટે હું મારું બધું ધન અર્પણ કરીશ. કોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, દેશમાં સાડાચાર કરોડ અંત્યજો બહુજ ગરીબ ને તદ્દન અજ્ઞાન છે તેઓને સુધારવા હું મારું સર્વસ્વ અર્પણ કરીશ; અને ઘણા લોકોએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે, દેશમાં સ્ત્રીકેળવણી વધારવા અમે અમારું સર્વસ્વ અર્પણ કરીશું. આવી પ્રતિજ્ઞાઓ લેવી એટલુંજ નહિ પણ જરૂર પડે તો તે પાર પાડવાને પ્રાણ આપવા પણ તૈયાર રહેવું જોઈએ. આવી આવી પ્રતિજ્ઞા લેનાર માણસો અત્યારે આપણા દેશને જોઈએ છે. જો એવા થોડાક માણસો પ્રતિજ્ઞા લેવા તૈયાર થાય, જો એવા થોડાક માણસો પોતાના સ્વાર્થને લોગ આપવા તૈયાર થાય અને જો એવા થોડાક માણસો દેહ પાતયામિ વા અર્થ સાધયામિ કરીને દેશના

કલ્યાણનાં કામોમાં કમર કસીને ઊભા રહે, તો થોડાજ વખતમાં આપણા દેશની દશા બદલાઈ જાય. એમાં શક નથી. અરે! જે દેશમાં આવી પ્રતિજ્ઞા લીધેલાં માણસો હોય તે દેશમાં નમાલાપણું, દરિદ્રતા, પરાધીનતા કે બુલ્લમ રહીજ કેમ શકે? તે દેશની પ્રજાનો તિરસ્કાર પણ કેમ થઈજ શકે? અને તે દેશમાં હુઝ પણ કેમ રહી શકે? પણ અફસોસ કે, એવી પ્રતિજ્ઞાવાળા માણસોજ કયાં છે? જો એવી પ્રતિજ્ઞાવાળા માણસો હોય, તો આપણા દેશની અને આપણા લોકોની એવી અધમ દશા કેમ હોય? માટે રોમના પ્રમાણમાં જેમ ત્રણસો રોમન વીરોએ પોતાના દેશના બચાવ માટે દુસ્મનોનો પ્રાણ લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી અને પોતે જીવતા છતાં અગાઉથીજ પોતાની મરણક્રિયા કરાવીને ખભા ઉપર ખાંપણ લઈને બહાર પડ્યા હતા અને એ પરાક્રમને લીધે જેમ પોતાના દેશને પરદેશીઓની ગુલામગીરી નીચે જતો તેમણે ગયાવી લીધો હતો; અને જેમ પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થયેલા ત્રણસો સ્પાર્ટનોએ ત્રિયોનિડાસની સરદારી નીચે થરમોપોલીમાં વીસ હજાર ઇરાનીઓને કાપી નાખ્યા હતા, તેમ આપણા દેશમાં પણ ઉપર જણાવ્યાં તેવાં દેશોન્નતિના લલાં કામો કરવાને આપણા બંધુઓએ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ. વળી સ્વદેશાભિમાનના પ્રત્યક્ષ નમૂનારૂપ મહારાણા પ્રતાપસિંહની ઈચ્છા પ્રમાણે સર્વ મોજશોખ તજીને જ્યારે આપણે આપણી ફરજ બજાવતાં શીખીશું અને જ્યારે આપણા દેશને અર્થે આપણા સ્વાર્થનો લોગ આપવાની પ્રતિજ્ઞા લઈશું, ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે.

હે પ્રભુ! એવા દિવસ ક્યારે આવશે કે જ્યારે અમારાં લાઈ-બહેનોએ પોતાના દેશના કલ્યાણ માટે આવી જાતની પ્રતિજ્ઞાઓ લીધેલી હોય? હે દીનદયાળુ ઈશ્વર! અમારા દેશના કલ્યાણ માટે આવી જાતનાં શુભ કામો કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાનું અમારા દેશ-બંધુઓને બળ આપ, બળ આપ, બળ આપ.

૧૩-આપણા પોતપોતાના શેડિયાઓની વાતો

આ ચોપડી સાંભળીને જમનાદાસ શેડે કહ્યું કે, આજકાલ છાપખાનાતું કામ બહુ વધી ગયું છે એટલે ઘણાએ નવરા બાગરો ખેઠા ખેઠા આવું આવું કાંઈ કાંઈ છાપ્યા કરે, પણ એમાં કાંઈ વળે જિં. ૩

નહિ. કેઈ એવા ગાંડા નથી તે એમ પ્રતિજ્ઞા લઈ લે. વાત તો તફન સાચી છે, પણ બધા કહેવાવાળા છે, કેઈ કરવાવાળા નથી, એટલે કાંઈ થવાનું નથી. વિઠ્ઠલદાસભાઈ ! ચાલો ચાલો દુકાને તે કાંઈક કામ થાય. આમાં આપણું કાંઈ વળે નહિ. સ્વદેશી સભા-વાળાને હું ઓળખું છું. એ બધા પારકાં છોકરાંને જતી કરવાવાળા છે; કેઈ પોતાનાં કાંડાં ઉપર ઘા ઝીલે એવા નથી.

એ સાંભળીને મોતીલાલે કહ્યું કે, તમે જુઓ તો ખરા, અમે બધા પ્રતિજ્ઞા લઈશું. કંઈ થતું નહિ એ તો તમારા વખતમાં, હવેના છોકરાઓ કાંઈ કાચા નથી. હવે તો અમે અમારા હક ને અમારી દ્રુજ સમજીએ છીએ અને દેશને અર્થે અમારા સ્વાર્થનો ભોગ આપી શકીએ તેમ છીએ.

ત્યારે જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, બેસ બેસ વાચડા, પ્રતિજ્ઞા લેવાવાળાનાં મોઢાં જુદાં હોય. અરધો કલાક આ મોડી મળે તો મિળજ બગડી જાય છે; મા કાંઈક કહે તો છોકરીની પેઠે રોઈ પડે છે; પોતાના મગજમાં તો કાંઈ માલ નહિ પણ ફલાણો ભાઈ આમ કહે છે ને ફલાણો છાપાવાળો આમ કહે છે તે ઉપર બધી ફૂદાફૂદ; છત્રી, રૂમાલ કે ચશ્માં વિના તો ઘડી પણ ચાલતું નથી; પારકાં માણસો સાથે વાતો કરતાં તો શરમાય છે અને રાતને વખતે એ-કલો ઘર બહાર નીકળતાં તો ખીએ છે; એટલુંજ નહિ પણ દવાની ખાટલી તો રોજ ભાઈના ખીસામાં ને ખીસામાંજ હોય છે ને પ્રતિજ્ઞા લેવા નીકળ્યા છે!! વાહરે વાહ તારી પ્રતિજ્ઞા!! બધા તારા જેવાજ પ્રતિજ્ઞા લેનારા હોય ત્યાંસુધી તો કંઈ દેશનો શુક્રવાર વળવાનો નથી ! જા, જા, હવે નિશાળે જા, વખત થઈ ગયો છે. એમ કહીને જમનાદાસ શેઠ કપડાં પહેરવા લાગ્યા અને મોતીલાલ તથા તેનો માસ્તર સ્કૂલ તરફ ચાલ્યા.

એ પછી જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, વિઠ્ઠલદાસભાઈ ! જોયું કે ? આ માસ્તરજ છોકરાને બગાડે છે. માટે કાલથી એને પાણીચું આપીએ, કેમ સમજ્યા કે નહિ ? આપણા વેપારીના દીકરાને આવી વાતો શું કામની ? જો એના મગજમાં આવો પવન ભરાઈ જાય તો પછી એ વેપારના કામનો રહે નહિ ને આગળ જતાં હાથથી જાય, માટે આપણે હમણાંથીજ ચેતવું સારું. પછી પસ્તાવું પડે એ શું કામનું ? કેમ ખરું કેની ?

ત્યારે વિઠ્ઠલદાસે કહ્યું કે, હા એમજ, આપો કાલે રજા, ખીજી

વાત શું ? આપણે ઘણુંએ જાણીએ છીએ કે, એ વાતો સાવ સાચી છે ને કરવું તો એમજ જોઈએ, પણ એ આપણું કામ નહિ; આપણાથી એ ન બને. અમારી બાબતની દુકાનવાળો મનમોહનદાસ પણ સ્વદેશીવાળો છે, તે પણ આવીજ વાતો કરે છે. પણ પોતે કાળજીનો એવો પક્કો છે કે કરતો કાંઈ નથી. છાપામાં અમેરિકાવાળા કરોડપતિ કાર્નેગીની વાત આવે ત્યારે મને વંચાવે ને કહે કે, જો તેણે કેળવણીના કામમાં પચાસ લાખ આપ્યા, પછી એક કરોડ આપ્યા, પછી ત્રણ કરોડ આપ્યા, પછી પાંચ કરોડ આપ્યા, પછી પંદર કરોડ આપ્યા, આવી બાદશાહી રકમો કાઢી આપે ત્યારે દેશનું કલ્યાણ થાય. બોલો, હવે તમે શું આપો છો ? ત્યારે હું કહું છું કે, મારી પાસે તો માંડ દશ લાખ છે, તેમાં ચાર દીકરાઓ છે ને એ બધાએ માંડી વાળેલ છે. હવેનો વખત છે ખરાબ, માટે આપણાથી તો કાંઈ બને એમ નથી. બાપા મૂકી ગયા છે એટલુંજ છોકરાઓ સારું સચવાઈ રહે એટલે બસ. એમાંથી એક દમડી પણ ઓછી કરવાનો આપણો જીવ ન ચાલે. હું તો સાચી વાત કહું, જોટી ધાપ મારીએ તેમાં શું વળે ? ભલે તમે મને લોભિયો કહો, પણ આ હાથે કરીને દોઢિયું ખરચાય તેમ નથી. હું તો આવોજ છું. પણ તમે શું કરો છો ? તમારી પાસે એંસી લાખ છે ને એકજ દીકરો છે તે પણ કાંઈ તમારું કહ્યું તો માનતો નથી. છતાં પણ કોઈ દિવસ રાત્રી પાઈ પણ ખરચી છે ? તમે તે શું મોઢું લઈને વાત કરો છો ? જો સાચા હોય તો કાંઈક કરી બતાવો ને પછી બીજાને કહો. તમારી પેઠે છાપું વાંચતાં ને વાતો કરતાં તો સૌને આવડે, પણ એમાં શું વળ્યું ? તમારી સભામાંથી હજી ગરીબોએ કાંઈક કાંઈક કામ કયું હશે, પણ તમે મોટાઓએ કાંઈ પણ કયું હોય તો કહો ? મોટા એટલા જોટા; તમારા ધંધાની મને ખબર છે. પોલપોલવાળી સભાઓમાં જઈ બેચાર આડીઅવળી વાતો કરવી ને થોડાક છોકરાઓ તાળીઓ પાડે એટલે રાજ થઈ મફતના કોઈકના પૈસાના હારતોરા લઈ આવવા ને છાપામાં પોતાનું નામ વાંચીને મનમાં કુલાયા કરવું કે, અમારામાં કાંઈક આવી પડ્યું છે, એજ તમારા ધંધા કે બીજું કાંઈ ? એ કરતાં તો બિચારી રાંડીરાંડો સારી કે મૂંઝે મોઢે પોતપોતાના ગળ પ્રમાણે કાંઈ કાંઈ કર્યા તો કરે. તમારી સભામાં બધાએ જેન્ટલમેનો છે, કાંઈ એમાં કાચો નથી. પણ તમે શું ઉકાળ્યું એ તો કહો ? એ સાં-

ભળીને તે હસી પડે ને કહે કે, હજી વાર છે વાર, જુઓ તો ખરા અમારી સલા તો બહુ મોટું કામ કરશે. ત્યારે હું કહું કે હા, એ વાત સાચી, તમે બધા ડંકાસિયાઓ ખપી જાઓ પછી કાંઈક થશે ખરું. પચીસપચાસ વરસે તમારા છોકરાના છોકરાઓ કાંઈક કરે તો ભલે, બાકી તમારાથી તો કાંઈ થાય એમ નથી. કારણ કે તમે અમારા જેવા સૂકેસૂકા છો ને ‘લેના દેના ખેરસદગા, ઔર લડને મેં મજબૂત’ એવા છો, એટલે તમારાથી કાંઈ દેશનું કલ્યાણ થાય તેમ નથી.

એ સાંભળીને જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, અરે શાનું કલ્યાણ ને શાની વાત? એ તો બધા સફેદ ઠગ. હું એ બધા પરમાર્થીઓનાં પૂંછડાંઓને ખરાખર ઓળખું છું. એમાં બેચાર જણા ઠીક છે, બાકી તો બધાએ નંગો ‘ઓડનું ચોડવેતરે’ તેવા છે ને દોઢિયાં સારુ નિભાડે આગ મૂકે એવા છે. ભલા માણસ, કામ ન પડે ત્યાંસુધી બધા સારા! મોટાઓની વાત કોણ કરે? બાકી બધું પોલે પોલું. જુઓને, હું તો કોઈને દોઢિયું આપું નહિ કે કોઈને મારા ખારણામાં બિલા રહેવા પણ દઉં નહિ, પણ મારા વેવાઈ બિચારા ભોળા માણસ છે, તે કોઈને ના ન પાડે; તેથી તેને ત્યાં દરરોજ ઘણાએ ફાગાઓ આળ્યા કરે છે ને દર વરસે તે પાંચદશ હજાર રૂપિયા ભરી આપે છે. પણ શરમાશરમે, લાગવગે, નામને ખાતર અને ગળે પડીને લે તેને કાયર થઈને આપવું પડે તેજ. એમાં કયાંય મનની ખુશીની વાત ન મળે. વળી માગવાવાળા પણ એવા નફ્ટ કે કાંઈ વાતજ ન પૂછો અને વળી એ બધા પાછા સોનેરી ટોળી જેવા. દીકરી પરણાવવાનું કહેતા હોય પણ જો ખરાખર તપાસ કરીએ તો તેને દીકરીજ હોય નહિ. મંદિર બંધાવવાનું કહેતા હોય પણ જો બંધાવે તો એનોજ બાપ મરે અને ગૌચારાનું કહેતા હોય પણ જો એમાંથી ચોથો ભાગ પણ ગૌચારામાં ખરચાતો હોય તો આટલી બધી ગાયો મરેજ શાની? કાંઈ નહિ કાંઈ નહિ તોપણ વરસોવરસ અમારી મારકીટમાંથી ચારપાંચ લાખ રૂપિયા એવા ફાગટિયા ફાગાઓમાં જતા હશે, પણ અમે તો એમાંથી કોઈનું કલ્યાણ થયેલું જોયું નહિ. બધા ઠગે ઠગ, બોલે કાંઈક ને ચાલે કાંઈક; માટે આપણે તો મીંડુંજ મૂક્યું છે કે એવાઓને ખારણામાં બાંધવાજ નહિ, કેમ વાત સાચી છે કે ખોટી?

ત્યારે વિકુલદાસે કહ્યું કે, તમે પણ છો મારા જેવા, દોઢિયું

કાઠવું નહિ એટલે તમને એ ઠીક બહાનું મળી ગયું છે.

આમ વાત ચાલે છે એટલામાં ધરમદાસે ત્યાં આવીને કહ્યું કે, ગજબ થઈ ગયો, લાલદાસ કાકા ગુજરી ગયા !

ત્યારે જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, હેં ! ગુજરી ગયા ? બહુ અવળી વાત થઈ ગઈ, કાંઈ વીલખીલ કરી ગયા છે કે નહિ ?

ધરમદાસે કહ્યું કે, પરમ દહાડે તાવ આવ્યો ને ગાંઠ દેખા. બ્હી ને તરત સન્નિપાત ઊપડ્યો ને આજે તો ચાલ્યા ગયા. એમાં વીલ ક્યાં કરે ? આઠ દહાડા થયા ધરમાં ઉંદર મરતા હતા તેથી સૌ કહેતાં હતાં કે, હવે હમણાં થોડા દિવસ અહીં રહો મા, મકાન બદલી નાખો. પણ એ લોભી માણસ કાંઈ માને ? બીજા ધરનું વધારે ભાડું ખરચવું પડે એ કાંઈ એમને પાલવે ? આજકાલ કરતાં કરતાં પાંચસાત દિવસ કાઠી નાખ્યા, એટલામાં તો તાવ ચડી આવ્યો ને પછી એકદમ લેવાઈ ગયા. આજના વખતમાં કાંઈ કેઈના દેહનો ઘડીનો ભરોસો છે ? પરમ દહાડે તો વકીલને ઘેર જતા હતા ને આજે ખલાસ થઈ ગયા ! દુનિયા આવી છે. એ સાંભળીને વિકુલદાસે પૂછ્યું કે, એ તો ઠીક, પણ એના પૈસાનું શું થયું ? એ કાંઈ ખાલી નથી, એની પાસે આઠદસ લાખનો ભુવ છે.

ત્યારે જમનાદાસે કહ્યું કે, છ લાખ તો મિલોને ધીયાં છે ને. આઠ લાખનું એસ્ટેટ છે ને બાકી દરદાગીનો, એ બધું મળીને પંદર લાખમાં એક પાઇ ઓછી નહિ; પણ એવો લોભિયો કે, કોઈ દિવસ બે શાક કરીને જમ્યો નથી કે કોઈ દિવસ કોઈ મહેનમાનને ધરનું ખાસું દેખાડ્યું નથી. આપણે પણ દમડી કોઈને આપીએ નહિ એ વાત સાચી, પણ ધરમાં ખાવામાં લોભ ન મળે. રોજ દશબાર આનાનું શાક ભેઈએ. પણ એ તો કોઈ દિવસ ત્રણ દોઢિયાંથી વધારે શાકમાં ખરચે નહિ. પાસે પંદર લાખ હતા પણ મેલું અંગરખું, ફાટેલું ધોતિયું, ઓગણીસ વરસ થયા એની એ પાઘડી ને સાવ સસ્તા મળે તે ચોરખબરના ભેડા પહેરતા. એક બાબુનો ચશ્માનો કાચ કૂટી ગયો તે ત્રણ વરસ સુધી એમ ને એમ કૂટેલા કાચે ચલાવ્યું ને અંતે મરી ગયા પણ ત્રણચાર રૂપિયાનો નવાં ચશ્માં ન લીધાં. બેચાર દહાડે કોટમાં જવું પડે ત્યારે લાકડીનો ટેકો લઈને માંડ માંડ ધીરે ધીરે ચાલીને જાય, પણ દ્રામનો આનો ન ખરચે. વળી એસ્ટેટો ઘણી તેથી રોજ રોજ કડિયાબેગારીનું કામ પડ્યા કરે, તે સૌની ઉપર ભૈયાની પેઠે આખો દિવસ

પોતે બેઠા રહે ને મજૂરોને કહે કે, તમે ખરાખર કામ કરતા નથી. એમ વાંક કાઢીને ગાળો. દીધા કરે ને બિચારા ગરીબ માણસોને હાથતોળા પોકરાવે. એમ તો મોસમ હોય ત્યારે આપણે પણ કોઈ વખત માણસો પાસેથી વધારે કામ લેવું પડે ને કાંઈ બે વચનો કહેવાં પણ પડે, એમ ન કરીએ તો કેમ ચાલે? પણ એના જેવી હાથ-વોચ ને એના જેટલો બુલમ નહિ. કોઈ દહાડો ખાર વાગે જમે, કોઈ દહાડો એકે જમે, કોઈ દહાડો બેએ જમે, ને કોઈ દહાડો સાંજ પણ પડી જાય. તે આખો દહાડો ટાઢતડકામાં મજૂરોની સાથે મજૂર જેવા થઈને ઊભા રહે. એને થાક પણ લાગે નહિ કે શરમ પણ લાગે નહિ. કોઈ કોઈ વખત ભાડાં ઉઘરાવવા પણ પોતે જાતે જાય ને ભાડું આપતાં વાર લગાડે તો ભાડૂતની સાથે લડાલડી કરે. પોતાની પાસે આટલા બધા પૈસા છતાં અને કામ કરાવી કરાવીને નોકરોનો જીવ લેવા છતાં તેઓને પગાર આપતી વખત મરવા પડે અને મજૂરોની મજૂરી ચુકાવવામાં કાંઈ કાંઈ વાંધો કાઢ્યા વિના રહેજ નહિ. કેરી લેવા જાય ત્યારે સસ્તી લેવા સારું સડેલી પસંદ કરે અને શાકભાજી પણ બજાર ઊઠી જાય ત્યારે પછવાડેથી વધ્યુંઘટ્યું હોય તે લે એટલે સસ્તું પડે. ખાયડીઓ ત્રણ થઈ, પણ તે બધીએ કાકાના લોભનો અફસોસ કરતાં કરતાં મરી ગઈ. કોઈ દિવસ એને પણ સુખે રહેવા દીધી નહિ આજના વખતની ખાયડીઓને તો તમે જાણો છો કે, કામ કરવું ગમે નહિ ને ફૂલ-ફટાક થઈને ફરવા જોઈએ, એ કાકાને કેમ પાલવે? તે તો વાસણ માંજવા સારું ઘાટી પણ રાખે નહિ ને બેરીને કહે કે એ બધું તું કર, તેથી રોજ કબજિયા થાય ને કાકાના લોભ પાસે કોઈનું કાંઈ ચાલે નહિ, તેથી એજ ફિકરમાં ઘસાઈ ઘસાઈને ખાયડીઓ મરવા પડે. હવે એ બધું શું કામ આવશે? જ્યાંનું ત્યાં પડ્યું રહ્યું ના? પણ માણસો સમજે નહિ. હવે એ પૈસા ધરમના કામમાં જાય તો સારું.

ત્યારે ધરમદાસે કહ્યું કે, હવે ધરમ કેવો? જે પોતાને હાથે કરીને ખરચી શકે નહિ ને હાથ ઠારી જસ લે નહિ, તેનું પાછળથી શું થાય? પાછળથી તો જેના હાથમાં એના મોંમાં! ધરમ કરવો કાંઈ સહેલો છે? એ તો જે સુકૃતનો પૈસો હોય તે પૈસાથી ધરમ થાય અને જે દૈવી જીવ હોય તે માણસ ધરમમાં પૈસા ખરચી શકે, બધી તો જ્યાંનું ત્યાં સ્વાહા થઈ જાય. હવે એનો ભત્રીજો સીલ કરવા મંડ્યો છે. તે બધું પચાવી પાડશે ને થોડા વખતમાં ઉડાવી દેશે.

એ સાંભળીને વિકૃલદાસે કહ્યું કે, કૌણ એનો ભત્રીજો પેલો સટોડિયો? એના હાથમાં પૈસો જશે? એ તો સાડાત્રણ દિવસમાં બધું ફનાફાતિયા કરી નાખશે. હું એને ઝાળખું છું. એ તો ગંજેરી છે. પણ એને તો લાલદાસ સાથે બનતું નહોતું ને?

ત્યારે ધરમદાસે કહ્યું કે, હજી પણ એમજ છે. તેઓ વચ્ચે કોર્ટમાં કેસ ચાલે છે. જીવતાં તો ભત્રીજાનું મોઢું ભેતો નહિ ને હવે એજ ભત્રીજો ધરાર એની મિલકતનો માલિક થઇ બેસીને ડોસાની પાંસઠ વરસની હાથવોચ ઉપર પાણી ફેરવી દેશે ને થોડા વખતમાં તેના પંદર લાખ ધૂળમાં મેળવી દેશે.

એ સાંભળીને જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, અરરર!! એ તો બહુ ગજબ બેવું!! એની પછવાડે તો કાંઈક સારી રીતે કરવું બેઘએ.

ત્યારે વિકૃલદાસે કહ્યું કે, એમાં નવાઈ શું છે? આપણામાં તો એમજ થાય છે. તમારા સસરાનું શું થયું હતું એ બેયું ને? ભાઈઓ ખાઈ ગયા. મારા મામાનું પણ એમજ થયું હતું; તેના ભાયાતો ખાઈ ગયા. અને અમેજ જીવોને, અમારા કાકાનું દાખી બેઠા છીએ ને? એનાં દીકરી જમાઈને ક્યાં દાદ દઇએ છીએ? તેમજ લાલદાસની મિલકતનો પણ એનો ભત્રીજો ધણી થઇ બેસશે એમાં નવાઈ શું છે?

હાય હાય! આ તો ગજબની વાત કહેવાય!

એ સાંભળીને વિકૃલદાસની સામે બેઠેને ધરમદાસે કહ્યું કે, આ તો ગજબની વાત કહેવાય. એમાં તમને નવાઈ કેમ નથી લાગતી? પૈસા સારુ આપણે આખી જિંદગી સુધી હાથવોચ કરીએ, પૈસા સારુ પેટ ખાળીએ, પૈસા સારુ ધરખાર છોડીને સગાં-વહાલાંઓને રોવરાવીને પરદેશ રખડીએ, પૈસા સારુ અભિમાનના મદમાં છકી ગયેલા શ્રીમતોની કે રાજસત્તાના મદમાં આંધળા બની ગયેલા અમલદારોની ખુશામતો કરીએ અને પૈસા સારુ જિંદગીનાં ભોખમો ખેડીએ તથા પૈસા સારુ કંઈક જાતનાં કાળાં-ઘોળાં કરીએ અને તેમ છતાં એ પરસેવાના પૈસા-એ કીમતી પૈસા-એ લોહીનું પાણી કરીને મેળવેલા પૈસા અને એ અંતઃકરણ વેચીને મેળવેલા પૈસા તથા એ સ્વર્ગ કે નરક જે બેઘએ તે અપાવી શકે એવા પૈસા પોતાને હાથે કરીને ખરચાય નહિ, એ પૈસાથી જગતમાં જસ લેવાય નહિ, એ પૈસાથી સગાંવહાલાંનું પોષણ થાય નહિ, એ પૈસાથી ગરીબોને મદદ કરાય નહિ અને મરતી વખતે

ધરમરૂપે જે પૈસા પોતાની સાથે આવે નહિ તે પૈસા શું કામના ? એ પૈસા તો ઊલટા કાળજી બાળે ને અંતઃકરણને ભ્રષ્ટ કરી નાખે, એ કરતાં વધારે ખરાબી બીજી કંઈ ? આવી ઉપયોગી જિંદગીના ખડલામાં મળેલા પૈસા અહીં મૂકીને ખાલી હાથે ચાલ્યા જવું ને ત્યાં જમના માર ખાવા તથા એમાં વાસના રહે તેથી પ્રેતનો અવતાર લેવો અને ફરીથી ચોરાસી લાખના ફેરામાં પડવું, એ કરતાં આપણી વધારે નાલાયકી બીજી કંઈ ? એ કરતાં વધારે મૂર્ખાઈ બીજી કંઈ ? અને એ કરતાં વધારે અધર્મ બીજો કયો ? જે માણસોની સાથે આપણે વેર હોય, જે માણસો આપણે માટે વાંકાંચૂકાં બોલતાં હોય, જે માણસો જ્યાંત્યાં આપણને વગોવ્યા કરતાં હોય, જે માણસો આપણને વાતવાતમાં કાંઈ મહેણાંટોણાં મારી લેતાં હોય, જે માણસો આપણા જીવતાં એમ કહેતાં હોય કે, તમારા ધનમાં આગ લગાડો, અમારે તમારું પાપિયું ધન નથી જોઈતું; અથવા તો ધરાર છાતી ઠોકીને એમ કહેતાં હોય કે તમારો ભાર શું કે તમે એક પાઈ પણ કોઈને આપી શકો ? હમણું ભલેને ગમે એમ કરો, પણ અંતે એ બધું અમારુંજ છે; અને જે માણસનું આપણને મોઢું જોવું પણ ન ગમતું હોય, એટલુંજ નહિ પણ પાછળથી જે આપણા ધનનો સારો ઉપયોગ પણ કરે નહિ, પણ ઊલટો એજ ધનથી બહુ અધર્મ કરે, એવાં નાલાયક સગાંએને માટે આપણે આપણા લોહીનું પાણી કરીને મેળવેલું ધન મૂકી જવું, એ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું કયું ? અને એ કરતાં વધારે નવાઈ બીજી કંઈ ? છતાં પણ અફસોસ કે આપણા લોકોમાં એવા અભાગિયાઓજ બહુ છે. ઘણું કરીને જરૂર એમનું એમજ થાય છે અને એમ થવુંજ જોઈએ. કારણ કે ધનની ત્રણજ ગતિ છે—દાન, ભોગ ને નાશ. જે માણસ દાન ન કરે ને પોતે પણ પોતાનું ધન ભોગવે નહિ, તેના ધનનો નાશ થવોજ જોઈએ. પછી એ નાશ ગમે તો આગથી થાય, ગમે તો ચોરથી થાય, ગમે તો રાજ્યથી થાય, ગમે તો ક્યાંય દટાયેલું જમીનમાં પડ્યું રહે અને ગમે તો કોઈ લુચ્ચા વેપારીઓ કે લાગણી વિનાનાં સગાંઓ ખાઈ જાય, પણ ગમે તે રીતે નાશ તો થવોજ જોઈએ. એમ કહીને જમનાદાસ શેઠની સામે જોઈને ધરમદાસે કહ્યું કે, શેઠ જોયું કે ? અંતે આવા હાલ છે. માટે લાલદાસ કાકાના દાખલા ઉપરથી આપણે ચેતવું જોઈએ. આ જોઈને હવે તો મને મારી ફિકર લાગી છે કે મારું

શું થશે ? કારણ કે મારી પાસે પણ થોડોક માલ છે, પણ તે ફેંકતાં હજી જીવ ચાલતો નથી, એમ કહીને તે બેઠ્યો.

૧૪-પોથીમાંનાં રીંગણાં !

ત્યારે જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, એમાં ફિકર શાની ? સૌનું થશે તે આપણું થશે. એમ કાંઈ ગાંડા નથી તે ઉડાવી દઈએ. પછવાડેથી જેના નસીબનું હશે તે ખાશે, પણ જીવીએ છીએ ત્યાંસુધી કાંઈ કોઈને આપી દેવાય નહિ. તમે પણ જે મારું કહ્યું માનો તો એવા ઉડાઉ થશો મા, નહિ તો રખડી પડશો. તમને ખબર છે ? એ તો ચોપડીઓ વાંચીએ તેમાં એમ લખેલું હોય કે, આમ કરવું જોઈએ ને તેમ કરવું જોઈએ, પણ એમ કરે છે કોણ ? એ તો બધાં પોથીમાંનાં રીંગણાં, તેમજ આપણે પણ ડાહ્યા થઈને કોઈક આગળ મોટી મોટી વાતો કરીએ ત્યારે કહીએ કે, આમ કરવું જોઈએ ને આવી રીતે પૈસા ખરચવા જોઈએ તો દેશનું કલ્યાણ થાય, પણ એ તો બધું બોલવાનું, કાંઈ કરવાનું હોય ? જો એમ કરીએ તો તો રખડી પડીએ ના ? એવા હૈયાફૂટા હોય તે બધે એમ કરે, પણ હું તો કાળજીનો એવો પક્કો છું કે, બધું હાથે હા કર્યા કરું પણ કરું કાંઈ નહિ. એમ બધું કર્યા કરીએ તો આરો ક્યાં આવે ? જો સાચું કહું તો આપણથી કાંઈએવું ચોખ્ખું થવાય નહિ. આપણે તો થોડુંક પોલપોલ પણ ચલાવવું જોઈએ. એમ તો જીએને, લાલદાસ કાકા ખપી ગયા તે માટે આપણને કાંઈ આંસુ આવે તેમ છે ? નહિજ. તો પણ લોકલાજ પ્રમાણે મફતનું માથે ઓઢીને ઓ ઓ કરવું પડશે. એમાં કાંઈ ચાલે તેમ છે ? આપણે બધે વ્યવહારજ એવો છે, એટલે કરીએ શું ? હવે મસાણના બાંકડા ઉપર બેઠા બેઠા મુડદું બળી રહે ત્યાંસુધી વાતો કરીશું કે રોવા ફૂટવાનો રિવાજ સારો નહિ, દહાડો કરવાનો રિવાજ સારો નહિ, મમ્માદેવીના પાણીમાં નાહવાનો રિવાજ સારો નહિ, એક વળીએ મુડદાંને બાંધવાનો રિવાજ સારો નહિ, દીકરીના દોકડા લેવાનો રિવાજ સારો નહિ, નાની ઉંમરના છોકરાને પરણાવવાનો રિવાજ સારો નહિ, નાતમાં તડાં છે એ ઠીક નહિ, બસોત્રણસો વરસ ઉપર જે નાતો સાથે હતી, તેજ નાતો નજીવાં નજીવાં કારણે સારું હાલમાં જુદી પડી ગઈ છે, તેની સાથે પાછા મળી જઈએ એમાં શું અડચણ ? જ્યાં લોજનવ્યવહાર છે

ત્યાં કન્યાવ્યવહાર શા માટે ન થાય ? આપણામાં કન્યાની અછત છે તેથી દીકરીઓ વેચાય છે અને બેલનાં કે ઘોડાનાં સાટાં થાય તેમ બહેન આપીને ખાયડી લેવાય છે, આવો અધર્મ થાય છે તે કરતાં બીજી નાતમાંથી કન્યા લાવવી એમાં શું ખોટું છે ? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, સ્ત્રીરત્ન તો નીચ કુળમાંથી પણ લેવાય; અને આપણી નાતમાં હવે બિચારી બાળરાંડો બહુ વધી ગઇ છે માટે એનું પણ કાંઈક કરવું જોઈએ. આવી આવી વાતો મસાણામાં નવરા બેઠા હોય ત્યારે કોઈ કોઈ સુધરેલા જીવાનિયાઓ કરશે, તેમાં આપણે પણ હાએ હા કરશું, પણ બધું પોલેપોલું. કોઈને કાળજીની આંટી નહિ, તેથી નાહીને ઘેર આવ્યા પછી પાછું એમાંનું કાંઈ મળે નહિ. એ બધી મસાણીની વાતો મસાણામાં જ રહે. તેમજ લાલદાસ કાકાનું મરણ ને તેના ધનની ખરાબી જોઈને તમને હમણું સ્મશાનવૈરાગ્ય થઈ આવ્યો છે તેથી એમ કહો છો કે મારું શું થશે ? પણ ઉતાવળા થઈને હમણું કાંઈ વિચાર કરશો મા અને જો મારું કહ્યું માનો તો ઉડાઉ થશો મા, નહિ તો પાછળથી પસ્તાવું પડશે. કારણ કે આજનો જમાનો જુદો છે. પાસે બે પૈસા હોય તો સૌ કામ લાગે, નહિ તો કોઈ કોઈનું નથી. માટે લોળા થઈને મારો દેશ, મારો દેશ, એમ કરીને પૈસા ઉડાવી દેશો મા, નહિ તો રખડી પડશો. કેમ સમજ્યા કે નહિ ? એ બધી વાતો તો મોઢેથી કહેવાની હોય, કાંઈ કરવાની ન હોય. એમ કહીને જમનાદાસ શેઠ ચાલવા લાગ્યા.

ધરમદાસ કાંઈક વધારે સારા સંસ્કારવાળો અને લાગણીવાળો હતો, તેથી તેને જમનાદાસ શેઠની આ સલાહ પસંદ પડી નહિ. પણ એવા વિચારો સાંભળીને ઊલટો તેને કાંઈક ખેદ થયો તેથી તેણે એક નિસાસો નાખ્યો અને એજ વિચાર કરતો કરતો તે પોતાને ઘેર ગયો. એકાંતમાં બેઠો બેઠો તે વિચારવા લાગ્યો કે, સાચાંખોટાં કરીને, હાથવોચ કરીને, અછાડાપછાડા મારીને, વગરમફતની ઘણીએ જાતની જંજળો લોગવીને, ખુશામતો કરીને, ચહેરા બગાડીને, દુઃખ લોગવીને અને જિંદગી ઓછી કરી નાખીને તથા મનુષ્યપણું ખોઈ નાખીને થોડાઘણા પૈસા મેળવ્યા પછી એ પૈસા સાચવવા સારું ઘણી જાતનાં અપમાનો ખમવાં, ઘણી જાતના જખમો હૃદયમાં થવા દેવા તથા સાપની પેઠે ધનની ચોરી કર્યા કરવી અને અંતે એ બધું અહીંજ મૂકીને, એ-

માને એમાંજ જીવ રાખીને અને એ સારુજ તરફડી તરફડીને મરી જવું ને ખાલી હાથે ચાલ્યા જવું એજ જિંદગીની સાર્થકતા કે ?

૧૫-આભડછેટની પોલ

મારો એક દોસ્ત છે તે બહુ ભલો ને પ્રમાણિક છે. તેની હુકાને એકજ ભાવ. તે પોતાની કમાણીના નીતિથી મેળવેલા પૈસા ખાય છે, પરમાર્થ પણ કરે છે અને બહુજ ચોખ્ખાઈ રાખે છે. પવિત્ર રસોઈ જમે છે, સારી સોળતમાં રહે છે અને સારા વિચારો ધરાવે છે, તેનો એક બ્રાહ્મણ માસ્તર છે તે કહે છે કે:-

મારી જાતના બ્રાહ્મણો બધા ભિક્ષુકો છે, તેથી લોકોનાં અગિયારમાંબારમાં ખાય છે, મરતી વખતનાં આમાત્રનાં દાન લે છે, મહાદેવની પૂજામાંથી શિવનિર્માલ્ય થયેલું ઘી ખાઈ જાય છે, ભઠિયારાપણાની નોકરીઓ કરે છે, શ્રીમંતોને ઘેર પાણી ભરવાનાં કામો કરે છે, મંદિરોમાં નોકરીઓ કરીને શાસ્ત્રોમાં નિષેધ કરેલું દેવનું દ્રવ્ય ખાય છે, એટલુંજ નહિ પણ કન્યાવિક્રય કરે છે અને ખીજ પણ ઘણી જાતના અધર્મ કરે છે; અને હું સંધ્યા કરું છું, બ્રહ્મચર્ય પાળું છું, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરું છું, કોઈનું દાન લેતો નથી અને કોઈને ભણાવીને જાતમહેનતથી મારો ગુજારો કરું છું. વળી જેમ અને તેમ સાત્ત્વિકવૃત્તિથી રહું છું, છતાં પણ મારી જાતવાળાઓના હાથની રસોઈ જમવામાં તથા તેમની સાથે એક પંગતે બેસીને જમવામાં હું અભડાઈ જતો નથી અને અજાયબી તો જુઓ કે, તમારી સાથે બેસીને જમતાં હું અભડાઈ જાઉં છું ! હું જાણું છું કે, મારી જાતના લોકો કરતાં તમે હમણાં વધારે પવિત્ર જિંદગી ગાળો છો. કારણ કે હું જોઉં છું કે, મારો સાળો આખું ગામ માગી આવે તે બીજના લોટના રોટલા ખાય છે અને તમે તમારી જાતમહેનતથી કરેલી કમાણીના રોટલા ખાઓ છો. મારા કાકા ખૂબ મરચાંવાળું ટાકું શાક, ગાજરનું અથાણું, ટાકું અન્ન અને એવી તમેગુણી વસ્તુઓ રોજ ખાય છે અને તમે સત્ત્વગુણી ખોરાક હમેશાં ખાઓ છો. મારી ભાભી કયાંય જમવા જાય ત્યારે રેશમી સાડી પહેરે છે, એ સાડીને હું બરાબર ધ્યાન રાખીને જોઉં છું કે, તેણે બાર વરસ થયાં કોઈ દિવસ ઘોઈ નથી અને તમે દરરોજ સવારે તથા સાંજે ઘોંચેલાં કપડાં પહેરો છો.

અમારી જાતવાળા સવારે એક વખત વેઠિયાની વેઠ પેઠે નાહવામાં આડાજિભા બે લોટા પાણી ઢાળી દે છે અને ફાળિયું પણ પૂરું ન ભીંજાય તેવી રીતે જેમ તેમ રિવાજને ખાતર નાહી લે છે. તમે હમેશાં નિયમસર ચોળીમસળીને બન્ને વખત નાહો છો. મારા સસરાના ઘર પાસે કુંભારવાડો છે, તેથી ઓસરીમાં બેઠા હોય ને પવન આવે ત્યારે નિભાડાની રાખ ઊડીને આંખમાં પડ્યા કરે છે અને ગંધેડાંના મૂતરની વાસ આવ્યા કરે છે. ઘરમાં પણ એક કોરે ભેંસો બંધાય ને બીજી તરફ ઘોડી બંધાય તેથી છાણુની ને લાદની સુગંધી ફેલાઈ રહે છે ને મચ્છરો બહુબહુટ કર્યા કરે છે. એ સિવાય કબિયાખોર છોકરાંઓ આખી રાત ભેંકડો તાણ્યા કરે એ મજા તો વળી બુદ્ધી !

તમે સવારમાં વહેલા ઊઠો છો ને અમારા લોકોનાં પેટમાં પરળારા માલ પડ્યા હોય તેથી આળસુ થઈને પથારીમાં પડ્યા રહે છે ને મોડા ઊઠે છે. તમે સવારમાં નાહીઘોઈ પવિત્ર થઈને પાઠપૂજા કરો છો ને એ લોકો કયા યજમાનને ઘેર આજે ભીખ માગવા જવું તે બાબતના પથારીમાંથી ઊડીને વિચાર કરે છે. તમારે ઘેર હમેશાં કોઈ સાધુસંત કે વિદ્વાન અને નવા નવા મિજમાનો જમે છે ને એ લોકોના અડંગા કોઈકને ઘેર હોય છે. જમ્યા પછી બપોરે તમે ધંધારોજગારનાં કામકાજ કરો છો ને એ લોકો સોડયો તાણીને સૂઈ રહે છે. વળી રાતે જમ્યા પછી તમે કુટુંબ-મંડળમાં બેસીને આનંદાયક વાતો કરો છો, સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચો છો અને કોઈ દોસ્ત સાથે દેશના કદયાણુની વાતો કરો છો, ત્યારે એ લોકો પોતાના કુટુંબમાં ગાળાગાળી કરે છે, એકબીજાની અદેખાઈની વાતો કરે છે, યજમાનોને મૂંડવાની વાતો કરે છે અને નાતમાં તડાં પાડવાની વાતો કરતા કરતા ઊંઘી જાય છે. તેમ છતાં એ ઊંઘ્યા ને તમે નીચા ! એના ઘરનું કે એના હાથનું જમવામાં તમે અલડાઓ નહિ અને તમારા હાથનું જમવામાં કે તમારી સાથે બેસીને જમવામાં એ અલડાઈ જાય ! ! આ દુઃખ તે કોને કહેવું ? તમે શરીરની સફાઈમાં ચડો, ખાવાપીવાની પવિત્રતામાં ચડો, ધંધારોજગારની પવિત્રતામાં ચડો અને સારા આચાર પાળવામાં તથા ઉત્તમ વિચારો કરવામાં પણ એ લોકોથી તમે બહુજ ચડો; એટલુંજ નહિ પણ પવિત્રતાની દરેક બાબતમાં એ લોકો તમારા કરતાં ઘણાજ ઊતરતા છે, છતાં પણ એનાથી તમે

અભડાઓ નહિ ને એ તમારાથી અભડાઈ જાય એ શું નવાઈ જેવું નથી ? હું ખુદ્દી રીતે જાણું છું કે, એ લોકોના આચારવિચાર બહુજ હલકા પ્રકારના છે અને તમારા આચારવિચાર બહુજ ઊંચી જાતના છે, છતાં પણ હું તમારી સાથે બેસીને જમી શકું નહિ ને એ લોકોની સાથે મારે વારેવારે જમવું જોઈએ અને સારે-માઠે અવસરે મારે ઘેર તેઓને ફરજિયાત જમાડવા જોઈએ, એ એક પ્રકારનો જીલમ નહિ તો બીજું શું ?

આ વાત સાંભળીને મારી આંખો ઊઘડી ગઈ, કારણ કે હું પણ હજી એવાજ અંધારામાં છું. મારો એક દોસ્ત મારી પાડોશમાં રહે છે. તે મારા કરતાં ઘણાજ સારા આચારવિચાર પાળે છે પણ તે ભાટિયો છે ને હું વાણિયો છું એમ કહેવાય છે, માટેજ હું તેનું જમી શકતો નથી. આવી રીતના પોલંપોલમાં પડ્યા રહેવું અને આભડછેટની કલ્પિત જાળમાં બંધાઈ રહેવું એજ શું જિંદગીની સાર્થકતા ? આવી રીતે જીલ્લા જીલ્લા વાડાઓમાં પુરાર્થ રહેવા માટેજ શું આપણને જિંદગી આપવામાં આવી હશે ?

૧૬-મનુષ્યદેહ ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે તેનું કારણ શું ?

આવી જાતના વિચારો કરતો ધરમદાસ બેઠો હતો. એટલામાં ત્યાં ત્રિવેદી તથા હરિદાસ આવી પહોંચ્યા અને પૂછ્યું કે, કેમ શું ચાલે છે ? ત્યારે ધરમદાસે લાલદાસ કાકાની હકીકત, તેનું મરણ અને તેને લીધે પોતાના મનમાં ઊઠેલા વિચારોની વાતો કહી સંભળાવી.

એ સાંભળીને ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, ઓહો ! જિંદગીના હેતુ ઉપર તમે વિચાર કરો છો ? જિંદગીના હેતુ તો બહુ મહાન છે, બહુ ગંભીર છે, બહુ વિશાળ છે, બહુ ઉત્તમ છે, બહુ ખૂબીદાર છે અને બહુ આનંદદાયક છે; કારણ કે આત્મા જ્યારે તદ્દન નિરંજન-નિરાકાર હોય ત્યારે તે પોતે પોતાના સત્-ચિત્-આનંદ સ્વરૂપમાંજ રહે છે; પણ જ્યારે તે કારણદેહમાં આવે, પછી સૂક્ષ્મ-દેહમાં આવે અને પછી સ્થૂલદેહમાં આવે, ત્યારે તે સીધી રીતે બીજા જીવોને ખાસ આનંદ આપી શકે છે અને પોતે જગતની દરેક વસ્તુઓમાંથી અખૂટ આનંદ લઈ શકે છે. આત્માની આવી ઉત્તમ સ્થિતિ થાય તેનું નામ જિંદગી છે. માટે બીજા જીવોને આનંદ આપવો અને પોતે દરેક વસ્તુમાંથી આનંદ મેળવવો એ

જિંદગીનો મુખ્ય હેતુ છે. આત્મા જ્યારે નિરંજન-નિરાકાર સ્થિતિમાં હોય ત્યારે તે કેવો હોય, ક્યાં હોય અને શું કરે ? એ કાંઈ બધા લોકો જાણી શકતા નથી. પણ જ્યારે તે જિંદગી-રૂપે સ્થૂલદેહમાં બહાર પડે ત્યારેજ તેનો કાંઈક ખ્યાલ આપણને આવી શકે છે. માટે મને તો એમ લાગે છે કે, બીજરૂપ તે કારણ-દેહ છે, આડરૂપ તે સૂક્ષ્મદેહ છે અને ક્ષણરૂપ તે સ્થૂલદેહ છે; કારણ કે એમાં જિંદગીની હયાતી આપણને ચોખ્ખી રીતે દેખાય છે અને એનો લાભ લઈ શકાય છે. અથવા બીજી રીતે કહીએ તો કારણદેહ એ ગર્ભમાં રહેલા ઈંડારૂપે છે, સૂક્ષ્મદેહ તે જન્મેલા ઈંડામાં તૈયાર થયેલા જીવરૂપે છે અને સ્થૂલદેહ તે જગતમાં ગમે ત્યાં ઊડી શકે એવી પાંખોવાળા પંખીરૂપે છે. આવી રીતે સ્થૂલ-દેહની મારફત આપણે જિંદગીની હયાતીના લાભ લઈ શકીએ છીએ, માટે પ્રાચીન ઋષિઓએ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે, મનુષ્યદેહ ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે, તેથી તેની સાર્થકતા કરી લેવી જોઈએ. એ સાર્થકતા એજ છે કે, આપણે જીવોને આનંદ આપવો અને જગતની સૌ વસ્તુઓમાંથી આનંદ લેવો. જો જિંદગીના આ બે મુખ્ય હેતુઓ ન હોય તો પછી આપણા આત્માને સ્થૂલદેહમાં અવતાર લેવાની કંઈ જરૂર ન હતી. કારણ કે આત્મા પોતે તો આનંદ-રૂપજ છે, પણ તે જ્યારે પોતે પોતાનાજ આનંદની સ્થિતિમાં-પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર હોય, ત્યારે તે સીધી રીતે બીજા જીવોને આનંદ આપી શકતો નથી અને બીજી વસ્તુઓમાંથી આનંદ લઈ શકતો નથી. માટે બીજા જીવોને આનંદ આપવા સારુ અને બીજી વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવવા સારુ તે વારંવાર અવતાર લે છે. x આમ હોવાથી આપણી જિંદગીના મુખ્ય બે હેતુ છે.

પ્રથમ હેતુ એ છે કે, સૌ જીવોને આપણે આનંદ આપવો અને બીજો હેતુ એ છે કે, જગતની સૌ ચીજોમાંથી આપણે આનંદ મેળવવો. આ બે હેતુ સિદ્ધ કરવા માટેજ બધી જાતનું જ્ઞાન

x આર્ય તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસીઓને આ પેરામાં જણાવેલ જિંદગીની સાર્થકતા તેમજ આત્માની અપેક્ષાએ સ્થૂલશરીરની ઉત્તમતા વગેરે બાબતો અવગણી લાગશે, કેમકે તે તેવીજ છે. લેખકને આ વિષયમાં યોગ્ય માહિતી ન હોવી એજ આનું કારણ લાગે છે, પરંતુ એમ કહ્યા પછી આગળ ચાલતાં લેખક કહે છે, તે સર્વ સામાન્ય માટે ઉપકારકજ જણાશે. —મંત્રી સ. સા. વ. કા.

છે, બધી જાતના ધર્મો છે, બધી જાતના નિયમો છે, બધી જાતની વિદ્યાઓ છે, બધી જાતના વિધિનિષેધો છે, બધી જાતનાં શાસ્ત્રો છે અને બધી જાતની શક્તિઓ છે; એટલુંજ નહિ પણ એ બે હેતુઓ પાર પાડવાથીજ જિંદગીની સાર્થકતા થાય છે. માટે હવે તો આપણે સંસારમાં સ્વર્ગ લાવવાના ઉપાયો કરવા જોઈએ. મનુષ્યોમાં રહેલી મહાન શક્તિઓને ખીલવવાના ઉપાયો કરવા જોઈએ. જગતમાંથી રોગોને નાબૂદ કરવાના ઉપાયો કરવા જોઈએ. દુનિયામાંથી દરિદ્રતાને હાંકી કાઢવાના ઉપાયો કરવા જોઈએ. ઊછરતી પ્રજાને અભેદમંત્રની દીક્ષા આપવાના ઉપાયો કરવા જોઈએ. આપણા બંધુઓને ઘણી જાતની ગુલામગીરીમાંથી છોડાવવાના ઉપાયો કરવા જોઈએ. મનુષ્યજાતમાંથી અજ્ઞાન દૂર કરવાના ઉપાયો કરવા જોઈએ. ભવિષ્યની પ્રજા ખૂબસૂરત, તંદુરસ્ત ને કદાવર થાય એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ. જગતમાંથી બધી જાતના કલેશ મટી જાય એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ. આખી દુનિયામાંથી બનાવટી ધર્મ નાશ પામે ને એકજ ઈશ્વરી ધર્મ ચાલુ થાય એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ. ઘણી જાતનાં દુઃખો સાચેસાચાં હોતાં નથી, પણ માણસો પોતાના મનની નબળાઈથીજ દુઃખ પામ્યા કરે છે, માટે માણસોના મનની નબળાઈઓ મટે એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ. આપણા દેશની પ્રજા કટાર્થગર્થ છે ને તેની ઉપર ઘણી જાતના કાટના થર બાજી ગયા છે, તે કાટ ઉખેડી નાખવાના ઉપાયો કરવા જોઈએ અને આપણા ભાઈઓને દેવ બનાવવાના તથા આપણી બહેનોને સ્વર્ગની દેવીઓ બનાવવાના ઉપાયો આપણે કરવા જોઈએ. બની શકે તેટલાં એવાં ભલાં કામો કરી જગતના જીવોને આનંદ આપવો એ આપણી જિંદગીનો મુખ્ય ને પહેલો હેતુ છે.

જિંદગીનો બીજો મહાન હેતુ એ છે કે, આપણા સંબંધમાં આવતી જગતની દરેક વસ્તુઓમાંથી આપણે કાંઈક ખાસ આનંદ મેળવવો જોઈએ. કારણ કે કોઈ પણ ઠેકાણેથી આપણને આનંદ ન મળતો હોય, તો આપણે બીજાઓને સહેલાઈથી આનંદ આપી શકીએ નહિ, પણ જો આપણે સૌ ઠેકાણેથી ને સૌ વસ્તુઓમાંથી ખાસ આનંદ મેળવી શકતા હોઈએ તોજ આપણે બીજાઓને આનંદ આપી શકીએ. માટે આપણે જગતની દરેક વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવતાં શીખવું જોઈએ અને એ શીખવું એમાં કાંઈ મુશ્કેલી નથી. જો ધારીએ તો બહુ સહેલાઈથી શીખી શકીએ.

૧૭-જગતની વસ્તુઓ તથા બુદ્ધિની ખૂબી

કૃપાળુ ઈશ્વરે જગતની દરેક વસ્તુમાં તેના ગુણદોષ તે પોતે જ કહી આપે તેવી તેઓનાં રૂપ, રંગ, કદ, આકાર ને વજનમાં કાંઈક ખાસ ભાષા મૂકેલી છે. દરેક વસ્તુમાં કાંઈક ખાસ ઉપયોગ, કાંઈક ખાસ કિંમત, કાંઈક ખાસ સૌંદર્ય, કાંઈક ખાસ આકર્ષણ અને કાંઈક ખાસ રહસ્ય રહેલું છે; એટલુંજ નહિ પણ દરેક વસ્તુમાં કાંઈક ખાસ અલૌકિક આનંદ રહેલો છે; કારણ કે જગતની દરેક વસ્તુમાં પરમાત્મા પોતે રહેલો છે. માટે જો આપણે ધારીએ તો જગતની કોઈ પણ વસ્તુમાંથી-ખરાબમાં ખરાબ ગણાતી વસ્તુઓમાંથી-પણ મોટામાં મોટું તત્ત્વ મેળવી શકીએ અને એમાંથી જગતનાં ઘણાં જીવોને મહાઆનંદ આપી શકીએ.

થોડામાં થોડી બુદ્ધિવાળાં પશુ, પંખી તથા માછલાં ને કીડાઓ પણ જગતની ઘણી વસ્તુઓના ગુણોનો જુદો જુદો લાભ લે છે અને તેનો જુદો જુદો ઉપયોગ કરે છે. ત્યારે મહાન બુદ્ધિવાળાં માણસો જગતની વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવે એમાં શું મોટી વાત છે? એટલુંજ નહિ પણ માણસોનાં બુદ્ધિબળ ઉપર મને તો એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે, કદી જગતની વસ્તુઓમાં આટલી બધી કુદરતી ખૂબી ન હોત, તોપણ માણસો પોતોનાં બુદ્ધિબળથી જુદી જુદી યુક્તિઓ કરીને જગતની ઘણી વસ્તુઓમાં કેટલીક જગતની ખાસ ખૂબીઓ લાવી શકત; તો પછી એ બંનેના સંયોગથી આપણે જગતની દરેક વસ્તુમાંથી આનંદ મેળવી શકીએ એમાં શું મોટી વાત છે? અને આટલી બધી અનુકૂળતા છતાં પણ જો આપણે જગતની વસ્તુઓમાંથી આનંદ ન મેળવી શકીએ અને એ આનંદ આપણા ભાઈઓને ન આપી શકીએ, તો એ કરતાં આપણી વધારે નાલાયકી બીજી કઈ? અને એ કરતાં વધારે કમનસીબ બીજું શું? કારણ કે બુદ્ધિ એટલે શું એ તમને ખબર છે? બુદ્ધિ એટલે મહાન શક્તિ. બુદ્ધિ એટલે અલૌકિક બળ. બુદ્ધિ એટલે દેવતાઈ પ્રકાશ. બુદ્ધિ એટલે આત્માને ઊડવાની પાંખો. બુદ્ધિ એટલે મનુષ્યજાત ઉપર ઊતરેલી ઈશ્વરની કૃપા. બુદ્ધિ એટલે મોટામાં મોટું તત્ત્વ. બુદ્ધિ એટલે મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ, બુદ્ધિ એટલે જીવ અને ઈશ્વરને જોડનારી કડી. બુદ્ધિ એટલે આ દુનિયાનાં મનુષ્યોની કામધેનુ. બુદ્ધિ એટલે સાચું જાદુ. બુદ્ધિ

એટલે બધી જાતની હુન્નરકળાનું મૂળતત્ત્વ. બુદ્ધિ એટલે સંસાર-
નો સાર, બુદ્ધિ એટલે ધર્મનું રહસ્ય. બુદ્ધિ એટલે બધી જાતના
ચમત્કારનું મધ્યબિંદુ. બુદ્ધિ એટલે બધી જાતની આબાદીનો મ-
હામંત્ર. બુદ્ધિ એટલે બધી જાતનાં શાસ્ત્રોની જનેતા. બુદ્ધિ એટલે
પાર વિનાનું ઊંડાણ. બુદ્ધિ એટલે સૌદર્યનો ભંડાર. બુદ્ધિ એટલે
શુણોની ખાણ. બુદ્ધિ એટલે આનંદનું ઘર અને બુદ્ધિ એટલે
આત્માની સહીપણી; એટલુંજ નહીં પણ અદૃશ્ય ઈશ્વરના આપ-
ણાથી સમજી શકાય તેવા સ્પષ્ટ અંશનેજ મહાત્માઓ બુદ્ધિ કહે
છે. માટે ભાઈ ! જેમ અને તેમ આપણે આપણી પોતાની બુદ્ધિને
ખીલવવી જોઈએ અને સૌસૌના પ્રમાણમાં જગતના સૌ જીવોની
બુદ્ધિ ખીલી શકે એવા ઉપાયો આપણે કરવા જોઈએ, તોજ જગ-
તમાં આનંદ વધી શકે અને તોજ આપણી જિંદગીની સાર્થકતા
થઈ શકે. પણ આવી મહાન શક્તિવાળી બુદ્ધિ એ તો હજી એક
અંગ છે. બીજું અંગ જે જગતની વસ્તુઓ અને તેની ખૂબી તે તો
હજી બાકી છે, એ ખૂબી પણ કાંઈ જેવીતેવી નથી. એને માટે
પણ મહાત્માઓ કહે છે કે, જગતની વસ્તુઓ એટલે શું, એ
તમને ખબર છે ? અનુપમ કુદરતનું સ્થૂલરૂપ તે આ જગતની
વસ્તુઓ છે. જગતની વસ્તુઓ એટલે આપણાથી વાપરી શકાય
એવું ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય. જગતની વસ્તુઓ એટલે એકજ મહાત-
ત્ત્વની જુદી જુદી બનાવટો, જગતની વસ્તુઓ એટલે સૃષ્ટિનું
સૌન્દર્ય. જગતની વસ્તુઓ એટલે આ પૃથ્વીમાં આવેલો સ્વર્ગનો
ખજાનો. જગતની વસ્તુઓ એટલે જગતના જીવોને સુખી બના-
વવાનાં સાધનો. જગતની વસ્તુઓ એટલે જીવતું જાડું. જગતની
વસ્તુઓ એટલે માણસોને સ્વર્ગમાં ચડવાનાં પગથિયાં. જગ-
તની વસ્તુઓ એટલે ઈશ્વરનો મહિમા સમજાવનારી પોથીઓ.
જગતની વસ્તુઓ એટલે અજાયબીના ભંડારો. જગતની વસ્તુઓ
એટલે ઈશ્વરનાં રમકડાં. જગતની વસ્તુઓ એટલે કુદરતની પોતાની
કારીગરીના ઉત્તમ નમૂનાઓ. જગતની વસ્તુઓ એટલે માણસોની
પરીક્ષા લેવાની કસોટીઓ; કારણ કે જગતની વસ્તુઓને સારી કે
માડી જે રીતે તથા થોડા કે ઘણા પ્રમાણમાં માણસો વાપરી શકે
તે પ્રમાણેજ ઈશ્વરની હજૂરમાં માણસોની કિંમત થાય છે. જગ-
તની વસ્તુઓ એટલે ઈશ્વરી નિયમોનો ઝૂમખો. જગતની વસ્તુઓ
એટલે કુદરતી પોથી વાંચવાની એ. બી. સી. ડી. જગતની વસ્તુઓ

એટલે માણસોને દેવપણાએ ચડવાની સીડી. જગતની વસ્તુઓ એટલે માણસોને નવું બળ મેળવવાની બેટરીઓ. જગતની વસ્તુઓ એટલે માણસોનો પારસમણિ. જગતની વસ્તુઓ એટલે જગતને અખૂટ પ્રકાશ આપનાર સૂર્યો અને જગતની વસ્તુઓ એટલે જગતમાં વસ્તુઓરૂપે રહેલા પ્રત્યક્ષ દેવો; એટલુંજ નહિ પણ જગતની વસ્તુઓ એટલે ઈશ્વરી ચૈતન્યનું આપણાથી સમજી શકાય ને વાપરી શકાય એવું સ્થૂલરૂપ અથવા વધારે ખુદલા શબ્દોમાં કહીએ તો જગતની વસ્તુઓ એટલે વસ્તુઓરૂપે ઈશ્વર પોતે. અને તેજ સારુ વેદમાં કહેલું છે કે, સર્વં ક્ષલ્વિદં બ્રહ્મ આ બધું દેખાય છે તે બ્રહ્મ છે. ગીતામાં પણ કહેલું છે, વાસુદેવઃ સર્વમિતિ બધું ઈશ્વરરૂપજ છે. એટલુંજ નહિ પણ ગીતામાં એમ પણ કહેલું છે કે,

યો માં પश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।

तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥

(અ. ૬, શ્લો. ૩૦)

પ્રભુ કહે છે કે, આ બધું જગત મારામાં રહેલું છે એમ જે જુએ છે અને આ જગતની બધી વસ્તુઓમાં તથા બધા ઠેકાણામાં હું રહેલો છું એમ જે જુએ છે, તે માણસ મારાથી દૂર નથી ને હું તેનાથી દૂર નથી. એટલે કે એવી દૃષ્ટિવાળો ને એવા અનુભવવાળો મહાત્મા મારામાંજ છે અને હું તેનામાંજ છું.

આવી રીતે વિચારીને જોતાં જગતની વસ્તુઓની કિંમત આપણે ધારી શકીએ તે કરતાં પણ ઘણીજ વધારે મોટી છે. માટેજ મહાત્માઓ કહે છે કે, જો તમારે તમારી જિંદગીની સાથેકતા કરવી હોય, તો જગતની વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવતાં શીખો; કારણ કે જો તમે જગતની વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવી શકો તોજ એ આનંદ તમારા ભાઈબંધોને આપી શકો અને જ્યારે તમે જગતના ખીજા જીવોને આનંદ આપો ત્યારેજ તમને આનંદ મળી શકે. એવુંજ તમારી પ્રકૃતિનું બંધારણ છે. એટલે જગતના જીવોને આનંદ આપવો એજ મનુષ્યની જિંદગીનો મુખ્ય હેતુ છે અને એ હેતુ સિદ્ધ થાય તોજ ખીજા નાના કે મોટા હેતુઓ પાર પડી શકે છે. માટે જગતના જીવોને આનંદ આપવા સારુ અને ઈશ્વરને રાજી કરવા સારુ આપણે જગતની વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવતાં શીખવું જોઈએ અને એ શીખવું એમાં કાંઈ બહુ મુશ્કેલી નથી, કારણ કે જગતની દરેક વસ્તુઓ સ્વાભાવિક રીતેજ

વીજળીથી ભરેલી બેટરીઓ છે. જગતમાં બેટલાં ભલાં કામો છે, પરમાર્થનાં કામો છે, તે બધાં કામો એક એક મોટા મોટા કારખાના જેવાં છે. એટલે આપણે નહું કાંઈજ કરવાનું નથી; કારણ કે એક તરફ દયાળુ મહાત્માઓએ પરમાર્થનાં કારખાનાંઓ તૈયાર કરી રાખેલાં છે અને બીજી તરફ અવર્ણનીય કુદરતે જુદી જુદી વસ્તુઓમાં વીજળીની બેટરીઓ ભરી રાખેલી છે. માટે આપણે તો હવે નિમિત્ત માત્ર થવાનીજ જરૂર છે; અથવા તો સારા ઇજનેર થવાની જરૂર છે. એ પરમાર્થના સંચાઓની સાથે વસ્તુઓની બેટરીનો તાર જોડી દેવો એટલુંજ આપણે કરવાનું છે. જો ફક્ત એટલુંજ આપણને રૂડી રીતે કરતાં આવડે તો પરમાત્મા એવા દયાળુ છે કે, એમાંથીજ આપણને મોક્ષ મળી શકે એમ છે. માટે જગતના જીવોની સેવા કરવા સારુ અને એ રસ્તે જગતમાં ઇશ્વરનો મહિમા ફેલાવવા સારુ આપણે પરમાર્થના ઇજનેર થવું જોઈએ. એ ઇજનેરગીરી કેવી મજાની હોય એ તમને ખબર છે ?

૧૮-પરમાર્થના ઇજનેરોની કામગીરી

અરે વાહરે વાહ !! એક તરફ મહાત્માઓએ કાઢેલાં પરમાર્થનાં ખાતાંઓ અને બીજી તરફ અનુપમ સૌંદર્યવાળી નિત્ય-નવી અલૌકિક કુદરતની વીજળીની બેટરીઓ એ બન્નેનો સંબંધ જોડવાનું કામ કેવું આનંદદાયક હોય એ જરા ખ્યાલ તો કરો ! એ ઉત્તમ કામ એ ઇજનેરોનું છે. જગતમાં સૌંદર્ય ફેલાવવાનું, મનુષ્યોની ઉત્તમ નાજુક લાગણીઓને ખીલવવાનું, જગતની દોલત વધારવાનું, ખરાબ ગણાતી વસ્તુઓને ઉત્તમ બનાવવાનું, બંધ પડી ગયેલાં પરમાર્થનાં ખાતાંઓને નવી વીજળી પૂરી પાડી ફરીથી ચલાવવાનું, ઢીલાં પડી ગયેલાં દયાનાં કામોને મદદ આપી તેનું જોર વધારવાનું અને અદૃશ્ય રહેલાં કુદરતી તત્ત્વોને ઉપયોગમાં લઈ મનુષ્યોનું બળ વધારવાનું મહાન કામ એ ઇજનેરોનું છે. પૃથ્વીના પડમાં છુપાઈ રહેલો ખજાનો શોધી કાઢવાનું, સમુદ્રના ભીતરમાં છુપાઈ રહેલાં અનેક રત્નોનો જગતને લાલ આપવાનું, જુદી જુદી સાધારણ વસ્તુઓના સંયોગ કરીને તેમાંથી મહાન બળ ઉપજાવવાનું અને એ બળને જગતના કલ્યાણનાં કામમાં વધારવાનું અદ્ભુત કામ એ ઇજનેરોનું છે. જગતમાં અનેક જાતનાં કુદરતી બળ સીધી રીતે ઉપયોગમાં આવ્યા વિના ફાગડ

આદ્યાં જાય છે. તેનો ઉપયોગ કરી જગતના જીવોનાં સુખનાં સાધનો વધારવાં એ પ્રભુનું વહાલું કામ એ ઇજનેરોનું છે. ધરતી-કંપ, દુષ્કાળ, રેલ, મરકી, કોલેરા, સમુદ્રનાં તોફાન, હવાનાં તોફાન, અતિ ઠંડી, અતિ ગરમી, અતિવૃષ્ટિ, જ્વાળામુખી વગેરે અનેક જાતની આફતો જે જગત ઉપર આવ્યા કરે છે અને પ્રાણી-ઓનું સત્યાનાશ કાઢી નાખે છે, તે આફતોનાં મૂળ કારણો ને તેના ઉપાયો શોધી કાઢવા અને એ આફતોના દુઃખમાંથી જગતના જીવોને બચાવી લેવા એ ખરેખરા મહાન પરમાર્થનું કામ એ ઇજનેરોનું છે. ટૂંકામાં એજ કે કોઈ પણ રીતે મનુષ્યોની ઉત્તમ લાગણીઓ ખીલે તથા જગતમાંથી જેમ બને તેમ દુઃખો ઓછાં થાય એમ કરવું એ મહાન કામ એ ઇજનેરોનું છે; એટલુંજ નહિ પણ સાધારણ લોકો જે એમ સમજ્યા કરે છે કે, જીવની ને ઈશ્વરની વચ્ચે બહુજ મોટી જુદાઈ છે ને જીવથી ઈશ્વર બહુજ દૂર છે, એ માન્યતાને ખોટી પાડી જીવોને ઈશ્વરની નજીક લઈ જવા અને ઈશ્વરને જીવની અંદર લાવી મૂકવો એ દેવતાઈ કામ એ ઇજનેરોનું છે. માટે જે જિંદગીની સાથેકતા કરવી હોય તે એવા ઇજનેર થાઓ, એવા ઇજનેર થાઓ !

એ ઇજનેરોનું મહેનતાણું શું ?

એવા પરમાર્થના ઇજનેરોને આવાં ભલાં કામો કરવા બદલ મહેનતાણું શું મળે છે, એ તમને ખબર છે ? કુદરતી ખેટરીઓ તરફથી ને પરમાર્થનાં કારખાનાઓ તરફથી એ તાર જોડનાર ઇજનેરોને આનંદ, આનંદ ને આનંદનુંજ મહેનતાણું મળે છે; અને ધન, માન, સુખ, કીર્તિ, તંદુરસ્તી, આત્મિક સંતોષ અને જિંદગીની સાથેકતા તથા ઈશ્વર પોતે વગેરે જે ચીજો માણસોને જોઈતી હોય તે બધી ચીજો આનંદમાં આવી જાય છે. ખોલો, આ કરતાં વધારે બીજું આપણે શું જોઈએ ?

માત્ર જરાક વધારે

એવા ઇજનેર થવું એમાં કાંઈ મોટી વાત નથી. કારણ કે કૃપાળુ ઈશ્વરે મનુષ્યને એટલી બધી અગાધ બુદ્ધિ આપેલી છે અને હાલ એવો અનુકૂળ જમાનો છે કે, જે આપણે જરાક વધારે મહેનત કરીએ, જરાક વધારે લાગણીથી કામ કરીએ, જરાક વધારે છૂટ મૂકીને વર્તીએ, જરાક વધારે ઊંડા ઊતરીએ, જરાક વધારે પોતાનું સ્વમાન સમજીએ, જરાક વધારે સ્વદેશાભિમાની થઈએ,

જરાક વધારે ઉદારતા, હિંમત, અભ્યાસ, દૃઢતા અને ઉત્સાહ રાખીએ, જરાક વધારે અગવડો ભોગવી લેવાની ટેવ પાડીએ, જરાક વધારે બીબ્બોને મદદ કરીએ, જરાક વધારે નવું નવું વાંચીએ, જરાક મોજશોખ ઓછા કરીએ, વસ્તુઓની અને આપણી પોતાની જરાક વધારે કિંમત સમજીએ, કર્તવ્ય કરવામાં જરાક વધારે મજબૂત બનીએ, જરાક વધારે આત્મિક બળનો ઉપયોગ કરીએ, અંતઃકરણને જરાક વધારે ખુલ્લું રાખીએ, જરાક વધારે ઉદાર ધર્મને બાળુમાં રાખીને ચાલીએ અને જરાક વધારે ઈશ્વરની નજીક રહીને કામ કરીએ તો હમણાંજ કામ બની જાય.

તો હમણાંજ જગતની ઘણી વસ્તુઓ પોતાનું અસલ સ્વરૂપ આપણી આગળ ખુલ્લું કરી દે. તો હમણાંજ કુદરતના ઘણાંજ છૂપા લેહો જગતમાં બહાર થઈ જાય. તો હમણાંજ વસ્તુઓની ખૂબીઓની આડે રહેલો પડદો ઊંચકાઈ જાય. તો હમણાંજ આપણી ખુદ્દિમાં નવી રોશની આવી જાય. તો હમણાંજ આપણા કામકાજમાં નવું બળ આવી જાય. તો હમણાંજ આજ દિવસ સુધી ગુપ્ત રહેલી વસ્તુઓની ભાષા આપણને સ્પષ્ટ રીતે સમજવા લાગે. તો હમણાંજ ધૂળ જેવી વસ્તુઓ સોનાના મૂલ્યની થઈ પડે. તો હમણાંજ એક એક ચીજમાંથી બીજી હજારો નવી નવી ચીજો થવા લાગે. તો હમણાંજ અપવિત્ર ગણાતી વસ્તુઓને પણ પવિત્ર બનાવી શકાય. તો હમણાંજ જે વસ્તુઓને નકામી સમજીને ફેંકી દઈએ છીએ તેમાંથીજ ધનના ભંડારો ભરી શકાય. તો હમણાંજ એ વસ્તુઓમાં નવું સૌંદર્ય આવી જાય અને જો એમ થાય તો હમણાંજ સંસારમાં સ્વર્ગ બની જાય; એટલુંજ નહિ પણ જો હજી પણ જરાક વધારે ઊંડા ઊતરીએ ને એ વસ્તુઓનાં મૂળ સુધી પહોંચીએ તો એમાંથીજ ઈશ્વર પ્રત્યક્ષ થઈ શકે. કારણ કે એ બધું તદ્દન સ્વાભાવિક છે ને કુદરતના નિયમ પ્રમાણેજ છે. માત્ર આપણે ઉપર મુજબ વર્તતા નથી ને તેનો લાભ લેતા નથી એ આપણીજ ખામી છે. બાકી કુદરત તો હમેશાં સૌની આગળ એક સરખી રીતેજ ખુલ્લી છે. માટે આપણે જો આપણી જિંદગીનો મૂળ હેતુ પાર પાડવો હોય અને જિંદગીની સાર્થકતા કરવી હોય તો ઉપર મુજબના ઈજનેર બનવું જોઈએ. કારણ કે સૌ જીવોને આ નંદ આપવો એજ આપણી જિંદગીનો મુખ્ય હેતુ છે અને એ હેતુ પાર પાડવા માટેજ જગતની વસ્તુઓને વધારેમાં વધારે ઉપયોગી

બનાવવા પાછળ આપણી અગાધ બુદ્ધિ ને અમૂલ્ય જિંદગી વાપરવાની છે. કારણ કે એથીજ અંતે આપણું અને સૌનું કલ્યાણ થવાનું છે. એમાંથી અંતે કેવી રીતે કલ્યાણ થશે એ તમારે જાણવું છે? તો જાણી લો કે જ્યારે આપણને એવી રીતે કામ કરતાં આવડશે, ત્યારે આપણે હવામાંથી ખોરાક મેળવી શકીશું. ત્યારે આપણે સમુદ્રમાંથી વીજળી મેળવી શકીશું. ત્યારે આપણે આકાશમાં સુસાફરી કરી શકીશું. ત્યારે આપણે મરજી મુજબ વરસાદ વરસાવી શકીશું. ત્યારે આપણે આપણી મરજી મુજબ આપણા દેશમાં શરદીગરમી રાખી શકીશું. ત્યારે આપણે ઘણી જાતના રોગોને જગતમાંથી દૂર કરી શકીશું. ત્યારે આપણે જાનવરોની ભાષા સમજી શકીશું. ત્યારે આપણે વધારે લાંબા આયુષ્યવાળા થઈ શકીશું. ત્યારે આપણે હુબકાળ પડતા અટકાવી શકીશું. ત્યારે આપણે હવામાંથી અખૂટ પાણી મેળવી શકીશું. ત્યારે સમુદ્રનાં મોજાઓ આપણાં ઘરસંસારી કામો કરવા લાગશે. ત્યારે રાજ્યનાં બંધનો ને કરો એાછા થઈ જશે. ત્યારે જે સૂક્ષ્મ જંતુઓ હાલમાં આપણને નાશકારક લાગે છે, તે જંતુઓદ્વારા મોટા ફાયદા મેળવી શકીશું. ત્યારે ધરતીકંપને અટકાવી શકીશું. ત્યારે કડવી દવાઓ પીધા વિના માનસિક બળથી દરદો સારાં કરી શકીશું. ત્યારે હાલમાં જે શક્તિઓ નકામી ચાલી જાય છે, જેમકે પાણીના ઝરાઓ, પવનના સપાટાઓ, સૂરજની ગરમી ને અજવાળું, સમુદ્રમાંથી ઊડી જતી વરાળ, સૂર્યના પ્રકાશને લીધે પૃથ્વીમાંથી નીકળતા જુદી જુદી જાતના ગેસ; વહસાદથી આવતી રેલો, સમુદ્રનાં ઊછળતાં મોજાઓ, પગ નીચે કચરાતી ઔષધિઓ, અંદ્રમાંથી આવતી શીતળતા, પૃથ્વીની અંદરની ગરમી, અવાજની અસરો અને મનુષ્યોની અંદર રહેલી પ્રબળ લાગણીઓ વગેરે હજારો જાતની મહાશક્તિઓ ફેાગટ ચાલી જાય છે, તે બધાંનો દહાડે દહાડે જ્યારે વધારે ઉપયોગ કરી શકાશે, ત્યારે કોઈ પણ ચીજ જગતમાં નકામી રહેશે નહિ. ત્યારે દુનિયામાંથી દરિદ્રતા નાબૂદ થશે. ત્યારે કેદખાનાંઓ હુન્નરશાળાઓના રૂપમાં ફેરવાઈ જશે. ત્યારે સમુદ્રના તળિયામાં લોકો મકાનો બાંધીને રહી શકશે. ત્યારે આકાશમાં ઊડતી હોટેલો બની શકશે. ત્યારે નવી નવી શોધો કરવી એ તો તદ્દન સ્વાભાવિક કામ થઈ પડશે અને એજ લોકોની મુખ્ય કામગીરી રહેશે. કારણ કે, ઘરનાં

કામો, ખેતીનાં કામો, ઔદ્યોગિક કામો, વેપારનાં કામો કે હુન્નર-કળાનાં કામો એ તો સંચાઓ કર્યા કરશે, એટલે માણસો નવી નવી શોધો પાછળજ મંડ્યા રહેશે.

ટૂંકામાં એજ કે, એ વખતે માણસોનાં તથા બીજાં પ્રાણીઓનાં ઘણી જાતનાં દુઃખો ઓછાં થઈ જશે અને માણસોનું જ્ઞાન એટલું બધું વધી જશે કે, જાણે આ સંસારમાંજ સ્વર્ગ આવી ગયું હોય એવું થઈ પડશે. પણ આ બંધું શામાંથી થવાનું છે? માણસોની નબળાઈમાંથી નહિ, આપણપોપલિયાપણામાંથી નહિ, મોજશોખમાંથી નહિ, ખોટાં લાડ ને માવડિયાપણામાંથી નહિ, નમાલાપણામાંથી નહિ અને હાલના વખતમાં આપણે જે પોલ-પોલમાં જિંદગી ખોઈ નાખીએ છીએ તેવા પોલ-પોલમાંથી નહિ પણ જિંદગીના હેતુ સમજીને આપણી ફરજો આપણે બરાબર રીતે બજાવીએ તેમાંથી એ બધું થવાનું છે.

આ વાતો ચાલતી હતી ત્યારે ધરમદાસના બીજા બે મિત્રો નવલરામ તથા વામનરાવ ત્યાં આવેલા હતા. તેમાંથી નવલરામે આ સાંભળીને કહ્યું કે બેશક, મિ. ત્રિવેદીનું સ્વપ્ન બહુ મજાનું છે, પરંતુ એ સ્વપ્ના પ્રમાણે વર્તવા માટે આપણા લોકો પાસે પૂરતી સાધનસામગ્રી ક્યાં છે?

ત્યારે હરિદાસે અભયબીથી કહ્યું કે, શું એ માત્ર સ્વપ્ન છે? નવલરામે કહ્યું કે, સ્વપ્ન નહિ તો ઊંચી જાતની કલ્પના; એ કરતાં વધારે હું કંઈ માનતો નથી. કારણ કે એ પાર પાડવાનાં આપણી પાસે સાધનો ક્યાં છે? કેમ મિ. ત્રિવેદી?

ત્યારે ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, બેશક, જ્યાંસુધી આપણે આવા ને આવા નમાલાજ રહીએ ત્યાંસુધી તો બધી કલ્પનાજ કહેવાય.

ત્યારે નવલરામે કહ્યું કે, પણ નમાલા ન રહીએ તો કરીએ શું? આપણી પાસે સાધનો ક્યાં છે? આપણી પાસે ધન ક્યાં છે? આપણી પાસે હથિયાર ક્યાં છે? આપણી પાસે સ્વતંત્રતા શીખવનારી શાળાઓ ક્યાં છે? આપણામાં સંપ ક્યાં છે? આપણા દેશમાં હુન્નરકળા ક્યાં છે? આપણા લોકોમાં હિંમત ક્યાં છે? આપણા લોકોમાં દેશદાઝ ક્યાં છે? અને આપણું સાંભળે છે કેણું? અત્યારે તો આપણે ચોતરફથી બંધાયેલા છીએ. અત્યારે આપણે શું મોઢું લઈને બોલી શકીએ? અત્યારે આપણે કોના જોર ઉપર ફેલી શકીએ? અત્યારે કયું સાધન આપણને તારી શકે એમ છે?

૧૯-આપણી ખરાબીનાં મૂળ

શું આપણા લોકો વચ્ચે ચાલતા અંદર અંદરના કબ્રિયા આપણને તારી શકશે ? ‘ ખાર પુરબિયા ને તેર ચોકા ’ એ આપણી માનીતી આભડછેટ આપણને તારી શકશે ? આપણા શ્રીમં-તોની ને રાજાઓની એ. બી. સી. ડી. નાં પૂંછડાં મેળવવાની ખુશામતો આપણા હેશને તારી શકશે ? આપણી રૂઢિની ગુલામગીરી આપણા હેશને તારી શકશે ? આપણી લાખો બાળરાંડ-વિધવા બહેનોનાં હિમાલયને પણ ડુબાવી દે એટલાં આંસુઓ ને પૃથ્વીને ફાંડી નાખે એવા નિસાસાઓ આપણા હેશને તારી શકશે ? આપણા લોકોનો પરદેશી વસ્તુઓ વાપરવાનો શોખ આપણા હેશને તારી દેશે ? આપણા ધર્મના સાડાચાર કરોડ અત્યજ બંધુઓ પ્રત્યેનો આપણો તિરસ્કાર આપણા હેશને તારી દેશે ? આપણાં છોકરાંઓનું મોજાલાપણું ને નમાલાપણું આપણા હેશને તારી દેશે ? આપણા બાવન લાખ બાવાઓ અને તેમના તરફથી જે બીજા લાખો ચેલા મૂંડાઈ જાય છે તેઓ આપણા હેશને તારી શકશે ? અમલદારોના મનસ્વી ફાંટાઓને પણ જીલજી કરવાની આપણા કેટલાક આગેવાનોની બાહોશી આપણા હેશને તારી શકશે ? દુબકાળ જેવા આફતના પ્રસંગોએ આપણા ગરીબ ભાઈબંધો પરદેશીઓ ને પરમધર્મીઓને આશરે નક્ષે ને પારકા ધર્મમાં ભળી જાય, પણ એવે ખરે વળતે આપણાં ધર્મમંદિરોનાં ફાંટામાંથી કાંઈ પણ મદદ મળેજ નહિ ને ત્યાં તો જલેગિયા ઓચ્છવો થયાજ કરે, કસ્તૂરીનાં બીડાંઓ ખવાયાજ કરે ને રાંધેલું અનાજ પણ વહેંચાયાજ કરે; અને જ્યારે એક તરફ ભૂખમરોને લીધે તરફડી તરફડીને ટપોટપ આપણા ભાઈબંધો મરી જતા હોય ત્યારે પણ આપણાં ધર્મનાં મંદિરોમાં રંગની પિયકારીઓ ઊઠ્યા કરે ને નાટારંભ થયા કરે, એ સ્થિતિ આપણા હેશને તારી શકશે ?

આપણા લાખો ચેલા મૂંડનારા અને સાક્ષાત્ ભગવાન બની જનારા મહાત્માઓ (મહાત્માનો અર્થ અમારા મસ્તરામ કાકા એમ કરે છે કે, મહા એટલે મોટું અને તમ એટલે અંધારું, એટલે કે મહા-તમા એટલે મોટું અંધારું.) જગતની સેવા કરવાને બદલે પોતાની સેવા કરાવે છે તથા ખોટો દંભ, મોટો ડાળદમાક ને નવી નવી જાતના વહેમો વધારીને લોકોને ઠગે છે; અને કેટલાક અંધ-

શ્રદ્ધાવાળા કેળવાયેલાઓ પણ એ મહાત્માઓના પોલંપોલને ટેકો આપતા જાય છે. એ નવા નવા ભગવાનોનાં (ભગવાનનો અર્થ અમારા મસ્તરામ કાકા એમ કરે છે કે, ભગ એટલે છિદ્ર અથવા કાણું, કાણું એટલે મીંડું, મીંડું એટલે પોલું ને પોલું એટલે પોલંપોલ અને વાન એટલે વાળા. મતલબ કે, એવા ભગવાન એટલે મોડું મીંડું અથવા પોલંપોલવાળા) નવાં નવાં લક્ષણો આપણા દેશને તારી શકશે ? ઑસ્ટ્રેલિયામાં આપણા પ્રતાપી શહેનશાહનું રાજ્ય છે, છતાં પણ ત્યાં આપણા લોકોને જવાની રજા ન મળે અને ટ્રાન્સવાલ વગેરે આફ્રિકામાં પણ અંગ્રેજી શહેનશાહતની સત્તા છે અને આપણે અંગ્રેજી રૈયત છીએ, છતાં પણ કાળી-ગોરી ચામડીનો ફરક રાખીને ત્યાં આપણા દેશના આપણા બંધુઓને ગુલામગીરી જેવી સ્થિતિમાં રહેવું પડે અને તે પણ મહા-સુશ્કેલીથી ત્યાં જવાની રજા મળે અને એ દેશના લોકો આપણા દેશમાં આવીને આપણા કરતાં વધારે હકો ભોગવે ને મરજી પડે તે જાતના લાલો લઈ જાય, તેમાં કોઈ જાતનો કાંઈ અટકાવ નહિ, એ સ્થિતિ આપણા દેશને તારી શકશે ? આપણા દેશના બધી જાતના મોટા મોટા નફાવાળા ધંધાઓ અને નવા નવા હુન્નરો ખાસ કરીને યુરોપિયનોજ કરે, જેમકે રેલવે કંપનીઓ યુરોપિયનોની, આગખોટની મોટી કંપનીઓ યુરોપિયનોની, વીજળી પૂરી પાડનાર યુરોપિયનો, સોનાની ખાણોના માલિકો યુરોપિયનો, ચાના બગીચાઓના માલિકો યુરોપિયનો, ખરમાનાં જંગલોનો ઇજારો લેનાર યુરોપિયનો, મોતીનો ઇજારો લેનાર યુરોપિયનો, કોલસાની ખાણોના માલિકો યુરોપિયનો, ટ્રામનો નફો ખાનાર યુરોપિયનો, પાણીના નળ કે ગટરોની પાઇપો પૂરી પાડનાર યુરોપિયનો અને લોખંડની ખાણો તથા એવાંજ બીજાં મોટાં મોટાં કામોમાંથી યુરોપિયનોજ પોતાની લાગવગથી ને પોતાના સાહસથી મોટો નફો ખાઈ જાય ને તેમાંથી રસકસ ચૂસી લે, તે પછી છાલગોટલા આપણા શ્રીમંતોને મળે અને આપણા ગરીબ લાઈબંધોને તો હડસેલાજ મળે, છતાં પણ આપણા દેશના શ્રીમંતો પોતાના પૈસાનો કાંઈ સદુપયોગ કરે નહિ કે નવા નવા ધંધારોજગાર કરે નહિ ને બધો લાભ પરદેશમાંજ જવા દે, એ સ્થિતિ આપણા દેશને તારી શકશે ? યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન વગેરે સુધરેલા દેશોમાં જેમ બધી જાતની નવી નવી શોધખોળ થાય છે, તેમજ ખેતીવા-

વાડીમાં પણ ત્યાં દર વરસે નવી નવી શોધો થાય છે તેથી એટલીજ જમીનમાં ને એટલાંજ બીજમાં આપણા દેશના ખેડૂતો કરતાં તે ખેવડી-ચોવડી પેદાશ કરી શકે છે. એટલુંજ નહિ પણ સંચાઓને લીધે બહુ સહેલાઈથી ઘણું કામ થઈ શકે છે, એટલે મજૂરીમાં ફાયદો થાય છે, મોટા વિસ્તારની જગ્યામાં ખેતી કરી શકાય છે અને નવી નવી જાતની પેદાશો કરી શકાય છે, તેથી પોતાને તથા પોતાના દેશને બહુ લાભ થાય છે; પણ આપણા દેશના બિચારા ગરીબ અભણ ખેડૂતો ખેત્રણ હજાર વરસ ઉપર જે હળ ને જે દાતરડું વપરાતું હતું તે ને તે હળ અને તે ને તે દાતરડું લઈને આ સુધરેલા જમાનામાં પણ તૂટેલા રેંટની ભાંગી ગયેલી માંચી પર બેઠા બેઠા હોકલી પીધા કરે છે ને ખેતીમાં પૂરું થાય નહિ તેથી મજૂરી કરી કરીને ને ઘરનાં વાસણકૂસણ વેચીને માંડ માંડ જેમ તેમ કરીને સરકારનો કર ભરે છે અને તેમ છતાં પણ દર વરસે એ કર વધતો જાય છે. આવી કંગાલ સ્થિતિમાં એ બિચારા પડ્યા રહે અને તે કેટલા ? પાંચદશ હજાર કે લાખ બે લાખ નહિ, પણ આપણા દેશમાં સેંકડે એંસી ટકા ખેડૂતો છે, એટલે ત્રીસ કરોડની વસ્તીમાં લગભગ ચોવીસ કરોડ ખેડૂતો છે અને તેમાં સેંકડે નેવું ટકા આવી દરિદ્ર હાલતમાં છે. એવી ને એવી હાલતમાં તેઓ પડ્યા રહે તેથી શું આપણા દેશનું કલ્યાણ થશે ? આવી બધી બાબતો લાયક વાતો દેશદાગવાળા વિદ્વાનો કહે છતાં પણ તે વાંચવી કે સાંભળવી નહિ અને કદી સાંભળવી પડે તોપણ આપણા જમનાદાસ શેઠની માફક તેનો કાંઈ ઉપયોગ કરવો નહિ, પણ આ કાનેથી સાંભળી ને પેલા કાનેથી કાઢી નાખવી, એથી આપણા દેશનું કલ્યાણ થશે ? આવી આવી હજી સેંકડો બાબતો છે, એ બધી વાતો કહીએ તો મોટાં પુસ્તકો લરાય, પણ એ બધું કહીને પણ શું કરવું ? કારણ કે ‘ગાંડા આગળ ગા, તો કે દે પબેડાનો ઘા’ એવી વાતો છે. મતલબ કે દીવાના માણસને રાજી કરવાની ઇચ્છાથી કોઈ માણસ તેની પાસે મળનાં ગાયનો ગાવા લાગે, તો ઊલટો ચિડાઈને તે દીવાનો માણસ જે હાથમાં આવ્યું તે લઈને ગાનારનાજ માથામાં ઠોકે, તેમજ ભલી ઇચ્છાથી આવી સાચી વાતો કરીએ, તે પણ કેટલાક માણસોને ગમે નહિ, તેથી એમાંથી પણ કેટલાક ઊંધા અર્થ કાઢે ને રજનું ગજ કરે તો ઊલટી નાહકની પીડા ખાય; માટે મારી તો કયાંય નાખી નજર પહોંચતી નથી અને

મને તો આમાં કયાંય દેશનું કલ્યાણ દેખાતું નથી. એમ કહીને તેણે એક નિસાસો નાખ્યો.

ત્યારે હરિદાસે કહ્યું કે, બેશક, આપણા આખા દેશની ને આપણા સૌ લોકોની સ્થિતિ હાલમાં ખડુજ ખરાબ છે, એમાં કાંઈ પણ શક નથી; પણ એથી કાંઈ આપણે નિરાશ થઈ હિંમત હારી જવાનું નથી. જો આપણે આપણા દેશનું કલ્યાણ કરવું હોય તો આપણે આપણા રાજ્યની મદદમાં રહેવું જોઈએ તથા આપણા હકો જાળવવા ને મેળવવા સારુ આપણા દેશના દરેક માણસોએ રાજદારી બાબતોમાં ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

૨૦-રાજદારી જાગૃતિની જરૂર

પ્રજા જ્યારે રાજદારી બાબતોમાં જાગૃતી હોય છે, ત્યારેજ રાજ્યના અમલદારો વિચારી વિચારીને પ્રજાના મતને માન આપીને અમલ ચલાવે છે, પણ જો રાજદારી બાબતોમાં પ્રજા જાગૃતી ન હોય, તો ઘણા અમલદારો પ્રજાના મતની ખડુ દરકાર રાખતા નથી. વળી કેટલાક તો કાયદાને બાબુએ રાખી પોતાના તરંગ પ્રમાણે હુકમ ચલાવે છે. કારણ કે પ્રજા પોતેજ પોતાની ઉપર ગમે તેવા સખ્ત કાયદાઓ થાય ને ગમે તેવા ગેરવાજબી હુકમો ચાલે છતાં પણ બેદરકાર રહે, ત્યારે પછી આપણું અમલદારો પોતાની સત્તા ચલાવવામાં શા માટે ડરે? નજ ડરે. આવું ન થાય માટે આપણે રાજદારી બાબતોમાં લાગ લેવો જોઈએ; એટલુંજ નહિ પણ જે દેશમાં પરદેશી ને પરધર્મી લોકો રાજ્ય કરતા હોય ત્યાં રાજ્ય કરતી પ્રજાના ને રૈયતના હકો તેમજ લાલો જુદા જુદા હોય છે, તેથી અમલદારો પોતાના લાલ તરફ ખેંચે છે અને પ્રજાના આગેવાનો પોતાના હક તરફ ખેંચે છે. તેમાંથી ઘણી વખત અમલદારોની ને પ્રજાની વચ્ચે કડવાશ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આવે વખતે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે, કેટલાક જુલમી અમલદારો એ કાંઈ રાજ્ય નથી, પણ એ તો રાજ્યના નોકર છે અને રાજ્ય જ્યારે ધારે ત્યારે તરતજ તેના હાથમાંથી સત્તા લઈ શકે છે; માટે કોઈક અમલદારોના મનની નબળાઈ, નીચતા કે મતભેદ સારુ કાંઈ આપણાથી આખા રાજ્યને ખરાબ કહેવાય નહિ કે એની વિરુદ્ધ થવાય નહિ. આ બધી બાબતો જ્યારે આપણે રાજ્યદારી બાબતોમાં લાગ લઈએ ત્યારેજ સમજી શકાય છે, માટે આપણા

દેશના દરેક માણસે રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવો જોઈએ.

એટલુંજ નહિ પણ આગળ વધેલા અનુભવી ડાહ્યા માણસો તો એમ કહે છે કે, આપણી રાટલીમાં કોઈ ધૂળ નાખી જાય એ જેટલું ખરાબ છે, તે કરતાં પણ આપણે રાજદારી બાબતોમાં ધ્યાન ન આપીએ એ વધારે ખરાબ છે. કારણ કે જો એક ટંક આપણું ખાવાનું ખરાબ થયું હોય તો થોડા કલાક પછી પાછું આપણને સારું ખાવાનું મળી શકશે, પણ જો દેશના કલ્યાણની રાજદારી બાબતોમાં આપણે બેદરકાર રહીશું, તો આપણું અને આપણી ભવિષ્યની પ્રજાનું પણ ખાણું ખરાબ થઈ જશે. એમ ન થાય માટે દેશ-કાળ પ્રમાણે આપણી આબાદી વધારવા સારું રાજદારી બાબતોમાં ધ્યાન આપવું જોઈએ. કોઈ માણસ વિના-કારણ આપણા હાથપગ બાંધી રાખે ને મોઢામાં ડૂબા દબ દે એ જેટલું ખરાબ છે, તે કરતાં પણ આપણે રાજદારી બાબતોમાં બેદરકાર રહીએ એ વધારે ખરાબ છે; કારણ કે કદી આપણને એકલાને કોઈ બાંધી રાખે તો એમાં કાંઈ બહુ મોટી વાત નથી, પણ જો આપણે રાજદારી બાબતોમાં બેદરકારી રાખીએ, તો આપણા દેશની સમસ્ત પ્રજા અનેક જાતનાં ગેરવાજબી બંધ-નોમાં બંધાતી જાય અને આપણી ભવિષ્યની પ્રજા ગુલામગીરીના જેવી સ્થિતિમાં આવી પડે. એવું ન થાય માટે હાલના વખતમાં દુનિયાના બધા દેશોમાં જેમ રાજદારી જાગૃતિ આવતી જાય છે, તેમ આપણે પણ રાજદારી બાબતોમાં જાગૃત થવું જોઈએ.

૨૧-રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી થતા ફાયદા

અનુભવી રાજદારીઓ કહે છે કે, રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી પ્રજામાં ખાસ એક નવીજ જાતનો મહાન જોસ આવી જાય છે. રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવાની ટેવ પાડવાથી છૂટથી વાતચીત કરતાં અને પોતાના વિચારો દર્શાવતાં આવડે છે; દૂર દૂર દેશના સરખા વિચારના દોસ્તો મળી આવે છે; નાતજાતની નાની નાની નકામી ખટપટો ઓછી થઈ જાય છે; જુદા જુદા સવાલો અને જુદા જુદા અમલદારોની રાજનીતિ ઉપર જુદા જુદા વિચારો જાણવાની તક મળે છે; તેથી પ્રજાનું સામાન્ય જ્ઞાન વધતું જાય છે. રાજદારી બાબતોમાં પ્રજા ભાગ લેતી થાય, ત્યારે

અમલદારોને પ્રજાના મતને માન આપવું પડે છે, તેથી તેઓને પોતાના ફાંટાઓને, પોતાના લોભને, પોતાના મિબજને, પોતાના ખાનગી સ્વાર્થોને અને જોડુકમી ચલાવવાના પોતાના અભિમાનને કાબૂમાં રાખવું પડે છે. રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી પ્રજામાં નવી ઊલટ, નવી આશા, નવી ભાઈબંધી અને નવો જોસ આવે છે, તેથી લાંબા વખતની પ્રજાની સુસ્તી બહુ ટૂંક વખતમાં ઊડી જાય છે. રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી પ્રજામાં હિંમત વધતી જાય છે અને દેશના કલ્યાણને અર્થ લોકો પોતાના સ્વાર્થને ભોગ આપતાં શીખી જાય છે. રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી અંદરઅંદરના નાના નાના મતભેદો ઓછા થઈ જાય છે અને પ્રજાની એકતા વધતી જાય છે; તથા ધીરે ધીરે પ્રજાને નવા નવા હુકો મળતા જાય છે અને તેથી પ્રજા જોરાવર થતી જાય છે. રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી દેશને ફાયદો થાય તેવા અને પ્રજાના આચારવિચારોને અનુકૂળ આવે તેવા કાયદા ઘડાતા જાય છે; પ્રજામાં હુન્નરકળા તથા ધંધોરોજગાર ને સમૃદ્ધિ વધતી જાય છે; આબુખાબુના દેશોની પરદેશી પ્રજા આપણી ઉપર ગેરલાભ લઈ જવા હિંમત કરી શકતી નથી; અને દેશના લોકો ઉપર અન્યાય થતો અટકીને રાજ-પ્રજા વચ્ચેનો સંબંધ વધારે સારો, વધારે મજબૂત અને વધારે પાકો થતો જાય છે. આટલા બધા અને એ કરતાં પણ બીજા ઘણા વધારે ફાયદા રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી થાય છે, માટે આપણા દેશના દરેક માણસે રાજદારી બાબતોમાં ધ્યાન આપવું જોઈએ. આપણાં છોકરાંઓમાં નાની ઉંમરમાંજ એ જાતના સંસ્કારો દાખલ કરવા જોઈએ.

આ બધી બાબતો ઉપરથી આપણા દેશના દરેક માણસે રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવાની ખાસ જરૂર છે એમ તો તમારી ખાતરી થઈજ હશે; પણ હવે આપણે એ જાણવું જોઈએ કે, રાજદારી બાબતોમાં ભાગ લેવા માટે આપણે શું કરવું જોઈએ? એમાં કંઈ ખાસ મુશ્કેલી નથી, માત્ર એટલુંજ કે પ્રથમ આપણા દેશમાં શરૂઆતની કેળવણી વધારવી જોઈએ અને બધાં માણસો વાંચતાંલખતાં થાય એમ કરવું જોઈએ. એ માટે દરેક માણસે ખાસ ફરજ તરીકે પોતાનાં છોકરાંઓને ભણાવવાં જોઈએ અને જેનાથી બની શકે તેણે પોતાને ખરચે નવી નવી સ્કૂલો

ખોલવી જોઈએ. જેનાથી બની શકે તેણે ગરીબ લોકોને મફત ભણાવવા બહાર પડવું જોઈએ, જેનાથી બની શકે તેણે આવી ગરીબ સ્કૂલોને પુસ્તકો, ન્યુસપેપરો વગેરેની મદદ કરવી જોઈએ. જેનાથી બની શકે તેણે વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશિપો આપવી જોઈએ. જેનાથી બની શકે તેણે ગરીબ ખેડૂતો અને જીવાન મજૂરો તથા કારીગરોને માટે રાત્રિની શાળાઓ કાઢવી જોઈએ. જેનાથી બની શકે તેણે સ્ત્રીઓને માટે બપોરની શાળાઓ કાઢવી જોઈએ. જેનાથી બની શકે તેણે પોતાનાં મકાનો આવાં શુભ કામોમાં વાપરવા સારુ આપવાં જોઈએ. જેનાથી બની શકે તેણે આવાં પરમાર્થનાં કામો ઉપર દેખરેખ રાખવી જોઈએ અને તેમાં સુધારો વધારો થાય તેમ કરવું જોઈએ. જેનાથી બની શકે તેણે આવાં ભલાં કામોને ઉત્તેજન આપવામાં ને મદદ કરવામાં પોતાની લાગવગ વાપરવી જોઈએ; જેનાથી બની શકે તેણે આવાં ઈશ્વરને વહાલાં દેશહિતનાં કામોમાં પોતાની જિંદગી અર્પણ કરવી જોઈએ. એ પછી સાંસારિક, ધાર્મિક અને રાજદારી બાબતોમાં આગળ વધેલાં છૂટા વિચારનાં છાપાં તથા ચોપડીઓ લોકોને હમેશાં છૂટથી વાંચવા મળે એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ. દરેક ગામેગામમાં પોતાના અને પોતાના દેશના કલ્યાણના વિચારો કરવા માટે મંડળીઓ સ્થાપવી જોઈએ. એ મંડળીઓએ પોતાના પ્રાંતમાં કે પોતાના જિલ્લામાં જે સ્વદેશી હિલચાલ કરનારી કે રાજદારી હિલચાલ કરનારી નામીયા, આબરૂદાર વિદ્વાનો અને આગેવાન ગૃહસ્થોની મંડળી હોય તે મંડળીઓની મદદમાં રહીને અને પોતાના ગામના લોકોને પસંદ આવતા હોય તો એ મંડળીઓના સિદ્ધાંતોને માન આપીને તે પ્રમાણે વર્તવાને સૌ લોકોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એવી મોટી મંડળીઓએ પ્રાંતિક સમિતિ કે નેશનલ કોંગ્રેસ જેવા મોભાદાર આગેવાન મંડળની મદદમાં રહેવું જોઈએ. દરેક ગામડાની મંડળીએ પોતપોતાને અનુકૂળ હોય તે દિવસોએ દર મહિનામાં ઓછામાં ઓછી બે વખત સભા ભરવી જોઈએ; ત્યાં પોતાને, પોતાના ગામને તથા પોતાના દેશને ફાયદો કેમ થાય એ બાબતના વિચાર કરવા જોઈએ. પોતાની ને પોતાના ગામની બિપજ કેમ વધે ? પોતાના ગામમાં હમણાં કંઈ કંઈ જાતનાં દુઃખ છે ? એ દુઃખો કેમ મટી શકે ? પ્રથમ પચાસ વરસ ઉપર લોકોને સરકારી કરના કેટલા પૈસા

ભરવા પડતા હતા, એ પછી પચીસ વરસ ઉપર કરના કેટલા પૈસા ભરવા પડતા હતા, એ પછી દસ વરસ ઉપર કરના કેટલા પૈસા ભરવા પડતા હતા અને હમણાં કરના કેટલા પૈસા ભરવા પડે છે, એ બધી બાબતોનો વિચાર કરવો જોઈએ. પ્રથમ આપણા ગામમાં કેવી કેવી જાતના કયા કયા હુન્નરો હતા અને હવે એ હુન્નરો કેમ નાશ પામ્યા તથા ફરીથી હવેના વખતમાં એને બદલે બીજા કયા નવા હુન્નરો કે ખેતીવાડીના કયા નવા પાકો દાખલ કરી શકીએ તેમ છીએ, તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. દુનિયાના બીજા સુધરેલા દેશોમાં લોકો ઉપર કેમ રાજ્ય ચલાવવામાં આવે છે ને આપણી ઉપર કેમ રાજ્ય ચલાવવામાં આવે છે, દુનિયાના બીજા લોકોને કેટલા ટકા રાજ્યના કર ભરવા પડે છે ને આપણને કેટલા ટકા કર ભરવા પડે છે અને સુધરેલા લોકો કેટલા હકો લોગવે છે ને આપણે કેટલા હકો લોગવીએ છીએ, એ બધી બાબતોનો આપણે શાંતિથી એવી સભાઓમાં વિચાર કરવો જોઈએ. આપણા ભલા સારુ આપણા દેશના કે પરદેશના જે જે સદ્ગૃહસ્થો પોતાના સ્વાર્થનો લોગ આપીને ન્યાયની રીતે લડત ચલાવતા હોય, તેઓની મદદમાં આપણે રહેવું જોઈએ, તેઓને માન આપવું જોઈએ, તેમને પગલે ચાલવું જોઈએ અને દેશના કલ્યાણની ભલી યોજનાઓમાં આપણે વોલંટિયર થવું જોઈએ. છેલ્લાં પચીસ વરસોમાં આપણાં ગામડાંઓમાં કઈ જાતના નવા કરો દાખલ થયા તથા કઈ કઈ જાતના કરો ઓછા થયા અને આપણને ફાયદો થાય તેવા કયા કયા કાયદા થયા તથા આપણને નુકસાન થાય તેવા કયા કયા કાયદા થયા, એ બધી બાબતો ઉપર આપણે એ સભાઓમાં ન્યાયની રીતે વિચાર કરવો જોઈએ. પહેલાં અનાજ, ઘી, તેલ, દૂધ, લાકડાં, ઘાસ, ગાય, બળદ વગેરે કેટલું બધું સસ્તું હતું ને હવે એ બધી વસ્તુઓ કેટલી બધી મોંઘી છે તથા એ સોંધારત ને મોંઘારતનું કારણ શું? પચીસ વરસ ઉપર આપણા ગામની જમીનમાં કેટલું અનાજ પાકતું હતું અને હવે કેટલું અનાજ પાકે છે? એમાં ઘટાડો અથવા વધારો થવાનું કારણ શું? પચીસ વરસ ઉપર આપણા ગામમાં કેટલા રૂપિયાની પરદેશી વસ્તુઓ આવતી હતી અને હાલમાં કેટલા રૂપિયાની પરદેશી વસ્તુઓ આપણા ગામમાં આવે છે? એ બધી બાબતોનો સાચી રીતે ને નિષ્પક્ષપાતપણે વિચાર કરવો ને તેની હકીકતો બહાર

પાડવી તથા તે જિલ્લાઓની મોટી મંડળીઓને જણાવવી અને એમાં જે જે સુધારા કરવાની જરૂર લાગે, તે કરવા માટે સરકારને અરજી કરવી તથા પરમાર્થી મંડળોની મદદ માગવી, એ ગામડાં-ઓની મંડળીઓનું કામ છે. આ સિવાય બીજી ઘણીએ જણાવ્યા જેવી ને કરવા જેવી બાબતો હોય છે, પણ એ તો જેમ જેમ એ મંડળીઓ પોતાનું કામ આગળ વધારતી જાય, તેમ તેમ તેને સૂઝ પડતી જાય છે ને મદદ મળતી જાય છે. કારણ કે કામ કામને શીખવે છે. જ્યારે આવી રીતે કામ લેતાં આપણા લોકો શીખશે અને જ્યારે આટલી બધી રાજદારી જાગૃતિ આપણા લોકોમાં ફેલાશે ત્યારેજ આપણા દેશનું કલ્યાણ થઈ શકશે. માટે અસલના ઋષિઓ જેમ પોતાના મહાબળવાન તપનો તથા સમાધિનો અલૌકિક આનંદ છોડીને પણ રાજના તથા લોકોના કલ્યાણ માટે રાજકાજના કામમાં ભાગ લેતા હતા, તેમ આપણા સૌ ભાઈઓ-એ પોતાના દેશની આબાદી સારુ તથા પોતાના રાજ્યની સલામતી સારુ પોતાની જિંદગીની ફરજ તરીકે સ્વદેશી હિલચાલમાં તથા રાજદારી હિલચાલમાં પ્રેમપૂર્વક ભાગ લેવો જોઈએ.

૨૨-આપણા ધંધારોજગારની સ્થિતિ

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, પણ એ બધું કરવા માટે વખત જોઈએ ને ધન જોઈએ; તે આપણા દેશમાં ક્યાં છે? રાતના બાર બાર વાગ્યા સુધી લોકો ઢસરડા ઢસડયા કરે છે તોપણ પૂરું પેટ ભરાતું નથી, તેમાં વળી રાજદારી ચર્ચા ચલાવવા ક્યાં જાય? મારી પાડોશમાં સોની રહે છે તે રાતના બાર વાગ્યા સુધી હથોડા ઠોકયા કરે છે, તેથી અમને તો પૂરી ઊંઘ પણ આવતી નથી. છતાં તે દરિદ્રી રહે છે. ભીમડા મોચીને હું ઓળખું છું, તે રાતના દસ-અગિયાર વાગ્યા સુધી જોડા સીવ્યા કરે છે, તોપણ દરિદ્રીનો દરિદ્રી છે. અમારા ગામના ઘોળી ગામના દરવાજા ઉઘડે તે પહેલાં રાતમાં ત્રણચાર વાગ્યામાં ઊઠીને નદીએ કપડાં ધોવા જાય છે, તોપણ પેટનું પૂરું થતું નથી. આપણા વેપારીઓ રાતના બાર બાર વાગ્યા સુધી દુકાનોમાં કામ કર્યા કરે છે ને નામું માંડયા કરે છે, પણ સરવૈયું કાઢે ત્યારે માંડ માંડ પૂરું કરે છે. આપણા દેશના બધા ખેડૂતો ઘણું કરીને બહુજ વહેલા ઊઠીને પોતાના કામ ઉપર લાગી

જાય છે; તોપણ સદાય કંગાલિયતમાં ને મોટી કરજદારીમાં રહે છે. આપણા દેશના મિલમજૂરો ખીજા દેશના મજૂરો કરતાં વધારે કલાકો કામ કરે છે, છતાં પણ તેમના પેટનું પૂરું થતું નથી અને આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓ વહેલા ઊઠીને વાંચે છે, રાતે પણ વાંચે છે અને રજના દિવસોમાં પણ વાંચે છે, છતાં પણ તેઓ નમાલાને નમાલાજ રહે છે. તેઓ કાંઈ નવું ઉકાળતા નથી કે નવી શોધ કરતા નથી, પણ રાજ્યની કારકુનગીરી કયાં કરવામાંજ તેઓના હડાપણનો છેડો આવી જાય છે. આવી રીતે બધા લોકો માથાકૂટ તથા મહેનત કરે છે અને ગળ ઉપરાંત તણાઈ મરે છે, છતાં પણ પેટનું પૂરું થતું નથી, ત્યાં વળી રાજદારી ચર્ચા ચલાવવા ક્યાં જાય ? એ તો જેને હવા ખાવા જવાનો ને ગપ્પાં મારવાનો વખત મળતો હોય, જેને અઠવાડિયામાં એકબે દિવસની રજા મળતી હોય અને ગરમીની રજા, નાતાલની રજા, જુદી જુદી કેમોના તહેવારોની રજા, વગેરે મળી વરસમાં ચાર છ મહિના જેને રજા મળતી હોય તે નસીબદાર લોકોનાં એ કામ ! જેને મમના વાંધા હોય ને જેના ઘરમાં તાવડી તન્નાના કરતી હોય તેનાં એ કામ નથી.

૨૩-આપણા ધરસંસારનું ભોપાળું

એક તરફ ધરમાં બહેન, દીકરી કે વહુ રંડાપાનું દુઃખ ભોગવતી હોય તેની મનમાં હોળી બળતી હોય, બીજી તરફ ઓરમાં લટકતાં છોકરાંઓની સગાઈ ને લગ્ન કરવાની ઢોડાઢોડી ચાલી હોય, ત્રીજી તરફ આલડછેટનાં લક્ષ્મીઓ વધ્યાં જતાં હોય, ચોથી તરફ વગર મફતની ધરાર ઊભી કરેલી નાતોની ખટપટોમાં રોકાઈ રહેવું પડતું હોય, પાંચમી તરફ ખાયડીઓના અજ્ઞાનપણાને લીધે વાતવાતમાં ધરમાં હુલ્લુડો થયા કરતાં હોય, છઠ્ઠી તરફ નવા વિચારમાં ઊછરતા જતા જીવાન લાઈઓ, દીકરાઓ તથા પાડોશીઓ સાથે મતભેદ ચાલ્યા કરતા હોય, સાતમી તરફ નવા નવા ઢાંગી ગુરુઓ પોતાની નવી નવી જાળો બિછાવતા જતા હોય, આઠમી તરફ ધંધારોજગારમાં આગ લાગતી જતી હોય, નવમી તરફ અમલદારોની સખ્તાઈ વધતી જતી હોય અને દસમી તરફ દેશમાં મોંઘારત, પ્લેગ, દુકાળ, ધરતીકંપ વગેરે આફતો વધતી જતી હોય, એવે વખતે તમે કહો છો કે, આપણા દેશનાં બધાં માણસોએ રાજદારી બાબતોમાં ધ્યાન આપવું જોઈએ ! ! પણ જરા વિચાર

તો કરો કે, રાજદ્વારી ખાખતોમાં ધ્યાન આપવા માટે લોકોની પાસે વખતજ ક્યાં છે? અને વખત વિના માણસ શું કરી શકે?

આ વાત ચાલતી હતી ત્યારે ત્રિવેદીના બીજા બે ભિત્રો પાઠક તથા પારેખ ત્યાં આવી ચડ્યા. તેમણે વામનરાવની ઉપલી વાત સાંભળી, તેથી તેના જવાબમાં પાઠકે કહ્યું કે, આપણને વધારે કલાક કામ કરવું પડે છે તેનાં કારણો શું? આપણા લોકોને વખતની ખોટ છે, એ વાત હું માનતો નથી. કારણ કે મારો અનુભવ એવો છે કે, આપણા લોકોને વખતની મુદ્દલ કિંમતજ નથી; આપણા લોકોને વખતનો સદુપયોગ કરતાં આવડતોજ નથી; આપણા લોકો વધારે કલાક સુધી ગધાધૈતરું કરે છે એમાં શક નથી, પણ એથી તેઓ વધારે કામ કરે છે અથવા વધારે સારું કે વધારે ઉપયોગી કામ કરે છે એમ હું માનતો નથી; અને જે રીતે તથા જે હેતુથી કામ કરવું જોઈએ, તે રીતે તથા તે હેતુથી આપણા લોકો કામ કરે છે એમ પણ હું માનતો નથી. પણ હું તો પ્રત્યક્ષ રીતે એમ જોઉં છું કે, કામ કરવામાં આપણે નિયમિતપણું રાખતા નથી; વળી આપણે ઢીલા રહીએ છીએ ને કામની પછવાડે લાગીને તેનો નિકાલ કરી નાખતા નથી; ઉત્સાહ વિનાના, મંદ લાગણીવાળા અને રોતીસૂરત જેવા રહીને આપણે પરાણે પ્રરાણે કામ કરીએ છીએ, તેથીજ જલદી આપણા કામનો પાર આવતો નથી, કામની વહેંચણી કરતાં આપણને આવડતી નથી; આપણા કેટલાક કઠંગા રિવાજોને લીધે આપણે ટાઈમસર કામ ઉપર જઈ શકતા નથી; રજના દિવસો પાળવા જોઈએ તેનો ચોથો ભાગ પણ આપણે પાળતા નથી અને તેથી રજને દિવસે થઈ શકે તેવાં નાનાં નાનાં કામો પણ આપણે ખરેખરા કામને વખતે કરવાં પડે છે, તેથી આપણાં કામકાજ લંબાયા કરે છે. દિવસે દિવસે ગુજરાનનાં સાધનો મોંઘાં થતાં જાય છે; આપણા લોકો દિનપ્રતિદિન પરદેશી વસ્તુઓ વાપરવાના શોખીન બનતા જાય છે; અને આપણા અસલના હુન્નરકળાના ધંધાઓ ભાંગી પડવાથી ઘણાં માણસો ધંધારોજગાર વિનાનાં થઈ પડીને તેઓ બીજા થોડા નફાવાળા સાધારણ ધંધાઓમાં પણ ભાગ પડાવે છે; તેથી પણ લોકોની આવક એછી થઈ જઈને આપણા લોકોને વધારે કલાક કામ કરવું પડે છે. આવાં બધાં કારણોને લીધે આપણા લોકોમાં લાસરિયાપણું આવી જવાથી આજનું કામ આપણે

આજેજ નહિ કરતાં કાલ ઉપર મુલતવી રાખ્યા કરીએ છીએ અને કાલ તો રોજની રોજ આવ્યાજ કરીને કામને બોલે વધી પડે છે, તેથી પણ આપણે વધારે કલાકો કામ કરવું પડે છે. સેંકડો વરસો થયાં આપણે ગુલામગીરીમાં કચરાયા કરીએ છીએ, તેથી આપણું સ્વમાન નાશ પામ્યું છે; આપણી અસલી વિદ્યાઓ નાશ પામી છે; આપણી કમાણી ઓછી થઈ ગઈ છે; આપણે ખીકણ બની ગયા છીએ; આપણને આપણા પોતાના બળ ઉપર વિશ્વાસ નથી; આપણે બનાવટી ઉપલક્ષ્ય ધર્મોની જાળમાં બંધાય ગયા છીએ અને આપણે દરેક બાબતમાં પોલંપોલ ચલાવવાવાળા થઈ ગયા છીએ. આપણા દેશમાં કેટલીક ખાસ કુદરતી અનુકૂળતાઓ હોવાથી પ્રથમ ધોરાકની વસ્તુઓ બહુજ સસ્તી મળતી, પાણીની પંચાતી ન હતી, ઝાઝા કર ન હતા, ઝાઝી મોજશોખની વસ્તુઓ ન હતી, લોકો વંશપરંપરાની રૂઢિ પ્રમાણે સાદી જિંદગી ગાળતા અને બાપનું ચાલુ કામ દીકરાને મળતું, તેથી કોઈને ઝાઝી ઉપાધિ કરવી પડતી નહિ. દેશમાં સંચાઓ ન હતા ને બધા લોકો હાથે કામ કરતા, તેથી દોલતની વહેંચણી સરખી રહેતી અને હાલમાં સંચાઓથી જેમ થોડાક શ્રીમતો ન્યાલ થઈ જાય છે ને લાખો માણસો રખડી પડે છે તેમ આગળ થતું ન હતું. આગળ હરીફાઈ ન હતી, તેથી લોકો શાંતિથી જિંદગી ગાળતા હતા, પરંતુ એ શાંતિને સદુપયોગ કરવાને બદલે પરાધીનતાને લીધે લોકો આપલપોપલિયા થયા ને પછી આળસુ બન્યા, તેથી લોકોને વખતની કિંમત રહી નહિ અને તેને લીધે હાલમાં આપણે વધારે વખત સુધી કામ કરવું પડે છે.

આપણા લોકોની કામ કરવાની રીત તો જરા બુઝીઓ !

ખીજા લોકો થોડા કલાક કામ કરે છતાં પણ સમૃદ્ધિવાન રહે અને આપણા લોકો વધારે કલાક કામ કરે છતાં પણ ભૂખડીબારસ રહે તેનું કારણ શું ? પડ્યા ઉપર પાટુ મારવું ને દુઃખીને ડામ દેવા એ કાંઈ સારું નથી; પણ સત્યને ખાતર કહેવું જોઈએ કે, કયો દેશ વધારે આબાદ થઈ શકે ? ઘણી જાતની ગુલામગીરીમાં બંધાય રહીને ગદ્ધાવૈતરું કર્યા કરનારા નમાલા લોકોનો કે નિયમિતપણે કામ કરવાવાળા મજબૂત શરીર તથા મનવાળા લોકોનો ? જો આ વાત તમોને ખોટી લાગતી હોય તો એને માટે દૂર શા માટે જવું જોઈએ ? દરજીને ઘણી વખત તમે કપડાં સીવવા આપતા હશે,

પણ કોઈ દિવસે તેણે વાયદેસર તમને કપડાં આપ્યાં છે ? મોચીને ત્યાં બેડાને થીંગડું દેવરાવવા સારુ તમે બાંધ્યો ત્યારે મોચી દોરો વણુવા મંડશે, પણ આખો દહાડો નવરો બેઠો રહ્યો હોય તોપણ તે અગાઉથી દોરો તૈયાર નહિ કરી રાખે. હજામ પાસે હજામત કરાવવા બેસો ત્યાં પણ એમજ. એજ વખતે તેને અશ્વો ઘસવાનું સૂઝે ને પા કલાક સુધી આપણને બેસાડી મૂકે; પણ તે નવરો હોય છતાં પણ કોઈ દિવસ અગાઉથી અશ્વો સાફ કરી રાખે નહિ. સોનીને ત્યાં કાંઈ ભાગ્યું તૂટ્યું સમું કરાવવા બાંધ્યો તો ત્યાં પણ એમજ. સમાણી, કાનસ કે જતરડો પાડોશીને આપ્યો હોય ત્યાંથી મંગાવે ત્યારેજ કામ થાય અને એ આપ્યે બેયાર દહાડા થઈ ગયા હોય, તોપણ અગાઉથી મંગાવી નહિ રાખતાં કોઈ કામ લઈને બાંધ્યો ત્યારેજ-તેને ખોટી કયાં પછીજ તેને મંગાવવાનું સૂઝે. ગામડાં-ઓમાં બળદગાડી ભાડે કરવા બાંધ્યો, તો નીકળવાનો વખત થાય ત્યારેજ ગાડીવાળાને ગાડી ઊંજવાનું સૂઝે અને ત્યાંસુધી તે બેઠો બેઠો ગામડાં માયાં કરે કે હુલ્લો પીધા કરે ને પાછળથી જવા ટાણે અરઘો કલાક ખોટી કરે, પણ અગાઉથી ગાડી સરખી કરી રાખે નહિ. કોઈ વેપારીને ત્યાં કાંઈ માલ લેવા જઈએ તો ખોટે ખોટા ભાવો બતાવે, તેથી તાણીતોડીને ભાવ નક્કી કરવામાં ઘણો વખત ગુમાવી દેવો પડે, પણ જે ભાવે માલ આપવો હોય તેજ ભાવે તેઓ પ્રથમથીજ કહે નહિ. કોઈ સુતારને ત્યાં કાંઈ કામ લઈને બાંધ્યો, તો તમે ત્યાં ગયા પછીજ તે પોતાનું કરવત કે રંદો ઘસવા બેસે, પણ અગાઉથી તે સાફ કરી રાખે નહિ. કોઈ લુહારને ત્યાં કોદાળીનું પાનું કઢાવવા કે સાંકળ-નકૂચો લેવા બાંધ્યો, તો તમે જઈને ત્યાં ઘણી વાર બેસો તે પછીજ તે પોતાને ઘેરથી કોલસાનો સૂંડલો મંગાવે અથવા એ વખતે બજારમાં લોઢાનો સળિયો કે ગજવેલનો કટકો લેવા બાંધ્યો, પણ ઘરાર અગાઉથી તૈયારી ન રાખે. કોઈ કડિયાને રોજે બોલાવો તો છીણી, હથોડો, ઓળાંભો, કુહાડો, ચુનારડું ને ગજ એટલાંજ વાનાં લઈને તેને આવવાનું હોય અને એ તો રોજનું કામ છે, છતાં તેમાંથી પણ એકાદ વાનું લાવવાનું બૂલી બાંધ્યો અને તે લેવા માટે પાછળથી માણસ મોકલે કે પોતે બાંધ્યો અને એટલો વખત ફેગટની વાર લગાડે. સેંકડે પોણાસો ટકા આમ બન્યા વિના રહે નહિ. આવી રીતે આપણા લોકોનાં દરેક બતનાં કામોમાં અધૂરાપણું, ઢીલાપણું, ‘હોતી હે, ચત્રતી હે’

એવું ખાતું, કામચલાઉ ખાતું, રફખાતું, લાસરિયાપણું અને વિના-કારણ એક કલાકના કામમાં ત્રણ કલાક કાઢી નાખીએ એવું ખાતું છે; કારણ કે આપણા લોકોને વખતની કિંમત નથી, તેથી આપણને બીજા દેશોના લોકો કરતાં વધારે વખત સુધી કામ કરવું પડે છે.

૨૪-આપણા કારીગરોનાં ઓળરો

બીજું આપણા કારીગરોની પાસે કામ કરવાનાં ઓળરો સારાં હોતાં નથી અને આપણા લોકોની પાસે કામ કરવાનાં સાધનો સારાં નથી, તેથી પણ કામ કરવામાં આપણને વધારે વાર લાગે છે. મારો અસ્ત્રો સારો હોય તો હું બેત્રણ મિનિટમાં મારી હજી-મત કરી શકું છું, પણ જો અસ્ત્રો ખરાબ હોય ને વચમાં વચમાં વારે વારે ઘસવો પડતો હોય, તો એની એજ હજીમત કરતાં અઘો-પોણા કલાક નીકળી જાય. સારી કરવતથી જે લાકડું અઘાં કલાકમાં વહેરી શકાય તેજ લાકડાને ખરાબ કરવતથી વહેરતાં એથી બમણાત્રમણો વખત જોઈએ છે. આવી રીતે હથિયારોના સુધારાથી પણ કામ કરવાના વખતમાં બહુ ફેર પડી જાય છે; છતાં પણ અફસોસ કે, કામ કરવાનાં ઓળરોના સુધારાની બાબતમાં પણ આપણા લોકો બહુજ પાછળ છે. હજારો વરસ ઉપર જે હથિયાર ચાલતાં તેજ કંઠંગાં હથિયારો હજી પણ આપણા લોકો વાપરે છે, તેથી દુનિયાના બીજા લોકોના પ્રમાણમાં આપણે જલદી કામ કરી શકતા નથી. જેમકે બળદથી ચાલતાં આપણાં જૂનાં હજો ત્રણ-ચાર ઇંચ જમીનમાં ઊંડાં ઊતરી શકે છે, તેથી ઘણી ઊંડી જમીન ખોદી શકાતી નથી, એટલે તેમાં વાવેલી ચીજોનાં મૂળિયાં ઊંડાં જઈ શકતાં નથી; તેમજ એવી ઉપરછલ્લી ખેડાયેલી જમીનમાં જે ખાતર નાખવામાં આવે તે ખાતર ઉપરનું ઉપર રહે છે, તેથી બહારની ગરમી તથા હવાને લીધે તેનો રસકસ જલદી ઊડી જાય છે, તેથી પાક ઓછો થાય છે. એને બદલે હાલમાં યુરોપ-અમેરિકામાં વરાળચંત્રથી હજી ચાલે છે. તે હજીની કોશ આપણા જૂનાં હજો કરતાં ત્રણ ગણી વધારે જમીનમાં ઊંડી ઊતરી શકે છે. તેથી અનાજનાં મૂળિયાં બહુ ઊંડાં જઈ શકે છે અને ખાતરપાણીનો કસ ઘણો રહી શકે છે, એટલે આપણે ત્યાં એક એકર જમીનમાં જેટલો પાક થાય તે કરતાં તેટલીજ જમીનમાં ત્યાં બેવડો ત્રેવડો પાક થઈ

શકે છે. આ હળની ખાખત તમને બહુ દૂરની લાગતી હોય, તો આપણાં ગામડાંના કારીગરોનાં હથિયાર તપાસો. તમારી ખાતરી થશે કે, ગામડાંના હજમ કરતાં શહેરના હજમ પાસે વધારે સારા અસ્ત્ર હોય છે, તેથી તે ગામડાંના હજમોના પ્રમાણમાં વધારે હજમત કરી શકે છે. ગામડાંના સુતારનાં ઓળરો કરતાં શહેરના સુતાર પાસે વધારે સારાં ઓળરો હોય છે, તેથી તેને ગામડાંના સુતાર કરતાં ઓછી મહેનત પડે છે. ગામડાંના સોની પાસે જે હથિયારો હોય તે કરતાં શહેરના સોની પાસે વધારે નાનુક ને વધારે સારાં હથિયારો હોય છે, તેથી ગામડાંના સોની કરતાં શહેરના સોની સારી નકશી બનાવી શકે છે અને વધારે મજૂરી મેળવી શકે છે. આવીજ રીતે આપણાં શહેરોના કારીગરો પાસે જે સાધનો છે, તે કરતાં પણ યુરોપ, અમેરિકા વગેરે દેશોના લોકો પાસે વધારે સારાં સાધનો છે, એટલે તે લોકો થોડી મહેનતે ઘણું કામ કરી શકે છે અને થોડો વખત કામ કરે તો પણ તેઓને જરૂર જેટલો નફો મળી શકે છે, તેથી થોડા કલાકો કામ કરવાનું તેઓને પાલવી શકે છે; પણ આપણી પાસે એવાં સારાં સાધનો નથી, તેથી આપણે વધારે કલાકો સુધી કામ કરવું પડે છે.

૨૫-વિલાયતના ને અહીંના મજૂરોની સરખામણી

આ ખાખતનો વધારે ખુલાસો સમજવા સારુ વિલાયતની મિલોના કામદારોના તથા આપણા દેશની મિલોના કામદારોના કામની હકીકત તપાસો, એટલે તમારી ખાતરી થઈ જશે કે, સુધરેલા દેશના હોશિયાર માણસો થોડા વખતમાં કેટલું બધું કામ કરે છે અને આપણા દેશના નમાલા, રોતીસૂરત, અજ્ઞાન માણસો ઘણા વખતમાં પણ કેટલું થોડું કામ કરે છે. એ માટે એક અનુભવી દેશદાઝવાળા વિદ્વાન લખે છે કે:—

+ આપણા દેશમાં મજૂરવર્ગના લોકો બહુ અજ્ઞાન અને કામ કરવામાં બેદરકાર છે અને સંચાઓ વાપરવાની તેઓમાં બેઠબે તેવી આવડત નથી, તેથી વિલાયતની મિલો કરતાં આપણા દેશની મિલોમાં સરેરાશ છગણું વધારે માણસો રાખવાં પડે

+ આ હકીકત ‘ઇન્ડિયન ટેક્સટાઇલ જર્નલ’ની ગુજરાતી આવૃત્તિ ઉપરથી લીધેલી છે.

છે. જેમકે વિલાયતમાં એક હબ્બર સ્પિંડલો ચલાવવા સારુ ચાર માણસો રાખે છે અને હિંદુસ્તાનની મિલોમાં એક હબ્બર સ્પિંડલો ચલાવવા સારુ અઠાવીસ માણસોને રોકવાં પડે છે. આવી રીતે સૂતર કાંતવાના ખાતામાં વિલાયતની મિલો કરતાં આપણા દેશની મિલોમાં પાંચથી નવગણાં વધારે માણસો રાખવાં પડે છે અને વિવિંગ ખાતામાં એટલે કે કાપડ વણવાના ખાતામાં વિલાયતની મિલો કરતાં આપણા દેશની મિલોમાં ત્રણગણાં વધારે માણસો રાખવાં પડે છે.

આ સિવાય વિલાયતમાં ઓબરો સારાં હોય છે, આસપાસનાં સાધનો સારાં હોય છે, હુન્નરકળાના કામમાં લોકો ટેવાઈ ગયેલા હોય છે, નિયમિતપણે કામ કરનારા હોય છે, સંચાઓની ખૂબી તથા ખામી સમજી જાય તેવા હોય છે અને બીજી પણ ઘણી બાબતોમાં બહુ ધ્યાન આપીને હોશિયારીથી કામ કરનારા હોય છે. એ સિવાય તેઓનાં શરીર ખાસ મજબૂત હોય છે, તેથી તેઓ થોડા વખતમાં જેટલો માલ તૈયાર કરી શકે તેટલો માલ ઘણા વખતમાં પણ આપણા લોકો કાઢી શકતા નથી, એ માટે પણ ઉપલોજ લેખક લખે છે કે:—

હિંદના મજૂરો કરતાં વિલાયતના મજૂરો સેંકડે ચાળીસ ટકા વધારે મહેનત કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ વિલાયતના મજૂરો એક લૂમ ઉપર એક કલાકમાં છ વાર કાપડ વણી શકે છે અને હિંદના મજૂરો એક કલાકમાં એક લૂમ ઉપર પોણાચાર વાર કાપડ વણી શકે છે. આવી રીતે વિલાયતમાં એક કામદાર એક લૂમ ઉપરથી એક અઠવાડિયામાં સાતસો અડસઠ વાર કાપડ ઉતારે છે ને હિંદમાં એક કામદાર એટલીજ મુદતમાં બસો ચાળીસ વાર કાપડ તૈયાર કરે છે. એટલે કે આપણા દેશના મજૂરો કરતાં વિલાયતના મજૂરો ૩-૧૧ ગણું વધારે કામ કરે છે.

આ સિવાય બીજો એ પણ હિસાબ કાઢેલો છે કે વિલાયતમાં એક લૂમમાંથી એક મજૂર દર અઠવાડિયે એકસો એકાશી રતલ માલ કાઢે છે ને હિંદમાં એટલીજ મુદતમાં એક મજૂર ચોસઠ રતલ માલ કાઢે છે. એટલે કે હિંદના મજૂરો કરતાં વિલાયતના મજૂરો ૨-૮૮ ગણો વધારે માલ કાઢે છે. વળી આ પણ બહુ ચોક્કસ રીતે ગણતરી થયેલી છે કે, વિલાયતમાં દરેક કામદાર દીઠ સરેરાશ ૭૭૩૬ રતલ માલ તૈયાર થાય છે ને તે ખારીક કુમાશનો માલ

હોય છે, ત્યારે હિંદમાં દરેક કામદાર દીક સરેરાશ ચાર હજાર રતલ માલ તૈયાર થાય છે અને તે બહો માલ હોય છે.

હવે વિચાર કરો કે, જે કારખાનાંઓ થોડા માણસોથી ચાલી શકે અને તેમ છતાં પણ વધારે માલ તૈયાર કરી શકે તેનું પરિણામ શું? એનું પરિણામ એજ કે, એવાં હોશિયાર માણસોને ઘણા વધારે રોજ મળી શકે છે અને તેથી હિંદી મજૂરને એક કલાકનો સરેરાશ સાત પાઈ પગાર મળે છે, ત્યારે વિલાયતના મજૂરને એક કલાકનો અઠવાન પાઈ પગાર મળે છે. ટૂંકામાં એજ કે, આપણા દેશના મિલમજૂરોને સરેરાશ મહિને તેર રૂપિયા પગાર મળે છે અને વિલાયતની મિલોમાં ત્યાંના મજૂરોને દર મહિને સરેરાશ સિત્તેર રૂપિયા પગાર મળે છે.

હવે વિચાર કરો કે, જ્યાં આવી મોટી કમાણી હોય ત્યાંના લોકો થોડા કલાક કામ કરે ને બાકીનો વખત કુટુંબમાં, વિદ્યા-બ્યાસમાં નવી નવી શોધખોળમાં કે નિર્દોષ રમતગમતમાં કાઢે તેમાં નવાઈ શું? અને જે લોકો અજ્ઞાન હોય, નિર્જાણ હોય તથા ઓછી આવકવાળા હોય, તેઓને વધારે કલાકો કામ કરવું પડે તેમાં પણ શું નવાઈ? અને તેથીજ વિલાયતની મિલોમાં ત્યાંના મજૂરો અઠવાડિયામાં સાડીપંચાવન કલાક કામ કરે છે ને આપણા દેશમાં મિલમજૂરોને અઠવાડિયામાં એંસી કલાક કામ કરવું પડે છે. આજ પ્રમાણે એક વરસમાં વિલાયતના મિલમજૂરો બે હજાર સાતસો પંચોતેર કલાક કામ કરે છે ને આપણા દેશના મિલમજૂરો એક વરસમાં ચાર હજાર એકસો ને વીસ કલાક કામ કરે છે.

૨૬-વેપારમાં પરદેશીઓની ઉપર ફાવી શકીએ તેનાં કારણો

આપણા લોકોને ઘણા કલાકો સુધી ગદ્યાવૈતરું કરવું પડે છે, તેનું ખીજું એક મુખ્ય કારણ એ છે કે, સ્વદેશી, સસ્તી ને ટકાઉ વસ્તુઓ તજ દઈને તેને બદલે પરદેશી, મોંઘી ને તકલાદી વસ્તુઓ આપણે વાપરીએ છીએ. વિલાયતના લોકો સંચા બનાવવામાં તથા સંચા ચલાવવામાં આપણા કરતાં બહુ હોશિયાર છે અને ત્યાંના કારીગરોનાં ઓળરો ઘણાંજ સારાં છે, તેથી તેઓ થોડા વખતમાં ઘણું વધારે કામ કરી શકે છે એ વાત સાચી, પણ તેમ

છતાં ત્યાં બધી વસ્તુઓ બહુજ મોંઘી હોય છે; કારણ કે કાચી વસ્તુઓ પરદેશથી ત્યાં જાય ત્યારેજ તેઓનું ટકું ચાલી શકે છે અને તેથી ત્યાંથી માલ તૈયાર થઈને પાછો અહીં આવે, ત્યારે તેની ઉપર જકાત અને ભાડાનું બેવડું ખર્ચ ચડી જાય છે, તેથી તેઓની બહુ હોશિયારી ને ઘણીજ ચતુરાઈ છતાં પણ તેઓનો માલ હમેશાં બહુ મોંઘો હોય છે. વળી આપણા લોકોને જેમ મીઠાની મોંઘાવટને લીધે અથાણા વિનાનો રોટલો ખાઈને પણ ચલાવી લેતાં આવડે છે અને એક ટંક ખાઈને પણ નિભાવી લે છે તેમ એ લોકો રહી શકતા નથી. તેઓને તો બહુજ સગવડો ને ઠાઠમાઠ જોઈએ છે, તેથી તેઓનાં દરેક કામ બહુ ખર્ચાળ હોય છે. એ લોકોના જેટલા હાલમાં આપણા લોકો હોશિયાર નથી, છતાં પણ આપણા લોકોને કરકસરથી રહેતાં આવડે છે, તેથી આપણને દરેક બાબતમાં બહુજ ઓછું ખર્ચ લાગે છે; એટલુંજ નહિ પણ બધી જાતનો કાચો માલ આપણા દેશમાંજ તૈયાર થાય છે, તેથી પણ ઘણી જાતના ધંધામાં આપણે બહુજ સહેલાઈથી ફાવી શકીએ તેમ છીએ. તે માટે એક અનુભવી લેખક લખે છે કે:—

એક વાર કાપડ બનાવવા પાછળ વિલાયતમાં પાંચ પાઈ ખર્ચ લાગે છે અને આપણા દેશમાં એક વાર કાપડ બનાવતાં સવાળે પાઈ ખર્ચ લાગે છે. આજ પ્રમાણે વિલાયતમાં એક રતલ કાપડ બનાવતાં વીસ પાઈ ખર્ચ લાગે છે અને આપણા દેશમાં એક રતલ કાપડ બનાવતાં નવ પાઈ ખર્ચ લાગે છે.

અફસોસ કે, તેમ છતાં દર વરસે કરોડો રૂપિયાનું પરદેશી કાપડ આપણા દેશમાં આવે છે!! તેથીજ આપણા બાર વાગી જાય છે, તેથીજ આપણી દોલત પરદેશ ઘસડાતી જાય છે અને તેથીજ પરદેશી ચીજો વાપરવાથીજ—આપણને વધારે કલાકો સુધી ગંધાવૈતરું કરવું પડે છે. માટે જો સુખી થવું હોય તો એવી પરદેશી વસ્તુઓ ન વાપરવી જોઈએ અને સ્વદેશી વસ્તુઓજ વાપરવી જોઈએ. થોડાં વરસો ઉપર દેશી રાજ્યોમાં બધી જાતના કારીગરોને વેઠે પકડી જવાનો અને તેઓની પાસે મફત કામ કરાવવાનો રિવાજ હતો. હવે ત્રિચાર કરો કે, જે માણસોની સ્વતંત્રતાનો આવી રીતે નાશ થાય અને જાનવરોની પેઠે જોરજુલમથી માણસોને પકડી લેવાય તથા તેઓની મહેનતનો બદલો

મળે નહિ, તે લોકો ઇમાનદારીથી કામ કરે ખરા કે? એ તો વેઠિયાવેઠ જેવુંજ થાય અને એ વેઠની ટેવ જ્યારે વંશપરંપરા ઊતરે, ત્યારે આખા દેશની પ્રજા ઉપર તેની બહુ માઠી અસર થાય છે. આવી રીતે રાજ્યોના જીવનમયી પ્રજા આગસુ ને નમાલી થઈ જાય છે; એટલે તેને વધારે વખત સુધી કામ કરવું પડે છે.

આવી રીતે થોડા વરસો ઉપર દેશી રાજ્યોમાં જેમ વેઠને લીધે લોકો નમાલા બનતા ને તેઓને વધારે વખત કામ કરવું પડતું, તેમ હવેના વખતમાં વેઠ નથી, પણ તેને બદલે રાજ્યના કરના બોલ બહુ વધી ગયેલા છે, તેથી એ કર ભરવા સારુજ લોકોને વધારે કલાકો સુધી કામ કરવું પડે છે અને વધારે કલાકો સુધી કામ કરવાને લીધે તેઓ ખીજાં વધારે સારાં કામો કરવામાં ધ્યાન આપી શકતા નથી, તેથી તેઓ પાછળ રહી જાય છે.

૨૭—આપણી કઠંગી રૂઢિઓથી થતી ખરાબી

જેમ રાજદારી કારણોને લીધે પ્રજા નમાલી થઈ જાય છે, તેમ કેટલાક ખૂરા રિવાજોને લીધે પણ આપણો ઘણો વખત નકામો જાય છે અને તેથી પણ પ્રજા પાછળ પડી જાય છે. જેમકે આપણા લોકોના મરણ તથા લગ્નના રિવાજોમાં શાસ્ત્રમાં ન કહેલી હોય તેવી ઘણીએ ખોટી રૂઢિઓ ધૂસી ગયેલી છે, તેથી આપણા લોકોના ઘણા દહાડા સાવ ફેગટમાં જાય છે. માટે જો આપણે ધારીએ તો એમાંથી પણ ઘણો વખત બચાવી શકીએ તેમ છીએ. આવી રીતે આપણી ધરસંસારી દરેક બાબતોમાં જોઈએ તે કરતાં બહુજ વધારે લક્ષ્યો વધી ગયેલાં છે, દરેક બાબતમાં પોલપોલ ધૂસી ગયેલું છે, દરેક બાબતોમાં ઘણુજ નકામો ટાઈમ ચાલ્યો જાય છે; દરેક બાબતોમાં અસલના ઊંચા હેતુઓ બદલાઈ ગયા છે અને ‘સાપ ગયા ને લિસોટા રહ્યા’ જેવું થઈ ગયું છે, તેથી આપણે જાણે આપણું અંતઃકરણ વેચી નાખ્યું હોય ને દોરી-સંચાનાં પૂતળાં બની ગયા હોઈએ તેમ રિવાજોના ગુલામ બની ગયા છીએ. માટે હવે તો આપણે એથી ચેતવું જોઈએ અને આપણા સાંસારિક ને ધાર્મિક રિવાજોમાં વખતનો સદુપયોગ થાય તેમ કરવું જોઈએ. કારણ કે, જે વખતને આપણે સાવ નકામો સ્થવા જેમતેમ ગુમાવી નાખીએ છીએ, તે વખત એટલે શું,

એ તમને ખબર છે? અમારા માસ્તર કહેતા કે, વખત એટલે જિંદગી. વખત એટલે આ સંસારમાં આપણને જે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અલૌકિક વસ્તુ મળી શકતી હોય તે. વખત એટલે આખી દુનિયાની દોલત આપી દેવા છતાં પણ જે ન મળી શકે એવી મહાન કીમતી વસ્તુ. વખત એટલે પુરુષાર્થ કરવાનું મેદાન. વખત એટલે જીવાત્માને ઊડવાની પાંખો. વખત એટલે મનુષ્યપણીની સાર્થકતા કરવાની તક. વખત એટલે ભવસાગર તરવાનું વહાણ. વખત એટલે જિંદગી સુધારવાની કૂચી. વખત એટલે મનુષ્યોમાં રહેલી મહાન શક્તિઓના રોપાઓને ઉછેરનારું પાણી. વખત એટલે જેમાંથી અમરપણું મેળવી શકાય એવું અમૃત. વખત એટલે મનુષ્યોની લાયકાતની પરીક્ષા લેવાની કસોટી. વખત એટલે મનપસંદ રૂપો મેળવી લેવાનું કલ્પવૃક્ષ. વખત એટલે ઈશ્વરની પાસે જવાની સડક. વખત એટલે અદ્ભુત શક્તિવાળા જ્ઞાનને ખીલવનારો સૂરજ. વખત એટલે દેવ બનવાની તક; અને વખત એટલે ઈશ્વરની કૃપા. માટે વખત ખોઈ નાખવો એ ઈશ્વરની કૃપા અને ખીજ ઉપર કહી તે સર્વે વસ્તુઓ ખોઈ નાખવા જેવું છે; એટલુંજ નહિ પણ આપણાં શાસ્ત્રોમાં તો એમ પણ કહેલું છે કે, ભગવાન કાળસ્વરૂપ છે, એટલે કે વખત એજ ભગવાન છે, અથવા વખત એ પણ ભગવાનનું એક રૂપ છે, માટે વખત ખોઈ નાખવો એ ખુદ ઈશ્વરને પણ ખોઈ નાખવા જેવું છે. આમ છતાં જુઓ તો ખરા કે, આપણે સૌ કેટલો બધો નકામો વખત ગુમાવી નાખીએ છીએ તથા કેટલા બધા વખતનો દુરુપયોગ કરીએ છીએ અને એમ કરીને કેટલા બધા નમાલા બની જઈએ છીએ? એટલુંજ નહિ પણ આવા અમૂલ્ય વખતને, આવા અલૌકિક વખતને, આવા જિંદગીની સાર્થકતા કરનારા વખતને, આવા આત્માને તેનું અમરપણું અપાવનારા વખતને, આવા મનુષ્યને દેવ બનાવનારા વખતને, આવા ઈશ્વરના વહાલા વખતને અને આવા ઈશ્વરની નજીક લઈ જનારા વખતને આપણા લોકો કેવી ખરાબ રીતે ગુમાવે છે, એ જો તમે ખરાબ રીતે જાણો તો તમને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિ. આમાં કાંઈ પણ છુપાવવા જેવું નથી, એ તો જાહેર વાત છે, છતાં પણ જો તમારે મારે મોઢેથી એના થોડાક દાખલા જાણવા હોય તો સાંભળો.

૨૮-આપણા દેશમાં થતો વખતનો દુરુપયોગ

કોઈ પણ જાતનો ધંધો રોજગાર નથી કરતા એવા આપણા દેશમાં છ કરોડ લિખારીઓ છે. તેઓ પોતાનો બધો વખત સાવ નકામો અને ઘણો વખત તો ગુના કરવામાંજ કાઢે છે. આપણા દેશમાં માત્ર ચૌદ વરસની અંદરની રાંડેલી એવી દશ લાખ બાળ-વિધવાઓ છે અને ત્રીસ વરસની અંદરની રાંડેલી એવી સાઠ લાખ જુવાન વિધવાઓ છે, તે બધી દુખિયારી બાઈઓ રોવાકૂટવામાં, હાયઅફસોસ કરવામાં, તેમાંથી મોટો ભાગ કાળાંઘોળાં કરવામાં અને આલડવા જવામાંજ પોતાની જિંદગી ખોઈ નાખે છે. આપણા દેશમાં લિશ્તુકવૃત્તિથીજ પોતાનો નિર્વાહ કરનારા લાખો પ્રાદ્ધણો છે. તેઓ પોતાના ગરીબ યજમાનોનું કલ્યાણ (!) કરવા સારુ ઘેરેઘેર ને ખેતરેખેતર રખડી રખડીને તેઓને આશીર્વાદો આપવાનું મહાન (!) કામ કરવામાં પોતાની જિંદગી ગુમાવી દે છે; અને તેમ છતાં રોજ રોજ એ યજમાનો બિચારા વધારે ને વધારે કંગાલ થતા જાય છે. વળી સાચી સમજ વિના એવી રીતે બીજાઓને આશીર્વાદ આપી દેવા એ જાણે ઇશ્વરને પણ ન ગમતું હોય તેમ એ ખોટા આશીર્વાદના બદલામાં પ્રાદ્ધણોને પણ ઊલટા શાપ મળતા હોય એવી તેઓની ખૂરી હાલત થતી જાય છે. વળી આપણા દેશના શ્રીમંતો કેવી નકામી રીતે, કેવા ખોટા મોજશોખમાં અને કેવા ઊતરતા પ્રકારના વિચારોમાં તથા વિકારોમાં પોતાનો કેટલો બધો વખત ખોઈ નાખે છે, એ પણ કોઈથી અજાણ્યું નથી. આપણા દેશના જુદા જુદા વાડાના મહંતો, આચાર્યો અને પોતેજ ભગવાન બની ગયેલા અડળંગદાસો તથા વંશપરંપરાના ગુરુ બની બેઠેલા ધર્મને એમ લગાડનારા નાલાયક મોજલા માણસો કેવી ખરાબ રીતે પોતાનો વખત ગુમાવે છે એ પણ કાંઈ અજાણ્યું નથી. આપણા દેશમાં હજારો અનાથ રખડતાં છોકરાંઓ છે, તે બધાં કેવી ખરાબ રીતે અને કેવી નકામી રીતે પોતાની જિંદગી ગુમાવે છે તે પણ આપણે વિચારવાનું છે; અને આપણા દેશમાં ભીખ માગનારા, અડંગા લગાવનારા, વહેમ વધારનારા, અંદર અંદર લડનારા અને ખોટી ખોટી હઠ કરનારા બાવન લાખ લંગોટિયા બાવાઓ છે તથા બાર લાખ ફકીરો છે, તે બધા કેવી મૂર્ખા-ઈલિરેલી અને અધમ રીતે પોતાનો વખત ખોઈ નાખે છે, એ જો

આપણે વિચારીએ તો આપણને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિ. આ સિવાય આવી બીજી પણ ઘણી બાબતોમાં આપણા લોકો બહુજ નકામો વખત ગુમાવી દે છે, માટેજ આપણા લોકોને વધારે વખત સુધી કામ કરવું પડે છે અને તેમ છતાં દરિદ્રી રહેવું પડે છે. જે દેશમાં આટલાં બધાં માણસોને પોતાના વખતની કિંમત ન હોય, એટલુંજ નહિ પણ જે દેશમાં આટલાં બધાં માણસો કાંઈ પણ ખાસ કામકાજમાં રોકાયા વિના પશુઓની પેઠે પોતાની જિંદગી ગુમાવી દેતાં હોય, તે દેશનું સત્યાનાશ વળી જાય અને તે દેશના લોકોની ખાનાખરાબી થઈ જાય એમાં નવાઈ પણ શું છે? જે દેશમાં માત્ર થોડાંકજ માણસો જિંદગીનો હેતુ સમજીને, વખતની કિંમત સમજીને, પોતાના આત્માનું બળ સમજીને અને પોતાના બંધુઓની સેવા કરવાનો મહાન હેતુ પોતાની નજર આગળ રાખીને પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપે છે અને જિગરની લાગણીથી કામ કરે છે, તે દેશમાં કાંઈક નવુંજ રૂપ, નવીજ લક્ષક અને નવોજ જુસ્સો જોવામાં આવે છે. જે દેશમાં આટલાં બધાં નકામાં માણસો સાચી લાગણીથી કંડ્યાણનાં કામો કરવા માંડે, તો થોડાજ વખતમાં કેટલો બધો ફેરફાર થઈ જાય! મને તો એમજ લાગે છે કે, જે આટલાં બધાં માણસો પોતાની જિંદગી સુધારતાં શીખે તો એજ વખતે આપણા દેશમાં સોનાનો સૂરજ ઊગવા માંડે. જે એટલાં બધાં માણસો સાચે રસ્તે કામ કરે તો તરતજ આપણાં બધી જાતનાં બંધનો કપાઈ જાય અને દુનિયામાં આપણો દેશ સૌથી શ્રેષ્ઠ થઈ પડે, માટે જેમ બને તેમ આપણા લોકો પોતાની જિંદગી સુધારતાં શીખે એમ આપણે કરવું જોઈએ.

૨૯-કોઈની પાસેથી કાંઈ પણ માગવું એ ઘણુંજ ખરાબ છે

વળી આપણા લોકો માગતાં શરમાતા નથી, તેથી પણ આપણાં કામો નમાલાં રહી જાય છે. કારણ કે, માગવામાં શરમ નહિ ને માગેલું સહેલાઈથી મળી જાય એટલે પછી તેઓ વધારે મહેનત શા માટે કરે? તેથી આજસુ બનીને જેમતેમ ચલાવી લેતાં તેઓ શીખી જાય છે. એકબીજાને મદદ કરવી અને પોતાની ચીજો પોતાના પાડોશીઓને વાપરવા આપવી એ બહુ સારી વાત

છે; જરૂરને પ્રસંગે એમ કરવું પડે એમાં કાંઈ ખોટું નથી, પણ હવે તો આખા દેશના લોકોની પ્રકૃતિજ નાણે એવી થઈ ગઈ હોયને કે, માગ્યા વિના ચાલેજ નહિ !

આપણા આત્મા આ જગતમાં કાંઈ માગવા સારુ આવ્યો નથી, પણ પોતાનાથી જે બની શકે તે કાંઈક પણ ખીજાઓને આપવા સારુ આવેલો છે, તેથીજ જ્યારે આપણી ખુશીથી આપણે ખીજાઓને કાંઈ પણ આપીએ, ત્યારે આપણા આત્માને આનંદ થાય છે અને જ્યારે આપણે કોઈની પાસે કાંઈ પણ માગીએ, ત્યારે આપણને મનમાં જરા સંકોચ લાગે છે, માગવા માટે મન ઢ્યુ-પચ્યુ થાય છે, જરાક ઊંડી ઊંડી દિલગીરી લાગે છે અને માગતી વખતે નાણે આત્માનું બળ ઓછું થઈ જતું હોય એમ લાગે છે. માટે ખાસ કારણ વિના, માત્ર પોતાના નજીવા સ્વાર્થને ખાતરજ માણસોએ કદી પણ કોઈની પાસેથી કાંઈ પણ માગવું જોઈએ નહિ. દેશના કલ્યાણને ખાતર કે પરમાર્થને અર્થે માગવું પડે એ જુદી વાત છે, પણ પોતાના ધૂળ જેવા સ્વાર્થ સારુ વાતવાતમાં માગ્યા કરવાની ટેવ રાખવી એ તો ઘણુંજ ખરાબ છે. તેમ છતાં પણ અફ-સોસ કે આપણા દેશમાં એક હજાર માણસોમાંથી નવસો નવાણું માણસો માગતાં શરમાતાં નથી.

જરા તમારી કલમ આપજો, આજે તમારા ટોપની જરૂર પડશે, આજનું છાપું આપો, તમે જાઓ ત્યારે અમારો કાગળ લઈ જજો, લો આ દોઢિયાનું શાક લેતા આવજો, વડોદરાની ભલા-મણ આપો તો બહુ સારું. આજે વેવાઈને જમવાનું કહ્યું છે માટે અમારે ઘેર રસોઈ કરવા આવજો, જરૂરને વખતે કામમાં ન આવે એ સગાં શું કામનાં ? આવી આવી જાતની ટેવવાળાં માણસો થઈ ગયેલાં છે, તેથી આપણને વધારે કલાકો સુધી કામ કરવું પડે છે અને તેમ છતાં ભૂખે મરવું પડે છે. માટે જો આપણા દેશનું કલ્યાણ કરવું હોય તો આપણા બંધુઓ બહુજ ઉદ્યોગી થઈ શકે એવા ઉપાયો આપણે કરવા જોઈએ અને તે સારુ આપણા લોકોમાંથી માગવાની વૃત્તિ ઓછી થાય એમ આપણે કરવું જોઈએ.

૩૦-ગુણવાન માણસોની કદર કરો

આપણા લોકોને વધારે કલાકો સુધી કામ કરવું પડે છે અને તેમ છતાં ભૂખે મરવું પડે છે, તેનું ઉપર લખેલા ઉપરાંત આ પણ

એક મુખ્ય કારણ છે કે, આપણા દેશમાં હાલમાં ગુણી માણસના ગુણની જેવી કદર થવી જોઈએ તેવી કદર થતી નથી, તેથી પણ આપણે પછાત પડવું પડે છે; કારણ કે ઈશ્વરની કૃપાથી કોઈ કોઈ માણસોમાં કોઈ કોઈ જાતના મોટા ગુણો આવી જાય છે, પણ એ ગુણોથી એજ વખતે તેઓ કાંઈ માણસ મટીને દેવ બની જતા નથી. તેથી માણસોના કુદરતી સ્વભાવ પ્રમાણે તેઓમાં પણ માન, ધન અને વૈભવો મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે, તેમજ જિંદગી દરમિયાન ચક્રવાતની ઇચ્છા હોય છે; એટલુંજ નહિ પણ ખીજા સાધારણ માણસોના કરતાં એવા માણસોમાં એ ઇચ્છા ખાસ વધારે હોય છે. કારણ કે પોતાના ગુણના અભિમાનને લીધે એવી બાબતો ઉપર તેઓ પોતાનો વધારે હક સમજે છે. આવા માણસો કાંઈ એવા મહાત્માઓ નથી કે પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને નિઃસ્પૃહપણે જગતની સેવા કરે. એમ કરવાવાળા ભાગ્યશાળી તો કોઈકજ હોય છે. હવે વિચાર કરો કે ધન, માન તથા ખીજા કેટલીક જાતની જે અનુકૂળતાઓ તેઓને જોઈએ છે અને પોતાના ગુણને લીધે તે મેળવવાની તેઓમાં યોગ્યતા પણ છે, છતાં આપણા લોકો એવા ગુણીજનોને મદદ પણ કરતા નથી અને ઊલટા કેટલાક જણ તો તેઓની મશ્કરી કરે છે ને તેઓની યોજનાઓની સામે થાય છે. આમ થવાથી ઘણાં ગુણી માણસોનો ઉત્સાહ મંદ પડી જાય છે; અને જેટલા બળથી, જેટલા ઉમંગથી, જેટલી આશાથી અને જેટલી જિંદી નિષ્ઠાથી કામ કરવું જોઈએ તેવી રીતે તેઓ કામ કરી શકતા નથી. તેથી દેશનું જે ભલું થવું જોઈએ તે થઈ શકતું નથી. માટે જો આપણે આપણી પોતાની, આપણા બંધુઓની અને આપણા દેશની સ્થિતિ સુધારવી હોય, તો આપણે આપણા દેશના ગુણવાન માણસોની કદર કરવી જોઈએ. કારણ કે સદ્ગુણ એટલે શું એ તમને ખબર છે? સદ્ગુણ એટલે સ્વર્ગનો પ્રકાશ. સદ્ગુણ એટલે દેવતાઓનો દિવ્ય અંશ. સદ્ગુણ એટલે જગતની ઉન્નતિની પાંખો. સદ્ગુણ એટલે આબાદીની આવી. સદ્ગુણ એટલે પુરુષાર્થનું ફળ. સદ્ગુણ એટલે અજ્ઞાનીઓને ચમક આપીને આગળ દોરનારો એક જાતનો ચમત્કાર. સદ્ગુણ એટલે મનુષ્યની અંદર રહેલી શક્તિઓની ખિલવણી. સદ્ગુણ એટલે જગતનું સૌંદર્ય, સદ્ગુણ એટલે આત્મિક બળનો પ્રકાશ અને સદ્ગુણ એટલે ઈશ્વરની કૃપા. માટે ગુણની કદર ન કરવી—ગુણનો લાભ લેવા

સારુ ગુણીની કદર ન કરવી એ ઈશ્વરનું પોતાનું તથા આપણા આત્માનું અપમાન કરવા જેવું છે. પોતાના આત્માનું તથા ઈશ્વરનું અપમાન કરીને કોણ સુખી થઈ શકે તેમ છે? આપણા દેશની અત્યારે જે દુર્દશા છે અને આખો દિવસ હાડમારી ભોગવ્યા છતાં આપણું પેટ પૂરું ભરાતું પણ નથી, તેનાં ઘણાં કારણોમાં ગુણીજનોની કદર થતી નથી એ પણ એક મુખ્ય કારણ છે. માટે જો આપણે આપણા દેશનું બહુ જલદી ભલું કરવું હોય ને આપણે સુખી થવું હોય તથા આપણી ભવિષ્યની પ્રજાને આખાદ બનાવવી હોય, તો જેમ અને તેમ પ્રથમ આપણે આપણા દેશના ગુણી માણસોને આહી આહીને શોધી તેઓને ખાસ મદદ કરવી જોઈએ.

૩૧-ગુણવાનના ગુણોનો લાભ લો

જેમકે કોઈની પાસે કોઈકોઈ જાતના મહારોગોની સહેલામાં સહેલી રામખાણ દવા હોય છે. કોઈને ઊંચી જાતની કારીગરી આવડે છે. કોઈને શરીરબળ ખીલવતાં આવડે છે. કોઈને વિચારો ખીલવતાં આવડે છે. કોઈને સૌને ગમે તેવું ઊંચી જાતનું લખતાં આવડે છે. કોઈને પ્રજાને જાગૃત કરી શકે તેવાં ભાષણો આપતાં આવડે છે. કોઈ નવી નવી જાતની શોધ કરવામાં કુશળ હોય છે. કોઈ ખેતીવાડીની વિદ્યામાં કુશળ હોય છે. કોઈ પરદેશની મુસાફરી કરી દેશને લાભ આપી શકે તેવા હોય છે. કોઈ સ્વદેશ-પ્રેમનાં કીર્તનો કરીને પ્રજામાં સ્વદેશપ્રેમ જગાડી શકે તેવા હોય છે. કોઈ નિઃસ્વાર્થપણે ગરીબોની સેવા કરવામાંજ પોતાની જિંદગી અર્પણ કરે તેવા હોય છે અને ખીજા ઘણાં ઘણી ઘણી જાતના ગુણવાળા હોય છે. પણ તે બધા રોટલાના ટુકડા સારુ દુઃખી થાય છે અને તેઓને આશ્રય મળતો નથી, તેથી તેઓના મહાન ગુણો કટાઈ જાય છે, દબાઈ જાય છે અને કંગાલિયતપણામાં ખોવાઈ જાય છે. માટે આપણા દેશના કલ્યાણને ખાતર જેમ અને તેમ કંઈ પણ સ્વાર્થ રાખ્યા વિના એવા ગુણીઓની કદર કરવી એ આપણી પહેલી ફરજ છે. કારણ કે આપણા દેશના ગુણી માણસોના ગુણ કરમાઈ જાય એટલે કે તેઓના પુરુષાર્થનાં ફળ નકામાં જાય; ગુણ કરમાઈ જાય એટલે કે આત્માનું બગ ઓછું થઈ જાય; ગુણ કરમાઈ જાય એટલે કે ઈશ્વરની કૃપા ઢીલી પડી જાય અને ગુણ કરમાઈ જાય એટલે કે ઉન્નતિની પાંખો કપાઈ જાય ત્યારે પછી બાકી શું

રહ્યું? માટે લાઇઓ! યાદ રાખજો કે, આપણા દેશના ગુણી માણસોના ગુણની કદર ન થાય ને તેનો લાભ ન લેવાય, એથી કાંઈ તે ગુણી માણસોના ગુણોજ કરમાઈ જાય છે એટલુંજ નથી, પણ ગુણી માણસોના ગુણ કરમાઈ જાય તેની સાથે આપણી શક્તિઓ પણ કરમાઈ જાય છે. ગુણી માણસોના ગુણ દબાઈ જાય તેની સાથે આપણા દેશનું કલ્યાણ પણ દબાઈ જાય છે. ગુણી માણસોના ગુણ અંધનમાં પડ્યા રહે ત્યાં સુધી દેશની સમસ્ત પ્રજાને ગુલામગીરીમાં રહેવું પડે છે. ગુણી માણસોના ગુણ અંધારામાં રહેશે ત્યાંસુધી દેશમાંથી અજ્ઞાનપણું ખસવાતું નથી. ગુણી માણસોના ગુણ કરમાઈ ગયેલા રહેશે ત્યાંસુધી આપણા આખા દેશના લોકોનાં શરીર કરમાઈ ગયેલાં રહેશે. ગુણી માણસોના ગુણ ખોવાઈ જશે ત્યાંસુધી આપણું સ્વર્ગ ખોવાઈ જશે; અને જ્યાંસુધી આપણા દેશના ગુણી માણસોને આશ્રય મળ્યા વિના તેઓના ગુણ મરી જશે ત્યાંસુધી આપણા દેશના લોકોને વગરમોતે મરવું પડશે. માટે જેમ અને તેમ જલદીમાં જલદી અને વધુમાં વધુ ગુણીજનોને મદદ આપી તેમના ગુણોનો દેશને લાભ અપાવો. એ રીતે દેશને લાભ અપાવો ત્યારેજ આપણું અને દેશનું કલ્યાણ થશે. તમે જરા વિચાર તો કરો કે, જગતની ઉન્નતિ કોણ કરી શકે? મિયાંના ચાંદેચાંદ કરનારા ખુશામતિયાઓ કે ગુણીઓ? ગાડરિયા પ્રવાહની પેઠે ચાલનારા અજ્ઞાનીઓ કે ગુણીઓ? થોડીક ખુઠ્ઠી રાંડીરાંડો પાસે આપદાદાના વખતની રોજની રોજ એની એ કથા કરનારા જૂના વિચારના પંડિતો કે નવી નવી શોધ કરનારા ગુણવાનો? અને લોકોના હાથ-પગ તથા મન-બુદ્ધિને ખાંધી રાખનારા સાંકડા વિચારના એકતરફી દોરવાઈ ગયેલા ધર્મોધ ધર્મ-ગુરુઓ કે પોતાના આત્મિકબળથી જગતને ફાયદો થાય તેવા કુદરતી ગુણોને ખીલવનાર ગુણીજનો? ખોલો, જગતને આગળ વધારનાર કોણ છે? રેલવે કોણે શોધી? તાર કોણે શોધ્યો? ફોનોગ્રાફ કોણે શોધ્યું? આગખોટ કોણે શોધી? વરાળચત્ર કોણે શોધ્યાં? વીજળી કોણે શોધી? ટેલિફોન કોણે શોધ્યો? મોટર કોણે શોધી? બલૂનને નિયમિત રીતે ચાલતું કોણે બનાવ્યું? જગતને ફાયદો થાય એવી ખીજ હજારો જાતની શોધ કોણે કરી? અને હજી પણ એવી જાતની ખીજ ઘણી શોધો કોણે કરશે? કહો કે ગુણીજનો. માટેજ અમે ગુણીજનોને મદદ કરવાનું કહીએ છીએ; કારણ કે

ગુણીજનોના ગુણને લીધેજ દુનિયા આબાદ થાય છે. વળી ગુણીજનોને મનમાનતી મદદ કરીએ ત્યારેજ તેઓના ગુણનો જગતને પૂરેપૂરો લાભ મળે છે. માટે આપણે ગુણીજનોને મદદ કરવી જોઈએ.

૩૨-ગુણીજનોને મદદ કરી હોય તેનું પરિણામ

ન્યારે આપણે ગુણીજનોના ગુણની કદર કરતાં શીખીશું ત્યારે તરતજ જોઈ શકીશું કે, આપણા દેશમાં નવી રોશની આવતી જાય છે, આપણા શરીરમાં નવું જીવન આવતું જાય છે, આપણા મનમાં નવી સ્થિરતા આવતી જાય છે, આપણી બુદ્ધિમાં નવું બળ આવતું જાય છે, કાંઈક એક જાતના ખાસ જોરથી આપણા આચારવિચારમાં જલદી જલદી સુધારો થતો જાય છે અને જાણે આપણને ગમી જાય તેવો ધક્કો મારીને કોઈ આપણને આગળ આગળ વધારતું હોય એમ આપણને લાગે છે. એ પછી થોડાજ વખતમાં આપણે જોઈ શકીશું કે, આપણા દેશમાં ઘણી જાતની નવી નવી હુન્નરકળાઓ વધી જશે, લોકોને મનમાનતી રોજ મળવા લાગશે, ભિખારી ઓછા થઈ જશે, કોઈ પણ છોકરો ભણ્યા વિના રહેશે નહિ, કોઈ પણ માણસ અન્ન ન મળવાથી મરી જશે નહિ, અમલદારોના જીવનો ઓછા થઈ જશે અને લોકોની હમેશની આવક વધી જશે. હાલમાં આપણે પરદેશી વસ્તુઓ વાપરીએ છીએ, તેથી આપણું ધન પરદેશ ચાલ્યું જાય છે. તેને બદલે જો આપણે ગુણીઓને મદદ આપીશું તો થોડાજ વખતમાં આપણા દેશની વસ્તુઓ પરદેશમાં જઈને ત્યાંથી ધનના ઢગલાઓ ખેંચી લાવશે. પછી ઑસ્ટ્રેલિયા, ટ્રાન્સવાલ વગેરે દેશના પરદેશી લોકો આપણા તિરસ્કાર નહિ કરી શકે. આપણા લોકો પારકા ધર્મમાં નહિ લાગી જાય. આપણને રાજ્ય તરફથી જરૂર જેટલા હકો મળી શકશે. આપણે આપણા દુખી બંધુઓને મદદ કરી શકીશું. પછી આપણે આપણા ઘરસંસારી રિવાજોમાં જલદી જલદી સુધારા કરી શકીશું. આપણે આપણા અસલનો પ્રાચીન ઋષિઓનો ઉદાર ધર્મ પાળી શકીશું. રાજ્ય ઉપર પ્રજાના મતની બહુ અસર થઈ શકશે અને ધીમે ધીમે પ્રજાના મત પ્રમાણે રાજ્ય ચાલશે. પછી લોકોનાં અંતઃકરણની કોમળ લાગણીઓ ખીલવા માંડશે, આત્મિક શક્તિઓ બળવાન થશે અને વિમાનોની

મારફત લોકો સ્વર્ગમાં ઊડવા લાગશે. આચારોમાં આખી દુનિયાની સાથે અલેદ રાખશે. બહુજ સૂક્ષ્મ વસ્તુઓ પણ ગ્રહણ કરી શકે એવી ઉત્તમતા ઇન્દ્રિયોમાં આવી જશે અને આખા બ્રહ્માંડમાં ઊડી શકે એવી આપણી બુદ્ધિને બળવાન પાંખો આવશે. તેથી દરેક રીતભાતમાં કાંઈક ખાસ રહસ્ય, દરેક કામમાં કાંઈક ખાસ ભલક, દરેક વિચારમાં કાંઈક ખાસ ઊંડાણ, દરેક વર્તણૂકમાં કાંઈક ખાસ ઉચ્ચ આશય, દરેક બનાવમાં કાંઈક ખાસ ઉમદા હેતુઓ, દરેક ક્રિયામાં કાંઈક ખાસ નવીનતા, દરેક ચીજમાં કાંઈક અનુપમ સૌંદર્ય, દરેક ઇચ્છામાં કાંઈક ખાસ વિશાળતા અને જિંદગીના દરેક કામમાં તથા જિંદગીની દરેક પળમાં કોઈક મહાશક્તિની ગેળી મદદનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયા કરશે, ત્યારે આ સંસારમાં સ્વર્ગ આવી પડશે. એવી ઉત્તમ જિંદગી થાય તેનેજ અમે સ્વર્ગની જિંદગી કહીએ છીએ. વળી સંસારમાં સ્વર્ગ તથા સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવ્યા પછીજ મોક્ષના આનંદ ભોગવી શકાય છે; માટે જો મોક્ષની ઇચ્છા હોય તો સંસારમાં સ્વર્ગ બનાવવાની મહેનત કરો તથા સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવતાં શીખો. એ બધું વખતનો સદુપયોગ કરવામાંથી તથા દેશની સેવા કરવાથી થાય છે. માટે વખતનો સદુપયોગ કરો અને દેશની સેવામાં લાગી જાઓ, દેશની સેવામાં લાગી જાઓ. એમ કહીને મિ. પાઠક પાણી પીવા ઊઠ્યા.

૩૩-કામ કરવાનું ક્યાં છે ?

એ પછી વામનરાવે કહ્યું કે, આપણા લોકોને વખતની ખોટ નથી એ વાત સાચી; આપણા દેશમાં વખતની કિંમત નથી એ વાત પણ સાચી અને જો આપણે વખતનો રૂડો ઉપયોગ કરીએ તો સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવી શકીએ. એ વાત પણ સાચી, પણ વખતનો રૂડો ઉપયોગ કરવા માટે કાંઈક કામ જોઈએ અને ધન જોઈએ, તે ક્યાં છે? લોને હું મારાજ ઘરની વાત કરું. મારા બાપને પેન્શન મળે છે, તેથી તેઓ બે વખત પરસાદ લઈને આખો દહાડો નવરા બેસી રહે છે. બપોરે ખૂબ ઊંઘે છે ને સાંજે તથા રાતે કાંઈ કામકાજ ન હોય, તેથી પોતાના જેવા વિચારના માણસોને ભેળા કરી પાટે બેઠા બેઠા નાતોના કબજાની વાતો ક્યાં

કરે છે. આજે પાંચ વરસ થયાં રોજની રોજ એનીએ કૂટ હું સાંભળ્યા કરું છું, પણ પરિણામ કાંઈ આવતું નથી. ઊલટા કબ્રિયા વધતા જાય છે, છતાં પણ એ એમાં ને એમાં પડ્યા રહે છે. કારણ કે માણસને કાંઈક કામ તો જોઈએ ને ? બીજું કાંઈ કામ ન હોય એટલે પછી કરે શું ? તેથી નવરા બેઠા બેઠા આખો દહાડો નાતોના કબ્રિયાની વાતો કર્યા કરે છે. મારી બાયડી મોટા ઘરની છોકરી છે, વળી થોડુંક ઉપરચોટિયું ભણેલી પણ છે, તેને કાંઈ છોકરાં-છૈયાં થતાં નથી, એટલે એ પણ આખો દહાડો નવરી બેઠી બેઠી પાનપટી ખાયા કરે છે અને વાતવાતમાં જેનીતેની સાથે મોઢું મરડયા કરે છે. મારી મા બિચારી ઘરના કામકાજનો બધો બોજો ઢસડયા કરે છે અને આ બાઈસાહેબ વારેવારે ખૂબ સાબુ-એ મોઢું ધોયા કરે, ચરીસામાં જોયા કરે, બાટલીમાંથી દવા પીધા કરે, પાડોશણો સાથે પાને રમ્યા કરે, જેનીતેની સાથે મિજાજ બગાડયા કરે, વારેવારે ચા પીધા કરે અને એ બધામાંથી નવરી થાય ત્યારે હિંડોળાખાટ ઉપર હીંચકતે હીંચકતે નાટકની ચોપડીઓ લઈને તેમાંથી રાગડા તાણ્યા કરે. કારણ કે મોટાના ઘરની દીકરી, વળી બાયડાઓને ભણવાનું ભણેલી, એટલે એ તો જાંટ ને વળી ઉકરડે ચડ્યું, પછી બાકી શું રહે ? તેથી એ બાઈસાહેબનો પણ બધો વખત નકામો જાય છે. મારા મોટા ભાઈ હમણું બે વરસ થયાં નોકરી વિનાના બેઠા છે, તે પણ બેચાર દિવસે કોઈ કોઈ અમલદાર પાસે આંટો મારી આવે છે, બાકીનો બધો વખત વારેવારે પેટ ઉપર હાથ ફેરવ્યા કરે છે, બાદી થઈ ગયાની ફરિયાદ કર્યા કરે છે, છોકરાંઓને રમાડ્યા કરે છે અને ભાભી સાથે કબ્રિયા કર્યા કરે છે. એમાંજ તેમનો બધો વખત ચાલ્યો જાય છે. મારી એક બહેન, એક કાકી ને એક નાનકડા ભાઈની વહુ એ ત્રણ બાળવિધવા અમારા ઘરમાં છે, તેઓનો વખત પણ સાવ નકામો જાય છે. કાકીનો વખત આખો દહાડો મંદિરોમાં રખડવામાં તથા ગામની કૂચલી કરવામાં, બહેનનો વખત પોતાના નસીબનો વાંક કાઢીને વાતવાતમાં આખો દહાડો મોઢું વાળીને રોયા કરવામાં તથા નાતજાતમાં આભડવા જવામાં અને ભાઈની વહુનો વખત અપવાસો કરવામાં, રિસાવામાં અને જીવાન પાડોશણો સાથે છૂપી છૂપી ઘુસપુસ કરવામાં જાય છે. ક્યારેક ક્યારેક તે ત્રણે જણીઓ થોડું થોડું ઘરનું કામકાજ પણ કરવા લાગે છે, પણ તે પોતાની

મરણ ઉપર; એની ઉપર કાંઈ ખાસ હુકમ થાય નહિ, કારણ કે એ તો વિધવા ! ! એટલે જાણે રાધાજીનો થોડો ખીરખાંડ ખાઈને છૂટ્યો. તેથી તેઓનો વખત પણ ફેગટ જાય છે અને હું પણ અગિયાર વાગે ઓફિસમાં જઈ છું ને સાંજે પાંચે પાછો આવું છું, તેથી સવારના ત્રણ કલાક ને રાતના ત્રણ કલાક મને પણ મળે છે. એ બધો વખત જેમતેમ કરીને હું પણ ગુમાવી દઉં છું; કારણ કે નજર આગળ કામ દેખાતું નથી, એટલે પછી કરીએ શું ?

૩૪-આપણા લોકો વખત કેમ ગુમાવે છે તેના દાખલા

મારા માસા છે તે એકલા છે, લોભી છે ને ચીકાશદાર છે, તેથી વ્યાજ આવે છે ને ખાય છે, એટલે આખો દહાડો સાવ નવરા હોય છે. વરસોનાં વરસો થયાં પોતાનો બધો વખત જેની-તેની હુકાને ઠાંસિયું વાળીને બેસવામાં ને જેનીતેની નિંદા કરવામાં કાઢે છે. મારી પાડોશમાં લાલોભટ્ટ રહે છે, તે સવારમાં ગામમાંથી લોટ માગી લાવે છે ને પછી આખો દિવસ સાવ નવરો બેઠો રહે છે ને ફળિયાનાં છોકરાંઓને ચીડવ્યા કરે છે ને તેઓને બૂંડું બોલતાં શીખવે છે. મારો એક દોસ્ત છે તે વૈદ છે, પણ તેનું વૈદકનું કામ બહુ ચાલતું નથી, બેયાર દહાડે કોઈક એકાદ માણસ દવા લેવા આવે, તેથી આખો દિવસ તેને કુરસદ હોય છે, પણ એ કુરસદને વખતે તે કાંઈ કામ કરતો નથી. મારા કાકાનો દીકરો એક દરબાર પાસે તેની મહેરબાનીના માણસ તરીકે રહે છે, તેથી તેને કાંઈજ કામ કરવાનું નહિ. માત્ર બેયાર દિવસે દરબારને સલામ કરી આવવી એજ તેનું કામ છે. તે આખો દિવસ નવરો રહે છે, છતાં પણ કાંઈ કામ કરતો નથી. મેં કહ્યું કે, તમને આટલી બધી કુરસદ મળે છે માટે કાંઈક બીજું કામ કરો ને ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, પ્રભુ રોટલો આપી રહે છે, ત્યારે નાહકની વધારે માથાકૂટ શા માટે કરીએ ? તેમ છતાં પણ જરૂર હોય તો કાંઈક કરીએ, પણ મારે લાયક એવું કાંઈ કામ મને દેખાતું નથી, તેથી આપણે તો આનંદમાં રહીએ છીએ ને ભગવાન પાસે એજ માગીએ છીએ કે, આવેને આવો આનંદ સદાય રાખજે ! અમારી બાબુના ઘરવાળો વેપારી છે, તેની એક નાનકડી હુકાન છે. તે એક માણસ ચલાવી શકે તેવી છે ને થોડાં વરસો ઉપર તે એકલોજ

ચલાવતો હતો, પણ હમણાં તેના ચાર છોકરા જીવન થયા છે. તે બધા છોકરાઓ તે નાની દુકાનમાં બેઠા રહે છે ને કામ કરવામાં વાદવિવાદ કર્યા કરે છે. તેથી બિલકુલ કામ બગડે છે ને એક જણના કામમાં ચાર જણા રોકાય એટલે પછી એ બધા તો સાવ નવરાજ હોય, તેથી ધિંગામસ્તી કર્યા કરે છે. કારણ કે ગામડાંના અજ્ઞાન જીવન છોકરાઓને તે બીજું શું સૂઝે ? તેથી એક વખત મેં એ મારા બુદ્ધા પાડોશીને કહ્યું કે, તમારા છોકરાઓને અહીં શા માટે રાખી મૂકે છે ? પરદેશ મોકલો. હવે તો એ જીવન થયા છે. લો, હું મારા હોસ્ત ઉપર લલામણુ લખી આપું. ત્યારે એ ડોસા-જીએ કહ્યું કે, હું મારા દીકરાઓને મારી નજર બહાર જવા દઉં નહિ. આપણે એવા લખેશરી થવું નથી. અહીં બેઠે બેઠે જીવન-બાજરાનો રોટલો ને મીઠું મળે એટલે બસ. છોકરાઓને પરદેશ મોકલતાં મારો જીવ ન ચાલે. એમ તો મારો બનેલી મસુવે છે, તે લખે છે કે ત્રણ વરસ છોકરાને મોકલો તો પાંચ હજાર રૂપિયા લઈ આવશે. પણ ન કરે નારાયણ ને કદી સારું માઠું થાય તો એ રૂપિયા શું કામના ? એ કરતાં પડેલડે ને ગાંડાઘેલા રહે તો પણ નજર આગળ સારા. આવા વિચારોને લીધે એ બુદ્ધો પોતાના છોકરાઓને પોતાની નાનકડી દુકાનમાં નવરા બેસાડી રાખે છે. અમારા ગામમાં પાણીનું દુઃખ છે, તેથી વરસાદનો એકજ પાક થાય. બાકી આઠ મહિના બધા બેઠૂતો લગભગ સાવ નવરા જેવાજ હોય અને તે એકજ ગામમાં નહિ, પણ આખા પરગણામાં. બોલો, હવે એ બધા શું કામ કરે ? તમે કહો છો કે, વખતનો સદુપયોગ કરો, વખતનો સદુપયોગ કરો અને કામ કરો, કામ કરો, પણ કામ લાવે ક્યાંથી ? તમે સ્વર્ગની જિંદગીની વાતો કરો છો પણ અમારી જિંદગી તો હજી આવી છે. મને હાએ હા કરતાં નથી આવડતું, હું તો જેવું નજરે ભેળું છું ને જાતે અનુભવું છું તે સાચેસાચું કહીશ. બોલો, હવે અમારે શું કામ કરવું ?

૩૫-કામ કરવું એટલે શું ?

એ સાંભળીને પાઠકે કહ્યું કે, બોલો ! શું કામ કરવું એમ પૂછો છો ? જેને કામ કરવું હોય તેને તો હજારો કામ છે, એટલુંજ નહિ પણ મને તો એમ લાગે છે કે, કરોડો જમાનાઓ થયા બધાં-

ડનાં દરેક રજકણો કાંઈક ને કાંઈક કામ કયાં કરે છે અને અનંત-કાળ સુધી દરેકે દરેક પરમાણુ કાંઈ ને કાંઈ કામ કર્યાજ કરશે. છતાં પણ જગતમાંથી એક ક્ષણ પણ કામ કરવાનું ખૂટવાનું નથી, પણ જેમ જેમ કામ કરતાં આવડશે તેમ તેમ ઊલટું નવું નવું કામ વધતુંજ જશે. કારણ કે કામ કરવું એટલે શું, એ તમને ખબર છે? કામ કરવું એટલે ચેતન્યને જગાડવું. કામ કરવું એટલે વસ્તુઓની કિંમત વધારવી. કામ કરવું એટલે તાંદુરસ્તીને ખીલવવી. કામ કરવું એટલે મનને ખોરાક આપવો. કામ કરવું એટલે ઇન્દ્રિયોનું ખળ વધારવું. કામ કરવું એટલે મગજની શક્તિઓને ખીલવવી. કામ કરવું એટલે અંતઃકરણની લાગણીઓને વધારવી. કામ કરવું એટલે બુદ્ધિને રમવાનું મેદાન આપવું. કામ કરવું એટલે પોતાનું આરિય સુધારવું, કામ કરવું એટલે પોતાના ભાઈબંધોને મદદ કરવી. કામ કરવું એટલે આપણા જીવને ઊંચે ચડાવવો. કામ કરવું એટલે દેશની સેવા કરવી. કામ કરવું એટલે ઈશ્વરના શુભ હેતુઓમાં મદદ કરવી. કામ કરવું એટલે જીવોના તથા ઈશ્વરના આશીર્વાદો મેળવવા. કામ કરવું એટલે પોતાની કિંમત વધારવી. કામ કરવું એટલે સૃષ્ટિનું સૌન્દર્ય વધારવું. કામ કરવું એટલે આત્માને ઊડવાને રસ્તો આપવો અને કામ કરવું એટલે કામણ (વશીકરણ) કરવું. આમ હોવાથી મહાત્માઓ તો એમજ કહે છે કે, કામ કરવું એ દેવ પૂજવા બરાબર છે. કારણ કે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું છે કે:—

સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિ લભતે નરઃ ।

(અ. ૧૮, શ્લો. ૪૫.)

પોતપોતાનાં કામો રૂઢી રીતે કરવાથી માણસો સારી રીતે સિદ્ધિ પામે છે. માટે કામની કિંમત સમજનારા જ્ઞાનીઓ તો એમજ કહે છે કે:—

× કામ કરોજી કામ, જગતમાં નહિ કાંઈ કામ સમાન.

કામજ પ્રજ્ઞા, કામજ વિજ્ઞા, કામજ શિવ ભગવાન,

જગતમાં નહિ કાંઈ કામ સમાન.

આવાં જિંદગીની સાર્થકતા કરનારાં અને સંસારમાં સ્વર્ગ લાવનારાં કામોની આપણને કિંમત નથી, તેથીજ આપણા સૌ લોકોની દુર્દશા છે અને તેથીજ આપણા દેશની પાચમાલી છે. માટે

× મિ, મલખારીનાં કાવ્યોમાંથી.

જેમ અને તેમ કામની કિંમત સમજીને આપણે સૌ ભાઈબહેનોએ ખૂબ કામ કરવું જોઈએ. કારણ કે ત્યારે આપણે કામ કરતાં શીખીશું ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે.

૩૬-કામની મહત્તા

એટલુંજ નહિ પણ મને તો એમ લાગે છે કે, કેઈ શોધક આપણને સોનાની ખાણો શોધી આપે તેથી આપણને જેટલો ફાયદો થાય તે કરતાં પણ જો કેઈ ઉદ્યોગી માણસ આપણા બંધુઓને કામ કરતાં શીખવી દે તો આપણને વધારે ફાયદો થાય. કારણ કે જો આપણને કામ કરતાં આવડે તો હીરા, માણિકની અને એ કરતાં પણ બીજી ઘણીએ કીમતી ચીજોની ખાણો આપણે મેળવી શકીએ. કેઈ મંત્રશાસ્ત્રી આપણી મરજી મુજબ વરસાદ વરસાવવાનો મંત્ર આપણને શીખવી દે, તો તેથી આપણને જેટલો ફાયદો થાય તે કરતાં પણ જો કેઈ દેશપ્રેમી વિદ્વાન આપણી પ્રજાને કામ કરવાનો મહામંત્ર શીખવી દે તો એથી આપણા દેશને વધારે ફાયદો થાય. કારણ કે જો આપણને કામ કરતાં આવડે તો વરસાદ વરસાવવા જેવા તો બીજા હજારો મંત્રો શોધી શકીએ. કેઈ બહાદુર વીર બહુ બહાદુરી કરીને પોતાના પરાક્રમથી આપણને ઘણી જાતની ગુલામગીરીમાંથી છોડાવે, તો તેથી આપણા દેશને જેટલો ફાયદો થાય તે કરતાં પણ જો કેઈ મહાત્મા આપણી પ્રજામાં આપણું કર્તવ્ય બજાવવાનો જોસ ભરી દે તો આપણા દેશને વધારે ફાયદો થાય. કારણ કે એક માણસ પોતાના જોરથી આપણને સ્વતંત્રતા અપાવે એ સ્વતંત્રતા કાંઈ આપણી લાયકાત વિના ઘણું વખત સુધી નહીં શકવાની નથી. એથી તો માત્ર એટલુંજ થાય કે, એક પાસેથી છૂટીએ પણ પાછા તરતજ બીજાની પાસે બંધાઈ જઈએ. અથવા તો એક બાબતમાં સ્વતંત્ર થઈએ પણ બીજી બાબતમાં પરાધીન થઈ જઈએ. કારણ કે આપણી પોતાની લાયકાત વિના બીજાનું જોર તે કેટલુંક કામ આવે? પણ જો આપણને કામ કરતાં આવડે, એટલે કે આપણું કર્તવ્ય બજાવતાં આવડે તો આપણે સ્વર્ગ સુધી-મોક્ષ સુધી અને છેક ઈશ્વર સુધી પહોંચી શકીએ. ત્યારે એવાં ઉત્તમ કામમાંથી આપણું પોતાનું કે આપણા દેશનું કલ્યાણ કરવું એમાં શું મોટી વાત છે? એ તો તદ્દન સ્વાભાવિક છે, છતાં પણ આપણને મુશ્કેલી લાગે છે તેનું કારણ એજ

છે કે, આ વાત આપણે જાણતા નથી કે, કામ એ એક સહેલામાં સહેલો કીમિયો છે. કામ એ સંસારમાં મનગમતું કૃણ આપનારું કલ્પવૃક્ષ છે. કામ એ આ જિંદગીમાં ધારેલું કૃણ મેળવી આપનારો પારસમણિ છે. કામ એ મનુષ્યોની કામધેનુ છે. કામ એ આ જગતમાં ચિંતામણિ છે. કામ એ એક જાતની મહાન વીજળી છે અને કામ કરવામાં કર્તવ્ય તથા પુરુષાર્થ એ બન્ને મહાન તત્ત્વો રહેલાં છે અને કર્તવ્યમાં તથા પુરુષાર્થમાં પરમાત્મા પોતે રહેલા છે. માટે કામ કરવું એ પરમાત્માની સેવા કરવા બરાબર છે અને પરમાત્માની સેવા કરનારો આત્મા પરમાત્મારૂપ જ થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે આત્મામાંથી પરમાત્મા થઈ જવું એ બધું શામાંથી? માત્ર કામ કરવામાંથીજ. માટે આપણા પોતાના કલ્યાણ સારુ, આપણા બંધુઓના ભલા સારુ અને આપણા દેશના કાયદા માટે સ્વર્ગની જિંદગી લોગવવા સારુ આપણા બંધુઓને ભલાં કામો કરવાનું અમે કહીએ છીએ. કારણ કે આપણા દેશના હાલના લોકો જેવી સમજવી જોઈએ તેવી કામની કિંમત સમજતા નથી. તેથીજ આપણા દેશના ને આપણા લોકોના ખૂરા હાલ છે. માટે હવે જેમ બને તેમ આપણા દેશના લોકો કામ કરતા થાય એ પ્રમાણે આપણે કરવું જોઈએ.

૩૭-અમે શું કામ કરીએ? તેનો ખુલાસો

તમે કહો છો કે અમે શું કામ કરીએ? કામજ કયાં છે? પણ ભાઈ જેને કામ કરવું હોય તેને માટે તો હજારો કામ છે. કુરસદને વળતે તમને જે ગમતાં હોય તે દેશના કલ્યાણનાં સારાં સારાં પુસ્તકો તમારા પાઠોશીઓને વાંચી સંભળાવો. એ કામ તમારાથી બની શકે એમ છે કે નહિ? તમારી વહુ બહેલી છે, તેથી તે તમારા સારા વિચારો જલદીથી સમજી શકશે. વળી તે મોટા ઘરની દીકરી છે, તેથી થોડાઘણા પૈસા પણ ખરચી શકશે; અને તેને માનપાન મેળવવાનો પણ શોખ હશે, માટે તેને સમજાવીને તમારા ઘરમાં સ્ત્રીઓની બપોરની શાળા કઢાવો એટલે તે વધારે સારી રીતે લખવા-વાંચવામાં ધ્યાન આપશે. એ પછી ભરતાં-ગૂંથતાં પણ તેને શીખવું પડશે અને તે નાટકનાં ગાયનોના રાગડા તાણે ત્યારે સાંભળવા સારુ વગર તેડચે પાંચદસ પાંચાશણો ભેળી

થઈ જતી હશે, તે બધી બાઈઓ એ બપોરની શાળાનો લાભ લેશે. બોલો, એ કામ તમારાથી બની શકે એવું છે કે નહિ? તમારા બાપાએ રાજ્યની નોકરી કરેલી છે અને પોતાની આબુબાબુના સૌ લોકો ઉપર હુકમો ચલાવવાની તેમને ટેવ પડી ગયેલી છે, તેથી બુદ્ધા થયા છતાં હજી પણ તેઓને પટેલાર્થ કરવી ગમે છે, માટે તમે તેમને એ જાતનું કામ આપો, એટલે તે પોતાની મેળે નાતોની નકામી ખટપટો છોડી દેશે. તેમને કહો કે બાપા! આપણા ગામમાં એક લાયબ્રેરીની જરૂર છે અને તમારી લાગવગ બહુ મોટી છે, માટે જો તમે મન ઉપર લો તો એ કામ થઈ જશે ને તમારું નામ રહી જશે. આવી રીતે જરા સમજવીને વાત કરો, એટલે એ તમારા વિચારને મળતા થઈ જશે. કારણ કે એવા લોકોને પોતાના નામનો, માનનો, અધિકારનો ને હુકમ ચલાવવાનો બહુ શોખ હોય છે. સુકાન વિનાના વહાણના જેવાં તેઓનાં મન હોય છે, તેથી જે બાબુ પવન લાગે તે બાબુ ફોર્યાર્થ જાય છે. દુનિયામાં મોટો ભાગ એવોજ છે અને એ લોકો પણ કાંઈક કામ કરી જાય એવા હોય છે. પણ એવા લોકોની પાસેથી કામ લેતાં આવડે એવા માણસો આપણા દેશમાં નથી, એજ મોટી મુશ્કેલી છે. કારણ કે પોતાના સ્વભાવને ગમે એવી સારી વસ્તુઓ મળે ત્યાંસુધી માણસનું મન ખાસ ચાહીને હલકી વસ્તુઓમાં જતું નથી, પણ જ્યારે તેનાં કુદરતી વલણને અનુસરતું ઉત્તમ કામ સહેલાઈથી ન મળે ત્યારેજ તે હલકી બાબતોમાં ઊતરે છે. માટે આપણે આપણા દેશને જલદીમાં જલદી આબાદ કરવો હોય અને આપણા બંધુઓને સુખી કરવા હોય તો માણસોને તેઓના કુદરતી સ્વભાવ પ્રમાણે કામ અપાવવાની આપણે સૌએ ખાસ તજવીજ કરવી જોઈએ. જો એટલું બધું ન બની શકે તો પોતાના ઘરમાં, સગાંવહાલામાં, ભાઈબંધદોસ્તોમાં, પાડોશીઓમાં, નાતમાં અને ગામમાં જ્યાં જ્યાં બની શકે ત્યાં ત્યાં પોતાની બુદ્ધિનો, પોતાના મનનો, પોતાના શરીરનો અને પોતાની લાગવગનો ઉપયોગ કરી લોકોને તેઓની લાયકાત પ્રમાણે કામ આપવાની ખાસ મહેનત કરવી જઈએ, કારણ કે આપણા પોતાના અને આપણા દેશના કલ્યાણનું એજ મુખ્ય સાધન છે.

તમારા બ્યાજખાઉ ચીકાશદાર લોભિયા માસાને કહો કે, બ્યાજ ખાવામાં તમને બહુ થોડા પૈસા મળે છે, પણ જો હાથે

ચલાવવાની શાળો મંગાવો અને તે આપણા ગામના આઠ મહિના નવરા બેસી રહેનારા ખેડૂતો પાસે ચલાવરાવો તો તમને વ્યાજ ખાવા કરતાં બેવડો-ચોવડો વધારે નફો થશે. ગરીબ લોકોને પણ મદદ મળે અને ગામમાં નવો હુન્નર ચાલતો થાય. આવી રીતે સમજાવો ને લાગુ રહો, એટલે થોડા વખતમાં એ કામ થઈ જશે.

૩૮-વિધવાઓને દિલાસો મેળવવાના ઉપાય

રોવામાંજ જિંદગી ગાળતી તમારી વિધવા બહેનને કહો કે, બહેન! બહુ દહાડા સુધી રોયાં, હવે તો કાંઈક જિંદગીની સાર્થકતા થાય તેમ કરો. વિધવાપણાનું દુઃખ જેમ તમારાથી નથી ખમાતું, તેમજ આપણી બીજી લાખો વિધવા બહેનોથી પણ એ નથી ખમાતું, માટે તેઓનું દુઃખ ઓછું થાય તેમ કરો અને તેઓનાં આંસુ લૂછો, એટલે તમારાં આંસુ પણ લુછાશે. કાકીને ભક્તિનાં પદો ગાતાં આવડે છે, તમને ભરવા-ગૂંથવાનું કામ આવડે છે અને નાની ભાભીને બહુ સારી રીતે લખતાં-વાંચતાં આવડે છે, માટે તમે ત્રણે જણાં મળીને વિધવાઓને મદદ કરનારી એક મંડળી કાઢો. એ માટે આપણા નવા ઘરમાં હું તમને જગ્યા આપીશ. ત્યાં તમે આપણા ગામની જુવાન વિધવા બહેનોને ભરતાં-ગૂંથતાં શીખવો, ભાભી લખતાં-વાંચતાં શીખવે અને કાકી ધર્મનાં કીર્તનોથી તેઓનાં મનને શાંતિ આપે. એ પછી હું મારા મિત્રને કહીને તમારી મંડળીને ભરવા-ગૂંથવાનું, સીવવાનું, લખવાનું વગેરે આપણી વિધવા બહેનોથી સહેલાઈથી બની શકે એવું કામ અપાવ્યા કરીશ. તેથી નિરાધાર ગરીબ બહેનો દર મહિને પોતાની કુરસદ પ્રમાણે ને પોતાની હોશિયારી પ્રમાણે બેચાર રૂપિયા ભતમહેનતથી મેળવી શકશે. એથી તેઓને ખર્ચમાં મદદ થાય, વખતનો સારો ઉપયોગ થાય, અફસોસ કર્યા કરવાને બદલે કામકાજમાં મન ગૂંથાય અને અરસપરસ એકબીજાની મદદ મેળવવાથી સૌને કાંઈ કાંઈ ફાયદો થાય. માટે બહેન! હવે રોવામાંજ પડ્યાં રહો મા, પણ જિંદગીની સાર્થકતા થાય એમ કરો. એ તમે આવી રીતે એકબીજાને મદદ કરવાની શરૂઆત કરશો, તો તમારો દાખલો બેઠને બીજે ઘણે ઠેકાણે એ કરતાં બીજાં ઘણાં વધારે સારાં કામો થશે અને એમાંથી પણ તમને

થોડું ઘણું પુણ્ય મળશે. કારણ કે આપણે ત્યાં એ જાતનાં પ્રથમ બી વાવનાર તમે ગણાશો. માટે તમને વધારે પુણ્ય થશે. બોલો, ઘરમાં બેસીને રોયા કરવા કરતાં અને ઠેકાણે ઠેકાણે આબડવા જવા કરતાં શું આ કામ સારું નથી ? દુઃખનાં અને સ્વાર્થનાં આંસુઓ પાડ્યા કરવાં તથા જીવને રિખાવ્યા કરવો એથી તમારું કલ્યાણ થશે કે પ્રભુને વહાલાં લાગે એવાં પરમાર્થનાં કામો કરવાથી તમારું કલ્યાણ થશે ? એનો જરા વિચાર તો કરો બહેન ! હવે તમારાથી રોવાય નહિ, કારણ કે તમે વિધવા થયાં ત્યારથી ગૃહસ્થાશ્રમનો મોટો બોલો તમારી ઉપરથી પ્રભુએ ઉતારી લીધો છે અને તેને બદલે પોતાની સેવામાં તેણે તમારો અંગીકાર કરી લીધો છે. માટે હવે તો પ્રભુપ્રીત્યર્થે તમારે સૌની સેવા કરવી જોઈએ. સૌનાં આંસુઓ લૂછવાં જોઈએ. બીમારોની સારવાર કરવી જોઈએ. ગરીબોને મદદ કરવી જોઈએ, અનાથોને માટે બીબા માગવી જોઈએ. ગામનાં ગરીબ માણસોને ત્યાં મંદવાડ વખતે ઉજાગરા કરવા જોઈએ. મરકી, કોલેરા કે એવાજ બીજા કોઈ ચેપી રોગના વખતમાં જ્યાં જતાં સૌ કોઈ બીતાં હોય ને ગરીબોને મદદ મળતી ન હોય, તેવે વખતે એવા નિરાધારોની સારવાર કરવા સારુ એવી લયની જગ્યામાં તમારે નીડરપણે જવું જોઈએ. તમારી બહેનોનું લલ્લું થાય એમ કરવું જોઈએ અને જગતમાં પ્રભુનો મહિમા વધે એમ તમારે કરવું જોઈએ. કારણ કે પોતાની સેવામાં પ્રભુએ તમને અંગીકાર કરેલાં છે. માટે દુનિયાદારીના નજીવા સ્વાર્થ તથા વિકારોની તૃષ્ણિને અર્થે રોવાને બદલે હવે તમે પરમાર્થને અર્થે રોતાં શીખો. તમારી લાખો દુખિયારી વિધવા બહેનોને માટે રોતાં શીખો. આપણા રસાતળમાં ચાલ્યા જતા પરાધીન દેશને માટે રોતાં શીખો. આપણા કરોડો બંધુઓ રોટલાના ટુકડા વિના તરફડી તરફડીને મરી જાય છે તેઓને માટે રોતાં શીખો. દર સાલ આપણા હજારો બંધુઓ પરધર્મમાં વટલી જાય છે તેઓને માટે રોતાં શીખો. આપણા સૌ બંધુઓ ઘણી ઘણી જાતની સાવ નકામી શુદ્ધામગીરીઓમાં ફસાઈ રહેલા છે તેઓને માટે રોતાં શીખો અને આપણા દેશમાં તથા આપણા લોકોમાં જે જે જાતની મહાન ખરાબીઓ છે તેઓને માટે રોતાં શીખો; કારણ કે સેવા કરવા માટે પ્રભુએ તમને ચૂંટી કાઢેલાં છે, માટે હવે તો સૌની ઉપર હેત રાખવું, સૌની સાથે ભલાઈ કરવી, તથા

સૌ જીવોના સુખ માટે તરફડવું અને ખમી ખાવું, કડવો ઘૂંટડો ગળે ઉતારી જવો, પોતાને માટે બહુ દરકાર રાખવી નહિ અને અને જેમ પ્રભુ રાખે તેમ રહેવું એજ તમારું કામ છે. બહેન હવે તો ચાહવું ને સહેવું એજ તમારો મહામંત્ર હોવો જોઈએ. આવી રીતે તમારી બહેનને સમજાવો અને તમારાથી બની શકે તે થોડીઘણી શરૂઆતની મદદ આપો; એટલે મારી ખાતરી છે કે, રોવામાં જિંદગી ખોઈ નાખવાને બદલે તે બહેનો સમજણપૂર્વક ભલાં કામો કરવામાં પોતાની જિંદગી ગાળવા લાગશે.

૩૯-જુદા જુદા માણસોને સમજાવવાની જુદી જુદી યુક્તિઓ

તમારા આજસુ પાડોશી લાલાભટ્ટને કહો કે, મોટી ઉંમરના ખેડૂતો તથા કારીગરો નવરા હોય તેઓને રાતે આઠથી દશ સુધી બે કલાક લણાવો ને લખતાં-વાંચતાં શીખવો તો દર ચાર માણસે મહિને એક રૂપિયા તમને પગાર આપું. એટલે જો સોળ માણસ લણવા આવે તો તમને ચાર રૂપિયા પગાર મળે, સમજાવી સમજાવીને ચાળીસ માણસોને લણાવો તો દસ રૂપિયા પગાર મળે અને સાઠ માણસોને લાવો તો પંદર રૂપિયા પગાર મળે. ભટ્ટજી મહારાજ! જરા વિચાર તો કરો કે, ગામમાં લોટ માગ્યા કરવામાં શું વળશે? બે કલાકના કામમાં ઘેર બેઠે પંદર રૂપિયા મળે એ કાંઈ થોડું છે? આપણા ગામમાં પાંચસો ઘરની વસ્તી છે, તેમાં પચાસ સાઠ માણસને લણવા માટે સમજાવી લેવા એમાં શું મોટી વાત છે? જો આ વાત એ લાલોભટ્ટ અથવા બીજો કોઈ કપૂલ કરે તો મને કહેજો, એટલે એક ગૃહસ્થ સાથે હું તમને મેળવી આપીશ. તે આવાં કામોમાં પૈસો ખરચવા બહુ ખુશી છે, પણ તે કહે છે કે, સાચી લાગણીથી કામ કરવાવાળા લાયક માણસો મને મળતા નથી.

તમારા હોસ્ત માખીમાર વૈદરાજને કહો કે, તમે તમારી આજુ-બાજુનાં ગામડાંઓમાં ફરીને ત્યાંના જંગલી ગામડિયા લોકો જે જે દરદો ઉપર જે જે દવાઓ વાપરે છે, તે અનુભવી દવાઓની નોંધ કરો. કારણ કે ગોવાળિયાઓ, ભરવાડો, બાવાઓ, ખેડૂતો તથા કેટલીક બાઈઓ બહુ અકસીર દવાઓ જાણે છે. એ દવાઓ બહુ સહેલી, સસ્તી ને તરત ફાયદો કરે એવી હોય છે; એટલુંજ નહિ

પણ ઘણી વાર હજારો રૂપિયા ખરચવા છતાં જે રોગો નથી મટી શકતા, તેવા ભયંકર રોગો પણ વગર દોઢિયાની દવાથી એ લોકો મટાડી દે છે; અને તેમ છતાં આખા વૈદકશાસ્ત્રમાં એ દવાની નોંધ હોતી નથી. માટે એવા લોકો પાસેથી એવી અનુભવી દવાઓનો સંગ્રહ કરો. એટલે ધીરે ધીરે એ પુસ્તક છપાવવાની અમે તમને સગવડ કરી આપશું. વળી આ કામ માટે તમે જે જે ગામમાં જાઓ ત્યાં ત્યાં જે ગરીબ દરદીઓ હોય તેઓને મફત દવા આપજો. એ દવાનું ખીલ જેમ અને તેમ દેશદાઝને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રમાણિત-કપણાથી કરજો એટલે તે અમે ચુકાવી આપીશું. આમ કરવાથી એ વૈદને ફાયદો થશે, લોકોને દુઃખને વખતે મદદ મળશે, નાશ પામતી અનુભવી દવાઓની નોંધ જળવાશે, કોઈક બહુ ગુણી માણસો મળી આવશે અને ખીલ પણ એમાંથી ઘણાએ ફાયદા થશે. તેથી એ વૈદને સમજવો. એને પણ પૈસા તથા માન મળશે, માટે હું ધારું છું કે ખુશીથી તે આ યોજના કબૂલ કરશે.

૪૦-રાજ્યોને સમજાવવાની યુક્તિ

તમારા કાકાનો દીકરો દરબારને સલામ ભરી આવે છે ને પગાર ખાય છે, તેને ધર્મ ઉપર બહુ પ્રેમ છે, માટે તેને કહો કે, તમે એકલા બેઠા બેઠા યોગવાસિષ્ઠ વાંચ્યા કરો ને મનમાં મનમાં રાજી થાય કરો એમાં શું વળે? તમે તમારે ઘેરે અથવા કોઈ મંદિરમાં સત્સંગની મંડળી કાઢો અને એ મંડળી મારફત ઘણા માણસોને તમારા જ્ઞાનનો લાભ મળે તેમ કરો. રાતને વખતે લોકો નવરા હોય છે ને કાંઈ કામકાજ ન હોવાથી ગમેતેમ આડાં-અવળાં ગપ્પાં માર્યા કરે છે, તેમાંથી ઘણા લોકો તમારા સત્સંગનો લાભ લેશે. તેથી તેઓને રાજી કરવા સારુ અને તમને ગમતા હોય તે વિચારો એ લોકોના મગજમાં ઉતારવા સારુ તમારે ખાસ મહેનત કરવી પડશે; એથી તમારું જ્ઞાન વધતું જશે અને ઘણા લોકોને પણ બહુ ફાયદો થશે. માટે તમારી કુરસદનો આવો સારો ઉપયોગ થાય તેમ કરો. એ સિવાય દરબાર પાસે ઘણું કરીને એવીજ વાતો નીકળે છે કે, આપ નામદાર સાહેબનો ઘોડો બહુજ સારો છે, એના જેવો આખા હિંદુસ્તાનમાં ખીલે કોઈ પણ ઘોડો નથી, આપની મોટરની ખૂબી પણ ઓરજ છે, મુંબઈમાં આજે મોટર ઠેકાણે ઠેકાણે થઈ ગઈ છે પણ કોઈ પાસે

આવી સરસ મોટર નથી, આપનો મહેલ ખંધાય છે એ પણ બહુ ભારે કામ થાય છે, આજના વખતના ઇજનેરો પણ હોશિયાર તો બહુ હો! બાણે ઇન્દ્રપુરીજ ખડી કરી દે છે. એ મહેલમાં જ્યારે રંગ થઈ જશે ને ફર્નિચર ગોઠવાઈ જશે ત્યારે દેવતાઈ મહેલ બની જશે. બાપુ! બંદૂકનો અભ્યાસ પણ આપનો બહુ ભારે છે હો! મેં જ્યારે એ ચિત્તાને જોયો ત્યારે હું તો તેને વાગેલો આપનો ઘા જોઈનેજ ખુશખુશ થઈ ગયો. એવી સીધી ગોળી વાગી'તી ને એવી આરપાર ગઈ હતી કે, એ જોઈને મોટા મોટા શિકારીઓ પણ અજબ થઈ જાય. બાપુ! કુંવરસાહેબની ચતુરાઈ પણ ભારે છે હો! હજી ત્રણ વરસના છે પણ એમની હોશિયારી જોઈએ તો એમની પાસે આપણી અછલ કામ ન કરે. હા, પણ એમાં નવાઈ શું? મોરના ઈંડાના ચિતરામણમાં તે કાંઈ ખામી હોય? મોટાનાં નસીબ જ મોટાં હોય. આવી આવી ખુશામતનીજ વાતો ત્યાં થાય છે ને તમે ત્યાં બેઠા બેઠા સાંભળ્યા કરો છો ને હાએ હા કયાં કરો છો પણ વચમાં વચમાં પ્રસંગોપાત્ત કાંઈ વાત ઉપર વાત લાવીને એમ કહી લો કે, બાઈબલનો ફેલાવો કરનારી મંડળીએ સાડીત્રણસો જાતની ભાષામાં બાઈબલનું ભાષાંતર કરાવ્યું છે, ને દરવરસે તેની લાખો નકલો દરેક મુલકમાં મફત આપે છે, પણ આપણા ધર્મનાં પુસ્તકો માટે કોઈ એમ કરે છે? જુઓને, પેલા અમેરિકાના કરોડપતિએ ત્રણ કરોડ રૂપિયા ગામડાંઓમાં લાયબ્રેરીઓ કાઢવા માટે આપ્યા! શું આપણે ત્યાં રાજ્યો ને શ્રીમંતો નથી? ઘણાએ છે, પણ આવાં ભલાં કામોમાં કોઈ છ દોકડા પણ આપે છે? કોઈ ગામડામાં માણસ મરવા પડ્યો હોય ને તેથી તેની પાસે પાઠ કરવા સારું ગીતાને શુટકો જોઈતો હોય તો એ પણ ત્યાં મળે ખરો કે? કહો કે નહિ-જ. ત્યારે બીજાં પુસ્તકોની તો આશાજ ક્યાંથી? અને સારાં પુસ્તકોના ફેલાવા વિના અજ્ઞાન જાયજ ક્યાંથી? ને અજ્ઞાન મટયા વિના દેશની ઉન્નતિ થાયજ ક્યાંથી? પણ જુઓને, હજી સુધી કોઈની આંખો જીઘડે છે? ને કોઈ નાનાં ગામડાંઓમાં સો-બસો રૂપિયાનાં જરૂર જેટલાં થોડાં પુસ્તકોની નાની નાની લાયબ્રેરીઓ પણ કાઢે છે? આપના રાજ્યમાં જો આપ એ કામ શરૂ કરો તો સૌ ઠેકાણે આપની વાહ વાહ થઈ જાય, રૈયતને પણ બહુ ફાયદો થાય અને આપનો દાખલો જોઈને બીજા રજવાડાઓ પણ પોતા-પોતાના રાજ્યનાં ગામડાંઓમાં એ પ્રમાણે નાની નાની લાયબ્રેરીઓ

કાઢે તો થોડા વરસમાં દેશને મોટો ફાયદો થયા વિના રહે નહિ. એ પછી વળી બેચાર દિવસે વાત કાઢવી કે લાંબા તારનું રૂંદ આપણા મુલકમાં પણ થઈ શકે છે અને એની બેવડી કિંમત ઊપજે છે. સરકારી ખાતાના અમલદારોએ અખતરાઓ કરીને ખાતરી કરી છે કે, એ લાંબા તારનો ઇન્જિનિયરનું રૂંદ આપણા દેશમાં બહુ સારી રીતે ઊગી શકશે ને એથી દેશને બહુ મોટો ફાયદો થશે. એ ઉપરથી અમદાવાદનો એક શેઠિયો તો ગરીબ ખેડૂતોને એ કપાસનાં બી વાવવા સારું મદત આપે છે. જો અહીં પણ કાંઈ એવી તજવીજ થાય તો રાજની ઊપજ વધી જાય ને ખેડૂતોને પણ બહુ ફાયદો થાય. વળી આજના વખતમાં એ બી મંગાવવાં, તે બી વાવવાને લાગતી હકીકતો જાણવી કે એ ખાતાનાં અનુભવી માણસો મેળવવાં એમાં કાંઈ મુશ્કેલી નથી. માત્ર કામ લેવાવાળા માણસો જોઈએ. એ બાબતમાં તો આપણા દીવાન સાહેબ બહુ હોશિયાર છે, માત્ર આપના હુકમનીજ ખોટ છે. એ પછી વળી કેઈ વખત એમ વાત કાઢો કે, ફક્ત ત્રીસ વરસમાં જાપાન એટલું બધું કેમ સુધરી ગયું? એ બાબત ઉપર એક પ્રોફેસર કહે છે કે, જાપાનમાં નાતોનાં અને ધર્મનાં ગેરવાજબી બંધનો નથી. તેથીજ જાપાનીઓ જલદી સુધરી શક્યા છે. માટે આપણા દેશની પણ જલદી ઉન્નતિ કરવી હોય, તો આપણે જેમ અને તેમ નાતોનાં બંધનો ઓછાં કરવાં જોઈએ અને અસલના વખતના ઋષિઓનો ઉદાર ધર્મ પાળવો જોઈએ. સાધારણ માણસો આવી ગંભીર બાબતો કહે તે લોકો માને નહિ, પણ જો કોઈ મોટા માણસો આ વાતો કહે તો તેની કાંઈક પણ અસર થાય. માટે થોડા દહાડામાં અહીં શંકરાચાર્ય પધારવાના છે, તેને જો આપ સાહેબ કહો કે, પ્રાચીન ઋષિઓના વખતમાં કેટલી નાતો હતી અને એ નાતોનો અરસપરસ કેવો સંબંધ હતો? બ્રાહ્મણો બીજા વર્ણોના હાથની બનાવેલી રસોઈ જમી શકતા કે નહિ? અને ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર વગેરે બીજા વર્ગની કન્યા સાથે પરણી શકતા કે નહિ? એ બાબતો ઉપર બેચાર ભાષણો આપો તો સારું. તો જરૂર તે આપની સલાહ માનશે અને એથી ઘણા લોકોને બહુ ફાયદો થશે.

એ પછી કેઈ વખત એમ કહો કે, જર્મનીની હુન્નરશાળાઓની હકીકત બહુજ અજબ થવા જેવી છે. કારણ કે કેટલી બધી શાળાઓ, કેટલા બધા વિદ્યાર્થીઓ, કેટલા બધા પ્રોફેસરો રસા-

યશી પ્રયોગ કરવાનાં કેટલાં બધાં સારાં સાધનો, રાજ્ય તરફથી કેટલી બધી મોટી મદદ અને નવી નવી હુન્નરકળા તરફ લોકોનો કેટલો બધો શોખ ! ! જર્મની આટલું બધું વધી ગયું તેનું કારણ બીજું કાંઈજ નહિ પણ ત્યાંની હુન્નરશાળાઓએજ તેને વધારી દીધું છે. માટે આપણે ત્યાં પણ ઠેકાણે ઠેકાણે હુન્નરશાળાઓ થાય તો કેવું સારું ? પણ અફસોસ એજ છે કે, રાજ્યની મદદ વિના લોકો કાંઈ કરતા નથી. માટે આ કામને શરૂઆતમાં જો આપ જરાક ટેકો આપો, તો પછી ધીરે ધીરે એ કામ લોકો ઉપાડી લેશે ને થોડા ખર્ચમાં એ મોટું કામ થઈ જશે. આપની વર્ષગાંઠને દિવસે અથવા ગવર્નર સાહેબ પધારવાના છે ત્યારે તેમને હાથે આવું એકાદું મોટું કામ કરાવાય તો એ બહુજ ખૂબીની વાત થઈ પડે.

આવી રીતે ઘણા પ્રસંગોએ તમે તમારા દરબાર સાહેબને ઘણી જાતની ભલી સૂચનાઓ આપી શકો અને એથી જલદી તે તમારી ઉપર રાજ થાય અને કોઈ કોઈ વખત એમાંથી કાંઈક કાંઈક ભલાં કામો પણ થઈ જાય. કદી કાંઈ ન થાય તોપણ એવા મોટા માણસના મનમાં આવા સારા સંસ્કારો પડતા જાય એ પણ કાંઈ નાની વાત નથી. માટે બીજું કાંઈ ન બને તોપણ પ્રભુ-પ્રીત્યથે શુભ બીજ વાવવાનું કામ તો કર્યા કરો. એની અસર કાંઈ ફાગટ જવાની નથી.

૪૧-બધી જાતની સામગ્રી તૈયાર છે, હવે તો માત્ર કામ કરનાર માણસોનીજ ખોટ છે

ભાઈ ! આવી રીતે જો લોકોને સમજાવી સમજાવીને કામ લઈએ અને તેઓનો અધિકાર જોઈ જોઈને જો તેઓને કામ સોંપીએ તો થોડાજ વખતમાં ઘણાંજેજરનાં કામો થઈ જાય અને તેથી લોકોને તથા દેશને બહુ મોટો ફાયદો થાય. આપણા દેશમાં કામની તો કાંઈ ખોટજ નથી. માત્ર જરાક વધારે સારી લાગણીથી અને થોડા-ઘણા પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને કામ લેતાં આવડવું જોઈએ. જો એવી રીતે સાદી સમજ વાપરીને કામ લેનારાઓ નીકળે, તો થોડાંજ વરસોમાં આપણે ઘણુંજે કામ કરીને દેશનું બહુજ ભલું કરી શકીએ તેમ છીએ.

૪૨-આપણાથી બની શકે તેવાં સહેલાં સહેલાં પરમાર્થનાં કામો

એક તરફ દેશના ઘણા બાગોમાં ઘણા માણસોને ધંધારોજગાર મળતો નથી, તેથી છતી હોશિયારી ને કામ કરવાની પૂરતી લાયકાત છતાં તે બાપડાઓ ભૂખે મરે છે, ત્યારે બીજી તરફ ઘણાંએ ખાતાંઓમાં લાયક માણસો જોઈએ છે પણ તે મળતા નથી, તેથીજ એ ખાતાંઓને મોટી નુકસાની લોગવવી પડે છે. માટે કોઈ આગેવાન સફળદસ્થ રોજગાર વિનાના માણસોને કામે લગાડનારી મંડળી ઊભી કરે તો શું એ પુણ્યનું કામ નથી? શું એ ખાતાંને લાગણીવાળા બુવાનિયાઓ, પરમાર્થી શેઠિયાઓ, રીટાયર્ડ થયેલા વૃદ્ધ લલા પુરુષો, સેવા કરવાની ઇચ્છાવાળી લલી બાઈઓ, બહુતા વિદ્વાનો, દેશનું કલ્યાણ ઇચ્છનાર છાપાવાળાઓ અને જેને માણસોનો ખપ છે, તે બુદ્ધાં બુદ્ધાં કારખાનાંવાળાઓ આવા અગત્યના ખાતાંને મદદ નહિ કરે? હું ધારું છું કે, જરૂર સારી મદદ મળી શકે અને એથી ઘણા લોકોને કાયદો થાય.

ઘણીએ ભિખારણો પોતાનાં ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર છોકરાંઓને પોતાની સાથે લઈને ઠેકાણે ઠેકાણે ભીખ માગે છે ને એ છોકરાંઓનો ભવ બાળે છે. તે છોકરાંઓને જો કોઈ અનાથાશ્રમમાં મોકલવાની મહેરબાની કરે તો શું એ દયાનું કામ નથી? અને એવા બનાવ કાંઈ થોડા છે? લાખો ભિખારીઓ એ પ્રભાણુ રખડે છે. તે લોકોને જો કોઈ સમભવનાર નીકળે અને એ લોકોને ખાતરી કરી આપે કે, અનાથાશ્રમમાં તમારાં છોકરાંઓને કોઈ જાતનું દુઃખ નહિ થાય, પણ ઊલટા તેઓ ખાધેપીધે, લૂગડેલત્તે અને રહેવાની બાબતમાં સુખી થશે તથા બહુગણીને ધંધારોજગાર શીખશે ને મોટા થયે કોઈ સારાં કામ ઉપર લાગી જશે, તો જરૂર એ લોકો પોતાનાં છોકરાંઓને ખુશીથી અનાથાશ્રમમાં મોકલે. એથી વખત જતાં કેટલા બધા ભિખારીઓ ઓછા થઈ જાય અને દેશીને કેટલો બધો ફાયદો થાય, એ ખ્યાલ તો કરો!

હરદ્વારમાં, કાશીમાં, પ્રયાગમાં, મથુરામાં, નાશિકમાં, દ્વારિકામાં અને એવાંજ બીજાં તીર્થોમાં તથા મોટાં શહેરોમાં કેટલાં બધાં સદાવ્રતો છે ને કેટલાં બધાં મંદિરો છે અને એ બધાંમાં દર સાલ કેટલું બધું ખર્ચ થાય છે ને તેમ છતાં તેનો કેવો ફરુપયોગ

થાય છે, એ તમે જાણો છો ? જે થોડાક ડાહ્યા આગેવાન માણસો એ બાબતોમાં સુધારો કરવાનું મન પર લે ને એ કામ પાર ઉતારવામાં કમર કસે, તો જે સદાવ્રતો લઠપઠ જેવા રંગીચંગી મૂખાંઓ ખાઈ જાય છે, તે સદાવ્રતો અનાથ બાળકોના તથા લાયક વિદ્યાર્થીઓના ઉપયોગમાં આવી શકે અને મંદિરોમાં જે પૈસા રંગરાગમાં ને મોજશોખમાં ઊડી જાય છે, તેજ પૈસામાંથી ધર્મની ઉન્નતિ થાય તેવાં કામો કરી શકાય ને એમાં કંઈ બહુ મુશ્કેલી નથી; કારણ કે આવી બાબતોમાં હવે લોકલાગણી જાગૃત થતી જાય છે. આપણા દેશના લોકો પોતાનાં દુઃખો ને પોતાની પોલો સમજતા જાય છે, ઉત્સાહી જીવાનિયાઓ આવી બાબતોમાં મદદ આપવા તૈયાર થતા જાય છે અને નામદાર સરકાર પણ આવી બાબતોમાં સુધારા કરાવવામાં રાજી છે. એટલે આવી બાબતોમાં આપણે બહુ સહેલાઈથી ઘણુંએ કામ કરી શકીએ તેમ છીએ, પણ હજી આપણામાંથી જેટલા જોઈએ તેટલા કામ કરવાવાળા માણસો નીકળતા નથી એજ મોટો વાંધો છે.

૪૩-ખેતીવાડીમાં તથા બીજાં ઘણાં ખાતાંઓમાં સુધારા કરવા માટે હજી મોટું મેદાન છે

લાઈ ! જેને કામજ કરવું હોય તેને માટે તો આવી જાતનાં બહુજ ઉપયોગી હજારો કામો કરવા જેવાં છે. જેમકે જે ખેતીવાડીનાં ખાતામાં જોઈએ તો અજ્ઞાન ખેડૂતોને સુધરવા એ મોટામાં મોટું કામ છે. ઉદ્યોગી ખેડૂતોને નહેરોની તથા કૂવાઓની સગવડ કરી આપવી એ બહુ જરૂરનું કામ છે. ગરીબ ખેડૂતોને નવી નવી જાતનાં બિયાં મફત પૂરાં પાડવાં ને તેનું વાવેતર કરવાની રીત તથા તેના ફાયદા સમજાવવા એ બહુ અગત્યની વાત છે. આપણા દેશના ખેતીવાડી ખાતામાં સુધરેલી ઢબનાં એજારો દાખલ કરાવવાં એ બહુ ફાયદાવાળી બાબત છે. ખેડૂતોની સ્થિતિ તપાસનારી, તેઓ ઉપર થતો જીલમ જાહેરમાં લાવનારી તથા તેઓના હકનું રક્ષણ કરનારી મંડળી સ્થાપવી એ બહુ મુદ્દાની વાત છે. નવી નવી જાતનાં ખાતરોના લાભ લેતાં શીખવવું એ બહુ જરૂરની વાત છે. નવી નવી જાતના પાકોના ને ફળકૂલોના અખતરા કરવાનું મોટા પાયા ઉપર ખાતું સ્થાપવું ને તેનો સૌ ખેડૂતોને લાભ આપવો, એ આજનાં જમાનાં પ્રમાણે બહુ જરૂરની બાબત છે. ખેતીવાડીની

બાબતોમાં ખાસ ઉપયોગનું હોય એવું ખેડૂતો ને મફત અથવા સસ્તામાં સસ્તી કિંમતનું વાચન પૂરું પાડનારી મંડળી થવી જોઈએ અને જુદા જુદા દેશોની ખેતીવાડીને બતઅનુભવ મેળવવા સારુ લાયક ખેડૂતોને ખરચની મદદ આપીને જુદી જુદી બતોના અભ્યાસ કરવા માટે જુદા જુદા મુલકમાં મોકલવા, એ બહુજ જરૂરની વાત છે. જેમકે ચોખાની ખેતી શીખવા માટે રંગૂન મોકલવા, બટેટાનો વધારે પાક ઊતરી શકે તે શીખવા માટે ઇટલી મોકલવા, ઊંચી બતના ઘઉંની વાવણીનો અનુભવ લેવા અમેરિકા મોકલવા, લાંબા તારની રૂની વાવણીનું કામ શીખવા માટે ઇજિપ્ત મોકલવા, દ્રાક્ષનું વાવેતર શીખવા માટે ફ્રાન્સમાં મોકલવા, શેરડીનું વાવેતર શીખવા માટે મોરિસ મોકલવા, કોફીનું વાવેતર શીખવા માટે સિલોન મોકલવા અને બીટનું વાવેતર શીખવા માટે જર્મની મોકલવા જોઈએ. દેશની આબાદી માટે આવી સેંકડો બાબતો ખેતીવાડી ખાતામાં કરવાની છે. તેમજ એ બધી તથા એને મળતી બીજી ઘણીએ બાગતો હુન્નરકળાનાં ખાતામાં પણ કરવાની છે. કેળવણી ખાતામાં પણ એવું એવું ઘણુંએ કામ કરવાનું છે. દેશના પદાર્થોની બાબતમાં પણ ઘણુંએ કરવાનું છે. રાજદ્વારી બાબતોમાં પણ પ્રજાના લાભના હજી ઘણાજ સુધારા થઈ શકે તેમ છે. ધર્મની બાબતોમાં પણ હજી બહુજ મોટી ઊથલપાથલ થઈ શકે તેમ છે. સંસારસુધારાની બાબતમાં પણ કામ કરવા માટે આપણી પાસે બહુ મોટું મેદાન છે અને આત્મિક બળ ખીલવવાની બાબતમાં પણ હજી આપણે ઘણુંજ કરવાનું બાકી છે. ટૂંકામાં એજ કે જેને જે ગમે તે દરેકે દરેક લાઇનમાં હજી ઘણુંજ કામ કરવાનું બાકી છે અને જ્યારે એ બધાં કામો બહુજ સારી રીતે થશે ત્યારેજ દેશનું ખરું કલ્યાણ થશે. માટે ભાઈ! જે આપણે પોતે સુખી થવું હોય તથા આપણાં છોકરાંએને સુખી કરવાં હોય, જે તમને આપણા ગરીબકા દેશની દાઝ હોય, આપણા દુખિયારા ભાઈબંધો માટે લાગણી હોય, આપણા ઉત્તમ ધર્મ માટે માન હોય, આપણા આત્માના કલ્યાણની ઇચ્છા હોય અને સર્વશક્તિમાન મહાન ઇશ્વરના વહાલા થવું હોય, તો કોઈ પણ રીતે ને કોઈ પણ ઠેકાણે દેશના હિતનાં કાંઈક પણ બલાં કામો કરો, કાંઈક પણ બલાં કામો કરો ! તોજ આપણો દેશ આબાદ થઈ શકશે અને તોજ આપણે સુખી થઈ શકીશું.

૪૪-પૈસા ક્યાં છે ? પૈસા વિના કાંઈ થઈ શકે નહિ

એ સાંભળી પારેખે કહ્યું કે, તમારી એ બધી વાત સાચી, પણ એ બધાં ભલાં કામો કરવા માટે ધન જોઈએ તે ક્યાં છે ? આપણો દેશ પાયમાલ થઈ ગયેલો છે; આપણી લક્ષ્મી લૂંટાઈ ગયેલી છે, આપણા રસકસ પરદેશ ઘસડાઈ જાય છે, આપણો દેશ દરિદ્ર છે અને આપણે પોતે ગરીબ છીએ, એ વાતો તમે કાં ભૂલી જાઓ ? આપણી પાસે અત્યારે ધન નથી; એટલુંજ નહિ પણ આપણા કરોડો દેશબંધુઓમાં અત્યારે સાદી સમજ પણ નથી. આપણા દેશમાં પચીસ કરોડ માણસો બહુજ અજ્ઞાનપણામાં છે. એટલું બધું અજ્ઞાન કે તેઓને નવા વિચાર તો કરતાં આવડતાજ નથી, પણ લખતાં-વાંચતાં પણ આવડતું નથી. આપણી પાસે અત્યારે કેઈ જાતનાં સારાં સાધનો નથી. આપણી સાચામાં સાચી ને મોટામાં મોટી ફરિયાદો પણ હાલમાં કેઈ સાંભળતું નથી. અત્યારે આપણા રાજ્યમાં આપણો અવાજ નથી. આપણો દેશ અત્યારે ગુલામગીરી જેવી સ્થિતિમાં છે. આપણા લોકોની સુસ્તી હજી ઊડી નથી. આપણા ધર્મનાં બંધનો આપણને એક ઈચ પણ આગળ વધવા દે તેમ નથી. આપણા ગુરુઓનું પોલાણ પણ ક્યાં તમારાથી અજાણ્યું છે ? અને આપણા દેશના કરોડો લિખારીઓ કે જેઓને પૂરું એક ટંક પણ ખાવાનું મળતું નથી, તેઓને જરા ખ્યાલ તો કરો ? આપણા વિદ્યાર્થીઓને સ્કૂલની ફી આપવા માટે પણ ફાંફાં મારવાં પડે છે. આપણી બહુજ દુખિયારી લાચાર વિધવા બહેનોને રોટલાના ટુકડા વિના રજીવું પડે છે. આપણાં જાનવરોને પેટ પૂરતું ઘાસ પણ મળતું નથી; તેમજ આપણા ઘણાં લિખારીઓનાં મુઠ્ઠાંઓને કફન પણ મળતું નથી અને મુઠ્ઠાંઓને ખાળવા માટે લાકડાં પણ મળતાં નથી, ત્યાં નવી નવી શોધો તે ક્યાંથી થાય ? યાદ રાખજો કે તમારી યોજનાઓ બહુ સારી છે, પણ આવાં લિખારીપણા વચ્ચે કાંઈ થઈ શકે નહિ. જો દેશની ઉન્નતિ કરવી હોય ને લોકોને સુધારવા હોય તો પ્રથમ ધન જોઈએ. ધન વિના કાંઈ થઈ શકે નહિ. માટે પ્રથમ ધન મળે એવા રસ્તા બતાવો, એટલે પછી બીજાં બધાં કામો એમાંથી એની મેળે થઈ શકશે.

૪૫-અમારી ગરીબાઈ

આ સાંભળીને પાઠકે જરા નિસાસો નાખીને કહ્યું કે, બાઈ! એ બધી વાતો હું સમજું છું અને મારી નજરે જોયું છું કે, આપણા દેશની બહુજ દુર્દશા છે; એટલુંજ નહિ પણ હું જાતે અનુભવું છું કે, મારા અભ્યાસ માટે મને જે પુસ્તકોની જરૂર છે, તે પણ મને મળી શકતાં નથી. મને રહેવા માટે સારી જગ્યા પણ મળતી નથી. મારો એક મિત્ર બહુજ સારો વિદ્વાન છે અને જો એને સારાં સાધનો મળે તો ઘણાંએ ભલાં કામો કરી શકે તેવો છે, પણ બિચારો રોટલાના ટુકડા વિના દુઃખી થાય છે. કોઈક કોઈક દિવસ તો તે બિચારાને એકબે દોઢિયાંના ચણામમરા પણ મળતા નથી. વળી તે પોતે એકલો છે અને માત્ર મહિને દસ રૂપિયામાં ગુજરો કરી શકે એવો છે અને તેમ છતાં હજાર રૂપિયાના મહિનાવાળો માણસ જેટલું કામ ન કરી શકે એટલું કામ કરી શકે તેવો છે, છતાં પણ તે બિચારાને કોઈ માણસ મહિને દસ રૂપિયાની મદદ પણ કરતું નથી અને તે કોઈની પાસે માગવા પણ જતો નથી. મારો એક બીજો મિત્ર છે તે પણ બહુજ લાગણીથી ને જાતમહેનતથી કામ કરવાવાળો છે, તેથી બહુજ ટૂંકા ખર્ચમાં દેશના હિતનાં ઘણાંએ કામો કરી શકે તેમ છે, પણ એને પણ કોઈ મદદ આપતું નથી. એ પણ એવો મસ્ત છે કે કોઈની દરકાર રાખતો નથી ને કોઈ કોઈ દિવસ જમવાનું ન મળવાથી ભૂખે સૂઈ રહેવામાંજ મજા સમજે છે. મારી પાડોશમાં એક વિધવા બાઈ છે, એ એટલી બધી ભત્રી છે, એટલી બધી ડાહી છે અને એટલી બધી લાગણીવાળી છે કે, એનું હૃદય જોઈને આપણને આનંદ થયા વિના રહેજ નહિ. એ બાઈ ઘણુંએ કામ કરી શકે તેવી છે, પણ બિચારી દળણાં દળી દળીને અને માગી-ભીખીને દુઃખે પોતાનું પેટ ભરે છે. મારી કુધનો દીકરો મોટા મોટા ઝેરિસ્ટરોના કાન કાપી લે એવો હોશિયાર છે. તેને જો કાંઈ હુન્નરકળા શીખવવા પરદેશ મોકલ્યો હોય તો બહુ ફાયદો થાય તેમ છે, પણ દોઢિયાંની મારામારી એટલે કરીએ શું? અને મારે ઘેર મારી મા અમારી કાબરી ગાયને પૂરું ઘાસ પણ નથી નાખી શકતાં, એ શું હું નથી જાણતો? બધુંએ જાણું છું પણ કરીએ શું? છાપ્પનિયા દુકાળ પહેલાં રોજ બેત્રણ દોઢિયાંના

ઘાસમાં ગાયને પૂરું થતું અને હવે દરરોજ ત્રણ ચાર આનાનું ઘાસ લઈએ તોપણ પૂરું થતું નથી. ગાયના ખરચ જેટલું પણ દૂધ ન મળે, એટલે પછી કરીએ શું ? તેથી મારે પોતાનેજ ઘેરે દર-રોજ પવિત્ર ગાય માતા અધીં ભૂખી રહે છે. આવા આપણા હાલ છે, એ શું હું નથી જાણતો ? ભાઈ ! બધુંએ જાણું છું, પણ એમ રડ્યા કરવાથી કામ કયો વિના કાંઈ ધન આવી પડે એમ છે ? અમે દુઃખી છીએ, અમે કંગાળ છીએ, અમે દરિદ્રી છીએ, અમારી પાસે ખાવા માટે અન્ન નથી, અમારી પાસે પહેરવા માટે લૂગડાં નથી, અમારે રહેવા માટે ઘર નથી, અમને કોઈ મદદ કરતું નથી અને અમે ધન વિના તરફડી તરફડીને મરી જઈએ છીએ એમ વાતો કરવાથી કે દુઃખ રડ્યા કરવાથી આપણે સારું કાંઈ અધ્ધરથી ધનનો વરસાદ વરસવાનો છે ? અમે ગરીબ છીએ એમ કહેવાથી કાંઈ પરદેશના લોકો પોતાની દોલત આપણને આપી દે એમ છે ? આપણે દરિદ્રી છીએ તેથી એ દરિદ્રતા મટાડવા સારું કાંઈ પોતાની મેળે મેળે સોનાનાં ઝાડો ઊગી જાય તેમ છે ? આપણે સાધનો વિનાના છીએ તેથી આપણે જે જોઈએ તે સાધનો કાંઈ આસમાનમાંથી ચાલ્યાં આવે એમ છે ? અને આપણે ગરીબ છીએ તેથી આપણી ઉપર દયા કરીને કોઈ આપણા સૌના ઘરમાં સોનાના લાટાઓ મૂકી જવાનું છે ? કહો કે નહિજ. ત્યારે એકલી ગરીબા-ધની વાતો શું કામની ?

૪૬-ગરીબાધની વાતોની સાથે કામ કરવાની વાતો કરો

આપણે હાલમાં શું કરવું જોઈએ તેની વાતો કરો, આપણે શું કરી શકીએ તેમ છીએ તેની વાતો કરો અને આપણા દેશના કલ્યાણ માટે આપણી સ્થિતિના પ્રમાણમાં હાલમાં આપણે કેવી રીતે કામ કરવાની શરૂઆત કરવી જોઈએ એ વાતો કરો. કારણ કે, દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવાથીજ આપણી દરિદ્રતા મટવાની છે અને હમણાં તો આપણે દરિદ્રતાની વચ્ચેથીજ કામ લેવું જોઈશે. માટે દેશના કલ્યાણનાં કામો કરતી વખતે આપણે આપણી દરિદ્રતાને આપણી નજર સામે નહિ રાખવી જોઈએ. એ વખતે તો એમજ સમજવું જોઈએ કે, દેશના કલ્યાણનાં કામો માટે જે પૈસા જોઈએ તે પૈસા આપી શકે એવો અમારો દેશ છે. દેશના કલ્યાણનાં કામો માટે જે સાધનો જોઈએ તે સાધનો અમારા દેશમાંથી

મળી શકે તેમ છે. દેશના કલ્યાણ માટે જે મદદ જોઈએ તે મદદ આપણા બંધુઓ આપી શકે તેમ છે. દેશના લલા માટે હું પોતે પણ મારા દેશની કાંઈક સેવા કરી શકું એમ છું. આવી રીતે આપણા દેશના દરેક માણસે સમજવું જોઈએ અને એમ સમજવું એમાં કાંઈ પણ ખોટું નથી. જે જરા ઊંડા ઊતરીને વિચારી જોઈએ તો ખરેખર એમજ છે; કારણ કે આપણે દુનિયાના ખીબા સુધરેલા દેશોની આગળ તદ્દન ગરીબમાં ગરીબ છીએ એ વાત સાવ સાચી છે, પણ તેથી કાંઈ દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવા જેટલું પણ આપણા લોકો પાસે ધન નથી, એમ હું માનતો નથી. પણ હું તો એમ માનું છું કે, આપણે બહુજ ગરીબ છીએ છતાં પણ ઘણાંએ લલાં કામો કરી શકીએ તેમ છીએ. આપણા દેશના કલ્યાણ માટે વિદ્યા-હુન્નરનાં કામો કરી શકીએ, અરસપરસ થોડીઘણી મદદ કરી શકીએ, નવાં નવાં ખાતાંઓની શરૂઆત કરી શકીએ, દુઃખીઓનાં આંસુઓ લૂછી શકીએ, શરૂઆતની કેળવણી આપી શકીએ અને પ્રજામાં નવી જાગૃતિ લાવી શકીએ, એટલું દ્રવ્ય તો આપણા દેશમાં છેજ. અરે, જરા વિચાર તો કરો કે, જે દેશ છ કરોડ લિખારીઓને વરસોનાં વરસો થયાં નિભાવે છે, તે દેશ શું લોકોનાં કલ્યાણનાં થોડાંક નાનાંમોટાં કામો નહિ કરી શકે? જે દેશના લોકો બાવન લાખ બાવાઓ તથા બાર લાખ ફકીરોનો હમેશાં બોજ ઉપાડે છે, તે લોકો શું પોતાના દેશના કલ્યાણનાં થોડાંક કામો નહિ કરી શકે? જે દેશના લોકો પોતાની ત્રીસ લાખ જુવાન વિધવા બહેનોનાં આંસુનો તથા ખરચનો બોજ હમેશાં ઉઠાવે છે, તે લોકો શું પોતાના દેશના કલ્યાણ માટે થોડાંક જિગરનાં આંસુઓ નહિ આપી શકે કે પોતાની બહેનોમાં થોડીક કેળવણી નહિ ફેલાવી શકે? જે દેશના લોકો નાતો જમાડવામાં દર વરસે કરોડો રૂપિયા ખરચી નાખે છે, તે દેશના લોકો શું પોતાના દેશના કલ્યાણ માટે ધંધારોજગાર ખીલવવાનાં કામોમાં થોડીક મદદ નહિ કરી શકે? જે દેશના લોકો યુરોપિયનોની સોબતથી ખાનાખરાબી કરનાર પરદેશી દારૂ પીવામાં દર વરસે કરોડો રૂપિયા ઉઠાવી દે છે, તે દેશના લોકો શું પોતાનાંજ છોકરાંઓના કલ્યાણ માટે થોડાંક લલાં કામો નહિ કરી શકે? જે દેશમાં આંધળાં, લંગડાં ને રોગી જનવરો માટે હબરો પાંજરા-પોખો છે તથા દરેક ગામોમાં સદાવતો છે, તે દેશના લોકો શું

પોતાના હુખિયારા અંધુઓને મદદ કરવા માટે થોડાંક નાણાં નહિ આપી શકે? અને જે દેશના લોકો સોનાચાંદીનાં ઘરેણાં પહેરવામાં દર વરસે કરોડો રૂપિયા ખરચે છે, તે લોકો શું પોતાના દેશના ફાયદા માટે હુન્નરકળાનાં કામો શરૂ કરવામાં થોડાક પૈસા નહિ આપી શકે? જરૂર આપી શકે; એટલુંજ નહિ પણ જો સારાં કામો કરવા માટે ધન ન મળે તો એ આપણા દેશના લોકોને માટે બહુજ શરમભર્યું ગણાય. છતાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે, બહુજ સારાં કામો કરવા માટે પણ થોડાઘણા પૈસા પણ મળતા નથી. આનું કારણ શું? શું આપણી દરિદ્રતા એજ એનું મુખ્ય કારણ છે? બેશક, દરિદ્રતા પણ જ્યાંત્યાં બહુ નડે છે, પણ એ કાંઈ મુખ્ય કારણ નથી. મુખ્ય કારણ તો આપણી અજ્ઞાનતા એજ છે. આપણે આપણા દેશની પાચમાલી સમજી શકતા નથી. આપણો દેશ અસલ કેવો ધનવાળો હતો, કેવો ફળદ્રુપ હતો, કેવો માનમરતબાવાળો હતો અને દરેક બાબતમાં કેવો સૌથી શ્રેષ્ઠ હતો; તેને બદલે હાલમાં કેવો લિખારી થઈ ગયો છે, કેવો રસકસ વિનાનો થઈ ગયો છે, કેવો અપમાનભરેલો થઈ ગયો છે, કેવી નીચતાવાળો થઈ ગયેલો છે અને દરેક બાબતમાં તેના કેવા ખૂરા હાલ થઈ ગયા છે, એ આપણે સૌ બરાબર રીતે જાણતા નથી, તેથી આપણા દેશ માટે આપણા મનમાં જે માનની ને જે પ્રેમની લાગણી જાગવી જોઈએ તે હજી જાગી નથી અને આપણા લોકો દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં હજી જોઈએ તેવી મદદ કરતા નથી.

૪૭-આપણા દેશની હાલની સ્થિતિ

ખીજું આપણે આપણી દરિદ્રતા સમજતા નથી, આપણી ગુલામગીરી જેવી સ્થિતિનો હજી પણ આપણને ત્રાસ લાગતો નથી, આપણી ઉપર ઘણી તરફથી ઘણી જાતના અન્યાયો થાય છે તોપણ તે બધી બાબતોની આપણા સૌ લોકોને પૂરેપૂરી ખબર પડતી નથી. આપણા હકો આપણને મળતા નથી, એટલુંજ નહિ પણ રોજ રોજ ઊલટા આપણા હકો લૂંટાતા જાય છે, તોપણ આપણી આંખો ઊઘડતી નથી. આપણા હજારો અંધુઓ આપણો ઉત્તમ ધર્મ છોડીને દર વરસે પરધર્મમાં વટલાઈ જાય છે અને પાછા આપણાજ દેશના ને આપણાજ ધર્મના તેઓ દુશ્મન બને જિં. ૬

છે, તેમ છતાં એ ભયંકર સ્થિતિને તેના અસલ સ્વરૂપમાં આપણા દેશના સૌ લોકો જાણતા નથી. આપણા લોકો જૂઠું ખાલવામાં, દગાફટકા કરવામાં, હાજી હા કરવામાં, વાતવાતમાં ડરી જવામાં, દરેક બાબતમાં પોલપોલ ચલાવવામાં, પોતાના જરાક જેટલા સ્વાર્થ સારુ દેશદ્રોહી થવામાં, બહારના બનાવટી ખોટા સંતોષમાં, આળસમાં અને જરાક વારના ઉપરછલ્લા ભાડૂતી મોજશોખમાં ફસાતા જાય છે, પણ પોતાનું પોઝિશન સમજતા નથી. અસલના વખતમાં આખી દુનિયામાં આપણા પૂર્વજો સૌથી સરસમાં સરસ હતા અને હજી પણ જો આપણે ચેતીએ તો થોડાં વરસોમાં આપણા દેશનું ઘણુંએ લણું કરી શકીએ તેમ છીએ.

૪૮-આપણે આગળ વધવાની સગવડો

એ સિવાય આપણા દેશમાં દરેક જાતનાં સાધનોના અખૂટ ભંડાર ભરેલા છે, આપણે ત્યાં મજૂરી સસ્તી છે, આપણા લોકોમાં બુદ્ધિબળ છે, આપણા દેશમાં જથ્થાબંધ કાચી ચીજો ઉત્પન્ન થાય છે, આપણા દેશની અંદરજ દરેક જાતના માલનો ઉઠાવ થઈ શકે તેમ છે, આપણા દેશમાં સેંકડો જાતના નવા ઉદ્યોગો ખીલવવા માટે બહોળાં મેદાનો પડેલાં છે, દરેક નવી બાબતો પણ બહુજ સહેલાઈથી આપણા લોકો શીખી શકે તેમ છે, આપણા દેશની વસ્તી એટલી બધી મોટી છે કે, એક માત્ર ચીન સિવાય આખી દુનિયાના બીજા કેાઈ દેશમાં એટલી બધી વસ્તી નથી અને ઇશ્વર-કૃપાથી આપણા દેશની ઋતુઓ એવી અનુકૂળ છે તથા હાલના વખતમાં દુનિયામાં એવાં સારાં સાધનો છે કે, આપણે આપણા દેશના કલ્યાણ માટે જે ધારીએ તે કરી શકીએ તેમ છીએ. પણ આ બધી મુદ્દાની વાતો આપણા દેશનાં ત્રીસ કરોડ માણસો જાણતાં નથી, એજ આપણું દુર્ભાગ્ય છે અને એથીજ આપણા દેશની બહુ માઠી દશા છે તથા એ અજ્ઞાનપણુને લીધેજ આપણને દેશના કલ્યાણનાં કામો માટે પણ ધન મળતું નથી. પણ જો આ બધી વાતો દેશનો દરેક માણસ સમજે તો પછી દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવા માટે ધનની ખોટ રહે ખરી કે ? કહો કે નહિજ.

૪૯-આપણી ગરીબાઈ વચ્ચે પણ આપણે કાંઈક કરી શકીએ તેમ છીએ

કારણ કે આપણે ગરીબ છીએ છતાં પણ જો ધારીએ તો આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં હજારો કામો કરી શકીએ તેમ છીએ. આપણી ગરીબાઈ વચ્ચે પણ આપણે આપણા દુખિયારા બંધુઓને મદદ કરી શકીએ, નવા નવા હુન્નરો કરી શકીએ, આપણા અજ્ઞાન બંધુઓમાં કેળવણી વધારી શકીએ, સ્વદેશી વસ્તુઓને ઉત્તેજન આપી શકીએ, જીલમની સામે થઈ શકીએ, ભવિષ્યની પ્રજા માટે કાંઈક ભલાં કામો કરી શકીએ, આપણા વાજળી હકો મેળવી શકીએ અને કદી કોઈ માણસથી કાંઈ ન બને તોપણ છેવટે આપણી ગરીબાઈ વચ્ચેથી પણ આપણા દેશને માટે આપણે ભલી લાગણી રાખી શકીએ તેમ તો છીએજ. અને સ્વદેશને માટે ભલી લાગણી રાખવી એ પણ કાંઈ નાની વાત નથી. યાદ રાખજો કે, હમણાં જે કાંઈ આપણે કરવાનું છે, તે બધું આપણી ગરીબાઈમાંથીજ કરવાનું છે અને દેશના કલ્યાણનાં કામો કયાં વિના કાંઈ આપણી ગરીબાઈ પોતાની મેળેજ મટી જવાની નથી. વળી આપણી ગરીબાઈ મટે ત્યાંસુધી કાંઈ દેશના કલ્યાણનાં કામો માટે વાટ જોઈને બેસી રહેવાય એમ પણ નથી; એટલુંજ નહિ પણ આપણે ગરીબ છીએ, માટે કાંઈ આપણે કરવાનાં કામો દેવતાઓ આવીને કરી જાય, પરદેશી ને પરદર્શી લોકો કરી જાય કે તે કામો પોતાની મેળે મેળે થઈ જાય તેમ નથી. આપણે ગરીબ છીએ માટે કાંઈ આપણે કરવાનાં કામો આપણા પોતા-પોતામાંથી થઈ જાય તેમ નથી. આપણે ગરીબ છીએ માટે કાંઈ આપણે કામ કયાં વિના ચાલવાનું નથી. સાદી સમજ વાપરીને જ્યારે આપણે સૌ આપણા દેશની આબાદીનાં કામો કરીશું, ત્યારેજ આપણી ગરીબાઈ મટી શકશે. માટે હાલમાં તો આપણે આપણી ગરીબાઈ વચ્ચેથીજ આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવાની શરૂઆત કરવી જોઈએ.

૫૦-ખીડી પાછળ થતો ધનનો ધુમાડો

બંધુઓ ! આપણે ગરીબ છીએ એ વાત સાચી, પણ ઇશ્વર-

કૃપાથી આપણા દેશમાં એટલી બધી જાતની અનુકૂળતા છે અને આપણી પ્રજા એટલી બધી મોટી છે કે, જો ધારીએ તો એ ગરીબાઈ વચ્ચેથી પણ આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં ઘણાંએ કામો કરી શકીએ. છતાં પણ જે થવું જોઈએ તેનો સોમો ભાગ પણ થતું નથી, એનું કારણ માત્ર આપણી ગરીબાઈ એ એકલું જ નહિ, પણ આપણી અજ્ઞાનતા એજ મુખ્ય કારણ છે. જો એમ ન હોય ને એકલી ગરીબાઈજ આપણને ખરેખરી નડતી હોય, તો એવી ગરીબાઈમાં આપણને મોજશોખ કરવા ક્યાંથી સૂએ ? ને એવી ગરીબાઈમાં મોજશોખ કેમ રહી શકે ? તેમ છતાં આપણે જોઈએ છીએ કે, આપણા લોકો ઘણી જાતની મોજમજા કરે છે; એટલું જ નહિ પણ ઘણીએ નકામી નુકસાનકારક ચીજો પાછળ દરરોજ લાખો રૂપિયા ઉડાવે છે. જેમકે ખીડી પીવી અથવા તંબાકુ ખાવી કે સૂંઘવી એ કાંઈ જિંદગીની જરૂરની બાબત નથી. તંબાકુ વિના જિંદગી ચાલી શકે નહિ એવું કાંઈ નથી અને તંબાકુ ખાવામાં કે સૂંઘવામાં ઘણીજ જાતનાં નુકસાન છે એમ વૈદકશાસ્ત્રથી સાબિત થઈ ગયેલું છે, છતાં પણ માત્ર મોજશોખને ખાતરજ હમેશાં લોકો છૂટથી તંબાકુ વાપરે છે; અને તે પણ થોડાઘણા લોકો નહિ, પણ વસ્તીનો મોટો ભાગ તંબાકુ વાપરે છે. તંબાકુ નહિ વાપરનાર લોકો બહુજ થોડા છે, છતાં પણ મારી ગણતરી વધારે પડતી અથવા અતિશયોક્તિ વાળી ન હોય ખાતે દાખલા તરીકે ધારો કે, આપણા દેશમાં દર છ માણસે એક માણસ ખીડી પીવાવાળો છે, તો એ હિસાબ પ્રમાણે આપણા દેશની ત્રીસ કરોડ માણસની વસ્તીમાંથી પાંચ કરોડ માણસો ખીડી પીનારા નીકળે. એ બધા માણસો ખીડી પાછળ દરરોજ એક દોઢિયું કે તેથી પણ વધારે ખરચે એવા શોખીનો હોય છે. છતાં પણ તે દરેક જણનું દરરોજનું માત્ર એક પાઈનું તંબાકુનું ખરચ ગણો અને પછી જુઓ કે દરરોજની પાંચ કરોડ પાઈના કેટલા રૂપિયા થાય છે ! ભાઈઓ ! એ પાંચ કરોડ પાઈના બે લાખ, સાઠ હજાર ચારસો સોળ રૂપિયા, દસ આના ને આઠ પાઈ થાય છે ! આપણા ગરીબડા દેશમાંથી દરરોજ એટલા રૂપિયા ખીડી કૂંકવામાં ઊડી જાય છે. આ પ્રમાણે એક વરસમાં નવ કરોડ ને સાડીસાડત્રીસ લાખ રૂપિયાનો ખીડી પાછળ ધુમાડો થઈ જાય છે. એટલું જ નહિ પણ દરરોજ એ ધુમાડો વધતોજ જાય છે; હવે વિચાર કરો કે જે

દેશ દર વરસે ઓછામાં ઓછા દસ કરોડ રૂપિયા ખીડી પાછળ ઉડાવી શકે છે, તે દેશના લોકો જો સાદી સમજ વાપરીને લાગ-ણીથી કામ લે તો શું દેશના કલ્યાણનાં કામો ન કરી શકે? જરૂર જે ધારે તે કરી શકે પણ ખરી દેશદાઝની લાવના જોઈએ.

૫૧-આમળ વધવાના સહેલા ઉપાયો

એ બધું ખાસ મહેનત કરીને કે પોતાના સ્વાર્થનો લોગ આપીને કરવું પડે એમ નથી પણ આપણા બહારના થોડાક ઉપરછલ્લા મોજશોખ ઓછા કરીએ, આપણી ઉપરથી થોડાક વગર-મફતના કર ઘટાડીએ અને આપણે આપણી જિંદગીને ઓછી કરી નાખવામાં જે પૈસા ઉડાવી દઈએ છીએ, તેજ પૈસા જો આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં વાપરીએ તો ખીજું કંઈ પણ વધારે નવું ખરચ કયાં વિના એમાંથીજ આપણે ઘણાંએ મોટાં મોટાં કામો કરી શકીએ. જેમકે દિવાળીના ફટાકડા, હોળીની ઉત્ત-ણીઓ, શ્રીમંતોનાં લગ્નોમાં ઊડતું દારૂખાનું અને ખુશામતોને ખાતર નાતાલમાં અપાતાં કૂટના પૈસા જો આપણે બચાવીએ અને એ પૈસા દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં ખરચીએ, તો ખીજું કંઈ પણ નવું ખરચ કયાં વિના એમાંથીજ દેશનું ઘણુંએ લાલું થઈ શકે. પણ કરવું છે કેને? કરવું તો બાબુએ રહ્યું, પણ દેશના કલ્યાણની આવી વાતો સાંભળવી પણ આપણા સૌ લોકોને હજી કયાં ગમે છે? અને આપણા દેશના સા લોકોને કાને આવી વાતો જાય એવાં સાધનો પણ હજી આપણા દેશમાં કયાં છે? કહો કે નથીજ; અને તેનું કારણ શું? એનું કારણ આપણે આપણી ગરીબાઈ માનીએ છીએ, પણ તેનું કારણ જુદુંજ છે અને તે એજ કે ગરીબાઈ પણ જેમાંથી પેદા થાય છે તે અજ્ઞાનપણું એજ એનું મૂળ કારણ છે. માટે પ્રથમ આપણે આપણા અજ્ઞાનપણુને દૂર કરવું જોઈએ, એટલે ગરીબાઈ પોતાની મેળેજ લાગી જશે. કારણ કે અજ્ઞાન-પણુ વિના ખીજા કોઈ પણ ઠેકાણે ગરીબાઈ રહી શકતી નથી. માટે જો આપણે આપણી ગરીબાઈને મટાડવી હોય તો પ્રથમ આપણે આપણા દેશમાંથી તથા આપણા લોકોમાંથી અજ્ઞાનપણુને હાંકી કાઢવું જોઈએ. અજ્ઞાનપણુને હાંકી કાઢવા માટે હાલ તરત તો આપણે માત્ર એટલુંજ કરવાનું છે કે, જે પૈસા આપણે આપણા હલકા પ્રકારના નળવા મોજશોખમાં ઉડાવી દઈએ છીએ, જે

પૈસા આપણે આપણા હાથે કરીને આપણી રાજીખીશીથી પરદેશી વસ્તુઓ ખરીદીને પરદેશ મોકલી દઈએ છીએ, હિંમતની ખામીને લીધે જે પૈસા ઘરમાં પેટીમાં રાખી મૂકીએ છીએ અને ઘણાંએ સાચાંખોટાં કરીને તથા પરસેવો ઉતારીને મેળવેલા જે પૈસા મૂકીને વગરમફતની હાયવોય કરતાં કરતાં મરી જઈએ છીએ ને ધોયેલા મૂળા જેવા થઈને ખાલી હાથે ચાલ્યા જઈએ છીએ, તે પૈસા આપણું પોતાનું કલ્યાણ કરવામાં, આપણા દેશની આખાદી કરવામાં અને આપણા લાઈખંધોનાં દુઃખો દૂર કરવામાં વાપરવા જોઈએ. જો આપણે માત્ર એટલું જ કરી શકીએ તો ખીજાં કાંઈ પણ વધારે નાણાં રોક્યા વિના એમાંથીજ આપણું ઘણુંએ કલ્યાણ થઈ શકે.

પર-આપણા દેશમાં વપરાતી પરદેશી ચીજો

આપણે ગરીબ છીએ એ વાત સાચી, પણ એ ગરીબી છતાં પણ આપણે દર સાલ કેટલા લાખ રૂપિયાનો ચરખીવાળો પરદેશી સાથુ વાપરીએ છીએ, એ તમને ખબર છે? કેટલા લાખની માછલીના તેલની મીણખત્તીઓ વાપરીએ છીએ, એ તમને ખબર છે? હાડકાંમાંથી નીકળતા ફોસફરસમાંથી બનાવેલી કેટલા લાખની દીવાસળી દર વરસે વાપરીએ છીએ, એ તમને ખબર છે? દર વરસે કેટલા લાખની છત્રીઓ, કેટલા લાખનાં રમકડાંઓ, કેટલા લાખની ખાઈસિકલો તથા મોટરો, કેટલા લાખની આલડછેટવાળીને ઊલટી તંદુરસ્તી બગાડનારી વિલાયતી દવાઓ, કેટલા લાખનું પરદેશી મીઠું, કેટલા લાખના પરદેશી કોલસા, કેટલા લાખનાં રંગ ને વાર્નિશ, કેટલા લાખના કાગળો, કેટલા લાખનાં ચપ્પુ, કાતર, અસ્ત્રા વગેરે, કેટલા લાખનો કાચનો સામાન, કેટલા લાખનો ચામડાંનો સામાન અને દર વરસે એવીજ બતનો ખીજે પરચૂરણ સામાન લાખો ને કરોડો રૂપિયાનો પરદેશથી આવે છે, એ તમે જાણો છો? એટલું જ નહિ પણ સો વરસ ઉપર એક પાઈની પણ જે ચીજ આપણા દેશમાં આવતી નહિ તે ચીજે હવે દર સાલ કરોડો રૂપિયાની આપણા દેશમાં આવે છે, એ તમે જાણો છો? જેમકે ખાનાખરાબી કરનાર કરોડો રૂપિયાનો પરદેશી દારૂ આપણા દેશમાં આવે છે અને વરસોવરસ એનો આંકડો વધતોજ નય છે. દર વરસે કરોડો રૂપિયાની બ્રહ્મતાવાળી પરદેશી ખાંડ આવે છે અને તેમાંથી શ્રીમંતોમાં મીઠા પેશાબનો રોગ વધતો

જાય છે. દર વરસે ધુમાડો થઈને ઊડી જનાર ઘાસલેટ કરોડો રૂપિયાનું આવે છે અને દર વરસે પરદેશથી ત્રીસ કરોડ રૂપિયાનું કાપડ આપણા દેશમાં આવે છે. હવે જુઓ કે આમાં કયાંય જરાય ગરીબી દેખાય છે? અફસોસ કે આવી રીતે દર વરસે કરોડો રૂપિયા મોજશોખમાં ઊડી જાય ને પરદેશમાં કલ્યાણ જાય તેમાં કયાંય ગરીબાઈ દેખાતી નથી, પણ આપણી નાલાયકી તો જુઓ કે જ્યાં દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવાની વાત આવે ત્યાંજ બિચારી ગરીબાઈને વચમાં ઘુસાડી દઈએ છીએ ! !

૫૩-લગ્ન તથા મરણ પાછળ થતા ખર્ચો

ભાઈઓ! આપણે ગરીબ છીએ એ વાત સારી, છતાં પણ એ ગરીબાઈ વચ્ચે પણ આપણે કેટલું બધું ખોટું ખર્ચ કરવાવાળા છીએ અને એવી ગરીબાઈ છતાં પણ દેશના કલ્યાણને માટે કેવા બેદરકાર છીએ, એની તમને ખબર છે? એ ખબર નથી. જે પૂરે-પૂરી ખબર હોય તો આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવામાં ખોટેખોટાં રોટલાં રડચા કરીએ નહિ અને આપણું પોતાનુંજ ભતું કરવામાં આપણે આટલા બધા બેદરકાર રહીએ નહિ; પણ અફસોસ એજ છે કે, આપણે ઊંડા ઊતરીને આપણી પોતાની સ્થિતિ તપાસતા નથી. જે એ તપાસીએ તો તરત ખબર પડે કે, આપણા દેશ એટલો બધો મોટો છે અને તેમાં એટલાં બધાં બહોળાં કુદરતી સાધનો છે કે જે આપણે ધારીએ તે કરી શકીએ. પણ આપણે તો ગરીબાઈનું બહાનું આડું ધર્યાં કરવું છે ને કરવું કાંઈજ નથી, તેથીજ આપણા દેશની દુર્દશા છે. માટે હવે તો આપણે સૌએ આપણા દેશના કલ્યાણનાં કાંઈક ને કાંઈક ભલાં કામ કરવાં જોઈએ. જે પૈસા મોજશોખને ખાતર, લોકલાજને ખાતર, ચાલતા આવેલા સિવાજને ખાતર તથા આપણી મૂર્ખાઈને ખાતર ઉડાવી દેવામાં આવે છે, તે પૈસાનો આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જે એ પ્રમાણે આપણે કરીએ તો ધનનાં ખીજાં વધારે ફાંફાં માર્યા વિના એમાંથીજ આપણે ઘણુંજ કામ કરી શકીએ. એક હજારે વીસ મરણ લેએ આપણા દેશની ત્રીસ કરોડની વસ્તીમાંથી દર વરસે સરેરાશ સાઠ લાખ મરણ થાય છે અને આશરે ચાળીશ લાખ લગ્ન થાય છે. તે દરેક લગ્ન તથા મરણ પાછળ નાતોનાં મોટાં મોટાં ખર્ચ થાય છે. તેમાં કેટ-

લાક શ્રીમંતોની પાછળ તો અરંધો અરંધો લાખ રૂપિયા બ્રાહ્મ-
 જોની ચોરાશી જમાડવામાં આદ્યા જાય છે અને કેટલાક શ્રીમં-
 તોને ત્યાં લગ્નમાં લાખો રૂપિયાનું ખર્ચ થઈ જાય છે, પણ દરેક
 લગ્ન તથા મરણ પાછળ નાતો જમાડવાના ખર્ચના સરેરાશ આ-
 પણે ફક્ત વીસ રૂપિયા ધારીએ, તોપણ એ હિસાબે ચાળીશ લાખ
 લગ્ન તથા સાઠ લાખ મરણ મળી કુલ એક કરોડ લગ્ન તથા મરણ
 પાછળ દર વરસે આપણે વીસ કરોડ રૂપિયા ખર્ચી નાખીએ છીએ
 અને તે બધા પૈસા ખીજે દહાડે ગામની ગટરોમાં તથા રોગો
 વધારવામાં આદ્યા જાય છે. છતાં એનો દશમે ભાગ પણ કેઈ
 દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં ખર્ચે તેમ છે? કહો કે નહિજ. અને
 તેમ છતાં પણ અજ્ઞયખી તો જુઓ કે, આપણે તો માત્ર આપણી
 ગરીબાઈનું બહાનું આડું ધરીને દેશના હિતનાં કાંઈ પણ કામો કયાં
 વિના જૂની રૂઢિ પ્રમાણે ચાલીનેજ આપણા દેશનું કલ્યાણ કરી
 નાખવું છે!! પણ સાદી સમજ વાપર્યા વિના અને પોતાના સ્વાર્થ-
 નો થોડોક પણ ભોગ આપ્યા વિનાજ દેશનું કલ્યાણ કેમ થઈ શકે,
 એ જરા વિચાર તો કરો! અરે, દેશનું કલ્યાણ કરવું છે કેને?
 માત્ર મોઢેથી એમ કહ્યા કરવું છે કે અમે ગરીબ છીએ, અમે શું
 કરી શકીએ? પણ પોતાના આત્માના બળ સામે જોઈને, દેશમાં
 રહેલાં કુદરતી અનુકૂળ સાધનો સામે જોઈને, આખી દુનિયાની
 નવામાં નવી શોધોનો પણ સૌને તરતજ લાભ મળી શકે છે એવી
 સગવડતા સામે જોઈને અને તેમ છતાં આપણે દેશ પાયમાલીમાં
 દૂબતો જાય છે એ સામે જોઈને જો આપણે જરાક વધારે વિચાર
 કરીએ તો તરતજ આપણને એમ લાગી જાય કે, અમે જે ધારીએ
 તે કરી શકીએ તેમ છીએ અને તે પણ બહુજ સુસ્કેલીથી નહિ
 પણ ઘણી સહેલાઈથી કરી શકીએ તેમ છીએ. કારણ કે આપણો
 દેશ બહુ વિશાળ છે, આપણા લોકોની સંખ્યા બહુ મોટી છે,
 આપણા બંધુઓને ખીજી પ્રજાઓ કરતાં કરકસરથી રહેતાં આવડે
 છે, આપણા દેશમાં મજૂરી સસ્તી છે, આપણા દેશમાં કુદરતી
 સાધનો બહુ સારાં છે અને આપણી પ્રજામાં અસલના પવિત્ર
 ઋષિઓએ વાવેલાં જ્ઞાનનાં ખીજ હજી પણ છે; તેથી થોડી મદદ-
 માંથી પણ આપણે ઘણુંએ કરી શકીએ તેમ છીએ. વળી એ મદદ
 પણ કાંઈ ખીજાઓ પાસેથી મેળવવાની નથી, પણ આપણે આપણી
 પોતાની ઉપર જરાક વધારે અંકુશ રાખતાં શીખીએ ને જરાક

વધારે નજર પહોંચાડીને યથાશક્તિ કામ કર્યા કરીએ તો એમાંથીજ આપણું પોતાનું અને આપણા દેશનું ઘણુંએ કલ્યાણ થઈ શકે તેમ છે. માત્ર આપણા રોજના ખોરાકમાંથીજ આપણે કેટલું બધું કરી શકીએ તેમ છીએ એ જરા બુઝીએ તો ખરા !

૫૪—આપણા ખોરાકમાંથીજ આપણે ત્રણ કરોડ માણસોને નિભાવી શકીએ તેમ છીએ

+ જો આપણે જરાકજ મિતાહારી થઈએ તો કદી પણ આપણા દેશમાં દાણાનો દુષ્કાળ પડી શકે નહિ અને વરસાદના દુષ્કાળ છતાં પણ કદી આપણા ભાઈબંધો ભૂખે મરી જાય નહિ. કારણ કે હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં ત્રીસ કરોડ માણસની વસ્તી છે અને તે બધાં માણસો પોતાની જિંદગીને જરૂર હોય તે કરતાં હમેશાં સવાયું-ઢોઢું અને કેટલાંક તો બમણું વધારે ખાય છે. હવે ધારો કે, દરરોજ દરેક માણસને બન્ને વખત મળીને સાધારણ રીતે સરેરાશ એક રતલ અનાજ જોઈએ, તેને બદલે લોકો દોઢ રતલ ખાય છે, છતાં પણ આપણી ગણતરીમાં વધારે પડતું ન દેખાય તથા ન બની શકે એવું ન થાય, માટે આપણો દરેક માણસ બન્ને ટંક મળીને સવા રતલ એટલે પચાસ તોલા અન્ન ખાય છે એમ ધારો. આમાં જોવાનું છે કે ત્રીસ કરોડ માણસોમાં લાખો બચ્ચાંઓ એકલા દૂધ ઉપરજ રહેતાં હશે, લાખો બચ્ચાંઓનું પોષણ પાંચઢશ તોલામાંથીજ થતું હશે, લાખો માણસો ખીમાર હશે અને લાખો માણસોને બન્ને વખત પેટ ભરીને પૂરેપૂરું ખાવાનું પણ નહિ મળતું હોય. તેમજ ખીજી તરફ એ જોવું જોઈએ કે, હિંદુસ્તાનમાં સેંકડે એંશી ટકા ખેડૂતોની વસ્તી છે અને ખેડૂતો દિવસમાં ત્રણ વખત જમે છે; એટલુંજ નહિ પણ તાજી હવા તથા જાતમહેનતને લીધે તેઓને વધારે ખોરાક જોઈએ છે, એટલે દરરોજ બે રતલ, અઢી રતલ ને ત્રણ રતલ ખોરાક ખાઈ જાય એવા પણ કરોડો માણસો છે. માટે બન્ને બાજુ તપાસીને હું દરરોજ દરેક માણસ માટે સવા રતલ ખોરાકની સરેરાશ કાઢું છું. હવે વિચાર કરો કે, જો આપણી સ્ત્રીઓ મિતાહારપણાના કાયદા સમજે ને એ પ્રમાણે વરતે તો દરરોજ દરેક માણસના ખોરાકમાંથી દર

ટ'કે ખુશીથી અઢી તોલા ખોરાક ઓછો કરી શકે. યાદ રાખજો કે, ટ'કે માત્ર અઢી તોલા ખોરાક ઓછો ખાવાથી આપણને કોઈ-પણ રીતે વસમું લાગે નહિ અથવા ઓછું જણાય નહિ, પણ ઊલટું શરીર વધારે જાગૃતિમાં રહે. આવી રીતે દરેક માણસના ખોરાકમાંથી દરરોજ બહુજ સહેલાઈથી પાંચ તોલા ખોરાક ઓછો કરી શકાય અને તેમ છતાં પણ એટલે કે પાંચ તોલા ખોરાક ઓછો ખાવા છતાં પણ યાદ રાખજો કે, આપણે જઠરાગ્નિ પચાવી શકે તે કરતાં આપણે પાંચદશ તોલા વધારેજ ખાઈએ છીએ. ખોરાક ઓછો કરવા છતાં પણ આપણી જિંદગીને જરૂર હોય તે કરતાં આપણે વધારેજ ખાઈએ છીએ અને એટલો ખોરાક ઓછો કરવા છતાં પણ આપણે આપણી હોજરી ઉપર થોડુંઘણું વધારે ખાવાનું ઘાતકીપણુંજ ગુજરીએ છીએ. મતલબ કે ખરી રીતે આપણે જેટલું ઓછું ખાવું જોઈએ તેનો ચોથો ભાગ, ત્રીજો ભાગ, અથવા બહુ તો અરધોઅરધ ઓછું ખાવાનું હું કહું છું. કારણ કે બધાં માણસો એકદમ મિતાહારી થઈ શકે નહિ. માટે હું કહું છું કે, દરરોજ બન્ને વખત મળીને સરેરાશ આપણે હમેશાં પચાસ તોલા અનાજ ખાઈએ છીએ. તેને બદલે તેમાંથી પાંચ તોલા કમી કરીને દરરોજ દરેક માણસે સરેરાશ પિસ્તાળીસ તોલા અનાજ ખાવું જોઈએ. જો આપણી સ્ત્રીઓ મિતાહારી થાય તો સૌ લોકોને એટલો ખોરાક ઓછો કરવો એમાં કાંઈ બહુ મોટી વાત નથી, પણ એનું પરિણામ બહુ મોટું છે. કારણ કે ત્રીસ કરોડ માણસ જો દરરોજ પાંચ તોલા અનાજ બચાવે તો દરરોજ એક અબજ ને પચાસ કરોડ તોલા અનાજ બચે. એટલા તોલાના ચાળીશ રૂપિયાભારના શેરના હિસાબે ત્રણ કરોડ પંચોતેર લાખ શેર થાય છે; અને દરરોજ દરેક માણસને સવાશેર અન્ન જોઈએ, એ હિસાબે એટલું બચાવેલું અન્ન ત્રણ કરોડ માણસને એક દિવસ ચાલી શકે છે. હવે બીજી રીતે હિસાબ ગણીએ તો એમ થાય કે, દરરોજ એક માણસ પાંચ તોલા અનાજ બચાવે, તો એક મહિનાનું ઢોઢસો તોલા એટલે કે પોણાચાર શેર થાય છે અને એક વરસનું પિસ્તાળીસ શેર અન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રીસ કરોડ માણસનું અન્ન બચે તો એક વરસમાં તેર અબજ ને પચાસ કરોડ રતલ અન્ન બચી શકે છે અને તેટલા અન્નથી દરેક માણસ દીઠ દરરોજ સવાશેરના હિસાબે ત્રણ કરોડ માણસોનો એક વરસ સુધી ગુજરો થઈ શકે

છે. હવે વિચાર કરો કે, વગર પૈસે ને વગર મહેનતે માત્ર મિતાહાર-પણુથીજ આ કેટલો બધો મોટો ફાયદો ! અને આ કેટલો બધો મોટો પરમાર્થ ! એટલુંજ નહિ પણ એટલું ઓછું ખાવાથી કેટલા બધા રોગો ઓછા થઈ જાય, કેટલું આળસ ઓછું થઈ જાય અને કેટલી બધી ઉપાધિ ઓછી થઈ જાય, એનો જરા ખ્યાલ તો કરો ! આ બધું શાથી ? માત્ર જરાકજ મિતાહારપણુથી ! પણ ચાદ રાખજો કે, આ કામ પુરુષો કરી શકે તેમ નથી, પણ જ્યારે સ્ત્રી-ઓનાં અંતરમાં આ વાત ઊતરે અને તેઓ જરાક વધારે મજબૂત મનની થઈને સાદી સમજ વાપરીને કામ લે ત્યારેજ આ મહાન કામ બની શકે એમ છે. એ પછી દુષ્કાળ બિચારો કયાં રહી શકે ? પોતાના હમેશના વધારે પડતા ખોરાકમાંથી માત્ર એકજ કેળિયો ઓછો કરવાથી જે પ્રજા દર વરસે ત્રણ કરોડ માણસોને નિભાવી શકે, તે પ્રજા પાસે દુષ્કાળનાં સંકટો કેમ આવી શકે ? નજ આવી શકે. કારણ કે દુષ્કાળ તો પાંચદશ વરસે પડે છે અને તે પણ કંઈ બધે ઠેકાણે નહિ, પણ દેશના અસુક ભાગોમાંજ પડે છે અને આ પ્રમાણે મિતાહારપણુનો બચાવ તો વંશપરંપરાનો છે માટે મને તો એમ લાગે છે કે, કોઈ આપણને સોનાની ખાણોવાળાં રાજ્યો જીતી આપે એથી જેટલો ફાયદો થાય તે કરતાં પણ મિતાહારપણુથી વધારે ફાયદો થાય તેમ છે; અને કોઈ આપણને નવા નવા ખંડો શોધી આપે એથી જેટલો ફાયદો થાય, તે કરતાં પણ આપણી પ્રજા મિતાહારી થાય તો એથી આપણને જરૂર વધારે ફાયદો થઈ શકે તેમ છે.

૫૫-દેશના કલ્યાણ સારુ લગ્ન ઉપર કર નાખવો બેઠબે

દરરોજ ક્રૂર એકજ કેળિયો ઓછું ખાવાથી જે દેશ દર વરસે ત્રણ કરોડ માણસોને બચાવી શકે, તે દેશના લોકો પોતાના દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવા માટે પણ શક્તિવાન ન હોય એ વાત અમે માની શકતા નથી. અમે તો એમ માનીએ છીએ કે, આપણા દેશમાં દર વરસે ચાળીશ લાખ લગ્ન થાય છે, એટલે કે ચાળીશ લાખ વર ને ચાળીશ લાખ કન્યા પરણે છે. એ વર તથા કન્યા ક્રૂર સવા સવા રૂપિયો પોતાના દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં આપે, તો એમાંથીજ એક કરોડ રૂપિયા દર વરસે થઈ શકે. પોતાના દેશના ભલાને અર્થે લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગે માત્ર સવા રૂપિયો આપવો એ કોઈને

પણ ભારે પડે તેમ નથી. ઊલટા ઘણા માણસો સવા રૂપિયાને બદલે એવા માંગલિક પ્રસંગે સવાસો રૂપિયા આપવા પણ તૈયાર થશે. છતાં પણ આપણે આપણી માનસિક નબળાઈને લીધે, આપણા લોકોને કામ લેતાં આવડતું નથી તેને લીધે, આપણા લોકોમાં સંપ નથી તેને લીધે, પરમાર્થનાં ઘણાં કામોમાં હમેશાં ઘાલમેલ ને ગોટાળા થાય છે તેને લીધે, પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને દેશના ભલાને અર્થે કામ કરવાવાળા માણસો ન મળે તેને લીધે અને આપણા આગેવાનોની, આપણા વિદ્વાનોની, આપણા ધર્મ-ગુરુઓની, આપણા અમલદારોની તથા આપણી પોતાની બેદર-કારીને લીધે આવાં ઉપયોગી, આવાં મોટાં અને આવાં બહુજ સહેલાઈથીજ બની શકે એવાં કામો પણ આપણે ન કરી શકીએ તો એ જુદી વાત છે, પણ એનો આરોપ દેશની ગરીબાઈ ઉપર ઢાળી પાડવો એ તો ખુદી નાલાયકી છે. બેશક, આપણો દેશ ગરીબ છે એ વાત સાચી, બહુજ ગરીબ છે એ વાત સાચી, ત્રીસ કરોડની વસ્તીમાં પાંચ કરોડ માણસોને એક ટંકતું પણ પૂરું ખાવાનું મળતું નથી એ વાત સાચી; પણ બીજી બાજુએ ત્રીસ કરોડની વસ્તીમાં પાંચ કરોડ માણસો એવાં પણ છે કે જે પોતાના દેશના કલ્યાણ સારું દરરોજ એક પાઈ બહુજ ખુશીથી આપી શકે. અરે ! એક પાઈ તો ગરીબમાં ગરીબ ભિખારી પણ દરરોજ બીડી પીવામાં ઉડાવી દે છે, ત્યારે પોતાના દેશનું કલ્યાણ ધ્વંષનારા ભલી લાગણી-વાળા માણસો પોતાના દેશનો ઉદ્ધાર કરવાના કામોમાં શું દરરોજ માત્ર એક પાઈ પણ નહિ આપી શકે ? જો ધારે તો જરૂર આપી શકે. કારણ કે એવી તો ઘણીએ પાઈઓ દરરોજ પાનસોપારીમાં ઊડી જાય છે. એવી તો ઘણીએ પાઈઓ દરરોજ ચાકોદીમાં ઊડી જાય છે અને એવી તો ઘણીએ પાઈઓ દરરોજ કચાંચ આડીઅવળી ઊડી જાય છે. ત્યારે શું દરરોજ માત્ર એક પાઈ દેશના હિતમાં ન આપી શકાય ? જરૂર આપી શકાય, કારણ કે એ પાઈ કાંઈ દેશના દરેક માણસોએ આપવાની નથી, પણ દેશની વસ્તીનો છઠ્ઠો ભાગ કે જે બહુ સારી સ્થિતિમાં છે તેણેજ એ પાઈ આપવાની છે, તેમ છતાં પાંચ કરોડ માણસોની દરરોજની એક એક પાઈમાંથી દર વરસે નવ કરોડ ને સાડીસાડત્રીસ લાખ રૂપિયા થઈ શકે તેમ છે અને એ બાદશાહી રકમમાંથી કેટલાં બધાં પરમાર્થનાં ખાતાંઓ ચાલી શકે તથા આપણા ગરીબડા દેશનું કેટલું બધું ભલું થઈ શકે એ જરા

વિચાર તો કરો ! પણ અફસોસ કે કરવું છે કેને ? આપણે તો ગરીબાઈનું બહાનું આડું ધરીને વાતને ઉડાવી દેવી છે અને અમારી પાસે પૈસા નથી એટલે અમે શું કરી શકીએ ? એમ કહીને નિરાશામાં જિંદગી ગુમાવી નાખવી છે, એટલે એને માટે કાંઈ ઉપાય નથી, પણ જેને ખરેખરી રીતે જિગરની લાગણીથી કામ કરવું હોય તેને માટે તો હબરો રસ્તા છે. અરે ! ભલા માણસ, કદી બીજું કાંઈ પણ ન કરીએ, પણ છેવટે એટલુંજ કરીએ કે ખિતાબો મેળવવાની આશાએ અમલદારોની ખુશામતો કરવામાં ને પાટીંઓ આપવામાં આપણા શ્રીમંતો દર સાલ જેટલા રૂપિયા ઉડાવી દે છે, તેટલા રૂપિયા આપણા ધર્મનાં પુસ્તકો સસ્તી કિંમતે ફેલાવવામાં ખરચાતા હોય તોપણ દેશનું ઘણુંએ કલ્યાણ થઈ શકે. વળી દરસાલ જેટલા રૂપિયા રાંડોના નાચો પાછળ ખરચાય છે, તેટલા પૈસા જો આપણા અનાથ બંધુઓને પારકા ધર્મમાં વટલાઈ જતા બચાવવામાં ખરચાતા હોય, તો આપણા દેશની આવી ખૂરી દશા હોય કે ? કહો કે નહિજ.

૫૬-ખાંપણમાં જેટલા રૂપિયા ખરચાય છે તેટલા પણ દેશના હિતમાં ક્યાં ખરચાય છે ?

હમણાં તો મરકી, કોલેરા તથા ઉપરાઉપરી પડતા દુષ્કાળોને લીધે ભૂખમરાથી ઘણુંજ વધારે માણસો મરે છે, પણ જ્યારે એટું કાંઈ ન હોય ત્યારે પણ ત્રીસ કરોડની વસ્તીમાંથી દર વરસે સરેરાશ સાઠ લાખ માણસો આપણા દેશમાં મરી જાય છે; અને મરનાર માણસના શબ ઉપર સારાં કપડાં પહેરાવવાનો આપણા લોકોમાં રિવાજ છે, તેથી શ્રીમંતો તો જાંચી જાંચી જાતની અને મોટી મોટી કિંમતની શાલો, શેલાંઓ તથા સાડીઓ વગર મફતની બાળી દે છે અને સાધારણ લોકો પણ પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે સારું ખાંપણ વાપરે છે. એ બધું ન ગણતાં દરેક મુઠદા દીઠ સરેરાશ બે રૂપિયાનું ખાંપણ ગણીએ તોપણ દરસાલ એક કરોડ ને વીસ લાખ રૂપિયા ખાંપણના થાય છે ને તે આપણી મૂખાઈને લીધે બાળી નાખીએ છીએ ! અરે, એ ખાંપણ જેટલા પૈસા પણ મરનારના પુણ્યને અર્થે કોઈ પોતાના દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં આપે છે ? જો એ ખાંપણ જેટલા પૈસા દેશમાં નવા હુન્નરો દાખલ કરવા પાછળ ખર્ચાતા હોય તોપણ દેશને ઘણુંજ ફાયદો થઈ શકે. પણ

અફસોસ કે, આપણને નમાલા રહેવું ગમે છે અને પોતાના સ્વા-
ર્થનો ભોગ આપીને કાંઈ કરવું નથી, તેથી પૈસા વિના અમે શું
કરી શકીએ, એ બહાનું આડું ધર્યાં કરીએ છીએ. હવે કદી આ
ખાંપણની બાબત કોઈને ન ગમતી હોય તો એ બાબત જેને ન
ગમે તે ભલે પડતી મૂકે અને એને બદલે હોળીમાં બળી જતાં
લાકડાંનો સદુપયોગ કરતાં શીખે તો એમાંથી પણ ઘણું મોટું
પરમાર્થ થઈ શકે તેમ છે. કારણ કે આપણા દેશમાં દર વરસે
ગામેગામમાં, કેટલાંક ગામોમાં ફળિયે ફળિયે અને કેટલાંક
શહેરોમાં ઘેરેઘેરે હોળીઓ થાય છે અને તે દરેક હોળીમાં ફક્ત
અરધા અરધા રૂપિયાનાં લાકડાં ગણીએ તોપણ દર વરસે લાખો
રૂપિયાનાં લાકડાં બળી જાય છે. હવે વિચાર કરો કે, દર વરસે આ-
પણા દેશમાં હોળી નિમિત્તે બળી જતાં લાકડાંની કિંમત જેટલા
પૈસાનો સદુપયોગ કરીએ, તો એમાંથી પણ કેટલું બધું ભલું થઈ
શકે? પણ અફસોસ કે કરવું છે કેને? જે કાંઈ પણ કરે છે તથા
જેને દેશની ખરી દાઝ છે, તે લાંબી નજર પહોંચાડવાવાળા ડાહ્યા
માણસો તથા પોતાના બંધુઓની સેવા કરવામાં પોતાની જિંદગી
અર્પણ કરી ચૂકેલા સ્વદેશભક્ત મહાત્માઓ તો એમજ કહે છે
કે, જેને કામ ન કરવું હોય તેને ગરીબાઈ એ આડું દેવાનું એક
માત્ર બહાનું છે; કારણ કે ગરીબાઈ બે જાતની છે. તેમાં એક એ કે
જેમાંથી બીજાની મદદ વિના છૂટી શકાયજ નહિ; અને બીજી
એ કે જેમાં જરાક વધારે જોર કરે તો પોતે પોતાની મેળે ઊઠી
શકે. આ બે જાતની ગરીબાઈમાંથી આપણે દેશ બીજી જાતની
ગરીબાઈમાં છે, માટે આપણે ગરીબ છીએ છતાં હજી આપણે આપણી
મેળે ઊભા થઈ શકીએ તેમ છીએ અને તેમ છતાં એ પણ ખરું
છે કે, આપણા કરોડો બંધુઓ પહેલી જાતની ગરીબાઈમાં પણ છે,
એટલે કે પોતે પોતાની મેળે સુધરી શકે તેમ નથી; તેઓને બીજા-
ઓની મદદની જરૂર છેજ અને તે મદદ આપણે કરવી જોઈએ.

પૃ-હલકા ગણાતા લોકોને સુધારવાની કૃપા કરો

ઢેડ, ભંગી, મહાર, ચમાર, વગેરે જે લોકોને આપણે હલકા
સમજીએ છીએ, એટલુંજ નહિ પણ જેને અજ્ઞાણતાં અડી જતાં
પણ આપણે અભડાઈ જઈએ છીએ, તેવાં આપણા દેશમાં સાડા-
ચાર કરોડ માણસો છે અને તે બધાં બહુજ કંગાળ હાલતમાં તથા

બહુજ અજ્ઞાનપણામાં છે. એ સિવાય બીજા છ કરોડ બિખારીઓ છે, તે પણ બહુજ દયાજનક સ્થિતિમાં છે. થોડાક સારા સાધુઓ બાદ કરતાં બાકીના લાખો સાધુઓની જિંદગી પણ દેશની ઉપર સાવ બોજા જેવી છે અને આપણી લાખો જીવાન વિધવા બહેનો પણ કાંઈ પોતે પોતાની મેળે સુધરી શકે તેમ નથી. એ બધાંને મદદ કરવા માટે આપણે કમર કસવી જોઈએ. સૌ લોકોએ જેનાથી જે કાંઈ બની શકે તે રીતે પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં મદદ કરવી જોઈએ. પણ અફસોસ એજ છે કે, આપણામાં સ્વદેશ-પ્રેમની જેવી જોઈએ તેવી તીવ્ર લાગણી હજી જાગી નથી, તેથી આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવામાં આપણે મોળા રહીએ છીએ. એ મોળાપણને લીધે આપણામાં ઘણી જાતના અવગુણો રહી જાય છે. કારણ કે જ્યાં મોળાપણું હોય, જ્યાં ઢીલાપણું હોય, જ્યાં ‘હોતી હે, ચલતી હે,’ એવું ખાતું હોય, જ્યાં સારું લગાડવાનીજ વાતો હોય, જ્યાં બધું પોલંપોલમાં ખેડાતું હોય અને જ્યાં પોતાના મનને ગમે તેમ આડુંઅવળું સમજાવીને પોતેજ પોતાના મનને ઠગતા હોય, ત્યાં અંતરની લાગણી ક્યાંથી હોય? ત્યાં જિગરનો પ્રેમ ક્યાંથી હોય? ત્યાં સત્યતા ક્યાંથી હોય? ત્યાં નિર્ભયપણું ક્યાંથી હોય? ત્યાં આત્મિકબળ ક્યાંથી હોય? અને ત્યાં નિઃસ્વાર્થપણે સેવા કરવાનો ધર્મ ક્યાંથી હોય? નજ હોય.

૫૮-આપણી ખામીઓ

સ્વદેશપ્રેમની ખામીને લીધે એ બધા સદ્ગુણો આપણા સૌ લોકોમાં હાલમાં નથી. તેથીજ આપણને કામ લેતાં આવડતું નથી, આપણામાં દૃઢતા નથી, આપણે સ્વતંત્રતાની ખૂબી સમજતા નથી, આપણામાં પ્રેમ નથી, દેશને અર્થે આપણે સ્વાર્થ તજી દેવાનું આપણામાં બળ નથી, આપણામાં આપણા ખૂરા રિવાજોની સામે થવાનું બળ નથી, આપણામાં આપણી પોતાની કિંમત સમજવાની શક્તિ નથી. આપણામાં ભ્રાતૃભાવની ઊંડી લાગણી નથી; આપણામાં કળાકુશળતાની ખિલવણી નથી, આપણામાં એકબીજાને ટેકો આપવાની તીવ્ર ઇચ્છા નથી, આપણે ગુણીઓની કહર કરતા નથી, આપણે ખીલતા બળવાન છોડને પાણી પાતા નથી, આપણે આપણા દેશની અસલની ઉત્તમ સ્થિતિ ને હાલની દુર્દશા પૂરેપૂરી સમજતા નથી અને આપણે આપણી હાલની ગુલામગી-

રી જેવી સ્થિતિનાં દુઃખો તેના લયંકર સ્વરૂપમાં સમજતા નથી. વળી આપણે જો જરાક વિચારીને કામ કરીએ તો આપણા દેશનું કેટલું બધું ભલું કરી શકીએ. એ ચોખ્ખી રીતે જાણતા નથી. આપણે અસલ ધર્મ શું છે અને તેને બદલે હાલમાં આપણે કેવાં નકામાં લક્ષણોમાં બંધાઈ ગયા છીએ, એ આપણે યથાર્થ રીતે જાણતા નથી. રાજદારી બાબતોમાં જેવો જોઈએ તેવો આપણે ભાગ લેતા નથી અને આપણે આપણા આત્માનું બળ સમજતા નથી, તેથી આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરી શકતા નથી અને તેથીજ આપણે આપણી જિંદગીની સાર્થકતા કરી શકતા નથી. તેમ છતાં આપણા પોતાના એ બધા વાંકનો ઢગલો આપણે આપણી ગરીબાઈ ઉપર ઢાળી પાડીએ છીએ ! દેશના કલ્યાણનાં જે કામો આપણી પોતાની નાલાયકીને લીધે થઈ શકતાં નથી, તે કામો આપણી ગરીબાઈને લીધે થઈ શકતાં નથી એમ માનીએ છીએ ! પણ ભાઈઓ ! હવે તો આપણે એમજ સમજવું જોઈએ કે ઈશ્વરની કૃપાથી આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવા માટે જેટલી જોઈએ તેટલી સગવડો આપણી પાસે તૈયાર છે, માત્ર આપણા પુરુષાર્થનીજ ખોટ છે. જરાક નજર પહોંચાડીને કામ લેવાનીજ ખોટ છે અને મહાસ્વાર્થ સાધવા સારુ અથવા મોટો પરમાર્થ કરવા સારુ આપણો થોડોક નજીવો સ્વાર્થ તજી દેવાનીજ ખોટ છે. જો એટલું કરી શકીએ તો પૈસાની તંગી દૂર થતાં કાંઈ વાર લાગે તેમ નથી. કારણ કે આપણા દેશમાં પૈસાની જેટલી ખોટ છે, તે કરતાં પણ પુરુષાર્થની વધારે ખોટ છે. પુરુષાર્થ કરતાં પણ મતલેદ છોડી દઈને લાંબી નજર પહોંચાડી કામ લેનારા ડાહ્યા માણસોની વધારે ખોટ છે અને તે કરતાં પણ દેશની સેવામાં પોતાની જિંદગી અર્પણ કરી દેનારા ભાગ્યશાળીઓની વધારે ખોટ છે. માટે અમે ગરીબ છીએ, તેથી શું કરી શકીએ, એવા વિચારોમાં હવે જિંદગી ખોઈ નાખવાની નથી; આપણા દેશના શ્રીમંતો ઉદાર થશે ત્યારેજ આપણે કાંઈક કરી શકીશું એવી આશામાં હવે રહી જવાનું નથી; રાજાઓ કે સરકારી અમલદારો મદદ કરે ત્યારેજ કાંઈક દેશનો શુક્રવાર વળે એમ ધારીને વાટ જોયા કરવાનો હવે વખત નથી અને ઓચિંતો એની મેળે આપણા દેશમાં કે આપણી જિંદગીમાં કોઈક મોટો ફેરફાર થઈ જાય એમ પણ કાંઈ બનવાનું નથી; પણ આપણે પોતેજ આપણા દેશના

કલ્યાણ માટે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ અને ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે. આપણા દેશની આબાદી સારુ જેઓ સૂતા હોય તેઓને હવે જગાડવા જોઈએ, જેઓ જાગતા હોય તેઓને બેઠા કરવા જોઈએ, જેઓ બેઠેલા હોય તેઓને ઊભા કરવા જોઈએ, જેઓ ઊભા હોય તેઓને દોડાવવા જોઈએ, જેઓ દોડતા હોય તેઓને બીજાઓની સાથે શરતમાં ઉતારવા જોઈએ, જેઓ શરતમાં જીતેલા હોય તેઓને ધનામ આપવાં જોઈએ અને જેમણે ધનામ મેળવેલાં હોય તેમણે પોતાનાં ધનામમાંથી પોતાના બંધુઓને ભાગ આપવો જોઈએ તથા પોતે કેમ જીત મેળવી શક્યા તેનો ભેદ પોતાના સૌ બંધુઓને સમજાવવાની મહેરબાની કરવી જોઈએ. આવી રીતે જ્યારે આપણા દેશની સમગ્ર પ્રજા જાગશે અને સૌ લોકો પોતપોતાની ફરજ બજાવતાં શીખશે, ત્યારેજ આપણો દેશ આબાદ થઈ શકશે અને ત્યારેજ આપણા લોકો સુખી થઈ શકશે. દરેક માણસ જાગ્યા વિના અને ઘટો પુરુષાર્થ કર્યા વિના અમે ગરીબ છીએ તેથી શું કરી શકીએ ? એમ ધારીને બીજાઓની મદદની વાટ જોયા કરવાથી કાંઈ વળવાનું નથી. માટે ભાઈઓ ! ગરીબાઈ વચ્ચે પણ દેશને અર્થે કાંઈક ભલાં કામો કરો અને સ્વાર્થનો ભોગ આપતાં શીખો. કારણ કે સર્વશક્તિમાન મહાન ઇશ્વરની નજરમાં એની કિંમત બહુ મોટી છે અને એથીજ આપણા દેશનું કલ્યાણ થઈ શકે તેમ છે. માટે આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ એકલી આપણી ગરીબાઈની સામેજ ન જોયા કરો, પણ આપણી નાલાયકીઓ સામે પણ જુઓ. આપણે પુરુષાર્થ કરવામાં મોળા છીએ તે સામે પણ જુઓ અને આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ આપણે આપણા સ્વાર્થનો ભોગ આપી શકતા નથી એ સામે પણ જુઓ; એટલે તમારી ખાતરી થશે કે, કાંઈ એકલી ગરીબાઈથીજ આપણે અટકેલા નથી, પણ આપણી નાલાયકીઓથીજ આપણે આગળ વધતા અટકી જઈએ છીએ. માટે જેમ બને તેમ આપણામાં સફળતા વધે એમ કરો, એટલે ગરીબાઈ એની મેળે ભાગી જશે. કારણ કે અજવાળું ને અંધારું બન્ને એકજ ઠેકાણે ને એકજ વખતે સાથે રહી શકે નહિ, તેમજ સફળતાની સાથે દરિદ્રતા રહી શકે નહિ અને જે ગરીબાઈને આપણે હમેશાં આગળની આગળ રાખીએ છીએ, તે ગરીબાઈ એજ આપણા દુર્ગુણનું સર્વિર્દેશ છે, માટે એ નામોશીભરેલું સર્વિ-

ફિકેટ છે. એ નામોશીભરેલું સર્ટિફિકેટ હવે છોડી દો અને દેશની સેવા કરવાના કામમાં લાગી જાઓ, દેશની સેવા કરવાના પવિત્ર કામમાં લાગી જાઓ !

**૫૯—આપણા દેશમાં છે તે કરતાં વધારે ગરીબાઈ
દેખાય છે તેનું કારણ શું ?**

બંધુઓ ! ગરીબાઈ એ જાતની છે. એક લાચારીની ગરીબાઈ, ફરજિયાત ગરીબાઈ, અશક્તિની ગરીબાઈ ને નાલાયકીની ગરીબાઈ; અને બીજી ગરીબાઈ પોતાની રાજીખુશીથી સ્વીકારેલી, નિઃસ્પૃહીપણાની કે તીવ્ર વૈરાગ્યની ગરીબાઈ. આ બે ગરીબાઈમાં પહેલી જાતની ગરીબાઈ એ એક જાતના શાપ સમાન છે. એ ગરીબાઈ દુર્ગુણોનું સર્ટિફિકેટ છે, એ ગરીબાઈ તે પડતીનું મૂળ છે, એ ગરીબાઈ તે સદ્ગુણના છોડનો નાશ કરનાર કીડો છે, એ ગરીબાઈ તે ઘણી જાતનાં દુઃખોનું કારણ છે, એ ગરીબાઈ તે એક મોટી આફત છે અને એ આખા દેશની ગરીબાઈ તે સમસ્ત પ્રજાને લાગુ પડેલો મહાન રોગ છે. એવી ખાનાખરાબી કરનાર ગરીબી આપણા દેશમાં ને આપણા લોકોમાં છે, એમાં કંઈ કોઈથી ના પાડી શકાય તેમ નથી. પણ આપણા દેશમાં વાસ્તવિક રીતે જેટલી ગરીબાઈ છે, તે કરતાં આપણા લોકોમાં ઘણીજ વધારે ગરીબાઈ દેખાય છે અને તેથીજ આપણે સૌ આપણા દેશના કલ્યાણનાં દરેક કામોમાં જ્યાંત્યાં ગરીબાઈને આડી ધરી દબાવે છીએ. દેશની ખરી ગરીબાઈ કરતાં આપણા લોકોના ઘરસંસારમાં વધારે ગરીબાઈ દેખાય છે તેનું કારણ એજ છે કે, આપણા શ્રીમંતો પોતાની ફરજે બરાબર રીતે બજાવતા નથી, તેથી આપણા લોકોમાં વધારે ગરીબાઈ દેખાય છે અને શ્રીમંતો પોતાની ફરજે બજાવતા નથી, તેનું કારણ એ છે કે પૈસા એટલે શું ? શા માટે પ્રભુએ તેઓને પૈસા આપ્યા છે ? મરી ગયા પછી પૈસા શું કામ આવશે ? ગરીબોને અર્થે પૈસા ન ખર્ચવાથી કેટલું બધું પાપ લાગશે ? શ્રીમંતોનો ધર્મ શું છે ? અને પૈસા મૂકીને મરી જવું એ કેટલી બધી નાલાયકી છે ? એ બધી વાતો અસલ સ્વરૂપમાં આપણા દેશના જૂના વિચારના શ્રીમંતો જાણતા નથી, તેથી તેઓ પોતાની ફરજે બજાવતા નથી. એટલે આપણા દેશમાં જેટલી ગરીબાઈ છે, તે કરતાં આપણા લોકોમાં વધારે ગરીબાઈ દેખાય છે. પણ શ્રી-

મંતો એમ નથી સમજતા કે પૈસાનો સાચો ઉપયોગ શું ?

લક્ષ્મી એટલે ઇશ્વરનું પોતાનું અર્ધું અંગ. પૈસા એટલે આ-
ગલા ભવમાં કરેલાં પુણ્યનું ફળ. પૈસા એટલે પરમાર્થ કરવાનું
મોટું સાધન. પૈસા એટલે જગતનું સૌંદર્ય વધારવાની ક્ષમ્તી.
પૈસા એટલે જગતમાંથી દુઃખો ઓછાં કરવાનું હથિયાર. પૈસા
એટલે સંસારસાગર તરવા માટે ધર્મરૂપી હોડીનું હલેસું. પૈસા
એટલે ઘણે ઠેકાણે વાપરી શકાય એવું મહાન યજ્ઞ. પૈસા એટલે
માણસોને ઊડવાની પાંખો. પૈસા એટલે ઘણી જાતની મોટી સલા-
મતી. પૈસા એટલે પ્રત્યક્ષ કુદરતી મદદ. પૈસા એટલે માણસની
પરીક્ષા કરવાની કસોટી. પૈસા એટલે એક જાતની મીઠી ખુમારી.
પૈસા એટલે ઘણી જાતના આનંદનું મૂળ. પૈસા એટલે માણસોને
વશ કરી લેનારી એક મહાશક્તિ. પૈસા એટલે એક જાતનું પ્રત્યક્ષ
જાદુ અને પૈસા એટલે ઇશ્વરની કૃપા. માટે ગેરવાજબી રીતે પૈસા
ગુમાવી દેવા એ ઇશ્વરની કૃપા ગુમાવી દેવા જેવું છે, પોતાના
પુણ્યનાં ફળને ગુમાવી દેવા જેવું છે અને ધર્મ સાધી લેવાનું સા-
ધન ગુમાવી દેવા જેવું છે. વળી પૈસાને જમીનમાં દાટી રાખવા કે
તિબ્બેરીમાં પૂરી રાખવા અને તેનો કાંઈ પણ સારો ઉપયોગ કરવો
નહિ, એ પણ ઇશ્વરના અર્ધા અંગને કેદ કરી રાખવા બરાબર છે.
એમ કરવું એ આપણને ઊડવા માટે મળેલી પાંખો કાપી નાખવા
જેવું છે. એમ કરવું એ જગતમાંથી દુઃખો ઓછાં કરવાનું હથિ-
યાર ખોઈ નાખવા જેવું છે અને એમ કરવું એ ઘણી જાતના
આનંદના મૂળને કાપી નાખ્યા બરાબર તથા એક જાતની મહા-
શક્તિને ઉપયોગમાં લીધા વિના તેને દાબી દીધા બરાબર છે. આમ
કરવું એ મહાપાપ છે; કારણ કે મહાત્માઓ તો એમજ કહે છે
કે, પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ શા માટે શ્રીમંતોને પૈસા આપ્યા
છે, એ તમને બબર છે ?

કાંઈ પાપ કરવા સારુ પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા નથી.
કાંઈ તેઓને રૂપાળા જોઈને પૈસા આપ્યા નથી. કાંઈ તેઓને
પોતાની હલકી જાતની મોજમજમાં ઊડાવી દેવા સારુ પૈસા
આપ્યા નથી. કાંઈ તેઓને ચા, તંબાકુ કે એવાજ બીજી કોઈ
જાતના નશા કરવા સારુ પૈસા આપ્યા નથી. કાંઈ તેઓને અભિ-
માન કરવા સારુ અને મિજબાજ બગાડવા સારુ પૈસા આપ્યા નથી.
બીજાઓના હકો લૂંટી લેવા સારુ ને પોતાને આશરે પડેલા ગરી-

એને સતાવવા સારુ કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. બાંકાટેડા થઈને ફરવા સારુને પોતાના ખરાબ દાખલાથી દુનિયાને બગાડવા સારુ કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. પોતાના નીચ પ્રકારના સ્વાર્થ સાધવા માટે બીજાઓને હેરાન કરવા કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. પોતાની ઉત્તમ જાતની લાગણીઓને ખુટી કરી નાખવા સારુ કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. જગતમાં વેરઝેર વધારવા સારુ કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. નાટકચેટકમાં ને હલકી જાતની રમતગમતમાં ઉડાવી દેવા સારુ કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. કોટોં લડવા સારુ કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. ખિતાબો મેળવવા માટે, અમલદારોની ખુશામતો કરવા સારુ કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. પોતાની નીચ વૃત્તિઓને તૃપ્ત કરવા સારુ, પરદેશી વસ્તુઓ વાપરીને પોતાના દેશબંધુઓને ગેરઈન્સાફ કરવા સારુ કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી અને શ્રીમંતો ખાસ પોતાને માટે પોતેજ નરકની ટિકિટ લે તે સારુ કાંઈ ઈશ્વરે તેઓને પૈસા આપ્યા નથી; પણ પરમકૃપાળુ સર્વશક્તિમાન મહાન કલ્યાણકારી ઈશ્વરે જગતનું કલ્યાણ કરવા સારુજ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ગરીબોને મદદ કરવા માટે દીનાનાથ પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. સૃષ્ટિનું સૌંદર્ય વધારવા માટે સૌન્દર્યના સ્વામીએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. દુઃખીઓને દિલાસો દેવા માટે ને તેઓનાં આંસુ લૂછવા માટે દીનજનપાલક પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતની વસ્તુઓની કિંમત વધારવા માટે સંપૂર્ણતાના સ્વરૂપ પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ગુણી માણસોના ગુણની કદર કરવા માટે ગુણોના બનાવનાર પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જરૂરની જૂની વસ્તુઓનો પુનરોદ્ધાર કરવા માટે નરસાનું પણ સારું કરનાર પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. પોતાના બંધુઓમાં વિદ્યા વધારવા માટે બુદ્ધિદાતા પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. દેશમાં નવી નવી હુન્નરકળા ખીલવવા માટે ચતુર વિશ્વકર્માએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાં ઈશ્વરનો મહિમા ફેલાવવા માટે મહામહિમાવાળા પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ધર્મને ટેકો આપવા સારુ ધર્મના પ્રવર્તક પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. અનાથોને મદદ કરવા માટે અનાથના નાથે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ગરીબ પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવા માટે સૌનું રક્ષણ કરવાવાળા

પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતનું ઐશ્વર્ય વધારવા માટે સૌ પ્રકારના ઐશ્વર્યવાળા ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાં રસિકતા વધારવા સારુ રસસ્વરૂપ પરમાત્માએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાં શાંતિ ફેલાવવા સારુ શાંતિદાતા પરમાત્માએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાં આનંદ વધારવા સારુ આનંદસ્વરૂપ ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાં જ્ઞાન ફેલાવવા સારુ જ્ઞાનસ્વરૂપ ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. આ દુનિયામાં દયાનાં કામો કરવા સારુ દયાળુ ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતને ન્યાયના માર્ગમાં ચલાવવા સારુ ન્યાયી ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જીવોમાં સદ્ગુણો વધારવા સારુ સર્વ સદ્ગુણોના સ્વામી ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ગરીબોને જીલમમાંથી બચાવવા સારુ જીલમીઓનો નાશ કરનાર ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાંથી રોગોને ઓછા કરવા સારુ બધી જાતના રોગોને મટાડનાર મહાન ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાંથી પાપી વિકારો ઓછા કરવા સારુ વિકારોના શત્રુ ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. હરિજનોને મદદ કરવા સારુ ભક્તવત્સલ ભગવાને શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. મનુષ્યજાતમાં પવિત્રતા વધારવા સારુ સૌથી વધારે પવિત્ર ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. અખળાઓને મદદ કરવા માટે શક્તિનું રૂપ લેનારા ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. દેવોને તેઓનાં કામોમાં મદદ કરવા સારુ દેવોના મદદગાર ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. પિતૃઓને રાજી કરવા સારુ પિતૃઓને તેઓના ભાગ પહોંચાડનાર ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. બાળકોને સુખી રાખવા સારુ વાત્સલ્યભાવવાળા ભગવાને શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ઇન્સાફના કામોમાં મદદ કરવા સારુ અદલ ઇન્સાફી ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. પાપીઓને પાપ કરતાં અટકાવવા સારુ નરકનો અગ્નિ પ્રકટાવનાર ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે અને યોગબ્રહ્મ હરિજનોના તપથી ખુશી થઈને તેમના પુણ્યના બદલામાં તેમને સ્વર્ગ આપવા સારુ—સ્વર્ગની ટિકિટ લેવા માટે સ્વર્ગના મહારાજધિરાજ સર્વશક્તિમાન મહાન ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. માટે જેમ બને તેમ શ્રીમંતોએ પોતાના પૈસાનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, તોજ પૈસાની સાથેકતા છે, તોજ જિંદગીની

સફળતા છે અને જો પૈસાનો સારો ઉપયોગ થાય તોજ સ્વર્ગમાં જઈ શકાય તેમ છે. માટે એક પણ દોઢિયું અધર્મના કામમાં ન ખરચાય કે એક પણ દોઢિયું પ્રભુને અર્થે ઉપયોગમાં આવ્યા વિના નકામું ન રહી જાય એ દરેક શ્રીમંતોએ બહુજ સંભાળવાનું છે. આ બધી બાબતો જેવી રીતે જાણવી જોઈએ તેવી રીતે આપણા દેશના શ્રીમંતો જાણતા નથી, તેથી તેઓ પોતાના પૈસાનો જેવો જોઈએ તેવો સદુપયોગ કરી શકતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ પોતાની મિલકતનો સોમો ભાગ પણ પરમાર્થમાં ખર્ચી શકતા નથી; તેથીજ આપણો દેશ જેટલો ગરીબ છે તે કરતાં ઘણોજ વધારે ગરીબ દેખાય છે. માટે જેઓને પોતાના દેશની દાઝ હોય, પોતાના ધર્મની લાગણી હોય, પોતાના બંધુઓની અતિશય દુઃખી હાલત જોઈને જેનો જીવ તરફડતો હોય અને જે પોતાના અંતરનો દિલાસો મેળવવા આહતા હોય તથા ઈશ્વરને રાજી રાખવા આહતા હોય, તે સર્વ માણસોએ પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં પ્રભુ-પ્રીત્યર્થે પોતાના દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં અંતરના ઉમળકાથી પૈસા ખર્ચવા જોઈએ. જ્યારે એ પ્રમાણે દરેક માણસો કાંઈક ને કાંઈક પણ શુભ કામ કરવા લાગશે ત્યારેજ આપણા દેશનું કલ્યાણ થઈ શકશે. આપણા દેશની આટલી બધી દુર્દશા થઈ ગઈ છે, છતાં પણ આપણા શ્રીમંતો પોતાના પૈસાનો સદુપયોગ કરતા નથી તેનું કારણ એજ છે કે, મરી ગયા પછી પૈસા શું કામ આવશે, એ તેઓ જાણતા નથી. તેથી તેઓ પોતાના દેશના ભલાની બાબતમાં તથા પોતાના આત્માના કલ્યાણની બાબતમાં બેદરકાર રહે છે, પણ જો તેઓ પોતે પોતાના મનને એમ સવાલ પૂછે કે, અમે મરી જઈશું પછી અમારા પૈસા અમને શું કામ આવશે? તો તેઓને ઘણી ઊંડી લાગણી થયા વિના રહે નહિ. એનો જવાબ તરતજ એમ મળી આવે કે, અમે મરી ગયા પછી અમારા પૈસા અમને કાંઈ પણ કામ લાગી શકે એમ નથી. છતાં પણ એ પૈસાથી અમે હમણાં ધર્મ કાં ન કરી લઈએ? અમે મરી ગયા પછી અમારા પૈસા જેના હાથમાં આવશે તે ખાઈ જશે ને વખતે હમણાં અમને જેનું મોઢું જોવું પણ નથી ગમતું, તે અમારા દુશ્મનોજ અમારા પૈસાથી મોજ કરશે, છતાં પણ અમે અમારા પૈસાને ગરીબોની સેવામાં હમણાંજ કાં ન ખર્ચીએ? અમે મરી ગયા પછી અમારી બહુ કિંમતવાળી ને બહુ વહાલી વસ્તુઓ કોઈક વાપરશે, છતાં

પણ અમે હમણાં અમારી સડી ગયેલી જૂની વસ્તુઓ પણ લિખા-રીઓને કાં ન આપી શકીએ? અમે મરી ગયા પછી અમારા ધન સારુ અમારા દીકરાઓ અને બીજાં સગાંઓ અંદર અંદર લડશે અને હજારો રૂપિયા કેટલો ખર્ચ જશે, છતાં પણ હમણાં હાથે કરીને અમે અમારો હાથ કાં ન ઠારીએ? અમે મરી ગયા પછી અમારા ઘણા પૈસા જ્યાંના ત્યાં દબાઈ જશે અને જેના હાથમાં તેના મોંમાં થઈ જશે તથા લાખના બાર હજાર થઈ જશે, છતાં પણ અમે અમારા પૈસાથી હમણાં અમારી નામના કાં ન મેળવી લઈએ? જાતમહેનતથી પરસેવો ઉતારીને મેળવેલા અમારી ખરી કમાઈના પૈસા અમે મરી ગયા પછી અમારા વંશ-વારસો પોતાની હલકી જાતની મોજમજામાં ને નરકની ટિકિટ ખરીદવામાં ઉડાવી દેશે, છતાં પણ અમારા એ પૈસા હમણાં અમારે હાથે અમે ઇશ્વરને અર્થે કાં ન ખરચીએ? અમારાં ઘરબાર ને અમારા વાડીખંજ-લાઓ કે જે અમે ઘણી જાતનાં છળકપટ કરીને તથા ઘણા જણ સાથે ઘણી જાતના કબજિયાઓ કરી મેળવેલા છે અને જેમાં અમે હમણાં કેઈ સારા માણસને કે અભ્યાગતોને પણ ઊભા રહેવા દેતા નથી, તેજ મકાનોમાં અમે મરી ગયા પછી ઘણીએ જાતના અધર્મો થશે અને તે જ્યારે અમે પ્રેતની અવસ્થામાં રહીને જોઈશું, ત્યારે એ વખતે અમને કેટલી બધી દિલગીરી લાગશે અને કેટલો બધો ત્રાસ થશે? છતાં પણ અફસોસ કે, હમણાં અમે અમારાં મકાનો ગરીબો માટે કે હરિજનો માટે પણ ખુલ્લાં રાખી શકતા નથી !!

૬૦-સાચવી રાખેલા પૈસાનું પરિણામ

હમણાં જે પૈસા માટે અમે અતિશય હાયવોચ કરીએ છીએ, જે પૈસા માટે કાળાંધોળાં કરીએ છીએ, જે પૈસા માટે અમે અમારા લોહીનું પાણી કરીએ છીએ અને જે પૈસા માટે અમે તરફડી તરફડીને મરીએ છીએ, તેજ પૈસામાંથી અમે મરી ગયા પછી ઘણી જાતનાં પાપો થશે. તેજ પૈસામાંથી કુટુંબકલેશ થશે અને નવી નવી હોળીઓ સળગશે. તેજ પૈસા અમારાં સગાંઓને મોઢે અમને શાપો અપાવશે. તેજ પૈસા અમારા કુટુંબમાંથી ઘણા જણનું બૂંડું કરશે. તેજ પૈસા જે સગાંવહાલાં માટે અમે રાખી જઈશું તે માણસો પણ સુખેથી ભોગવી શકશે નહિ. તેજ પૈસા અમે

મરી ગયા પછી લોકોમાં અમારી અપકીર્તિ કરાવશે અને તેજ પૈસા અમને નરકમાં લઈ જશે. છતાં પણ અમે એવા અભાગિયા છીએ કે, હજી સુધી પણ એ પૈસાને અમે પુણ્યના કામમાં ખરચી શકતા નથી. એ પૈસાનો ધરાર આવો માઠો ઉપયોગ થશે એમ અમે થોડું ઘણું જાણીએ છીએ, છતાં પણ અમે એવા અભાગિયા છીએ કે, અમારા દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં એ પૈસા અમે ખરચી શકતા નથી. અમે મરી ગયા પછી એ પૈસા અમોને કાંઈ પણ કામ આવવાના નથી, છતાં પણ અમે એવા અભાગિયા છીએ કે, તેમાંથી થોડાક પૈસા પણ અમે હમણાં અમારાં અજ્ઞાન ભાઈ-બહેનોને સુધારવાના કલ્યાણકારક કામમાં પણ ખરચી શકતા નથી. મરી જવું છે એ ચોક્કસ છે એમ જાણીએ છીએ, દેહનો ઘડીનો પણ ભરોંસો નથી એ પણ ખબર છે અને અમારી નજર આગળ અમારા કરતાં મોટા મોટા માણસો તથા અમારા કરતાં નાની ઉંમરના સાબતાબ માણસો વાત કરતાં કરતાં ઊડી ગયા છે ને કાંઈ પણ કરી શક્યા નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેમની પછવાડે પણ કાંઈ થયું નથી એ અમે અમારી નજરે જોયેલું છે, છતાં પણ અમે એવા અભાગિયા છીએ કે, પ્રભુને અર્થે પરમાર્થનાં કામોમાં અમે અમારું ધન વાપરી શકતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ અમે મરી ગયા પછી અમારું એ ધન અમને શું કામ આવશે, તેનો કોઈ દિવસ અમે વિચાર પણ કરતા નથી. તેથી અમે ધનના મોહમાં પડ્યા રહીએ છીએ, તેથી અમે ગાફલ બની જઈએ છીએ અને તેથીજ અમે અમારા ધનનો કાંઈ પણ રૂઠો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. માટે દરેક શ્રીમંતોએ વિચાર કરવો જોઈએ કે હમણાં વખત છે છતાં પણ અમે અમારું ધન ખરચતા નથી, ત્યારે મરી ગયા પછી અમારું ધન અમને શું કામ આવશે, તેમજ અમે મરી ગયા પછી અમારી વિદ્યા અમને શું કામ આવશે, એ વાતનો દરેક વિદ્વાનોએ વિચાર કરવો જોઈએ. અમે મરી ગયા પછી અમારો હુન્નર અમને શું કામ આવશે, એ વાતનો દરેક કારીગરે વિચાર કરવો જોઈએ. અમે મરી ગયા પછી અમારું બળ અમને શું કામ આવશે, એ વાતનો દરેક બહાદુર માણસે વિચાર કરવો જોઈએ. અમે મરી ગયા પછી અમારા ગુણો અમને શું કામ આવશે, એ વાતનો દરેક ગુણી માણસે વિચાર કરવો જોઈએ. અમે મરી ગયા પછી અમારી લાગવગ અમને શું કામ

આવશે ? એ વાતનો દરેક વગવસીલાવાળા માણસે વિચાર કરવો જોઈએ; અને હમણાં અમે અમારી સત્તાનો સારો ઉપયોગ કરતા નથી, ત્યારે અમે મરી ગયા પછી એ સત્તા અમને શું કામ આવશે ? એ વાતનો દરેક સત્તાવાળા માણસે વિચાર કરવો જોઈએ. આપણા અજ્ઞાનપણાને લીધે આવી જાતના સારા વિચારો હજી સૌ લોકોને સૂઝતા નથી, તેથીજ આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં તથા આપણા આત્માના કલ્યાણનાં ભલાં કામે કરી શકતા નથી અને તેથીજ આપણે દેશ બહુ ગરીબ છે ને આપણા લોકો બહુ દુઃખી છે. માટે જેમ બને તેમ આપણા લોકોમાં જ્ઞાન વધે એમ આપણે કરવું જોઈએ. કારણ કે ધનની તંગીનું આપણા દેશમાં જેટલું દુઃખ છે, તે કરતાં અજ્ઞાનપણાનાં ઘણાંજ વધારે દુઃખો છે અને ધનની તંગીનું દુઃખ પણ અજ્ઞાનપણાને લીધેજ છે. માટે જેમ બને તેમ આપણા દેશમાં કેળવણી વધે એમ આપણે કરવું જોઈએ. જો એમ થાય તો થોડાજ વખતમાં આપણા શ્રીમંતોની આંખો ઊઘડી જાય ને તેઓને અંતરમાંથી એમ લાગી જાય કે, દુઃખીઓનાં દુઃખ મટાડવા માટે પ્રભુપ્રીત્યથે પરમાર્થનાં કામોમાં પૈસા ન ખરચવા એ બહુજ મોટું પાપ છે અને એ અમારી બહુજ મોટી નીચતા છે; એટલુંજ નહિ પણ ગરીબોને મદદ કરવાનાં કામોમાં પૈસા ન ખરચવાથી અમને કેટલું બધું મોટું પાપ લાગે છે એ વાત અમે ચોખ્ખી રીતે જાણતા નથી, તેથી અમે સૌ હમેશાં એ પાપ કર્યાજ કરીએ છીએ.

૬૧-પાપને લીધેજ અમે અમારી શ્રીમંતાઈનું પૂરેપૂરું સુખ ભોગવી શકતા નથી

જેમકે ઊંચી જાતના આકૂસની બહુજ સુંદર કેરી તૈયાર હોય અને તે ખાવાનું અમને બહુજ મન થયું હોય, છતાં પણ અમારા શરીરમાં કાંઈક એવો મહારોગ હોય અને ડોક્ટરે એવી આકરી કરી પાળવાનું કહ્યું હોય કે તેમાંથી એક ચીરી પણ અમારાથી ખાઈ શકાય નહિ!! આ શું થોડું દુઃખ છે ? કોઈ વસ્તુ વાપરવાનું કે ખાવાપીવાનું બહુ મન હોય ને એ વસ્તુઓ મળી શકે તેમ ન હોય તો તેમાં બાંહેધરું દુઃખ થતું નથી, પણ પોતાનીજ વસ્તુઓ પોતાની નજર આગળ પડેલી હોય અને તે ભોગવવાની અંતરમાંથી બહુ ઇચ્છા હોય, છતાં પણ એ વસ્તુઓ પોતાનાથી ભોગવી શકાય નહિ એ બહુજ જિં. ૭

મોટું દુઃખ છે. અમારે આશરે રહેલાં, અમારા હાથ નીચે રહેલાં તથા અમારી નજર આગળ રહેલાં બહુજ ગરીબ માણસોને ખાસ જરૂરની ચીજો પણ અમે આપતા નથી, તેથીજ—એ પાપને લીધેજ અમને મળેલા ભોગો પણ અમે ભોગવી શકતા નથી. તેમજ અમે બહુજીએ છીએ કે, આ અબહુચા મુસાફરોનો સત્કાર કરવો જોઈએ, આ અભ્યાગતોને રહેવાની જગ્યા આપવી જોઈએ, આ વિદ્વાનોની અમારા ખંગલામાં સલા ભરવી જોઈએ અને આ સુપાત્ર સાધુ-ને અમારા ઘરમાં ઉતારો આપવો જોઈએ, છતાં પણ એમાંનું કાંઈ પણ અમે કરતા નથી. એ પાપને લીધે અમારા વાડીખંગ-લાઓનું સુખ અમે ભોગવી શકતા નથી, તેથી હજારો રૂપિયા ખરચીને મનમાનતો ખંગલો તૈયાર કરીએ, ત્યારે એજ વખતે કોઈ એવી જાતનો રોગ આવીને ઊભો રહે છે કે જેથી એ ખંગ-લામાં રહી શકાતું નથી. તરતજ ડોક્ટર કહે કે, એ ખંગલાની હવા તમને માફક નહિ આવે, અથવા તો એ મકાનમાં કોઈ એવું સગુંવહાલું મરી જાય કે એ ખંગલામાંથી જીવજ ઊઠી જાય ને ઊલટો તે ખારો ઝેર થઈ પડે. અથવા એ ખંગલામાં રહ્યા પછી ધંધામાં કાંઈ એવું મોટું નુકસાન થઈ જાય કે એ ખંગલા માટે મનમાં વહેમજ આવ્યા કરે ને એમ લાગી જાય કે, એ જગ્યા સાથે આપણને લેણુદેણી નથી ! આવી જાતના કાંઈ ને કાંઈ બના-વો બન્યા કરે તેથી એ જગ્યા સુખેથી ભોગવી શકાયજ નહિ; કારણ કે, જે માણસ પોતાના સુખને માટેજ બધી તજવીજ કરે અને પોતાનો એકલાનો સ્વાર્થ સાધવા સારજ તરફડિયાં માર્યા કરે, પણ બીજાં ગરીબ માણસોના સુખની દરકાર રાખે નહિ કે તેઓને સુખી કરવા માટે પોતાના સુખમાંથી ભાગ આપે નહિ, તે નીચ મનના માણસ ઉપર ઈશ્વર રાજી રહેતો નથી. તેથી માત્ર પોતા-નુંજ સુખ શોધનારાં એવાં એકલપેટાં સ્વાર્થી માણસો ખરું સુખ ભોગવી શકતાં નથી; એટલુંજ નહિ પણ તૈયાર થયેલા ભોગો ભોગવવામાં પણ એમને અણચિંતવ્યાં વિદ્વો આવ્યા કરે છે. જેમકે બીજાઓને સુખી કર્યા વિના સુખી થઈ શકાયજ નહિ. પોતાની ખાયડી બહુ સારા ઘરની હોય ને બહુ રૂપાળી હોય અને પોતાના મનમાં પણ ગૃહસ્થાશ્રમના લહાવા લેવાની બહુ ઇચ્છા હોય, પણ બીજાઓના કબિયા વખતે પોતાની લાગવગ વાપરીને પોતે કયાંય સંપ ન કરાવ્યા હોય, કોઈ દુઃખીઓને દિલાસા ન

દીધા હોય, કેઈ અજ્ઞાનીઓના વાંક માફ ન કર્યા હોય અને નાણાંના મદમાં જેનીતેની સાથે કળિયા કરવામાં તથા કેાટોં લડવામાંજ પોતાની જિંદગી ખોઈ નાખતા હોય, તેથી તેવા શ્રીમંતોને પોતાની ખાયડી સાથેજ બનતું નથી. ખાયડીનું મોં જુએ તો તેઓનો મિજબજ બગડી જાય છે, ખાયડીની વાત સાંભળે તો તેઓને કાળ ચડે છે અને જાણે એ હમણાંજ મરી જાય તો ઠીક એમ મનમાંથી ઇચ્છે છે. પણ ગરીબોની તરફ ખેદરકાર રહેનારો પાસેથી કુદરત વ્યાજ સાથે વેર લે છે, તેથી એ ખાયડી તેના પહેલાં મરતી પણ નથી ને ધરાર એનું કહું પણ માનતી નથી. આ શું એવા અભિમાની માણસોને થોડું દુઃખ છે? આખી જિંદગી સુધી રોજની હોળી અને બીજાં બધી જાતનાં મનમાનતાં સાધનો છતાં ધણી-ધણિયાણીમાંજ કંકાસ અને ગૃહસ્થાશ્રમના સુખ માથેજ પૂજો!! પ્રભુ! પ્રભુ! જો બન્ને જણને બનતું હોય તો બેમાંથી એક જણ રોજનું બીમાર હોય છે અથવા તો બેમાંથી એકની જિંદગી ટૂંકી હોય છે. કદી ખાયડી સાથે બનતું હોય તો ભાઈ સાથે મિયાબારું હોય છે, ભાઈ સાથે બનતું હોય તો ઘરમાં ડોસીઓજ લોહી પીધા કરે છે. ડોસીઓની ઉપાધિ ન હોય તો બહેન, બનેવી કે જમાઈ અથવા એવાંજ બીજાં કેઈ બહુજ નજીકનાં સગાંઓ સાથે મોટું વેર હોય છે. આવો આવો કાંઈ ને કાંઈ કુટુંબકલેશ જરૂર હોય છે. કારણ કે પરમકૃપાળુ મહાન ઈશ્વરનો એવો અચળ નિયમ છે કે, બીજાંઓને સુખી કર્યા વિના પોતાથી સુખી થઈ શકાયજ નહિ. તેથીજ પ્રત્યક્ષ રીતે અમે જોઈએ છીએ કે જે તારીખે બહુ ભારે કિંમતની નવી સાડી લઈએ, નવી મોતીની માળા કે હીરાની બંગડી લઈએ, અથવા નવી ગાડી કે નવો ઘોડો લઈએ, ત્યારે એજ વખતે કોણ જાણે કયાંથી ઘરમાં કાંઈકનું કાંઈક હુલ્લડ થઈ જાય છે. એ માનીતી વસ્તુ વાપરતીજ વખતે રિસાવું પડે છે ને જીવ કોચવાય છે. કાં તો ખાપ તરફથી કાંઈક અડચણ થાય છે, કાં તો ખાયડી કાંઈક આડું વેતરે છે, કાંતો નાનકડી બાળરાંડ નણુંદ કાંઈક મહેણાં મારે છે, કાં તો મોટી ભાણી કાંઈક રજનું ગજ કરે છે, કાં તો એ વસ્તુ લીધા પછી એની ઉપરથી મનજ ભિતરી જાય છે, કાં તો એ વસ્તુ વાપરવાનો જોગ હોય ત્યારેજ કાંઈક મોટો શોક આવી પડે છે, કાં તો એ વસ્તુ પોતાને બહુજ ગમતી હોય પણ ઘરનાં સૌ માણસોને

બહુજ અળખામણી લાગે છે, કાં તો બહુ ટૂંકી સુદતમાં માનીતી વસ્તુ હાથમાંથી ચાલી જાય છે અને કાં તો એ વસ્તુ લેનારનેજ તે વાપર્યા પહેલાં કાંઈક અણધારી મોટી અડચણ આવી પડે છે. યાદ રાખજો કે, આપણા દેશના શ્રીમંતોમાં સેંકડે નેત્રું કેસમાં જરૂર આમ થાય છે, એનું કારણ શું ? એનું કારણ પોતે એકલાએજ મોજ-મજા કરવી અને પોતાના ગરીબ ભાઈબંધોના સુખોની દરકાર ન રાખવી એજ છે. એ પાપને લીધેજ છતાં સાધનોએ આપણા દેશના હાલના શ્રીમંતો જેવા ભેંધએ તેવા વૈભવો લોગવી શકતા નથી. માટે કોઈ પણ ભત્રાનું ખરું સુખ લોગવવાની જેને ઇચ્છા હોય, તેણે પ્રથમ પોતાના ગરીબ બંધુઓને સુખી કરવા ભેંધએ અને કૂલ નહિ તો કૂલની પાંખડી પણ પોતાના બંધુઓને મદદ કરવાના કામમાં આપવી ભેંધએ; એટલુંજ નહિ પણ પોતાના દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં સૌ લોકોએ મોટો ટેકો આપવો ભેંધએ. શુભ કામમાં મોભ, મોભ નહિ તો વળી, વળી નહિ તો સળી અને જો સળી પણ ન હોય તો છેવટ હાં મારો ખાપો, એમ મોટો લલકારો પણ કરવો ભેંધએ. જો આપણી શક્તિના પ્રમાણમાં એવું કાંઈ પણ કરીએ તોજ આપણાં સુખો વધુ વાર સુધી ટકી શકે, તોજ આપણે શાંતિથી વૈભવો લોગવી શકીએ અને તોજ અંતે આપણે સાચું સુખ મેળવી શકીએ. માટે કોઈ પણ રીતે જેમ અને તેમ આપણે દુઃખી જીવોનાં દુઃખો ઓછાં કરવાં ભેંધએ. તોજ—એ પુણ્યને લીધેજ આપણાં સુખો ટકી શકે. એ વિના તો આપણે ખુદલી રીતે ભેંધએ છીએ કે, ઘેર ઘણીએ ગાયો—ભેંસો હોય અને દૂધ—ધી ખાવાનું મન પણ હોય; એટલુંજ નહિ પણ શક્તિ વિનાનાં નખગાં શરીરને પણ તેની જરૂર હોય, છતાં પણ જરાક વધારે દૂધ ખાય તો ઘણાએ ઝાડા થઈ પડે તથા જરાક વધારે ધી ખાય તો અજીણું થઈ જાય. ત્યારે બીજી બાબત ગરીબોને ધી—દૂધ તો રહ્યું, પણ પથરા પણ પચી જાય ! આનું કારણ શું ? એનું કારણ એજ છે કે, અનાથ છોકરાંઓને દૂધ પાયા વિના પોતે દૂધ પીએ છે, ગરીબોની હૉસ્પિટલમાં પડેલા નિરાધાર રોગીઓને દૂધ પાયા વિના પોતે દૂધ પીએ છે, દેશની સેવા કરવા સારુ પોતાના સ્વાર્થ ઉપર પૂજો મૂકી બેઠેલા સજ્જનોની લખી રોટલી ઉપર ચોપડવા સારુ ધી આખ્યા વિના પોતે ધી ખાય છે અને નાની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન આપવા સારુ તેઓનાં મીઠાં

મોઢાં કરાવવાં જોઈએ, તે મીઠાં મોઢાં કરાવ્યા વિના પોતે એકલા એકલા મીઠાઈઓ ખાય છે અને હું ને મારી વહુ ને એમાં આનંદ સહુ એમ માની જોસે છે; તેથી એ પાપને લીધે તેઓને ઘી, દૂધ ને મીઠાઈઓ પચતી નથી. કારણ કે કુદરતનો એવો કાયદો છે કે, જેવું વાવશે તેવું લણશે ને જેવું આપશે તેવું પામશે.

માટે જો દૂધડાં પીવાં હોય તો પ્રથમ ખીજાઓને દૂધ પાઓ, ઘી ખાવું હોય તો પ્રથમ ખીજાઓને ઘી ખવરાવો અને જો સ્વાદિષ્ટ મીઠાઈઓ પચાવવી હોય તો જેને મીઠાઈઓ ન મળી હોય તેનાં મીઠાં મોઢાં કરાવો. એટલે દયાળુ ઈશ્વર તમારી ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરશે. આ બાબત વધારે ચોખ્ખી રીતે સમજાવવા માટે મારી મોટી માઆમ કહેતાં:

એકદમ કાંઈ મોટો લાલ મળે ત્યારે તરતજ તેમાંથી કાંઈક પણ પરમાર્થ કરવો જોઈએ. જો એમ ન કરીએ તો તરતજ કાંઈ મોટું નુકસાન ખમવું પડે. સાચું સુખ પરમાર્થમાં છે, એટલે પરમાર્થ વિના સુખ ટકી શકે નહિ. માટે જ્યારે કાંઈ લાલ થાય ત્યારે પ્રથમ ખીજાઓને કાંઈક પણ લાલ આપીને પછી આપણે આપણા લાભનો ઉપયોગ લેવો જોઈએ, તોજ તે લાલ ટકી શકે. વળી તે કહેતાં કે, તારા મોટા બાપા એક ગરાસિયાના કારભારી હતા. તેથી આપણે ત્યાં શેરડીના ભારા ચાલ્યા આવતા, ત્યારે તેમાંથી તરતજ હું પાંચ સાંઠા મંદિરે મોકલી આપતી અને પાંચ-દશ સાંઠાના કટકા કરી પાટોશીનાં છોકરાંઓને વહેંચી આપતી, તે પછી મારાં છોકરાંઓને શેરડી ખાવા આપતી, એટલે તે કોઈ દિવસ માંદા પડતાં નહિ. મારી શેઠાણી કોઈને કટકો આપતી નહિ, તેથી તેના ઘરમાં નાહકની શેરડી સુકાઈ જતી અને તેનાં છોકરાંઓ જો શેરડી ખાય તો તરત ઉધરસ થતી હતી. હું હમેશાં સાધુસંતને તથા બ્રાહ્મણશ્રમણને દૂધની લોટી આપતી અને ગરીબોને છાશ આપતી, તેથી મારે ઘેર બહુ દુઝાણું હતું; અને મારી જેઠાણી કોઈને દૂધનો છાંટો દેખાડતી ન હતી કે કોઈને છાશ પણ આપતી ન હતી. ઘણી છાશ થાય તો લેસોને પાઈદે પણ બારણામાં ટળવળતી બિખારણને વાટકી છાશ આપે નહિ. તેથી પાંચ વરસમાં તેનું બધું આથમી ગયું અને મારે ત્યાં પચાસ વરસ થયાં હજી પણ દુઝાણું નલે છે. અમારે ઘેર કેરીટાણામાં કેરીનાં ડાલાં ભર્યાં રહેતાં, તેમાંથી દરરોજ હું સૌને પાંચ-પચાસ કેરી

આપીને હાથ ઠારતી; અને મારી જેઠાણી કોઇને ફેરીનો ગોટલો પણ દેખાડતી નહિ, તેથી રોજ વાસ મારતી સડેલી કેરીના સૂંડલા ઉપાડીને તેને ઉકરડે નાખવા જવું પડતું હતું. આવી રીતના ઘણા દાખલાથી મેં જોયેલું છે કે, જે ધરમ કરીએ તોજ માલ પચે. કારણ કે પુણ્યે પાપ ઠેલાય. પુણ્ય વિના માલ પચે નહિ.

એવો કુદરતનો નિયમ છે, એવો શાસ્ત્રનો હુકમ છે, એવી મહાત્માઓની ઇચ્છા છે. જુઓ ને એ બાબતમાં આપણું અંતઃકરણ પણ એવીજ સાક્ષી પૂરે છે. છતાં પણ આપણે આપણી ભક્તિના પ્રમાણમાં પરમાર્થ કરતા નથી, તેથી એ પાપને લીધેજ આપણા દેશના ગરીબોની દુર્દશા છે અને એ પાપને લીધેજ આપણા દેશના શ્રીમંતો જેવાં જોઈએ તેવાં શ્રીમંતાઈનાં સુખો ભોગવી શકતા નથી. માટે જે આપણા દેશને આબાદ કરવો હોય, આપણા બંધુઓને સુખી કરવા હોય, આપણી ભવિષ્યની પ્રજાને ચડતી સ્થિતિમાં મૂકવી હોય, આપણા બાપદાદાઓની આબરૂ વધારવી હોય, આપણી પોતાની જિંદગી સુધારવી હોય અને ઇશ્વરની કૃપા મેળવવી હોય, તો આપણે સૌએ આપણી શક્તિના પ્રમાણમાં પરમાર્થ કરવો જોઈએ; અને આપણાં ગરીબડાં ભાઈબહેનોની સેવા કરવી જોઈએ. તોજ આપણને સુખ મળી શકશે, તોજ આપણાં સુખ ટકી શકશે અને તોજ આપણાં સુખો વધી શકશે.

૬૨-આત્માનો સ્વભાવ

કારણ કે કુદરતી રીતેજ આત્મા એવો છે કે, પ્રકાશીનેજ રાજ થવું, આપીનેજ રાજ થવું, બીજાંઓની સાથે અલેદ અનુભવીનેજ રાજ થવું, સૃષ્ટિનાં સૌન્દર્યને વધારીનેજ રાજ થવું, જ્ઞાનની તરફજ દોડ્યા કરવું અને ચોતરફ પ્રેમનેજ ફેલાવ્યા કરવો તથા પ્રેમનું સ્વરૂપ બની જવું, એ આત્માનો સ્વભાવ છે. માટે આ જાતનાં કામો કરવા સારું કુદરતી રીતેજ આપણે આત્મા આપણા અંતઃકરણને પ્રેરણા કરે છે, આપણી લાગણીઓને ધક્કો મારે છે. આપણા બળને ઉશ્કેરે છે. આપણી બુદ્ધિને સતેજ કરે છે અને તેમ છતાં પણ જ્યારે આપણે પરમાર્થનાં કામો કરવામાં મોળા રહીએ, ત્યારે અંતે તે આપણને પશ્ચાત્તાપ કરાવે છે. એ વખતે આપણી જિંદગી આપણને કંટાળાભરેલી લાગે છે, એ વખતે આપણી જિંદગી આપણને બોમ જેવી લાગે છે, એ વખતે આપણે

થાકી જઇએ છીએ, એ વખતે આપણે દીલાદસ થઈ જઈએ છીએ, એ વખતે આપણને કોઈ ચીજમાં રસ લાગતો નથી, એ વખતે સૌ ઠેકાણે દુઃખજ દેખાયા કરે છે, એ વખતે મગજ ખરાબર રીતે કામ કરી શકતું નથી, એ વખતે લાગણીઓ સુસ્ત થઈ જાય છે, એ વખતે શરીર નમાલું થઈ જાય છે અને એ વખતે જીવને જરા પણ ચેતન પડતું નથી. કારણ કે આત્માની ઈચ્છા પ્રમાણે પરમાર્થ થતો નથી, પણ મનની નબળાઈ પ્રમાણે નજીવા નજીવા સ્વાર્થનાં ખોટાં ખોટાં ફાંફાં મરાય છે, તેથી જીવ કંટાળી જાય છે, તેમ છતાં આપણે ચેતતા નથી અને તેમાં પણ ખાસ કરીને ધનના મદને લીધે બુદ્ધી લાગણીવાળા થઈ ગયેલા શ્રીમંતો તો પોતાના અંતઃકરણના અવાજ સામે જરાય જોતા નથી. તેથીજ-એ પાપને લીધેજ તેઓમાં આપણે જોઈએ છીએ કે, સેંકડે પોણેસો ટકા તેઓ રોગી હોય છે; કારણ કે બીજાઓના રોગો મટાડવાની તેઓમાં શક્તિ છે, પણ એ શક્તિનો તેઓ લાભ લેતા નથી, તેથીજ તેઓ રોગી રહે છે. જેમકે જો તેઓ ધર્માદા દવાખાનાંઓ કાઢે તો હજારો રોગીઓના રોગ મટી શકે. જો તેઓ નવી નિશાળો ખોલે તો હજારો માણસોનો અજ્ઞાનપણાનો રોગ મટી શકે. જો તેઓ હુન્નરકળાનાં કારખાનાંઓ કાઢે તો સેંકડો માણસોની દરિદ્રતાનો રોગ મટી શકે. જો તેઓ શાસ્ત્રના હુકમ પ્રમાણે પેટાનાતોનાં ગેરવાજબી બંધને તોડવાનાં ભલાં કામોમાં મદદ કરે, તો તેઓ મૂર્ખાઈની હદ સુધી પહોંચેલો આલડછેટનો રોગ મટાડી શકે. જો તેઓ જિંદગીની ઉત્તમતા તથા ધર્મની ખૂબી સમજાવવાનાં ખાતાંઓમાં મદદ કરે, તો બહારના ખોટા વૈરાગ્યનો ને દેશની ઉપર બોલરૂપ થઈ પડતા બાવા થઈ જવાનો રોગ મટાડી શકે; અને જો તેઓ દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં પોતાના પૈસા ખર્ચે તો દેશની ગરીબાઈનો રોગ મટાડી શકે. પણ, છતાં સાધનોએ આવા આવા ભયંકર રોગો પણ તેઓ મટાડતા નથી. તેથીજ-એ પાપને લીધેજ તેઓ હમેશાં રોગી ને રોગીજ રહે છે. કારણ કે આપણાં પવિત્ર શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે કે, જે બીજાઓની ઉપર દયા કરશે, તેની ઉપર ભગવાન દયા કરશે. જે બીજાઓનો વાંક માફ કરશે, તેના વાંક પ્રભુ માફ કરશે. જે બીજાઓના રોગ મટાડશે તેના રોગ ઈશ્વર મટાડશે. જે બીજાઓને સુખી કરશે તેને પરમાત્મા સુખી કરશે, જે બીજાઓને મદદ કરશે, તેને ઈશ્વર મદદ કરશે.

રશે. જે બીજાઓને જ્ઞાન આપશે, તેને પરમેશ્વર જ્ઞાન આપશે અને બીજાઓને સુખી કરવા સારુ જે પોતે દુઃખ ખમશે, તે સ્વર્ગમાં જશે, તેમજ તે પ્રભુના વહાલા થશે. માટે જે આપણે સુખી થવું હોય તો કોઈ પણ રીતે આપણે આપણા બંધુઓને સુખી કરવા જોઈએ. પણ અફસોસ છે કે, ઈશ્વરકૃપાથી એવી તક છતાં પણ આપણા શ્રીમંતો તેનો જેવો જોઈએ તેવો લાભ લેતા નથી, તેથીજ—એ પાપને લીધેજ તેઓ પોતાના પૈસાનું જેવું જોઈએ તેવું સુખ ભોગવી શકતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ જે વહુનું મોઢું જેવું ન ગમતું હોય, જેની સાથે રોજ કબજિયા થતા હોય, જે ધરાર સામે થઈને હેરાન કરતી હોય અને નાતબતમાં જે પોતાની સાસુને વગોવતી હોય, તે વહુના હાથમાંજ અંતે પોતાની ચાવીનો ઝૂમખો બન્ય છે. જે દિયર સાથે બનતું ન હોય ને મોઢું બેવાનો વહેવાર પણ ન હોય, તેજ દિયર અંતે તેની મિલકત ખાઈ બન્ય છે. જે ભત્રીજા સાથે બિયાબારું હોય, જેની સાથે કોર્ટે લડ્યા હોય, જેને દુઃખી કરવા માટે ઘણાંજ આકાઅવળા પ્રપંચો કર્યા હોય અને જેણે પોતાની નીચતાથી સેંકડો વખત કાકાનો જીવ બાળ્યો હોય, તે ભત્રીજેજ કાકા ગુજરી ગયા પછી તેની તિબેરીનો માલિક થઈ પડે છે. આવી રીતે કોઈનું ધન જમાઈ ખાઈ બન્ય છે. કોઈનું ધન સુનીમ ખાઈ બન્ય છે. કોઈનું ધન વકીલ—ઝેરિસ્ટરો ખાઈ બન્ય છે. કોઈનું ધન પોતે બ્યારે જીવતા હોય ત્યારે જેને ગાળો દેતા હોય અને જેનું કાળે ઘડે સ્નાન કરી નાખ્યું હોય તેજ પિત્રાઈઓ ખાઈ બન્ય છે અને કોઈનું ધન કોઈ વેપારીને ત્યાં કે જમીનમાં દાટ્યું હોય ત્યાંનું ત્યાંજ રહી બન્ય છે. કારણ કે દાન, ભોગ ને નાશ એ ત્રણજ ધનની ગતિ છે; માટે જે માણસ ધર્મ પણ કરે નહિ અને પોતે જાતે ભોગવે પણ નહિ, તેના ધનનો અંતે નાશજ થાય છે. આવી રીતે સેંકડો ઠેકાણે આપણે નજરે જોઈએ છીએ, છતાં આપણી આંખો ઊઘડતી નથી; અને ભગવાનને અર્થે પણ આપણા હાથમાંથી ધન છૂટતું નથી. તેથી અદલ ઇન્સાફ કરનાર ભગવાન એવા લોભી માણસોને એવી સખ્ત શિક્ષા કરે છે કે, જેથી તેઓનું બહુજ માનીતું વન તેઓના બહુજ મોટા દુશ્મનોના હાથમાં આપી દે છે. તેથીજ આપણે જોઈએ છીએ કે, લોભી સાસુની ચાવી તેનો જીવ બાળનાર કબજિયાતોર વહુના હાથમાંજ જઈ પડે છે અને લોભી શેઠિયાઓનાં ધન તેનું ધરાર અપમાન કરનાર પિત્રાઈઓ-

ના હાથમાંજ જઈ પડે છે અને તે એટલાજ સારું કે મૂઆ પછી પણ તેઓને જીવ એ જોઈ જોઈને દિલગીર થયા કરે અને તેથી ખીબા ભવમાં પરમાર્થ કરતાં શીખે તથા એવા દાખલાઓ પોતાની નજરે જોઈને હુનિયાનાં સૌ માણસો તેમાંથી એમ શીખે કે, જે માણસ પોતાને હાથે કરીને પોતાનું ધન ધર્મના કામમાં ન ખરચે, તેનું ધન અંતે તેના દુસ્મનોજ ખાય છે અને અતિશય હાથવોચ કરીને, ઘણી જાતના છળપ્રપંચ કરીને તથા ઘણી જાતનાં દુઃખ ભોગવીને મેળવેલા પૈસાના અંતે આવા હાલ થાય, ત્યારે એ જોઈને જીવને કેટલું બધું દુઃખ થતું હશે એ જરા ખ્યાલ તો કરો! છતાં પણ આપણે સૌ એવા અભાગિયા છીએ કે, હજી પણ ચેતતા નથી. પ્રભુ! દયા કરો, અમારા આવા અભાગિયાપણા ઉપર દયા કરો.

૬૩-જેવું કરશે તેવું પામશે

આવીજ રીતે પોતાની પાસે વધારાના નકામા પૈસા પડ્યા રહેવા છતાં પણ, આપણા દેશના શ્રીમંતો આપણા દેશમાં પ્રજા વધે એવા ઉપાયો કરતા નથી, તેથી એ પાપને લીધેજ તેઓને ઘેર છોકરાં થતાં નથી. જેમકે ઘણીએ ટૂંકી ટૂંકી નાતોમાં કન્યા મળતી નથી તથા પુનર્લગ્ન પણ થતાં નથી, તેથી લાખો પુરુષો વાંઢા રખડે છે અને બિચારી લાખો લાચાર વિધવાઓ બહુજ દુઃખી થાય છે. વળી ઘણીએ નાતોમાં કન્યા બહુ વધારે હોવાથી સારા વર મળતા નથી અને તેથી કુલીન ગણાતા માણસો ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર સ્ત્રીઓ સાથે પરણે છે. તેથી વસ્તીના પ્રમાણમાં આપણા દેશમાં જેટલી પ્રજા વધવી જોઈએ તેટલી વધી શકતી નથી. જો શ્રીમંતો પોતાના ધનને સદુપયોગ કરે અને આવાં પરમાર્થનાં કામોમાં મદદ કરે, તો થોડાં વરસોમાં આપણા દેશમાં ઘણી વસ્તી વધી શકે. પણ આવાં દયાનાં ભલાં કામોમાં તેઓ ધ્યાન આપતા નથી, તેથીજ એ પાપને લીધેજ તેઓમાંથી ઘણા જણને ઘેર પ્રજા ઉત્પન્ન થતી નથી અને જે કદી થાય તો જેટલાં જીવવાં જોઈએ તેટલાં તેઓનાં છોકરાં જીવતાં નથી. કારણ કે ગરીબોનાં બચ્ચાં-ઓને તેઓ બચાવતા નથી, તેથી તેઓનાં બચ્ચાંઓને પ્રભુ બચાવતા નથી. અને જે તમે ‘કર્મ’નો કાયદો’ માનતા હો, જે તમે ‘કરશે તેવું પામશે’ એ આપણા શાસ્ત્રનો હુકમ માનતા હો,

સારું કામ કરેલું કદી પણ વ્યથા જતું નથી, એ શ્રીમદ્ભગ-વદ્ગીતાનું વચન જો તમે માનતા હો અને ‘પુણ્યે પાપ ઠેલાય’ એ અનુભવી મહાત્માઓનાં વચનો જો તમે માનતા હો, તો ચાહ રાખજો કે, આમાં કંઈ પણ ખોટું નથી કે જરાએ વધારે પડતું કહેવાતું નથી. ઊલટું મને તો એમ લાગે છે કે, આ બદલાનો મહા-નિયમ એટલે કે જેવું કરશો તેવું પામશો એ સત્ય સિદ્ધાંત જેવી રીતે સમજાવવો જોઈએ તેવી રીતે હું તમને સમજાવી શકતો નથી, તથા આપણા સ્વદેશી બંધુઓની સ્થિતિ જેટલી ખરાબ છે તેટલી ખરાબ હું તમને બતાવી શકતો નથી, એ મને અફસોસ છે. કારણ કે આપણે સૌ પ્રત્યક્ષ રીતે જોઈએ છીએ કે, હાલમાં વારંવાર પડતા દુષ્કાળોમાં ભૂખમરાથી હજારો લોકો મરી જાય છે. અતિશય ગરીબાઈને લીધે નાનાં બાળકોની કોઈ પણ જાતની સગવડ નહિ સચવાવાથી આપણા દેશમાં દર વરસે લાખો બાળકો મરી જાય છે, છતાં પણ આપણા દેશના શ્રીમતોને તેનું બાન પણ નથી; પણ જ્યારે સુધરેલા દેશોની સાથે બાળકોનાં મરણના પ્રમાણની સરખામણી કરીએ, ત્યારે આપણા દેશનાં બાળ-કોનાં મરણની ભયંકર સ્થિતિ જોઈને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિ. એ સિવાય આપણા દેશનું અનાજ પરદેશમાં વ્યાદ્યું જાય છે, તેથી આપણા દેશમાં દર વરસે અતિશય મોંઘારત થતી જાય છે. આપણી ગાયોનો વધ થાય છે તેથી જિંદગીને ટકાવનારી દૂધ-ધી જેવી ઉત્તમ વસ્તુઓ મોંઘી થતી જાય છે ને તેમાં પાણી તથા ચરખી વગેરે અપવિત્ર ચીજોનો ભેળ થાય છે. સરકારના વધતા જતા કરને લીધે તથા શહેરસુધરાઈના નવા નવા કાયદાને લીધે ઘરોનાં ભાડાં વધતાં જાય છે અને પરદેશીઓની હેબાદેખીથી દારૂ, ચા, સોડા, વગેરે વગરજરૂરની ચીજો વાપરવાનો લોકોનો શોખ વધતો જાય છે. તેથી દરરોજ લોકોનાં ખર્ચ વધતાં જાય છે, પણ ઊપજ વધતી નથી, એટલે દેશની વસ્તીના મોટા ભાગને સારો ખોરાક, સારી જગ્યા, સારાં કપડાં કે જિંદગીને ખાસ જરૂરની ઉપયોગી ચીજો પણ મળી શકતી નથી. તેથી સેંકડે એંસી માણ-સોને દરેક બાબતમાં બહુજ તંગી ભોગવવી પડે છે, સાધનોની ખામીને લીધે રોગના ભોગ થવું પડે છે તથા રોગ વખતે સારી રીતે સારવાર કરવાનાં પણ સાધનો નહિ હોવાથી મરણને શરણ થવું પડે છે. આવી રીતે ગરીબાઈને લીધે સગવડો નહિ સચવા-

ચાથીજ દર વરસે આપણા દેશમાં લાખો માણસો મરી જાય છે. છતાં પણ એ બધી બાબતોના ઉપાયો કરવામાં આપણા દેશના શ્રીમંતો બેદરકાર રહે છે. દર વરસે આપણા દેશમાં વિધવાઓનાં હજારો બાળકોનાં ખૂન થાય છે તથા હજારો વિધવાઓ ગર્ભ-પાત કરે છે, આ શું થોડું પાપ છે? આ મહાભારત પાપ છે. છતાં પણ આપણે સૌ તેમાં બેદરકારી રાખીએ છીએ ને આંખમિચા-મણાં કરીએ છીએ, તેથી એ પાપના લાગિયા થઇએ છીએ અને કુદરતનો એવો નિયમ છે કે, સૌ સૌને સૌ સૌની શક્તિના પ્રમાણમાં પાપ લાગે છે, તેથી આ પાપનાં કામો અટકાવવા માટે જેનામાં ઓછી શક્તિ હશે તેને ઓછું પાપ લાગશે અને ઈશ્વરે જેને વધારે શક્તિ આપી હશે છતાં પણ એ શક્તિ નહિ વાપરે તેને વધારે પાપ લાગશે. આવાં વધારે પાપમાં આપણા દેશના વિદ્વાનો, આપણા આગેવાનો, આપણા ધર્મગુરુઓ, આપણા અધિકારીઓ તથા ખાસ કરીને આપણા શ્રીમંતો આવી જાય છે. આવાં આવાં પાપને લીધેજ આપણા દેશના હાલના વિદ્વાનોની વિદ્યા જેવી જોઇએ તેવી કળદાયી થતી નથી. એ પાપને લીધેજ ધર્મગુરુઓનાં ખોખરાં ગાડાંઓ આગળ ચાલી શકતાં નથી. એ પાપને લીધેજ ગામના કે નાતના આગેવાનોની કોઈ દરકાર રાખતું નથી. એવાં એવાં પાપોના લાગિયા થવાને લીધેજ અધિકારીઓ લોકોનો પ્રેમ મેળવી શકતા નથી; અને બીજાનાં છોકરાંઓને મરતાં બચાવતા નથી એ પાપને લીધેજ શ્રીમંતોનાં ઘણાં છોકરાંઓ જલદી જલદી મરી જાય છે. વળી જે મરતાં મરતાં માંડ માંડ બચે તે પણ ઘણું કરીને બુધ્ધિમાન વાંધાવાળાં હોય છે. કારણ કે કુદરતનો એવો નિયમ છે કે, જે કેરી વાવે તેને કેરી મળે છે, જે આંબડી વાવે તેને આંબડી મળે છે, જે ઘડ વાવે તેને ઘડ મળે છે, જે શેરડી વાવે તેને શેરડી મળે છે અને જે બાવળ વાવે તેને કાંટા મળે છે; તેમજ જે પોતાના બંધુઓ ઉપર પ્રેમ રાખે છે તેની ઉપર સૌ પ્રેમ રાખે છે, જે બીજાઓને માફ કરે છે તેને સૌ માફ કરે છે, જે બીજાઓને માન આપે છે તેને માન મળે છે, જે બીજાઓને દાન આપે છે તેને ઈશ્વર દાન આપે છે. જે બીજાઓને ખાતર દુઃખ ખમે છે, તેને ખાતર દુઃખ ખમવા હજારો માણસો તૈયાર થાય છે, જે બીજાઓને ખાતર પોતાનો સ્વાર્થ તજે છે, તેને ખાતર ઘણા લોકો પોતાનો સ્વાર્થ તજી દે છે

અને જે બીજાઓમાં જ્ઞાન ફેલાવે છે તેને જ્ઞાન મળે છે; એટલુંજ નહિ પણ જે બીજાઓને સુખી કરવા સારું કેદમાં જાય, તેને ખાતર ઘણા લોકો કેદમાં જવા તૈયાર થાય છે અને જે બીજાઓને ખાતર પોતાનો પ્રાણ આપે, તેને ખાતર ઘણા વરસો સુધી ઘણા લોકો પોતાનો પ્રાણ આપ્યા કરે છે. આવો નિયમ હોવાથી, આવો જનસ્વભાવ હોવાથી, આવી સૃષ્ટિની રચના હોવાથી અને આવી ઇશ્વરની ઇચ્છા હોવાથી આપણે જે ચીજ વધારે જોઈતી હોય તે ચીજ આપણે પ્રથમ બીજાઓને આપવી જોઈએ. પણ આપણા શ્રીમંતો એ નિયમો પાળતા નથી, તેથી તેઓની ખરાબી થાય છે.

૬૪-આપણાં દુઃખો મટાડવાના ઉપાયો

આપણા દેશમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે એંસી ટકા ખેડૂતો છે અને તે બધા અજ્ઞાન છે. એ બધા ખેડૂતો પોતે કદી ન લાણી શકે તોપણ તેઓનાં નાની ઉંમરનાં કરોડો છોકરાંઓ તો લાણી શકે તેમ છે. છતાં પણ આપણા શ્રીમંતો એ બાબત ઉપર ધ્યાન આપતા નથી અને તેઓને લાણીવવાની સગવડ કરી આપતા નથી, તેથી એ પાપને લીધે શ્રીમંતોનાં છોકરાંઓ અકલ્પનાં એથમીર હોય છે. આપણા દેશમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે એક સ્ત્રી પણ હજી સુધી લણેલી નથી, એટલે કે સો બાયડીઓમાંથી નવ્વાણું બાયડીઓ અલગ છે, છતાં પણ તેઓને લણીવવા માટે જેટલું ખર્ચ કરવું જોઈએ, તેનો સોમો ભાગ પણ આપણા શ્રીમંતો ખર્ચતા નથી, તેથી એ પાપને લીધે આપણા શ્રીમંતોનાં છોકરાંઓ માંડીવાળેલ પાનિયાં જેવાં થાય છે. આપણા દેશના છ કરોડ ભિખારીઓનાં છોકરાંઓ, ગરીબ કારીગરોનાં છોકરાંઓ, માબાપ વિનાનાં રખડતાં અનાથ છોકરાંઓ, દુષ્કાળો વખતે માબાપોએ તજી દીધેલાં છોકરાંઓ તથા એવાંજ બીજાં લાખો છોકરાંઓ તદ્દન જંગલી અવસ્થામાં ભટક્યા કરે છે, તેઓને સુધારવાનાં કાંઈ પણ સારાં સાધનો નથી, અને છતાં ધને આપણા દેશના શ્રીમંતો એવી મહા પુણ્યની બાબતોમાં પણ બેદરકાર રહે છે અને પોતાના બંધુઓમાં જ્ઞાન ફેલાવવાની બહુજ ઉત્તમ તક ખોઈ નાખે છે. તેથી-એ પાપને લીધેજ આપણા દેશના શ્રીમંતોનાં છોકરાંઓ યુધ્ધવારના વાંધાવાળાં થાય છે. માટે જો જિંદગી સુધારવી હોય તો જેને ઇશ્વરે જે ભતની શક્તિ

આપેલી હોય તે જાતની શક્તિ તેણે પોતાના બંધુઓની સેવા કરવામાં વાપરવી જોઈએ. તોજ-એ પુણ્યને લીધેજ આગળ વધી શકાય અને જિંદગીની સાર્થકતા કરી શકાય. એવી રીતે લોકોના કલ્યાણમાં શક્તિ વાપર્યા વિના કાંઈ થઈ શકે નહિ, માટે કોઈ પણ જાતનાં પોતાનાં દુઃખો મટાડવાની જેની ઇચ્છા હોય, તેણે પ્રથમ પરમાર્થ કરતાં શીખવું જોઈએ. એટલે ઈશ્વરકૃપાથી થોડાજ વખતમાં ઘણી જાતનાં દુઃખો ઓછાં થવા લાગશે અને તેમાં પણ શ્રીમંતોએ આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે; કારણ કે છતાં સાધનોએ બહુજ ગરીબોને પણ વિનાકારણ મદદ ન કરવાથી જે બહુજ મોટું પાપ લાગે છે તે પાપને લીધેજ તેઓ પોતાના વૈભવો ભોગવી શકતા નથી કે સાચું સુખ ભોગવી શકતા નથી અને પોતાની જિંદગી સુધારી શકતા નથી. માટે ભાઈઓ ! જો આપણા દેશને આબાદ કરવો હોય, આપણા લોકોને ઘણી જાતની ગુલામગીરીમાંથી છોડાવવા હોય, આપણી પોતાની જિંદગી સુધારવી હોય અને ઈશ્વરના વહાલા થવું હોય, તો પરમાર્થ કરતાં શીખો અને બીજાઓને શીખવો. કારણ કે શ્રીમંતોનો ધર્મ શું છે એ તમે જાણો છો ? ધનને જમીનમાં દાટી રાખવું; તિજોરીમાં ભરી રાખવું કે બેંકોમાં રાખી મૂકવું એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. ચોપડાનાં પાનાં ફેરવતાં ફેરવતાં નફાની મોટી મોટી રકમો જોઈ જોઈને મનમાં રાજી થયા કરવું એજ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. હજારો રૂપિયા દાગીનાઓમાં રોકી રાખવા અને બહુ પાણી-દાર હીરાની વીંટી કે મોટાં મોટાં મોતીની માળા સામે જોઈ જોઈને મલકાયા કરવું એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. વારંવારે તિજોરી ઉઘાડ્યા કરવી ને તેમાંના શેરો તથા નોટોના ચોપડાઓ જોયા કરવા ને મનમાં ને મનમાં કુલાયા કરવું એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. નાટકો જોવામાં ને રાંડોના નાચ કરાવવામાં પૈસા ઉડાવી દેવા એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. જરૂર કરતાં વધારે નાતો જમાડવી ને લગ્નપ્રસંગે હદ બહારના ઉડાઉ ખર્ચો કરવા એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી, ઉંચા વિચારો ધરાવનાર આખરુ-દાર મોટા લોકોના મત પ્રમાણે જે વસ્તુની બહુ કિંમત નથી એવા ખિતાબો મેળવવા સારુ અમલદારોની ખુશામતો કરવામાં ને તેમને પાટીઓ આપવામાં નાણાં ઉડાડવાં એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. પોતાની મોટાઈ દેખાડવા સારુ વગરજરૂરની ભારે

કિંમતની ભલકાદાર પરદેશી વસ્તુઓ ખરીદા કરવી એ કાંઈ શ્રી-મંતોનો ધર્મ નથી. ગરીબોને હલકા સમજી તેમનાથી જુદું જુદું રહેવું ને તેમને પોતાનો રોફ બતાવ્યા કરવો એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. ખાવાપીવામાં હદ બહારના ખર્ચાઓ કરવા, પહેરવાઓઢવામાં નવી નવી ફેશનોના ગુલામ બન્યા કરવું અને બોલવા-ચાલવામાં ‘ફાસ્ટ’ જવું એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. પૈસાના જોરને લીધે બીજાઓને અણબટતી રીતે દબાવીને પોતાનું કામ કાઢી લેવું એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. વાતવાતમાં મિબજ બગાડવો, ધર્મ પ્રમાણે નહિ પણ પોતાના ફાંટા પ્રમાણે ચાલવું, નકારા સોબતીઓની સાથે હલકી જાતના મોજશોખમાં પડવું રહેવું અને પોતાની જિંદગીની ફરજો બજાવવામાં બેઠરકારી રાખવી એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. નમાલાપણું આવી જાય એટલી હદ સુધી નાજુક થઈ જવું, વાતવાતમાં ઉસ્કેરાઈ જવું, સહેજ બાબતમાં બીમાર થઈ જવું અને દવાની ખાટલીઓ તથા ડોક્ટરોની મદદ ઉપરજી જવું એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. વળી, આગલા ભવમાં તપ કરીને પોતે જે ધન મેળવેલું છે તે સ્વર્ગ અપાવનારું મહાકીમતી ધન અહીં મૂકીને અનંતકાળના રસ્તામાં ખાલી હાથે ચાલ્યા જવું એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી; પણ ઈશ્વરને અર્થે શુભ કામો કરવા સારું પોતાની હયાતીમાં પોતાને હાથેજ પોતાનું ધન વાપરવું ને અંતરનો દિલાસો મેળવવો એજ શ્રીમંતોનો ધર્મ છે. પોતાના ગરીબ બંધુઓના સુખને ખાતર પોતાની લાગણીઓને વિશાળ ને ઉદાર બનાવવી અને તેઓના અંતરના આશીર્વાદો લેવા એ શ્રીમંતોનો ધર્મ છે. કોઈ પણ દુઃખી માણસને દિલાસો આપવાનાં કામો કરવાં, કોઈ પણ રોગીના રોગ મટાડવાનાં કામો કરવાં, કોઈ પણ ભૂલા પડેલાને રસ્તો બતાવવાનાં કામો કરવાં, કોઈ પણ સારી ચીજ નાશ પામતી હોય તેને બચાવી લેવાના ઉપાયો કરવા, કોઈ પણ કુશ્રુપ ઝાડના બીજને પાણી પાવું, કોઈ પણ અજ્ઞાનીને જ્ઞાન આપવાની સગવડ કરવી, કોઈ પણ સુંદર વસ્તુની સુંદરતા વધારવી, કોઈ પણ નિરુપયોગી ગણાતી ચીજને ઉપયોગી બનાવી તેની કિંમત વધારવી, કોઈ પણ રીતે પોતાના હેશને કાયદો થાય તેમ કરવું, કોઈ પણ રીતે મનુષ્યજાતની ઉન્નતિ થાય તેમ કરવું, કોઈ પણ રીતે જગતના નાનામોટા સૌ જીવો સુખી થાય તેમ કરવું, કોઈ

પણ રીતે જગતમાં ભ્રાતૃભાવ વધે એમ કરવું, કોઈ પણ રીતે સમ-
સ્ત પ્રજાની ભાવનાઓ ઊંચી થાય એમ કરવું, કોઈ પણ રીતે
ખાળકોનાં મનમાં ઊંચી જાતના સંસ્કારો બેસે તેમ કરવું, કોઈ
પણ રીતે સ્ત્રીઓમાં પ્રેમધર્મ વધારવો, કોઈ પણ રીતે આપણા
બંધુઓને શુભામગીરી જેવાં બંધનોમાંથી છોડાવવા, કોઈ પણ રીતે
આપણો ઘરસંસાર સુધરે તેમ કરવું, કોઈ પણ રીતે સમસ્ત પ્રજા-
ની નીતિ સુધરે તેમ કરવું, કોઈ પણ રીતે જગતમાંથી લડાઈટંટા
ઓછા થાય તેમ કરવું, કોઈ પણ રીતે લોકોની સ્વતંત્રતા વધે
તેમ કરવું, કોઈ પણ રીતે લોકોની સમૃદ્ધિ વધે એમ કરવું, કોઈ
પણ રીતે રાજ્યના જીલ્લો ઓછા થાય તેમ કરવું, કોઈ પણ
રીતે રાજા-પ્રજાનો સંબંધ પિતાપુત્ર જેવો થાય એમ કરવું, કોઈ
પણ રીતે માણસો પોતાની ફરજો બજાવતા થાય એમ કરવું, કોઈ
પણ રીતે માણસો પોતાનું મનુષ્યપણું સમજે એમ કરવું, કોઈ
પણ રીતે શરીરબળ તથા બુદ્ધિબળ બીલે એમ કરવું, કોઈ પણ
રીતે જગતને ક્ષાયદો થાય એવી નવી નવી ચોંધો થઈ શકે તેમ
કરવું, કોઈ પણ રીતે સત્ય ઇશ્વરી ધર્મની મહદમાં રહેવું અને
કોઈ પણ રીતે આપણો આત્મા પરમાત્મા તરફ જઈ શકે એમ
કરવું એ શ્રીમંતોના ધર્મ છે. એટલુંજ નહિ પણ આ સંસારમાં-
જ સ્વર્ગ બનાવવું તથા અહીંજ-આ જિંદગીમાંજ સ્વર્ગ ભોગવી
શકાય એવા ઉપાયો કરવા એ શ્રીમંતોના ધર્મ છે; એટલુંજ નહિ
પણ ઇશ્વરી રસ્તામાં આગળ વધેલા ભલા શ્રીમંતોને તો પોતાની
મેળે પોતાના અંતરમાંથી એવાજ વિચારો આવ્યા કરે છે કે, જો
અમારી દોલત જગતના કલ્યાણનાં કામોમાં વપરાય નહિ, તો એ
દોલત અમોને શું કામની? અમારા બંધુઓ દુકડા રોટલા વિના
તરફડી તરફડીને મરી જાય એ અમે નજરે જોઈએ છતાં પણ અમે
મોજમજ કર્યા કરીએ! ધૂળ પડો એ મોજમજ ઉપર! અમારા
કરોડો બંધુઓ અજ્ઞાન છે એ જોયા છતાં તમે અમારું ધન ઢાટી
રાખીએ? ધિક્કાર છે એ ધનને. અમારા લાખો બંધુઓ ધંધા-
રોજગાર વિના રખડે છે ને તેથી ભીખ માગે છે તથા મોટાં પાપો
કરે છે એ નજરે જોઈએ, છતાં પણ તેનો અમે કંઈ ઉપાય
કરીએ નહિ, એ કરતાં અમારી વધારે નાલાયકી બીજી કઈ? અને
થોડીક સગવડો કરી આપવાથી જે છોકરાઓ દેશના થાંભલાઓ
થઈ શકે, જે છોકરાઓ પોતાની કોમના હીરાઓ થઈ શકે, જે

છોકરાઓ પોતાના કુળના દીવાઓ થઈ શકે અને જે છોકરાઓ ભવિષ્યની પ્રજા માટે તારાઓ થઈ પડે, તે છોકરાઓ હાથમાં કાચલી લઈને ભીખ માગવામાંજ પોતાની જિંદગી ખગાડી નાખે, તે છોકરાઓ ગલીએ ગલીએ ભટકી ગટરમાં ફેંકી દીધેલી ઝાંઝી પતરાળીઓમાંથી ભાતના દાણા વીણીનેજ પોતાની જિંદગી પૂરી કરે, તે છોકરાઓ ખરાબમાં ખરાબ જિંદગી ગુળરે અને તેમાંથી હનરો છોકરાઓ પરધર્મમાં વટલીને પાછા આપણાજ ધર્મના હુશ્મનો અને અને દર વરસે આપણા દેશમાંથી લાખો છોકરાઓ ખાસ કરીને આવા કંગાલિયતપણાને લીધેજ મરી જાય, છતાં પણ અમારી આખો ઊઘડે નહિ અને તેઓને મદદ કરવાનાં કામોમાં અમારું ધન ખરચાય નહિ, ત્યારે એ ધન અમારે શું કામનું? અરે! અમે તે કેાણુ છીએ? માણસ છીએ કે રાક્ષસ! જે વખતે અમારા દેશની આવી દુર્દશા છે, જે વખતે અમારા ખંધુઓની આવી ખૂરી હાલત છે, જે વખતે અમારા લોકો સેંકડો જાતની ગુલામગીરીઓમાં ફસેલા છે, જે વખતે અમારા દેશમાં હનરો ખાળકોનાં વિનાકારણ ખૂન થાય છે, જે વખતે અમારી લક્ષ્મી પરદેશમાં ચાલી જાય છે, જે વખતે અમારા કરોડો ખંધુઓ અજ્ઞાનપણાના અંધકારમાં પડેલા છે, જે વખતે અમારી કરોડો બહેનોને પોતાના કર્તવ્યનું પણ ભાન નથી, જે વખતે આપણા ખંધુઓને ઘણી જાતના ગેરધંન્સાફ થાય છે, જે વખતે અમારી ભવિષ્યની પ્રજાનું ભવિષ્ય કાળું થતું જાય છે અને જે વખતે અમારો દેશ આવી આવી હનરો જાતની આફતોમાં પડેલો છે, ત્યારે પણ અમારું ધન અમારા દેશની સેવામાં કામ ન લાગે! અરે હાય હાય! ત્યારે તો ધિક્કાર છે એ ધનને અને શરમ છે અમોને! હે પ્રભુ! અમારી બુદ્ધિ આવી તે કેમ થઈ ગઈ છે? આગલા ભવમાં જ્યારે બહુ તપ કરેલું છે, ત્યારે તેના બદલામાં અમારું કલ્યાણ કરવા સારું જગતની સેવા કરવા માટે આ ભવમાં ઈશ્વરે અમોને ધન આપેલું છે, છતાં પણ અફસોસ કે, એ ધનમાંથી ધર્મ મેળવવાને બદલે એ ધનથીજ અમે નરકની ટિકિટ લઈએ છીએ!!!

૬૫-અહા! મારે ઘેર તારું ઐશ્વર્ય!!

લક્ષ્મી! લક્ષ્મી! લક્ષ્મી! વિષ્ણુ ભગવાનની અર્ધાંગના લક્ષ્મી એ કેવી ઉત્તમ વસ્તુ છે? આખું જગત એને મેળવવા માટે ઉપર

નીચે થઈ જાય છે અને સૌ જીવો અને મેળવવા સારુ તરફડે છે, કારણ કે ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય તે કેને ન ગમે ? અને આપણાથી દેખી શકાય, સમજી શકાય ને વાપરી શકાય એવું ઈશ્વરનું પ્રત્યક્ષ ઐશ્વર્ય તે લક્ષ્મી છે. માટે આ જગતના સૌ લોકો લક્ષ્મીની ઇચ્છા કરે છે અને મોટા મોટા પવિત્ર મુનિઓ તથા સ્વર્ગના દેવતાઓ પણ ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે; જો કે એ ઐશ્વર્ય જીતી જાતનું હોય છે, તોપણ એવા અમૂલ્ય ઐશ્વર્યનો એક ભાગ લક્ષ્મી છે અને ઈશ્વરકૃપાથી તે અમોને મળેલી છે. માટે શુદ્ધ અંતઃકરણથી વારંવાર ઈશ્વરનો ઉપકાર માનવો એ અમારો ધર્મ છે. એ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યને લીધે અમોને સૌ ઠેકાણે માનમોટાઈ મળે છે ને અમારી સગવડો સચવાય છે; માટે સૌ લાઈખહેનોને માનમોટાઈ મળે એમ કરવા સારુ એ ઐશ્વર્યને જગતમાં વધારવું એ અમારો ધર્મ છે. પરમકૃપાળુ મહાન ઈશ્વરે કૃપા કરીને જેમ અમોને પોતાની અર્ધાંગના લક્ષ્મી આપેલી છે, તેમ અમારાથી ઓછી સગવડવાળા ગરીબો ઉપર દયા કરીને તેઓને અમારા પૈસાનો લાભ આપવો એ અમારો ધર્મ છે. એ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યની મદદથી ધર્મનાં કામો કરી લેવાં એ અમારો ધર્મ છે. એ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યને લીધે અમોને જે ઘણી જાતની સગવડો મળે છે તે સગવડોની મદદથી જિંદગી સુધારી લેવી એ અમારો ધર્મ છે. એ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યને લીધે અમોને ઘણાંજી ગુણી તથા જ્ઞાની માણસોનો સંગ થાય છે, તેઓના ગુણ તથા જ્ઞાનનો લાભ લેવો એ અમારો ધર્મ છે અને એ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યનો સદ્-પર્યાગ કર્યાથી અમે હજારો જણાના અંતરના આશીર્વાદ મેળવી શકીએ તેમ છીએ; માટે જે આગથી બળે નહિ, પવનથી ઊડી જાય નહિ, પાણીથી પલળે નહિ, હથિયારથી કપાય નહિ અને બીજી કોઈ પણ રીતે જેની ભલી અસરો નાબૂદ કરી શકાય નહિ, એવો શુભ આશીર્વાદોનો ખજાનો મેળવવો એ અમારો ધર્મ છે. એટલુંજ નહિ પણ અમારું ધન જોઈ જોઈને ઉપકારની લાગણીથી રોવું એ અમારો ધર્મ છે; કારણ કે ઈશ્વરી રસ્તામાં આગળ વધેલા ભક્તો શ્રીમંતોને એ વખતે એમ લાગી જાય છે કે, ક્યાં મારી નાલાયકી ને ક્યાં આ ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય ! ઓ પ્રભુ ! ઓ પ્રભુ ! મારી ઉપર તારી એટલી બધી દયા કે મારે ઘેરે તારી અર્ધાંગના ! ! મારે ઘેર તારું ઐશ્વર્ય ! અરે તે શું જોઈને મને પસંદ કર્યો ? જ્યારે મારા કરોડો બંધુઓ પૈસા, પૈસા ને પૈસા કરતા કરતા મરે છે, ત્યારે તે પૈસાના ઢગલા મારે

ઘેર ! ધન્ય પ્રભુ ધન્ય ! તારો આ ઉપકાર કાંઈ જેવોતેવો નથી. માટે એ ઉપકારના બદલામાં હવે તો મારે એમજ કરવું જોઈએ કે, તારે અર્થેજ મારા બધા પૈસા ખરચાવા જોઈએ અને પાર પામી શકાય નહિ એવો મારો મહિમા ફેલાવવામાં, તારું કીર્તિવંતું નામ સૌની નજર આગળ રહે તેમ કરવામાં, તારા અલૌકિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન ફેલાવવામાં અને તારા સમ્બિદાનંદસ્વરૂપનો આનંદ જગતને આપવામાંજ મારા બધા પૈસા ખરચાવા જોઈએ. હે પ્રભુ ! આવું જાણવા છતાં હું તારી અર્ધાંગનાને કેદ કરી રાખું તો પછી મારા કરતાં વધારે નાલાયક બીજો કોણ ? અને તો પછી મારા કરતાં વધારે મોટો પાપી બીજો કોણ ? કારણ કે તારાં ઐશ્વર્યને ડાબી રાખવાને મને શું હક છે ? હે પ્રભુ ! મને કાંઈ પણ હક નથી અને છતાં પણ અફસોસ કે, મારા મનની નબળાઈથી હું છૂટથી પૈસા ખરચી શકતો નથી. માટે હે પ્રભુ ! તારે અર્થે પરોપકારનાં કામોમાં પૈસા ખરચવાની મને સફળુદ્ધિ આપ. મને શ્રીમંતાઈનો ધર્મ સમજાય એવી બુદ્ધિ આપ અને એ ધર્મ પાળવાનું એટલે કે પરમાર્થ કરવાનું મારામાં બળ આવે એમ કર.

ખરા દિલથી આવી રીતની પ્રાર્થના કરવી અને ઉપકારની લાગણીથી પોતાનું ધન જોઈ જોઈને પ્રેમભાવથી રાવું એ શ્રીમંતોના ધર્મ છે. પણ આપણા દેશના શ્રીમંતો હાલના વખતમાં એ ધર્મો સમજતા નથી અને જેઓ સમજે છે તેઓ પણ એ પ્રમાણે વર્તતા નથી, તેથીજ આપણા દેશની દુર્દશા છે, તેથીજ આપણા લોકોમાં અજ્ઞાનપણું છે, તેથીજ આપણે હુન્નરકળામાં પાછળ છીએ, તેથીજ આપણે ગુલામગીરી જેવી સ્થિતિમાં છીએ, તેથીજ આપણે નમાલા બનતા જઈએ છીએ, તેથીજ આપણા લોકોને હડધૂત કરનાર ઑસ્ટ્રેલિયા તથા ટ્રાન્સવાલ વગેરેના પરદેશી લોકો આપણી ઉપર ગેરલાભ લઈ જાય છે અને તેથીજ આપણે પાછળ પડી જઈએ છીએ. આપણા શ્રીમંતો પોતાનો ધર્મ પાળતા નથી એટલે કે પરમાર્થનાં કામોમાં પોતાનું ધન ખરચતા નથી, તેથીજ આપણા બંધુઓની પાયમાલી થાય છે. માટે જો પોતાનું, પોતાના દેશનું, પોતાના બંધુઓનું અને પોતાનાં છોકરાં-છાંયાંઓનું ભલું કરવું હોય તથા ઇશ્વરના વહાલા થવું હોય તો સૌ શ્રીમંતોએ પોતપોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં દેશકાળ જોઈને જમાનાને અનુસરતાં બધાં કામોમાં બહુજ છૂટથી પોતાના પૈસા ખરચવા જોઈએ. તોજ

કદ્યાણુ થઈ શકશે. એમાં કાંઈ પણ શક નથી છતાં આવી ચોખ્ખી બાબતોમાં પણ આપણા ચીકાશદાર શેઠિયાઓ બહુજ બેદરકાર રહે છે. કારણ કે પોતાની પાછળ બહુ ધન મૂકીને મરી જવું એ બહુજ મોટી નાલાયકી છે, એ આપણાં શાસ્ત્રનો સાચો સિદ્ધાંત તેઓ સમજતા નથી. પણ એથી ઊલટીજ રીતે પોતાના છોકરાંઓ માટે ખૂબ ધન રાખીને પછી મરવું એમાંજ તેઓ ડહાપણુ સમજે છે. તેથીજ તેઓ પોતાને હાથે કરીને મોટા પરમાર્થ કરી શકતા નથી, અને મોટા પરમાર્થ કરી શકતા નથી તેથીજ દેશની ખરાબી થાય છે અને દેશની ખરાબી થવાથી જે મહાપાપ લાગે છે તે પાપથીજ તેઓ નરકમાં જાય છે. માટે એમ ન થાય તે સારુ અમારા મસ્ત કવિ તો એમજ કહેતા કે:-

પોતાનાં છોકરાંઓ સારું જોઈએ તે કરતાં વધારે દોલત મૂકી જવી એ તેઓને નાલાયક બનાવવાનું સાધન સોંપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને સેતાનના હાથમાં સોંપી દેવા જેવું છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે વારસો આપી જવો એ તેઓને પાપમાં નાખવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓના પુરુષાર્થને તોડી પાડવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓમાંથી માણુસાઈ ઓછી કરી નાખવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને ઘણી જાતના દુર્ગુણો આપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને ઘણી જાતના ગુનાઓ કરવાનું મેદાન આપવા જેવું છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓની કુદરતી બુદ્ધિને ખીલતી અટકાવી નાખવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને દુનિયાના સાધારણ લોકોના મોટા ભાગમાંથી નાતબહાર કરી મૂકવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને ઘણી જાતનું ખીકણુપણું આપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને અધુરું નાસ્તિકપણું આપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને મિથ્યા અભિમાન સોંપી જવા

બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને આળસુના પીરનો વારસો આપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને અમલદારોના ખુશામતિયા બનાવવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને વગર મફતના કબજિયાતોર બનાવવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓની લાગણીઓને ખુટી બનાવી નાખવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને ખોટા આડંબર ને વગર જરૂરની મોજમજ આપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને ઘણી જાતના રોગો આપી જવા જેવું છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને અપકીર્તિ આપી જવા જેવું છે, અને પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને મોટામાં મોટા શાપ આપી જવા બરાબર છે. કારણ કે જ્યારે હજારો ગરીબ મામસોના હકો લૂંટી લેવામાં આવે ત્યારેજ એટલી મોટી દોલત મેળવી શકાય છે. અને હજારો લાયક હકદારોના હક ન ચુકવાય ત્યારેજ એ દોલત પોતાનાં છોકરાંઓ સારું રહી શકે છે. માટે જરૂર કરતાં વધારે દોલત કે જેની ઉપર હજારો હકદાર જીવેનો હક છે, તે દોલત પોતાનાં છોકરાંઓને પાપરૂપ થઈ પડે એમાં નવાઈ શું ? એટલુંજ નહિ પણ મને તો એમ લાગે છે કે, પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે દોલત આપી જવી એ તેઓને નરકની ટિકિટ આપી જવા બરાબર છે તથા પોતે પણ નરકની ટિકિટ લીધા બરાબર છે. માટે ધર્મને જાણવાવાળો કેઈ પણ માણસ આવું મોટું પાપ કરે નહિ. પણ એવા હાદ્યા માણસો તો પોતાનાં છોકરાંઓને સાચો વારસો આપી જાય છે. તે પોતાનાં છોકરાંઓને જીંચી જાતની કેળવણી આપે છે, પોતાનાં છોકરાંઓને સદ્ગુણો શીખવે છે, પોતાનાં છોકરાંઓને હુન્નરકળાનાં કામે શીખવે છે, પોતાનાં છોકરાંઓને ધંધારોજગારમાં લગાડી જાય છે. પોતાનાં છોકરાંઓને ઉદ્યોગી બનાવે છે અને પોતાનાં છોકરાંઓ માટે પોતાની ચોખ્ખી નીતિનો તથા પોતાની પરમાર્થ વિષેની મોટી કીર્તિની લાગવગ અને ગરીબોના આશીર્વાદનો સાચો

વારસો મૂકી જાય છે, પણ જરૂર કરતાં વધારે ધન મૂકી જતા નથી. કારણ કે તેઓ એમ સમજે છે કે ધન છે એ માયા છે. અને માયાને તો ઋષિ-મુનિઓ પણ જીતી શક્યા નથી તથા અમારો પણ હજી સુધી એમાંથી મોહ છૂટતો નથી, તેથી અમે અમારા પોતાના કલ્યાણ સારુ પણ છૂટથી તેને ખરચી શકતા નથી; ત્યારે એ ભગવાનની મહામાયાને અમારાં બાળક કે જુવાન છોકરાંઓ કેમ જીતી શકે ? નજ જીતી શકે. આમ છતાં તેઓના હાથમાં માયા સોંપવી એ તો વાંદરાના હાથમાં તલવાર સોંપવા જેવું છે. એમ વિચારીને અનુભવી માણસો પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે ધન આપી જતા નથી, પણ તેઓને પોતાના સફળ્યોને વારસો આપી જાય છે તથા ધંધારોજગારમાં લગાડી દે છે અને પોતાનું ધન તો પોતાની હયાતીમાં પોતાને હાથે કરીને પરમાર્થમાં જ ખરચી નાખે છે. કારણ કે જે માણસ પોતાની ફરજ શું છે તે સમજે, ધનની કિંમત શું છે તે સમજે, ધન કેટલી હદ સુધી કામનું છે તે સમજે, ધનનો ઉપયોગ શું છે એ સમજે અને અહીં પૈસા મૂકીને મરી જવું ને અનંતકાળના રસ્તામાં ખાલી હાથે ચાલ્યા જવું એ કેટલી બધી મોટી નાલાયકી છે એ સમજે, તે માણસ પરમાર્થ ન કરે તો બીજું શું કરે ? એ માણસ ધનને કેમ રાખી શકે ? કારણ કે તેને તો એમ લાગી જાય છે કે, અહીં ધન હોય તે છાણના ઢગલા જેવું છે અને જો છાણનો ઢગલો એકજ ઠેકાણે ઘણી વાર સુધી પડ્યો પડ્યો સડ્યા કરે તો તેમાંથી દુર્ગંધી નીકળ્યા વિના રહેજ નહિ તથા તેમાં જીવડા પડ્યા વિના રહેજ નહિ. પણ જો એ છાણને છૂટું છૂટું કરી નાખીને ખાતર તરીકે ખેતરોમાં વાપર્યું હોય તો તે ખેતરોમાંથી મોટો પાક ઊતરી શકે છે. તેમજ જો ધનનો પણ એકજ ઠેકાણે ઢગલો કરી રાખ્યો હોય અને તેનો કાંઈ ઉપયોગ ન થતો હોય તો તેમાંથી ઘણી જાતની લાલચો, ઘણી જાતના કળિયાઓ અને ઘણી જાતનાં પાપો થાય છે, પણ જો એજ ધનને જુદાં જુદાં પરમાર્થનાં કામોમાં વાપર્યું હોય તો એમાંથી બહુજ મોટા લાભ મેળવી શકાય છે. માટે અસલના ઋષિમુનિઓ પોતાની પાસે જરૂર કરતાં વધારે ધન રાખતા નહિ. એટલુંજ નહિ પણ બીજા શેઠશાહુકારો તથા રાજા-મહારાજાઓ પણ પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર જેટલું ધન આપી બાકી વધારાનું ધન પોતાને હાથે પરમાર્થમાં ખરચી નાખતા હતા અને ધનને લીધે થતી ઉપા-

ધિઓમાંથી છૂટીને ઘડપણની અવસ્થા શાંતિમાં ગાળતા હતા. કારણ કે તેઓ એમ સમજતા કે, ધનને રાખી મૂકવાથી કાંઈ મુક્તિ મળે એમ નથી, પણ પોતાને હાથે કરીને ધનને ખરચવાથીજ કંદ્યાણ થઈ શકે તેમ છે, છતાં પણ જો ધનને ખરચીએ નહિ ને રાખી મૂકીએ, તો એ કરતાં વધારે મોટી મૂળાંઈ બીજી કંઈ? ધન રાખીને મરી જવાથી કાંઈ તૃષ્ણા મટે એમ નથી, પણ એથી તો ઊલટી તૃષ્ણા વધતી જાય છે અને ધનને ખરચવાથી તો અંતરનો દિલાસો મળે છે, છતાં પણ જો અમારે હાથે કરીને અમે પરમાર્થનાં કામોમાં અમારું ધન ખરચીએ નહિ, તો પછી એ કરતાં વધારે ખરાબી બીજી કંઈ? અમે જાણીએ છીએ કે જો છોકરાંઓના નસીબમાં ધન હશે તો અમે તેઓ સારુ થોડું ધન રાખ્યું હશે તેમાંથી પણ ઘણું ધન થઈ પડશે અને જો તેઓનાં નસીબમાં ધન નહિ હોય, તો તેઓને માટે અમે ઘણું ધન રાખ્યું હશે છતાં પણ તેઓ દેવાળાં કૂંકશે. કારણ કે છોકરાંઓનાં નસીબ છોકરાંઓની સાથે છે. છતાં પણ જો છોકરાંઓને વધારે ધન આપી જવા સારુ અમે પરમાર્થનાં કામો કરીએ નહિ ને ધરાર નરકમાં જઈએ, તો એ કરતાં વધારે નાલાયકપણું બીજું કયું? અમે નજરે જોઈએ છીએ કે, જે શ્રીમંતો પોતાનાં છોકરાંઓ સારુ જરૂર કરતાં વધારે ધન મૂકી જાય છે, તેઓમાંથી ઘણાનાં છોકરાંઓથી કાંઈ પણ શુકવાર વળતો નથી, પણ ઊલટી તેઓની ઘણી જાતની બહુ ખરાબી થાય છે.

૬૬-વધારે ધનથી થતી ખરાબી

ધન સારુ લોકો પોતાનાં કુટુંબ સાથે લડે છે. ભાઈઓ ભાઈઓ સાથે લડે છે, દીકરા બાપ સાથે લડે છે, બાયડી ઘણી સાથે લડે છે, લાગણીઓ યુક્તી થઈ જાય છે, સ્વભાવ મોજાલો થઈ જાય છે, ઘણી જાતના રોગ વધી જાય છે, પોતાની ફરજો બજાવવામાં નાલાયક થઈ જાય છે, ધર્મ પાળવામાં બેદરકાર બની જાય છે, ઘણી જાતની નીતિ ઉપર પૂજો મૂકી દે છે અને પરમાર્થ કયાં વિનાનું તેઓનું ધન તેઓનાં છોકરાં સુખેથી લોગવી શકતાં નથી. કારણ કે જે કૂવો પાણીથી ભરેલો હોય, છતાં પણ જેનું પાણી કોઈના ઉપયોગમાં ન આવતું હોય, તે કૂવાનું પાણી ગંધાઈ જાય છે. પણ જે કૂવામાંથી સૌ લોકો પાણી ભરી જાય છે, તે કૂવામાં ભલે થોડું પાણી હોય તોપણ તે સારું રહે છે. તેમજ ધનના

પ્રમાણમાં જેના ધનમાંથી પરમાર્થ ન થતો હોય, તે ધનવાળાને ઘણી ભતના શાપ લાગે છે, તેથી એ પરમાર્થ વિનાનું ધન તેના વારસો સુખેથી લોગવી શકતા નથી; પણ જે ધનમાંથી સારી રીતે પરમાર્થ થયા કરતો હોય તે ધન સુખેથી લોગવી શકાય છે. આમ જાણ્યા છતાં પણ જો અમે અમારે હાથે કરીને અમારું ધન ન ખરચીએ ને છોકરાંએ ને માથે એ બધા મૂકી જઈએ, તો પછી પાછળથી છોકરાંએના ખૂરા હાલ થાય એમાં નવાઈ શું? એના જવાબદાર કેણુ? એના જવાબદાર અમેજ છીએ; અને એવી ભયંકર જવાબદારી પોતાને માથે શા માટે લેવી? પોતાનાં છોકરાંએને જરૂર કરતાં વધારે ધન આપી જવા માટેજ! આ કરતાં વધારે નાલાયકપણું બીજું કયું? છતાં પણ હજી સુધી અમારી આંખો ઊઘડતી નથી અને અમે એવા અભાગિયા છીએ કે, આતું સમજ્યા છતાં પણ છૂટથી અમે અમારું ધન પરમાર્થનાં કામો કરવામાં ખરચી શકતા નથી!! અરે! એ ધન મેળવવા માટે અમે કેટલી બધી હાથવોચ કરી છે? કેટલી બધી માથાફાડ કરી છે? કેટલા બધા પ્રયત્નો કર્યા છે? કેટલા જણાની કેટલી બધી ઓશિયાળ લોગવી છે? કેટલાં બધાં સાચાંખોટાં કર્યાં છે? કેટલાં બધાં માણસોના જીવ દુભાવ્યા છે? કેટલા બધા હકદારોના હક લૂંટ્યા છે? કેટલી બધી ઘાલમેલ કરી છે? અરે, એ ધન મેળવવા સારુ અમે અમારા કેટલા બધા લોહીનું પાણી કરેલું છે તથા એ હાથવોચમાં અમે અમારી કેટલી બધી જિંદગી ખોઈ નાખી છે. એ તો અમે ને અમારો ઈશ્વરજ જાણીએ છીએ. છતાં પણ એવું અમૂલ્ય ધન, એવું જિંદગીના બદલામાં મળેલું ધન અને આગલા ભવમાં કરેલા તપના ફળ તરીકે મળેલું ધન, સ્વર્ગ મેળવવાના રસ્તામાં વાપરવાને બદલે, જેનો સારો ઉપયોગ થવાની કાંઈ પણ ખાતરી નથી, એવાં જીવાન છોકરાંએના હાથમાં એ બધું ધન મૂકીને અનંતકાળના રસ્તામાં અમે ખાલી હાથે ચાલ્યા જઈએ છીએ!! આ કરતાં અમારા મનની વધારે નબળાઈ બીજી કઈ? આ કરતાં અમારી વધારે નાલાયકી બીજી કઈ? અને આ કરતાં અમારી વધારે ખરાબી બીજી કઈ? એટલુંજ નહિ પણ પોતાનું ધન પોતાનાજ કદ જાણમાં પણ ન વાપરી શકાય એ કરતાં વધારે નીચતા બીજી કઈ? તેમ છતાં પણ અફસોસ કે, આપણા દેશના શ્રીમંતોનો મોટો ભાગ હજી સુધી પણ આવી નીચતામાંજ છે અને તેથી

આપણા દેશની તથા આપણા બંધુઓની હુકંશા છે. પણ જો તેઓ એમ સમજે કે, અહીં ધન મૂકીને મરી જવું એ મોટામાં મોટી નાલાયકી છે, તો તરતજ તેઓને એમ લાગે કે, અહીં પરમાર્થમાં પૈસા નહિ ખરચીએ ત્યારે પછી એ પૈસા અમોને શું કામ આવશે? અને અમે અહીં પરમાર્થમાં પૈસા નહિ ખરચીએ, ત્યારે પછી એ પૈસાને અમે શું કરીશું? કારણ કે અમારી પાસે વધારે પૈસા હોય તેથી કાંઈ ગરીબોના કરતાં અમે વધારે ખોરાક ખાઈ શકતા નથી. ગરીબોને પેટનો ખાડો પૂરવા જેટલું અન્ન જોઈએ છે એટલુંજ બલકે એથી પણ ઓછું અન્ન અમારે મોટી શ્રીમંતાઈ છતાં પણ જોઈએ છે. સાધારણ લોકોના ડગલામાં જેટલું કપડું જોઈએ છે, એટલુંજ કપડું અમારા ડગલામાં પણ જોઈએ છે. સાધારણ લોકોને દશ હાથનું ધોતિયું જોઈએ છે તેમજ અમારે પણ એવડુંજ ધોતિયું જોઈએ છે, પણ અમે પૈસાદાર છીએ તેથી કાંઈ વીસ કે ચાળીશ હાથનું ધોતિયું પહેરી શકવાના નથી. ગરીબ માણસોને સૂવા માટે પણ સાડાત્રણ હાથજ જગ્યા જોઈએ છે, તેમજ અમારે સૂવા માટે પણ સાડાત્રણ હાથજ જગ્યા જોઈએ છે. અમે શ્રીમંત છીએ તેથી કાંઈ લાંબાપહોળા થઈને સો-પસો હાથ જમીનમાં સૂતા નથી, પણ સૌની પેઠે સાડાત્રણ હાથ જગ્યામાંજ સૂઈએ છીએ. વળી મર્યા પછી મુડદાંને બાળવા માટે જેમ સૌને ખાંડી સવા-ખાંડી લાકડાં જોઈએ છે, તેમ અમોને બાળવા માટે પણ એટલાંજ લાકડાં જોઈશે. અમે શ્રીમંત છીએ માટે અમોને બાળવા સારું કાંઈ દસવીસ ખાંડી લાકડાં બપવાનાં નથી. છતાં પણ જો અમે લોભ કર્યા કરીએ અને ખરેખરા જરૂરને વખતે પણ જો અમે પરમાર્થનાં કામોમાં અમારા પૈસા ન ખરચીએ, તો પછી એ અમારા પૈસા અમોને શું કામના? વળી મહામહેનતના અમારા પૈસા જો અમારે હાથે કરીને ન ખરચાય, તો પછી અમારી અધોગતિ થાય એમાં પણ નવાઈ શું? એટલુંજ નહિ પણ એક મહાત્મા તો એમજ કહેતા કે, પરમાર્થનાં કામો કર્યા વિના જે માણસ પોતાની હોલત અહીં મૂકીને મરી જશે, તેની હોલત તે માણસ મરી ગયા પછી સાપનું રૂપ લેશે અને પ્રેત અવસ્થામાં કામલોકમાં તે સાપ તેના ગળા ઉપર વીંટાઈને વારેવારે કરડશે ને કહેશે કે, હું તારી હોલત છું, હું તારી હોલત છું, લે હોલતની મજા! એમ કહીને વારેવારે તે પોતાનો ઝેરી કંબ મારશે. એ વખતનું દુઃખ બહુ મોટું છે અને

એ વખત કાંઈ દૂર નથી. એ તો આચિંતો આવી પડશે. માટે ભાઈઓ! જેને ચેતવું હોય તે ચેતજો.

પોતાની પાસે પૈસા હોય છતાં પણ પૈસા ન ખરચવામાં જ્યારે આટલું બધું દુઃખ છે, ત્યારે પ્રભુને અર્થે પૈસા ખરચવામાં કેટલો બધો આનંદ છે, એ જરા જુઓ તો ખરા! બંધુઓ! એ લહાવ તો લેવા જેવો છે. મારી પાસે પૈસા નથી, હું તો ગરીબ માણસ છું, એટલે મેં કાંઈ મોટા પરમાર્થ કર્યાના લહાવા લીધા નથી, પણ બેચાર દોઢિયાં ખરચવાના મારા આનંદની વાત તો જરા સાંભળો. એ સાંભળશે તો તમોને એમ લાગશે કે, આવી નાની નાની બાબતોમાંથી પણ જ્યારે એટલો બધો આનંદ લઈ શકાય છે, જ્યારે એટલું બધું ભલું થઈ શકે છે અને જ્યારે એટલા બધા આશીર્વાદો મેળવી શકાય છે, ત્યારે જેઓ પોતાના લાખો રૂપિયા પરમાર્થમાં ખરચતા હશે, તેઓને કેટલો બધો આનંદ થતો હશે? તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે? તેઓ કેટલા બધા જીવોનું કેટલું બધું ભલું કરી શકતા હશે? અને તેઓનું પોતાનું કેટલું બધું કલ્યાણ થતું હશે? એ વિચારતાં પણ મને તો બહુ આનંદ થાય છે અને એમ લાગે છે કે, પરમાર્થના વિચાર કરવાથીજ જ્યારે આટલો બધો આનંદ થાય છે, ત્યારે પરમાર્થનાં કામો કરવાથી કેટલો બધો આનંદ થતો હશે? અને કેટલું બધું ઈશ્વરની નજીક જવાતું હશે? માટે હું તો હમેશાં એજ પ્રાર્થના કર્યા કરું છું કે, હે પ્રભુ! અમારા હેશનો ઉદ્ધાર કરવા માટે અને સૌનું કલ્યાણ થાય તે સારુ અમારાં સૌ ભાઈબહેનોનાં અંતરમાં પરમાર્થ કરવાની પ્રેરણા કરો, સૌને પરમાર્થ કરવાની સદ્બુદ્ધિ આપો અને સૌને પરમાર્થ કરવાની શક્તિ આપો.

૬૭-નાના પરમાર્થની મોટી ખૂબી

હવે હું મારા બેચાર દોઢિયાંના પરમાર્થની તથા વગર દોઢિયાંના પરમાર્થની વાતો કહું છું. એ બહુ સાદી વાતો છે અને એમાં નવાઈ જેવું કાંઈ પણ નથી, તોપણ મારા મન ઉપર એની બહુ ભારે અસર થયેલી છે, તે માટે કહું છું.

એક વખત મુંબઈમાં ગ્રાંટરોડ તરફથી હું ચાલ્યો આવતો હતો. ત્યાં રસ્તામાં એક ગરીબ કાઠિયાવાડી મજૂર બેઠો હતો, તેની જિં. ૯

પાસે ખાવાનું કે પૈસા કાંઈ ન હતું અને તેને બહુ ભૂખ લાગી હતી. મજૂરી કરવા માટે પાટી લઈને તે ફરતો હતો. પણ તે અબળપ્રયો માણસ હતો અને મુ'બઈનો લોભિયો ન હતો, તેથી દૈવયોગે રોંઠા સુધી (ત્રણચાર વાગ્યા સુધી) તેને કાંઈ મજૂરી મળી ન હતી. વળી તે બીખ માગતાં શરમાતો હતો, છતાં સારાં સારાં કપડાં પહેરેલા ને શેઠિયા જેવા દેખાતા થોડાક માણસો પાસે તેણે માગી જોયું, પણ કોઈએ કાંઈ આપ્યું નહિ. એ પછી હું ત્યાંથી નીકળ્યો, ત્યારે તેને ખરેખરી દીનતાથી મારી સામે જોયું ને બહુ આજીજી કરીને દોઢિયું માગ્યું. મેં કહ્યું કે, તું જીવાન માણસ થઈને બીખ કેમ માગે છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, સવારનો ફરં છું પણ કાંઈ મજૂરી મળતી નથી. મને તેની વાત સાચી લાગી, તેથી મેં તેને બે દોઢિયાંના ચણામમરા અપાવ્યા, એથી તે બહુજ રાજી થયો ને ખરા અંતઃકરણથી તેણે મારો ઉપકાર માન્યો. બે દોઢિયાંના ચણામમરા સારું વાંકે વળી બહુ માન-પૂર્વક તે મને પગે લાગવા મંડ્યો તથા ઘણાએ આશીર્વાદ દેવા લાગ્યો અને આ બધું બહારના વિવેકને ખાતર નહિ, પણ તદ્દન સ્વાભાવિક હતું, તેથી મારા અંતરમાં તેની બહુ ઊંડી અસર થઈ. કારણ કે જે વખતે તેને ખરેખરી જરૂર હતી તેજ વખતે હું તેને મદદ કરી શક્યો હતો, તેથી મારાં બે દોઢિયાંના પરમાર્થમાંથી પણ એ વખતે બહુ મોટું કામ થઈ ગયું હતું. એ ગરીબ મજૂરના હાવલાવ તથા ચહેરા ઉપરથી તથા મારા અંતરાત્માની સાક્ષી ઉપરથી મને એમ લાગી ગયું કે આ મારાં બે દોઢિયાં ઊગી નીકળ્યાં છે અને ઈશ્વરની હજૂરમાં તે નોંધાઈ ગયાં છે. મારે ઘેર સત્યનારાયણની કથા, ગરુડપુરાણની કથા, ભાગવતની કથા, શ્રાદ્ધના પ્રાદ્ધણો, તરપિંડીના પ્રાદ્ધણો, અનંતના દોલાનો ઉત્સવ, ગૌરા-ટનો ઉત્સવ વગેરે ઘણા પ્રસંગો આવી ગયા છે, પણ એ મજૂરને બે દોઢિયાં આપવાથી જેવો તેને આનંદ થયો, જેવી તેની ઉપકારવૃત્તિ બળી અને જેવા તેણે અંતઃકરણના ઊંડાણમાંથી આશીર્વાદો આપ્યા, તેથી મને એમ લાગી ગયું કે, ખરા વખતનાં માત્ર બે દોઢિયાં પણ આટલું બધું કામ કરી બાય છે. માત્ર બે દોઢિયાંના ચણામમરાથી પણ એક માણસને એટલો બધો રાજી કરી શકાય છે, ત્યારે જે ભાગ્યશાળીઓને ઘેર સાધુ, સંત તથા મુસાફરો માટે સદાજતો ચાલતાં હશે, જે ઈશ્વરના કૃપાપાત્રોને

ઘેર નિરાધારોના આશ્રમો હશે અને જે નસીબદારોને ઘેર વિદ્વાનોના સત્કાર કરવાના લહાવા લેવાતા હશે, તેઓને કેટલું પુન્ય થશે ? તેઓ જગતનું કેટલું બધું ભલું કરી શકશે ? અને તેઓ કેવા જિંદગી જાતના આત્મિક દિલાસા મેળવી શકશે ? એ ખ્યાલ પણ જે ખરાબર રીતે સમજાશે, તો આનંદ થયા વિના રહેશે નહિ તથા પરમાર્થનાં કામોમાં પૈસા ખર્ચવાનું મન થયા વિના રહેશે નહિ.

૬૮-એક દોઢિયું આપવામાં આટલો બધો આનંદ !

હમણાં થોડા દિવસ ઉપર ચોપાટીથી ફરીને હું ચાલ્યો આવતો હતો. ત્યાંથી રસ્તામાં ઠાકુરદાર પાસે એક છ વરસની ઘાટીની છોકરી શાકભાજી વેચવાવાળા પાસે ઊભી ઊભી રોતી હતી. તેથી મેં એ છોકરીને પૂછ્યું કે, તું કેમ રડે છે ? પણ મને અજાણ્યો માણસ જોઈને તે છોકરી મારાથી શરમાવા લાગી ને કાંઈ બોલી નહિ, પણ ઊલટી વધારે વધારે રોવા લાગી. મેં તેના માથા ઉપર બહુ આસ્તેથી મારો હાથ લગાડીને તે જાણે મારી દીકરીજ હોય તેવી રીતે અંતરના પ્રેમથી તેને પૂછ્યું કે, તું કેમ રડે છે ? ત્યારે તેને મારો વિશ્વાસ બેઠો અને તેણે કહ્યું કે, આ શાકવાળો મારું દોઢિયું લઈ ગયો. તે શાકવાળાની પાસે પાંચસાત ઘરાક ઊભાં હતાં, તેમાં તે છોકરીએ આપેલું દોઢિયું એ ભૂલી ગયો, તેથી તે છોકરી પાસે ફરીથી દોઢિયું માગતો હતો. એવાં બહુજ ગરીબ માણસનું એક દોઢિયું જાય તે તેઓને એક રૂપિયો જવા જેવું લાગે છે, તેથી તે છોકરી બહુ રોતી હતી. પણ એથી કાંઈ શાકભાજીવાળાને દયા આવે તેમ ન હતું. તે તો પોતાના ઘરાકોમાં રોકાયેલો હતો. મેં એ છોકરીને કહ્યું કે, લે આ દોઢિયું, એમાં રડે છે શું ? એમ કહીને બહુ પ્રેમથી મેં એ છોકરીને એક દોઢિયું આપ્યું, તેથી તે રોતી બંધ થઈ, મારી સામે જોઈ રહી અને બહુજ રાજી થઈ ગઈ. એ વખતનો તેનો આનંદ જોઈને મને એમ લાગી ગયું કે, ઓહો ! ધન્ય પ્રભુ ધન્ય ! એક દોઢિયું આપવામાં આટલો બધો આનંદ ! ત્યારે જેઓ પોતાના લાખો રૂપિયા પરમાર્થમાં આપી દેતા હશે, તેઓનો આનંદ તે કેવો અલૌકિક હશે ? અરે ! છતાં સાધનોએ જે એવો મહાભારત લાભ નહિ લેતા હોય, તેઓ કેટલા બધા અભાગિયા અને નીચ હશે ? એ છોકરીનું એક દોઢિયું

પાછું મળવાથી તેને જ્યારે આટલો બધો આનંદ થયો અને તે પોતાની માના હાથના મારથી બચી, ત્યારે જે શ્રીમંતો પોતાના ધનના જોરથી, જે વિક્કાનો પોતાની વિદ્યાના જોરથી, જે શૂરવીરો પોતાના શરીરના જોરથી, જે કારીગરો પોતાની હુન્નરકળાના જોરથી, જે રાજદારીઓ પોતાની સત્તાના જોરથી અને જે ગરીબો મહાજનોને પગલે ચાલીને પ્રજામતના બળથી પોતાના બંધુઓને તેઓના ગયેલા હકો પાછા મેળવી આપવામાં મદદ કરતા હશે, તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે અને એથી ભગવાન કેવા રાજ થતા હશે ? એ બધું શાથી ? એ બધું સૌ આપણા ગળા પ્રમાણે પરમાર્થ કરીએ તેમાંથીજ. માટે જેમ બને તેમ સૌ ભાઈબહેનો પોતાના દેશને અર્થે, પોતાના બંધુઓને અર્થે, પોતાના ધર્મને અર્થે, પોતાના અંતરની શાંતિને અર્થે અને પ્રભુને અર્થે પરમાર્થ કરો, આત્માના કલ્યાણને અર્થે પરમાર્થ કરો !

૬૬-એક ગરીબ મુસાફર

એક વખતે મુંબઈ આવવા સારુ કાઠિયાવાડના એક બંદરે સ્ટીમરની વાટ જોતો હું બેઠો હતો. એટલામાં ત્યાંના ચારપાંચ મજૂરોએ એક માણસ બતાવીને મને કહ્યું કે, આ માણસ મુંબઈ જવા સારુ ચાર દિવસ થયા બેઠો છે, પણ તેની પાસે અર્ધો રૂપિયો ઘટે છે, તેથી બે સ્ટીમરો ચાલી ગઈ તોપણ તે જઈ શક્યો નથી. તે ઘણા માણસો પાસે માગે છે પણ કોઈ તેને આપતા નથી, તેથી તમે કાંઈક મહેરબાની કરો તો બહુ સારી વાત. એ સાંભળીને મેં તે માણસને પૂછ્યું કે, પૈસા કેમ ખૂટી પડ્યા ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ધંધા સારુ મુંબઈ જતું છે, હું જાણું કે આગબોટનું ભાડું અઢી રૂપિયા છે, તેથી માંડ માંડ ત્રણ રૂપિયા લઈને ઘેરથી નીકળ્યો હતો. અહીં આવ્યો ત્યારે બપોરે આગબોટ બપડી ગયેલી, તેથી તે દિવસ ગયો. આગબોટ ત્રીજે દહાડે મળે તેમ હતી, તેથી બે દિવસમાં છ આના ખવાઈ ગયા, ને આગબોટની ટિકિટના ત્રણ રૂપિયા લાગે છે તેથી છ આના ઘટી પડ્યા. એ સારુ ઘણા જણને કહ્યું, પણ કોઈ પૈસા આપતું નથી. તેથી કાલની આગબોટ ચૂક્યો ને વળી એમાંથી પણ બે આનાનું ખાવાનું લેવું પડ્યું તેથી હવે આઠ આના ઘટે છે. જો એ આઠ આના નહિ મળે તો આજે પણ આ-

ગખોટ ચાલી જશે ને હું રહી જઇશ. મેં કહ્યું કે, આ શહેરમાં તો ઘણાએ સારા શેઠિયાઓ છે ને તેમ છતાં ચાર દિવસમાં તમને અર્ધો રૂપિયો પણ ન મળ્યો? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, મોટા શેઠિયાઓ તો કેઈ ઊભા રહેવા હેતા નથી ને વખતે કોઈના મનમાં દયા આવે, તોપણ આજના વખતમાં ઢોંગી બિખારીઓ બહુ વધી પડ્યા એટલે સાચી વાત ઉપર પણ કોઈને વિશ્વાસ આવે નહિ; તેથી ચાર દિવસ થયા હું રખડું છું પણ કોઈ એક ઢોકડો પણ આપતું નથી. મને તેની વાત સાચી લાગી, તેથી મેં તેને અર્ધો રૂપિયો આપ્યો ને મારી પાસે બેસાડી મારી સાથેના ભાથામાંથી તેને ખાવાપીવાનું આપ્યું, તેથી તે બહુજ ખુશી થઈ ગયો. ત્યાં ઊભેલા મજૂરો પણ અજબ થઈ ગયા અને મારાં બહુ વખાણ કરવા લાગ્યા કે, તમે બહુજ સારું કર્યું. જો તમે એને આજે એટલા પૈસા ન આપ્યા હોત તો એ આજની આગખોટમાં જઈ શકત નહિ અને હવે ત્રણ દહાડા સુધી પાછી આગખોટ નથી તેથી એ બિચારો પરદેશી માણસ રખડી પડત. અમે એની તરફથી ઘણા જીભુને કહ્યું, પણ કોઈએ કાંઈ આપ્યું નહિ ને તમે મદદ કરી તેથી ભગવાન તમારું ભલું કરશે.

આગખોટમાં ચડવા માટે બીજાં જે માણસો ત્યાં બેઠા હતાં તે પણ મને કહેવા લાગ્યાં કે, તમે બહુ સારું કર્યું અને હું એક માણસને વખતસર જોઈતી મદદ કરી શક્યો, તેથી મને પણ એક જાતનો ખાસ સંતોષ થયો.

આ બધું જોઈને મને એમ સમજાય છે કે, એક માણસને ખૂટતા થોડા પૈસા આપવાથી જ્યારે આટલો બધો આનંદ થાય છે, ત્યારે જે ભાગ્યશાળી શ્રીમંતો હજારો માણસોને સ્વર્ગની ટિકિટો અપાવતા હશે, તેઓને કેટલો બધો આનંદ થતો હશે? તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે? તેઓનું કેટલું બધું નસીબ ખૂલતું હશે? અને ભગવાન તેઓની ઉપર કેટલા બધા રાજી થતા હશે?

૭૦-સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવી એટલે શું?

અજ્ઞાનીને જ્ઞાન આપવું અથવા અપાવવું એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. નાસ્તિકોને સત્ય ધર્મમાં લાવવા એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. પોલંપોલમાં પડ્યા રહેતા

લોકોને તેઓની ફરજ સમજાવી કર્તવ્યમાં લગાડવા એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. ગુલામગીરી જેવાં બંધનોમાં પડ્યા રહેતા લોકોને સ્વતંત્રતા અપાવવી, એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. જડ બુદ્ધિવાળાં થઈ ગયેલાં માણસોને તીવ્ર બુદ્ધિવાળાં બનાવવાં તથા બુઠ્ઠી લાગણીવાળાં થઈ ગયેલાં માણસોને નાબુક લાગણીવાળાં બનાવવાં એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. મૂઝા પછી જે ચીજો પોતાને કાંઈ પણ કામ આવે એવી નથી, પણ ઊલટી બંધનકર્તા થઈ પડે એવી છે, તેવી ચીજોના મોહમાં જિંદગી ખોઈ નાખનારાં માણસોના એ મોહ મટાડવો એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. કાંઈ પણ ઉચ્ચ હેતુ ધ્યાનમાં રાખ્યા વિના ગમે તેમ રખડનારા, ગમે તેમ બકનારા, ગમે તેમ ખાનારા અને કાંઈ પણ નિયમ વિના અલેલટપ્પપણામાં જિંદગી ખોઈ નાખનારા માણસોને પ્રભુપ્રીત્યર્થે પોતાના ભાઈબંધોની સેવામાં લગાડવા, એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. આળસુ માણસોને ઉદ્યોગી બનાવવા, ધંધારોજગાર વિના રખડતા માણસોને ધંધારોજગારમાં લગાડવા, કુદરતની ખૂબીઓ નહિ સમજનાર માણસોને કુદરતની ખૂબીઓ સમજાવવી તથા એ બધાં માણસોને એ બધી બાબતોમાં કાંઈક ઉચ્ચ હેતુ લક્ષમાં રાખીને કામ લેતાં શીખવવું, એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. વંશપરંપરાથી ઓછા હકવાળા તથા નીચ ગણાતા માણસોને જમાનાને અનુસરતા વધારે હકો અપાવવા તથા જીએ ચડાવવા, એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. ટૂંકામાં એજ કે મનુષ્યમાંથી પ્રશુવૃત્તિઓનું જોર ઓછું થાય એમ કરવું અને તેને બદલે મનુષ્યમાં રહેલું મનુષ્યપણું એટલે કે આત્માનું આત્માપણું ખીલવવું એ સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું બલકે એ કરતાં પણ ઘણુંજ વધારે એટલે કે ખુદ સ્વર્ગ ખડું કરવા જેવું છે. એ બધું ધનવાનોના ધનમાંથી થઈ શકે તેમ છે, વિદ્વાનોની વિદ્વત્તામાંથી થઈ શકે તેમ છે, ગુણીઓના ગુણમાંથી થઈ શકે તેમ છે, બલાઓની બલાઈમાંથી થઈ શકે તેમ છે, વગસગવાળાઓની લાગવગમાંથી થઈ શકે તેમ છે, સત્તાવાળાઓની સત્તામાંથી થઈ શકે તેમ છે, સાધુઓના સાધુપણામાંથી થઈ શકે તેમ છે, જોરાવરોના જોરમાંથી થઈ શકે તેમ છે, હરિજનોના ધર્મના બળથી થઈ શકે તેમ છે, નાબુક લાગણીવાળી સુંદરીઓની મદદથી થઈ

શકે તેમ છે અને ગરીબો સાચા દિલે કામ કરે તેમાંથી થઈ શકે તેમ છે. માટે સૌ બાંધબહેનોએ પોતપોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં પોતપોતાની લાઇનમાં બહુજ ઉદારતાથી વર્તવું જોઈએ અને કાંઈક પણ રૂડું કામ કરીને પોતાના બંધુઓમાં અસરકારક દાખલો બેસાડવો જોઈએ. તોજ દેશ આબાદ થઈ શકશે અને તોજ જિંદગી સફળ થઈ શકશે. બાકી એ વિના બાંધપીને બડાપાડા થવું, ઇન્દ્રિયોના ગુલામ થવું, ગમે તે પહેરવુંઓઢવું અને ગમે તે બકતાંબકતાં મરી જવું એમાં કાંઈ સફળતા નથી, પણ ઉચ્ચ હેતુઓ રાખીને સૌની સાથે ઉદારતાથી વર્તવું ને આ જિંદગીમાં કાંઈક પણ લલાઈ કરી લેવી એજ સાચી વાત છે; માટે પરમાર્થ કરવાની ને સ્વર્ગ મેળવવાની જેને ઈશ્વરે તક આપી હોય તેને હું વિનંતિ કરું છું કે, એ સોનેરી તક જવા દેશો મા, પણ એ મહાન લહાવા તો જેમ ખૂબ લેવાય તેમ કરજો, એ અલૌકિક લહાવા તો જેમ ખૂબ લેવાય તેમ કરજો !

૭૧-પૈસા વિના પણ પરમાર્થ થઈ શકે છે

બંધુઓ ! ઉપલા દાખલાઓ ઉપરથી જોઈ શકશો કે, ઘણી વખત બહુજ થોડા પૈસાથી પણ બહુ મોટા પરમાર્થ થઈ શકે છે; છતાં પણ આપણે સૌ એવા લાગણી વિનાના બની ગયા છીએ કે, આવાં સહેલાં કામો પણ ખૂબ મન દઈને ખુશીથી કરી શકતા નથી. વળી તેમાં પણ આપણા દેશના શ્રીમંતોનો મોટો ભાગ તો ખાસ ઈશ્વરની કૃપા છતાં પણ એ બાબતમાં સાવ પછાત છે. આપણા દેશમાં ધન નથી તેથીજ આપણી દુર્દશા છે એમ કાંઈ નથી, પણ આપણા દેશમાં આપણી યોગ્યતાના પ્રમાણમાં જે કાંઈ થોડુંઘણું ધન છે, તેમાંથી આપણી નાલાયકીને લીધે જમાનાને અનુસરતા પરમાર્થ આપણે કરતા નથી. માટે પોતાનું તથા પોતાના દેશનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા દરેક સજ્જનોએ જેમ બને તેમ યથાશક્તિ પોતપોતાની લાઇનમાં પરમાર્થ કરવો જોઈએ; અને એવી સ્થિતિ પણ ન હોય તોપણ નિરાશ થવું નહિ; કારણ કે સમર્થ પ્રભુએ કાંઈ પૈસામાંજ પરમાર્થને રાખેલો નથી, પણ પરમાર્થને સાચો સંબંધ તો અંતઃકરણમાંજ છે અને અંતઃકરણ તો સૌ માણસોને છે, માટે જો કોઈ માણસ સાચી લાગણીથી કરવા

ધારે તો ધન વિના પણ બહુ મોટા પરમાર્થ થઈ શકે છે અને એવા ઘણા પ્રસંગો મારા અનુભવમાં આવી ગયા છે. તમારી ખાતરી માટે તેમાંથી બે દાખલા કહું છું તે સાંભળવાની મહેરબાની કરો.

૭૨-દુઃખીઓની સેવાનો આનંદ

પાંચ વરસ ઉપર નર્મદા કિનારે એક મહાત્માના આશ્રમમાં હું રહેતો હતો. એ તીર્થાનું સ્થાન હતું અને ત્યાં તે મહાત્માની ધર્મશાળા તથા અન્નક્ષેત્ર હોવાથી ઘણા સાધુઓ તથા ભિખારીઓ આવતા હતા. તેમાં એક બાવાને પગે કૂતરું કરડ્યું હતું અને વખતસર ઘટતા ઇલાજે ન થવાથી પગનો આખો નળો બહુ સૂઝી જઈને ઉપરની ચામડી ઝિખડી ગઈ હતી તથા જખમમાં જીવડા પડી ગયા હતા અને સડેલો પગ બહુ ગંધાતો હતો; તેથી એ ધર્મશાળામાં પડેલા સૌ લોકો પોતપોતાને નાકે આડું લૂગડું દઈને તેનાથી છેટા છેટા ભાગતા હતા અને તેને તિરસ્કાર કરતા હતા, પણ એ બિચારો ખુદ્દો બાવો પોતાના પગની ભયંકર વેદનાથી જરા પણ હાલીચાલી શકતો નહોતો. વળી કાંઈ ઉપાય કરી શકે કે ત્યાંથી બીજે ઠેકાણે જઈ શકે તેમ નહોતો. તેથી અરરર ને ઓય ઓય કરતો માખીઓ ઉડાડતો પગ સામે જોઈને બેઠો હતો. માખીઓનું એવું જોર હતું ને જખમ એટલો બધો મોટો હતો કે, તે માખીઓને રોકી શકતો નહોતો. ઉપરથી ઉડાડે તો નીચે બેસતી ને નીચેથી ઉડાડે તો બાજુમાં બેસતી. તેથી તે કાયર થઈ ગયો હતો અને કોઈ કાંઈ મદદ કરે તો બહુ સારું એમ મનમાંથી ઇચ્છતો હતો. તેથી જો માણસ ત્યાંથી નીકળે તે સૌની સામે તે જોતો હતો, પણ સૌ લોકો તેના સડેલા પગની દુર્ગંધથી દૂર દૂર ભાગતા હતા. તેને આશા નહોતી કે કોઈ તેને મદદ કરે. એટલામાં મને દયા આવવાથી હું તેની પાસે ગયો અને પૂછ્યું કે, તમને પગે શું થયું છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, આઠદસ દિવસ પહેલાં કૂતરું કરડ્યું હતું. મેં પૂછ્યું કે, દવા કેમ નથી લગાડતા? તેણે કહ્યું કે, હું ચાલી શકતો નથી, એટલે શું કરી શકું? મેં કહ્યું કે, તમારી મરજી હોય તો હું દવા લાવીને ચોપડી દઉં. ત્યારે તે બહુ ખુશી થયો ને તેણે મારી સામે હાથ જોડ્યા ને પૂછ્યું કે, શું લગાડશો? ત્યારે મેં

કહ્યું કે, ધંતૂરાનાં પાંદડાંને રસ લગાડીશ ને ઉપર ધંતૂરાનાં પાંદડાં બાંધીશ એટલે જીવડા મરી જશે ને જખમ રુઝાશે. તેણે કહ્યું કે, બહુ સારું, તમારી મરજી પડે તેમ કરો. એ ધર્મશાળાની પાસેજ ધંતૂરાનાં પાંદડાં હતાં તે મેં તોડી લીધાં અને પથરાવતી વાટીને તેનો રસ એ સૂએલા પગ ઉપર રેડ્યો ને ધંતૂરાનાં પાંદડાં તેની ઉપર લગાડ્યાં ને માખી ન બેસે તે સારું તે પાંદડાં ઉપર ત્યાં ધૂણી હતી તેમાંથી રાખના બે ખોખા નાખ્યા. આટલું કરવાથી તે દુખિયારો બુદ્ધો બાવો બહુ અજબ થઈ ગયો, બહુ ખુશી થઈ ગયો, ઘણી વાર સુધી મારી સામેજ જોઈ રહ્યો અને શુદ્ધ અંતઃકરણથી તે મને બહુ બહુ આશીર્વાદ દેવા લાગ્યો; એટલુંજ નહિ પણ એ ધર્મશાળાના મુસાફરો પણ અન્યબીથી મારી સામે જોઈ રહ્યા અને મારાં વખાણ કરવા લાગ્યા; તથા એ આશ્રમના મહાત્માએ જ્યારે બીજાઓની પાસેથી એ વાત સાંભળી ત્યારે તેઓ પણ બહુ રાજી થયા અને મને કહ્યું કે, બેટા ! બેાત અચ્છા કીયા, વૈસાહી કરના ચઈએ. આ બધું જોઈને મારા અંતરમાં બહુ ગંભીર છાપ પડી અને મને એમ લાગ્યું કે, એક દુઃખી માણસને પગે માત્ર પાટો બાંધવાથી જ્યારે આટલાં બધાં વખાણ થાય છે, આટલો બધો આનંદ થાય છે, આટલા બધા આશીર્વાદો મેળવી શકાય છે અને એટલામાંથી બહુ કલ્યાણ કરી શકાય છે, ત્યારે જે ભાગ્યશાળી શ્રીમંતોને ઘેરે ધર્મોદ્ધાર ઇન્દ્રિપતાલો હશે, જે ઈશ્વરના કૃપાપાત્ર મહાત્માઓ ગરીબ દરદીઓને જલદી ફાયદો થાય તેવી ઉત્તમ દવાઓ હમેશાં મફત આપતા હશે અને જે પરમાર્થી માણસોએ ગરીબોની સેવા કરવામાં પોતાની જિંદગી અર્પણ કરી હશે તેઓના આનંદ કેવા હશે ? તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે ? તેઓનું કેટલું બધું કલ્યાણ થતું હશે ! તથા એ જોઈને ભગવાન કેવા રાજી થતા હશે ? એ જ્યાંલ કરતાં પણ મને તો એમ લાગે છે કે, જાણે એ ભાગ્યશાળીઓને ઘેરજ સ્વર્ગ આવી પડ્યું હોયને ! અને જાણે એ નસીબદારોના હૃદયમાંજ પ્રભુ પધાર્યા હોયને ! ! કારણ કે મેં જ્યારે એ બાવાને પગે દવા ચોપડી, ત્યારે તેના મનમાં મારે માટે જે માન ઉત્પન્ન થયું, મારે માટે તેને જે ભાવ આવ્યો, મારે માટે તેણે પ્રભુ પાસે જે લલી હુવા માગી, મારો તેણે જે સાચા દિલથી ઉપકાર માન્યો અને મારી ઉપરના પ્રેમથી તેની આંખોમાં જે અમક આવી ગઈ, તેના અંતરની લાગણીઓમાં જે ઉમળકો થઈ

આવ્યો, તેની વાણીમાં જે ગદ્ગદિતપણું આવી ગયું અને એ થોડો વખત તે પોતાના ભયંકર દુઃખનું જે ભાન ભૂલી ગયો, તેવી ખરેખરી અસરકારક સ્થિતિ મેં મારી જિંદગીમાં ફરી કોઈ દિવસ જોઈ નથી. માટે મને એમ લાગે છે કે, આપણે માત્ર થોડોક સ્નેહ બતાવીએ તેમાંથી પણ દયાળુ પ્રભુ જ્યારે આટલું બધું કરી દે છે, ત્યારે જો સાચા દિલથી ને પૂર્ણબળથી સૌ જીવોની ઉપર પૂરેપૂરો પ્રેમ રાખતાં આવડે તો આપણું પોતાનું અને આપણા બંધુઓનું કેટલું બધું કલ્યાણ થઈ શકે ? બહી ઇચ્છાથી આપણે કરેલાં સારાં કામોનું કદી જોઈએ તેવું સારું પરિણામ ન આવે તોપણ આપણને તો તેથી ફાયદો થાયજ. જેમકે મેં હવા ચોપડી તેથી કાંઈ એ ખાવો બચ્યો નહિ, કારણ કે તેનો પગ એટલો બધો સડી ગયો હતો કે, તે બચે એવી કાંઈ આશા નહોતી, તેથી તે બિચારો તો બીજેજ દિવસે મરી ગયો, પણ તેની સાથે કાંઈ તેના આશીર્વાદો મરી ગયા નથી. તે મરી ગયો પણ ત્યાં જે લોકો હાજર હતા તેઓને જે બહી અસરો થઈ તે અસરો કાંઈ મરીગઈ નથી અને તે મરી ગયો પણ તેની સેવા કરવાથી મને જે મારા અંતરમાંથી સંતોષ થયો, તે સંતોષ કાંઈ મરી ગયો નથી. માટે હું કહું છું કે, આવી નાની વાતોમાંથી અને આવી વગરપૈસાની વાતોમાંથી પણ જ્યારે આટલું બધું બહું કરી શકાય છે, ત્યારે જેઓ પોતાના પરસેવાની કમાણીના પૈસા આવી જાતનાં પરમાર્થનાં કામોમાં ખર્ચતા હશે, તે ભાગ્યશાળી શ્રીમંતોનું કેટલું બધું કલ્યાણ થતું હશે ? અને તેઓની ઉપર પ્રભુ કેટલા બધા રાજ્ય થતા હશે, એ તમારે વિચારવું જોઈએ. છતાં પણ આપણા દેશનાં અને આપણા લોકોનાં હાલમાં એવાં દુર્ભાગ્ય છે કે, આવી ચોખ્ખી વાતો પણ લોકોને ગળે ઊતરતી નથી અને છતાં સાધનોએ પરમાર્થ કરતા નથી, પણ ઊલટા પોતાના પૈસાથી પોતેજ પોતાને માટે નરકની ટિકિટ લે છે. પ્રભુ ! દયા કરો, દયા કરો, એવા દેશ-દ્રોહીઓ ઉપર, એવા પશુવૃત્તિવાળા ઉપર, એવા અજ્ઞાનીઓ ઉપર અને એવા આત્મઘાતીઓ ઉપર. કારણ કે તેઓનું પાપ એટલું બધું મોટું છે કે, તમારી દયા વિના બીજી કોઈ પણ રીતે તેનો આરો આવી શકે તેમ નથી.

૭૩-મોટા પરમાર્થ કરે તેને કેટલો બધો ફાયદો થતો હશે !

અરે ! જિગરની લાગણીથી ખરે વખતે માત્ર એક પાટો બાંધવાથી જ્યારે આટલું બધું પુણ્ય, આટલી બધી કીર્તિ અને આટલો બધો ઉપકાર મેળવી શકાય છે; એક પાટો બાંધવાથી જ્યારે પોતાની આસપાસ એટલી બધી ભલી અસરો કરી શકાય છે, એટલી બધી શુભવૃત્તિઓને ખીલવી શકાય છે, એટલી બધી સેવા કરી શકાય છે, એટલો બધો અંતરનો દિલાસો મેળવી શકાય છે અને એવો વખતસરનો એક પાટો બાંધવાથી પણ જ્યારે ઈશ્વરને રીઝવી શકાય છે, ત્યારે જે શ્રીમંતો તરફથી ધર્મોદા દવાખાનાંઓ ચાલતાં હશે, જે ભાગ્યશાળીઓનું ધન ગરીબોનું કલ્યાણ કરવા અને દેશની સેવા કરવાનાં કામોમાં ખરચાતું હશે, જે સદ્ગુણોનું જ્ઞાન મનુષ્યની અંદર રહેલા વિકારોનાં દુઃખો મટાડવામાં વપરાતું હશે, જે હોશિયાર કારીગરો પોતાની નવી નવી જાતની ઊંચી ઊંચી કારીગરીથી જગતનું સૌંદર્ય વધારતા હશે, જે નવીન શોધકો પોતાની ક્રીમતી શોધોથી જગતના જીવોનાં સુખો વધારતા હશે, તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે ! તેઓને અંતઃકરણના કેવા ઉમદા આશીર્વાદો મળતા હશે ! તેઓની કેટલી બધી કીર્તિ ફેલાતી હશે ! તેઓનાં અંતરમાં કેટલો બધો આનંદ થતો હશે ! અને તેઓ ઈશ્વરની કેટલી બધી દયા મેળવી શકતા હશે, એનો જરા ખ્યાલ તો કરો ! અને તેની સાથે એ પણ જુઓ કે, છતાં સાધનોએ જે શ્રીમંતો, વિદ્વાનો, સત્તાવાનો, ગુણવાનો કે કાંઈ પણ ભલું કરી શકે તેવા ખીજા કોઈ પણ બહાર પડતા માણસો આવી અમૂલ્ય તકો ગુમાવી નાખતા હશે, તેઓ કેટલા બધા કમનસીમ હશે ! કેટલા બધા નીચ હશે અને કેટલી બધી દયા ખાવા જોગ હશે ! માટે બંધુઓ ! દેશની દુર્દશા અને આપણી તથા આપણા બંધુઓની કંગાલિયત મટાડવા સારુ પ્રથમ આપણે આપણી પોતાની માનસિક કંગાલિયત મટાડવી જોઈએ અને પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવામાં જેટલું બની શકે એટલું ઉદાર થવું જોઈએ તોજ આપણી ઉન્નતિ થઈ શકશે. કારણ કે એકલી બહારની ગરીબાઈને લીધેજ કાંઈ આપણી ઉન્નતિ અટકેલી નથી, પણ બહારની ગરીબાઈ કરતાં અંતરની ગરીબાઈને લીધેજ

આપણી વધારે ખરાબી થઈ છે અને હજી પણ થાય છે. માટે ઈશ્વરે કૃપા કરીને આપણને જે ગુણો, જે વિદ્યા કે જે સમૃદ્ધિ આપી હોય તેનો આપણે આપણા બંધુઓને બહુ છૂટથી લાભ આપવો જોઈએ અને ન હોય તો પણ જો ધારીએ તો અંતરની ભલી લાગણીથી તથા સાધારણ ધરગથ્થુ વસ્તુઓના સદુપયોગથી પણ ઘણુંએ ભલું કરી શકાય છે. એ માટે મારા એક મિત્રે એક વખત મને કહ્યું હતું કે, નાના પરમાર્થની પણ મોટી અસર થાય છે.

વરસાદના દિવસોમાં એક વખત હું કોટના મેદાનમાં ચાલ્યો જતો હતો, એ વખતે વાદળ ખુલ્લું હતું અને વરસાદ આવે એવો કાંઈ સંભવ નહોતો; તેથી ઘણા માણસો છત્રી લીધા વિના ચાલ્યા જતા હતા. પણ એચિંતું એક વાદળું ચડી આવ્યું ને ઝપાટાબંધ વરસાદ પડવા લાગ્યો. એ વરસાદ ફક્ત પાંચસાત મિનિટનો જ હતો, પણ ઝાપટું જોરાવર હોવાથી રસ્તે ચાલતા સૌ લોકો દોડા-દોડી કરવા મંડ્યા અને કપડાં ભીંજી જાય નહિ એવી જગ્યા શોધવા લાગ્યા. એ વખતે ત્યાં એક ગોવાનીસ ફિરંગી હતો તેણે લૂગડાં પહેરેલાં હતાં, પણ પાસે છત્રી નહોતી અને જેના એથે ઊભા રહી શકાય એવાં મકાનો ત્યાંથી બહુ દૂર હતાં, તેથી તે નિરાશ એવો થઈ એક ઝાડ નીચે ઊભો રહ્યો. કારણ કે નવાં કોટપાટલૂન ભીંજી જાય અને કોઈ સારું ઠેકાણું જવું હોય ત્યાં ખરાબ દેખાવ લાગે એ દુઃખ પણ કાંઈ જેવુંતેવું નથી. એ વખતનો તેનો ચહેરો બહુ દયામણો બની ગયો હતો અને એજ વખતે તેની પાસેથી છત્રી એઠેલાં ઘણાંએ માણસો ચાલ્યાં જતાં હતાં, પણ તે કોઈને કહી શકતો નહોતો; કારણ કે બીજી જાતના લોકો ઉપર પોતે કોઈ દિવસ એવી મહેરબાની કરી નહોતી. પણ પોતે દેશી છતાં પણ હિંદુ, મુસલમાનો કે પારસીઓથી પણ જાણે અભડાઈ જતો હોય તેમ ઊલટો છોટો છોટો રહેતો હતો; એટલુંજ નહિ પણ આ વખતે કદી તેની પાસે છત્રી હોત અને કોઈ હિંદુ કે મુસલમાન તેની પેઠે છત્રી વિનાના ભીંજતા હોત, તો તેને પોતાની છત્રીમાં લેવાનો તેને ખ્યાલ પણ આવત નહિ અને કદી કોઈ અજાણ્યો માણસ એ ફિરંગી સાહેબ પાસે એવી માગણી કરત કે, સિનેર સાહેબ ! તમારી છત્રીમાં મને આવવા દો; તો એમ કહેનાર માણસ સામે ડાળા કાઢી પોતાનો ચહેરો બગાડી તેના તિરસ્કાર કરી રોડમાં ને રોડમાં ચાલ્યો જત, પણ પોતાની છત્રીમાં

તેને લેત નહિ. આવાં પોતાનાં આચરણ હોય એટલે પછી તે બીજાઓની મદદ કેમ માગી શકે? તેથી તે એરંડિયું પીધા જેવું મોઢું કરીને વરસાદનાં ફેરાંઓ લૂછતો એક ઝાડની નીચે બેસી હતો. તેને એવી કઠંગી સ્થિતિમાં બેઠાને સ્વાભાવિક રીતેજ મેં કહ્યું કે, મિસ્ટર! મારી છત્રીમાં આવી જાઓ. એ સાંભળીને તે ફિરંગી બહુ અજબ થયો, બહુ ખુશી થયો અને મારો બહુ ઉપકાર માનવા લાગ્યો. એ વખતે તેની અબજબી, તેની ખુશાલી તથા તેની ઉપકારવૃત્તિ બેઠાને મને પણ બહુ અબજબી લાગી; કારણ કે આવી સાધારણ બાબતોમાંથી પણ લોકોને આટલી બધી અસર થઈ જતી હશે એમ હું જાણતો નહોતો. તેથી ઘણી વાર સુધી એ બાબત મારા મનમાં ઘોળાયા કરી અને હજી પણ એ ચિત્ર મારી નજર આગળ તર્યા કરે છે; એટલુંજ નહિ પણ આ દેખાવ જોયા પછી મને ખાસ એમ લાગી ગયું છે કે, આવી જાતની મદદ તો આપણે સૌએ એકબીજાને જરૂર કરવી બેઠાં.

૭૪--પરમાર્થમાંથીજ આપણું કલ્યાણ થવાનું છે

બંધુઓ! હવે વિચાર કરો કે, અબજબી માણસને જરા વાર આપણી છત્રીમાં લેવાથી જ્યારે આટલો બધો ઉપકાર મેળવી શકાય છે, ત્યારે જે લાગ્યશાળી માણસો અનાથ બાળકોના શિરછત્ર બનતા હશે, જેઓ અનાથ વિધવા બહેનોને શિરછત્ર અપાવવાનું કામ કરવામાં પોતાની ખરી કમાણીનું ધન ખરચતા હશે, જેઓ હજારો અજ્ઞાન લોકોને જ્ઞાનના છત્ર નીચે લાવવામાં પોતાનું ધન ખરચતા હશે, જે હરિજનો પાપી લોકોને ધર્મના પવિત્ર છત્ર નીચે લાવતા હશે, જેઓ ગુલામગીરીની સાંકળમાંથી લોકોને છોડાવીને સ્વતંત્રતાના છત્ર નીચે લાવવા પાછળ પોતાના પૈસા અથવા શક્તિ ખરચતા હશે, તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે! તેઓને લોકો કેટલો બધો ઉપકાર માનતા હશે! તેઓની કેટલી બધી કીર્તિ ગવાતી હશે! તેઓને કેટલા બધા આત્મિક દિલાસા મળતા હશે! અને તેઓની ઉપર ઈશ્વર કેટલા બધા રાજી થતા હશે! એ જરા ખ્યાલ તો કરો! વળી એ ખ્યાલ કરવા છતાં પણ જો તમારી લાગણી ન પીગળે તો એમ સમજજો કે, આ દાખલાઓ જેવી રીતે કહેવા બેઠાં તેવી રીતે મને કહેતાં આવડતા નથી, તેથી તમને અસર નહિ થતી હોય. બાકી એવી જાતના નાના નાના પરમા-

થોંથીજ મારું જીવન તો સુધરેલું છે. માટેજ હું વારેવારે બાર મૂકીને કહું છું કે, જ્યારે આપણા લોકો પ્રથમ પોતાને ઘેરથી પરમાર્થ કરતાં શીખશે, પોતાનાં ખિસ્સાં ઉપર કાતર મૂકતાં શીખશે, પોતાના સ્વાર્થનો લોગ આપતાં શીખશે અને સાંસારિક બાબતોમાં, રાજદારી બાબતોમાં, હુન્નરકળાની બાબતોમાં, નીતિની બાબતોમાં, કેળવણીની બાબતોમાં તથા ધર્મની બાબતોમાં જ્યારે લોકો ઉદાર વિચાર ધરાવતા થશે ત્યારેજ આપણા દેશની ઉન્નતિ થઈ શકશે, ત્યારેજ આપણામાં દેવપણું આવી શકશે અને ત્યારેજ આપણે સ્વર્ગની જિંદગી લોગવી શકીશું. એ બધું આપણે આપણી શક્તિના પ્રમાણમાં પરમાર્થ કરીએ તેમાંથીજ થવાનું છે. તેટલા સારુ મારી ઓળખાણવાળા શેઠિયાને એક મહાત્મા કહેતા કે, શેઠ! તમે અગ્નિ જેવા છો, કેમકે જો તમે ધારો તો ઘણાઓની ટાઢ ઉડાડી શકો, ઘણી ચીજોને ગરમી આપી શકો અને ઘણીએ નકામી વસ્તુઓને બાળીને ભસ્મ કરી શકો. તમે નદી જેવા છો; કેમકે તમારામાંથી ઘણીએ નહેરો નીકળી શકે અને એ નહેરોથી ઘણાંએ ખેતરો તાજાં રહી શકે તથા ઘણાંએ ગરીબ ખેડૂતો આબાદ થઈ શકે. તમે માળી જેવા છો; કેમકે આડાંઅવળાં વધી ગયેલાં ઝાડોને કાપીને સરખાં કરી શકો, નકામા છોડને જડમૂળથી ઉખેડી શકો, સારા રોપાને પોષણ આપી શકો અને પ્રયુક્તિથી જીદા જીદા ઝાડની કલમો બાંધીને તેમાંથી કાંઈક ખાસ નવીજ જાતનાં ફળફૂલો પેદા કરી શકો. તમે વીજળી જેવા છો, કેમકે તમારા જરાક આંચકાથી પણ બીજાઓમાં ઝમઝમાટી લાવી શકો, બધી બાબતોમાં પ્રવેશ કરી શકો અને અબાણતાં પણ તમારી અસર સૌને લાગ્યા કરે એવું છે. તમે લોહચુંબક જેવા છો, કેમકે સ્વાભાવિક રીતેજ સૌ તમારી તરફ ખેંચાયા કરે છે, એટલે બહુજ સહેલાઈથી તેઓની ઉપર તમે તમારી ધારેલી અસર કરી શકો તેમ છો. તમે આંખાના ઝાડ જેવા છો, કેમકે તમારામાં ઘણાંએ પક્ષીઓ રહી શકે, ઘણાંએ જણને તમારો છાંયો આપી શકે અને ઘણાંએ કીમતી ફળો આપી શકે. તમે સૂરજ જેવા છો, કેમકે દૂર રહીને પણ બીજાઓની ઉપર તમે અસર કરી શકો, અજવાળું આપી શકો અને ઘણીએ બગડેલી વસ્તુઓને સુધારી શકો. તમે દેવ જેવા છો, કારણ કે આ ભવમાં અથવા આગલા ભવમાં તપ કરીને તમે ઈશ્વરને રાજી કરેલા છે. તેથીજ ખુશી થ-

ઇને ઈશ્વરે પોતાનું ઐશ્વર્ય તમને આપેલું છે અને જે ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય છે, તેજ મનુષ્યમાં દેવપણું છે, માટે જો તમે ધારો તો સંસારમાં સ્વર્ગ બનાવી શકો તેમ છે. આ ઉપમાઓ કાંઈ અમે તમને નથી આપતા; પણ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યને આપીએ છીએ અને એમાં કાંઈ ખોટું પણ નથી. માત્ર જે ખોટું છે તે એજ કે, આવું અમૂલ્ય ઐશ્વર્ય તમારી પાસે છે, છતાં પણ તેનો લાભ તમે લેતા નથી. આવું અલૌકિક ઐશ્વર્ય તમારામાં છે, છતાં પણ તમે તમારી જિંદગીની સાર્થકતા કરી લેતા નથી અને આવું મહાન ઐશ્વર્ય તમારા કબજામાં છતાં તેને અધારામાં નાખી મૂકો છો અને કંગાલ જેવા થઇને ફરો છો, એજ ખોટું છે, એજ શરમભર્યું છે, એજ નાલાયકી છે અને એજ પાપ છે. માટે ભાઈ ! મહાન ઈશ્વરે કૃપા કરીને તમને જે પોતાનું ઐશ્વર્ય આપેલું છે, તે ઐશ્વર્ય જીવોના કલ્યાણનાં કામોમાં વાપરો, તે ઐશ્વર્યને સંસારમાં સ્વર્ગ લાવવાના ઉપાયમાં વાપરો અને તે ઐશ્વર્યને તમારી પોતાની તથા બીજાઓની જિંદગી સુધારવાનાં કામોમાં વાપરો, તોજ એ બધી ઉપમાઓ તમને ઘટી શકે. જો તમારી પાસે રહેલા ઐશ્વર્યને તમે ન વાપરો અને છતાં સાધનોએ કાંઈ પણ સારાં કામો કર્યા વિના નમાલાપણામાંજ ફેગટ જિંદગી ગુમાવી નાખો, તો પછી તમારામાં ને હલકા માણસોમાં ફેર શું ? જો તમે તમારી પાસે રહેલા ઐશ્વર્યને ન વાપરો તો બીજાઓ કરતાં કોઈ પણ રીતે તમે મોટા નથી અને તમારામાં કાંઈ પણ આવી પડ્યું નથી. અમે કાંઈ તમને માન આપતા નથી પણ તમારી પાસે રહેલા ઈશ્વરી ઐશ્વર્યને માન આપીએ છીએ. માટે શેઠ ! અત્યાર સુધી ધન સાચવી રાખવાનાં દુઃખ તો તમે ઘણાંજે જોયાં પણ હવે જરા માલ ફેંકવાની મજા તો જુઓ ! એ મજા બહુજ અનુભવવા લાયક છે ને એમાંથી તો ધારીએ એવાં શુભ કામ થઈ જાય તેમ છે. અત્યાર સુધી ધન મેળવવા સારું તથા સાચવવા સારું ભાઈઓ ભાઈઓમાં લજ્યા, બાચડીને વારેવારે રોવરાવી, ભાગિયાઓ સાથે વાંધા કર્યા, ઘરાકો સાથે ઘાલ-મેલ કરી, કોઈ કોઈ પ્રસંગે હકદારના હક ડુબાવ્યા, ગરીબ નોકરોના બાર વગાડ્યા, સગાંઓમાં અળખામણા થયા, ન કરવો જોઈએ ત્યાં પણ લોભ કર્યો, ન માનવી જોઈએ તેની વાતો પણ માની, જેની સાથે કામ ન પાડવાં જોઈએ તેની સાથે પણ કામ પાડ્યાં, જે ધંધા ન કરવા જોઈએ તે ધંધા પણ કર્યા, જે શખ્દો ન બોલવા

જોઈએ તે બોલ્યા, જે ખર્ચ ન કરવું જોઈએ તે ખર્ચ પણ ક્યું, જેની ખુશામતો ન કરવી જોઈએ તેની ખુશામતો કરી, જે પીકાઓ ન લોગવવી જોઈએ તે લોગવી, ધન મેળવવા સારું કોઈ બાબતમાં ધરાર અપકીર્તિ લીધી, કોઈ ઠેકાણે વગરમફતની ઉપાધિ વહોરી લીધી, કોઈ ઠેકાણે શરીર બગડે એમ ક્યું, કોઈ બાબતમાં દિલ-ગીર થવું પડે એમ ક્યું અને ઘણીએ બાબતોમાં ઘણાએ માણ-સોના નિસાસા લીધા. અત્યાર સુધીમાં એ બધું તમે કરી જોયું અને એનાં દુઃખો અગાઉ લોગવ્યાં, હજી લોગવો છો અને હવે પછી પણ લોગવશો. પણ હવે જરા ધન ખર્ચવાનો આનંદ તો જીવ્યો. એ લડાવા હજી સુધી તમે લીધા નથી એટલે એની ખરી ખૂબી તમે જાણતા નથી, પણ જો એ લડાવા લો તો તમને એમજ લાગી જાય કે, જે ખરો આનંદ છે, તે તો માલ ફેંકવામાંજ છે. જિંદગીની જે ખરી સાર્થકતા છે, તે તો જગતના સૌ જીવો ઉપરના પ્રેમમાંજ છે. આ દુનિયામાં જો કાંઈ મેળવવા જેવું હોય તો તે માત્ર પુણ્યજ છે. મરી ગયા પછી આપણા જીવને કામ લાગી શકે એવી જો કોઈ વસ્તુ આ જગતમાં હોય, તો તે ભલાં કામોનો આત્મિક દિલાસોજ છે. સહેલાઈથી ને જલદીથી આપણું કલ્યાણ થઈ શકે એવી જો કોઈ વસ્તુ આ જગતમાં હોય તો તે ગરીબોના આશીર્વાદજ છે. આપણી જિંદગીની જે મધુરતા છે, તે કર્તવ્ય-માંજ છે. દુનિયામાં જે મોટામાં મોટા મહાત્માઓ થાય છે, તે સૌએ પોતપોતાનાં આચરણોથી એજ વાત સાબિત કરેલી છે કે, પોતાના બંધુઓને અર્થે ખરી શકે તેટલો વધારે ત્યાગ કરવામાંજ વધારે સુખ છે અને એમાંજ સાત્ત્વિક આનંદ રહેલો છે.

૭૫-અસલના આપણા બાપદાદાઓનો સિદ્ધાંત પણ એજ હતો

જેટલું અમે લોગવ્યું એટલું અમે કમાયા. એ પછી તેઓનું બીજું વચન એ હતું કે, અમે જેટલું દાન ક્યું એટલું અમારી પાસે છે. કારણ કે આ જિંદગીમાં અથવા મૂઆ પછી એ દાન કામ આવશે. તેઓનું ત્રીજું વચન એ હતું કે, જે ધન અમે અહીં સંઘરી રાખ્યું તે ધન અમે ખોયું. કારણ કે મરી ગયા પછી અમને તે શું કામનું? પાછળથી એ ધન રહેશે કે નાશ

પામશે અને સારાં કામમાં ખરચાશે કે માઠાં કામમાં ખરચાશે એ પણ અમને ખબર નથી; એટલુંજ નહિ પણ પાછળથી એ ધનનું ગમે તે થાય તોપણ તે અમારા હાથમાંથી તો ગયું, અમે તો એમાંથી કાંઈ સાર્થકતા કરી શક્યા નહિ; માટે બંધુઓ ! આપણે સૌએ જરૂર બને તેટલી વધારે ઉદારતા રાખવી જોઈએ અને કાંઈ સ્વાર્થ રાખ્યા વિના પ્રભુપ્રીત્યથે ખૂબ સારાં કામ કરવાં જોઈએ. તેમાં પણ હાલમાં તો એકબીજાને મદદ કરવાની બહુજ જરૂર છે; કારણ કે એવી અરસપરસની મદદ વિનાજ આપણો દેશ પાચમાલ થઈ ગયો છે. માટે મારી ઓળખાણવાવાળા એક બાવાજી મહારાજ તો શ્રીમંતોને ખાસ એમજ કહે છે કે, જેને ધન ખરચતાં આવડે તેને માટે અત્યારે સ્વર્ગનાં ખારણાં ઉઘાડાં છે. કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં કૌરવ-પાંડવના લશ્કરની વચ્ચે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું હતું કે, હે અર્જુન ! ભાગ્યશાળી માણસોનેજ આવું ધર્મયુદ્ધ કરવાની તક મળે છે. એટલુંજ નહિ પણ જો તું આ યુદ્ધમાં માર્યો જઈશ તો સ્વર્ગમાં જઈશ અને જો દુશ્મનોને જીતી લઈશ તો રાજ્ય ભોગવીશ. આ પ્રમાણે તને તો બે રીતે ફાયદો છે. માટે ઊઠ ને યુદ્ધ કર. શ્રીકૃષ્ણની એ શિખામણ માનીને પ્રથમથી હિંમત હારી ગયેલા અર્જુને ફરીથી હોશિયાર થઈને યુદ્ધ કર્યું, તેથી તે આ પૃથ્વીનું રાજ્ય જીત્યો અને અંતે સ્વર્ગમાં પણ જઈ શક્યો. માટે જો તમે પણ પરમાર્થ કરો તો તમારે માટે પણ સ્વર્ગનાં ખારણાં ઉઘાડાંજ છે. કારણ કે અત્યારે આપણો દેશ બહુ દુઃખી છે, તેથી તેને મદદની બહુજ જરૂર છે. હાલના વખતમાં તમારાથી બની શકે તેવું તમારું ધર્મયુદ્ધ કર્યું ? એ ધર્મયુદ્ધ તે પરમાર્થ છે. કારણ કે ધર્મયુદ્ધનો અર્થ મહાત્માઓ એમ સમજે છે કે, પોતાનો સ્વધર્મ પાળવામાં આડી આવતી અડચણો સામે લડાઈ કરવી તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. પોતાના દેશના કલ્યાણ સારુ પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપવો તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. સાધકદશામાં જિજ્ઞાસુ માણસોનાં મનમાં જે દૈવી-આસુરી સંપત્તિનું યુદ્ધ થાય છે તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. કૃપાળુ ઈશ્વરે મનુષ્યજાતને જે સ્વતંત્રતા આપેલી છે અને જે હકો આપેલા છે, તે સ્વતંત્રતા ને તે હકો મેળવવા માટે દેશકાળને અનુસરતો પુરુષાર્થ કરવો તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. ગરીબોનો બચાવ કરવા તથા પાપીઓને શિક્ષા કરવા સારુ જે જોખમો ખેડવાં તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે.

ટૂંકામાં એજ કે, ઉત્તમ હેતુ રાખીને જગતના જીવોનાં સુખ સારુ પોતે કષ્ટ સહન કરવાં અને પરમાર્થનાં કામો કરવામાંજ પોતાની જિંદગી અર્પણ કરી દેવી તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. જે એવું ધર્મ-યુદ્ધ કરે તેને માટે સ્વર્ગનાં ખારણાં ઉઘાડાંજ છે. માટે હે શ્રીમં-તો ! તમે તમારા પૈસાથી આવું ધર્મયુદ્ધ કરી શકો તેમ છે; એટલુંજ નહિ પણ ચાઢ રાખજો કે, અસહના વખતમાં કદી પણ ન મળેલી એવી તમારે માટે આ બહુજ લારે તક છે. કારણ કે અસહના વખતમાં આપણો દેશ બહુ આબાદ હતો અને આપણા લોકો બહુ સુખી હતા. વળી તેઓ બહુજ નિઃસ્પૃહી હતા, તેથી કોઈની પણ મદદ લેવા રાજી ન હતા. એટલે થોડા ધનમાં તેઓ મોટું કામ કરી શકતા ન હતા, પણ હાલમાં આપણો દેશ એટ-લો બધો પાયમાલ થઈ ગયો છે અને આપણા લોકો એટલા બધા દુઃખી થઈ ગયા છે કે, હાલના વખતમાં તમારું ત્રાંખાનું દોઢિયું પણ તેઓને મન સોનાના મૂલનું થઈ પડે છે અને માત્ર અણા મમરાના દાનથી પણ લોકોની જિંદગી બચાવી શકાય તેમ છે. માટે જો જરાકજ વિચાર કરો તો તરતજ તમોને એમ લાગશે કે, ખરેખર અમારા હાથમાં બહુજ મોટી તક છે; છતાં પણ અમે એવા અભાગિયા છીએ કે તેનો જેવો જોઈએ તેવો લાભ લઈ શકતા નથી.

૭૬-આપણા દેશની અસહની ને હાલની સ્થિતિ

અરે, જરા જુઓ તો ખરા કે, આપણા દેશમાં એક વખત એવો પણ હતો કે જ્યારે અતિથિઓને લોકો દેવ જેવા સમજતા હતા; એટલુંજ નહિ પણ અતિથિઓને જમાડ્યા પછીજ જમવું એવો નિયમ પણ કેટલાક ગૃહસ્થો લેતા હતા. દેશમાં એટલી બધી સમૃદ્ધિ હતી અને લોકો એટલા બધા નિઃસ્પૃહી હતા કે, એવા નિયમ લીધેલા ગૃહસ્થોને પણ વખતસર અભ્યાગતો મળતા ન હતા, તેથી તેઓને ઉપવાસ કરવા પડતા હતા. આનુબાનુ શોધવા છતાં પણ કોઈ અભ્યાગત ન મળવાથી સગાળશા શેઠને સાત અપવાસ થયા હતા એ તમે ક્યાં નથી જાણતા ? એ પણ એક વખત હતો કે જ્યારે દેશમાં કોઈ ભિખારી શોધ્યો મળતો નહોતો અને હાલમાં એ પણ એક વખત છે કે જ્યારે ભિખારી-ઓનોજ સૌથી મોટો ત્રાસ થઈ પડેલો છે. ગલીએ ગલીએ ભિ-

ખારીઓ, ઘેરેઘેર લિખારીઓ, મંદિરો પાસે લિખારીઓ, નાતો જમતી હોય ત્યાં લિખારીઓ, સ્ટેશન ઉપર લિખારીઓ, ખજા-
રમાં લિખારીઓ, હવા ખાવા કે ફરવા જઇએ ત્યાં પણ લિખારી-
ઓ, મેળાઓમાં લિખારીઓ, નાટકશાળા પાસે લિખારીઓ,
ગોદીમાં લિખારીઓ, સરકારી ઑફિસો પાસે લિખારીઓ, ઇસ્પિ-
તાલો પાસે લિખારીઓ, નિશાળો પાસે લિખારીઓ, તીર્થોમાં
લિખારીઓ અને મુઠદાંને દાટવા કે બાળવા મસાણુમાં જોઇએ તો
ત્યાં પણ લિખારીઓનો ત્રાસ લોગવવો પડે છે. કારણ કે આપણા
દેશમાં હાલમાં છ કરોડ લિખારીઓ છે. એટલે કે દર પાંચ
માણસે એક માણસ લિખારી છે, તેથી અસલના વખતમાં લિખા-
રીઓને શોધવા સારુ સગાળશા શેઠ જેવાને નોકરો રાખવા પડતા.
તેને બદલે હાલમાં લિખારીઓને ધક્કા મારવા સારુ આપણા
હાલના શ્રીમંતોને લેયાઓ રાખવા પડે છે. લિખારીઓના ત્રાસ-
માંથી છૂટવા સારુ પોલીસની મદદ લેવી પડે છે અને લિખારી-
ઓના ત્રાસમાંથી છૂટવા સારુ લીખ માગવાની મનાઈ કરનારા
કાયદાઓ બાંધવાની રાજ્યોને જરૂર પડે છે. પ્રભુ ! દયા કરો,
દયા કરો, અમારા દેશ ઉપર દયા કરો ! જે દેશમાં દાન લેવા માટે
માણસો મળતાં નહિ તેથી યુક્તિપ્રયુક્તિ કરીને અને પગે લાગીને
સ્નેહપૂર્વક ને માનપૂર્વક દાન આપવામાં આવતું, છતાં પણ તે
લેવાવાળા મળતા નહિ એ પણ એક કાળ હતો અને હાલમાં
અનાજની અતિશય મોંઘવારી ને ઉપરાઉપરી દુકાળ છતાં પણ
એવા આક્રંતના વખતમાં પણ દર વરસે કરોડો રૂપિયાનું અનાજ
પરદેશ ચાલ્યું જાય તેથી લોકોને મમના વાંધા પડે અને
ભૂખના દુઃખથીજ હજારો માણસ મરી જાય એ પણ એક કાળ
છે ! આવી આપણા દેશની દુર્દશા છે અને આવા આપણા
લોકોના માઠા હાલ છે, માટે આ અભીનો વખત છે, આ ખરે-
ખરો વખત છે, આ આક્રંતનો વખત છે અને આ તરી જવાનો
કાં ખૂડી મરવાનો વખત છે. માટે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું
હતું તેમ પરમાર્થનું ધર્મયુદ્ધ કરનારાઓ માટે અત્યારે સ્વર્ગનાં
બારણાં ઉઘાડાં છે. માટે ભાઈઓ ! જો દિવસ ઠેકાણે હોય તો દેશ-
ના કલ્યાણને અર્થે પરમાર્થનાં કામો કરવામાં તમારું તન, મન
ને ધન ખરચો, એટલે તમારે માટે સ્વર્ગનાં બારણાં ઉઘાડાંજ છે.
હે પ્રભુ ! એવા દિવસો તે ક્યારે આવશે કે જ્યારે અમે અમારા

દેશના કલ્યાણ સારુ કમર કસી હોય, જ્યારે અમે અમારા બંધુઓનાં દુઃખો દૂર કરવા સારુ જિંદગી અર્પણ કરી દીધી હોય, જ્યારે અમે અમારું તન, મન ને ધન દેશની સેવામાં સોંપી દીધું હોય અને આ બધી વાતો અમે સમજીએ છીએ તે પ્રમાણે પાળી શકીએ એવું બળ અમારામાં ક્યારે આવશે ? ક્યારે આવશે ? અમને જરા જરા બોલતાં આવડે છે, પણ અફસોસ છે કે તે પ્રમાણે પાળતાં આવડતું નથી. માટે હે પ્રભુ ! સદ્વિચારો અમારા આચારમાં આવે એવી કૃપા કરો તથા પરમાર્થનું ધર્મયુદ્ધ કરીને ઉઘાડાં રહેલાં સ્વર્ગનાં બારણાંમાં અમારા બંધુઓ દાખલ થાય એવી અમારી ઉપર કૃપા કરો, કૃપા કરો, કૃપા કરો !

૭૭-છતાં સાધનોએ આપણે કાંઈ કરી શકતા નથી તેનું કારણ

આ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, આજ દિવસ સુધી તો હું એમ સમજતો કે આપણા દેશની ઉન્નતિ કરવા સારુ આપણી પાસે ધન નથી, આપણી પાસે વખત નથી, આપણા લોકોમાં એવી જખરી અછકલ નથી અને હાલમાં આપણા દેશમાં જેવાં જોઈએ તેવાં અનુકૂળ સાધનો નથી, તેથી આપણે પાછળ પડ્યા છીએ; પણ હવે આ વાત સાંભળ્યા પછી તો ચોખ્ખી રીતે સમજાય છે કે, આપણા દેશનું ભલું કરી શકીએ એવાં આપણી પાસે ઘણાં સાધનો છે અને આપણા કરોડો ભાઈબંધોનો ઘણો વખત સાવ ફેાગટ જાય છે; એટલુંજ નહિ પણ આપણે બહુજ સહેલાઈથી, બહુજ ટૂંકા વખતમાં, બહુજ થોડા પૈસાથી અને સાવ સાદી સમજણથી પણ આપણું પોતાનું અને આપણા દેશનું ઘણું કલ્યાણ કરી શકીએ તેમ છીએ. આટલી બધી અનુકૂળતા છતાં આપણે કાંઈ પણ કરી શકતા નથી એનું કારણ શું ?

ત્યારે ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, આપણા લોકોમાં દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ નથી તેથીજ આપણે કાંઈ કરી શકતા નથી; માટે હવે તો આપણે મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણના હુકમ પ્રમાણે દુઃખ સહન કરતાં શીખવું જોઈએ.

૭૮-આપણા દેશનાં ભયંકર દુઃખો

એ સાંભળીને પારેખે કહ્યું કે, શું આપણા લોકોમાં દુઃખ ખમવાની શક્તિ નથી? મને તો એમ લાગે છે કે, આપણા લોકો જેટલું દુઃખ ભોગવે છે, તેટલું દુઃખ આખી દુનિયામાં બીજા કોઈ પણ લોકો ભોગવતા નથી. અરે જરા જુઓ તો ખરા! મરકી, કોલેરાથી દરેક દાયકામાં કરોડો માણસો આપણા દેશમાંથી મરી જાય છે અને તે શા માટે? એટલાજ સારુ કે એવા રોગો સામે ટકી રહેવા સારુ જે જાતની સગવડો ને જ્ઞાન જોઈએ તે આપણા લોકો પાસે નથી. જેમકે એવા રોગોથી બચવા માટે સ્વચ્છતા રાખવી જોઈએ. વળી એક એક નાની ઓરડીમાં પાંચ પાંચ સાત સાત માણસો રહેતા હોય, પાસેજ ગંધાતી ગટર હોય, પહેરવાને માટે એકજ લૂગડું હોય, ખાવાને માટે જે માગેલું-લીખેલું કે સડેલું પડેલું મળે તે ઉપરજ આધાર હોય અને દવાનું ઠેકાણું હોય નહિ, તે માણસો મરકીના ભોગ થઈ પડે તેમાં નવાઈ શું? આવીજ રીતે આપણા દેશમાં બાળ ઉંમરે રાંડેલી દસ લાખ કરતાં વધારે વિધવાઓ છે અને તેઓની જિંદગી રોવાકૂટવામાંજ જાય છે. એટલુંજ નહિ પણ એવી બાળરાંડોને લીધે તેઓનાં માખાપને કેટલું દુઃખ છે અને તેઓનાં સાસરાંઓમાં કેવી લડાઈઓ થાય છે, એ ભયંકર સ્થિતિ તમે જાણો છો? જો એ દુઃખદાયક સ્થિતિ તમે જાણો તો તમોને એમજ લાગે કે, વિધવાપણાને લીધે સુકોમળ સ્ત્રીઓની છાતી ઉપર આજ દિવસ સુધીમાં જેટલો માર પડ્યો છે, તેટલો માર જો હિમાલય પહાડ ઉપર પડ્યો હોત તો કચારના હિમાલયના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા હોત. એટલુંજ નહિ પણ એ ટુકડાઓની ધૂળ પણ મળત નહિ અને વિધવાપણાને લીધે આપણા દેશે જે દુઃખ ભોગવેલું છે તથા હજી પણ જે દુઃખ ભોગવે છે, તે દુઃખનો જો ડુંગર બનાવ્યો હોત તો મને લાગે છે કે, મેરુ પર્વત કરતાં પણ તે વધારે ઓટો થાત અને જો વિધવાઓનાં આંસુઓ સાચવવાની જુદી જગ્યા હોત, તો તેમાંથી કચારનો એક નવો સમુદ્ર બની શક્યો હોત. તેમ છતાં તમે કહો છો કે, આપણા લોકો દુઃખ ખમતા નથી! આ કરતાં વધારે દુઃખો બીજાં શું હોય? આપણા દેશમાં સાપ કરડવાથી દર વરસે વીસ હજારથી વધારે માણસો મરી જાય છે તથા વાઘવડૂ વગેરે જંગલી જાનવરોના

અપાટામાં આવીને પણ દર વરસે હજારો માણસો મરી જાય છે. એવાં ભયંકર જાનવરોની સામે થવા માટે હથિયાર પણ તેઓથી રખાય નહિ, આ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું શું? આવીજ રીતે હુકાળના વખતમાં લાખો માણસો ભૂખે ટળવળી ટળવળીને મરી જાય છતાં દર વરસે આપણા દેશમાંથી કરોડો રૂપિયાનું અનાજ પરદેશ આદ્યું જાય, એ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું કયું?

આ સિવાય હુકાળિયાંઓની છાવણીઓમાં કોલેરા વગેરે ભયંકર રોગો ચાલે છે અને સંખ્યાબંધ માણસો કૂતરાંને મોતે મરી જાય છે; આ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું શું? આપણા દેશની તુરંગોના હેવાલ તમે જાણો છો? જેલોની અંદર લાખો કેદીઓ પડીને ઊલટા વધારે ગુનાઓ કરતાં શીખે છે, એ શું શરમાવા જેવું નથી? ચાદ રાખજો કે એમાંનો ઘણો મોટો ભાગ ખાસ ગરીબાઈને લીધેજ ગુના કરનારો હોય છે, કેટલાક ગુનેગારો તો ખુફી રીતે કહે છે કે, જો જેલમાં જઈએ તો ખાવાનું મળે, બહાર રહીએ તો ભૂખે મરવું પડે છે, એ સારું જેલમાં જવા તેઓ ચાહીને ગુનાઓ કરે છે. હવે વિચાર કરો કે, માત્ર ખોરાક સારું લોકો કેદમાં રહેવાનું પસંદ કરે એ કરતાં દેશની વધારે ખરાબી અને દુર્દશા બીજી કઈ? તેમ છતાં તમે એમ કહો છો કે, આપણા લોકોને દુઃખ ખમતાં આવડતું નથી? ત્યારે શું દુઃખનાં તે માણસોની ઉપર ઝાડ ઊગતાં હશે કે દુઃખના તે ડુંગર થતા હશે?

૭૬-આપણા પગે લાગવાબેગ સાધુઓ!

આવીજ રીતે આપણા દેશમાં ભીખ માગનારા ને દેશની ઉપર બોજરૂપ થઈ પડેલા બાવન લાખ બાવાઓ છે અને એમાં સેંકડે નવ્વાણું ટકા કેવી અધમ દશા લોગવે છે એ તમે જાણો છો? જો એ બધાની ભયંકર હકીકત જાણો તો તમોને ત્રાસ થયા વિના રહે નહિ. એમાંથી ઘણા લોકો વગરમફતના પોતાની મૂખીઈને લીધેજ પોતાના દેહને દુઃખ દીધા કરે છે. કેટલાકો પોતાના ચેલાઓને ચીપિયાઓથી માર મારવામાંજ પોતાની બહાદુરી સમજ્યા કરે છે. કેટલાક બાવાઓ પોતાની મંડળીનાં ઊંટો ચરાવવામાં, બોજરૂપે ઉપાડવામાં, બાફણું બાફવામાં, વાસણો માંજવામાં અને ચોકા કયાં કરવામાંજ પોતાની જિંદગી ઘોઈ નાખે છે.

કેટલાક બાવાઓ ધંતરમંતરમાં ને ઢાંગ-સોંગમાંજ રહી જાય છે. કેટલાક બાવાઓ ઉપરથી મોટા મોટા આડંબર રાખે પણ અંદરથી સેતાનના સંગાથી હોય છે. બાવાઓ કાંઈ પણ શુભ ઉદ્દેશ વિના ગમે તેમ ભટક્યા કરવામાંજ પોતાની જિંદગી પૂરી કરી નાખે છે. કેટલાક બાવાઓ લોકોની પાસેથી પૈસા કઢાવવા સારું નવી નવી જાતના વહેમો વધારવામાંજ શૂરાપૂરા હોય છે. કેટલાક બાવાઓ મલિન ચીજોનો ઉપયોગ કરવામાંજ પોતાની મહત્તા સમજે છે અને ઘણા બાવાઓ ધર્મનું કાંઈ પણ રહસ્ય સમજ્યા વિના કે પૂરે વૈરાગ્ય આપ્યા વિના મૂર્ખાઓને હાથે મૂંડાઈ જવાથી દેશમાં ધૂતારાપણું ને વ્યભિચારજ વધારી રહ્યા હોય છે. કેટલાક તો બાયલાપણું અથવા ગુનો છુપાવવા માટેજ બાવા બની ગયેલા હોય છે. અફસોસ કે, આ બધા નમૂનાઓ મહાત્માઓ ગણાય છે. તેઓની પૂજા થાય છે, તેઓને દાનદક્ષિણા અપાય છે અને અજ્ઞાન લોકોની જિંદગી ઉપર તેઓની ઘણી મોટી અસર પહોંચે છે. હવે વિચાર કરો કે, આ કરતાં મોટું દુઃખ બીજું કયું? અને તેમ છતાં તમે કહો છો કે હજી પણ દુઃખ ખમતાં આવડતું નથી!

૮૦-આપણી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ

હવે આપણા દેશની સ્ત્રીઓની કેવી માઠી દશા છે, એ જરા જાણો. સેંકડે એક સ્ત્રી પણ હજી સુધી લણેલી નથી. જાંચી કેળવણી તો બાળુએ રહી, પણ શ્રીગણેશાય નમઃ એટલે કે મંગળાચરણ પણ તેઓને આવડતું નથી; ત્યારે તેઓની તરફથી બીજી વધારે મોટી આશા તો ક્યાંથીજ રાખી શકાય? જ્યાંસુધી કેળવણી વધે નહિ ત્યાંસુધી ખરેખરા જરૂરના વિચારો પણ તેઓ ક્યાંથી સમજી શકે? તેથી લાઇ ખગોળમાં રમે છે ને ખાઇ ભૂગોળમાં ભમે છે. આવી રીતે ઉન્નતિની ગાડીમાં જમણું પૈડું બહુ જાંચું છે ને ડાબું પૈડું બહુજ નીચું છે, તેથી ગાડી ઊથલી પડે તેવી રીતે ચાલે છે અને આવી સ્થિતિમાં કેટલું સુખ હોય તે વિચારવું કાંઈ મુશ્કેલ નથી. ટૂંકામાં એજ કે આપણી બહેનોની જિંદગી બહુજ અજ્ઞાનભરેલી છે, બહુજ વહેમભરેલી છે, બહુજ રોગિષ્ઠ છે, બહુજ સાંકડા વિચારની છે, બહુજ અદેખાઇવાળી છે, બહુજ નકામી ચાલી જનારી અને ઘણી જાતનાં સુખનાં

સાધનો છતાં વિના કારણ ધરાર ઊભાં કરેલાં ઘણી જાતનાં દુઃખો-
માંજ તેઓની જિંદગી ચાલી જાય છે; એટલુંજ નહિ પણ હાલના
જમાનાની નવી નવી વહુઓના મરડાટ, સાસુઓના જીલમો,
નણ્ણોની નફ્ટાઈ, જેઠાણીઓની અફકડાઈ, દેરાણીઓનો લટકો-
મટકો, ભાભીઓના મિનજો, પાડોશજીનો છણછણાટ અને ડો-
શીઓના રંડાપા જોવા જેવા હોય છે. એ બધું જો જરાક ધ્યાન-
પૂર્વક જોઈએ તો એમાં કયાંય સુખનો છાંટો પણ દેખાતો નથી. તેમ
છતાં તમે કહો છો કે, હજી આપણા લોકોને દુઃખ ખમતાં આવ-
ડતું નથી! જે સ્ત્રીઓ સ્વર્ગની દેવીઓ જેવી છે, જે સ્ત્રીઓ જગ-
તમાં અમૃત ફેલાવનારી છે, જે સ્ત્રીઓના હાથમાં ભવિષ્યની
પ્રજાની દોરી છે, જે સ્ત્રીઓના પ્રેમથી પુરુષોનો મોક્ષ થવાનો છે,
જે સ્ત્રીઓના સૌંદર્યથી જગતમાં સૌંદર્ય ફેલાવાનું છે, જે સ્ત્રીઓ-
ની લલાઈથી જિંદગીમાં મીઠાશ આવવાની છે અને જે સ્ત્રીઓને
સુખી રાખવાથી દેવતાઓ રાજી રહે છે, તે સ્ત્રીઓની આત્રી માઠી
દશા હોય એ કરતાં વધારે દુઃખ ખીજું કયું ?

૮૧-ઊતરતા વર્ગની દયાજનક સ્થિતિ

હવે આપણે જેને નીચ સમજીએ છીએ, જેને અડવાથી અ-
ભડાઈ જઈએ છીએ, જેનાથી દૂરના દૂર ભાગીએ છીએ અને
હબરો વરસો થયાં જે લોકોને સુધારવા માટે આપણે કે આપણા
વડીલોએ કંઈ પણ મહેનત લીધી નથી, પણ ઊલટો સૌ ઠેકાણેથી
જેનો ચોખ્ખી રીતે તિરસ્કાર થાય છે, એવા ઢેડ, ભંગી, ચમાર,
મહાર, પારિયા વગેરે અત્યંત જાતિનાં આપણા દેશમાં સાડાચાર
કરોડ માણસો છે. તે બધા લોકો બહુજ કંગાળ છે, બહુજ અજ્ઞાન
છે અને બહુજ દુઃખી છે. તેમ છતાં અભયખી તો જીવે છે, આપણા
દેશના ઉચ્ચ વર્ણના કોઈ પણ સારા માણસો તેઓની સ્થિતિ સુધા-
રવા માટે હજી સુધી કંઈ પણ કરતા નથી! આ શું દિલગીરીની વાત
નથી? આપણા આર્યધર્મ આખી દુનિયામાં સૌથી શ્રેષ્ઠ છે એમ
આપણે કહીએ છીએ, પણ અફસોસ કે ખીનજોને ઊંચે ચડાવ-
વામાં, નિર્જાને બળ આવવામાં, દુઃખીઓને દિલાસો દેવામાં,
નીચને ઉચ્ચ કરવામાં, ગરીબોને મદદ કરવામાં, રડતાંઓનાં આંસુ
લૂછવામાં, પડી ગયેલાઓને ટેકો દેવામાં અને અજ્ઞાનીઓને જ્ઞાન

આપવામાં તથા પાપીઓને પવિત્ર બનાવવામાં એ ઊંચા ધર્મને ઉપયોગ થતો નથી, પણ તેને બદલે પડેલા ઉપર પાટુ મારવામાં આપણે ઊંચાપણું સમજીએ છીએ. કંગાળોને વધારે કંગાળ બનાવવામાંજ આપણે ઊંચાપણું સમજીએ છીએ. પાપીઓને ડામ દેવામાંજ આપણે ઊંચાપણું સમજીએ છીએ. પાપીઓને વધારે પાપ કરવાની તક આપવામાંજ આપણે આપણા ધર્મનું ઊંચાપણું સમજીએ છીએ. આપણાથી ઊતરતા અને નબળા હોય તેનો તિરસ્કાર કરવામાંજ આપણે આપણા ધર્મનું ઊંચાપણું સમજ્યા કરીએ છીએ. જગતનાં બધાં માણસો ઈશ્વરનાં બાળકો છે, માટે સૌની સાથે પ્રેમ તથા માનથી વર્તવું જોઈએ એ આપણા ધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે, તેને બદલે બ્રાતૃભાવ તોડી નાખવામાંજ આપણે આપણા ધર્મનું ઊંચાપણું સમજ્યા કરીએ છીએ. આમ આપણે એટલા બધા નીચ બની ગયા છીએ કે, આ બધી બાબતો આપણે પાળી શકતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ આવી જાતના વિચારો સમજવા કે સાંભળવા પણ ચાહતા નથી અને જે માણસો આપણી આગળ આવી વાતો કહે, તેઓને પણ ગાળો ભાંડવામાંજ આપણે આપણા ધર્મનું ઊંચાપણું સમજ્યા કરીએ છીએ. અજ્ઞાન ઊંચાએ કે જંગલી ગામડિયાઓ નહિ, પણ કેળવણી પામેલા ઘણાએ ભલા માણસો પણ આમજ કરે છે. કેાણે જાણે શું છે કે તેઓ બધી બાબતોમાં બહુ ભલા અને ઉદાર હોય, પણ જ્યાં આ વાત આવે ત્યાં સાંકડા બની જાય છે, મોળા પડી જાય છે, ચૂપ રહી જાય છે અને ‘સરસેકા તીન પાઉ’ કરી જાય છે. અફસોસ કે એવા સારા માણસોને પણ આવા બિચારા લાચાર જીવડાઓની દયા આવતી નથી. આ શું એાછું દુઃખ છે ? ભલે બ્રાહ્મણો ઈશ્વરનું મુખ હોય, ક્ષત્રિયો તેના બાહુ હોય, વૈશ્યો તેનું પેટ હોય અને શૂદ્રો તેના ચરણ હોય, તોપણ ચાદ રાખજો કે શૂદ્રો ભગવાનનાજ ચરણ છે. માટે એ ચરણને નીચા સમજવાનો કે તેને દુઃખ દેવાનો આપણને કંઈ પણ હક નથી; એટલુંજ નહિ પણ આજના વખતના લોકો કદી ઉપલી વાત ન માને અને તેને બદલે એમ માને કે, વિદ્વાનો એ દેશનું મુખ છે. બહાદુર લડવૈયાઓ એ દેશના હાથ છે, વ્યાપારીઓ, ખેડૂતો તથા કારીગરો એ દેશનું પેટ છે અને મજૂર વર્ગ એ દેશના પગ છે; માટે એ પ્રમાણે જોતાં પણ દેશના પગને તુકસાન થાય એ પણ કાંઈ જેવુંતેવું તુકસાન નથી, કારણ કે જેના ટાંટિયા ભાગી પડે તેના પણ બાર વાગી જાય જિં. ૬

છે. આપણે આપણા દેશેના અંત્યજ અને મજૂરવર્ગીને સુધારવા સારું તેઓની મદદમાં રહેવું જોઈએ, છતાં પણ એ કાંઈ આપણે કરતા નથી, તેને બદલે ઊલટા એવા લોકોને નીચ સમજ્યા કરવામાં ને તેઓથી છોટે છોટે ભાગ્યા કરવામાંજ આપણે ધર્મ સમજ્યા કરીએ છીએ ! આ શું ઓછું દુઃખ છે ?

૮૨-જીવહયાનો ખરો રસ્તો

અરે ! જરા વિચાર તો કરો કે, જો નીચ ગણાતા એ સાડાચાર કરોડ માણસો સુધરે અને તેઓ માંસાહાર તજી દે તો હમેશના કેટલા બધા જીવો મરતા બચી શકે, એ જરા ખ્યાલ તો કરો ! આપણે જીવહયાની વાતો બહુ કયાં કરીએ છીએ, પણ જેઓ જીવહયા પાળે છે તેઓની પાસેજ એ વાતો કયાં કરીએ છીએ, પણ નીચ ગણાતા લોકો જીવહયા પાળતા નથી તેઓની પાસે ખાસ ચાહીને કેઈદિવસ એ વાતો કરીએ છીએ ? કહો કે નહિજ. તેમજ આપણો ધર્મ બહુજ ઊંચો છે એ વાત સાચી અને એ લોકો પણ આપણાજ ધર્મવાળા છે, છતાં આપણા કેઈ પણ સારા વિદ્વાનો એ લોકોને આપણા ધર્મની ઉત્તમતા સમજાવવા જાય છે ? કહો કે નહિજ. આનું પરિણામ શું ? એનું પરિણામ એજ કે તેઓ પરધર્મમાં વટલી જાય છે અને આપણાજ ધર્મના પાછા દુશ્મનો બને છે અને આપણીજ સામે ઊભા રહી આપણાજ ધર્મની નિંદા કરે છે તથા આપણાજ ખીજા બંધુઓને તેઓ વટલાંવે છે. આ કરતાં વધારે દુઃખ ખીજું કયું ? અને તેમ છતાં તમે કહો છો કે હજી આપણા લોકો દુઃખ ભોગવી જાણતા નથી !!

૮૩-ગુનાઓ અટકાવવાનો ઉપાય

યાદ રાખજો કે અજ્ઞાન તથા ગરીબ લોકો વધારે ગુના કરે છે. માટે જો આપણે આપણા નીચ ગણાતા સાડાચાર કરોડ બંધુઓને સુધારી સારી સ્થિતિમાં મૂકીએ તો આપણા દેશમાંથી ઘણી જાતના ગુનાઓ ને ઘણી જાતનાં પાપો ઓછાં થઈ જાય; કારણ કે જો તુરંગોમાં જઈને જોશો તો ખબર પડશે કે, ત્યાં કાંઈ વિદ્વાનો હોતા નથી, ત્યાં કાંઈ શ્રીમંતો હોતા નથી, ત્યાં કાંઈ અમલદારો

હોતા નથી, ત્યાં કાંઈ ધર્મગુરુઓ હોતા નથી અને ત્યાં કાંઈ આગળ વધેલા માણસો હોતા નથી, પણ હલકી ગણાતી કોમોના લોકોજ ખાસ વધારે હોય છે. માટેજે આપણે એ લોકોને સુધારીએ તો ઘણી જાતનાં મોટાં પાપો થતાં અટકી શકે; એટલુંજ નહિ પણ તેથી તેઓની તથા આપણા આત્માની ઉત્તિ થાય અને ઈશ્વર રાજ થાય, પણ અફસોસ કે એ બધું કરવું છે કેને ?

૮૪-હલકા વર્ણના લોકોને સુધારવાથી થતા ફાયદા

આ સિવાય એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે, નીચ ગણાતા સાડાચાર કરોડ માણસો બહુજ કંગાળ છે અને બહુજ પાછળ પડેલા છે તથા બહુજ અજ્ઞાની છે, તેથી દેશના કલ્યાણનાં કોઈ પણ સારાં કામોમાં તેઓ ભાગ લઈ શકતા નથી અને જરા વિચાર તો કરે કે જે દેશમાં સાડાચાર કરોડ માણસો નકામા થઈ પડે તે દેશની હુદ્દશા થાય તેમાં નવાઈ શું ? જો એ સાડાચાર કરોડ માણસો રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેતાં શીએ તો દેશને કેટલો બધો ફાયદો થાય જો એ સાડાચાર કરોડ માણસો વિદ્યાહુન્નરમાં ભાગ લે તો દેશની કેટલી બધી સમૃદ્ધિ વધી જાય અને જો એ સાડાચાર કરોડ માણસો કે જેઓ તદ્દન પશુ જેવી સ્થિતિ ભોગવે છે ને તબીબ ગયેલા છે તથા અપમાન પામેલા છે, તેઓને જો સુધારવામાં આવે, તેઓની પાસે જો નવા નવા ધંધારોજગાર કરાવવામાં આવે અને તેઓને જો અસલ ધર્મ શીખવવામાં આવે તો આપણા દેશને કેટલો બધો ફાયદો થાય ! એટલુંજ નહિ પણ જો એ સાડાચાર કરોડ માણસોની મદદ આપણને મળી જાય તો આપણામાં કેટલું બધું નવું બળ આવી જાય ! તેમ છતાં અફસોસ કે આટલી બધી મદદ અને આવા મોટા લાભો આપણે કારણ વિના ગુમાવી નાખીએ છીએ, એ ઓછું દુઃખ છે ? અને તેમ છતાં તમે એમ કહો છો કે, હજી આપણા લોકો દુઃખ ભોગવી શકતા નથી !

આ બધું સમજાવીને હું કાંઈ એમ નથી કહેતો કે, આપણે એ લોકોની સાથે ખાવાપીવા મંડી જવું જોઈએ, પણ હું માત્ર એટલુંજ કહું છું કે, આપણે તેઓની તરફ તિરસ્કારને બદલે મીઠી નજર ફેંકતાં શીખવું જોઈએ. તેઓની દુઃખદાયક સ્થિતિ સમજવાની કોશિશ કરવી જોઈએ. તેઓનાં બાળકો માટે ઠેકાણે ઠેકાણે સ્કૂલો કાઢવી જોઈએ. મોટી ઉંમરના માણસો માટે રાત્રિની શાળાઓ

ખોલવી જોઈએ. એવા ગરીબ લોકો માટે તેઓના લક્ષ્યામાં ધર્મોદ્ધારવાખાનાંઓ ઉઘાડવાં જોઈએ. એવા ગરીબ લોકોને રહેવા માટે તાંદુરસ્તી જળવાય તેવાં સસ્તા ભાડાનાં મકાનો પૂરાં પાડવાં જોઈએ. તેઓને માટે ક્રી લાયબ્રેરીઓ ખોલવી જોઈએ. તેઓને વખતો-વખત નીતિના ઉપદેશ આપવા જોઈએ અને તેઓનાં હૃદયમાં પ્રેમ જાગૃત થાય એવો ધર્મ તેઓને શીખવવો જોઈએ; એટલુંજ નહિ પણ તેઓને માટે તેઓનાથી બની શકે તેવા સહેલા સહેલા ધંધા-રાજગાર શીખવાની હુન્નરશાળાઓ કાઢવી જોઈએ. તેઓની હાલની અધમ સ્થિતિનું ભાન કરાવવું જોઈએ તથા સાથે સાથે એમ સમજાવવું જોઈએ કે, તમે પણ ડાહ્યા થઈ શકો તેમ છો, તમે ભલા થઈ શકો તેમ છો, તમે બહાદુર થઈ શકો તેમ છો, તમે પૈસાદાર થઈ શકો તેમ છો અને તમે મોટા પણ થઈ શકો તેમ છો; માટે એવા થવાની તજવીજ કરો. ટૂંકામાં એજ કે મનુષ્ય તરીકેની ફરજ તેઓને સમજાવવી અને એ ફરજ બજાવતાં તેઓ શીખે એમ આપણે કરવું જોઈએ અને એ ઉપાયો કરવા સારુ શ્રીમંતોએ પોતાના ધનની, વિદ્વાનોએ પોતાની વિદ્યાની, ગુણીજનોએ ગુણોની, સત્તાવાળાઓએ સત્તાની અને બીજા જે માણસોથી જે જે જાતની મદદ બની શકે તે તે જાતની મદદ કરવી જોઈએ. પણ અફસોસ કે કોઈ પણ માણસો જિગરની લાગણીથી આવાં શુભ કામો કરતા નથી, તેથી આપણા સાડાચાર કરોડ બંધુઓ પશુ જેવી સ્થિતિમાં પડ્યા રહેલા છે ને બહુજ દુઃખી થાય છે. છતાં પણ તમે કહો છો કે, આપણા લોકો દુઃખ ખમી શકતા નથી, ત્યારે તમારે તે હજી કેવાં દુઃખો જોઈએ છે ?

૮૫-નાતજાતની આલડછેટથી થતી ખરાબી

બનાવટી આલડછેટના લક્ષણોથી આપણા હાથપગ કેટલા બધા બંધાઈ ગયા છે ને એથી આપણા દેશની કેટલી બધી ખરાબી થાય છે એ તમે જાણો છો ? જો એ દુઃખો જાણો તો તમોને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિ. કારણ કે બધી જાતનાં સાધનો તૈયાર હોય છતાં પણ માત્ર એક કલ્પિત ખ્યાલથીજ તેનો લાભ ન લઈ શકાય એ દુઃખ શું થોડું છે ? જેમકે કોઈ મેળામાં કે મેળાવડામાં ગયા હો, ત્યાં પાણી તૈયાર હોય અને આપણને તરસ લાગી હોય છતાં પણ પાણી પી શકાય નહિ, તેમજ ખાવાનું તૈયાર હોય,

પાસે પૈસા હોય અને ભૂખ લાગી હોય છતાં પણ ખાઈ શકાય નહિ, એ હુઃખ શું થોડું છે? એથી પરિણામ એ થાય છે કે, લાખો લોકોથી પરદેશ જઈ શકાતું નથી, એથી પરિણામ એ થાય છે કે ઘણી જાતની સગવડો સચવાતી નથી, તેથી શરીર સારાં રહેતાં નથી; એથી પરિણામ એ થાય છે કે બહુ કમાણીવાળા ઘણી જાતના ધંધારોજગારો કરી શકતા નથી અને એથી પરિણામ એ થાય છે કે, બહુ બુદ્ધિશાળી સારા સારા માણસોને પણ હલકી જાતનાં કામોમાં રોકાઈ રહેવું પડે છે. જેમકે રસોઈ કરવી, પાણી ભરવું, કોઈને ત્યાં આંટાફેરા ખાવા, કોઈકને કંકોત્રીઓ પહોંચાડવી વગેરે કેટલાંક સાધારણ કામો અસલના વખતમાં શૂદ્ધ લોકો કરતા હતા, તેને બદલે પોલપોલવાળી આલડછેટને લીધે એવી જાતનાં હલકાં કામો પ્રાદ્ધાન્ય કરે છે અને તેમાંજ પોતાની ઉત્તમતા સમજે છે, એ શું દિલગીરીની વાત નથી? શાસ્ત્રના શબ્દોમાં કહીએ તો પ્રદ્ધાના સુખમાંથી પેદા થયેલા ને દુનિયામાં સૌથી શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતા પૂર્વના સંસ્કારથીજ અલૌકિક બુદ્ધિવાળા પવિત્ર પ્રાદ્ધાન્યો ભઠિયારખાનામાંજ રોકાઈ રહે એ શું ઓછું છે? એટલુંજ નહિ પણ આલડછેટને લીધે બહુજ ટૂંકી ટૂંકી નાતોમાં પોતાના બધી જાતના વ્યવહાર ચલાવવા પડે છે, તેથી ઘણી નાતોમાં કન્યાઓની બહુજ અછત હોય છે અને ઘણી નાતોમાં વરના વાંધા હોય છે તેથી સમજી માખાપોને પણ ફરજિયાત રીતે કજેડાં કરવાં પડે છે, કન્યાવિક્રય કરવા પડે છે, ગાળલગ્ન કરવાં પડે છે, બહેન આપીને ખાયડી લેવાનાં સાટાં કરવાં પડે છે, બુદ્ધાઓને બાળકીઓ આપવી પડે છે, એવી અસચણેને લીધે લાખો માણસોને વાંઠા રહેવું પડે છે અને ઘણી નાતોમાં ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર બૈરીઓ પરણે છે. આ બધી આલડછેટનીજ મોકાણો છે; એટલુંજ નહિ પણ આલડછેટને લીધે ઘણા લોકો સિપાઈગીરી કરી શકતા નથી, ઘણા લોકો લશ્કરી નોકરી કરી શકતા નથી અને ઘણા લોકો વહાણ ઉપરની દરિયાઈ નોકરી કરી શકતા નથી. તેથી આપણી પ્રજા બીકણુ રહી જાય છે, ખાયલી બની જાય છે અને દેશના ઉદ્ધાર માટે જે બહાદુરી તથા જે પુરુષાર્થ જોઈએ તે બહાદુરી તથા તે પુરુષાર્થ વિનાની નમાલી પ્રજા થઈ જાય છે. તેથી હમેશાં શુભામગીરીમાં સજ્યા કરવું પડે છે. આ હુઃખ શું થોડું છે? અને તેમ છતાં તમે કહો છો કે, હજી આપણા લોકો હુઃખ ભોગવી જાણતા નથી !

૮૬-સારાં કામો કરી શકે તેવાં માણસોએ હલકાં કામોમાં રોકાઈ રહેવું એ પાપ છે

આલડછેટના બચાવમાં કેટલાક લોકો કહે છે કે, એ વૈદકના નિયમો છે અને એથી આપણે ઘણી જાતના રોગોથી બચી શકીએ છીએ અને વળી એ નિયમો કાંઈ નવા નથી પણ ઋષિઓના વખતના છે. પણ આ બધા બચાવમાં મને તો સાવ પોલાણ લાગે છે. કારણ કે હું નજરે જોઉં છું કે, યુરોપિયનો આપણા જેવી આલડછેટ પાળતા નથી, છતાં પણ તેઓમાં પ્લેગ, કોલેરા ને શીતળા વગેરે ચેપી રોગોથી થતાં મરણો બહુજ ઓછાં થાય છે અને આપણે આલડછેટ પાળીએ છીએ, છતાં પણ એવા ચેપી રોગોથી આપણા લોકોમાં દર વરસે હજારો ને લાખો મરણ થાય છે. તેમ છતાં એમ કહેવું કે, હાલમાં ચાલતી આલડછેટ એ વૈદકશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે છે, તો તે એક જાતનું હાંબગજ છે. બેશક, એટલું ખરું કે, આલડછેટના મૂળ સિદ્ધાંતોમાં કાંઈક રહસ્ય છે, પણ હાલમાં આપણે જે રૂપમાં તેને પાળીએ છીએ તે રૂપમાં તો બહુજ મોટો ગોટાળો છે અને તેમ છતાં એ બધું સાચું છે, એમ બચાવ કયાં કરવો એ પણ લોકોને ખાડામાં નાખવા જેવું છે. તેમજ અસલના વખતમાં હાલના જેવી આલડછેટ હતી એમ કહેવું એ પ્રાચીન ઋષિઓનું અપમાન કરવા જેવી વાત છે; કારણ કે કોઈ પણ ઋષિ રાંધવાના કામોમાં પોતાનો વખત ગુમાવતા ન હતા, પણ તેઓને ત્યાં હમેશાં શૂદ્ર લોકોજ રસોઈ બનાવવાનું કામ કરતા હતા. કારણ કે એ વખતના મહાન સદ્ગુણી પવિત્ર બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયો એમ સમજતા કે, ઊંચાંમાં ઊંચાં કામો કરવા માટે અમારી જિંદગી છે. અમારે તો અમારો વખત દેશની સેવા કરવામાં, અમારા આત્માની શક્તિઓ ખીલવવામાં, ઊંચી જાતના અભ્યાસો કરવામાં, કુદરતના મહાન ભેદો સમજવામાં, અમારા બંધુઓને આનંદ આપવામાં, સંસારમાં સ્વર્ગ લાવવામાં, ઈશ્વરભજનમાં અને ટંકામાં એજ કે, અમારે અમારો વખત દેવતાઓની પેઠે સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવવામાં ગાળવો જોઈએ. કારણ કે ઈશ્વરકૃપાથી રૂડા દેશમાં, ઉત્તમ કુળમાં, શુભ કાળમાં અને અનુકૂળ સાધનો વચ્ચે અમારો જન્મ થયેલો છે; એટલુંજ નહિ પણ તેની કૃપાથી અમેને અલૌકિક બુદ્ધિબળનો શુભ કામોમાં ઉપયોગ કર-

વામાં વખત ગાળવો જોઈએ; તેને બદલે જો અમે ભઠિયારખાનામાં બાફણું બાફવામાં રોકાઈ રહીએ ને એમાંજ અમારો વખત ગુમાવી નાખીએ, તો એ કરતાં અમારી વધારે નાલાયકી બીજી કઈ? કારણ કે પાણી ભરવાનું કે બાફણું બાફવાનું કામ તો કોઈ પણ માણસો કરી શકશે, પણ જગતને આગળ વધારનારાં બુદ્ધિબળનાં કામો તથા આત્માનું કલ્યાણ કરનારાં ભક્તિભાવનાં કામો કાંઈ બધા લોકો કરી શકશે નહિ. માટે એવાં ઈશ્વરનાં વહાલાં કામો છોડીને બાફણું બાફવાના કામમાં રોકાઈ રહેવું એ તો એક જાતનો મહાઅપરાધ છે. એટલુંજ નહિ પણ કોઈ મોટા જજને ઝાડુ કાઢવાનું કામ સોંપવા જેવું તથા કોઈ રાજાને લીખ માગવાનું કામ સોંપવા જેવું એ કામ છે. આમ સમજીને વેદના વખતના બ્રાહ્મણો પોતાને હાથે રસોઈ કરવાના કામમાં રોકાઈ રહેતા નહિ, પણ તેઓ બીજાઓએ બનાવેલી તૈયાર રસોઈ જમતા હતા એ નિર્વિવાદ વાત છે અને તેમ છતાં એમ કહેવું કે, અસલના બ્રાહ્મણો હાલના જેવી અડખંગપણાની આભડછેટ પાળતા હતા એ તો એક જાતનું ઠગારાપણુંજ છે અને એ લોકોની બદનક્ષી કરવા જેવુંજ છે. માટે હવે તો આપણે એવી કલ્પિત જાળોમાંથી છૂટવાની કૌશલ્ય કરવી જોઈએ; તેને બદલે કેટલાક દાંભિક સ્વાથી ગુરુઓ એ જાતનાં લક્ષણો વધારતા જાય છે ને લોકોને વહેમમાં નાખતા જાય છે એ શું થોડું દુઃખ છે? અને તેમ છતાં તમે કહો છો કે, હજી આપણા લોકો દુઃખ ખમી જાયતા નથી !

૮૭-આપણા ગૃહસ્થાશ્રમની હાલત !

ગૃહસ્થાશ્રમ એ સૌથી મોટો આશ્રમ છે એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે ને મહાત્માઓએ માનેલું છે; કારણ કે પ્રજાચર્ય, વાનપ્રસ્થ ને સંન્યાસ એ ત્રણે આશ્રમોનો આધાર ગૃહસ્થાશ્રમ ઉપર છે. એવા ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમના હાલમાં શું હાલ છે? હાલમાં ગૃહસ્થાશ્રમ છેજ કયાં? કારણ કે ગૃહસ્થાશ્રમનો પાયોજ એ છે કે કુટુંબનાં સૌ માણસોએ પોતાના વડીલના હાથ નીચે રહેવું જોઈએ ને તેની ઇચ્છા મુજબ ચાલવું જોઈએ. વડીલોએ જાંયામાં જાંયા શુભ હેતુઓ ધ્યાનમાં રાખીને પ્રભુપ્રીત્યથે જગતની ઉન્નતિ કરવામાંજ પોતાની જિંદગી ગાળવી જોઈએ અને એજ સંસ્કારો પોતાના

કુટુંબનાં માણસોમાં બેસાડવા બેઠાં. કારણ કે બધી જાતના પ્રેમને જાગૃત કરવાનું મધ્યબિંદુ ગૃહસ્થાશ્રમ છે, બધી જાતના પ્રેમને ખીલવવાનું મેદાન ગૃહસ્થાશ્રમ છે અને બધી જાતના પ્રેમને પ્રેરિતકલ બનાવવાનું મુખ્ય સાધન ગૃહસ્થાશ્રમ છે; એટલુંજ નહિ પણ બીજા ત્રણે આશ્રમે ગૃહસ્થાશ્રમને આધારેજ રહેલા છે; માટે ગૃહસ્થાશ્રમમાં જેમ વધારે ઉત્તમતા હોય તેમ તે ઉત્તમતા સૌ ઠેકાણે વધારે વધારે પહોંચી શકે છે, તેથીજ મહાત્માઓ તથા શાસ્ત્રો ગૃહસ્થાશ્રમનો મહિમા ગાયા કરે છે. એવા ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમના હાલમાં આપણા દેશમાં શું હાલ છે? હાલમાં આપણાં ઘરો હોટેલો જેવાં બની ગયાં છે અને વિષય ભોગવવાનાં સ્થાન જેવાં બની ગયાં છે. આપણાં ઘરોમાં આપના વિચારો જુદા, દીકરાના વિચારો જુદા, ભાઈઓના વિચારો જુદા વર-વહુ વચ્ચે મતભેદ તો હોયજ, દેરાણી-જેઠાણીના ઝઘડા તો હમેશના, નણુંદ-ભોળાઈના ભવાડા તો વંશપરંપરાના અને સાસુ-વહુની લડાઈ ન હોય એવાં ઘર તો કોઈકજ હોય છે, તેથી જેમ હોટેલમાં મળેલા જુદા જુદા મુસાફરો એકબીજાની દરકાર કરતા નથી, તેમજ આપણાં ઘરોમાં પણ કુટુંબનો દરેક માણસ કોઈ કોઈની દરકાર કરતો નથી, પણ માત્ર જેટલો પોતાનો સ્વાર્થ સચવાતો હોય તેટલીજ તેઓને સગાઈ હોય છે. જેમકે ભાઈઓ એમ સમજે છે કે આયડીની મારે જરૂર છે, માટે ભલે આ ઠાઠિયું ઘરમાં પડ્યું, એમ સમજીને પોતાના વિષયોની તૃપ્તિ સારુ તથા ખાવાપીવાની સગવડતા સારુજ આયડીને નિભાવે છે અને આયડીઓ પણ બીજા કાંઈ ઉપાય ન હોવાથી પરાણે પરાણે ચલાવી લે છે. ગૃહસ્થાશ્રમનું મૂળજે સ્ત્રી અને પુરુષ તેઓનાજ આવા હાલ હોય છે, ત્યારે એવા માઠા સંસ્કારોમાંથી ઊપજેલાં તેઓનાં બાળકો તથા કુટુંબીઓના કેવા હાલ હોય એ વિચારવાનું કાંઈ મુશ્કેલ નથી. આથી પરિણામ એ થાય છે કે, આપ જ્યારે ઘરમાં ન હોય ત્યારે દીકરો જમવા આવે છે. ભાઈઓ વખતે જમવા ટાણે ભેળા થઈ જાય તો થઈ જાય, નહિ તો પોતપોતાના ઓરડામાં બેઠા બેઠા એકબીજાની અદેખાઈના વિચારો કર્યા કરે છે; મોટો ભાઈ જાણે કે આપના માલ-માંથી હું વધારે કેમ પડાવી લઉં અને નાનો ભાઈ જાણે હું મોટા ભાઈ પાસેથી મોટો ભાગ કેમ કઢાવી લઉં! આવી જાતના વિચારોમાં ભાઈઓ રહે છે. બહેનો પોતાની ભાભીઓ સાથે નાકનું

ટીચકું ચડાવીને ફરવામાં પોતાની મોટાઈ સમજ્યા કરે છે. ભાલીઓ પોતાની નણુંદોના પગ પોતાના ઘરમાંથી કાઢવામાંજ પોતાની ચતુરાઈ વાપર્યાં કરે છે. સાસુઓ ધૂળ જેવી વાતમાં પણ વહુઓને વગોળ્યા કરે છે અને વહુઓ પ્રાર્થનાઓ કર્યાં કરે છે કે સાસુ જલદી મરી જાય તો સારું. આવા આપણા ઘરસંસારના હાલ છે. તેથી કુટુંબનાં માણસો વચ્ચે જે અન્યોઅન્ય હેતુપ્રીત હોવી જોઈએ તે હેતુપ્રીત હાલમાં રહી નથી. ઘરની અંદર કુટુંબ-મંડળમાં જે સ્નેહભરેલી આધીનતા જોઈએ તે આધીનતા આજે રહી નથી. ઘર ચલાવવામાં જે પરમાર્થ જોઈએ તે હાલમાં રહ્યો નથી. ઘર ચલાવવામાં જે સહનશીલતા જોઈએ તે સહનશીલતા હાલમાં રહી નથી અને ગૃહસ્થાશ્રમ લોગવવાના જે મહાન ને ઉત્તમ હેતુઓ છે, તે હેતુઓ પ્રમાણે આપણા લોક વર્તતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ હાલમાં તે હેતુઓ આપણે સમજતા પણ નથી; તેથી આપણો ઘરસંસાર સાવ બગડી ગયો છે અને એ બગડ્યાનું પરિણામ એ થાય છે કે, ધણીધણિયાણિને બનતું નથી, બાપ-દીકરાને બનતું નથી, સાસુ-વહુને બનતું નથી, મા-દીકરીને બનતું નથી, ભાઈઓ ભાઈઓને બનતું નથી, નણુંદ-ભોજબંધને બનતું નથી, દેરાણી-જેઠાણીને બનતું નથી, વેવાઈ વેવાઈને બનતું નથી અને સ્ત્રીઓને તો એકબીજાઓની સાથે જરા પણ બનતું નથી. તેથી ધરાર ફાટે ડાચે ગમે તેમ ગાળો દેવાય છે અને તે પણ એક દહાડો નહિ કે કોઈક વખત નહિ પણ એ કબજિયા તો હમેશના હોય છે અને છતાં પણ રિવાજના એટલા બધા ગુલામ, જાહેર હિંમતની એટલી બધી ખામી, પોતાની શક્તિ ઉપર એટલો બધો અણુ-વિશ્વાસ અને આબુખાબુના સંજોગોને એટલા બધા આધીન થઈ ગયેલા કે જુદા થઈ શકે નહિ, તેથી હમેશાં કલેશ થયા કરે અને મનમાં મનમાં રિબાયા કરે. આ પણ કોઈક ઠેકાણે નહિ પણ સેંકડે સત્તાણું ઘરોમાં આમજ બને છે. આ શું થાકું દુઃખ છે? તેમ છતાં તમે કહો છો કે, આપણા લોકોને દુઃખ લોગવતાં આવડતું નથી !

૮૮-આપણા દેશનાં નિરાધાર બાળકો

આપણા દેશમાં એવાં હજારો ને લાખો બાળકો છે કે જેઓને રહેવા માટે ઘર નથી, ખાવા માટે અન્ન નથી, પાણી પીવાને વાસણ

નથી, પહેરવાને લૂગડાં નથી અને જ્ઞાન મેળવવાનું એક પણ સાધન નથી; તેથી તેઓની જિંદગી ઘણીજ કંગાળ હાલતમાં, બિખારીપણામાં અને ગુનાઓ કરવામાંજ પૂરી થાય છે. આ શું થોડું દુઃખ છે? આ શું થોડું પાપ છે? બાળકો એટલે શું? બાળકો એ દેશની ભવિષ્યની આશા છે. આપણાં બાળકો રખડે એ દેશની ભવિષ્યની આશા રખડવા જેવું છે. બાળકો એ સ્વર્ગના તારાઓ છે. માટે બાળકો રખડે એ સ્વર્ગનો પ્રકાશ ખોઈ નાખવા જેવું છે. આપણાં બાળકો એ આપણું રૂડું નસીબ છે, માટે બાળકો રખડે એ આપણું નસીબ રખડે છે. આપણાં બાળકો એ ઉન્નતિનાં પગથિયાંઓ છે, માટે આપણાં બાળકો રખડે એ આપણી ઉન્નતિની સીડીના પગથિયાં તૂટી જવા જેવું છે. આપણાં અધૂરાં રહેલાં કામો પૂરાં કરવા માટે કયાળુ પ્રભુએ આપણને બાળકો આપેલાં છે, માટે આપણાં બાળકો રખડે એ આપણાં કામો રખડાવવા જેવું છે. આપણાં બાળકો એ ઈશ્વરની કૃપા છે, માટે આપણાં બાળકો રખડે એ ઈશ્વરની કૃપા રખડાવવા જેવું છે. આપણાં બાળકો એ દેશનું કલ્યાણ છે, માટે આપણાં બાળકો રખડે એ દેશના કલ્યાણને રખડાવવા જેવું છે. આપણાં બાળકો એ આપણી મોટી મદદ છે, માટે આપણાં બાળકોને રખડવા દેવાં એ આપણને મળનારી મોટી મદદ ખોઈ નાખવા જેવું છે. આપણાં બાળકોમાં દેવતાઈ ગુણો રહેલા છે, માટે આપણાં બાળકોને રખડાવવાં એ દેવતાઈ ગુણોને રખડાવવા જેવું છે અને આપણાં બાળકો તે કાંઈ માત્ર આપણાંજ બાળકો નથી પણ એ સર્વ શક્તિમાન પવિત્ર પિતા મહાન ઈશ્વરનાં બાળકો છે. માટે આપણાં બાળકો રખડે તે ઈશ્વરથી વિમુખ થવા જેવું તથા ઈશ્વરનું અપમાન કરવા જેવું છે. માટે આટલાં બધાં પાપો ન થાય તે સારુ આપણે આપણા દેશનાં અનાથ બાળકોની સંભાળ લેવી જોઈએ. તેઓને માટે ઠેકાણે ઠેકાણે અનાથાશ્રમ ખોલવા જોઈએ અને તેઓને સારી કેળવણી મળે એમ કરવું જોઈએ. કારણ કે આજના વખતમાં ઉપરાઉપરી પડતા દુષ્કાળોને લીધે નિરાધાર છોકરાંઓના બહુ ખૂરા હાલ થાય છે. દુષ્કાળ, મરફી, કોલેરા, ધરતીકંપ વગેરે આફતોને લીધે હાલના વખતમાં આપણા દેશમાં લાખો ગરીબ મરી જાય છે, તેથી તેઓનાં નાનાં નાનાં બાળકો રખડી પડે છે. આ સિવાય ગરીબાઈને લીધે, મોંઘારતને લીધે છોકરાંઓના ને

માખાપોના વિચારોમાં ફેર પડતો જાય છે તેને લીધે, યુરોપિય-નોના સહવાસથી કુટુંબસ્નેહની લાગણીઓ મોળી પડતી જાય છે તેને લીધે અને ખીજી ઘણી જાતની આફતોને લીધે અને સાધ-નોની ખોટને લીધે ગરીબ માણસોને લાચારીથી પોતાનાં બચ્ચાંઓ તણ દેવાં પડે છે. એટલે હાલના વખતમાં આપણા દેશમાં અનાથ બચ્ચાંઓની સંખ્યા બહુજ વધી ગયેલી છે, પણ એને માટે કાંઈ સારાં સાધનો નથી; તેથી તેઓ ગમે ત્યાં રખડે છે, ગમે તે ધર્મમાં વટલી જાય છે, મરણ પડે તેઓને હાથે મૂંડાઈ જાય છે, લાગ મળે તેવા ગુનાઓ કરી લે છે અને આપણે ગટરોમાં ફેંકી દીધેલી એટી પત્રાવળીઓ ચાલ્યા કરવામાંજ તેઓ પોતાની જિંદગી પૂરી કરે છે. તે છતાં હજી સુધી આપણા લોકોની આંખ ઊઘડતી નથી, તેથી છતાં સાધનોએ વિનાકારણ પ્રભુનાં બાળકો અને આપણાં ભવિષ્યનાં રત્નો રખડે છે, પણ તેઓને ઠેકાણું પાડવા તથા તેઓને સુધારવા માટે કોઈ ભગીરથ પ્રયત્નો કરતા નથી એ શું થોડું દુઃખ છે? જો કોઈ પણ ઉત્તમ લાગણીવાળા ભલા માણસો ધારે તો એ મહાન કામમાં ઘણીજ મોટી ફતેહ મેળવી શકે તેમ છે; કારણ કે હવે પરમાર્થી સંજ્ઞોનાં આવી બાબત તરફ લક્ષ ખેંચાતું જાય છે. ઘણાએ કેળવાયલા જીવાન બંધુઓ આવી જાતનાં કામો કરવા સારું થોડાઘણા પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપવા પણ તૈયાર છે. દેશી રાજાઓ તથા નાગદાર અંગ્રેજ સરકાર પણ આવાં દયાનાં કામોને ઉત્તેજન આપવા રાજી છે અને ખીજા પણ આસપાસના ઘણાએ એવા સારા સંજોગો છે કે જો લાયક માણસો આ બાબત મજબૂતીથી ધ્યાન ઉપર લે, તો એ ખાતામાં મોટું કામ કરી શકે તેમ છે અને મોટું નામ તથા મોટું પુણ્ય મેળવી શકે તેમ છે. છતાં પણ અફસોસ કે જિંદગી અર્પણ કરનારા કોઈ વીરલા હીરા-ઓ નીકળતા નથી. અફસોસ કે હજી સુધી પાકા પાયા ઉપર એ બાબતમાં કાંઈ મજબૂત યોજના થયેલી નથી, અને આ શું થોડું દુઃખ છે? તેમ છતાં તમે કહો છો કે, હજી આપણા લોકો દુઃખ ખમી શકતા નથી !

૮૯-ધર્મગુરુઓના સ્વાર્થથી થતી ખરાબીઓ

પોતાના સ્વાર્થ, મોજશોખ અને વંશપરંપરા ગાદી કાયમ રહે તે સારું જુદા જુદા પંથના ધર્મગુરુઓ કેવી કેવી સુક્તિથી

લોળા લોકોને પોતપોતાના વાડામાં બાંધી લે છે અને એથી દેશના તથા દુનિયાના બ્રાતૃભાવને કેવી રીતે તોડી નાખે છે, એ હકીકત તમે જાણો છો? જો એ જાણો તો તમને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિ. જેમકે હિંદુઓમાં શિવપંથી ને વિષ્ણુપંથીના અઘડા, ગોસાંઈઓ ને વૈરાગીઓના અઘડા, શંકરાચાર્ય ને સ્વામીનારાયણના અઘડા, આર્યસમાજ ને સનાતનધર્મના અઘડા, જૈનોમાં પ્રવેતાંબરી ને દિગંબરીના અઘડા, મુસલમાનોમાં શિયા ને સુન્નીનાં હુલ્લડો અને ખ્રિસ્તીઓમાં રોમન કેથલિક તથા પ્રોટેસ્ટન્ટની લડાઈઓ એ કાંઈ કોઈથી અજાણ્યું નથી. આ બધા કળિયાઓ ધર્મશુરુઓના સ્વાર્થોમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. આ બધાં ખાતાંઓના મૂળ હેતુઓ એ છે કે, જેમ બને તેમ જગતમાં બ્રાતૃભાવ વધારવો, પણ તેને બદલે પોતાના જરાક સ્વાર્થ સારુ તથા લોકો એકબીજા સાથે વધારે ખુલ્લું મન ન રાખે તે સારુ તેઓ દુનિયાને બંધે રસ્તે દોરી જાય છે અને ઘેટાંનાં ટોળાં ગોવાળની પાછળ ચાલ્યાં જાય તેમ કાંઈ પણ ખાસ વિચાર કર્યા વિના વંશપરંપરાની રીત પ્રમાણે માણસોનાં ટોળાંઓ તેઓની પાછળ ચાલ્યાં જાય છે ને વિનાકારણ કોઈ એકજ સાંકડાં વાડામાં પુરાઈ જાય છે, આ શું થોડું દુઃખ છે?

જો કે તેઓના વાડાઓમાં થોડોક સંપદેખાય છે, પણ જગત સામે જોતાં તો એવા વાડાઓથી ઊલટો કુસંપદેખેખાય છે. ‘શિયાળ જેંચે સીમ ભણી ને કૂતરું જેંચે ગામ ભણી.’ એવીજ રીતે જુદા જુદા પંથો વચ્ચે તાણાતાણી થાય છે અને એ તાણાતાણીમાંથી અંતે કળિયાજ થાય છે. યાદ રાખજો કે આ બધું ધર્મશુરુઓના ખાનગી સ્વાર્થમાંથીજ થાય છે અને તેમ છતાં આપણા લોકો જરાએ ચેતતા નથી, પણ દિનપ્રતિદિન ઊલટા વધારે વધારે નવી નવી જાગોમાં બંધાતા જાય છે. એથી પરિણામ એ થાય છે કે, તેઓ પોતાની સ્વતંત્રતા ખોઈ બેસે છે, પોતાના મનને નજીવી નજીવી બાબતોમાં રોકી રાખે છે, પોતાની બુદ્ધિને આગળ વધવાના દરવાજા પોતાને હાથેજ પોતે બંધ કરે છે અને પોતાની જિંદગીને વધારેમાં વધારે ઉપયોગી બનાવવાને બદલે નમાલા બની જવામાં ધર્મ સમજ્યા કરે છે, આ શું થોડું દુઃખ છે? જે માણસો પોતાના દેશબંધુઓની સેવા કરી શકે તેવા, રાજ્યોમાં ઊંચલપાચલ કરી શકે તેવા, હુન્નરકળાના મેદાનમાં શરત જીતી જાય તેવા અલૌકિક બુદ્ધિવાળા હોય અને સંસારમાં સ્વર્ગ લાવી શકે

તથા સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવી શકે તેવા હોય; તે માણસો સાંકડા વિચારના સ્વાર્થી ધર્મગુરુઓના વાડામાં પુરાઈ રહે અને આપલ-પોપલિયાપણામાંજ પોતાની જિંદગી ખોઈ નાખે, એ શું થોડું દુઃખ છે? જરા વિચાર તો કરો કે, હવે ગુલામગીરીમાં બંધાઈ રહેવાનો વખત છે કે સ્વતંત્રતા મેળવવાનો વખત છે? હવે ધર્મને નામે ધતિંગો ચલાવવાનો વખત છે કે સત્ય શોધવાનો વખત છે? હવે વંશપરંપરાના પોલંપોલમાં પડ્યા રહેવાનો વખત છે કે જિંદગીના હેતુઓ સમજવાનો તથા પાળવાનો વખત છે? હવે ગાડ-રિયા પ્રવાહનો વખત છે કે સ્વતંત્રતાનો વખત છે? હવે નમાલા વિચારોમાં ને નળવી બાળતોમાં પડ્યા રહેવાનો વખત છે કે નવી રોશની મેળવવાનો વખત છે? હવે ભૂતિઓનાં રમકડાં રમાડ્યા કરવાનો વખત છે કે દેશની સેવા કરવાનો વખત છે? હવે ઉપર-ચોટિયા આચારવિચારોમાં પડ્યા રહેવાનો વખત છે કે કાંઈક નવીન ભલક અનુભવવાનો વખત છે? હવે સ્વાર્થી ધર્મગુરુઓને ખાતર તેઓના વાડામાં પુરાઈ રહી આપણી જિંદગી બગાડી નાખવાનો વખત છે કે જિંદગીના ઉત્તમ હેતુઓ, મનુષ્યનું સ્વતંત્રપણું તથા આત્માનું અલૌકિક બળ સમજી સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવવાનો વખત છે? આમ છતાં આપણા કરોડો બંધુઓ ધર્મગુરુઓનાં પોલાણો બાણ્યા વિના કેવી રીતે વંશપરંપરાની રીત પ્રમાણે ધર્મગુરુઓની બળમાં બંધાઈ બંધ છે અને તેથી કેવા નમાલા થઈ બંધ છે એ જરા જુઓ તો ખરા! આ શું થોડું દુઃખ છે?

૯૦-આવક થોડી ને ખરચ ઝાઝું એ દુઃખ શું થોડું છે?

આપણા દેશમાં હાલમાં દરેક માણસની દરરોજની આવક તથા વાર્ષિક આવક ઓછી થઈ ગઈ છે અને ખરચા વધી ગયા છે, તેથી બધાં માણસોને બહુ તણાઈ મરવું પડે છે અને તેમ છતાં ખિસ્સાં ખાલી ને ભપકા ભારી રાખવા પડે છે, એ દુઃખ કાંઈ ઓછું છે? અસલના વખતમાં છત્રી, ચરમ્માં, ઘડિયાળ, બટન, સાબુ વગેરે ઘણી ચીજોની જરા પણ જરૂર પડતી નહિ, પણ હાલના જમાનામાં એવી સેંકડો બાતની વસ્તુઓની લોકોએ જરૂર વધારી દીધી છે તથા ખરચ વધતા બંધ છે. ખરચ વધવાનું બીજું કારણ એ છે કે અસલના લોકો જિંદગીની જરૂરિયાત તરીકે જે ચીજો

વાપરતા નહિ તેવી ચીજો જેમકે ચા, કોફી, ખીરી, પાન, સોડા, લેમન, આઈસ વગેરે ઘણી ચીજોનો ઉપયોગ વધતો જાય છે અને એ બધી ચીજો કાંઈ મફત મળતી નથી; તેમજ તે કોઈક દહાડો જોઈએ છે તેમ પણ નથી. ગરીબ લોકો પણ દિવસમાં ત્રણ ત્રણ વખત ચા પીવાના શોખીન બનતા જાય છે. આ સિવાય કપડાંનો, ઘોળીનો તથા હાલતનો ખર્ચ હાલના જમાનામાં બહુ વધી ગયો છે. અસલના વખતમાં એક રેશમી સાડી ત્રણ પેઢી સુધી લોકો વાપરતા હતા. સાસુનું પાનેતર વહુને આપતા અને તેજ પાનેતર પાછું તેના દીકરાની વહુ પણ વાપરતી. તેને બદલે હાલમાં નાણુક બની ગયેલી સ્ત્રીઓને નવી નવી ફેશનની અનેક સાડીઓ જોઈએ છે. એક પાઘડી બે પેઢી સુધી ચાલતી તેને બદલે નવી નવી ફેશનની ને મોંઘી કિંમતની ઘણી જાતની ટોપીઓ આપણા જીવાનિયાઓને જોઈએ છે. અંગરખાને બદલે મોટી કિંમતના ડગલાઓ જોઈએ છે અને તે પણ આખી જિંદગીમાં બેત્રણજ નહિ પણ ઘણાજ જોઈએ છે, તેથી ખર્ચ વધતાં જાય છે. વળી હાલના વખતમાં મુસાફરીનાં સાધન બહુ સહેલાં થઈ પડવાથી મોજશોખને ખાતર અને જ્યાં ખાસ જરૂર ન હોય ત્યાં પણ ગમતને ખાતર લોકો દોડ્યા કરે છે. તેથી મુસાફરીનું ખર્ચ બહુ વધી જવાને લીધે આવક ઓછી દેખાય છે. એ સિવાય હાલના વખતમાં મોજશોખની વસ્તુઓ, નવી નવી ફેશનના ઢાગીનાઓ, વાસણ કૂસણો તથા ખીજી નવી નવી જાતની ઘરગથ્થુ ચીજો બહુ વધી ગઈ છે અને દહાડે દહાડે આપણા લોકોનાં મન એવાં નિર્બળ થતાં જાય છે કે, એ બધી ચીજોનો ઉપયોગ કર્યા વિના આપણે રહી શકતા નથી, તેથી ખર્ચ વધતા જાય છે ને આવક ઘટતી જાય છે. નવી નવી ફેશનોની બાબતોમાં આપણે યુરોપિયનોનું અનુકરણ કરીએ છીએ, તેથી તેઓની મડમોની ફેશનેબલ ખર્ચાળ રીતો આપણામાં આવતી જાય છે. આપણી સ્ત્રીઓનાં પોલકાંઓ, નવી નવી ફેશનની ચોળીઓ, નવી નવી બાનકની સાડીઓ અને તેની કેરો, ભરવાગૂંથવાના સંચાઓ, મોઢે લગાડવાના પાઉડરો, સેંટ પોમેડો, લટકોમટકો કરવા સારુ હાથમાં રાખવાનાં પાકીટો, રેશમી રૂમલો, ખોટી ચાવીઓના ઝમખાઓ અને એવાંજ બીજાં ઘણી જાતનાં વધારે પડતાં નકામાં ખર્ચો વધતાં જાય છે ને આવક ઓછી થાય છે, એ દુઃખ શું થોડું છે ?

૯૧-પરદેશી વસ્તુઓ વાપરતાં પહેલાં વિચાર કરો

આપણી આવક ઓછી થાય છે ને ખરચ વધારે થાય છે તેનું આ સિવાય બીજું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણને નવી નવી બનાવટની વસ્તુઓ વાપરવા જોઈએ છે, પણ એ ચીજો બનાવવાનું આપણને સૂઝતું નથી, તેથી ખાડામાં ઊતરતા જઈએ છીએ. કારણ કે જે લોકો નવી શોધો કરી શકે નહિ, નવી વસ્તુઓ બનાવી શકે નહિ અને એ બધી બાબતોમાં પરદેશનેજ આધારે રહે તેઓની આવક ઓછી થાયજ ને ખરચ વધારે લાગેજ એમાં નવાઈ શું? જેને હમેશનું ખરચ વધારે હોય અને આવક ઓછી હોય તેનું દેવાળું નીકળી જાય એમાં પણ નવાઈ શું? માટે જો એવું દેવાળું ન નીકળવા દેવું હોય તો આપણે નવી નવી શોધો કરવી જોઈએ, નવા ઉદ્યોગો ખીલવવા જોઈએ અને હાલના વખતમાં પ્રજાને જે જે ચીજોની જરૂર હોય તે તે ચીજો બનાવવાનાં કારખાનાંઓ કાઢવાં જોઈએ અને જો એ બધું ન બની શકે તો પરદેશી વસ્તુઓ વાપરતાં અટકવું જોઈએ. જો એ બેમાંથી કાંઈ પણ ઉપાય થાય તોજ દેવાળાંમાંથી બચી શકાય, પણ નવાઈ તો એજ છે કે, આ બધું જાણતાં છતાં પણ હજી સુધી આપણામાંથી કોઈની આંખો ઊઘડતી નથી આ શું થોડું દુઃખ છે?

૯૨-આપણા વ્યવહારમાં ચાલતી પોલો

અરે! આપણાં દુઃખોની તે કેટલીક વાતો કરું? કારણ કે જ્યાં જ્યાં નજર ફેંકીએ ત્યાં ત્યાં દુઃખ, દુઃખ ને દુઃખજ દેખાય છે! આપણા સંસારવ્યવહારનાં દરેક કામોમાં કાંઈક કાંઈક પ્રપંચ કરવો પડે છે, જરાતરા ઘાલમેલ કરવી પડે છે, થોડુંઘણું બૂઠું બોલવું પડે છે અને ઘરસંસારી, ધાર્મિક, રાજદ્વારી કે ધધારોજ ગારની દરેક બાબતોમાં હૃદય વેચીનેજ કામ કરવું પડે છે, એ શું થોડું દુઃખ છે? પાપવૃત્તિવાળાને આ બાબતમાં દુઃખ ન દેખાય એ જુદી વાત છે, પણ સજ્જનોને તો આવી વાતોથી બહુજ કષ્ટ થાય છે. તેમ છતાં અકસોસ કે એ કષ્ટ મટાડવા માટે તેઓથી કાંઈ બની શકતું નથી, પણ રિવાજોને આધીનજ રહેવું પડે છે; તેથી તેઓનું અંતઃકરણ ડંખ્યા કરે છે અને તેઓને વધારે દુઃખ થાય

છે. જેમકે માત્ર દોઢિયાનાં દાતણ લેવા જઇએ તો ત્યાં પણ એ ચાર મિનિટ પંચાતી કરવી પડે અને એમાં પણ વેચનારને ચાર ઝૂડી આપવી હોય છતાં એ ઝૂડી કહે અને આપણે જાણતા હોઈએ કે દોઢિયાની ચાર ઝૂડી મળે છે છતાં પણ છ ઝૂડી માગવી પડે ત્યારે અંતે ચાર ઝૂડી મળે અને એમાં જેને વધારે તાણ કરતાં આવડે તેને ફાયદો થાય અને ન ખોલે તે ઠગાઈ જાય. તેથી એવી નાની નાની વાતોમાં પણ કાંઈક કાંઈક યુક્તિઓ કરવી પડે છે અને આપણને એ દાતણ ગમતાં હોય છતાં પણ એમ કહેવું પડે છે કે આ દાતણ ખરોખર નથી. આપણે જે ઠેકાણે ન પૂછ્યું હોય અથવા ત્યાં દાતણ આના કરતાં વધારે મોંઘાં મળતાં હોય, છતાં પણ એ દાતણવાળાને કહીએ છીએ કે, પેલો દાતણવાળો સસ્તાં આપે છે ને તું મોંઘાં આપે છે. બીજે ઠેકાણે તાનાં દાતણ છે ને આ ખરોખર નથી. એવી એવી યુક્તિઓ કરીએ ત્યારે દાતણની ખરીદી થાય છે ! હવે વિચાર કરો કે દાતણ જેવી નાની વસ્તુ માટે પણ આટલો બધો પ્રયત્ન કરવો પડે, ત્યારે બીજી મોટી બાબતોમાં કેટલું બધું વધારે તરકટ કરવું પડતું હશે, એ જરા ખ્યાલ તો કરો !

૯૩-લગ્નમાં ચાલતી પોલ

કોઈનું વેશવાળ કરવું હોય ત્યારે કેટલા બધા પ્રયત્નો કરવા પડે છે ને કેવી કેવી ઊંધીચતી વાતો કરવી પડે છે એ હકીકત તમે જાણો છો ? જો એ બધી પોલ જાણો તો તમોને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહેજ નહિ. એટલુંજ નહિ પણ સરળ હૃદયના સાચા માણસોને તો એમજ લાગે કે હાય હાય ! લગ્ન જેવી જિ'દગીની સાર્થકતાવાળી ગંભીર બાબતોમાં પણ આટલી બધી પોલ ! વરવાળાને કાંઈક સમજાવવું પડે, કન્યાવાળાને એથી કાંઈક ઊંધુંજ કહેવું પડે, વર-કન્યાના જે જે દોષો આપણે જાણતા હોઈએ તે છુપાવવા પડે, બજારના માલની પેઠે પદલાં માટે ખેંચાતાણ કરવી પડે, દસ્તાવેજો લખવામાં કાંઈક કાંઈક બારીકીઓ રાખવી પડે, જેનું મોં જોવું પણ ન ગમતું હોય તેની ખુશામતો કરવી પડે અને પરિણામ સારું નહિ આવે એમ ખાતરી હોય છતાં પણ લગ્ન કરવાં પડે, એ શું થોડું દુઃખ છે ?

૯૪-ધર્મમાં ચાલતી પોલ

આવીજ રીતે ધર્મની બાબતમાં પણ સાવ પોલ ચાલે છે અને વિનાકારણ અંતઃકરણ વેચીને વર્તવું પડે છે. જેમકે ઘણી નાતોમાં જમતી વખતે હમેશાં નાહવાનો રિવાજ છે પણ હાલના વખતમાં ઘણા જીવાનિયાઓને વારંવાર નાહવાનો ટાઇમ મળતો નથી અથવા વારંવાર નાહવાનું ફાવતું નથી તેથી વારેવારે નાહતા નથી અને તેમ છતાં પોતાની નાતવાળાઓની આગળ એવો ડાળ રાખવો પડે છે કે અમે હમેશાં બન્ને વખત નાહીએ છીએ. કેટલીક નાતોમાં અઘોટિયાં પહેરીને જમવાનો રિવાજ હોય છે, પણ ઘણા જીવાનિયાઓ પોતાના ઘરમાં હમેશાં અઘોટિયાં પહેરતા નથી અને તેમ છતાં તેમના ઘરનાં માણસો બીજાઓની આગળ એવો દેખાવ કરે છે કે અમે હમેશાં અઘોટિયાં પહેર્યાં વિના જમતાં નથી. આવીજ રીતે કેટલીક નાતોમાં એવો રિવાજ હોય છે કે, રસોઈ કરતી વખતે બીજી કોઈ ચીજોને અડી શકાતું નથી, પણ આવી રીતે વર્તતાં બહુ અગવડ લોગવવી પડે છે, તેથી હાલના વખતની ઘણી સ્ત્રીઓ તે નિયમો પાળી શકતી નથી અને પોતાના ઘરમાં જ્યારે પોતે એકલી હોય ત્યારે ત્યારે જરૂરની વસ્તુઓને અડે છે, પણ જ્યારે બહારનું કોઈ માણસ પોતાના ઘરમાં આવે ત્યારે એવો ડાળ કરે છે કે, અમે નવેણે છીએ તેથી કોઈને અડતાં નથી. આવીજ રીતે હાલના ઊછળતા જીવાનિયાઓ પોતાની આજીવનના સંજોગો પ્રમાણે આ, કોફી, પાણી વગેરે બીજે ઠેકાણે પી લે છે તથા ભજિયાં પૂરી વગેરે બજારમાંથી લઈને ખાઈ લે છે અને તેમ છતાં તેઓને પોતાનાં સગાંવહાલાંઓ પાસે એમ જૂઠું બોલવું પડે છે કે, અમે કાંઈ ખાતાપીતા નથી. આવીજ રીતે ઘણા જીવાનિયાઓ પરદેશથી કેળવણી લેવા સારુ બહારગામની કોલેજોમાં જાય છે અને ત્યાં વીશીઓમાં જમે છે. એ વીશીઓ કાંઈ પોતાની નાતવાળાઓની હોતી નથી, છતાં પણ બીજાં સાધનો ન હોવાથી તેઓને ત્યાં જમવું પડે છે, પણ એવી રીતે બીજી નાતવાળાઓનું જમવું તે ઘણી નાતોમાં ગેરવાજબી ગણાય છે, તેથી બી. એ. ના ને એમ. એ. ના અભ્યાસીઓને પણ પોતાની નાતવાળાઓ આગળ જૂઠું બોલવું પડે છે કે અમે કોઈનું જમતા નથી. બનાવટી આભડછેટનાં બંધનો હાલના જમાનાને અનુકૂળ

નથી, તેથી જરાક જાહેર હિંમતની ખામીને લીધે આવી જાતની એ કડો ખાખતોમાં સારા માણસોને પણ વિનાકારણ જૂઠું બોલવું પડે છે અને હૃદય વેચીને કામ કરવું પડે છે. તે થોડેઘણે ઠેકાણે નહિ પણ હાલમાં દરેક ખાખતમાં એવુંજ થઈ પડેલું છે. જેમકે દુનિયામાં સૌથી ઊંચો સંબંધ ગુરુશિષ્યોનો છે, છતાં તેમાં પણ આજના વખતમાં બહુજ મોટા મોટાના થાય છે. કારણ કે ગુરુઓ જૂના વિચારના હોય છે અને શિષ્યો નવા વિચારોમાં રમનારા હોય છે, તેથી પોતાના શુદ્ધ અંતઃકરણથી ગુરુઓની વાતો માની શકતા નથી, છતાં પણ કુટુંબના દબાણને લીધે, નાતોના રિવાજોને લીધે અને જાહેર હિંમતની ખામીને લીધે હાએ હા કરવું પડે છે; તેથી બહારથી હાએ હા કરવા છતાં પણ અંદરથી ગુરુ-ચેલાનાં મન જુદાં હોય છે અને દુનિયામાં જે સૌથી મોટામાં મોટો ગુરુ-શિષ્યનો સંબંધ છે, તેમાંજ આવી પોલ હોય, એ શું થોડું દુઃખ છે? અને તે પણ એક ઠેકાણે કે એક સંપ્રદાયમાં નહિ પણ ઠેકાણે ઠેકાણે અને દરેક સંપ્રદાયમાં એ પ્રમાણે બની ગયેલું છે, તેથીજ આપણે ધર્મ આપણને ખરેખરું બળ આપી શકતો નથી. કારણ કે ગુરુશિષ્યના મતભેદને લીધે આપણા અંતઃકરણના ઊંડાણમાં ધર્મ ઊતરી શકતો નથી, તેથી આપણે પોલ-પોલમાંજ રહી જઈએ છીએ અને જે જિંદગીને સુધારનારી બાબત છે, જે આત્માનું કલ્યાણ કરનારી બાબત છે અને જે જીવને ધૃધિર સાથે જોડનારી બાબત છે, તે બાબતમાંજ આવી પોલ હોય એ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું કયું?

૯૫-રાજદ્વારી બાબતોમાં પણ આપણે પોલ- પોલ ચલાવીએ છીએ

આવીજ રીતે રાજદ્વારી બાબતોમાં પણ આપણે સૌ પોલ-પોલજ ચલાવીએ છીએ. જેમકે કેાઈ મોટા અમલદારની રાજ-નીતિ પ્રબળ ગમતી ન હોય, છતાં પણ જાહેર મેળાવડાઓમાં તે અમલદારનાં વખાણ કરવાં પડે છે, ખાનગીમાં તે અમલદારની ખુશામતો કરવી પડે છે અને તે બધા ત્યારે તેની ચાહગીરી માટેના ફંડમાં આપણા શેઠિયાઓને નાણાં ભરવાં પડે છે. હવે જુઓ કે પ્રબળ હક લૂંટી લેનારા તથા સખતાઈથી અમલ ચલાવનારા

અમલદારો માટે કુદરતી રીતેજ કોઈ માણસોને માનની લાગણી હોતી નથી, તેથી પાછળથી ખાનગી રીતે એ અમલદારોની વિરુદ્ધ ઘણી જાતની ટીકાઓ થાય છે અને તેમ છતાં જાહેર હિંમતની ખામીને લીધે, ધર્મના બળની ખામીને લીધે, સત્યના બળની ખામીને લીધે, બહાદુરીની ખામીને લીધે, નીતિના બળની ખામીને લીધે અને ચોતાના નજીવા સ્વાર્થ સારુ બીકણપણાને લીધે જે માણસોનાં કામો આપણને ખાસ વાંધાભરેલાં લાગતાં હોય તે માણસોનાં વખાણ કરવાં પડે છે અને તે માણસોની યાદગીરીના ફંડમાં પૈસા ભરવા પડે છે ! આવી રીતે અંતઃકરણ વેચીને કામ કરવું પડે એ શું થોડું દુઃખ છે ? છતાં પણ અફસોસ કે, દરવરસે ઘણું ઠેકાણું આવા બનાવો બન્યા કરે છે. આથી રાજપ્રજા વચ્ચે જેવો માનભરેલો સંબંધ રહેવો જોઈએ તેવો માનભરેલો સંબંધ રહી શકતો નથી; પણ થોડાક અમલદારોની ભૂલોને લીધે, થોડાક અમલદારોના જોડુકમીપણાને લીધે અને થોડાક અમલદારોના મનસ્વી ફાંટાઓને લીધે રાજા તથા પ્રજા વચ્ચેના સંબંધમાં મતભેદ થાય છે અને તેમ છતાં એવો મતભેદ કરાવનારા અમલદારોને માનપાન આપવાં પડે છે, તેઓની યાદગીરીના ફંડમાં પૈસા ભરવા પડે છે અને જેણે આપણા દેશને આગળ વધતો અટકાવેલો હોય તેઓનાં પણ પૂતળાં ઊભાં કરવાં પડે છે એ શું થોડું દુઃખ છે ? હવે વિચાર કરો કે, જોડુકમી ચલાવનારા અમલદારોને માનપત્રો આપવાં તથા તેઓનાં પૂતળાં ઊભાં કરવાં એ વાજબી છે, કે રાજ્યના લલા સારુ જાહેર હિંમતથી કાયદાની રીત પ્રમાણે એવા અમલદારોની સામે પ્રજાનો ચોકાર ઉઠાવવો એ વાજબી છે ? આપણે જાણીએ છીએ કે એવી રીતે પ્રજામતનો અવાજ બહાર પાડવો એજ રાજ્યના તથા પ્રજાના કલ્યાણની વાત છે, છતાં પણ વિનાકારણ મનમાં આપણે ડરો કરીએ અને ખાનગીમાં તેઓ માટે ખરાબ બોલીએ છીએ અને જાહેરમાં તેઓને માનપત્રો આપીએ છીએ. આવી નબળાઈ આપણી પ્રજામાં આવી ગઈ છે એ શું થોડી દિલગીરી છે અને એ શું થોડું દુઃખ છે ?

આવી રીતે દરેક બાબતોમાં જ્યાંત્યાં સાવ પોલજ છે અને તેથી દરેક બાબતોમાં અંતઃકરણ વેચીને કામ કરવું પડે છે અને તે પણ પાંચપચાસ ફે હજાર બે હજાર માણસોને નહિ પણ આખા

દેશની બધી પ્રજાની આવી નિર્માલ્ય સ્થિતિ થઈ ગયેલી છે, છતાં પણ એવા નમાલાપણામાંથી છૂટવાના આપણે કાંઈ પણ મજબૂત ઉપાયો કરતા નથી, એ શું થોડું દુઃખ છે?

૯૬-શ્રીમંતો તે શું કરવા કાંઈ કામકાજ કરે?

આપણા દેશના લોકોમાં ઘણાં વરસો થયાં કાંઈ એવોજ ખ્યાલ બેસી ગયો છે કે પૈસાદારને તે શું ફિકર? પૈસાદાર લોકો શા માટે લાલ્ચુ? જેને નોકરી ચાકરી કરવી હોય તે લાલ્ચુ અને જેને પરમેશ્વરે આપ્યું તે માણસો તે શું કરવા કાંઈ કામકાજ કરે? એ તો બેઠા બેઠા ખાચપીએ ને મોજમજ કરે. આવા વિચારોને લીધે આપણા દેશનો શ્રીમંતવર્ગ બિલકુલ નકામો થઈ પડેલો છે અને તેઓનો બધો વખત પણ નકામો જાય છે. યાદ રાખજો કે જે વખત નકામો જાય, તેમાં હમેશાં કાંઈક ને કાંઈક નાનાંમોટાં પાપજ થયા કરે છે. આવા લોકો એમ વિચારતા નથી કે ઈશ્વરે અમારી ઉપર કૃપા કરીને બીજાઓના કરતાં અમેને સગવડતા આપી છે, માટે એ સગવડતાનો લાભ લઈને અમારે ખૂબ આગળ વધવું જોઈએ. એ સગવડતાનો લાભ અમારા બંધુઓને આપવો જોઈએ. કારણ કે ઈસાકને વખતે ઈશ્વરની હજૂરમાં ગરીબો એમ બચાવ કરી શકશે કે અમારી પાસે કાંઈ સાધનો ન હતાં, તેથી અમે કાંઈ કરી શક્યા નથી, પણ શ્રીમંતોથી કાંઈ એવો બચાવ થઈ શકશે નહિ. અફસોસ કે આવી સાચી વાતો પણ હાલમાં અમેને સમજતી નથી, તેથી અમે સંતોષને નામે એક જાતના આળસમાં પડ્યા રહીએ છીએ અને વધારે નકામા બનતા જઈએ છીએ. આ શું થોડું દુઃખ છે? ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય આવી રીતે નકામું ગુમાવવું એ શું થોડું પાપ છે? અને પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવાની હાથમાં આવેલી તક છોડી દઈને ચોરાશી લાખના ફેરામાં પડી જવું એ શું થોડું અજ્ઞાન છે?

૯૭-દેશની સેવા નહિ કરનારા શ્રીમંતોની દશા

આપણા દેશના શ્રીમંતો બીજાઓની સેવા કરવામાં પોતાના ધનનો ઉપયોગ કરતા નથી પણ પોતાના નજીવા સ્વાર્થીમાંજ હમેશાં મચેલા રહે છે, તેથી તેઓ દહાડે દહાડે સાંકડા વિચારના

બનતા બંધ છે, નમાલા બનતા બંધ છે, મૂર્ખ બનતા બંધ છે, બીકણ બનતા બંધ છે અને છતે ધને દરિદ્રી સ્વભાવના બનતા બંધ છે. કારણ કે જે માણસો હંમેશાં પોતાના સ્વાર્થમાંજ મચેલા રહે અને પરમાર્થ તરફ બિલકુલ લક્ષ ન આપે તે માણસોને તેઓની પ્રકૃતિજ શિક્ષા કરે છે, તે માણસોને તેઓનું મનજ શિક્ષા કરે છે, તે માણસોને તેઓનો સ્વભાવજ શિક્ષા કરે છે અને તે માણસોને તેમની આસપાસના સંજોગો તથા કુદરત પોતેજ શિક્ષા કરે છે. તેથી એવી શિક્ષા પામેલા માણસો તેજ વિનાના, ખોટા સંતોષી, પોતાની કિંમત સમજી શકે નહિ તેવા નમાલા ને બીકણ બની બંધ છે; અને તેથી એવા શિક્ષા પામેલા માણસો ધર્મથી તથા ઈશ્વરથી વિમુખ થાય છે. કારણ કે પોતે એકલા મોજમજા કરે, પોતે એકલા પોતાની તિબેરીઓ ઉઘાડીને રાજી થયા કરે, પોતે એકલા નાચપાટીઓમાં મોજ કરે, પોતે એકલા નવી નવી જાતની સ્નાદિષ્ટ ચીજો જરૂર કરતાં વધારે ખાધા કરે અને પોતે એકલા ‘હમ બી નવાબ ભરૂચ કે’ બનીને મિજાજમાં ને મિજાજમાં ફર્યા કરે; પણ છતાં સાધનોએ પોતાના ગરીબ બંધુઓને મદદ કરે નહિ, પોતાના દેશના કલ્યાણની દરકાર રાખે નહિ, પોતાના પંડ-ને સુધારવાની કાળજી રાખે નહિ, પોતાની નાતમાં સુધારા કરે નહિ, પોતાના ધંધા રોજગારને ખીલવે નહિ અને કાંઈ પણ ઉચ્ચ હેતુ રાખ્યા વિના પાનપટ્ટીમાં, બીડી-તંબાકુમાં, ચા-કોફીમાં, વિષયો ભોગવવામાં, ઠંઠા-મરકરીઓ કરવામાં અને અલેલટપ્પુપણે જેમ મરજી પડે તેમ મનને રખડવા દેવામાંજ પોતાની જિંદગી ગુમાવી નાખે તેવા પોતાનું કર્તવ્ય નહિ સમજનારા માણસોને કુદરત શિક્ષા કરે એમાં નવાઈ શું? યાદ રાખજો કે આપણા દેશમાં કુદરતના શાપ પામેલા આવા પાંચ પચાસ માણસો નથી. પણ આવા કર્તવ્યહ્રષ્ટ થયેલા ને તેથી શાપ પામેલા લાખો ને કરોડો માણસો છે અને એ બધા છતાં સાધનોએ નમાલાપણામાં પડ્યા રહે છે ને ખોટા સંતોષમાં કંગાળ જિંદગી ભોગવે છે. તેઓ કોઇના પણ ઉપયોગમાં આવ્યા વિના કટાઇ કટાઇને મરી બંધ છે અને નરકના રસ્તામાં ચાલ્યા બંધ છે. આ શું થોડું દુઃખ છે?

૯૮-પરમાર્થ કરવામાં જે ધન ન ખરચાય તે ધન કારટોમાં લડવામાં ખરચાય છે

ઘરમાં એટલો અધો માલ પડ્યો હોય કે એ સાચવવાની ફિકરમાંજ ઘણી જાતની ઉપાધિઓ કરવી પડે, પેટમાં એટલો અધો માલ પડ્યો હોય કે એ પચાવવોજ મુશ્કેલ થઈ પડે અને તેથી ઘણી જાતનાં દરદો થાય; શરીર ઉપર દાગીના એટલા અધા હોય કે એ દાગીનાના ભારથીજ જીવ અકળાયા કરે; ઊંચી ઊંચી જાતનાં ને નવી નવી ફેશનનાં કપડાં એટલાં અધાં હોય કે એ અધાં કપડાં પહેરવાનો પોતાને તો વારોજ ન આવે, પણ એ કપડાંઓ જંતુઓજ ખાઈ જાય; તાબાનાં માણસો એટલાં અધાં હોય કે જેને પોતે ઓળખતા પણ ન હોય; મકાનો એટલાં હોય કે જે અધાં પોતે નજરે જોયાં પણ ન હોય અને બીજા ઘણી જાતના વૈભવો એટલા અધા હોય કે જે ભોગવતાં ભોગવતાં પોતેજ થાકી જતા હોય; છતાં પણ-આટલી બધી સગવડો છતાં જે માણસોને પોતાના દેશની કે પોતાના બંધુઓની સેવા કરવાનું ન સૂઝે તેઓને તેઓનું પોતાનુંજ અંતઃકરણ શિક્ષા કરે તેમાં નવાઈ શું? કારણ કે પોતાના નજીવા સ્વાર્થ સારુ તેઓ ઘણી જાતના બોજ ઉપાડે છે. જેમકે રૂપાળા દેખાવા સારુ દાગીનાના બોજ ઉપાડે છે, લોકલાજની આબરૂ સારુ નાતવરાના બોજ ઉપાડે છે, પોતાનાં વખાણુ સારુ નાચ-પાટીઓના ખરચના બોજ ઉપાડે છે અને પોતાના હલકી જાતના શોખ સારુ બીજા ઘણી જાતના મોટા મોટા ખરચા કરે છે; પણ દેશની સેવા કરવાનો કે પોતાના બંધુઓની સેવા કરવાનો આનંદ લેવા તેઓ ચાહતા નથી; આ શું થોડું દુઃખ છે? એ સ્વાર્થીપણાનો બદલો આપવાનું કાંઈ કુદરત ભૂલી જાય કે? નહિજ; તેથી એવાઓને ત્યાં કુટુંબમાં કલેશ થાય છે અને જે ધન સેવામાં ન ખરચાય તે ધન કાર્ટો લડવામાં ખરચાય છે. કારણ કે મનુષ્ય જાતનો એવોજ સ્વભાવ છે કે જે મનને કોઈ પણ સારા કામમાં રોકેલું ન રાખ્યું હોય તો તે ખરાબ બાબતમાં ઊતરી જાય છે. યાદ રાખજો કે જે માણસો જગતની સેવા કરવાના કામમાં ન લાગે, પરમાર્થનાં કામો ન કરે અને પોતાની સ્થિતિના પ્રમાણમાં તથા પોતાની આબુખાબુના સંજોગોના પ્રમાણમાં પોતાના બંધુઓનું ભલું કરવાનાં કામોમાં ન રોકાયા, તે માણસ

સોનાં મન કુદરતી રીતેજ મોજશોખ તરફ દોડી જાય છે; અને પછી એમાંથી ઘણી જાતના નજીવા સ્વાર્થો, નાનામોટા મતભેદો તથા અભિમાન થાય છે. એ બધું બહુ વધી જાય ત્યારે તે જીવની શકાતું નથી તેમજ ખીજી બાજુએ મન વાળવા માટે પરમાર્થનું સાધન પણ હોતું નથી, તેથી એવા શ્રીમંતોનાં કુટુંબોમાં અંદરઅંદર કનિયાઓજ ચાલ્યા કરે છે. એ કનિયાઓથી તેઓના જીવને શાંતિ રહેતી નથી પણ મમતમાં ને મમતમાં દહાડે દહાડે તેઓ વધારે ને વધારે ખરાબ થતા જાય છે અને અંતે એમાંથીજ નરકનો રસ્તો પકડે છે. આ બધું સેવા ન કરે તેમાંથીજ થાય છે. તેમ છતાં અ-ફસોસ કે આપણા દેશમાં લાખો શ્રીમંતોને આ બાબત સૂઝતી નથી.

૯૯-ભિખારીઓને ધંધે લગાડવા સારુ તેઓનું સંસ્થાન વસાવવું જોઈએ

હાલમાં આપણા દેશમાં હજારો નહિ, લાખો નહિ પણ કરોડો ભિખારીઓ છે. છેલ્લી વસ્તીગણતરી ઉપરથી નક્કી થયું છે કે હિંદુસ્તાનમાં છ કરોડ ભિખારીઓ છે, એટલે કે દર પાંચ માણસે એક માણસ ભિખારી છે. આ શું થોડું દુઃખ છે? જો આ પ્રમાણે ભિખારીઓ વધતા જાય તો આપણા દેશની કેવી દુર્દશા થાય અને એ ગરીબ બિચારા ભિખારીઓના પણ કેવા ભૂંડા હાલ થાય એ જરા ખ્યાલ તો કરો ! શું એ ભિખારીઓ ભિખારીપણામાંજ રહેવા માટે પેદા થયા છે? શું એ ભિખારીઓ પોતાના અંતઃકરણથી ભીખનો ધંધો પસંદ કરે છે? શું એ ભિખારીઓ સુધરી શકે તેમ નથી? મારી ખાતરી છે કે જો આપણે ખરેખરા જિગરની લાગણીથી મહેનત કરીએ તો દશ વસરની અંદર છ કરોડ ભિખારીઓમાંથી પાંચ કરોડ ભિખારીઓને ભીખ માગતા અટકાવી શકીએ તેમ છીએ અને ભીખનો ધંધો છોડાવીને તેમને ખીજા ધંધારોજગારમાં લઈ જઈ શકીએ તેમ છીએ. કારણ કે બધા ભિખારીઓ કાંઈ ભિખારીઓજ રહેવા ઇચ્છતા નથી, પણ ઘણા ભિખારીઓને તો કામ ન મળે તેથી લાચારીને લીધે ફરજિયાતપણે ભીખ માગવી પડે છે. માટે જો કોઈ મુક્તિકેન્દ્રવાળા જનરલ બૂથ જેવો પરોપકારી સજ્જન આપણામાં નીકળે અને ભિખારીઓનું સંસ્થાન વસાવે તો થોડાં વરસોની અંદર ઘણાએ ભિખારીઓની

જિંદગી સુધરી જાય અને દેશમાંથી લાખો લિખારીઓ ઓછા થઈ જાય અને એમ કરવું એમાં કાંઈ બહુ મુશ્કેલી પણ નથી. કારણ કે આપણા દેશમાં હજી ઘણાંએ જંગલો ઉજાડ પડેલાં છે. તે જમીન દેશી રાજાઓ તથા નામદાર અંગ્રેજ સરકાર એવાં સંસ્થાન વસાવવા માટે થોડાંક વરસો સુધી કાંઈ પણ કર લીધા વિના મફત આપી શકે તેમ છે અને ખેતીનાં ઓળરો પૂરાં પડવા માટે શ્રીમંતો તરફથી મદદ મળી શકે તેમ છે તથા જે પ્રજા ઇચ્છે તો ભીખ માગવાની બંધી કરવાનો કાયદો સરકાર કરી શકે તેમ છે. તેથી કામ મળવા છતાં પણ જે માણસો હરામનું ખાઈને ભીખના ધંધામાં પડ્યા રહેવા ઇચ્છતા હોય ને દેશ ઉપર બોળરૂપ થઈ પડવા ઇચ્છતા હોય તેઓને પોલીસ અટકાવી શકે તેમ છે. એટલુંજ નહિ પણ આપણા દેશમાં ઘણી જાતનાં એવાં કુદરતી અનુકૂળ સાધનો છે કે ખેતીના ધંધામાં બહુ ટૂંક વખતમાં આવું ખાતું ફતેહ મેળવી શકે તેમ છે. કારણ કે વારંવાર પડતા દુષ્કાળ વખતે લાખો માણસોને દુષ્કાળનાં ખાંધકામો ઉઘાડીને ખાવાનું પૂરું પાડે છે; તેમજ જે આવા ખાતાના માણસોને થોડા મહિના નામદાર સરકાર ખાવાનું પૂરું પાડવાની મહેરબાની કરે તો બહુ ટૂંક સુદ-તમાં ચોમાસાના વખતમાં બહુ સહેલાઈથી એવાં સંસ્થાનવાળાઓ મોટી કિંમતના નવા પાકો ઉપજવી શકે તેમ છે. એમાંથી ઘણા માણસોનું પોષણ થઈ શકે તેમ છે તથા ઘણા માણસોની જિંદગી સુધરી શકે તેમ છે. યાદ રાખજો કે આ બધી કાંઈ હવાઈ ખ્યાલોની વાતો નથી, પણ આપણી નજર આગળ થોડાં વરસોમાં એ બધું બની શકે તેમ છે. છતાં પણ અફસોસ કે હજી સુધી કોઈને એવાં કામો કરવાનું સૂઝતું નથી. એ શું થોડું દુઃખ છે?

૧૦૦-લિખારીઓનાં છોકરાંઓને ભીખના ધંધામાં પડવા દો મા

આવાં લિખારીઓનાં સંસ્થાન વસાવવાને હજી કદાચ વાર લાગે, તો એટલું તો હમણાંજ કરવાની જરૂર છે કે લિખારીઓને સમજાવીને તેઓની પાસેથી તેમનાં છોકરાંઓને લઈ લેવાં જોઈએ. એ છોકરાંઓને ભીખના ધંધામાં પડવા દેવાં નહિ, પણ તેઓને જુદાં જુદાં કારખાનાંઓમાં, મિલોમાં, સ્કૂલોમાં, ઔદ્યોગોમાં

અને હુન્નરશાળાઓમાં દાખલ કરાવવાં જોઈએ. જો આ કામ ઉપર કોઈ માણસો ખરેખરી લાગણીથી મંડી જાય તો બહુ ટૂંક વખતની અંદર એમાં ઘણીજ મોટી ફતેહ મેળવી શકે તેમ છે. કારણ કે ઘણાએ લિખારીઓ પોતાનાં છોકરાંઓને સારે ઠેકાણે ગોઠવા-યલાં જોવા ઇચ્છે છે. ઘણાએ લિખારીઓ પોતાનાં છોકરાંઓથી કંટાળી ગયેલા હોય છે તેથી તેઓને તજી દેવા માગે છે અને ઘણાએ લિખારીઓ પોતાનાં છોકરાંઓનાં પેટનું પૂરું કરી શકતા નથી; તેથી જો તેઓને ખાવાપીવાનું સારું ઠેકાણું મળી જાય તો તેઓ બહુ ખુશીથી પોતાનાં છોકરાંઓ આપી દે તેમ છે. એટલુંજ નહિ પણ ઈશ્વરકૃપાથી હવે આપણા દેશના શ્રીમંતો પણ જાગતા જાય છે અને વધારેમાં વધારે ઉપયોગી થઈ શકે એવાં ધર્મનાં કામો કરવાનું સમજતા જાય છે; તેથી આવાં પરમાર્થનાં ખાતાં-ઓને સારી રીતે મદદ મળી શકે તેમ છે. કારણ કે એવા અભા-ગિયાઓ તે કોણ હોય કે છતાં સાધનોએ આવું મહાપુણ્ય લેવાની તક જોઈ નાખે? એવા કમનસીબ તે કોણ હોય કે આવા કંગાળોને મદદ કરવાને તૈયાર ન થાય? એવા હલકા ખવાસના તે કોણ હોય કે જેને નિર્દોષ અચ્ચાંઓ ઉપર પણ દયા ન આવે? અને એવા કઠોર લાગણીના તે કોણ હોય કે જેને આવાં ભલાં કામોને ટેકો આપવાનું મન ન થાય? જરૂર થાય જ. તેમાં પણ આપણા લોકો તો અતિશય દયાળુ છે અને એટલા બધાં ભલમનસાઈવાળા છે કે આટલી બધી ગરીબાઈ વચ્ચે પણ દર પાંચ માણસે એક લિખારીને મક્ત નિભાવે છે. ત્યારે આવાં કંગાળોનાં ખાળકોને થોડો વખત નિભાવવાં એમાં શું મોટી વાત છે? ખાતરી રાખજો કે દઢતાથી ને જિગરની લાગણીથી કામ કરનાર સજ્જનો નીકળે તો એમાં કાંઈ પણ મોટી વાત નથી. આજથીજ એ મહાન કામમાં ફતેહ મળી શકે તેમ છે. પણ અફસોસ કે આવાં ઈશ્વરનાં વહાલાં કામો કરવાવાળા પણ કોઈ નથી, એ શું થોડું દુઃખ છે? આથી આપણી તથા આપણા દેશની શું થોડી ખરાબી થાય છે? ચાહ રાખજો કે આવાં પરમાર્થી માણસોની ખામીને લીધેજ આપણું સત્યાનાશ વળતું જાય છે. માટે હવે તો આપણે એજ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે, હે પ્રભુ! અમારા દેશમાં પોતાની કિંમત સમજનારાં, જાહેર કિંમતવાળાં, જિગરની લાગણીથી કામ કરનારાં, પરમાર્થમાં જિ'દગી અર્પણ કરનારાં, ગરીબોનાં દુઃખે દુઃખી થનારાં જિ'. ૧૦

અને કાંઈ પણ સ્વાર્થ રાખ્યા વિના પ્રભુપ્રીત્યર્થે કામ કરનારાં માણસો અમારા દેશમાં, અમારી જાતમાં ને અમારા કુળમાં ઉત્પન્ન થાય તેમ કરે. અને અમારામાં પણ એવું બળ આવે તેમ કરે !

૧૦૧-ભિખારીઓની દુર્દશા આપણા શ્રીમંતો ન જાણે એ શું થોડું દુઃખ છે ?

ભિખારીઓની સ્થિતિ સુધારવા માટે આપણને ખાસ તીવ્ર લાગણી થતી નથી. તેનાં ઘણાં કારણોમાં આ પણ એક મુખ્ય કારણ છે કે, ભિખારીઓની સ્થિતિ કેટલી બધી દુઃખદાયક છે તે ખરેખર રીતે ક્યાણુ સમજનો જાણતા નથી; તેથી તેઓ એવી ખાખ-તોમાં જેટલું જોઈએ તેટલું ધ્યાન આપતા નથી ને બેદરકાર રહે છે. પણ જો તેઓ જાણે કે, છ કરોડ ભિખારીઓમાંથી લાખો માણસોને પહેરવા માટે લૂગડાં નથી, રહેવા માટે ઘર નથી, ખાવા માટે અન્ન નથી, ત્યારે કાંઈ પણ જ્ઞાન મેળવવાની કે ભલાઈ કરવાની તકો તો હોયજ ક્યાંથી ? જ્યાં ખાવાનાજ વાંધા ત્યાં નીતિ તો હોયજ ક્યાંથી ? જ્યાં પોતાને પણ લંગોટી વાળવા માટે ફાટેલાં કપડાંનો ટુકડો પણ ન મળે ત્યાં પરમાર્થ હોયજ ક્યાંથી ? જેને પોતાનેજ પાણી પીવા માટે ફૂટેલું વાસણ પણ ન હોય, તેઓની પાસે ખીજાં શું સારાં સાધનો હોય કે તેઓ ભલાં કામો કરી શકે ? જેઓ ભૂખના દુઃખથી અધમૂઆ થઈ ગયા હોય, તેઓ શાંતિ રાખવાનો ધર્મ કેમ પાળી શકે ? જેઓ દવાની મદદ વિના તથા અન્નની મદદ વિના ભૂખે ટળવળી ટળવળીને જાહેર રસ્તાઓ ઉપર ખુલ્લી રીતે સૌના દેખતાં ટપોટપ મરી જતાં હોય, પણ તેઓને માટે કોઈને જિગરની લાગણી ન થતી હોય, તે દેશને શાપ લાગે તેમાં નવાઈ શું ? દર વરસે એવા લાખો ને કરોડો માણસોના શાપથી આપણું ભૂંડું થાય તેમાં પણ નવાઈ શું ? એટલુંજ નહિ પણ જો તેઓની ખરેખરી દુઃખદાયક સ્થિતિ આપણે સમજીએ તો આપણને એમજ લાગે કે, એવા દુઃખી માણસો તરફ જેઓને જરા પણ ક્યા આવતી નથી; તેઓ માણસો નથી પણ રાક્ષસો છે. કારણ કે જરા વિચાર તો કરો કે, એવા ગરીબ માણસોની સ્ત્રીઓના સુવાવડ વખતે શું હાલ થતા હશે ? એવા ગરીબ માણસોનાં બાળક-છોકરાંઓને અન્ન ન મળવાથી તેઓ કેવાં તરફડતાં હશે ? આમ કોઈ

જાતનાં બીજાં સારાં સાધનો ન હોવાથી ઘણીજ મોટી સંખ્યામાં તેઓનાં બાળકો મરી જાય છે. એ જોઈને તેઓનાં માયાવાદી અજ્ઞાન માબાપોને કેટલું બધું વસમું લાગતું હશે, એ જરા ખ્યાલ તો કરો! આમ છતાં તેઓને ત્યાં વધારે બાળકો જન્મે છે અને તેનો મોટો ભાગ કમોતે નાની ઉંમરમાંજ મરી જાય છે, આ શું થોડું દુઃખ છે? આ સિવાય એવા કંગાળ લોકોમાં ઘણી જાતના રોગો થાય છે, કારણ કે તેઓને વખતસર ખાવાનું મળતું નથી, તેઓને કોઈ વખત ટાઢમાં રહેવું પડે છે, કોઈ વખત વરસાદમાં ભીંજવું પડે છે, કોઈ વખત ચેપી રોગવાળાંઓની સોબતમાં રહેવું પડે છે અને ઘણી વખત વાસ ભારતી મલિન જગ્યાઓમાં પડ્યું રહેવું પડે છે; એટલુંજ નહિ પણ રોગોથી બચવા માટે મનુષ્યજાતને જે જે જાતની સગવડો જોઈએ તેવી કોઈ પણ જાતની સગવડો ન હોવાથી તેઓનો મોટો ભાગ રોગી હોય છે. એટલુંજ નહિ પણ એવા લોકો બહુજ અજ્ઞાન હોય છે ને પણ જેવી વૃત્તિમાંજ રહેનારા હોય છે, તેથી તેઓ પોતાની લાગણીઓને રોકી શકતા નથી. એટલે બ્યારે સારું ખાવાનું મળે ત્યારે ઘણુંજ વધારે ખાઈ જાય છે. તેઓ વ્યસનના ગેરફાયદા જાણતા નથી, તેથી એ બાબતોમાં પણ બહુ બેદરકાર રહે છે. એટલે બ્યારે મળી જાય ત્યારે કેટલું અફીણ ખાઈ લેવું, કેટલો ગાંજો પી લેવો કે કેટલો દારૂ પી લેવો તેની પણ કાંઈ હદ રાખતા નથી તથા કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરે વિકારોને પોતાના કાબૂમાં રાખી શકતા નથી. એટલુંજ નહિ પણ અતિશય ગરીબાઈને લીધે તેઓ બળેલા સ્વભાવના ને ચીડિયા બની ગયેલા હોય છે, તેથી તેઓ વાત-વાતમાં જેનીતેની સાથે લડ્યા કરે છે ને મિલજ બગાડ્યા કરે છે. આવાં આવાં કારણોને લીધે એવા ગરીબ લોકોમાં ‘કમજોર ને ગુસ્સા ભોત’ એવું બહુજ વધારે હોય છે. તેઓ બહુજ ખીમાર હોય છે અને તેઓ બહુજ દુઃખી હોય છે. છતાં પણ બીજું તો રહ્યું પણ તેઓને વખતસર દવા પણ મળી શકતી નથી, તેથી તેઓને કેટલું બધું દુઃખ ખમવું પડે છે અને કેવા બૂડા હાલ થાય છે, એ જો આપણે વિચારીએ તો આપણને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિ. તેઓની આવી ભયંકર સ્થિતિ આપણા પરમાર્થી સજ્જનો બરોબર રીતે જાણતા નથી, તેથી તેઓની એવી દુર્દશા છે. આપણા બંધુઓની આવી દુર્દશાની વાતો પણ આપણા

શ્રીમતો ન જાણે એ શું ઓછું દુઃખ છે? એ શું આપણા દેશનાં ઓછાં કમલાગ્ય છે? પ્રભુ! પ્રભુ!

૧૦૨-ભિખારીઓથી થતી ખરાબીઓ

આપણા દેશમાં લાખો ને કરોડો ભિખારીઓ ગહુજ દુઃખી છે, માટે તેઓને મદદ કરવી જોઈએ; એટલુંજ નહિ પણ તે ભિખારીઓથી જે લયંકર ખરાબીઓ થાય છે, તે ખરાબીઓ અટકાવવાને ખાતર પણ આપણે તેઓની ઉપર દયા કરવી જોઈએ. કારણ કે ભિખારીઓને લીધેજ આપણા દેશમાં ઘણી જાતના વહેમો, રોગો અને ઘણી જાતની નીચતા ફેલાય છે અને ભિખારીઓને લીધેજ ઘણી જાતના ગુનાઓ થાય છે. કેમકે ભિખારીઓ ભીખ માગવા સિવાય બાકીના બધા વખતમાં સાવ નવરા હોય છે, તેથી તેઓને એ કુરસદને વખત ગપ્પાં મારવામાં, અંદરઅંદર લડવામાં, હલકા પ્રકારના પ્રયત્નો કરવામાં અને એવીજ જાતની બીજી ખરાબીઓ કરવામાંજ જાય છે. કારણ કે તેઓને જ્ઞાન, સારી સોબત અને સારાં કામો કરવાનાં સાધનો હોતાં નથી અને કંગાલિયતને લીધે આગળ વધવાની તેઓની ઈચ્છા દબાઈ ગયેલી કે મરી ગયેલી હોય છે, તેથી તેઓ એવી અધમતામાંજ પડ્યા રહે છે; અને તેઓ દરરોજ વધારે ને વધારે સાંકડા વિચારના, સ્વાર્થી વિચારના અને રોગી તથા કંગાલ બનતા જાય છે. એટલુંજ નહિ પણ જુદા જુદા રોગવાળાઓને રહેવાની કે ખાવાપીવાની જુદી જુદી સગવડો ન હોવાથી તેઓ પોતપોતાની અંદર બહુ છૂટથી હળેભળે છે અને એકબીજાનું એકું ખાય છે તથા શરીરના સુખાકારીના નિયમો તેઓ જાણતા નથી; તેથી ચેપીરોગવાળાઓની સાથે પણ તેઓ બહુ છૂટથી સંબંધ રાખે છે. તેઓમાં એકદમ ઘણી જાતના રોગો ફેલાઈ જાય છે અને એથીજ આપણે જોઈએ છીએ કે કોલેરા, મરકી, શીતળા વગેરે ઘણી જાતના રોગોમાં ગરીબોનો ખાસ મરો થાય છે અને આ બધા ગરીબો હમેશાં કોઈને કોઈ રીતે બીજા માણસોના સંબંધમાં આવ્યા કરે છે. કારણ કે ભીખ માગવા સારું ગામડાંઓમાં તથા શહેરોમાં ઘેરઘેર તેઓ ભટક્યા કરે છે, તેથી સાધારણ લોકોની ઉપર તેઓની ઘણી અસર થાય છે. આથીજ ધીરે ધીરે તેઓના વહેમો, તેઓના હલકી જાતના

વિચારો, તેઓની કપોળકલ્પિત વાતો, તેઓના હલકી જાતના સ્વાર્થો, તેઓનાં શરીરની તથા મનની મલિનતા અને તેઓના ભયંકર રોગો પ્રજામાં ફેલાય છે. માટે આવું ન થાય તે સારુ આપણે ગરીબોને મદદ કરવી જોઈએ અને તેઓને દુઃખમાંથી છોડાવવા જોઈએ, તેમજ તેઓને લીધે જાણ્યે-અજાણ્યે આપણી ઉપર આવી પડતાં દુઃખોમાંથી બચવાની પણ આપણે કૌશલ્ય કરવી જોઈએ. અફસોસ કે હજી સુધી આપણા દેશના ભલા માણસોને પણ આ વાતો જેવી જોઈએ તેવી રીતે ખરોખર સૂઝતી નથી, એ દુઃખ શું થાડું છે?

૧૦૩-જુદી જુદી જાતના લિખારીઓ માટે જુદા જુદા આશ્રમો સ્થાપવા જોઈએ

બધી જાતના લિખારીઓ સાથે સાથે રહેવાથી ઉપર મુજબ એકબીજામાં રોગો ફેલાય છે અને એકબીજાની ખૂરી અસરો એકબીજાને પહોંચે છે; એટલુંજ નહિ પણ બધા લિખારીઓ સાથે હોવાથી તેઓની સંખ્યા એટલી બધી મોટી દેખાય છે કે, એ જોઈને તેઓને મદદ કરવાની બાબતમાં તથા સુધારવાની બાબતમાં લોકો હારી જાય છે. તેઓને એમ લાગી જાય છે કે, આમાં કાંઈ આપણી નજર પહોંચી શકે તેમ નથી. એમ ધારીને જે કાંઈક કરી શકે એવા સારા માણસો હોય તેઓ પણ કાંઈ કરતા નથી. એટલુંજ નહિ પણ ઘણા માણસોની દયા કરવાની રીત પણ જુદી જુદી હોય છે. જેમકે કોઈને રક્તપિત્તિયાઓ ઉપર દયા આવે છે, કોઈને આંધળાઓની ઉપર દયા આવે છે, કોઈને અનાથ બાળકોની દયા આવે છે, કોઈને નિરાધાર થઈ પડેલી લાચાર સ્ત્રીઓની દયા આવે છે, કોઈને ધંધા વિના રખડતા જુવાન માણસોની દયા આવે છે, કોઈને રોગીઓની દયા આવે છે અને એ સિવાયનાં બીજાં ઘણાં લિખારીઓ તેઓને ગમતાં નથી; તેથી જે જાતની લિખારીઓની તેઓને દયા આવતી હોય તે જાતનાં લિખારીઓનેજ તેઓ કાંઈક મદદ કરવા ઇચ્છે છે, પણ એ સિવાયનાં બીજાં લિખારીને તેઓ મદદ કરવા ચાહતા નથી. પણ પોતાના વિચાર મુજબના લિખારીઓનાં ખાતાં જુદાં જુદાં ન હોવાથી અને બધા લિખારીઓ સેળસેળ હોવાથી તેઓ મદદ કરતા અટકી પડે છે,

માટે આમ ન થાય તે સારું દેશના બધી જાતના લિખારીઓ સારું દરેક મોટાં શહેરોમાં જુદા જુદા આશ્રમો બનાવવા જોઈએ. જેમકે આંધળાઓ માટેનાં ખાતાં જુદાં હોવાં જોઈએ, તેમાં દેશના બધા ભાગમાંથી આંધળા લિખારીઓને લેવા કરી રાખવા જોઈએ અને એ ખાતાના પેટામાં અંધ વિદ્યાર્થીઓનું ખાતું જુદું, અંધ અશક્તોનું ખાતું જુદું, કેઈ પણ જાતનાં કામકાજે કરી શકે તેવા અંધ જીવાનિયાઓનું ખાતું જુદું અને અંધ સ્ત્રીઓનું ખાતું જુદું રાખવું જોઈએ. આવીજ રીતે રક્તપિત્તિયાઓ માટેનાં ખાતાં થવાં જોઈએ. લાંબા વખતના રોગીઓ માટે તથા અસાધ્ય રોગીઓ માટેનાં ખાતાંઓ જુદાં થવાં જોઈએ. લૂલાં-લંગડાં માટેનાં જુદાં ખાતાં થવાં જોઈએ. બહેરાં-મૂંગાં માટેના આશ્રમો થવા જોઈએ. નિરાધાર અશક્ત વૃદ્ધોને રાખવાના આશ્રમો ખોલવા જોઈએ. માળાપ વગરનાં બાળકો માટે અનાથાશ્રમો કાઢવા જોઈએ. નિરાધાર થઈ પડેલી દુઃખી વિધવાઓને મદદ કરવાને આશ્રમો સ્થાપવા જોઈએ. એ આશ્રમમાં જેઓ કામ કરી શકે તેઓને કામ આપવું જોઈએ. જેઓ પરમાર્થને અર્થે પોતાની જિંદગી ગાળવા ઇચ્છે તેઓને એવી જાતની સગવડો કરી આપવી જોઈએ. જેઓ ધર્મનું જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છે ને ભક્તિ કરવામાંજ પોતાની જિંદગી અર્પણ કરે, તેઓને એ જાતની સગવડો કરી આપવી જોઈએ. જેઓ પુનર્લન્ન કરવા ઇચ્છે તેઓને એ જાતની સગવડો કરી આપવી જોઈએ અને જેઓથી એવું કંઈ પણ ન બની શકે એવું હોય તેઓને મક્કત મદદ કરવી જોઈએ. આ સિવાય સાધારણ પ્રકારના રોગીઓ માટે જુદી જુદી જાતની ધર્મોદા ઇસ્પતાલો કાઢવી જોઈએ અને બિનરોજગાર માણસોને રોજી અપાવવા એક જુદુંજ ખાતું ખોલવું જોઈએ. જ્યાંસુધી કામ ન મળે ત્યાંસુધી બિનરોજગાર લિખારીઓને ખાવાપીવાનું તથા સૂવાબેસવાનું પૂરું પાડવું જોઈએ. આ ખાતાંવાળાઓએ દેશના જુદા જુદા ધંધા-રોજગારનાં મંડળો સાથે સંબંધ રાખવો જોઈએ કે જેથી કરીને જુદાં જુદાં ખાતાંઓમાં બિનરોજગાર લિખારીઓને ગોઠવી શકાય. જેમ કે સ્વદેશી હિલચાલને લીધે અમદાવાદમાં મિલો વધતી જાય છે, તેથી ત્યાં મજૂરોની તાણ પડે છે અને ચાર વરસ પહેલાં જે મજૂરી મળતી તે કરતાં હાલમાં ઢોઢી મજૂરી આપે છે તો પણ મજૂરો મળતા નથી. અમદાવાદમાં જ્યારે આ પ્રમાણે છે ત્યારે

દેશના ખીજા ભાગોમાં જ્યાં સારો વરસાદ ન પડ્યો હોય ત્યાં લોકો ભૂખે મરે છે અને ત્યાંના મજૂરોને કામ ન મળવાથી તેઓ બિનરોજગાર થઈને રખડે છે અને પરમાર્થીઓ ઉપર અથવા રાજ્ય ઉપર બોલરૂપ થઈ પડે છે; પણ જો આવી રીતે જ્યાં મજૂરોની જરૂર હોય ત્યાં તેઓને મોકલવામાં આવે તો એથી દેશના ઉદ્યોગોને ફાયદો થાય અને તે મજૂરોને પણ ફાયદો થાય. પણ આપણા દેશના મજૂરો અજ્ઞાન હોવાથી ક્યે કેકાણે રોજ મળી શકે એમ છે તે બજાતા નથી, પણ જો કેઈ આવી પરમાર્થ મંડળી તેઓને ખરી હકીકત સમજાવે અને કામ અપાવે તો તેઓ દેશના કેઈ પણ ભાગમાં જવાને તૈયાર હોય છે. માટે બિનરોજગાર ભિખારીઓને કામ આપવાનું ખાતું ખોલવું જોઈએ. જો આવી રીતે જુદાં જુદાં ખાતાંઓ નીકળી ને ભિખારીઓના વિભાગ પડી જાય તો દરેક ખાતા માટે કામ કરનારા જુદા જુદા પરમાર્થીઓ નીકળે, કારણ કે કેઈ માણસને રક્તપિત્તિયાંઓને જોઈને ત્રાસ છૂટે છે પણ આંધળાંઓની સેવા કરવી ગમે છે; કેઈ માણસ ખાયડીઓથી ખીંચે છે પણ બાળકોને ચાહે છે અને કેઈ માણસ રોગીઓથી ડરે છે પણ બિનરોજગારવાળાઓની સેવા કરવા તૈયાર હોય છે. આવી રીતે જુદાં જુદાં માણસોનાં જુદાં જુદાં અંગ હોય છે. માટે જો આવી રીતે ભિખારીઓના વિભાગો પાડવામાં આવે તો તેઓને પોતાને અને દેશને ઘણોજ ફાયદો થાય. કારણ કે એથી તેઓનો મોટો ભાગ ધંધો કરતાં શીખે, એથી તેઓનો મોટો ભાગ સારી ચાલચલગત રાખતાં શીખે, એથી તેઓમાંથી કેટલાક માણસો ધંધર ઉપર તથા ધર્મ ઉપર પ્રેમ રાખતાં શીખે અને તેથી તેઓનો મોટો ભાગ ઘણી જાતનાં દુઃખોમાંથી તથા રોગોમાંથી છૂટે; પણ અફસોસ કે આ બધું કરવાવાળા સજ્જનો ક્યાં છે? આપણા બધુંઓની આવી માઠી સ્થિતિ હોય ને તેઓને માટે આટલું બધું કરવાનું હોય છતાં આજના સુધરેલા જમાનામાં પણ હજી સુધી તેઓને માટે હજારમા ભાગનું કામ પણ થાય નહિ એ દુઃખ શું થોડું છે?

૧૦૪-આપણા દેશમાં દારૂથી થતી ખરાબી

અસલાના વખતમાં આપણા લોકો દારૂને બહુજ ખરાબ સમજતા હતા. એટલુંજ નહિ પણ જે જગ્યાએ દારૂનું ટીપું પડ્યું તે જ-

ગ્યાને તથા તે વાસણને પણ ખાળી નાખવું જોઈએ એમ શાસ્ત્રનો હુકમ કરેલો છે. જે માણસ દારૂ પીએ તે જો એ પાપમાંથી છૂટવા ઈચ્છતો હોય તો પશ્ચાત્તાપ તરીકે સીસાને ઉકાળીને તેનો ધગધગતો રસ તેણે પી જવો જોઈએ. આવી રીતે ધર્મશાસ્ત્રમાં લખેલું છે અને તે માન્યતા ઉચ્ચ વર્ણના લોકોમાં બહુ મજબૂતીથી ઠસી ગઈ હતી; તેથી કેાઈ પણ માણસ દારૂ પીતો ન હતો. માત્ર કેાઈ કેાઈ વામમાગીઓ ધર્મક્રિયા નિમિત્તે બહુજ છુપી રીતે કવચિત્ દારૂ પીતા હતા અને તે દારૂ પણ બહુ નરમ પ્રકારનો હતો; કારણ કે તેઓને યુરોપિયનોના બ્રાન્ડી ને વિસ્કી જેવા જલદ દારૂઓ ખનાવતાં આવડતું ન હતું. જ્યારથી અંગ્રેજ સરકારનું રાજ થયું ત્યારથીજ દારૂના વેપારને ઉત્તેજન મળવા લાગ્યું, તેથી આપણા પવિત્ર દેશમાં હિંદુમુસલમાન બંનેને અણગમતો ધર્મભ્રષ્ટ કરનારો અપવિત્ર પરદેશી દારૂ આવવા લાગ્યો અને દારૂનાં પીઠાંઓ વધવા લાગ્યાં; તેથી આપણા વર્ગના ગરીબ લોકોમાં દરરોજ દારૂનું વ્યસન વધતું જાય છે અને પરદેશી દારૂનો ઉપયોગ પણ બહુજ વધતો જાય છે. દારૂના વેપારમાંથી સને ૧૮૭૫માં સરકારને અઠાવન લાખ રૂપિયા મહેસૂલ ઊપજ્યું હતું. તે પછી દર વરસે એ રકમ વધતાં વધતાં અંગ્રેજ સરકારને હવે દારૂ ઉપરના કરમાંથી ચૌદ પંદર કરોડની આવક થાય છે. હવે વિચાર કરો કે દારૂ જેવી મહાન અપવિત્ર ને ખાના ખરાબી કરનાર કેફી વસ્તુનું અતિશય ખૂરું વ્યસન આપણા કરોડો બંધુઓમાં દિનપ્રતિદિન વધતું જાય અને આપણા ગરીબડા દેશમાંથી આપણી ખરી કમાણીના આટલા બધા પૈસા દારૂ જેવી ખૂરી ચીજ પાછળ પાણીની માફક ફેાગટ ચાલ્યા જાય, એ દુઃખ શું થોડું છે ?

માત્ર એકજ વરસમાં જ્યારે આટલા બધા રૂપિયા તો સરકારની જકાતનાજ થયા ત્યારે દારૂ પાછળ લોકોએ કુલ કેટલા બધા રૂપિયા ગુમાવ્યા હશે, એ જરા ખ્યાલ તો કરો ! પવિત્ર ભારતભૂમિમાં અને સદાય દારૂનો તિરસ્કાર કરનાર ઉત્તમ આર્યલોકમાં આટલું બધું દારૂનું વ્યસન ફેલાતું જાય તેમ છતાં આપણને ત્રાસ લાગે નહિ, આપણી આંખો ઊઘડે નહિ અને આપણે એના કાંઈ ઉપાય કરીએ નહિ એ દુઃખ શું થોડું છે ? હવે એ જુઓ કે જે લોકોમાં આટલો બધો દારૂ પિવાતો હોય તે દારૂડિયાના જેવા ખૂરા હાલ હોય, તેનાં દુઃખો કેવાં ત્રાસદાયક હોય, તેનો

ઘરસંસાર કેવો ખરાબ હોય, તેનામાં કેટલા બધા રોગો હોય, તે લોકોમાં કેટલા બધા લડાઈટંટા હોય, તે લોકોમાં કેટલું બધું દીવાનાપણું હોય અને તે લોકોમાં કેટલા બધા આપધાતો થતા હોય તથા એ લોકો કેટલા બધા વગરમોતે મરતા હોય એ જરા ખ્યાલ તો કરો ! આટલું સમજ્યા છતાં તમે તો એમજ કહો છો કે આપણા લોકો દુઃખ ખમી જાણતા નથી !

૧૦૫-આ બધું કરવું ક્યાંથી ?

હવે સવાલ એ ઊઠે છે કે આ બધું કરવું ક્યાંથી ? આમ કરવું જોઈએ ને તેમ કરવું જોઈએ એમ મોઢે કહેવું બહુ સહેલું છે, પણ એ પ્રમાણે કરવું ક્યાંથી ? કારણ કે કરી બતાવવામાં તો ઘણું વખત, ઘણું પૈસા, સારા માણસો અને ખીજાં ઘણી જાતનાં અનુકૂળ સાધનો જોઈએ છે. એ બધાં જોઈતાં સાધનો આપણી પાસે ક્યાં છે ? આ સવાલ વાજળી છે, પણ જો જરા વધારે ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરીએ તો એનો પણ ખુલાસો થઈ શકે એમ છે. કારણ કે હાલમાં આપણી આટલી બધી ગરીબાઈ વચ્ચે પણ જ્યારે આપણી મદદથી છ કરોડ લિખારીઓ નહીં શકે છે ત્યારે જો લાગણીથી કામ લેવામાં આવે તો થોડાજ વખતમાં અરધો અરધ (ત્રણ કરોડ) લિખારીઓ ઓછા થઈ જાય; અને જો ત્રણ કરોડ માણસો કામ કરતા થઈ જાય તો તેઓની મહેનતથી દેશને કેટલો બધો ફાયદો થાય એ જરા ખ્યાલ તો કરો ! યાદ રાખજો કે જ્યારે આવી રીતે સમજીને જમાનાને અનુસરતી રીતે કામ લેવામાં આવશે ત્યારે હમણાં જે માણસો એવાં કામોમાં મદદ નથી કરતા, તે લોકો પણ ખાસ ચાહીને આવાં પરમાર્થનાં ખાતાં-ઓમાં મદદ કરશે. એ સિવાય હાલમાં જે ધર્મશાળાઓ, જે સદામતો, જે પાંજરાપોજો અને જે મંદિરોનો ઉપયોગ થાય છે તે મટીને તેને બદલે એ બધાં ખાતાંઓ આવી જાતના પરમાર્થના ઉપયોગમાં વાપરી શકાશે. તેથી થોડી મહેનતે ઘણું કામ થઈ શકશે અને જે સદામતોનો હાલમાં તદ્દન પાખંડીઓ લાભ લઈ જાય છે તેને બદલે ખરેખરા લાચારોને એ લાભ મળી શકશે. એ સિવાય મુશ્કિલ, પૈસાકેંડ, તહેવારોને નિમિત્તે થતાં ફંડો અને ઘેરઘેરથી રોટલા ઉઘરાવનારી મંડળીઓ નીકળશે અને તે બધાં મંડળો પણ આવાં ખાતાંઓને બહુ મદદ કરશે. એટલે

એવાં ખાતાંઓને જરૂર જેટલી મદદ બહુ સહેલાઈથી મળી શકશે એમાં શક નથી. કારણ કે ઇશ્વર એવો દયાળુ છે કે એવાં કામોમાં ગમે ત્યાંથી મદદ મોકલી આપે છે. યાદ રાખજો કે જે ખરેખરાં દયાનાં કામો હોય અને જે નિઃસ્વાર્થપણે પ્રભુપ્રીત્યથે થતાં હોય તેઓને મદદ મળ્યા વિના રહેજ નહિ. મહાત્માઓ કહે છે કે, જે દયાનાં કામો છે તે પ્રભુનાં કામો છે અને જે પ્રભુનાં કામો છે તે પ્રભુ પોતેજ અણધારી રીતે પૂરાં કરે છે; માટે જો કામ કરવાવાળા માણસો હોય, પ્રભુપ્રીત્યથે કામ કરવાનું હોય અને સાદી સમજ વાપરીને કામ લેતાં આવડતું હોય તો યાદ રાખજો કે કદી પણ પૈસાની ખોટ પડવાની નથી.

ભાઈ! અત્યારે હરેક બાબતમાં આપણા લોકોની આવી દુર્દશા છે. આપણા કરોડો બંધુઓ અતિશય દુઃખી થાય છે છતાં પણ આપણને હજી સુધી ખરેખરી લાગણીથી કાંઈ પણ બલાં કામો કરવાનું સૂઝતું નથી, એ શું થોડું દુઃખ છે? અને તેમ છતાં તમે કહો છો કે આપણા લોકો દુઃખ ખમી શકતા નથી! એ તે તમારી જોવાની આંખો કેવી? ત્યારે શું દુઃખનાં તે ઝાડ ઊગતાં હશે કે દુઃખના તે ડુંગર થતા હશે? એમ કહી એક ગંભીર નિશ્વાસ નાખી પારેખ ચૂપ રહ્યા.

૧૦૬—આપણાં ધરની અંદરનાં દુઃખો

ત્યારે ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, ભાઈ! આ બધાં દુઃખો હું જાણું છું. એટલુંજ નહિ પણ આ સિવાય બીજાં સેંકડો પ્રકારનાં દુઃખો છે તે પણ હું જાણું છું. જેમકે બાયડી મૂખ હોય તેથી પોતાનાં મા-બાપમાં ને પોતાનાં છોકરાંમાંજ સર્વસ્વ માની બેઠી હોય, ખરાબ રિવાજોને જડની પેઠે વળગી રહેવામાંજ કહાપણ સમજતી હોય અને પતિ મોટો વિદ્વાન હોય તેથી બાતબાતના દિવ્ય સંકલ્પોની સૃષ્ટિમાં રમતો હોય અને વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ એમ સમજીને એ પ્રમાણે વર્તવા ચાહતો હોય; પણ વાતવાતમાં પેલી મૂર્ખી આડી આવ્યા કરતી હોય, એ દુઃખ શું થોડું છે? મા ભરબદી હોય તેથી તે છાંટાથી છોવાઈ જતી હોય અને દીકરો એવા વધારે પડતા વહેંચેનો દુશ્મન હોય, એ દુઃખ શું જોઈ છે? બાપ સરકારી નોકરીમાં હોય તેથી અમલદારોની ખુશામતો કરવાના સ્વભાવવાળો થઈ ગયો હોય અને દીકરો પ્રભમતની તરફેણનો હોય તેથી રા-

જ્યની બૂલો માટે તેની વિરુદ્ધમાં લાપણો આપતો હોય; આપદીકરા વચ્ચે આવું બિયાબારું હોય એ દુઃખ શું ઓછું છે? બાપનો વેપાર પરદેશી હોય તેથી તે પરદેશી માલ ખપાવવાની કેશિશ કરતો હોય અને દીકરાએ પરદેશી માલ ખોચકોટ કર્યો હોય, એ-ટલુંજ નહિ પણ પરદેશી માલ તણ દેવાની સૌને ભલામણ કરતો હોય તેથી સ્વાર્થી સ્વભાવના બાપ સાથે વારંવાર હુલ્લેડો થતાં હોય એ દુઃખ શું થોડું છે? વેપારમાં, નોકરીમાં, આ પ્રમાણે રિવાજોમાં, કાયદાઓમાં અને ધર્મના વિચારો તથા ક્રિયાઓમાં સારા સારા માણસોને પણ પોતાના અંતઃકરણના વિચારોને દાબી દબને વર્તવું પડે, એ દુઃખ શું થોડું છે? અંતરનો ને બહારનો ધર્મ એકજ હોય તેનુંજ નામ ધર્મ કહેવાય છે, પણ આપણા દેશમાં ખરાબ સંજોગોને લીધે તથા આપણી નબળાઈને લીધે અંતરનો ને બહારનો જુદો ધર્મ રાખવો પડે, એ દુઃખ શું થોડું છે? વિદ્યા ભણાવનારા ગુરુઓ સાંકડા વિચારના હોય, તેથી ઉન્નતિના દરેક વિચારોમાં વિદ્યાર્થીઓની આડે આવતા હોય અને આગળ વધેલા વિદ્યાર્થીઓ જમાનાના જોસમાં તણાતા હોય, તેથી તેઓની વચ્ચે વારંવાર મતભેદ થતો હોય અને ગુરુજીના ઘર ઉપર નળિયાં ફેંકાતાં હોય, એ દુઃખ શું થોડું છે? ધર્મગુરુઓ ધરાર પોલપોલ ચલાવતા હોય અને તેમ છતાં સમજદાર માણસોને પણ લોકલાજે કે કુટુંબના દબાણથી અથવા એવાંજ બીજાં કાંઈ કારણસર તેઓને સારા કહેવા પડે અને તેઓની મદદમાં રહેવું પડે, એ દુઃખ શું થોડું છે? ગરીબ બાળવિધવાઓ ઉપર, કન્યાવિક્રયને લીધે થતાં કનેડાં ઉપર તથા પશુઓની હિંસા થાય છે તે બાબતોમાં આપણને બહુ દયા આવે છતાં પણ રિવાજોની અડચણોને લીધે, કાયદાઓની અડચણોને લીધે તથા આપણી નબળાઈને લીધે આપણે કાંઈ કરી શકીએ નહિ ને એ બધું જોઈ જોઈને અંતરમાં ખેદ પામીએ ને બળ્યા કરીએ, એ દુઃખ શું થોડું છે?

૧૦૭-આપણે દુઃખો ભોગવીએ છીએ તેનાં કારણો

ભાઈ! યાદ રાખજો કે આવાં આવાં તો હજારો જાતનાં દુઃખો છે અને તે કાંઈ પાંચ-પચીસ માણસોને નહિ, પણ લાખો-કરોડો માણસોને એવાં દુઃખો છે અને એ બધાં દુઃખો આપણે બહુ દયાજનક રીતે ભોગવીએ છીએ, એ બધાં દુઃખો આપણે આપણા

શરીરની, મનની તથા બુદ્ધિની નબળાઈને લીધે ભોગવીએ છીએ. એ બધાં દુઃખો આપણે આપણા ચાલતા આવેલા રિવાજોને ખાતર, આપણા પરાધીનપણાને લીધે અને આપણામાં ધૂસી ગયેલા ઘણી જાતના મૂખાઈબરેલા વહેમોને ખાતર ભોગવીએ છીએ. એ બધાં દુઃખો બહાદુરીની ખામીથી આપણામાં જે બા-યલાપણું આવી ગયું છે તેને લીધે, અજ્ઞાનપણાને લીધે, ખોટા અભિમાનને લીધે, કેઈ કેઈ જાતની હઠીલાઈને લીધે, લોભને લીધે અને દુઃખોની સામે થવાનું આપણામાં બળ ન હોવાને લીધે ભોગવીએ છીએ. કેટલીક સગવડો ભોગવવા સારુ પણ આપણે કેટલીક જાતનાં દુઃખો ખમીએ છીએ. સગવડ ન હોય તોપણ બાપદાદાની આબરૂ સારુ આપણે તણાઈ મરીએ છીએ, તેથી કેટલીક જાતનાં દુઃખો ખમીએ છીએ અને મારા નસીબમાં લખ્યું હશે તેથી આ દુઃખ હું ભોગવું છું, એમ માની લઈને પણ ઘણી જાતનાં દુઃખો આપણે ભોગવીએ છીએ. વંશપરંપરાના સંસ્કારોને લીધે અનેક જાતનાં દુઃખો ખમવાની આપણને ટેવ પડી જવાથી બુદ્ધી થઈ ગયેલી લાગણીઓને લીધે ઘણી જાતનાં દુઃખો આપણને દુઃખો જેવાં લાગતાં નથી. પણ યાદ રાખજો કે, આમ ફરજિયાત રીતે દુઃખો ભોગવીએ તેમાં કાંઈ વળે નહિ. કારણ કે એ તો લાચારીનું ફળ છે, એ તો નબળાઈનું, અજ્ઞાનનું અને સ્વાર્થનું ફળ છે; માટે એવાં દુઃખો ભોગવવાથી કાંઈ વળે નહિ. એથી તો ઊલટી પોતાની અને દેશની વધારે ખરાબી થાય. કારણ કે હજારો જાતનાં દુઃખો આપણે ભોગવવાં પડે છે એ વાત સાચી, પણ આપણી નબળાઈને લીધે તથા આબુબાબુના સંજોગોને લીધેજ આપણે એ દુઃખો ભોગવીએ છીએ. માટે એવી રીતે પોતાના સ્વાર્થ કે નબળાઈને લીધે હજારો વરસ સુધી રિબાયા કરીએ એમાં કાંઈ વળે નહિ. જો શુભેચ્છા રાખીને ઇરાદાપૂર્વક સમજી સમજીને પ્રભુપ્રીત્યથે દુઃખો ભોગવતાં શીખીએ તોજ આપણું તથા આપણા દેશનું કલ્યાણ થાય.

૧૦૮-હવે તો આપણે આપણા દેશનું ભલું કરવા સારુ ખાસ ચાહીને દુઃખો ભોગવતાં શીખવું જોઈએ

હવે તો આપણે આપણા દુખિયારા બંધુઓને ઘણી જાતનાં

દુઃખોમાંથી છોડાવવા સારુ આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ લઈને ઇરાદાપૂર્વક દુઃખો સહન કરવાં જોઈએ. હવે તો આપણે આપણા ધર્મના રક્ષણ સારુ હિંમત રાખીને તથા સત્ય સમજીને અસહના મહાત્માઓની પેઠે મહાભારત દુઃખો સહન કરવાં જોઈએ. હવે તો આપણે આપણી ભવિષ્યની પ્રજાના કલ્યાણ સારુ આપણા સ્વાર્થનો ભોગ આપતાં શીખવું જોઈએ અને હવે તો આપણે આ સંસારમાંજ સ્વર્ગ લાવવા સારુ તથા આ જિંદગીમાંજ સ્વર્ગ ભોગવવા સારુ દુઃખ ખમતાં શીખવું જોઈએ. જ્યારે એવી જાતના વિચારોથી અને એવી જાતની લાગણીથી આપણે દુઃખ ખમવા તૈયાર થઈશું અને જ્યારે આપણા દેશમાં હજારો માણસોને એવી રીતે દુઃખ ખમતાં આવડશે ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે, ત્યારેજ આપણા આત્માનું કલ્યાણ થશે. માટે હવે તો શુભેચ્છાથી ઇરાદાપૂર્વક પ્રભુપ્રીત્યથે દુઃખ ભોગવતાં શીખો !

૧૦૯-ખુશીથી ભોગવવાનાં દુઃખો

સંસારસુધારાનાં કામો કરીએ પણ એ કામો નાતીલાઓને પસંદ ન હોય તેથી તેઓ નાતખહાર મૂકે. નાતખહાર થઈને જે દુઃખો આવી પડે તે ભોગવવાં જોઈએ. આપ જૂના વિચારનો અને રાજ્યપક્ષનો હોય અને દીકરો આગળ વધેલા નવીન વિચારોને પસંદ કરનારો હોય, તેથી આપ પોતાના વારસામાંથી તેને ખાતલ કરે તો દેશના કલ્યાણ સારુ પોતાના આપનો વારસો છોડી દેવો જોઈએ. પ્રજાને જાગૃત કરવા સારુ હિંમત રાખીને રાજ્યના તથા પ્રજાના ભલા સારુ સાચી વાતો ખુલ્લી રીતે કહેવી જોઈએ અને એમ કરતાં કેટલાક અમલદારોની પાછળ હઠાવનારી રાજનીતિને લીધે કેદમાં જવું પડે તોપણ કબૂલ કરવું જોઈએ. ધર્મની ખાખતમાં જે જે પોલ ચાલતી હોય તે પોલની સામે થવામાં કુટુંબ તરફથી, નાતજાત તરફથી, તથા ધર્મગુરુઓ તરફથી જે જે અડચણો આવી પડે તે અડચણો ખાસ ચાહીને સહન કરવી જોઈએ અને ખીજાઓને માટે સત્યનો રસ્તો ખુલ્લો કરવો જોઈએ. દેશના ધંધારોજગાર વધારવા સારુ સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરવાનો ઠરાવ કરવો જોઈએ અને સ્વદેશી વસ્તુઓ મેળવતાં જે જે મુશ્કેલીઓ પડે તે ખમવી જોઈએ. કદી કેઈ ચીજ ન મળતી હોય તો એ ચીજ વિના ચલાવી લેતાં શીખવું

જોઈએ. કારણ કે પરદેશી ચીજોના પૈસા પરદેશમાં ચાલ્યા જાય છે. એટલુંજ નહિ પણ પરદેશી ચીજો વાપરીએ તેટલી આપણા દેશની ચીજો વપરાતી અટકે છે અને તેથી આપણા દેશના કારીગરો ભૂખે મરે છે; માટે સ્વદેશી કપડું જરા રંગમાં ઊતરતું હોય, ખારીક કુમાશનું ન હોય અને દિલ્લપસંદ ન હોય, તોપણ આપણા દેશના ઉદ્યોગોને ટેકો આપવા ખાતર તથા આપણા દેશના કારીગરોને ઉત્તેજન આપવા સારું, શરૂઆતના વખતમાં એવી ચીજોથી પણ ચલાવી લેતાં શીખવું જોઈએ. આવી રીતે પરદેશી વસ્તુઓનો વેપાર કરવામાં વધારે નફો થતો હોય અને સ્વદેશી વસ્તુઓનો વેપાર કરવામાં થોડો લાભ મળતો હોય, તેથી ગરીબ રહેવું પડતું હોય; તોપણ પોતાના દેશના કલ્યાણને સારું ગરીબ રહેવું પસંદ કરીને પણ સ્વદેશી વસ્તુઓનો વેપાર કરવો જોઈએ. આવી રીતે ઇરાદાપૂર્વક સ્વદેશીમાં થોડા નફા ઉપર રહેવું અને પરદેશી વેપારથી થતા વધારે નફાને લાત મારવી એનુંજ નામ પુરુષાર્થ છે, એનુંજ નામ દેશહિત છે, એનુંજ નામ કર્તવ્ય છે અને એજ પ્રભુનું વહાલું કામ છે. માટે ખાસ આહીને એવી જાતનાં દુઃખો ભોગવવાનું અમે કહીએ છીએ. મરકી, કોલેરા વગેરે રોગોનો ઉપદ્રવ વધી ગયો હોય અને તેથી સાધનો વિનાના ગરીબ લોકોનો મરો થતો હોય અને ઘણી જાતની મદદ વિના તેઓની બહુ દુઃખદાયક સ્થિતિ થતી હોય, એવા વખતમાં પોતાનાથી બની શકે તેવી તેઓને મદદ કરવી જોઈએ અને પોતાના દેહની દરકાર નહિ રાખતાં એવાં ભયંકર સ્થાનમાં જઈને પોતાના અનાથ બંધુઓની સેવા કરવી જોઈએ. એમ કરતાં કદી મોત આવી જાય તો પણ તેથી દિલ્લગીર ન થવું જોઈએ. દર વરસે લાખો માણસો મરી જાય છે, તેમાં આપણો પણ વારો કેઈ વાર આવી જવાનોજ. માટે એવી રીતે મરવું તે કરતાં કેઈની પણ સેવા કરીને મરવું એ લાખ દરબજે સારું છે; પણ અફસોસ કે એવી હિંમત આપણામાં નથી, એવાં ભલાં કામોની મહાન કિંમત આપણે સમજતા નથી અને એવાં પ્રભુનાં વહાલાં કામોની મહત્તા આપણે જાણતા નથી; તેથી ખુદી ડોશીઓની પેઠે ઘરમાં પડ્યા રહીને અરરરને ઓય ઓય કરતાં કરતાં મરવાનું પસંદ કરીએ છીએ. આપણા લોકો પોતાના બંધુઓની સેવામાં જિંદગી અર્પણ કરવાની મન

જાણતા નથી અને દેશને અથે' પ્રાણ આપવામાં જે આનંદ છે તે આનંદ લઈ શકતા નથી, તેથીજ આપણી પોતાની અને આપણા દેશની પાયમાલી થાય છે. માટે હવે તો આપણે આવી જાતનાં દુઃખો ભોગવતાં શીખવું જોઈએ. બંધુઓ! લાચારીને લીધે આપણા નજીવા નજીવા સ્વાર્થનાં દુઃખો તો સેંકડો વરસો થયાં ભોગવીએ છીએ, પણ હવે થોડો વખત ઇરાદાપૂર્વક પરમાર્થનાં દુઃખ ખમી તો જીએ! એની મજા કાંઈ ચોરજ છે!

૧૧૦-સંસારસુધારા માટે ખુશીથી ખમવાનાં દુઃખો

દરેક માણસોએ દઢતાથી એવો ઠરાવ કરવો જોઈએ કે, જ્યાંસુધી અમોને અમારે લાયક સ્ત્રી નહિ મળે ત્યાંસુધી અમે પરણીશું નહિ અને સ્ત્રીઓએ પણ એવો ઠરાવ કરવો જોઈએ કે, જ્યાંસુધી અમને અમારે લાયક વર મળે નહિ ત્યાંસુધી અમે પરણીશું નહિ. લાયક કન્યા તથા લાયક વર મેળવવા માટે અમે અમારી નાતજાતનાં નાનાં કુટુંબમાં પડ્યા રહીશું નહિ, પણ અમારા આચાર સાથે, અમારા વિચાર સાથે, અમારા અભ્યાસ સાથે, અમારા ધંધા સાથે, અમારી ટેવો સાથે અને અમારી લાગણીઓ તથા અમારી ઇચ્છાઓ સાથે મળતાપણું આવતું હશે, તેઓની સાથેજ અમે લગ્ન કરીશું. એવું માણસ ગમે તે દેશનું કે ગમે તે નાતનું હોય તોપણ અમને કાંઈ અડચણ નથી. કારણ કે અમારે અમારા સુખ સારુ લગ્ન કરવાનું છે, અમારે અમારી જિંદગી સુધારવા સારુ લગ્ન કરવાનું છે, અમારે અમારા દેશના કલ્યાણ સારુ લગ્ન કરવાનું છે, અમારે જગતમાં આગળ વધવા સારુ અમારું લગ્ન કરવાનું છે અને અમે ખત્તે હમણાં અધૂરાં અધૂરાં છીએ, તે અધૂરાપણું મટી જાય ને પૂર્ણ બનીએ તે સારુ અમારે લગ્ન કરવાનું છે. માટે જ્યાંથી એવી લાયક સ્ત્રી મળે ત્યાંથી લાવવા અમે ખુશી છીએ. કારણ કે હવે અમારી આંખો ઊઘડી છે, તેથી હવે અમે રિવાજોની ગુલામગીરીમાં બંધાઈ રહેવાના નથી. હવે અમારી આંખો ઊઘડી છે તેથી જૂના વિચારનાં થોડાંક સગાંઓને રાજી રાખવા સારુ અમે અમારી જિંદગી બગાડવાના નથી. હવે અમારી આંખો ઊઘડી છે, તેથી હવે અમે પાંચ-પચાસ ઘરની નાત-માંજ સર્વસ્વ માની લઈએ તેમ નથી અને હવે અમારી આંખો ઊઘડી છે, તેથી અમારી મરજી વિરુદ્ધનાં કબ્જેડાં કરીએ તેમ નથી.

પણ હવે તો દેશના હિતને ધ્યાનમાં રાખીને, જિંદગીના ઉત્તમ હેતુઓ સમજીને અને ભવિષ્યની પ્રજાના ભલા સામે જોઈને અમે અમારાં લક્ષ્ય કરવા ઇચ્છીએ છીએ. માટે અમારા વિચાર મુજબની સ્ત્રી મેળવવાની અમે ઇચ્છા રાખીએ છીએ. સ્ત્રીઓએ પણ આવીજ ઊંચી ઇચ્છાઓ રાખવી જોઈએ અને એ ઇચ્છાઓ પાર પાડવામાં જે જે અડચણો આવી પડે તે તે અડચણો ઇરાદાપૂર્વક ધીરજથી સહન કરવી જોઈએ. જો એમ કરીએ તો થોડા વખતમાં ઘણીએ પેટાનાતો ઓછી થઈ જાય. જ્યાં લોજનવ્યવહાર છે પણ કન્યા-વ્યવહાર નથી, ત્યાં કન્યાવ્યવહાર થઈ જાય અને નાના નાના મતભેદને લીધે સો-બસો વરસમાં જે નાતો જુદી પડી ગયેલી છે, તે નાતો પાછી ફરીથી એક થવા માંડે. માટે હવે તો આપણા કેળવાયલા જુવાન બંધુઓએ ઇરાદાપૂર્વક ખાસ આવી જાતના ઠરાવ કરવા જોઈએ અને એ ઠરાવો પાળતાં જે દુઃખ ખમવું પડે તે દુઃખ ખુશીથી સહન કરવું જોઈએ. જ્યારે એમ થશે ત્યારેજ આપણા દેશનું કલ્યાણ થશે. માટે બંધુઓ ! જમાનાની પ્રગતિને અનુરૂપ હોય એવી જાતનાં દુઃખો ભોગવતાં શીખો !

૧૧૧-માની શિખામણ

હવે તો માએ પોતાના દીકરાઓને કહેવું જોઈએ કે, તમે નમાલા રહો તે સારું કાંઈ અમે તમારાં મળમૂત્ર ધોયાં નથી, તમે બાયલા રહો તે સારું કાંઈ અમે તમોને લાડ લડાવ્યાં નથી, તમે શુભામગીરીમાં બંધાયેલા રહો, તે જોવા સારું કાંઈ અમે ઇશ્વરની પ્રાર્થનાઓ કરી કરીને તમને મેળવ્યા નથી, તમે આપલપોપ-લિયાપણામાં પડ્યા રહો, તે જોવા સારું કાંઈ અમે તમારી પાછળ હેરાન થયાં નથી, તમે છળકપટવાળા ને દગાફટકાવાળા થાઓ ને નરકની ટિકિટ લો તે સારું કાંઈ અમે તમારો ભાર ઉપાડ્યો નથી અને તમે પ્રભુથી વિમુખ થાઓ તે સારું કાંઈ અમે તમારે માટે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ખચ્યાં નથી. પણ તમે દેશનું કલ્યાણ કરનારા અને તમારી તથા અમારી આખરૂં વધારનારા થાઓ એવી આશાથીજ અમે તમારી તરફનાં ઘણી જાતનાં દુઃખો ભોગવેલાં છે. તમે ઉચ્ચ વિચારવાળાને સ્વતંત્ર જિંદગી ગાળનારા થાઓ એવી આશામાં અમે આજ સુધી રહેલાં છીએ. તમે મોટા માણસ થાઓ, ભલા માણસ થાઓ અને સત્ય સમજનારા તથા ધર્મના

બળવાળા થાઓ એવી આશાથી અમે ભીનામાં સૂઈને તમને સૂકામાં સુત્રાડેલા છે. તમે ઈશ્વરપરાયણ થઈ તમારી ઇકોતેર પેઢીઓને તારો તથા અનંતકાળના મોક્ષનો આનંદ મેળવો તે સારુ અમે તમારી તરફનાં ઘણી જાતનાં દુઃખો ખમ્યાં છે. તમે નમાલા થાઓ તે સારુ કાંઈ અમે અમારી જિંદગી તમારી પાછળ બગાડી નથી. માટે દીકરાઓ ! હવે તો તમે ડાહ્યા થાઓ, બહાદુર થાઓ, સ્વતંત્ર વિચારના થાઓ, દુનિયામાં આગળ વધનારા થાઓ, આપદાદાની આબરૂ વધારનારા થાઓ, ભલાં કામો કરનારા થાઓ, ધર્મના બળવાળા થાઓ, આપણા બંધુઓની તથા દેશની સેવા કરનારા થાઓ અને ઈશ્વરના વહાલા થાઓ. દીકરાઓ ! ઈશ્વરના વહાલા થાઓ ! ન્યારે આમ થશે ત્યારેજ તમારી અને અમારી જિંદગીની સફળતા થશે. દીકરાઓ ! તમને ઉછેરીને મોટા કરવા સારુ જેમ અમે ઘણી જાતનાં દુઃખો ભોગ વેલાં છે, તેમ અમારી ભલી આશાઓ પાર પાડવા સારુ તમે પણ સમજો અને ઉન્નતિઓ માટે જરા દુઃખ ભોગવતાં શીખો !

આપણા દેશની અસલની બહાદુર સ્ત્રીઓ પોતાના પુત્રોને કહેતી કે, દેશને અર્થે તમારાં માથાં આપો. આબરૂ ગયા પછી માથાં શું કામ આવશે ? ગુલામગીરીમાં રહીને જીવવું એ જીવતર શું કામનું ? અને નમાલા રહીને મરવું તે મરણ શું કામનું ? જે મરણ સ્વર્ગ અપાવે તેજ મરણ કામનું છે. માટે દીકરાઓ ! દેશને અર્થે તમારાં માથાં આપો. આવી રીતે આપણા દેશની ડાહી સ્ત્રીઓ પોતાના પુત્રોને સમજાવતી, શીખવતી અને તેઓની પાસેથી માગી લેતી કે, દેશને અર્થે તમે તમારા પ્રાણ આપો. ભાઈ ! આજે અમે તમારી પાસેથી પ્રાણ નથી માગતા, પણ તમારા પોતાના તથા દેશના કલ્યાણ સારુ જરા દુઃખ સહન કરો એટલુંજ માગીએ છીએ. શું એ પણ તમારાથી નહિ બને ? જો એટલું પણ ન બને તો પછી દેશનો ઉદ્ધાર કેમ થશે ? જો એટલું પણ ન બને તો તમારી ઉન્નતિ કેમ થશે ? જો એટલું પણ ન બને તો તમે ખીજો શો શુદ્ધરવાર કરી શકશો ? જો એટલું પણ ન બની શકે તો તમે કેમ આગળ વધી શકશો ? એ જરા વિચાર તો કરો ! આવી રીતે માતાઓએ પોતાના પુત્રોને સમજાવવા જોઈએ ને તેઓને પરમાર્થને અર્થે દુઃખ ખમતાં શીખવવું જોઈએ. ન્યારે એમ થશે ત્યારેજ આપણા દેશની ઉન્નતિ થઈ શકશે; માટે જગતમાં આગળ

વધવા સારુ સત્યના રસ્તામાં જે જે દુઃખો આવી પડે તે તે દુઃખો ભોગવવાનું અમે કહીએ છીએ.

૧૧૨-દેશને અર્થે દુઃખો ખમવાં એજ અત્યારે આપણો ધર્મ છે

આવીજ રીતે બહેનોએ પોતાના ભાઈઓને, સ્ત્રીઓએ પોતાના ધણીઓને તથા દીકરીઓએ પોતાનાં માબાપોને દુઃખો ખમવા સમજવવાં જોઈએ. તેઓને એવા આશીર્વાદ દેવા જોઈએ કે, દેશના કલ્યાણ સારુ જે દુઃખો ભોગવવાં પડે તે દુઃખો ખમવાનું ઈશ્વર તમોને બળ આપો. ટૂંકામાં એજ કે દેશની સેવા કરતાં સ્નેહીઓનો વિયોગ થાય તો એ દુઃખ ખમી લેવું; દરિદ્રી રહેવું પડે અને તિરસ્કાર સહન કરવો પડે તો એ દુઃખ ખમી લેવું; દોસ્તો તજી દે, મંદવાડ આવી પડે અને કદાચ ભીખ માગવી પડે તો તે પણ ભોગવી લેવું; ઘરમાં કંજીયો થાય, ભૂખ્યા રહેવું પડે, ઉબગરા કરવા પડે, સખત મહેનત કરવી પડે તથા બીજી જે કાંઈ હેરાનગતિ ભોગવવી પડે તે ભોગવી લેવી. એટલુંજ નહિ પણ કદી મરવું પડે તો મરવાનું દુઃખ પણ ભોગવી લેવું જોઈએ. ટૂંકામાં એજ કે ગમે તે દુઃખ આવી પડે તોપણ અમારા દેશના કલ્યાણ સારુ એ દુઃખો ખમવા અમે સૌ તૈયાર છીએ અને એજ અત્યારે અમારો ધર્મ છે, એમ સૌ ભાઈબહેનોએ સમજવું જોઈએ. યાદ રાખજો કે જ્યારે આવી રીતે શુભેચ્છાથી ઇરાદાપૂર્વક પ્રભુપ્રીત્યર્થે દુઃખ ખમતાં શીખીશું, ત્યારેજ આપણે આગળ વધી શકીશું અને ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે.

૧૧૩-દુઃખ ખમવા માટે પ્રભુનો હુકમ

એ માટે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પ્રભુએ પણ કહેલું છે કે:-

માત્રા સ્પર્શસ્તુ કૌન્તેય શીતોષ્ણ સુખદુઃખદાઃ ।

આગમાપાયિનોઽનિત્યાસ્તાંસ્તિતિશ્ચસ્વ ભારત ॥

હે અર્જુન ! ઇન્દ્રિયોના સંબંધથી ટાડું, ઊનું વગેરે જે સુખ-દાયક તથા દુઃખદાયક અસરો થાય તે સુખ અને દુઃખ આવે અને જાય એવા સ્વભાવવાળાં છે અને અનિત્ય છે; માટે તેને તું સહન કર; કારણ કે:-

यं हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।

समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥

હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! વિષયોના સંબંધથી ઉત્પન્ન થતાં સુખ-
દુઃખ જેને સમાન છે અને એ સુખદુઃખ જેને પીડાકારી થતાં
નથી, તેવો ધીર પુરુષજ મુક્તિ મેળવી શકે છે.

૧૧૪-પરમાર્થનાં દુઃખો કેાણુ ખમી શકે ?

ખંધુઓ ! તિતિક્ષા સહન કરી શકે તેજ મોક્ષ પામી શકે છે
એમ પ્રભુ કહે છે, તેનું કારણ તમે સમજ્યા ? એનું કારણ એજ
છે કે જેનામાં હિંમત હોય, જેનામાં આત્મિકબળ હોય, જેનામાં
પરમાર્થની લાગણી ખીલેલી હોય અને જેનામાં પ્રભુનો પ્રેમ હોય
તેજ માણસ દુઃખ ખમી શકે છે. જેનામાં સાચું જ્ઞાન હોય, જે-
નામાં દયાની લાગણી ખીલેલી હોય અને જેનામાં જગતના જીવો
ઉપરનો પ્રેમ હોય તેજ માણસ દુઃખ ખમી શકે છે. જેનામાં
દૃઢતા હોય, જેનામાં સાચી બહાદુરી હોય અને જેનામાં પૂરો
પુરુષાર્થ હોય, તેજ માણસ દુઃખ ખમી શકે છે. જેમનામાં અતિ-
શય ઉદારતા હોય, જેઓ ઇશ્વરના રસ્તામાં આગળ વધેલા હોય
અને જેઓ ખરા જિજ્ઞાસુ હોય તેજ માણસો દુઃખ ખમી શકે છે.
જેને મોટામાં મોટા લાભો મેળવવા હોય અને જેનામાં ધર્મનું
બળ હોય, તેજ માણસો દુઃખ ખમી શકે છે. જેનામાં આવી
જાતની યોગ્યતા હોય તેનો મોક્ષ થાય એમાં નવાઈ શું ? માટે
પરમાર્થને અર્થે દુઃખો ખમવાં એમાંજ ખાસ ખૂબી છે અને એ-
માંજ ખરી બહાદુરી છે. એ માટે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પ્રભુએ
કહેલું છે કે:-

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरबिमोक्षणात् ।

कामक्रोधोद्वेगं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥

કામ, ક્રોધ વગેરે વિકારોના વેગને જેઓ શરીર નાશ પામ્યા
પહેલાં આ દુનિયામાંજ સહન કરી શકે છે તેજ યોગી છે, તેજ
સુખી છે અને તેજ નર છે.

૧૧૫-પરોપકાર અર્થે દુઃખ ખમવું એ દેવ પૂજવા બરાબર છે

અસલના મહાત્માઓએ પોતાને અનેક પ્રકારની સગવડો હોવા છતાં જગતના કલ્યાણ સારુ ખાસ ચાહીને પરમાર્થનાં દુઃખો ભોગવેલાં છે. જેમકે ભગવાન રામચંદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ, પ્રહ્લાદ, હરિશ્ચંદ્ર, પાંડવો, બુદ્ધ, શંકરાચાર્ય, ગુરુ ગોવિંદસિંહ, મહારાણા પ્રતાપસિંહ તથા છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ વગેરે મહાપુરુષોએ દેશને અર્થે અનેક દુઃખો ભોગવેલાં છે. એટલુંજ નહિ પણ સ્વર્ગના રાજા ઇન્દ્ર તથા દેવોના દેવ મહાદેવ પણ તપ કર્યા કરે છે ને તિતિક્ષા સહન કરે છે, ત્યારે આપણે આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ થોડાંક દુઃખ ભોગવીએ તો એમાં શું મોટી વાત છે? મહાત્માઓ કહે છે કે, દુઃખ ખમવું એ દેવ પૂજવા બરાબર છે. પણ એ દુઃખ કેવું? હાલમાં આપણા નમાલાપણાને લીધે આપણે જે દુઃખો ભોગવીએ છીએ તે દુઃખ નહિ, પણ અમે કહીએ છીએ તે રીતે પરમાર્થને અર્થે, ઇરાદાપૂર્વક, બહાદુરીથી જે દુઃખો ખમવામાં આવે તે દુઃખોજ દેવ પૂજવા બરાબર છે. પરમાર્થને અર્થે જે દુઃખો ખમવામાં આવે તેની કિંમત બહુજ મોટી છે. એ વાત બરાબર રીતે આપણે સમજતા નથી, તેથીજ આપણે નજીવાં નજીવાં દુઃખોથી પણ ડર્યા કરીએ છીએ. દેશના કલ્યાણ સારુ પ્રભુપ્રીત્યર્થે ખાસ ચાહીને જે દુઃખો ભોગવવામાં આવે તે દુઃખો એ દુઃખ નથી પણ સુખ છે. તે દુઃખો દુઃખ નથી પણ અંતરનો દિલાસો અને મહાન તપ છે. તે દુઃખો દુઃખ નથી પણ દેવની પૂજા છે અને જિંદગીની ફરજ છે. તે દુઃખો દુઃખ નથી પણ જિંદગીને ઉત્તમ બનાવવાનો કીમિયો છે. તે દુઃખો દુઃખ નથી પણ ધન, માન, વૈભવ, આરોગ્યતા વગેરે આ દુનિયામાં આપણે જે જે સુખો જોઈએ છે, તે બધી જાતનાં સુખ આપનાર કલ્પવૃક્ષ છે. એ દુઃખો દુઃખ નથી પણ આપણા આત્માની તથા આપણા દેશની ઉન્નતિ છે. એ દુઃખો દુઃખ નથી પણ એ તો ધર્મનું તત્ત્વ છે અને એ તો પરમકૃપાળુ પરમાત્માનું વહાલું કામ છે. માટે આપણે ખાસ ચાહીને એવી જાતનાં દુઃખો ભોગવવાં જોઈએ. કારણ કે ઇશ્વરી પ્રેમને આપણી જિંદગીમાં ઉતારવા સારુ એવી જાતનાં દુઃખો ખમવાની જરૂર છે. એટલુંજ નહિ પણ જ્યાં-

સુધી એવાં દુઃખો ખમીએ નહિ ત્યાંસુધી ઈશ્વરી પ્રેમ આપણામાં ખીલી શકેજ નહિ અને ઈશ્વરી પ્રેમ ખીલી નહિ ત્યાંસુધી આપણું કલ્યાણ પણ થઈ શકે નહિ. માટે આપણા કલ્યાણ સારુ આપણે પ્રભુપ્રીત્યર્થે પરમાર્થને માટે પ્રેમથી દુઃખો ખમતાં શીખવું જોઈએ. એવી જાતનાં દુઃખો ખમવાં એજ ઈશ્વરી પ્રેમ આપણામાં આવ્યાની ખરેખરી કસોટી છે.

૧૧૬-પ્રભુપ્રેમનો સ્વભાવજ એ છે કે ચાહવું ને સહેવું

ચાહ રાખજો કે જેને સહેતાં ન આવડે એટલે કે સહન કરતાં ન આવડે, ખમી ખાતાં ન આવડે અને પરમાર્થનાં દુઃખો સહન કરતાં ન આવડે તે માણસ ખીજાઓને ચાહી શકેજ નહિ અને આવી રીતે સહન કર્યા વિના જે ચાહવાનો ડોળ ઘાલે તેને ઢાંગી સમજવો. કોઈ માણસ પોતાને ધર્મવાળો સમજે પણ ખીજાઓનું ભલું કરવા સારુ તે જો કાંઈ દુઃખ ન ખમતો હોય તો તેને જૂઠો સમજવો. કારણ કે જે માણસ પોતાને ધર્મવાળો સમજતો હોય તે માણસે મહાન મહાત્મા ઉપર પ્રેમ રાખવો જોઈએ અને પ્રેમની નિશાનીજ એ છે કે, તેના હુકમો પાળવા જોઈએ. એ હુકમ એજ છે કે, જગતના જીવો કે જે મારાં બાળકો છે તેઓનાં સુખ સારુ તમે દુઃખો ભોગવી લેતાં શીખો. આમ હોવાથી જેઓ શુભેચ્છાથી દુઃખો ભોગવી શકે નહિ તેઓને હરિજનો સમજવા નહિ. કારણ કે ચાહવું ને સહેવું એજ ધર્મનો સુખ્ય સિદ્ધાંત છે. જો આ બે વાતો ખરોખર રીતે સમજાય તોજ આપણા આત્માની ઉન્નતિ થઈ શકે અને તોજ આપણે પ્રભુના વહાલા થઈ શકીએ. માટે ઈશ્વર ઉપર પ્રેમ રાખવા સારુ પ્રથમ આપણે શુભેચ્છાથી દુઃખો ખમતાં શીખવું જોઈએ. કારણ કે પરમાર્થને ખાતર દુઃખો ખમવાં એ દેવ પૂજવા ખરાખર છે.

૧૧૭-દુઃખો જેટલાં મોટાં દેખાય છે એટલાં મોટાં તે નથી

આવી રીતે દુઃખો ખમવાં એ દેવ પૂજવા ખરાખર છે. એટલુંજ નહિ પણ તિતિક્ષા સહન કરવી એ આપણા પવિત્ર ધર્મનું ફરમાન છે અને પરમાર્થને માટે દુઃખો ખમવાથી આપણા દેશની તથા

આપણા આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. છતાં પણ આપણે આપણી ખુશીથી એવાં દુઃખો ખમવા તૈયાર થતા નથી તેનું કારણ શું? તેનું કારણ એજ છે કે, આજ દિવસ સુધી આપણે પોતાં પોતામાં રહેલા છીએ ને આપણે પોતાના પાપોમાં ઊછરેલા છીએ; તેથી પરમાર્થની અડચણોમાં જેટલાં દુઃખો હોય તે કરતાં તેમાં આપણને વધારે દુઃખો લાગ્યા કરે છે, એટલે આપણે દુઃખથી ડર્યા કરીએ છીએ ને નમાલા રહી જઈએ છીએ. દુઃખમાં જેટલી અડચણ છે તે કરતાં તેમાં ખૂબીઓ વધારે છે, આપણને દુઃખની અડચણ સામેજ જોયા કરવાની ટેવ પડી ગયેલી છે, તેથી પરમાર્થનાં દુઃખોમાંથી ઉત્પન્ન થતા મોટા લાભ તરફ આપણે જોઈ શકતા નથી. એટલે માત્ર દુઃખની એકજ બાબ જોવાથી નાનાં દુઃખો પણ આપણને મોટાં મોટાં લાગ્યા કરે છે. માટે જેમ બહુ ઊંડા ઊતરીને દુઃખની મુશ્કેલીઓ તરફ જોઈએ છીએ, તેમ હવે બહુ ઊંડા ઊતરીને પરમાર્થનાં દુઃખો ખમવાથી ઉત્પન્ન થતા મહાન લાભો તરફ પણ જોતાં શીખવું જોઈએ. આપણને હાલમાં દૂરથી દુઃખો જેટલાં મોટાં દેખાય છે, તેટલાં મોટાં પાસે જવાથી જણાતાં નથી. એટલુંજ નહિ પણ પછી તો ઊલટો એમાં એક જાતનો ખાસ આનંદ દેખાય છે. યાદ રાખજો કે ઉપલક્ષ્ય મોજશોખના આનંદ કરતાં પરમાર્થનાં દુઃખોમાંથી ઉત્પન્ન થતો આનંદ હજારોગણો શ્રેષ્ઠ છે. માટે પ્રભુપ્રીત્યર્થે પરમાર્થને કાળે દુઃખો ભોગવતાં શીખો, પરમાર્થને માટે દુઃખો ભોગવતાં શીખો !

૧૧૮-આ દુનિયામાં દુઃખ ભોગવ્યા વિના

છૂટકોજ નથી

આ સિવાય આપણે એ પણ વિચાર કરવો જોઈએ કે, આપણે ન ઇચ્છીએ તોપણ જ્યાંસુધી આ દુનિયામાં છીએ ત્યાંસુધી કોઈને કોઈ જાતનાં દુઃખો તો આવશેજ. કારણ કે આપણે સારું કંઈ દુનિયામાંથી શરદી, ગરમી, ઢુઝાળ, મરકી, ધરતીકંપ, રેલ, કોલેરા વગેરે કુદરતી આફતો તથા માણસજાતની બૂલથી ઉત્પન્ન થતી આફતો અટકી જવાની નથી, તેમજ માણસોની પ્રકૃતિમાં જે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અદેખાઈ વગેરે વિકારો રહેલા છે, તે નાશ પામી જાય તેમ નથી. વળી જુદી જુદી પ્રજાઓ વચ્ચે જૂના વખતમાં જે વેર બંધાઈ ગયેલાં હોય છે, રાજ્યના કાયદા-

ઓમાં જે નહિ ગમે એવું હોય છે, નાતોના રિવાજોમાં જે મુશ્કેલીઓ હોય અને ધર્મઝનૂનને લીધે જુદી જુદી કામોમાં વારંવાર જે ઝઘડાઓ થયા કરે છે, તે બધું કાંઈ આપણા સારુ હમણું ને હમણું મટી જાય તેમ નથી. તેથી આપણી મરજી ન હોય છતાં પણ આપણે દુઃખો તો ભોગવવાં પડશેજ. તો આવી રીતે કાંઈ પણ ઉપયોગી થયા વિના લાચારીથી દુઃખો ભોગવ્યા કરીએ તે કરતાં આપણા બંધુઓને કાંઈક ઉપયોગી થઈને આપણી ખુશીથીજ દુઃખો કાં ન ભોગવીએ? પણ આવી જિંદગીની સાર્થકતા કરનારી વાતો તો જે ભાગ્યશાળી હોય તેઓનેજ સૂઝે છે. માટે ભાઈઓ! એવા ભાગ્યશાળી થવાની તજવીજ કરો. કારણ કે દુઃખોથી ડર્યા કરે તેનાથી કાંઈ શુદ્ધરવાર થઈ શકતો નથી, પણ હિંમત રાખીને બહાદુરીથી દુઃખો ખમી લે તેઓજ સફળતા મેળવી શકે છે. માટે આપણા દેશના અસલના બહાદુર લોકો તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ખાસ એજ સિદ્ધાંત ઉપર ચાલતા કે:—

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जीत्वावा मोक्ष्यसे महीम् ।

तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥

જે તું માર્યો જઈશ તો સ્વર્ગ પામીશ અને જે જીતી જઈશ તો આ દુનિયાનું રાજ્ય ભોગવીશ. માટે હે અર્જુન! યુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કરીને ઊઠ.

આ મહાસિદ્ધાંત કહીને પ્રભુ એમ સમજાવે છે કે, ધર્મને અર્થે પોતાની ફરજ બજાવતાં કદી મરવું પડે તો એ મરણથી પણ સ્વર્ગ મળે છે અને જે ક્ષતેહ મળે તો આ દુનિયાનાં સુખો ભોગવી શકાય છે, માટે જે દૈવી અને આસુરી સંપત્તિ વચ્ચે દરેક માણસના મનમાં જે લડાઈ થાય છે તે લડવીજ જોઈએ અને એ લડાઈ લડવામાં કદી મરવું પડે તોપણ એમાં કાંઈ મોટી વાત નથી. તો પછી થોડાંક દુઃખ ભોગવી લેવાં એમાં શું મોટી વાત છે? માટે આપણામાં રહેલી દૈવી સંપત્તિને ખીલવવા સારુ આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવાં જોઈએ અને એ કામો કરતાં જે દુઃખો આવી પડે તે દુઃખો ખુશીથી પ્રભુપ્રીત્યર્થે સહન કરવાં જોઈએ. યાદ રાખજો કે જ્યારે આપણને એવાં દુઃખો સહન કરતાં આવડશે ત્યારેજ આપણું પોતાનું અને આપણા દેશનું બધું થઈ શકશે. માટે શુભેચ્છાથી દેશને અર્થે પરમાર્થનાં દુઃખો ખમતાં શીખો, પરમાર્થનાં દુઃખો ખમતાં શીખો !

૧૧૯-અભયપણું એજ ધર્મનો પાયો છે

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, આપણે પરમાર્થનાં દુઃખો ખમી શકતા નથી તેનું મૂળ કારણ શું? જે એનું ખરું કારણ સમજાય તો ઘણા લોકોને બહુ ફાયદો થાય.

એ સાંભળીને પંડિતજીએ કહ્યું કે, આટલાં બધાં કારણો બતાવ્યાં તે તમારા ધ્યાનમાં ન આવ્યાં?

ત્યારે વામનરાવે કહ્યું કે, એ કાંઈ મૂળ કારણો નથી; કારણુ તો કાંઈક જુદું જ હોવું જોઈએ.

ત્યારે પાઠકે કહ્યું કે, આપણા દેશને અર્થે આપણે પરમાર્થનાં દુઃખો ખમી શકતા નથી, તેનું મૂળ કારણ એજ છે કે, દૈવી સંપત્તિનો જે મુખ્ય ગુણ છે તે આપણામાં નથી. દૈવી સંપત્તિનો જે પાયો છે તે પાયો આપણામાં નથી. દૈવી સંપત્તિનો જેના ઉપર આધાર છે તે અસલ વસ્તુ આપણામાં નથી અને દૈવી સંપત્તિનું જે તત્ત્વ છે તે તત્ત્વ આપણામાં નથી. તેથીજ આપણે દેશને અર્થે પરમાર્થનાં દુઃખો ખમી શકતા નથી. એ દૈવી સંપત્તિનું મૂળ તત્ત્વ કયું એ તમને ખબર છે? એ માટે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં દૈવી સંપત્તિ ને આસુરી સંપત્તિ નામના સોળમા અધ્યાયના પહેલાજ શ્લોકમાં ને પહેલાજ શબ્દમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું છે કે, અમય એટલે કે ડરવું નહિ, ધાસ્તી રાખવી નહિ, ખીકણ બનવું નહિ, પણ નીડર રહેવું, બાહાદુર થવું, હિંમત રાખવી અને કોઈ પણ જાતનો ભય ન રાખવો; વળી સત્યને ખાતર, ધર્મને ખાતર તથા ઈશ્વરને ખાતર જાહેર હિંમતથી દુઃખોની તથા અન્યાયોની સામે થવું અને એમ કરતાં જે જે દુઃખો આવી પડે તે સર્વ હિંમતથી સહન કરી લેવાં તેનું નામ અભયપણું છે અને એજ દૈવી સંપત્તિનો પાયો છે. આ પાયો ઉપર આપણે રહી શકતા નથી-આ મૂળને આપણે પકડી શકતા નથી-તેનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે, આપણે આપણી ઘણી જાતની નબળાઈઓ સામે જોયા કરીએ છીએ, પણ આપણા આત્મિકબળ સામે જોતા નથી તેથી ડરો કરીએ છીએ. જેમકે આપણે આપણા શરીરની ટેવો સામે જોયા કરીએ છીએ, આપણે આપણી ઇન્દ્રિયોની નબળાઈ સામે જોયા કરીએ છીએ, આપણે આપણા મનની ચંચળતા તરફ જોયા કરીએ છીએ, આપણે આપણા રિવાજો તરફ જોયા કરીએ છીએ, આપણે રાજ્યના કાય-

દાઓ તથા અમલદારોનાં વલણો સામે જોયા કરીએ છીએ, આપણે સર્ગાવહાલાંઓનાં સ્વાથી દબાણો સામે જોયા કરીએ છીએ, આપણે ધર્મની બહારની ઉપલક્ષ ક્રિયાઓ સામે જોયા કરીએ છીએ, આપણે મોટા ગણાતા લોકોના ઢીલાપોચા અભિપ્રાયો તરફ જોયા કરીએ છીએ અને આપણે કેટલાક આકૃતમાં આવી ગયેલા નબળા દાખલાઓ સામે જોયા કરીએ છીએ; તેથી આપણે હિંમત રાખી શકતા નથી, તેથી આપણે નીડર રહી શકતા નથી અને તેથી આપણે અભયપણું રાખી શકતા નથી; જ્યાં અભયપણું ન હોય ત્યાં કોઈ પણ જાતના મહાન ગુણો રહી શકતા નથી. કારણ કે અભયપણું એ દૈવી સંપત્તિનું મૂળ છે અને જે દૈવી સંપત્તિનું મૂળ છે તેજ ધર્મનો પાયો છે. માટે જેમનામાં ધર્મનો પાયોજ ન હોય તે લોકો પોલપોલમાં પડ્યા રહે તેમાં નવાઈ શું ?

૧૨૦-ખીક મટાડવાના ઉપાયો

આની રીતે આપણી પોતાની તથા આપણી આસપાસની નબળાઈઓ સામે જોયા કરવાથી આપણે નમાલા બની જઈએ છીએ; પણ જે આગળ વધેલા તથા આગળ વધવાની ઇચ્છા રાખનારા હાથા માણસો છે તેઓ એવી નબળાઈઓ સામે જોતા નથી, પણ પોતાના આત્માના બળ સામેજ જુએ છે અને એમ વિચારે છે કે જે ધાસ્તીઓથી અમે ડર્યા કરીએ છીએ તે ધાસ્તીઓ ખોટી છે અને એનાથી જરાએ ડરવાનું નથી. કારણ કે એ બધી જાતની ધાસ્તીઓનો નાશ કરી શકે તેમજ સામે થઈ શકે એવું અમારા આત્મામાં બળ છે. કોઈ પણ સિવાજેમાં, કોઈ પણ કાયદાઓમાં કે કોઈ પણ લાગવગમાં દબાઈ જાય નહિ એવું અમારા આત્મામાં બળ છે અને અમે જે ધારીએ તે મેળવી શકીએ એલું અમારા આત્મામાં બળ છે. અમારા આત્મામાં આવું બળ છે; એટલુંજ નહિ પણ સર્વશક્તિમાન પરમકૃપાળુ સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મામાં એટલું બધું બળ છે કે જેની કાંઈ હલજ નથી. એ પરમાત્મા અમારો પિતા છે એને અમે તેમાંથીજ ઉત્પન્ન થયેલા છીએ, તેથી કુદરતી રીતેજ તેના બધી જાતના મહાન ગુણો અમારામાં રહેલા છે, એમ વિચાર કરીએ તો પણ અમારે કાંઈ ડરવા જેવું નથી. કારણ કે અનંત બ્રહ્માંડનો નાથ જેનો પિતા હોય, સર્વશક્તિનો માલિક જેનો મિત્ર હોય અને પ્રેમ-
જિં. ૧૧

સ્વરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ તથા આનંદસ્વરૂપ ઈશ્વર જેનો ધણી હોય તે પછી કેનાથી ડરે ? એ માત્ર એક ધર્મથી ડરે છે અને પોતાનો ધર્મ ન ચુકાય તેનીજ ફિકર રાખે છે. એ સિવાય બીજી કોઈ પણ બાબતોથી તે ડરતા નથી. અરે ! જરા વિચાર તો કરો કે જેનામાં આવું અભિકબળ હોય, આવું ઈશ્વરીબળ હોય અને આવું ધર્મ પાળવાનું બળ હોય, તે માણસો પોતાની ફરજો બજાવવામાં કેટલા બધા મજબૂત હોય ! જે આવા માણસો હોય તે દુનિયાદારીના નજીવા લયથી ડર્યા કરે ખરા કે ? તેઓ તો પોતાના કર્તવ્યમાં જ મસ્ત થયેલા હોય છે અને દેશમાં જ્યારે આવી આફતો ચાલતી હોય તથા પોતાના કરોડો બંધુઓ અતિશય દુઃખી થતા હોય એવા વખતમાં તેઓ બીકણુ બને ખરા કે ? ઊલટા તેઓ તો બધી જાતના લયને લાત મારીને સૌની આગળ નીકળી જાય છે અને જે માણસોના મનમાં ઈશ્વરી સ્નેહની આવી સાચી લાગણી ઊછળી રહી હોય તે માણસો નજીવાં દુઃખોથી ડરેજ નહિ.

૧૨૧-પોતાની ફરજ બજાવતાં ડરવું નહિ એ આ જમાનાનું તપ છે

બંધુઓ ! યાદ રાખજો કે આવા જાગેલા સ્વદેશપ્રેમી સજ્જનો ભૂખતરસથી ડરતા નથી, ટાઢતડકાથી ડરતા નથી, જિંઘ ઓછી થાય કે કદી ન થાય તેથી ડરતા નથી, દેહનાં દુઃખોથી ડરતા નથી, ઇન્દ્રિયોના વિકારી જુરસાઓથી ડરતા નથી, મનના સંકલ્પ વિકલ્પથી ડરતા નથી, બુદ્ધિના તર્કવિતર્કથી ડરતા નથી, કુળના રિવાજોથી ડરતા નથી, ધનના નાશથી ડરતા નથી. ભૂત, પ્રેત કે દેવદેવીઓથી ડરતા નથી, જીલમી અમલદારોથી ડરતા નથી, વિરોધીઓનાં વચનોથી ડરતા નથી, રોગો આવી પડવાથી ડરતા નથી, ખોટી આબરૂની બીકથી ડરીને નરકમાં જતા નથી અને મોતથી પણ ડરતા નથી. તેઓ તો પરમાર્થને અર્થે અને ઈશ્વરને અર્થે આ બધી જાતનાં દુઃખોની સામે થાય છે અને એમાં જે ખમવું પડે તે અંતરના ઉમળકાથી સહન કરે છે; કારણ કે એવા જાગેલા જીવો, એવા સ્વદેશપ્રેમી મહાત્માઓ, એવા આગળ વધેલા દૈવી સંપત્તિવાળાઓ અને એવા ઈશ્વરના કૃપાપાત્ર હરિજનો એમ સમજે છે કે, લોકોના કલ્યાણ સારુ દેશને અર્થે આવી જાતનાં દુઃખો લોગ-

વવાં એ દેવ પૂજવા બરોબર છે. એ એક જાતનું આજમાનાનું તપ છે, એ ઈશ્વરનું વહાણું કામ છે અને એમાંજ આત્માનું કલ્યાણ છે. માટે હવે તો આપણે આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ જાહેર હિંમત રાખવી જોઈએ અને શુભેચ્છાથી પ્રભુપ્રીત્યથે આવી જાતનાં દુઃખો ખમતાં શીખવું જોઈએ. યાદ રાખજે કે જ્યારે આ મહાન ગુણ આપણા લોકોમાં આવશે ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે.

૧૨૨-આપણા લોકો બહુજ બીકણુ છે તેનું મૂળ કારણ શું ?

આ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું અભયપણું આપણામાં નથી એનું કારણ શું ? કારણ કે દેડકાંઓ ડાંઉં ડાંઉં કરે તેથી પણ મારા છોકરાઓ ડયાં કરે છે. બીજા ઝોરડામાં જવું હોય તોપણ ડયાં કરે છે અને મારી બાયડી રોજ તેને બિવરાવ્યા કરે છે કે, જો બાવો આવ્યો, જો સિપાઈ આવ્યો, જો શીળી કાઢવાવાળો આવ્યો, જો મહેતાજી આવ્યા. આવી રીતે બાળપણમાંથીજ છોકરાંઓને બિવરાવ્યા કરે છે અને આડોશપાડોશમાં પણ રોજરોજ કાંઈ ને કાંઈ એવી એવી બીકણુપણાનીજ વાતો થયા કરે છે, તેથી છોકરાંઓ નમાલાં બની જાય છે. આમ શા માટે થાય છે ? તેનું કારણ કહો, કારણ કે એ બહુ જરૂરની વાત છે.

એ સાંભળીને ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, આપણે આપણી સ્ત્રીઓને સુધારતા નથી, યોગ્ય છૂટાપણું આપતા નથી અને તેમનું યોગ્ય સન્માન રાખતા નથી. તેથીજ સ્ત્રીઓ વહેમોમાં ડૂબી ગયેલી છે અને ઘણી જાતનાં બંધનોમાં બંધાયેલી છે. તેથીજ આપણામાં નમાલાપણું આવી જાય છે અને આપણે આગળ વધી શકતા નથી, કારણ કે કુદરતી રીતેજ પ્રજાની દોરી, પ્રજાનું લવિષ્ય અને દેશની, ધર્મની તથા આત્માની ઉન્નતિ સ્ત્રીઓના હાથમાં છે; અરે આ બધું જોના હાથમાં છે, તેજ સૌથી વધારેમાં વધારે અજ્ઞાન છે, એટલે પછી આપણામાં નમાલાપણું હોય અને એવા નમાલાપણાને લીધે આપણી દુર્દશા થાય તેમાં પણ નવાઈ શું ? મનુ મહારાજે કહેલું છે કે:-

* જામયો યાનિ ગેહાનિ શપન્ત્યા પ્રતિપૂજિતાઃ ।

તાનિ કૃત્યા હતાનીબ વિનશ્યન્તિ સમન્તતઃ ॥

* ‘સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ’માંથી પાતું ૯૯.

માતા, પત્ની, ભોભઈઓ, બહેનો, દીકરીઓ, ભાણેજો વગેરે કુટુંબની સ્ત્રીઓનું માન ન રાખવાથી જે ધરને તે સ્ત્રીઓ શાપ દે તે ધર નાશકારક શક્તિથી સર્વ રીતે પાપમાલ થઈ જાય છે.

શોચન્તિ જામતો યત્ર વિનશ્યત્વાશ્રુતત્કુલમ્ ।

ન શોચન્તિ તુ યત્રૈતા વર્ધતે તદ્ધિ સર્વદા ॥

જે ધરમાં કુટુંબની સ્ત્રીઓ હુખી રહે છે, તે કુળનો નાશ થાય છે અને જ્યાં સ્ત્રીઓ આનંદમાં રહે છે, ત્યાં વંશની વૃદ્ધિ થાય છે.

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા ।

યત્ર તાસ્તુ ન પૂજ્યન્તે સર્વાસ્તત્રાફલાઃ ક્રિયાઃ ॥

જ્યાં સ્ત્રીઓની પૂજા થાય છે, એટલે કે સ્ત્રીઓને સુખી અને સન્માનથી રાખવામાં આવે છે, ત્યાં દેવતાઓ રમ્યા કરે છે અને જ્યાં સ્ત્રીઓનું સન્માન રહેતું નથી, ત્યાં કોઈ પણ સારાં કામોનું ફળ મળતું નથી.

તસ્માદેતાઃસદા પૂજ્યા મુષળાચ્છાદનાશનૈઃ ।

ભૂતિકામૈનૈરૈર્નિત્ય સત્કારેપૂત્સવેષુ ચ ॥

માટે જેઓ પોતાની મનઃકામના પૂરી કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય, તેમણે ધર્મની બધી જાતની ક્રિયાઓમાં તથા ઉત્સવોમાં વસ્ત્ર, દાગીના તથા આહાર વડે સ્ત્રીઓને રાજી રાખવી જોઈએ.

સંતુષ્ટો માર્યયા મર્તા મર્તા માર્યા તથૈવ ચઃ ।

યસ્મિન્નેવકુલે નિત્યં કલ્યાણં તત્રવેધ્યવમ્ ॥

જે ધરમાં પુરુષ પોતાની સ્ત્રીથી રાજી રહે છે અને સ્ત્રી પોતાના ધણીથી રાજી રહે છે, ત્યાંજ ખરેખર કલ્યાણ થાય છે.

૧૨૩-સ્ત્રીઓની મદદ વિના આગળ વધી શકાય નહિ

સ્ત્રીઓને સુખી રાખવા માટે શાસ્ત્રકારો આવી ચોખ્ખી ને ઠરાવબરેલી આજ્ઞા કરે છે ને એ ઉપર ખાસ ભાર મૂકે છે એનું કારણ એજ છે કે, સ્ત્રી એ અધ્યાંગના છે. વળી પ્રાચીન ઋષિઓએ કહેલું છે કે, સ્ત્રી અને પુરુષ લગ્ન કરે એટલે કે જોડાઈ જાય અને બન્ને એકબીજાની મદદ મેળવે ત્યારેજ તેઓ પૂર્ણતાએ પહોંચી શકે છે. માટે સ્ત્રી અને પુરુષ પોતાના આચારમાં, વિચારમાં, રહેણીમાં, કરણીમાં જ્ઞાનમાં અને ભક્તિમાં એકરસ

થઈ જવું જોઈએ. આ બધું ક્યારે થાય ? જ્યારે પુરુષો સ્ત્રીઓને મહિમા સમજે, જ્યારે પુરુષો સ્ત્રીઓનું માન જાળવે, જ્યારે પુરુષો સ્ત્રીઓને તેમના સ્વભાવને અનુસરતી ઊંચી જાતની કેળવણી આપે, જ્યારે પુરુષો સ્ત્રીઓને રાજી રાખવા માટે ખાસ કાળજી રાખે અને જ્યારે પુરુષો સ્ત્રીઓને સંસારમાં સ્વર્ગ લાવનારી દેવીઓ તરીકે સમજે તથા સ્ત્રીઓ પોતાના શુદ્ધ અંતઃકરણથી પુરુષો ઉપર પવિત્ર પ્રેમ રાખતાં શીખે અને તેઓમાં રહેલા મહાન સફળશ્રેણેને ખીલવે, ત્યારેજ તેઓ બન્ને પૂર્ણતાએ પહોંચી શકે છે અને ત્યારેજ સૌ જાતની ખરેખરી ઉન્નતિ થાય છે. જેમ બે પાંખ વિના પંખી ઊડી શકે નહિ, બે પૈડાં વિના ગાડી ચાલી શકે નહિ, બે હાથ વિના તાળી પડી શકે નહિ અને જેમ નેગેટિવ તથા પોઝિટિવ તાર સાથે જોડાયા વિના વીજળી ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, તેમ સ્ત્રીઓની મદદ વિના સંસાર સુધરી શકે નહિ. એટલુંજ નહિ પણ જ્યાંસુધી એક અંગ સારું હોય ને બીજું અંગ નબળું હોય ત્યાંસુધી તે અર્ધાંગવાયુના જેવીજ સ્થિતિ સમજવી અને એ અર્ધાંગવાયુથી જેનું અધુરું અંગ ઝલાઈ ગયું હોય, તેના કેવા બૂરા હાલ હોય એ કાંઈ કોઈથી અજાણ્યું નથી. આવું ન થાય માટે આપણે આપણી સ્ત્રીઓને સુધારવી જોઈએ અને ઉન્નતિ માટે તેઓને આપણી મદદમાં રાખવી જોઈએ.

૧૨૪-સ્ત્રીઓમાં રહેલા સાત મહાન ગુણો

સ્ત્રીઓની મદદથીજ આપણામાં પૂર્ણતા આવવાની છે અને તે સારજ કૃપાળુ ઈશ્વરે સ્ત્રીઓમાં સાત મહાન ગુણો મૂકેલા છે. એ માટે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું છે કે:-

કીર્તિં શ્રીર્વાક્ચ નારીણાં સ્મૃતિર્મેધા ધૃતિ ક્ષમા:

(ગી. અ. ૧૦, શ્લોક ૩૪)

(૧) કીર્તિ, (૨) સૌન્દર્ય, (૩) કેમળ વાણી, (૪) સ્મરણશક્તિ, (૫) બુદ્ધિ, (૬) ધીરજ અને (૭) ક્ષમા-એ સાત મુખ્ય ગુણો સ્ત્રીઓમાં રહેલા છે અને તે ગુણોમાં હું છું.

હવે વિચાર કરો કે જે ગુણોમાં પરમાત્મા પોતે રહેલા હોય તે ગુણો કેટલા બધા ઉત્તમ હોવા જોઈએ અને તે ગુણો જેનામાં હોય તે કેવા ભાગ્યશાળી હોય અને તેની મહત્તા કેટલી બધી

હોય ! આમાંનો એકજ ગુણ જો સારી રીતે હોય તોપણ તેનું કામ થઈ જાય અને તે જગતમાં પૂર્ણ થાય, ત્યારે જેનામાં એવા એક એકથી ચડિયાતા સાત મહાન ગુણો રહેલા હોય તે જગતનું કેટલું બધું ભલું કરી શકે અને તેનો મહિમા કેટલો બધો હોય ? પણ અફસોસ કે આ બધું આપણે સમજતા નથી, તેથી આપણા ઘરમાં ઈશ્વરનું સૌંદર્ય, ઐશ્વર્ય, પ્રેમ, જ્ઞાન, આનંદ અને ઈશ્વરની કૃપા આવેલી છે, છતાં પણ આપણે તેની કિંમત સમજતા નથી અને ભલટા તેને ઠાકર મારીએ છીએ, તેનું અપમાન કરીએ છીએ, તેની સાથે કઠોરતાથી વર્તીએ છીએ, તેને અંધારામાં રાખી મૂકીએ છીએ, તેને ગુલામગીરી જેવી સ્થિતિમાં રાખી મૂકીએ છીએ અને તેને નીચતાનો નમૂનો સમજ્યા કરીએ છીએ. અંતે અજાયબી તો જીએ કે, તેમ છતાં આપણે સુખ અને આબાદી જોઈએ છે ! આપણને એટલું પણ સમજતું નથી કે, ઈશ્વરના આવા મહાન ગુણો દબાઈ જાય ત્યાં પછી એ બધું મળેજ ક્યાંથી ? એ બધું ન મળે ત્યાંસુધી આપણું કલ્યાણ થાયજ ક્યાંથી ? પ્રાચીન ઋષિઓએ કહેલું છે કે, જ્યાં સ્ત્રીઓનું સન્માન થાય છે ત્યાંજ દેવતાઓ રમ્યા કરે છે, પણ અફસોસ કે અત્યારે આપણું કિસ્મત ફૂટેલાં છે, તેથી આ બધી વાતો આપણે ભૂલી ગયા છીએ અને તેને બદલે ‘ ઘોડે જાર બાજરી ને ઘોડે નાર પાધરી ’ વગેરે વિચારો ધૂસી ગયા છે. માટે એવા મૂર્ખાઈભરેલા વિચારોમાં નહિ પડ્યા રહેતાં હવે તો આપણે આપણી સ્ત્રીઓમાં રહેલા મહાન ઈશ્વરી ગુણોને ખીલવવા જોઈએ. એ ગુણોને ખીલવવા એમાં કાંઈ મુશ્કેલી નથી. કારણ કે એ ગુણો કુદરતી છે, એ ગુણો સ્ત્રીઓની પ્રકૃતિમાં રહેલા છે, એ ગુણો સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક છે અને એ ગુણો એજ સ્ત્રીઓનું સ્ત્રીપણું છે. માટે એ ગુણોને ખૂબીથી અને પ્રેમથી ખીલવવા એમાં કાંઈ મુશ્કેલી નથી.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો પહેલો ગુણ-કીર્તિ

આપણે જોઈએ છીએ કે, સૌથી પહેલો ગુણ જે કીર્તિ છે, તે કુદરતી રીતેજ સ્ત્રીઓમાં હોય છે. તે ઘરની રાણી છે, માટે જો તે ભલાઈ રાખે તો તેની કીર્તિ બહુ જલદી ફેલાઈ જાય છે. કારણ કે રાજ્ય ચલાવનારી સ્ત્રીઓનાં બહુ વખાણ થાય છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનાં બહુ વખાણ થાય છે, બહાદુર સ્ત્રીઓનાં બહુ વખાણ થાય છે, સારી રીતે છોકરાંઓને કેળવનારી સ્ત્રીઓનાં બહુ વખાણ

થાય છે અને રૂડી રીતે ઘર ચલાવનારી સ્ત્રીઓનાં બહુ વખાણુ થાય છે. આવી રીતે દરેક સ્ત્રીજમાં ને સાધારણ બાબતોમાં પણ સ્ત્રીઓનાં ખાસ વખાણુ થાય છે; પણ જે નાનાં નાનાં કામો માટે સ્ત્રીઓનાં વખાણુ થાય છે, તેજ કામો કરવાથી પુરુષોનાં એટલાં બધાં વખાણુ થાય નહિ. કારણ કે પુરુષોમાં પુરુષાર્થ રહેલો છે, માટે પુરુષો તરફથી સૌ વધારે આશા રાખે છે અને સ્ત્રીઓમાં નાણુકાઈ છે, માટે તેઓનાં નાનાં નાનાં કામોથી પણ લોકો રાજ થઈ જાય છે. તેથી તેઓને બહુ સહેલાઈથી કીર્તિ મળી શકે છે અને કીર્તિ એ ઈશ્વરનો ગુણ છે અને કીર્તિમાં ઈશ્વર પોતે છે. માટે સ્ત્રીઓની કીર્તિ વધે એમ કરો અને સ્ત્રીઓ કીર્તિ મેળવી શકે એમ કરો. જીવનની શાંતિ અને જગતનો લાભ એમાજ છે.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો બીજો ગુણ-કુદરતી સૌંદર્ય

શ્રી એ સ્ત્રીઓમાં રહેલો બીજો મહાન ગુણ છે. શ્રી એટલે શોભા, રૂપ, સૌંદર્ય, સ્ત્રીઓમાં કુદરતી રીતેજ હોય છે. એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રીઓના બંધારણમાંજ નાણુકાઈ હોય છે અને નાણુકાઈમાં સૌંદર્ય હોય છે. તેઓના સ્વભાવમાંજ રૂપની ચાહના હોય છે અને તે રૂપાળી દેખાવાની તજવીજ કરે છે, માટે તેમને રૂપ મળે છે. કારણ કે કુદરતનો એવો નિયમ છે કે જે સાચા ભાવથી માગીએ તે મળે છે અને સ્ત્રીઓ રૂપ માગે છે માટે તેને રૂપ મળે છે. વળી સ્ત્રીઓમાં પ્રેમ છે, દીનતા છે, આધીનતા છે અને નાણુકાઈ છે, તેથી તેઓનું સૌંદર્ય વધારે ખીલતું જાય છે. વળી સ્ત્રીઓને આ જગતમાં દયાની દેવીઓ તરીકે જે કામ કરવાનું છે તેમાં પણ સૌંદર્ય એ તેનું મોટું હથિયાર છે. કારણ કે તે ઈશ્વરમાંથી આવેલું છે, માટે સૌંદર્યમાં ઈશ્વર છે અને એવું કુદરતી સૌંદર્ય આપણી સ્ત્રીઓમાં રહેલું છે, માટે આપણે સ્ત્રીઓને માન આપવું જોઈએ અને તેઓનાં સૌંદર્ય મારફત મહાન ઈશ્વરનો મહિમા સમજવો જોઈએ.

સ્ત્રીઓમાં લક્ષ્મી રહેલી છે

શ્રી નો બીજો અર્થ લક્ષ્મી છે અને જ્યાં આવું કુદરતી સૌંદર્ય હોય ત્યાં લક્ષ્મી હોય એમાં નવાઈ નથી. કારણ કે ખૂબ સૂરતી અને લક્ષ્મી એ બન્ને એકમેકની સહીપણી છે. લગ્ન થતાં પહેલાં પણ પ્રથમ પદ્મ નક્કી કરવામાં આવે છે અને લગ્ન થયા

પછી પણ ચાવીની માલિક સ્ત્રીઓજ હોય છે અને પુરુષો પોતે અગવડો વેડીને પણ સ્ત્રીઓને ભેઠતા પૈસા આપે છે. કારણ કે સ્ત્રીઓમાં લક્ષ્મી રહેલી છે અને લક્ષ્મી ભગવાનની અધોંગના છે, માટે લક્ષ્મીમાં ભગવાન રહેલા છે, તેથી સ્ત્રીઓ ઉત્તમ છે.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો ત્રીજો ગુણ-વાણીની ચતુરાઈ

સ્ત્રીઓમાં રહેલો ત્રીજો મહાન ગુણ વાણીની ચતુરાઈ છે. એ માટે તો પૂછવું જ શું? કારણ કે સ્ત્રીઓને પ્રસંગોપાત્ત જેવું હસતાં આવડે છે, જેવાં વચનો કહી લેતાં આવડે છે, જેવા હાજરજવાબ દેતાં આવડે છે, સારેમાઠે અવસરે પ્રસંગને અનુસરતું જેવું બોલતાં આવડે છે અને વાણીની મીઠાશથી રાજી કરી સૌની ઉપર હકુતમ ચલાવતાં આવડે છે, તેવું પુરુષોને આવડતું નથી. સ્ત્રીઓની વાણીમાં કુદરતી રીતે એવી મીઠાશ રહેલી છે કે, તેના આકર્ષણને લીધે પુરુષો તેઓની તરફ સદા ખેંચાયલાજ રહે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓની વાણીમાં બહુ માલ ન હોય તોપણ તે મીઠી મીઠી લાગ્યા કરે છે; કારણ કે ઝીણું ઝીણું, મીઠું મીઠું, ધીમું ધીમું અને લાગણીવાળું બોલતાં તેઓને આવડે છે અને વાણીની મીઠાશથી પણ તેઓ જગતનું ઘણું કલ્યાણ કરી શકે છે. જેમકે કોઈ ભલી માતા જિજ્ઞાસુની લાગણીથી માત્ર એટલુંજ કહે કે ક્રિકર નહિ ભાઈ! આપણે ગરીબાઈથી ચલાવી લઈશું, પણ તું તારો અભ્યાસ પૂરો કર; રો મા બાપુ! એમ કહીને પોતાના સાડીના છેડાથી કોઈનાં આંસુ લૂછે, તેની અસર તમે કોઈ દિવસ ભેઠ છે? માત્ર આટલા થોડા શબ્દોથી પણ સામા માણસમાં કેવું નવું જીવન આવી જાય છે! આવું સ્ત્રીઓની વાણીમાં ઈશ્વરે બળ મૂકેલું છે અને તેનું કારણ એજ છે કે, ઈશ્વરનું બીજું નામ શબ્દબ્રહ્મ કહેવાય છે. જગતની ઉત્પત્તિ માટે શાસ્ત્રોમાં એમ કહેલું છે કે, પ્રથમ ઈશ્વર ઋષિ શબ્દ એટલે કે વાણી ઉત્પન્ન થઈ અને તે શબ્દમાંથી આ બધું બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થયું. આટલું બધું બળ વાણીમાં છે, માટે વાણીમાં ઈશ્વર રહેલો છે. એવી બળવાન વાણી પરમાત્માએ સ્ત્રીઓમાં મૂકેલી છે, માટેજ સ્ત્રીઓ પોતાની ભલી વાણીથી જગતમાંથી ઘણાં દુઃખો ઓછાં કરી શકે છે. આવો મહાન ગુણ સ્ત્રીઓમાં રહેલો છે, માટે આપણે સ્ત્રીઓને માન આપવું ભેદરહિત અને તેઓને ઉન્નતિના શુભ માર્ગે આગળ વધારવી ભેદરહિત,

શ્રીઓમાં રહેલો ચોથો ગુણ-સ્મરણશક્તિ

સ્મૃતિ એટલે સ્મરણશક્તિ-યાદશક્તિ એ શ્રીઓમાં રહેલો ચોથો મહાન ગુણ છે. ઘર ચલાવવામાં, ખચ્યાંઓને ઉછેરવામાં, ખચ્યાંઓને શિક્ષણ આપવામાં તથા આત્મબાળુની ઘણીએ બાળુવા લાયક બાબતો યાદ રાખવામાં એ શક્તિ બહુજ કામની છે. જે શ્રીઓમાં સારી સ્મરણશક્તિ ન હોય, તેઓ ગાલાવેલી ને વેવલી જેવી હોય છે. શ્રીઓને એ શક્તિની ખાસ જરૂર પણ છે; કારણ કે શ્રીઓની મારફતેજ પુરુષોમાં તથા જગતમાં પૂર્ણતા આવવાની છે અને શ્રીઓની મદદ વિના બધું અપૂર્ણજ છે. માટે આ પૃથ્વીમાં દયાની દેવીઓ તરીકે કામ કરવા સારુ ઘણી બાતની ઉપયોગી વિદ્યાઓ બાળુવાની શ્રીઓને જરૂર છે. જેમકે સ્વધર્મ, આરોગ્યવિદ્યા, ખચ્યાંઓને કેળવવાની રીત, પાકશાસ્ત્ર, સંગીત, ચિત્રકળા અને એના પેટામાં બીજી ઘણી બાતની ખાસ જરૂરી વિદ્યાઓ છે. તે બધી વિદ્યાઓની શ્રીઓને ખાસ જરૂર છે. કારણ કે એ બધી વિદ્યાઓની મારફતેજ પ્રેમ તથા રસિકતા જગતમાં ફેલાય છે. આ બધું સ્મરણશક્તિના બળથી થઈ શકે છે, માટે તે સારુજ પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ સ્મરણશક્તિનો મહાન ગુણ શ્રીઓને આપેલો છે. ઘણા વખત ઉપર બની ગયેલી ઘણી નાની નાની બાબતો પુરુષોને યાદ રહેતી નથી, પણ શ્રીઓને એ બધું બરાબર રીતે યાદ હોય છે. જે કે અજ્ઞાનપણુને લીધે હાલમાં શ્રીઓ તદ્દન નકામી કોચરાની સાલની કચરા જેવી વાતો પોતાના મગજમાં ભરી મૂકવામાંજ પોતાની એ શક્તિ ગુમાવી દે છે. જેમકે ઘણાં વર્ષો પર કોઈને ત્યાં નાત જમી હોય, ત્યારે તેમાં કાંઈ શાક કે કદી બગડી બઈ હોય તે વાત યાદ રાખી મૂકે છે અને સોની આગળ કહ્યા કરે છે. પોતાનાં છોકરાંઓનાં લગ્નમાં જે માણસો આવ્યાં હોય તથા જે ન આવ્યાં હોય તેની યાદી તેઓના મગજમાં ભર્યા કરે છે અને જ્યારેત્યારે જેનીતેની આગળ કહ્યા કરે છે. પોતાના મંદવાડની તથા પોતાનાં સગાંઓના મરણની ઝીણી ઝીણી વાતો ગોખ્યા કરે છે અને એવી વીતી ગયેલી વાતો પણ ખાસ ચાહી ચાહીને પોતાના મનને ઉદાસ રાખ્યા કરે છે. કોઈ વાર વેવાણુની સાથે વાંધા પડ્યા હોય કે પાડોશણુની સાથે કાંઈ બોલાચાલી થઈ હોય, તો તે વાતો જિંદગીના છેડા સુધી યાદ રાખી મૂકે છે અને તેઓને એ બાબતોનાં સ્વપ્નાંઓ આવ્યા કરે

છે. એટલુંજ નહિ પણ વગરકારણે ને વગર પ્રસંગે પણ જ્યારે-ત્યારે એજ વાતો સૌની આગળ કહ્યા કરે છે. આવી આવી ફાગ-ટની ફૂટો કરવામાંજ તેઓ પોતાની અમૂલ્ય સ્મરણશક્તિ ખોઈ નાખે છે. કારણ કે સ્મરણશક્તિ એ કેવી અમૂલ્ય શક્તિ છે અને એ કેવી ઈશ્વરની કૃપા છે તે તેઓ સમજતી નથી. તેમણે વિચાર કરવો જોઈએ કે જેઓમાં બહુ સારી સ્મરણશક્તિ હોય તેઓ તો બહુ મોટાં કામો કરી શકે છે અને બહુ મોટી નામના મેળવી શકે છે. જેમકે શતાવધાની પ્રયોગ કરનાર ભારતમાતંડ પંડિત ગડુલાલ, શ્રીરાયચંદ્ર વગેરે અદ્ભુત સ્મરણશક્તિવાળાઓની એ શક્તિ જોઈને તથા તેની હકીકત સાંભળીને આપણે સૌ બહુ અજબ થઈએ છીએ. કારણ કે સ્મરણશક્તિ એ ઈશ્વરનો પોતાનો મહાન ગુણ છે. જો ઈશ્વર પોતે કોઈએક વસ્તુને એક પણ પણ ભૂલી જાય, તો એ વસ્તુના શું હાલ થાય એ જરા વિચાર તો કરો! પણ કોઈ પણ વસ્તુને કે કોઈ પણ જીવને ઈશ્વર કદી ભૂલી જતો નથી. સ્મરણશક્તિ એ ઈશ્વરનો મહાન ગુણ છે, તેથી સ્મરણ-શક્તિમાં પણ પ્રભુદર્શન થઈ શકે છે અને એવી મહાન શક્તિ આપણી સ્ત્રીઓમાં છે, માટે આપણે સ્ત્રીઓને માન આપવું જોઈએ અને તેઓની એ શક્તિનો સારાં કામોમાં ઉપયોગ કરતાં તેઓને શીખવવું જોઈએ.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો પાંચમો મહાન ગુણ-બુદ્ધિ

સ્ત્રીઓમાં પાંચમો મહાન ગુણ મેધા છે. મેધા એટલે ઠરેલી બુદ્ધિ, ધારણા રહે તેવી સમજણ. બહુ વાંચવાની, બહુ સાંભળવાની ને બહુ સમજવાની શક્તિને મેધા કહે છે. એ શક્તિ સ્ત્રીઓમાં બહુ સારી રીતે રહેલી છે અને એ શક્તિમાં પ્રજા પોતે રહેલા છે. કારણ કે બુદ્ધિ એટલે શું? વિદ્યાનો કહે છે કે, બુદ્ધિ એટલે અલૌકિક ઈશ્વરી તત્ત્વ, બુદ્ધિ એટલે જગતની ઉન્નતિનું મૂળ, બુદ્ધિ એટલે કુદરતના લેહો સમજવાની કૂંચી, બુદ્ધિ એટલે ધૂળમાંથી સોનું બનાવવાનો અને નરમાંથી નારાયણ બનાવવાનો કીમિયો, બુદ્ધિ એટલે સંસારમાં સ્વર્ગ લાવનારી મહાશક્તિ, બુદ્ધિ એટલે જીવ અને ઈશ્વરને જોડનારી કડી, બુદ્ધિ એટલે બધી જાતના ચમત્કારોનું મધ્યબિન્દુ, બુદ્ધિ એટલે મનુષ્યની કામદુધા, બુદ્ધિ એટલે જીવાત્માને ઊડવાનું બલૂન, બુદ્ધિ એટલે એક જાતનું મહાન આકર્ષણ, બુદ્ધિ એટલે એક જાતનું અનુપમ સૌંદર્ય, બુદ્ધિ એટલે

એકમાંથી અનેકપણું કરવાનું સામર્થ્ય, બુદ્ધિ એટલે ઈશ્વરના મંદિરનો દરવાજો અને બુદ્ધિ એટલે ઈશ્વર પોતે; કારણ કે ઈશ્વર જ્ઞાન-સ્વરૂપ છે, માટે તે બુદ્ધિમાં રહેલો છે અને બુદ્ધિ તેનામાં રહેલી છે. આવી મહાન મેધાશક્તિ સ્ત્રીઓમાં રહેલી છે. હાલના વખતમાં તેઓની એ શક્તિ કેળવાયેલી નથી, તેથી તેઓમાં બહુ બુદ્ધિ કે-ખાતી નથી, પણ તેને બદલે ઊલટી ઘણી જાતની મૂર્ખતા દેખાય છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, સ્ત્રીઓ ઊંચી કેળવણી લેવાને લાયક નથી, પણ આમ કહેનારા લોકોએ પ્રભુનાં આ વચનો યાદ રાખવાં જોઈએ કે, સ્ત્રીઓમાં મેધા એટલે કે બુદ્ધિ છે તે હું છું. બેશક એટલું ખરું કે તેઓનો સ્વભાવ, તેઓની પ્રકૃતિ, તેઓનાં શરીરનું બંધારણ, તેઓની હમેશની કામગીરી, તેઓની આબુખાબુના સંજોગો અને દેશકાળ જોઈને તેઓની સ્થિતિના પ્રમાણમાં તેઓને કેળવણી આપવી જોઈએ. જો એવી રીતે તેઓને કેળવણી ન આપીએ ને તેઓની કુદરતી અદ્ભુત બુદ્ધિને દાણી નાખીએ તો એ પાપ કાંઈ નાનું-સૂનું નથી અને એનું માહું પરિણામ પણ કાંઈ જેવું તેવું નથી. માટે સ્ત્રીઓમાં રહેલી એ મહાન શક્તિને આપણે ખીલવવી જોઈએ.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો છઠ્ઠો મહાન ગુણ-ધીરજ

• ધૃતિ એટલે ધીરજ અથવા સખૂરી. એ છઠ્ઠો મહાન ગુણ સ્ત્રીઓમાં રહેલો છે. પોતે સુખી રહેવા સારું તથા ખીજાઓને સુખી કરવા સારું એ ગુણ ખાસ જરૂરનો છે. કારણ કે સ્ત્રીઓ તેઓનાં શરીરના નાજુક બંધારણને લીધે, કેમળ ને તીવ્ર લાગણીઓને લીધે તથા બચ્ચાં જણવાની ફરજને લીધે કુદરતી રીતેજ થોડી-ઘણી પરાધીન છે, માટે તેમને પોતાનો બચાવ કરવા સારું તથા ખીજાઓને મદદ કરવા સારું ધીરજની ખાસ જરૂર છે. એટલુંજ નહિ પણ પ્રેમ, આધીનતા અને સૌંદર્ય વગેરે સ્ત્રીઓના સ્વભાવમાં જે ખાસ ખૂબી છે તે ધીરજ વિના રહી શકે નહિ; અને તેમાં પણ ઘર-સંસાર ચલાવવામાં વારંવાર ઘણી જાતની મુશ્કેલીઓ, ઘણી જાતના મતભેદો, ઘણી જાતની બેલાચાલીઓ અને ઘણી જાતના ગેરબંધ-સાંદે થયા કરે છે. જેમકે છોકરાંઓ હઠ કરે ત્યારે, સાસુ જૂના વિચારની મળી હોય ત્યારે, વર ઉડાઉ, આળસુ, અભિમાની, વહેમી કે હુશુંણી મળ્યો હોય ત્યારે, દેરાણીજેઠાણી કારણ વિના મહેણાં મારે ત્યારે, કબિયાખોર પાડોશણ વાતવાતમાં લડી પડે ત્યારે, વેવા-ધવળોટ સાથે વાંધા પડે ત્યારે, દીકરાની વહુ મોટા ઘરની અને જરા

મિજાજી આવે ત્યારે, છોકરું થતાં વાર લાગે ત્યારે, છોકરાંઓ આવીને મરી જાય ત્યારે, ઘણાં છોકરાંઓ થઈપડે ત્યારે અને કુટુંબમાં બીમારી આવી પડે કે સ્થિતિના ફેરફારો થઈ જાય ત્યારે ધીરજ રાખવાની ખાસ જરૂર છે. એ માટે હયાળુ પ્રભુએ સ્ત્રીઓમાં ધીરજનો મહાન ગુણ વધારે આપ્યો છે, તેથી એ ગુણને લીધે પ્રસંગોપાત્ત સ્ત્રીઓને ખમી ખાતાં આવડે છે. માટે યાદ રાખજો કે તેમની એવી ધીરજમાં ઈશ્વર રહેલો છે અને તે ધીરજ આપણી સ્ત્રીઓમાં છે. માટે આપણે સ્ત્રીઓને માન આપવું જોઈએ અને તેઓમાં રહેલા એ મહાન સદ્ગુણને ખીલવવો જોઈએ.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો સાતમો મહાન ગુણ-ક્ષમા

સ્ત્રીઓમાં રહેલો સાતમો મહાન ગુણ ક્ષમા છે. ક્ષમા એટલે માફ કરવું. એ ગુણ બહુજ કીમતી છે અને ઘરસંસાર ચલાવવામાં બહુજ જરૂરનો છે. કારણ કે માણસમાત્ર ભૂલને પાત્ર છે અને ઘર ચલાવવું એ કાંઈ એક જાતનો સંયો નથી કે ચાવી આપી મૂકી હોય તેમ ચાલ્યા કરે, પણ એમાં તો ઘણાંએ જુદાં જુદાં માણસોની મારફત જુદાં જુદાં કામ લેવાનું હોય છે અને દરેક માણસોના સ્વભાવ, રીતભાત તથા આચારવિચાર જુદા જુદા હોય છે, તેથી મતભેદ તો થાયજ. તે સારુ એવે વખતે ક્ષમા રાખવાની બહુજ જરૂર છે. માટે પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ ખાસ હયા કરીને સ્ત્રીઓમાં એ મહાન ગુણ વધારે મૂકેલો છે.

ઘરસંસારની મુશ્કેલીઓ જેઓ જાણે છે તેઓનેજ સ્ત્રીઓમાં રહેલા ક્ષમાના મહાન ગુણની કદર હોય છે. કાંઈ બધાં માણસો એ ગુણની કિંમત સમજતાં નથી. આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે, ઉછાંછળા સ્વભાવને લીધે દિયરે કાંઈ આકરાં વચનો કહ્યાં હોય ને પછી તે બીમાર પડ્યો હોય, જેઠાણી સુખી હોય તે વખતમાં મસ્તાની હોય ને પછી તેનું દેવાળું નીકળી ગયું હોય ને પોતાને આશરે આવીને પડ્યાં હોય, નણુંદ જરા બટકબોલી ને મિજાજી હોય તેથી લાભીને હેરાન કરતી હોય, પણ પછી પોતેજ વિધવા થઈ હોય ને લાભીની ઓશિયાળી રહેતી હોય, વર પ્રથમ માથા ફરેલ હોય ને પછી તેજ કોઈ મોટાવાંકમાં આવી ગયો હોય અને છોકરો તોફાની હોય તેથી માને વારંવાર હેરાન કર્યો કરતો હોય ને ભાગી ગયો હોય, પણ પાછળથી હારીને-લાયાર થઈને ઘરમાં આવ્યો હોય તથા સાસુ અદેખી ને જૂના વિચારની હોય તેથી વ-

હું તું છૂટાપણું તથા સુખ જોઈને બળી મરતી હોય ને પાછળથી પોતે રંડાય ત્યારે એજ વહુના હાથમાં રહેવું પડે, એવા સંયોગોમાં માફ કરવું એજ ખૂબી છે; અને એ ખૂબી ઘણીએ ભલી સ્ત્રીઓમાં હોય છે. કારણ કે માફ કરવું એ સર્વશક્તિમાન પરમકૃપાળુ પિતા મહાન પરમાત્માનો ગુણ છે. માટે શાસ્ત્રમાં પ્રભુએ કહેલું છે કે, જે બીજાઓના વાંક માફ કરે તના વાંક હું માફ કરું છું અને તે મહાન ગુણ આપણી સ્ત્રીઓમાં છે; માટે આપણે આપણી સ્ત્રીઓને માન આપવું જોઈએ અને તેઓમાં રહેલા ક્ષમાના એ ઉદાર ગુણને ખીલવવો જોઈએ.

૧૨૫-સ્ત્રીઓ સુધરશે ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે

આવા સાત મહાન ગુણ સ્ત્રીઓમાં રહેલા છે અને એ ગુણોમાં આપણને પ્રત્યક્ષ રીતે પ્રભુ દેખાય એટલી હદ સુધી તે ગુણો સ્ત્રીઓમાં ખીલી શકે છે. તે સારજ સ્ત્રીઓને માન આપવાનું તથા સુખી રાખવાનું કહેલું છે અને તે સારજ મહાન બુદ્ધિવાળા પવિત્ર ઋષિઓએ સ્ત્રીઓને અર્ધાંગના ગણેલી છે. કારણ કે તે આપણી પોતાની ઉન્નતિનું તથા જગતની ઉન્નતિનું અધુરું અંગ છે. માટે જો આપણી પોતાની તથા દેશની ઉન્નતિ કરવી હોય, તો આપણે સ્ત્રીઓમાં રહેલા એ મહાન સફળિણને ખીલવવા જોઈએ. પણ અફસોસ કે એ બાબતમાં આપણે બહુ બેદરકાર છીએ; તેથી સ્ત્રીઓ બહુજ પછાત છે અને તેઓના પછાતપણાને લીધેજ આપણી તથા આપણા દેશની દુર્દશા થાય છે; કારણ કે કૂવામાં હોય તો હવાડામાં આવે. સ્ત્રીઓ એ કૂવા છે અને બાળકો એ હવાડા છે; માટે જો સ્ત્રીઓમાં ક્ષમા હોય તો છોકરાંઓમાં ક્ષમા આવે સ્ત્રીઓમાં ધીરજ હોય તો છોકરાંઓમાં ધીરજ આવે, સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાન હોય તો છોકરાંઓમાં જ્ઞાન આવે અને સ્ત્રીઓમાં સૌંદર્ય તથા ઐશ્વર્ય હોય તો તે છોકરાંઓમાં આવે; પણ અત્યારે તો મૂલોનાસ્તિ એટલે પછી કુતઃશાસ્ત્ર, જ્યાં મુદલ મૂળજ ન હોય ત્યાં ડાળાં હોયજ ક્યાંથી ? નજ હોય. તેથીજ આપણી દુર્દશા છે. જેમકે આપણી સ્ત્રીઓ ધીરજ રાખી શકતી નથી ને તેઓને ખમી ખાતાં આવડતું નથી, એટલે પછી આપણને ધીરજ રાખતાં અને દુઃખો ખમતાં ક્યાંથી આવડે ? નજ આવડે; અને જ્યારે એ ન

આવડે ત્યારે પછી આપણે દેશને અર્થે પરમાર્થનાં દુઃખો કેવી રીતે ખમી શકીએ? એન ખમી શકાય ત્યાંસુધી આપણી પોતાની તથા આપણા દેશની ઉન્નતિ ક્યાંથી થાય? માટે મને તો એમ લાગે છે કે જ્યારે આપણી સ્ત્રીઓ સુધરશે અને તેઓમાં રહેલા કુદરતી મહાન સફળુણો ખીલશે, ત્યારેજ આપણો અને આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે.

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, સ્ત્રીઓના ગુણો વિષે આટલું બધું હું જાણતો ન હતો, પણ તમારી વાત સાવ સાચી છે. પણ તે છતાંએ હજી મને એમ લાગ્યા કરે છે કે, આપણે આટલા બધા નીચે ઊતરી ગયા ને બગડી ગયા તેનું કારણ શું? જ્યારે સ્ત્રીઓમાં રહેલા મહાન ગુણોનો ને પુરુષોમાં રહેલા પુરુષાર્થનો તથા આત્માના બળનો વિચાર કરીએ ત્યારે એમ લાગી જાય છે કે, આટલું બધું કુદરતી બળ છતાં આપણે આવા કંગાળ કેમ? એ વિષે હજી મારા મનનું જેવું જોઈએ તેવું સમાધાન થતું નથી.

એ સાંભળીને ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, આપણામાં ધર્મનું બળ નથી, આપણે સત્ય ધર્મ સમજતા નથી અને આપણે અંતઃકરણનો ઈશ્વરી ધર્મ પાળતા નથી, તેથીજ આપણા ખૂરા હાલ થયા છે ને થાય છે. માટે હવે તો આપણે સત્ય ધર્મનું બળ મેળવવું જોઈએ. એ વિના મને તો કાંઈ બીજું રસ્તો દેખાતો નથી.

૧૨૬-ખોટા ધર્મથી થતી ખરાબી

એ સાંભળીને પારેખે કહ્યું કે, ધર્મ! હાય હાય! ધર્મે તો આપણું સત્યાનાશ કાઢેલું છે, ધર્મે તો આપણને રમકડાં રમાડવામાંજ રાખી મૂક્યા છે, ધર્મે તો જૂના વખતનાં વેર તાળાં કરવામાંજ પોતાની હોશિયારી બતાવી છે, ધર્મે તો આપણને કૂવાના દેડકા બનાવવામાંજ સાર્થકતા માની લીધી છે, ધર્મે તો આપણને બહારના ઉપરછલ્લા પોલ પોલમાંજ રાખી મૂકેલા છે અને ધર્મનાં બનાવટી લક્ષણોથીજ આપણે ઈશ્વરથી વિમુખ થઈ ગયા છીએ. માટે જેમ બને તેમ હવે તો ધર્મના વહેમોને જગતમાંથી નાબૂદ કરવા જોઈએ; તેને બદલે તમે કહો છો કે જ્યારે આપણા લોકોમાં ધર્મ વધશે ત્યારે દેશનો ઉદ્ધાર થશે!

૧૨૭-ધર્મ એટલે શું ?

એ સાંભળીને પાઠકે કહ્યું કે, બહુજ દિલગીરી ! બહુજ દિલગીરી ! અરે હાય હાય ! તમે ધર્મને એવો સમજો છો ?+ જેઓ એમ માને છે કે ધર્મ એ કાંઈક બહારની વસ્તુ છે, જેઓ એમ સમજે છે કે બહારની અમુક ક્રિયાઓમાંજ ધર્મ છે અને જેઓ એમ સમજે છે કે, અમુક ગ્રંથ, અમુક શુરુ તથા અમુક વિચારો-માંજ ધર્મ રહેલો છે તેઓ દયાને પાત્ર છે; કારણ કે તેઓ અંધ-કારમાં છે. જે લોકો એમ માને છે કે મનુષ્યને ધર્મની જરૂર નથી અને દુનિયામાં ધર્મ જેવું કાંઈ છેજ નહિ તેઓ નરકમાં છે. માટે એ બેમાંથી કોઈ પણ એક બાજુ તરફ ન ઢળી જતાં તટસ્થ રહીને મહાત્માઓ કહે છે કે, ધર્મ એટલે કર્તવ્ય. ધર્મ એટલે મનુષ્યત્વ. ધર્મ એટલે આંતરિક પ્રેરણા. ધર્મ એટલે સદ્વર્તન. ધર્મ એટલે જિંદગી ઉત્તમ રીતે ગાળવાનો રસ્તો. ધર્મ એટલે શાસ્ત્રમાં કહેલા આચારવિચાર પાળવા તે. ધર્મ એટલે આપણી ઉત્તમ ભાવનાઓને ખીલવવી તે. ધર્મ એટલે ઈશ્વરને બાણવા માટેની માનસિક તથા વ્યાવહારિક ક્રિયાઓ. ધર્મ એટલે ઉન્નતિ તરફ જવાની આપણામાં રહેલી કુદરતી પ્રેરણા. ધર્મ એટલે સાચો પુરુષાર્થ. ધર્મ એટલે મનુષ્યની જિંદગીમાં જે ઊંચામાં ઊંચી મધુરતા આવી શકતી હોય તે. ધર્મ એટલે આપણી જિંદગીમાં સ્વાભાવિક રીતે જે કાંઈ ઉત્તમતા રહેલી છે તેનું બહાર પડવું તે. ધર્મ એટલે માણસથી જે કાંઈ છેવટમાં છેવટનાં સારામાં સારાં તત્ત્વ મેળવી શકાય તે, ધર્મ એટલે સ્વાર્થવૃત્તિનો ત્યાગ. ધર્મ એટલે પોતાનું પોતાપણું ભૂલી જઈને ઈશ્વરને ખાતર જીવવું તે. ધર્મ એટલે મનુષ્યમાં જે મનુષ્યત્વ છે તે. ધર્મ એટલે અંતરનાં તાળાં ઉઘાડવાની કુંચી. ધર્મ એટલે હૃદયનો બોલો હલકો થાય તેવી દવા. ધર્મ એટલે આત્માની આડે આવતાં આવરણો સ્વાભાવિક રીતે ઓછાં થાય તેવી ખૂબી. ધર્મ એટલે પરમાત્મા માટે આપણો આત્મા તલખ્યા કરે તે અને ધર્મ એટલે આત્મા પોતાનું અસલ સ્વરૂપ મેળવે તે. એટલુંજ નહિ પણ ધર્મ એટલે ઈશ્વર પોતે. કારણ કે સનાતન પવિત્ર આર્યધર્મનો એ મહાસિદ્ધાંત છે કે, આત્મા પરમાત્મામાંથી થયેલો છે, આપણો આત્મા પરમાત્માનો અંશ

+ ‘સાયુ’ સ્વર્ગ’ તથા ‘સંસારમાં સ્વર્ગ’માંથી આ બાબત લીધી છે.

છે અને આપણા આત્મામાં પરમાત્માની સત્તા વ્યાપી રહેલી છે. એટલુંજ નહિ પણ આપણે આત્મા પરમાત્મામાંથી થયેલો હોવાથી સર્વશક્તિમાન પરમાત્મામાં જે મહાન ગુણો છે, અલૌકિક શાંતિ છે, અફલુત આકર્ષણ છે, પરિપૂર્ણ સૌંદર્ય છે, અનંત જ્ઞાન છે, અખંડ ઐશ્વર્ય છે, પૂર્ણસ્નેહ છે, આદિઅંતરહિત અમરપણું છે અને અખંડ આનંદ છે, તે સર્વ ગુણો આપણા પોતાના આત્મામાં અને જગતના સૌ જીવોમાં સ્વાભાવિક રીતેજ અતિશય રહેલા છે; કારણ કે આપણે પરમાત્મામાંથી થયા છીએ. આપણા આત્મામાં પરમાત્મા વ્યાપી રહેલો છે અને પરમાત્માની સત્તા વડેજ આપણું જીવન છે. માટે પરમાત્માના બધા ગુણો ને બધી જાતની શક્તિઓ આપણામાં રહેલી છે. તેમાં ફેર એટલોજ કે પરમાત્મા સંપૂર્ણ છે ને આપણે અપૂર્ણ છીએ. તે મહાસાગરરૂપ છે ને આપણે ટીપારૂપ છીએ. તે સ્વતંત્ર છે ને આપણે પરતંત્ર છીએ. તે માયાને વશ રાખવવાળો ને માયાથી પર છે ને આપણે માયાને આધીન થયેલા છીએ અને તે સર્જનહાર, પાલક પિતા આપણો ધણી છે અને આપણે તેના સેવક છીએ. કુદરતી રીતેજ આમ હોવાથી અને સ્વાભાવિક રીતેજ આપણા આત્મામાં ઉપર કહ્યા તેવા ગુણો હોવાથી જીવમાત્રની પ્રકૃતિજ એવીજ છે કે, કાંઈ પણ કારણ વિના સ્વાભાવિક રીતેજ ઈશ્વર તરફ ખેંચાયા કરવું. આવી રીતે જીવ અને ઈશ્વરની વચ્ચે જે સ્વાભાવિક ખેંચાણ છે તેનું નામ લક્ષિત છે અને એ ખેંચાણ વધારવા માટે અંતરના તથા બહારના જે ઉપાયો છે તેનું નામ ધર્મ છે. એ ઉપાયો જીદા જીદા પ્રકારના ને અનેક છે, છતાં પણ તે બધાનો મુખ્ય હેતુ એકજ છે. તે એજ કે સર્વશક્તિમાન પરમાત્માને રાજી કરવો. કારણ કે પરમાત્મા રાજી થાય ત્યારેજ આપણો આત્મા તૃપ્ત થઈ શકે છે અને ત્યારેજ સૌ જીવોને આનંદ થઈ શકે છે. માટે પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તરફ ખેંચાવું અને તે રાજી થાય તેમ કરવું એ આપણી ફરજ છે અને એનુંજ નામ ધર્મ છે.

૧૨૮-ધર્મની મુખ્ય ફરજો

એમ કરવા માટે આપણી ઉપર જીદી જીદી ત્રણ જાતની ફરજ છે. તેમાં પહેલી ફરજ સર્વવ્યાપક, અવિનાશી ઈશ્વરના સચ્ચિદા-

નંદ સ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવવું તે. બીજી ફરજ કાંઈ પણ સ્વાર્થ વિના સ્વાભાવિક રીતે જ જગતના સૌ જીવોના કલ્યાણમાં રહેવું તે અને ત્રીજી ફરજ માયાને મિથ્યા સમજી, શરીરને ક્ષણભંગુર સમજી અને વિષયોને તુરંત સમજી સત્ય વસ્તુને પકડવા સારુ પોતાના મનને જીતવું તે. ધર્મને નામે જગતમાં જેટલી જાતની ક્રિયાઓ ચાલે છે તે સર્વનો શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલી ત્રણ ફરજોમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. માટે મહાત્માઓ કહે છે કે, શાસ્ત્રજ્ઞાનથી, ભગવદ્સ્મરણથી, ધ્યાન વગેરે દ્વારા ઈશ્વરના સ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવવું એ આપણી પહેલી ફરજ છે. એ પછી એ જ્ઞાનને તાજું રાખી શકીએ, તેને વધારે ઉપયોગી બનાવી શકીએ અને તેના આ જિંદગીમાં લાભ લઈ શકીએ, માટે જગતના સૌ જીવો સાથે ઉદારતાથી વર્તવું, સૌના વાંક માફ કરવા, સૌનું બહુ થાય તેમ કરવું, સૌની ઉપર આત્મદષ્ટિ રાખવી અને મહાન પ્રભુને અર્થે તન, મન તથા ધનથી પ્રભુનાં બાળકો જે મનુષ્યજાત છે તેની સેવા કરવી તથા સૌ જીવોના કલ્યાણમાં રહેવું, એ આપણા પવિત્ર ધર્મની બીજી ફરજ છે. એ પછી જિંદગીમાં અનુભવાતા ઈશ્વરી જ્ઞાનથી તથા જગતના જીવોની સેવા કરી હોય તેઓના આશીર્વાદથી, સેવાના બગથી ઊપજતી આત્મિક શાંતિથી અને જ્ઞાન તથા સેવા એ બંનેના સંયોગથી તેમાંથી એક જાતનું આકર્ષણ પેદા થાય છે. એ આકર્ષણથી જે ચાઈ આવેલી પરમ-કૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી મન ઠરવા લાગે છે. એ વખતે જરા ખાસ વધારે પુરુષાર્થ કરીને બધી જાતના વિષયોમાંથી તેને પાછું ખેંચી લઈ શાંત કરવું અને મન, વચન તથા કર્મથી પાપવાસના છોડી દઈ જીવને પ્રભુમય કરવો અને સુખદુઃખમાં, હારજીતમાં તથા રાગદ્વેષમાં સમાન વૃત્તિ રાખી સદાય સહજ સમાધિના જેવી સ્થિતિમાં રહેવું, એ આપણા ઉત્તમ ધર્મની મહાકલ્યાણકારી ત્રીજી ફરજ છે. એ ત્રણે ફરજો બરાબર રીતે બજાવવી તેનું નામ ધર્મ છે. માટે ભાઈઓ! ઉપલક્ષ આપલપોપલિયાપણામાં, બહારના ડોળદમાકમાં, જરાવાર મૂર્ખોને રાજી કરનારા ઢોંગધતૂરામાં, કપોળકલ્પિત આચારવિચારમાં અને માન મેળવવા માટે તથા પેટ ભરવા સારુ દાંભિકોએ બિછાવેલી સ્વાર્થની જાળોમાં નહિ પડ્યા રહેતાં, અંતરમાં ભગવદ્આવેશ બરાય, સર્વશક્તિમાન મહાન ઈશ્વરનું સાચું જ્ઞાન થાય, જગતના જીવોને મદદ કરી શકાય

અને પોતાના મનને કાબૂમાં રાખી શકાય તેવો પ્રાચીન ઋષિ-
ઓનો પત્રિત્ર સત્ય ધર્મ પાળતાં શીખો, સત્ય ધર્મ પાળતાં શીખો.

૧૨૯-હાલમાં આપણે કેવો ધર્મ જોઈએ છે ?

આવી રીતે ધર્મનું તત્ત્વ સમજીને દેશકાળ પ્રમાણે તથા પો-
તાના અંતઃકરણની પ્રેરણા પ્રમાણે નિખાલસ ઈશ્વરી ધર્મ પાળવો
જોઈએ. યાદ રાખજો કે આપણા હાથપગ બાંધી રાખવા માટે
કાંઈ ધર્મ નથી, આપણને ગુલામગીરીની જાળમાં રાખી મૂકવા
સારું કાંઈ ધર્મ નથી, આપણને નમાલા બનાવી દેવા સારું કાંઈ
ધર્મ નથી અને આપણી તથા આપણા દેશની પડતી કરવા સારું
તથા આપણા બંધુઓનો તિરસ્કાર કરવા સારું કાંઈ ધર્મ નથી;
પણ આપણને જગતમાં આગળ વધારવા સારું ધર્મ છે. આપણને
આપણી સ્વાભાવિક સ્વતંત્રતા આપવા સારું ધર્મ છે. આપણને
બધી જાતના લયમાંથી છોડાવવા સારું ધર્મ છે. આપણા આત્માનું
દુઃખાણ કરવા સારું ધર્મ છે અને જીવમાંથી શિવ બનાવવા સારું
અથવા નરમાંથી નારાયણ બનાવવા સારું ધર્મ છે. માટે હવે તો
આપણે બહુજ ઉદાર ને બહુજ બહાદુરીવાળા ગુરુ ગોવિંદસિંહના
જેવો ધર્મ પાળવો જોઈએ.

ગુરુ ગોવિંદસિંહ કહેતા કે, જે ધર્મ અહીં ને અહીં આ
સંસારમાંજ અને આ જિંદગીમાંજ લાલ ન આપી શકે તે ધર્મ
શું કામનો ? મૂઆ પછી મોક્ષ મળે એવો ઉધાર ધર્મ અમારે નથી
જોઈતો, પણ આ જિંદગીમાંજ પરમતત્ત્વ મેળવી શકાય એવો
સત્ય ધર્મ અમારે જોઈએ છે. માટે હવે અમારે ઢીલોઢસ, પોચો-
પચ ને બીકણુ ધર્મ જોઈતો નથી, પણ હવે તો અમારે બ્રાતૃભાવ-
વાળો બહાદુર ધર્મ જોઈએ છે. અરે ! અત્યારે જ્યારે આપણા
બંધુઓ અતિશય દુઃખી છે, ત્યારે પણ તેઓનો તિરસ્કાર કરવાની
વાતો કરવી ? ત્યારે પણ પડતા ઉપર પાટુ માસ્વાને તૈયાર થવું ?
ત્યારે પણ તેઓની મદદમાંથી ખસી જવું ? અને ત્યારે પણ તે-
ઓની સાથે દુશ્મનાઈ રાખવી ? અને તેમાંજ ધર્મ સમજવો ?
આમ કરવાથી આપણો ઉદાર થશે કાં ? એક તરફ આપણા બંધુ-
ઓનો તિરસ્કાર ને બીજી તરફ બાયલાપણું, નમાલાપણું, બીકણુ-
પણું, કાયરપણું, ખોટું સંતોષીપણું અને બહારનો ખોટો વૈરાગ્ય.

એથીજ આપણું અને આપણા દેશનું કલ્યાણ થશે કે ? કદી પણ નહિ. માટે હવે તો આપણે આપણા આપદાદાઓનાં આગલાંપા-છલાં વેર ભૂલી જવાં જોઈએ, આપણે આપણા નજીવા સ્વાર્થો ઉપર પૂજો મૂકી દેવો જોઈએ, આપણે આપણી નાતોનાં બંધનો તોડી નાખવાં જોઈએ અને આપણે સૌ બંધુઓએ અલેક્ષ્યાવથી ઇશ્વરી સ્નેહની સાંકળમાં જોડાઈ જવું જોઈએ. જ્યારે આમ કરીશું ત્યારે જ આપણી અને આપણા દેશની ઉન્નતિ થઈ શકશે.

૧૩૦-આભડછેટને લીધે શીખો હારી જતા હતા

બંધુઓ ! ગુરુ ગોવિંદસિંહ આમ બોલીનેજ બેડા રહેતા નહિ, પણ એ પ્રમાણે કરી બતાવતા હતા. એ માટે તેમના ઈતિ-હાસમાં લખેલું છે કે, નાતબતનો લેઢ તે વખતના લોકો બહુ ચુસ્તપણે માનતા હતા, તેથી જ્યારે શીખ લશ્કરે પોતાની છાવ-ણીમાં ખાવાનું તૈયાર કર્યું હોય, ત્યારે મુસલમાન લશ્કરની ટુક-ડીઓ ત્યાં આવી પહોંચતી અને તેમનાં રસોડાં ઉપર પથરા ફેંકતી અને લાગ મળે તો રસોડામાં ઘૂસી જતી. તેથી એ વખતના શીખો એમ સમજતા કે, આપણી રસોઈને મુસલમાનો અડી ગયા, તેથી તે રસોઈ અભડાઈ ગઈ, એમ સમજીને એ તૈયાર થયેલો ખોરાક તજ દેતા હતા અને તેઓને ખીજી નવી રસોઈ બનાવવી પડતી હતી અને મુસલમાનોને તૈયાર ખોરાક મળી જતો તેથી તેઓને લડવાનું બેવડું ભેર આવી જતું હતું. વળી તેઓનો વખત તથા પૈસા બચતા હતા, તેથી તેઓ બહુ સહેલાઈથી ફાવી જતા હતા અને આભડછેટને લીધે શીખ લોકોને છતા ખોરાકે ભૂખ્યે મરવું પડતું હતું અને પાછું ક્યારે ખાવાનું મળે તેનું કાંઈ ઠેકાણું ન હતું. કારણ કે દુશ્મનની ટુકડીઓ તેઓનોજ ખોરાક ખાઈને તેઓનીજ પછવાડે લાગેલી રહેતી હતી. લડાઈના વખતમાં આ પ્રમાણે ચાલે તેથી સિપાઈઓને કેટલું બધું દુઃખ લોગવવું પડે અને એવા ભૂખ્યા પેટવાળા દુઃખી સિપાઈઓ કેમ લડી શકે અને કેમ ફતેહ મેળવી શકે એ સવાલ ગુરુ ગોવિંદસિંહની આગળ ખડો થયો. બેચાર વખત આવું જોવાથી તેમને એમ ખાતરી થઈ કે જ્યાં સુધી આવી રીતે અમે અભડાયા કરીશું ત્યાંસુધી અમે કોઈ દિ-વસ ફતેહ મેળવી શકવાના નથી.

૧૩૧-આલડછેટના દુઃખમાંથી છૂટવા સારુ ઝામોરીન રાજા મુસલમાન થઈ ગયા

એક સાધુ પાસેથી ગુરુ ગોવિંદસિંહે સાંભળેલું હતું કે, મલબારમાં જ્યારે ફિરંગી લોકો આવ્યા, ત્યારે કાલિકટમાં ઝામોરીન નામે હિંદુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજાના વખતમાં ત્યાંના બધા હિંદુઓ જાતિભેદનાં બંધનો બહુ માનતા હતા અને એકબીજાનું ખાતાંપીતાં અલડાઈ જતા હતા; તેથી કોઈ માણસો દરિયાઈ નોકરી કરતા ન હતા. કારણ કે વહાણમાં ખાવાપીવાથી અલડાઈ જઈએ એવો તેઓનાં મનમાં વહેમ હતો. વળી ધર્મના બાધને નામે કોઈ પણ માણસ વહાણમાં જલાસી તથા સિપાઈ તરીકેની નોકરીમાં રહેતા નહિ પણ ફિરંગી લોકોને નાતજાતની કાંઈ અડચણ ન હતી; તેથી તેઓ બહુ ખુશીથી દરિયાઈ નોકરી કરતા હતા અને પોટુંગાલથી તેઓનાં વહાણો ઉપરાઉપરી ચાલ્યાં આવતાં હતાં. તેની સાથે લડવા સારુ રાજા ઝામોરીન પાસે માણસો ન હતાં. માણસો મેળવવા માટે તેણે બહુ મહેનત કરી પણ ધર્મની અડચણને લીધે કોઈ પણ હિંદુ દરિયાઈ ખાતાની નોકરી કબૂલ કરતા નહોતા; તેથી અંતે ઝામોરીને મુસલમાનોને એ નોકરીમાં રાખ્યા. એ વખતે મલબાર કોસ્ટમાં મુસલમાનોની વસ્તી બહુ થોડી હતી તેથી ફિરંગીઓની સાથે દરિયાઈ લડાઈ કરવામાં એ સિપાઈઓ પણ પૂરા પડી શક્યા નહિ. લડાઈમાં ફિરંગીઓની ફતેહ થવા લાગી. એ જોઈને રાજા ઝામોરીનને વિચાર થયો કે, આવું દુઃખ તે ક્યાં સુધી લોગવાય? છતાં સાધનોએ માત્ર એક નબળા વિચારથી જ દેશ લૂંટાઈ જાય, પરદેશીઓ ફાવી જાય, રાજ્યનો નાશ થઈ જાય અને ધર્મનું સત્યાનાશ વળી જાય, એ કેમ ખમાય? નજ ખમાય. ત્યારે શું વિના કારણ એક માત્ર આલડછેટના વહેમ સારુ પોતાનું રાજ્ય ફિરંગીઓને હાથ જવા દેવું? અંતે લાચાર થઈને બીજે કાંઈ ઉપાય ન જણાવાથી તે પોતે મુસલમાન થયો અને પોતાના જે સરદારો મુસલમાન થાય તેને જાગીરો આપવા મંડ્યો તથા રૈયતમાંથી જે લોકો મુસલમાન થાય તેને મોટાં મોટાં ઇનામો આપવા લાગ્યો. તેથી એ વખતે ઝામોરીન રાજાની લાગવગથી, ઉપદેશથી, લાલચથી તથા સત્તાના બળથી ઘણા માણસો પોતાનો ઉત્તમ સનાતન આર્યધર્મ છોડીને મુસલમાન થઈ ગયા અને તે

ખધું શા માટે? માત્ર એક આભડછેટના કપોળકદિપત ખ્યાલને લીધેજ. આ સિવાય મુસલમાન થઈ જવાનું તેને બીજું કંઈ પણ કારણ ન હતું. હિંદુધર્મ પ્રમાણે બીજા કોઈનું અવાયપિવાય નહિ કે વહાણની નોકરી થાય નહિ એમ તે સમજતો હતો અને જો તે એ બાળમતમાં કંઈ વધારે છૂટ લેવા માગે તો તે વખતના લોકો વધારે છૂટ આપે તેમ ન હતું; તેથી બીજો કંઈ ઉપાય ન હોવાથી પોતાનું રાજ્ય જાળવવા સારુ તથા ફિરંગીઓના જીલમમાંથી પોતાના દેશના લોકોને બચાવવા સારુ તે મુસલમાન થઈ ગયો હતો.

૧૩૨-આપણા દેશની તથા ધર્મની પડતીનું મુખ્ય કારણ આભડછેટ છે

આવી આવી બાળતો જાણવાથી શુરુ ગોવિંદસિંહને વિચાર થયો કે જો અમે આવી રીતે અભડાયા કરીશું તો અમારો ધર્મ રહી શકશે નહિ અને અમારા હાથમાં સત્તા પણ ટકી શકશે નહિ. કારણ કે ખંગાળમાં તથા પંજાબમાં એ વખતે મુસલમાનોનું બહુ જોર હતું. ત્યાં તેણે જોયું હતું કે, મુસલમાન હુલ્લડખોરોનાં ટોળે-ટોળાં ગ્રાહ્યાં આવતાં હતાં અને જે અડફેટમાં આવે તેને લૂંટી લેતા હતા તથા ઘણી વખત જોરજીલમથી વટલાવી દેતા હતા. વટલાવવાને બીજું કંઈજ નહિ પણ કોઈ પણ હારી ગયેલા કે નળાણા હિંદુના મોઢામાં મુસલમાન થઈને અથવા જોરજીલમથી તેને પોતાનું પીઘેલું પાણી પાઈ દે, ત્યારે હિંદુઓ સમજતા કે અમે અભડાઈ ગયા; તેથી કંઈ પણ શુના વિના બીજા હિંદુઓ તેને પોતાની નાતમાંથી કાઢી મૂકતા હતા. આવી રીતે દર વરસે હજારો ને લાખો માણસોને ફરજિયાત રીતે વટલાવી દેતા હતા અને એમ કરવામાં એ વખતના ધર્મઝનૂની મુસલમાનો ધર્મ સમજતા હતા. એ વખતના હિંદુઓ પણ એમ સમજતા કે, મુસલમાનોનું પાણી પીએ તો અમે અભડાઈ જઈએ, તેથી પોતાના કંઈ પણ શુના વિના રાજ કરતી કોમના બળાત્કારને લીધેજ હજારો માણસોને પોતાના કુટુંબથી ને પોતાના ધર્મથી વિનાકારણ હમ્મેશને માટે જીવું થવું પડતું હતું. એવાં જીવં પડેલાં માણસો તથા તેનાં સગાં-વહાલાંઓ અતિ-શય કલ્યાંત કરતાં હતાં; પણ એ વખતના હિંદુઓ તેઓને દેહશુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવીને પાછા પોતાની નાતમાં લેતા ન હતા. તેથી દિનપ્રતિદિન હિંદુઓની વસ્તી ઘટતી જતી હતી અને મુસલમાનો-

ની વસ્તી વધતી જતી હતી. આ બધા બનાવો શુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાની નજરે જોયા હતા, તેથી તેમને બહુ ત્રાસ લાગતો હતો અને તેમને એવા વિચારો આવતા કે, આ દુઃખ કેમ ખમાય ? અરે ! આવું તે કયાંય હોય ? માણસ પોતાની ખુશીથી વટલી શકે કે બળાત્કારથી વટલી શકે ? પાણીના છાંટાથી વટલે કે ધર્મના સિદ્ધાંતો માનવાથી વટલે ? અંતઃકરણની ઇચ્છાથી વટલે કે બહારની વસ્તુઓથી વટલે ? અને સમજતાં છતાં ઇરાદાપૂર્વક પાપ કરે તે વટલે કે નબળાઇને લીધે તથા અજ્ઞાનપણાને લીધે ફસાઇ ગયેલા નિરાધારો હોય તે વટલે ? એટલુંજ નહિ પણ દેશમાં જ્યારે અધેર ચાલતું હોય અને તેમાં પણ પરદેશી ને પરધર્મી દુશ્મનો જ્યારે બીજા મુલકોમાં જઈને ફાવી જતા હોય, ત્યારે એવા જીલ્લો થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. તેથી જેમ પંજાબમાં અફઘાનિસ્તાનના પઠાણોનાં ટોળાંઓ જીલ્લમ કરતાં હતાં, તેમ મલબાર કાંઠે ઝમોરીન રાજા પછી ફાવી ગયેલા પોર્ટુગલના ફિરંગીઓ બળાત્કારથી હિંદુઓને વટલાવતા હતા. આ બધી મહાન ખરાબીઓને તેના ભયંકરરૂપમાં શુરુ ગોવિંદસિંહ સમજતા હતા, તેથી તેમને એમ લાગતું કે, જો આમ ને આમ ચાલશે તો થોડાં વરસોમાં હુનિયામાંથી સનાતન હિંદુધર્મ નાબૂદ થઈ જશે. અને તે શા માટે ? આલડછેટની પોલને લીધેજ, આપણે બીજાઓને પવિત્ર કરી શકતા નથી તેને લીધેજ, આપણને બીજાઓના હાથનું ખાવું પીવું ખપતું નથી તેને લીધેજ અને અલડાઈ જવાની ધાસ્તીથી આપણે બીજા મુલકોમાં જઈ શકતા નથી તેને લીધેજ આપણું પોતાનું, આપણા દેશનું અને આપણા ધર્મનું સત્યાનાશ વળતું જાય છે, એ બધું શા માટે ? ધર્મસંબંધી આપણા વિચાર બહુ સાંકડા થઈ ગયેલા છે તેને લીધેજ. આપણે આપણા ધર્મના હાથપગ બાંધી રાખેલા છે, તેથી આપણા ધર્મે આપણને શુભામગીરીમાં બાંધી રાખેલા છે. આપણે આપણા ધર્મને બહુ સાંકડી હદમાં કેદ કરેલો છે તેથી તે ધર્મ આપણને ઘાંચીના ઘેલની પેઠે બહુજ નાનકડા ફૂંડાળામાં ફેરવ્યા કરે છે. આપણે આપણા ધર્મ ઉપર ચાલતી આવેલી જૂની રૂઢિઓનાં પડ વળવા દીધાં છે, તેથી તે ધર્મ આપણને અજ્ઞાનપણામાં રાખી મૂકે છે અને આપણે આપણા ધર્મનાં બેંડા રહસ્યો સમજ્યા વિના આપણી હાલની નબળાઈ પ્રમાણે તેના ખોટા અર્થો કરીએ છીએ તેથીજ તે ધર્મ આપણને નમાલાપણામાં રાખી મૂકે છે.

૧૩૩-હવે આપણને કેવો ધર્મ જોઈએ છે ?

માટે હવે તો આપણને ગુલામગીરીમાંથી છોડાવે તેવો ઉદ્ધાર ધર્મ જોઈએ છે. હવે તો આપણને ઘણી જાતના જીવંતમાંથી છોડાવે તેવો મર્દાનગીભરેલો ધર્મ જોઈએ છે, હવે તો આપણને વટલાઈ જતા અટકાવે અને ઊલટા ખીજેઓને પવિત્ર કરવાનું બળ આપે એવો બળવાન ધર્મ જોઈએ છે અને હવે તો આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલો:-

सर्व धर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।

अहं त्वा सर्व पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ अ. ૧૮. શ્લો ૬૬

અર્થાત્ બધા ધર્મોને છોડી તું એક મારેજ શરણે આવ, એટલે હું તને સર્વ પાપમાંથી છોડાવીશ, તું અફસોસ કર મા.

આવો કાંઈ પણ લક્ષણ વગરનો ચોખ્ખોચોખ્ખો ધર્મ અત્યારે આપણને જોઈએ છે અને-

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृतम् ।

सर्व ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ अ. ૪ શ્લો. ૩૬

અર્થાત્ કદી તું સૌ પાપીઓ કરતાં વધારે પાપી હોય તોપણ જ્ઞાનરૂપી વહાણથી પાપરૂપી સમુદ્રને તું સહેજમાં તરી જઈશ.

૧૩૪-આફત વખતના ધર્મો જીવંત હોય છે

આવો શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં કહેલો જ્ઞાનરૂપી નૌકાવાળો જાગતો ને રોકડિયો ધર્મ અત્યારે આપણે જોઈએ છે એમ સમજીને ગુરુ ગોવિંદસિંહે પોતાના શિષ્યોને હુકમ કર્યો કે, આપણી સામે લડનારા મુસલમાન લશ્કરનાં રસોડાં ઉપર તમે હુમલો કરી તેઓનો રાંધેલો તૈયાર ખોરાક લૂંટી લો. એ ખોરાકને અડવામાં પણ આપણી પેઠે શીખ લો કે. પ્રથમ અલડાઈ જતા હતા, પણ ગુરુ ગોવિંદસિંહના હુકમથી આલડછેટની દરકાર ન કરતાં તેઓએ એ ખોરાક લૂંટ્યો. એ પછી ગુરુ ગોવિંદસિંહે તેમાંથી પહેલો કાળિયો પોતે ખાધો અને પછી પોતાના શિષ્યોને હુકમ કર્યો કે આ ખોરાક તમે ખઈ જાઓ ! એ સાંભળીને શિષ્યોને બહુ અન્યખી લાગી અને તેઓ એકબીજાના મોઢા સામું ભેવા લાગ્યા; કારણ કે એ વખત સુધી તેઓમાં જાતિભેદ હતો અને તેમાં પણ મુસલમાનોને તો

ની વસ્તી વધતી જતી હતી. આ બધા બનાવો ગુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાની નજરે જોયા હતા, તેથી તેમને બહુ ત્રાસ લાગતો હતો અને તેમને એવા વિચારો આવતા કે, આ હુઃખ કેમ ખમાય ? અરે ! આવું તે કયાંય હોય ? માણસ પોતાની ખુશીથી વટલી શકે કે બળાત્કારથી વટલી શકે ? પાણીના છાંટાથી વટલે કે ધર્મના સિદ્ધાંતો માનવાથી વટલે ? અંતઃકરણની ઇચ્છાથી વટલે કે બહારની વસ્તુઓથી વટલે ? અને સમજતાં છતાં ઇરાદાપૂર્વક પાપ કરે તે વટલે કે નબળાઇને લીધે તથા અજ્ઞાનપણાને લીધે ફસાઇ ગયેલા નિરાધારો હોય તે વટલે ? એટલુંજ નહિ પણ દેશમાં જ્યારે અધેર ચાલતું હોય અને તેમાં પણ પરદેશી ને પરધર્મી દુશ્મનો જ્યારે બીજા મુલકોમાં જઇને ફાવી જતા હોય, ત્યારે એવા જીલ્લો થાય તેમાં કાંઇ નવાઇ નથી. તેથી જેમ પંજાબમાં અફઘાનિસ્તાનના પંઢાણોનાં ટોળાંઓ જીલ્લમ કરતાં હતાં, તેમ મલબાર કાંઠે ઝામોરીન રાજા પછી ફાવી ગયેલા પોર્ટુગલના ફિરંગીઓ બળાત્કારથી હિંદુઓને વટલાવતા હતા. આ બધી મહાન ખરાબીઓને તેના ભયંકરરૂપમાં ગુરુ ગોવિંદસિંહ સમજતા હતા, તેથી તેમને એમ લાગતું કે, જો આમ ને આમ ચાલશે તો થોડાં વરસોમાં હિન્દુઓમાંથી સનાતન હિંદુધર્મ નાબૂદ થઇ જશે. અને તે શા માટે ? આલડછેટની પોલને લીધેજ, આપણે બીજાઓને પવિત્ર કરી શકતા નથી તેને લીધેજ, આપણને બીજાઓના હાથનું ખાવું પીવું ખપતું નથી તેને લીધેજ અને અલડાઇ જવાની ધાસ્તીથી આપણે બીજા મુલકોમાં જઇ શકતા નથી તેને લીધેજ આપણું પોતાનું, આપણું દેશનું અને આપણું ધર્મનું સત્યાનાશ વળતું જાય છે, એ બધું શા માટે ? ધર્મસંબંધી આપણા વિચાર બહુ સાંકડા થઇ ગયેલા છે તેને લીધેજ. આપણે આપણા ધર્મના હાથપગ બાંધી રાખેલા છે, તેથી આપણા ધર્મે આપણને ગુલામગીરીમાં બાંધી રાખેલા છે. આપણે આપણા ધર્મને બહુ સાંકડી હઠમાં કેદ કરેલો છે તેથી તે ધર્મ આપણને ઘાંચીના બેલની પેઠે બહુજ નાનકડા કૂંડાળામાં ફેરવ્યા કરે છે. આપણે આપણા ધર્મ ઉપર ચાલતી આવેલી જૂની રૂઢિઓનાં પડ વળવા દીધાં છે, તેથી તે ધર્મ આપણને અજ્ઞાનપણામાં રાખી મૂકે છે અને આપણે આપણા ધર્મનાં બાંડા રહસ્યો સમજ્યા વિના આપણી હાલની નબળાઇ પ્રમાણે તેના ખોટા અર્થો કરીએ છીએ તેથીજ તે ધર્મ આપણને નમાલાપણામાં રાખી મૂકે છે.

૧૩૩-હવે આપણને કેવો ધર્મ જોઈએ છે ?

માટે હવે તો આપણને ગુલામગીરીમાંથી છોડાવે તેવો ઉદાર ધર્મ જોઈએ છે. હવે તો આપણને ઘણી જાતના જુલમોમાંથી છોડાવે તેવો મદીનગીભરેલો ધર્મ જોઈએ છે, હવે તો આપણને વટલાઈ જતા અટકાવે અને ઊલટા ખીજેઓને પવિત્ર કરવાનું બળ આપે એવો બળવાન ધર્મ જોઈએ છે અને હવે તો આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલો:-

सर्व धर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।

अहं त्वा सर्वं पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ अ. ૧૮. શ્લો ૬૬

અર્થાત્ બધા ધર્મોને છોડી તું એક મારેજ શરણે આવ, એટલે હું તને સર્વ પાપમાંથી છોડાવીશ, તું અફસોસ કર મા.

આવો કાંઈ પણ લક્ષ્મી વગરનો ચોખ્ખોચોખ્ખો ધર્મ અત્યારે આપણને જોઈએ છે અને-

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृतम् ।

सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यासि ॥ अ. ૪ શ્લો. ૩૬

અર્થાત્ કદી તું સૌ પાપીઓ કરતાં વધારે પાપી હોય તોપણ જ્ઞાનરૂપી વહાણથી પાપરૂપી સમુદ્રને તું સહેજમાં તરી જઈશ.

૧૩૪-આફત વખતના ધર્મો જુદા હોય છે

આવો શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં કહેલો જ્ઞાનરૂપી નૌકાવાળો જાગતો ને રોકડિયો ધર્મ અત્યારે આપણે જોઈએ છે એમ સમજીને ગુરુ ગોવિંદસિંહે પોતાના શિષ્યોને હુકમ કર્યો કે, આપણી સામે લડનારા મુસલમાન લશ્કરનાં રસોડાં ઉપર તમે હુમલો કરી તેઓનો રાંધેલો તૈયાર ખોરાક લૂંટી લો. એ ખોરાકને અડવામાં પણ આપણી પેઠે શીખ લોકો પ્રથમ અલડાઈ જતા હતા, પણ ગુરુ ગોવિંદસિંહના હુકમથી આલડછેટની દરકાર ન કરતાં તેઓએ એ ખોરાક લૂંટ્યો. એ પછી ગુરુ ગોવિંદસિંહે તેમાંથી પહેલો કેળિયો પોતે ખાધો અને પછી પોતાના શિષ્યોને હુકમ કર્યો કે આ ખોરાક તમે ખઈ જાઓ ! એ સાંભળીને શિષ્યોને બહુ અન્યથી લાગી અને તેઓ એકબીજાના મોઢા સામું જોવા લાગ્યા; કારણ કે એ વખત સુધી તેઓમાં જાતિભેદ હતો અને તેમાં પણ મુસલમાનોને તો

તેઓ બહુજ હલકા સમજતા હતા, તેથી તેઓના હાથની રસોઈ જમવામાં તેઓ મહાપાપ સમજતા હતા. ગુરુ ગોવિંદસિંહના એ હુકમથી તેઓનાં દિલ ખગલળી ઊઠ્યાં અને ઘણા માણસો પોતાની મરજી પડે તેમ બડબડવા લાગ્યા; પણ ગુરુ ગોવિંદસિંહે તેઓના બોલવાની દરકાર કરી નહિ અને તેઓને સમજાવ્યા કે, આકૃતકાળના ધર્મ જુદા હોય છે. જે વખતે પરદેશી અને પરધર્મી દોઢાનું આપણી ઉપર રાજ્ય હોય તે વખતના ધર્મો જુદા હોય છે. જે વખતે દેશમાં અંધેર ચાલતું હોય ને પ્રજા ઉપર જુલમ ગુજરતો હોય તે વખતના ધર્મો જુદા હોય છે. જે વખતે પ્રજા અજ્ઞાનપણના અંધકારમાં ડૂબેલી હોય તે વખતના ધર્મો જુદા હોય છે. જે વખતે બે મોટી કોમોમાં પરસ્પર જબરજસ્ત વેર બંધાયાં હોય તે વખતના ધર્મો જુદા હોય છે. જે વખતે એક બાબુવાળાઓને લાલ થવાથી સામેની બીજી બાબુવાળાઓને નુકસાન થતું હોય અને બીજી બાબુવાળાઓને લાલ થવાથી પહેલી બાબુવાળાઓને નુકસાન થતું હોય ત્યારે એ બંનેના ધર્મો જુદા હોય છે. જ્યારે રાજ્યના જુલમથી પ્રજામાં ભૂખમરો ચાલતો હોય ત્યારે પ્રજાના ધર્મ જુદા હોય છે અને જ્યારે પ્રજાને દારનારા તથા દેશને તારનારા મહાપુરુષો પોતાના દેશને અર્થે, પોતાના ધર્મને અર્થે અને પોતાના બંધુઓને અર્થે પોતાની જિંદગીનો ભોગ આપવા બહાર પડે, ત્યારે પ્રજાના ધર્મ જુદા હોય છે. એ વખતે દેશકાળ તથા આબુબાબુના સંજોગો જોઈને અંતઃકરણની પ્રેરણા પ્રમાણે તેઓના મુખમાંથી જે વચનો નીકળે તે વચનો એજ કાયદો હોય છે, તે વખતે એ વચનો એજ નીતિ હોય છે અને તે વખતે એ વચનો એજ ધર્મ હોય છે. કારણ કે એમાંજ દેશનું તથા પ્રજાનું કલ્યાણ હોય છે; માટે ચાલતા આવેલા રિવાજો કરતાં અત્યારે તમારા ધર્મો જુદા છે. જો તમે મને ગુરુ તરીકે માનતા હો તો મારા હુકમને માન આપો અને ખુશી થઈને દુશ્મનની લૂંટી લીધેલી રસોઈ જમો; કારણ કે ઔરંગઝેબ હિંદુઓને મુસલમાન બનાવી આપણું જોર તોડવા ધારે છે પણ હું મુસલમાનોને હિંદુ બનાવીશ અને એ રીતે આપણું જોર વધારીશ. અરે! જરા વિચાર તો કરો કે રોજ રોજ આપણા બંધુઓ પારકા ધર્મમાં વટલાતા જાય અને પાછા આપણા ધર્મના દુશ્મનો બનતા જાય તેથી આપણું કલ્યાણ થશે કે આપણે બીજાઓને આપણા ધર્મમાં લઈ લઈએ તેથી આપણું કલ્યાણ થશે? દેશના

જુદા જુદા ભાગોમાંથી પ્રસંગોપાત્ત આપણા બંધુઓ વટલાતા જાય અને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજની માફક વધતા જાય અને આપણે હમેશાં ઘટતાજ નહીંએ, છતાં પણ એ બાબતની દરકાર ન રાખીએ એનું પરિણામ શું, એ જરા ખ્યાલ તો કરો ! એક ઘડામાં પાણી ભરેલું હોય ને તે ઘડો જરા ફૂટેલો હોય, તેથી તેમાંથી હમેશાં જરા જરા પાણી ચાલ્યું જતું હોય અને ઉપરથી તેમાં નવું પાણી ન આવતું હોય તો ઘડામાં ગમે એટલું વધારે પાણી હોય તોપણ ચાક રાખજો કે, ઘડો તે ઘડોજ છે, તેથી અંતે તેમાંથી પાણી ખૂટી ગયા વિના રહેવાનું નથી. તેમજ આપણા ધર્મને પણ જો આપણે એક ઘડા જેવો બનાવી મૂકીએ તો અંતે કેમ ટકી શકે અને તેમાં શું તત્ત્વ રહી શકે, એ જરા વિચાર તો કરો !

૧૩૫-ભાઈઓ ! અત્યારે આપણો ધર્મ કયો ?

અત્યારે દુશ્મનોનો ખોરાક ખાઈજવો ને તેમ છતાં અલડાવું નહિ એ આપણો ધર્મ છે, એ તમને ખબર છે ? અત્યારે બકા-રનાં બનાવટી કર્મકાંડનાં લક્ષણોને લાત મારવી એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે દેશને અર્થે માથાં આપવા તૈયાર થવું એ આપ-ણો ધર્મ છે. અત્યારે અંદર અંદરના નાના નાના મતભેદોને બાબુએ રાખીને દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં સૌએ એકમત થઈ જવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે દેશના કલ્યાણ સારુ આપણા નજીવા નજીવા ખાનગી સ્વાર્થો ઉપર પૂજો મૂકવો એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે દેશને અર્થે દુઃખ ખમતાં શીખવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે દેશના કલ્યાણ સારુ મોટાં જોખમો ખેડવાં એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે આપણાં બાળકોમાં બહાદુરી વધે એમ કરવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે આપણી ઉપર ચાલતા અધેર રાજ્યમાં સુધારા કરવા સારુ તેના કામકાજમાં લાગ લેવો એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે આપણી માતાઓ, આપણી બહેનો, આપણી સ્ત્રીઓ અને આપણી દીકરીઓ આપણા શુભ હેતુઓ સમજે ને આપણી મદદમાં રહે એમ કરવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે દરેક માણસોએ જાગવું અને પોતપોતાની ફરજો બજાવવાને તૈયાર રહેવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે ન્યાયની રીતે રાજ્યનાં જીલમની સામે પ્રજાના પોકારને અને પ્રજાના મતને જિ. ૧૨

મજબૂત કરવો એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે ઊંચનીચ તથા દેશી-પરદેશી સૌ લોકોની સાથે ભાઈબંધી વધારવી એ આપણો ધર્મ છે અને અત્યારે આપણા ડૂબતા જતા દેશના તથા ધર્મના ઉદ્ધારને માટે જે જે લોગો આપવા પડે તે તે લોગો આપવા દેશના દરેક માણસોએ હમેશાં તૈયાર રહેવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે આવી આકૃતના વખતે નમાલા થઈને પડ્યા રહેવું એ કાંઈ આપણો ધર્મ નથી. અત્યારે ખરાબ રૂઢિચોની ગુલામગીરીમાં બંધાઈ રહેવું એ કાંઈ આપણો ધર્મ નથી. અત્યારે ‘હું ને મારી વહુ ને એમાં આગ્યું સહુ’ એવા એકલપેટા થઈ બેસવું એ કાંઈ આપણો ધર્મ નથી. અત્યારે આપણાંજ દુખિયારાં ભાઈબહેનોને કહેવું કે, અમે ઊંચા ને તમે નીચા એ કાંઈ આપણો ધર્મ નથી. અત્યારે અંદર અંદરના નાના નાના ખાનગી મતભેદો સારુ દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં આડા પડવું એ કાંઈ આપણો ધર્મ નથી. વળી અત્યારે આલડછેટની કપોળકલ્પિત જાળ સારુ દેશનું સત્યાનાશ વળવા દેવું અને દુશ્મનોને આપણા ઉપર ફાવવા દેવા એ કાંઈ આપણો ધર્મ નથી. પણ આપણા ધર્મના રક્ષણને સારુ, મનુષ્યજાતને ઈશ્વરે બક્ષેલી કુદરતી સ્વતંત્રતા મેળવવા સારુ અને દેશના કલ્યાણ સારુ અત્યારે જમાનાને અનુસરતી જે જે છૂટો લેવી જોઈએ તથા જે જે ઉપાયો કરવા જોઈએ, તે તે છૂટો લેવી અને તે તે ઉપાયો કરવા એ આપણો ધર્મ છે. માટે જો જીવનમાંથી છૂટવું હોય, સ્વતંત્રતા મેળવવી હોય અને દેશનું કલ્યાણ કરવું હોય, તો દુશ્મનો પાસેથી જીતી લીધેલો આ ફતેહભરેલો ખોરાક ખાઓ, એટલે ફતેહ તમારીજ છે, એ નક્કી સમજજો. જો આ ફતેહનો ખોરાક નહિ ખાઓ તો પછી ફતેહ મેળવવાની આશા નથી; માટે જેમ તમારી મરજી પડે તેમ કરો. એમ કહી ગુરુ ગોવિંદસિંહે આકાશ સામે હાથ જોડ્યા અને પછી માથું નીચું નમાવી મનમાં પ્રાર્થના કરી કે, હે પ્રભુ ! આ લોકો આલડછેટનાં કપોળકલ્પિત બંધનો-માંથી છૂટે એવી તેઓને સદ્બુદ્ધિ આપો.

૧૩૬-શીખોની ફતેહનું કારણ

આ બોલતી વખત ગુરુ ગોવિંદસિંહનો સ્વાભાવિક જીસ્સો, તેમનો દમામદાર દેખાવ, તેમની નિખાલસતા, તેમનો ધર્મભાવ, તેમની દેશદાઝની ઊંડી લાગણી, જીવનની સામે થવાનું તેમનું

બળ, પોતાના બંધુઓ ઉપરનો તેમનો પ્રેમ અને સ્વતંત્રતા મેળવવાની તેમની પ્રબળ ઇચ્છા એ બધું જોઈને તેમના શિષ્યોને બહુ ચમત્કારિક અસર થઈ. તેઓએ એજ વખતે દુશ્મનો પાસેથી જીતી લીધેલો ફતેહનો ખોરાક ખાધો. ત્યારથી તેઓનું આલડ-છેટનું બંધન તૂટી ગયું, તેથી તેઓ વધારે સગવડતાથી, વધારે છૂટથી, વધારે બળથી અને વધારે નીડરતાથી લડવા લાગ્યા અને વધારે વધારે ફતેહ મેળવવા લાગ્યા. કારણ કે આલડછેટની જાળ એટલી બધી મોટી છે અને એટલી બધી અટપટી છે કે, એમાં ડગલે ડગલે માણસ ફસાઈ જાય છે ને તે પછી જરા પણ આગળ વધી શકતો નથી.

૧૩૭-દેશના કલ્યાણ સારુ ગુરુ ગોવિંદસિંહે કરેલું તપ

એ પછી ગુરુ ગોવિંદસિંહે વિચાર કર્યો કે, શીખો આલડછેટની જળરજસ્ત જાળમાંથી છૂટ્યા એ એક મહાન કામ થયું, પણ એવું છૂટાપણું એ તો ધર્મનું એક અંગ છે. ધર્મનું એક અંગ સારું હોય તેથી કાંઈ પૂરેપૂરું ફળ મળે નહિ, માટે ધર્મનું બીજું અંગ જે પુરુષાર્થ છે, વીરત્વ છે, નિર્ભયપણું છે, સ્વાર્થત્યાગ છે અને દેશને અર્થે પ્રાણાર્પણ છે, તે જ્યાંસુધી અમારા લોકોમાં આવે નહિ ત્યાંસુધી અમારું કલ્યાણ થઈ શકે નહિ અને ત્યાંસુધી અમારા દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકે નહિ. માટે મારા બંધુઓમાં બહાદુરી વધે એમ મારે કરવું જોઈએ. એવો વિચાર કરીને તે એક પહાડ ઉપર ગયા અને ત્યાં એકાંતમાં રહી ઘણા દિવસ સુધી ઉત્ર તપ કરી વિચારોની એકાગ્રતા કરી ખૂબ આત્મબળ મેળવ્યું. એ પછી જ્યારે તેમને ખાતરી થઈ કે હવે મને નવું જીવન મળ્યું છે, તેથી લોકો ઉપર ચમત્કારિક અસર કરી તેઓમાં નવું જીવન લાવી શકીશ તથા સૌના સંગઠિત બળથી દેશના કલ્યાણનું કાંઈક મહાન કામ કરી મારી જિંદગીની સાર્થકતા કરી શકીશ, ત્યારે તે પહાડ ઉપરથી નીચે ઊતર્યા. એ વખતે તેમનાં દર્શન કરવા સારુ તથા તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા સારુ ત્યાં હજારો માણસો હાજર થયાં. ગુરુ ગોવિંદસિંહે વિચાર કર્યો કે, આ લોકો પહાણોના ને મોગલોના જુદમમાંથી છૂટવાને ઇચ્છે છે, પણ એ માટેની તેઓમાં લાયકાત છે કે નહિ? એ માટેજે દુઃખો ખમવાં જોઈએતે દુઃખો ખમવા

તેઓ તૈયાર છે કે નહિ ? એ માટે જે મહાન લોગો આપવા નોંધ-
એ, તે લોગો આપવા તેઓ તૈયાર છે કે નહિ ? એ બાબતની મારે
પ્રથમ ખાતરી કરવી નોંધએ; કારણ કે હું તેઓને દોરનારો-તેઓ-
નો આગેવાન થવા ઇચ્છું છું; માટે તેઓમાં કેટલું પાણી છે એ
મારે તપાસવું નોંધએ. કારણ કે બેચાર માણસોની મહેનતથી
કાંઈ દેશનો ઉદ્ધાર થઈ જતો નથી. પણ જ્યારે દેશની સમસ્ત
પ્રજા જાગે, જ્યારે સૌ લોકોના વિચારો એવા થઈ જાય કે હવે
તો કાંઈક ફેરફાર થવોજ નોંધએ, જ્યારે સૌ લોકો પોતાના કેટ-
લીક જાતના મતભેદો છોડી દઈને એક થઈ જાય, જ્યારે દરેક
માણસો પોતપોતાથી બની શકતી મદદ કરવા તૈયાર થાય, જ્યારે
દરેક માણસો દેશને અર્થે દુઃખો ભોગવવાનું કબૂલ કરે અને જ્યારે
સેંકડો આગેવાનો પોતાના પ્રાણનું બળિદાન આપવા તૈયાર થાય
ત્યારેજ જીલમમાંથી છૂટી શકાય છે, ત્યારેજ સ્વતંત્રતા મેળવી
શકાય છે અને ત્યારેજ દેશનો ઉદ્ધાર થાય છે. માટે એવી તૈયારી
લોકોમાં છે કે નહિ ? તે જાણવા સારું પોતાના હાથમાં ઉઘાડી
તલવાર લઈને શુરુ ગોવિંદસિંહે લોકોના મેળા વચ્ચે આવીને કહ્યું
કે, ફતેહ નોંધતી હોય તો બળિદાન આપો. ભાઈઓ ! તમે ઔર-
ગઝેબના જીલમમાંથી છૂટવા ઇચ્છો છો એ બહુ ખુશીની વાત છે.
કારણ કે હવે તો જીલમની હદ થઈ છે, આપણે સૌ પાયમાલ થઈ
ગયા છીએ. દરેક પળે આપણા જીવ જોખમમાં છે; આપણે સુખે-
થી રોટલો પણ ખાઈ શકતા નથી, આપણી મિલકત ક્યારે લૂંટાઈ
જશે તે આપણને ખબર નથી, આપણાં છોકરાંછીયાંના શું હાલ
થશે તે આપણે જાણતા નથી, આપણી વહુદીકરીઓની લાજ
જાળવવી મુશ્કેલ થઈ પડી છે, જજિયાવેરાનો ભારે બોજો આપ-
ણાથી ઊપડી શકતો નથી, એક બાજુ દોરવાઈ ગયેલા પક્ષપાતી
અમલદારોના જીલમથી આપણે તોબા તોબા થઈ ગયા છીએ, જેને
આધારે આપણું જીવન છે, તે આપણો સનાતન આર્યધર્મ રોજ
રોજ ડૂબતો જાય છે, જેની ઉપર આપણા દેશની આબાદીનો
મુખ્ય આધાર છે, તે પવિત્ર ગૌમાતાનો ધરાર વધ થાય છે, આપ-
ણાં મંદિરોને ઠેકાણે મસ્જિદો બને છે અને આપણે સાવ ભિખારી
તથા શુદ્ધામ બની ગયા છીએ; છતાં પણ આપણી વાજબી ફરિ-
યાદો પણ દિલ્હીના પાદશાહ સાંભળતો નથી; પણ જે ફરિયાદ
કરવા જાય તેને ઊલટા હાથીના પગ નીચે કચરાવીને મારી નાખે

છે. તોળા તોળા ! આવું દુઃખ તે કયાં સુધી ખમાય ? નજ ખ-
માય; માટે તમે આવા લયંકર જીવનમાંથી છૂટવા ઇચ્છો છો એ
વાજબી છે અને ઇશ્વર તમોને ક્રતેહ આપશેજ, એમાં કાંઈ પણ
શક નથી. હમણાંજ દેવીએ મને કહ્યું છે કે, ક્રતેહ તમારીજ છે;
પણ તેમાં એક શરત છે અને તે એજ કે, દેવીને બળિદાન જોઈએ
છે. જગદંબા કહે છે કે, તમારામાંથી અત્યારે મને પાંચ માથાં
આપો. મારે લોહી જોઈએ છે. મારે લોહી જોઈએ છે. મારે માણ-
સનું લોહી જોઈએ છે. તમારું લોહી આપ્યા વિના તમારી ક્રતેહ
થઈ શકે તેમ નથી અને તમારું લોહી આપ્યા વિના તમારા દેશ-
નો ઉદ્ધાર થઈ શકે તેમ નથી. માટે જ તમારે ક્રતેહ મેળવવી હોય
તો મને બળિદાન આપો. મને તમારું લોહી આપો. મને અત્યારે
તમારામાંથી પાંચ માથાં આપો. એમ કહીને લાલચોળ આંખો
કરી ગુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાની નાગી તલવાર લોકોના ટોળાંની
વચ્ચે ધુમાવવા મંડ્યા અને ખૂમો પાડવા મંડ્યા કે, લાવો, લાવો.
પાંચ માથાં લાવો. છે કોઈ માઈના પૂત ? હોય તો આવો મેદાનમાં.
એટલે હમણાંજ આ મારી તલવારથી હું તેનાં માથાં ઉડાવી દઉં
ને દેવીને અર્પણ કરી દઉં. ચાલો, ચાલો, કેટલી વાર ? દેવીને
લોગ આપવાનો વખત ચાલ્યો જાય છે. લોગ આપ્યા વિના ક્રતેહ
નહિ મળે, લોગ આપ્યા વિના ક્રતેહ નહિ મળે. અરે આ શું ?
હજી કોઈ તૈયાર નથી ? આટલાં બધા માણસોમાંથી માત્ર પાંચ
માથાં પણ નહિ મળે ? શરમ !! શરમ !! દેવી વચન આપે છે કે,
બળિદાન આપો એટલે ક્રતેહ તમારીજ છે, છતાં પણ માથાં ન
મળે ? દેશના કલ્યાણને અર્થે માત્ર પાંચ માથાં પણ ન મળે ? તેમ
છતાં તમારે ઔરંગઝેબના જીવનમાંથી છૂટવું છે કાં ? એ જીવ-
નમાંથી છૂટવા માટે તો હજારો માથાં આપવાં પડશે અને સ્વતં-
ત્રતા મેળવા માટે તો લાખો માણસોનો લોગ આપવો પડશે. તેનું
આ તો માત્ર મંગળાચરણ છે. પ્રથમ મંગળાચરણ માટે માત્ર પાંચ
માથાં પણ ન મળે, એ કરતાં વધારે દિલગીરી ખીજી કઈ ? જાઓ,
જાઓ, ધિક્કાર છે આવા નમાલાપણાને. અરે ! હજી પણ કોઈ ચેતો;
ને માથાં આપવા તૈયાર થાઓ, નહિ તો તમારું સત્યાનાશ
વળી જશે. એમ કહીને ગુરુ ગોવિંદસિંહ વધારે વધારે જોસથી
પોતાની તલવાર ફેરવવા મંડ્યા અને વધારે વધારે આકરાં વચનો
કહેવા લાગ્યા. પણ પોતાનું માથું કપાવવા સારું કોઈ માણસ ત્યાં

મેદાનમાં આવ્યો નહિ; તેથી ગુરુ ગોવિંદસિંહ બહુજ ગુસ્સે થઈ ગયા અને લોકોની નાલાયકી માટે બહુજ દિલગીરી બતાવવા લાગ્યા, ત્યારે લોકોના ટોળામાંથી એક માણસે હિંમતથી કહ્યું કે, અમે દુશ્મનો સાથે લડવા તૈયાર છીએ, અમે લયંકર જોખમો ખેડવા તૈયાર છીએ. અમે કેસરિયાં કરવા તૈયાર છીએ. તમે લડવાનો ઝુંડો ઉઠાવો એટલે અમે હમણાંજ તમારી સાથે આવવા તૈયાર છીએ. અમે મરવાથી ડરતા નથી. પણ દુશ્મનોને મારીને અમે તેઓને હાથે મરવા ઇચ્છીએ છીએ. કાંઈ બળિદાનના બકરાની પેઠે વગરમોતે કપાઈ મરવા ઇચ્છતા નથી. એવી રીતે મરવું એમાં બહાદુરી શું? અને એમ મરવું એ શું ધર્મ છે? અત્યારે તમારો ધર્મ જુદો છે. ત્યારે ગુરુગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, હા, અત્યારે એમ કરવું એ ધર્મ છે. કારણ કે જ્યારે તમારી ઉપર આક્રમણ આવી પડે, ત્યારે તેમાંથી બચવા સારુ તમે આક્રમણની સામે થાઓ તેમાં શું નવાઈ? એમ તો બીકણ બિલાડી પણ જ્યારે સપડાઈ જાય, ત્યારે પોતાની ઉપર હુમલો કરનાર માણસની ગળચી પકડી લે છે, તેમજ જ્યારે દુશ્મનો તમારા ઉપર હુમલો કરે ત્યારે તેમાંથી બચવા માટે તમે કાંકાં મારો ને વખતે કાંઈક જોર બતાવો એમાં કાંઈ નવાઈ નથી, પણ જો ધારીએ તો બચી શકીએ તેમ છીએ; છતાં પણ સ્વદેશપ્રેમની લાગણીથી ખેંચાઈને જે પોતાના બંધુઓના કલ્યાણને અર્થે પોતાનાં માથાં આપવા બહાર પડે અને એમાંજ પોતાનો ધર્મ સમજે તેનીજ બલિહારી છે. એટલુંજ નહિ પણ તમારે માટે પોતાનો પ્રાણ આપવા તૈયાર થયેલા આગેવાનો ઉપર એટલો વિશ્વાસ રાખવો એ તમારો ધર્મ છે. મોટાં મંદિરનો પાયો નાખતી વખત તેના પાયામાં ફળકૂલ મૂકવાં એ આપણો ધર્મ છે. જ્યાં મોટા યજ્ઞોમાં સેંકડો મણ ઘી હોમવાનું હોય તેમાં આપણી તરફથી આપણા ગજા પ્રમાણે નાળિયેર કે સોપારી હોમવું એ આપણો ધર્મ છે અને કોઈ પણ મહાન કામની શરૂઆત વખતે પ્રથમ પોતાના ઇષ્ટદેવને ભોગ આપવો એ આપણો ધર્મ છે. એમાં નવું શું છે? હવે વિચાર કરો કે આપણને સ્વતંત્રતા મેળવવી છે એ કરતાં વધારે મહાન કામ બીજું કયું? આપણે દિલ્હીના બાદશાહની સામે લડાઈ ઉઠાવવી છે એ કરતાં વધારે જોખમભરેલું કામ બીજું કયું? અને આપણે પરદેશીઓ તથા પરધર્મીઓના હુમ્મેશના જીલમમાંથી છૂટવું છે, એથી વધારે આનંદ બીજો કયો?

હવે વિચાર કરો કે આ બધું કરવાનો આરંભ કરતી વખત માત્ર પાંચ માથાનું બળિદાન પણ ન જોઈએ ? કહો કે જોઈએજ. બંધુઓ ! તમે ધર્મ કેને કહો છો ? ચાલતા આવેલા રિવાજોનેજ ધર્મ સમજ્યા કરવો એ મોટી ભૂલ છે. મહાત્માઓ કહે છે કે, એકની એક પ્રજાનો જુદા જુદા દેશમાં ને જુદા જુદા કાળમાં જુદો જુદો ધર્મ હોય છે, તેમજ અત્યારે તમારો ધર્મ જુદો છે. કારણ કે અત્યારે આપણો દેશ આફ્રિકાના મુખમાં પડેલો છે. માટે બહુજ સાંકડી થઈ ગયેલી આપણા ધર્મની હદ આપણાથી બની શકે એટલી આપણે લંબાવવી જોઈએ. જે બાજુનો પવન હોય તે બાજુના સઠ ચડાવવાનું ડહાપણ આપણે રાખવું જોઈએ; અને એમ વિચાર કરવો જોઈએ કે, ધર્મનાં મુખ્ય બે અંગ છે. એક જ્ઞાન અને બીજું ભક્તિ. તેમાં જ્ઞાનનો અર્થ કાંઈ એવો નથી કે જે વાતોમાં આપણને ગમ ન પડે, જે બાજુનો કદી પણ સર્વમાન્ય નિષ્કૃંપ થઈ શકે નહિ, જે બાજુનો આપણી અહીંની જિંદગીના અનુભવમાં આવી શકે નહિ અને જે સવાલો હમેશાં વાંધાભર્યાજ રહ્યા છે તથા હમેશાં વાંધાભરેલાજ રહેશે, તેવા સવાલોના વિચારોમાંજ જિંદગી ગાળવી અને દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં તદ્દન નકામા થઈ પડવું એનુંજ નામ કાંઈ જ્ઞાન નથી; પણ વસ્તુને તથા સ્થિતિને તેના ચથાર્થ રૂપમાં જોળખવી તેનુંજ નામ જ્ઞાન છે. જેમકે એમ વિચાર કરવો કે હું શા માટે જન્મ્યો છું ? શું પરદેશીઓના અને પરધર્મીઓના જીવન બમવા માટેજ જન્મ્યો છું ? મારો ધર્મ શું છે ? શું સદાય પારકાઓની ગુલામગીરીમાં પડ્યું રહેવું એજ મારો ધર્મ છે ? મારું કર્તવ્ય શું છે ? મારા સ્વદેશી બંધુઓને નીચ સમજવા ને તેમનો તિરસ્કાર કરવો તથા તેમનાથી દૂર દૂર ભાગવું એ શું મારું કર્તવ્ય છે ? શું અમારા નસીબમાં અમે દરિદ્રતાજ લખાવીને આવ્યા છીએ ? શું નમાલાપણાનો અમે ઇજારો રાખેલો છે કે આખી દુનિયાનું નમાલાપણું અમારામાંજ આવી જાય ? શું પરમાત્માને ઘેર એવો પક્ષપાત છે કે તે એક જાતના લોકોને છાપરે ચડાવી દે અને બીજી જાતના લોકોને પગ નીચે કચરાવે ? આપણો દેશ અસલ કેવો આખા દહતો, સૌ ચીજો કેટલી બધી સસ્તી હતી, કેટલી બધી જાતના ધંધારોજગાર હતા, લોકોમાં કેટલો બધો સંપ હતો અને સૌ લોકો કેવી શાંતિથી આનંદદાયક જિંદગી ગાળતા હતા, એ શું આપણે ન જાણવું જોઈએ ? તેને બદલે હાલમાં દરેક બાજુમાં આપણું સત્યા-

નાશ વળી ગયું છે ને ઘેરેઘેરે હોળીઓ સળગે છે, એ શું નથી જોતા? દુનિયામાં ધનનાં દેવાળાં તો હોય છે, પણ અફસોસ કે આપણા લોકોમાં તો ખુદ્દિનાં પણ દેવાળાં નીકળી ગયાં છે. તેથી આવી ચોખ્ખી બાબતો પણ આપણને સૂઝતી નથી અને આપણા પગ નીચે આગ લાગી છે તે તો દેખતા નથી; પણ હજારો વરસ ઉપર લંકા બળી ગઈ તેની આગ જોવા ઇચ્છીએ છીએ અને તેને આપણે જ્ઞાન સમજીએ છીએ, તેથીજ આપણા બાર વાગી ગયા છે; માટે હવે તો આપણા ઉપયોગમાં આવી શકે અને આપણા અનુભવમાં આવી શકે એવું જ્ઞાન આપણે મેળવવું જોઈએ. એવું જ્ઞાન મેળવવું તેનુંજ નામ ધર્મ છે. કારણ કે દેશકાળ અને વસ્તુસ્થિતિ સમજવી તેનુંજ નામ જ્ઞાન છે અને એ જ્ઞાનજ ધર્મનું અંગ છે.

૧૩૮-ભક્તિનો અર્થ

ભક્તિની બાબતમાં પણ સમજવું જોઈએ કે, બહારનાં રમકડાં રંમાડ્યા કરવાં એમાંજ કાંઈ સાચી ભક્તિ નથી, પણ સાચી ભક્તિ તો કાંઈક જુદીજ હોય છે અને તે એજ કે બીજાઓને દુઃખે દુઃખી થવું. બ્રાહ્મણો એટલે કે વિદ્વાનો, ગાયો એટલે કે જેના ઉપર દેશનો મુખ્ય આધાર છે એવી ગાયો તથા ગરીબોની રક્ષા કરવી એનું નામ ભક્તિ છે. દૈવી સંપત્તિનો મૂળ પાયો અભયપણું છે, એમ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહેલું છે. તે મૂળ પાયાને પકડવો એટલે કે નિર્ભયપણું રાખવું, નીડર થઈને રહેવું અને બહાદુરી રાખવી એનું નામ ભક્તિ છે. દીનતા રાખવી એટલે કે બીજાઓને જાંચા સમજવા, બીજાઓને જાંચે ચડાવવા અને બીજાઓની કિંમત વધારવી અને પોતે છતાં સાધનોએ સાચા ભાવથી બને એટલું ઝૂકી પડવું તેનું નામ સાચી ભક્તિ છે. સૌ જીવો પ્રભુના અંશ છે અને પ્રભુનાં બાળકો છે, એમ જાણીને સૌ જીવોનું કલ્યાણ થાય તેમ કરવું તેનું નામ ભક્તિ છે. શ્રદ્ધા રાખવી એટલે કે આપણાં ભલાં કર્મોનું ભલું ફળ મળશે અને ઈશ્વર દયાળુ છે માટે તે આપણને આગળ વધારશેજ, કૃતેહ આપશેજ અને આપણી ફરજો બજાવવામાંથીજ તે આપણને મોક્ષ આપશે, એમ સમજવું ને એ પ્રમાણે વર્તવું તેનું નામ ભક્તિ છે. ભગવાનનો આશરો રાખવો એટલે કે બીજા સર્વ ધર્મો છોડી દઈને ભગવાનનુંજ શરણ

પકડવું અને શેઠશાહુકારો, રાબરજવાડા, હથિયારો, ધન તથા આજીબાજીના સંજોગો વગેરે કોઈ પણ બાબત ઉપર વધારે ભાર ન મૂકતાં એક સર્વશક્તિમાન મહાન ઈશ્વરનું જ બળ રાખવું અને દેશકાળ જોઈને એ બળને પોતાના આત્માના કલ્યાણનાં કામોમાં વાપરવું તેનું નામ ભક્તિ છે. પ્રભુપ્રેમ રાખવો એટલે કે આ જગત એજ ઈશ્વરનું વિરાટસ્વરૂપ છે અથવા ઈશ્વરનું જોઈ શકાય, સમજી શકાય ને લાભ લઈ શકાય એવું સ્થૂળરૂપ તેજ આ જગત છે, એમ સમજીને જગતની સૌ વસ્તુઓની કિંમત વધારવી તથા સૌ જીવો ઉપર પ્રેમ રાખવો અને મનુષ્યજાત સાથે અલેદ અનુભવવો તેનું જ નામ ભક્તિ છે અને ઈશ્વરને અર્પણ થઈ જવું એટલે કે આપણી લગામ તેના હાથમાં સોંપી દેવી અને આપણો દેશ, આપણા બંધુઓ તથા આપણા ધર્મ સારુ આપણી જિંદગી તેની સેવામાં અર્પણ કરી દેવી તેનું નામ ભક્તિ છે. બંધુઓ ! હાલમાં તો આપણને એજ ભક્તિ કામની છે.

૧૩૯-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલી ધર્મયુદ્ધની મહત્તા

અત્યારે આપણો દેશ પાયમાલ થઈ ગયો છે અને આપણે સૌ લોકો ભયંકર આક્રમમાં છીએ; એટલું જ નહિ પણ આપણી સામે ધર્મયુદ્ધ આવીને ઊભેલું છે. કારણ કે દિલ્હીનો બાદશાહ અને તેના સૂબાઓ જો ન્યાયથી વર્તે તો આપણે કાંઈ લડાઈ માગતા નથી, આપણે તો માત્ર ન્યાય માગીએ છીએ, આપણે તો આપણી ઉપર ગેરવાજબી જીલમ ન થાય એટલું જ માગીએ છીએ અને આપણે તો ફક્ત આપણા વાજબી હકો જ માગીએ છીએ. એ બધું આપણે તો બાબુએ રહ્યું પણ ઊલટા અરજદારોને જ તુરંગોમાં ખોસી દે છે અથવા તોપને ગોળે ઉડાવી દે છે. આવી રીતે આપણાં મોઢાંમાં આંગળાં ઘાલી ઘાલીને ઔરંગઝેબ પરાણે પરાણે ઓકાવે છે, તેથી લાચાર થઈને આપણા બચાવ સારુ તથા આપણા હક સારુ આપણે લડવું પડે છે; માટે એ લડાઈનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. ધર્મયુદ્ધની મહત્તા કેટલી બધી છે એ તમે ક્યાં નથી જાણતા ? એ માટે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું છે કે:—

यद्रच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥

હે અર્જુન ! દૈવેચ્છાથી આવી મળેલું આવું ધર્મયુદ્ધ જે બહાદુરોને મળે તેઓ મહાભાગ્યશાળી છે; કારણ કે તેઓને માટે સ્વર્ગનાં ખારણાં ઉઘાડાંજ છે.

એટલુંજ નહિ પણ આગળ વધીને પ્રભુ એમ કહે છે કે:—

धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ।

ક્ષત્રિયોનું ધર્મયુદ્ધથી જેટલું કલ્યાણ થઈ શકે તે કરતાં વધારે કલ્યાણ કરનારું બીજું કોઈ પણ સાધન આ દુનિયામાં નથી.

અને તેમ છતાં:—

अथ चेत्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।

ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥

જે તું આ ધર્મયુદ્ધ નહિ કરે તો તારો સ્વધર્મ નાશ પામશે, તારી આબરૂ જશે અને તને પાપ લાગશે.

એવું ન થાય તે સારું:—

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।

तस्मादुत्तिष्ठ कौतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥

હે અર્જુન ! યુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કરીને તું ઊઠ; કારણ કે જે તું ધર્મયુદ્ધમાં માર્યો જઈશ તો સ્વર્ગ પામીશ અને જીતીશ તો દુનિયાનું રાજ્ય ભોગવીશ.

એ પછી ગુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, ભાઈઓ ! આવી રીતે આપણને તો બન્ને હાથમાં લાડવો છે. જે લડતાં મરી જઈશું તો સ્વર્ગમાં જઈશું અને જે જીતીશું તો દુશ્મનોનું રાજ્ય ભોગવીશું. માટે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલી હાલના જમાનાને અનુસરતી આવી સાચી ભક્તિ આપણે કરવી જોઈએ અને પ્રભુપ્રીત્યર્થે દેશના કલ્યાણ સારુ ધર્મયુદ્ધમાં આપણી જિંદગી અર્પણ કરવી જોઈએ. બોલો, આ વાત તમારે કબૂલ છે કે નહિ ? ત્યારે લોકોનાં ટોળાંએ મોટો પોકાર કરીને કહ્યું કે, કબૂલ, કબૂલ, કબૂલ, હબરવાર કબૂલ.

ત્યારે ગુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, એવી લૂખી કબૂલાતમાં શું વળે ? જે સાચા હો તો આવો મેદાનમાં અને ધર્મયુદ્ધનાં મંગળાચરણમાં જગદંબાને પાંચ માથાંનું બળિદાન આપો. કેમ કેટલી વાર ? છે કોઈ માઈનો પૂત ? છે કોઈ બહાદુર વીર ? છે કોઈ ધર્મ પાળવાવાળો ? છે કોઈ દેશની સાચી દાઝવાળો ? છે કોઈ પોતાના બંધુઓના કલ્યાણને અર્થે માથું આપનારો ? અને છે કોઈ પ્રભુનો ખ્યારો ? જે હોય તો આવી જાઓ, એટલે આ તલવારથી તેનું

માથું ઉડાવી દઉં ને દેવીને અર્પણ કરી દઉં. એમ કહીને લોકોનાં ટોળાંની વચ્ચે ગુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાની તલવાર ધુમાવવા મંજ્યા અને જોસભેર બોલવા લાગ્યા કે, બળિદાન આપો, બળિદાન આપો, દેવીને બલિદાન આપો. એટલે ક્રતેહ તમારીજ છે.

એ સાંભળીને લોકોના ટોળામાંથી એક બહાદુર જાટ ભલો થઇને મેદાનમાં આવ્યો અને ગુરુ ગોવિંદસિંહને કહ્યું કે, હું માથું આપવા તૈયાર છું; માટે તમારી તલવારથી પ્રથમ મારું માથું કાપો અને દેવીને ખુશી કરો. જો દેશનું કલ્યાણ થતું હોય તો માથું આપવું એમાં શું મોટી વાત છે? માટે જલદી કરો, તમારું શુભ મુહૂર્ત ચાલ્યું જવા દો મા. એમ કહી આનંદી અંતઃકરણથી ગુરુ ગોવિંદસિંહની સામે તે હાથ જોડીને ભલો. ત્યારે એક હાથે તેની ચોટલી પકડી અને બીજા હાથે તેના ગળા ઉપર તલવાર ધરી ગુરુ ગોવિંદસિંહ તેને ત્યાંથી થોડે દૂર દેવીની સ્થાપના કરેલા તંબૂમાં લઈ ગયા.

આ વખતે લોકોના ટોળામાં અનેક જાતની લાગણી પ્રકટી નીકળી, પણ તેમાં મુખ્ય સૌ લોકો એ જાટની દેશભક્તિ તથા બહાદુરી માટે તેને હજાર વાર ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા અને ગુરુ ગોવિંદસિંહની ભક્તિ, તેમની દૃઢતા તથા તેમની સ્વદેશપ્રેમની લાગણી માટે પોતાના અંતરના ઉમળકાથી ઝૂકી ઝૂકીને સૌ લોકો તેમની તરફ જોઈ જોઈને વારંવાર ઢંડવત્ પ્રણામ કરવા લાગ્યા.

૧૪૦-ગુરુ ગોવિંદસિંહની ખૂબી

એ પછી દેવીના તંબૂમાં જઈને એ દેશભક્ત બહાદુર માણસને ગુરુ ગોવિંદસિંહે એક સુંદર ઊંચા આસન ઉપર બેસાડ્યો અને તેને કહ્યું કે, તું મારો મિત્ર છે, તું મારો જમણો હાથ છે, તું મારો દેવ છે અને તું મારો પ્રભુ છે. ચરે ! તને હું મારું ? જે માણસ દેશને અર્થે પોતાનું માથું આપવા બહાર પડે તેને હું મારું ? ત્યારે મારા કરતાં નીચ બીજું કોણ ? બંધુ ! તું મારો ભાઈ છે, તું મારો બાપ છે, તું મારો અતિથિ છે અને તું મારો મદદગાર છે; માટે હવે જરાએ ફિકર કરીશ મા. હું તારું માથું કાપવાનો નથી, પણ હું તો તારી પૂજા કરવાનો છું. એમ કહીને ગુરુ ગોવિંદસિંહે તેની ડાકમાં કૂલનો હાર પહેરાવ્યો અને તેને પગે લાગ્યા.

એ પછી અગાઉથી ત્યાં બાંધી રાખેલા ડુમ્મરના લોહીથી ગુરુ

ગોવિંદસિંહે પોતાની તલવાર તથા લૂગડાં ખરડ્યાં અને જાણે ખરેખર તે માણસને મારી નાખ્યો હોય તેવી લાલચોળ આંખો તથા ભયંકર દેખાવ ધારણ કરી બહુ જીરુસાથી લોકોના ટોળામાં દાખલ થયા અને કહ્યું કે, એક બળિદાન તો મળ્યું, હવે બીજું બળિદાન લાવો, હવે બીજું માથું લાવો. જલદી કરો, જલદી કરો, મુહૂર્ત ચાલ્યું જાય છે. અરે ! આટલી બધી વાર ? દેશના કલ્યાણના કામમાં માથું આપતાં આટલી વાર ? ફતેહનાં બળિદાનમાં આટલી વાર ? પ્રભુને અથે માથું આપવામાં આટલી વાર ? આ કરતાં વધારે નાલાયકી બીજી કઈ ? એમ કહીને બહુ જીરુસાસે રીતે લોકોના ટોળા વચ્ચે શુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાની તાજ લોહીથી ખરડાયેલી તલવાર ફેરવવા મંડ્યા.

આ વખતનો શુરુ ગોવિંદસિંહનો દેખાવ એવો ભયાનક હતો કે એ જોઈને કોઈ પણ માણસને પોતાના અંતઃકરણમાંથી હાથ લાગી ગયા વિના રહે નહિ, છતાં પણ લોકોને તેની ઉપર એટલો બધો વિશ્વાસ હતો અને દેશના કલ્યાણ સારુ પોતાના પ્રાણ આપવા પ્રજા એટલી બધી તૈયાર થઈ રહી હતી કે આવા કટોકટીના વખતે એક બીજે બહાદુર માણસ ત્યાં મેદાનમાં આવ્યો અને શુરુ ગોવિંદસિંહને હાથ જોડીને કહ્યું કે, હું મારું માથું આપવા તૈયાર છું. ત્યારે શુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, શાખાશ, ખચ્ચા શાખાશ ! એમ કહી તેની પણ એટલી પકડી ગળા ઉપર તલવાર ધરી અપાટાબંધ દેવીના તંબૂમાં લઈ ગયા અને પેલા માણસની માફક એ બહાદુરને પણ શુરુ ગોવિંદસિંહે જિંદગી આસન ઉપર બેસાડી તેની પૂજા કરી અને તેને ફૂલનો હાર પહેરાવ્યો.

દેશના કલ્યાણ સારુ આવી રીતે એક પછી એક પાંચ માણસો પોતાનાં માથાં આપવા બહાર પડ્યા અને તે સૌનું શુરુ ગોવિંદસિંહે બહુ સન્માન કર્યું. એ પછી એ પાંચે દેશભક્તોને દેવીના તંબૂમાંથી શુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાની સાથે લોકોના ટોળામાં તેડી લાવ્યા. એ જોઈને સૌ લોકો બહુજ અજબ થયા અને ખુશાલીના પોકારો કરવા લાગ્યા. કારણ કે લોકો તો ખાતરીપૂર્વક એમજ માનતા હતા કે તેઓનાં માથાં ઉડાવી દેવામાં આવ્યાં છે ને તેઓ, સ્વર્ગમાં પહોંચી ગયા છે, તેને બદલે તે બધાને જીવતા જોઈને સૌ લોકોને બહુજ અજબ લાગી, આ વાત તેઓને એક બહુજ મોટા ચમત્કાર જેવી લાગી. એટલુંજ નહિ પણ એ વખતે જાણે

સ્વપ્નું ભેતા હોય એમ લોકોને થઈ ગયું, તેથી લોકો બહુજ આ-
નંદમાં આવી ગયા અને ખુશાલીના પોકારો કરી ધર્મની તથા
ગુરુ ગોવિંદસિંહની જય બોલાવવા લાગ્યા અને એ પાંચ દેશ-
ભક્તોની પણ જય બોલાવવા લાગ્યા. એ ઊભરો જરા નરમ પડ્યા
પછી ત્યાં મળેલા લોકોના ટોળાને ગુરુગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, ભાઈ-
ઓ ! જગદંબાનો જયજયકાર બોલો, કારણ કે તેણે આ દેશભ-
ક્તોને નવી જિંદગી આપી છે. વળી કહ્યું છે કે, હું આવા બહા-
દુરોનું લોહી પીતી નથી, હું આવા દેશભક્તોનાં બલિદાન લેતી
નથી અને હું મારાં બાળકોને ખાતી નથી, પણ તેઓને તો ઊલટી
હું મદદ કરું છું અને તેઓનાં સુખ સારુ તો હું મારું લોહી આ-
પવા તૈયાર થાઉં છું. મારા વહાલા ભક્તો ! મને લોહી ભેઈએ છે
એ વાત સાચી, પણ તે કેાનું ? મારે દેશના દુશ્મનોનું લોહી ભે-
ઈએ છે અને હું કર્તવ્યહીન નમાલાં માણસોને ખાઉં છું, કાંઈ
તમારા જેવા સ્વદેશભક્તોને નહિ. અરે ! જો હું આવા અપભ્રંશ થઈ
ગયેલા ભક્તોનું લોહી પીઉં તો હું દેવી શાની ? તો તો હું રા-
ક્ષસી કહેવાઉં. મારે તો તમારી દેશભક્તિ ને તમારી બહાદુરીની
પરીક્ષા લેવી હતી; કારણ કે નમાલાં માણસો કદી વધુ જીવે તોપણ
એથી તેઓને પોતાને શું કાયદો ? એથી તો તેઓ ઊલટાં વધારે
દુઃખી થાય, તેમજ નમાલાં માણસોના જીવવાથી જગતને પણ શું
લાભ ? ઊલટાં તેઓ બીજાઓને બોબરૂપ થઈ પડે. વળી નમાલાં
માણસોના જીવવાથી પરમાત્માને પણ શું લાભ ? કારણ કે નમા-
લાં માણસો કાંઈ સાચી ભક્તિ કરી શકે નહિ કે ઊંડું જ્ઞાન મેળવી
શકે નહિ. માટે એવાઓને તો હું ખાઈજ નાઉં છું. જો તમે પણ
મારી પરીક્ષામાં નાપાસ થયા હોત તો હું તમારું પણ સત્યાનાશ
કાઢી નાખત, પણ બહુ ખુશીની વાત છે કે તમે એ પરીક્ષામાં
પાસ થયા છો. માટે હું રાજી થઈને તમને વરદાન આપું છું કે
અંતે ક્ષેત્ર તમારોજ છે. પણ તેમાં શરત એટલીજ કે જ્યાંસુધી
તમે બહાદુર રહેશો, જ્યાંસુધી તમે સંપીલા રહેશો, જ્યાંસુધી
તમે સ્વદેશપ્રેમી રહેશો, જ્યાંસુધી તમે તમારા કર્તવ્યમાં મચે-
લા રહેશો અને જ્યાંસુધી તમે તમારા બંધુઓના કલ્યાણ સારું
જિંદગી અપભ્રં કરી શકશો ત્યાંસુધીજ તમારી ક્ષેત્ર છે, પણ
જ્યારે એવા સદ્ગુણો તમારામાં ન હોય ત્યારે તમારી ક્ષેત્ર નથી;
માટે જો ક્ષેત્ર ભેઈતી હોય તો સ્વદેશપ્રેમી થજો, બહાદુર થજો

અને દેશને અર્થે તમારા સ્વાર્થનો ભોગ આપતાં શીખજો, એટલે મારા વરદાનથી ક્ષેત્ર તમારીજ છે. એમ કહીને દેવી અંતર્ધાન થઈ ગઈ. માટે ભાઈઓ ! આ દેવીની કસોટીમાં પાસ થયેલા બહાદુર વીરોને નમન કરો, આ દેશભક્તોને મદદ કરો, આ ધર્મના થાંભલાઓની સેવા કરો અને તેઓને પગલે ચાલો. કારણ કે તેઓએ દેશને અર્થે પોતાનાં માથાં અપણું કરેલાં છે, તેઓએ ધર્મના રક્ષણ સારુ પોતાના પ્રાણનું અગ્નિદાન આપેલું છે અને હાલમાં જીવતા છતાં તમારા સુખ સારુ તેઓ મરી ચૂકેલા છે. એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે જરૂર પડશે ત્યારે ફરીથી પણ તેઓ તમારે માટે મરશે માટે તેઓને નમો, તેઓની સેવા કરો, તેઓના હુકમને માન આપો અને તેઓના માર્ગદર્શન પ્રમાણે ચાલો.

એ પછી એ પાંચ દેશભક્તો સામે જોઈને તેઓને ગુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, મારા વહાલા મિત્રો ! તમે નસીબદાર છો, કારણ કે તમે દેશના કલ્યાણ સારુ તમારા પ્રાણ આપવા બહાર પડેલા છો, તમે ઈશ્વરના કૃપાપાત્ર છો, કારણ કે તમારા બંધુઓના કલ્યાણ સારુ તમે ઈશ્વરને અર્પણ થયેલા છો. તમારી જિંદગીની સાર્થકતા થઈ છે, કારણ કે તમે જિંદગીના હેતુઓ સમજ્યા છો અને એ પ્રમાણે વર્તી શક્યા છો, માટે તમે ધન્યભાગ્ય છો અને હવે હમેશાં એજ પ્રમાણે વર્તતા રહેજો એજ મારી તમને લલામણ છે. એ પછી લોકોનાં ટોળાં સામે જોઈને ગુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, ભાઈઓ ! બહાદુરીની ખૂબી તો જુઓ ! દેશને અર્થે અર્પણ થઈ જવાની મજા તો જુઓ ! આપણા પવિત્ર ધર્મનું મહાન બળ તો જુઓ ! સ્વતંત્રતાનો આનંદ તો જુઓ ! પોતાના બંધુઓના કલ્યાણ સારુ માથાં આપવાની મજા તો જુઓ ! ધર્મનાં તથા દેશના હુકમનો ઉપર ક્ષેત્ર મેળવવાનો આનંદ તો જુઓ ! અને જિંદગીની સાર્થકતા કરવાની ચાવીની જરા ખૂબી તો જુઓ ! હજી તો એ કાંઈ આપણે કયું નથી પણ માત્ર તેના વિચારજ કરીએ છીએ, એટલામાં પણ આપણે કેટલા બધા બદલાઈ ગયા છીએ એ જરા જુઓ તો ખરા ! અત્યારે આપણામાં કેટલો બધો ભેસ છે ? અત્યારે આપણામાં કેટલી બધી એકતા છે ! અત્યારે આપણામાં કેટલી બધી હિંમત છે ! અત્યારે આપણામાં કેટલો બધો સ્વાર્થત્યાગ છે ! અત્યારે આપણામાં કેટલી બધી બહાદુરી છે ! અત્યારે અપણામાં કેટલું બધું ધર્મનું બળ છે ! અત્યારે આપણામાં કેટલો બધો પરમાર્થ છે ! અત્યારે

આપણામાં કેટલા બધા ઉત્તમ સદ્ગુણો આવી ગયા છે ! અત્યારે આપણામાં કેવું નવું લોહી આવી ગયું છે ! અત્યારે આપણામાં કેવી સાચી ભક્તિ આવી ગઈ છે ! અત્યારે આપણને કેવું નવું જીવન મળી ગયું છે, એ જરા જુઓ તો ખરા ! ! એ બધું શામાંથી ? સ્વદેશપ્રેમની તૌયારીમાંથી. હવે વિચાર કરો કે જે કામનો આરંભ કરવામાં પણ આટલી બધી ખૂબી છે તે કામ પાર ઉતરે ત્યારે તેનો આનંદ કેટલો બધો હશે ? માટે ભાઈઓ ! જો એ આનંદ લૂંટવો હોય તો આ પાંચ બહાદુર વીરોએ જેમ પોતાની જિંદગી અર્પણ કરેલી છે, તેમ તમે સૌ દેશના કલ્યાણ સારુ તમારી જિંદગી અર્પણ કરો, એટલે ક્રેતેહ તમારીજ છે, આબાદી તમારીજ છે, સ્વતંત્રતા તમારીજ છે અને ભારતનું રાજ્ય તમારું તમારું ને તમારુંજ છે. માટે દેશને અર્થે માથાં આપવા તૈયાર થાઓ, જનતાના કલ્યાણ અર્થે માથાં આપવા તૈયાર થાઓ.

આ ઉપદેશ કરતી વખતે ગુરુ ગોવિંદસિંહના શરીરનો જુસ્સો, તેમના ચહેરાની ભવ્યતા, તેમની અંતરની લાગણીઓનો ઉછાળો, તેમની દૃઢતા, તેમનું સ્પષ્ટવક્ત્રતાપણું, તેમની વાણીની મીઠાશ, તેમનો પોતાના બંધુઓ ઉપરનો પ્રેમ, તેમનું ઊંડું જ્ઞાન, તેમની સાચી ભક્તિ, તેમનું વીરત્વ અને તેમનું નિઃસ્પૃહીપણું જોઈને લોકો છક થઈ ગયા અને જાણે તેમની ઉપર કોઈએ જાદુ (મેસ્મેરિઝમ) કર્યું હોય તેમ તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયા, તેમને આધીન થઈ ગયા અને સાચા ભાવથી કહેવા લાગ્યા કે, હે ગુરુ ! જેમ તમે કહો તેમ કરવા અમે સૌ તૈયાર છીએ. આ માથાં તમારાંજ છે અને એમાં કાંઈજ શક ન હતો, ખરેખરું એમજ હતું. તેથીજ ગુરુ ગોવિંદસિંહના બહાદુર શિષ્યો સૌ ઠેકાણે ઉપરાઉપરી ક્રેતેહ મેળવવા લાગ્યા અને એટલે સુધી કે મહાબળવાન તથા કોઈ પણ જાતના દગાફટકા કરવાથી ન ડરે એવા દિલ્હીના બાદશાહ ઔરંગઝેબને પણ તેની ફિકર લાગવા માંડી. આટલું બધું બળ ગુરુ ગોવિંદસિંહે સ્વદેશપ્રેમ તથા આત્મલોગમાંથી મેળવ્યું હતું. એટલુંજ નહિ પણ પંજાબનો ફેસરીસિંહ રણજિતસિંહ કે જેણે કાબુલ જીતી લીધું હતું અને જેનાથી અફઘાનિસ્તાનના પઠાણો થરથર ધ્રુજતા હતા તથા અંગ્રેજો પણ જેને નમીને ચાલતા હતા અને જેના શિરપેચનો કોહિનૂર મહારાણી વિક્ટોરિયાના તાજમાં શોભી રહ્યો હતો તે મહારાજા રણજિતસિંહ પણ ગુરુ ગોવિંદસિં-

હના શિષ્ય હતા. વળી આજે પંજાબમાં ઝીંદ, નાલા, પતિયાલા, કપુરથલા તથા કાશ્મીર વગેરેના શીખ રાજાઓ છે, તે પણ ગુરુ ગોવિંદસિંહના શિષ્યો છે, તેમજ નામદાર અગ્રેજ સરકારના લશ્કરમાં સૌથી વધારે વખણાયેલી જે પલટણો છે તથા જેણે અફઘાનિસ્તાન, ટ્રાન્સવાલ અને ચીનમાં પણ જય મેળવેલો છે, તે પલટણો બહાદુર શીખ લોકોનીજ છે અને એ બધો ગુરુ ગોવિંદસિંહનોજ પ્રતાપ છે. હવે વિચાર કરો કે જેનો પ્રતાપ હજી સુધી પણ આટલો બધો છે અને જેના શિષ્યો ‘શ્રી વાહુ ગુરુજી કી ફતેહ’ એમ બોલતા બોલતા ગમે તેવી ભયંકર આફતોના મુખમાં આલ્યા જતાં પણ ડરતા નથી, તેા તેમના ગુરુમાં તેની હયાતી વખતે કેટલું બધું સામર્થ્ય હશે એ જરા ખ્યાલ તો કરો! જેણે મહા જખર-જસ્ત બલિષ્ઠન તોડી નાખ્યું, જેણે ઉપરછલ્લાં બહારનાં કર્મ-કાંડનાં લક્ષરોં કાઢી નાખ્યાં, જેણે ઘણાંએ મુસલમાનોને હિંદુ બનાવ્યા અને જેણે તાઈ, પીંબરા, વણકર તથા દરજી વગેરે બહુ બીકણુ લોકોને પણ સિંહ બનાવ્યા અને તે માત્ર કહેવાના નહિ પણ ખરેખરા સિંહ બનાવ્યા, તે મહાત્માનું આત્મિક બળ કેટલું બધું મહાન હશે એ ખ્યાલ તો કરો! એ ખ્યાલ કરતાં પણ આપણને અન્યબી લાગે છે, ત્યારે જે માણસો તેમની પાસે હશે તેઓને કેટલી બધી અન્યબી લાગતી હશે? અને એવી અન્યબીને લીધે તેઓનાં મનમાં શું શું ભાવો આવતા હશે, એ તમને ખબર છે? ગુરુ ગોવિંદસિંહનાં આવાં મહાભારત અદ્ભુત પરાક્રમને લીધે જેને લાંબો વિચાર કરવાની શક્તિ ન હોય એવા ઘણાંએ શિષ્યો તેમને ઈશ્વરનો અવતાર સમજવા લાગ્યા ને કોઈ કોઈ શિષ્યો તો તેમને સાક્ષાત્ ઈશ્વર માનવા લાગ્યા. આ વાતની ગુરુ ગોવિંદસિંહને ખબર પડી, તેથી તે શુદ્ધ હૃદયના મહાત્મા બહુજ દિલગીર થયા. કારણ કે તેમને લાગ્યું કે, ઈશ્વરની કૃપા વિના મારાથી એક તણબલું પણ હાલી શકે નહિ ને તેમ છતાં હું ઈશ્વર? હું મલિન વસ્તુઓમાંથી પેદા થયો છું. હું મળમૂત્રનો ભરેલો છું અને સૌની પેઠે કાલે સવારે હું પણ મસાણામાં કુંકાઈ જવાનો છું, તેમ છતાં પણ હું ઈશ્વર? લોકો ઈશ્વરની મહત્તા સમજતા નથી. આવા આવા વિચારોથી તેમને બહુ ત્રાસ લાગ્યો અને તેમને એમ થયું કે, આ તો ‘બકરું કાઢતાં ઊંટ પેઠું’ કારણ કે હું તો લોકોને કર્મકાંડની બળમાંથી છોડાવવા માગું છું, તેને બદલે

હું પોતેજ ઈશ્વર બની જાઉં, ત્યારે ધિક્કાર મારા જ્ઞાનને અને ધિક્કાર મારી ભક્તિને. હે પ્રભુ ! અજ્ઞાન લોકોના મૂર્ખાઈભરેલા આવા વિચારોને જો હું ઉત્તેજન આપું તો મારી ઉપર તારા શાપ ઊતરજો, એમ કહેતાં કહેતાં ગુરુ ગોવિંદસિંહની આંખમાં પાણી આવી ગયાં. એ પછી તેમણે પોતાના શિષ્યોને ખાસ બોલાવીને કહ્યું કે,

ચોપાઈ

જો શીખ મુઝે ઈશ્વર ઉચરહી

વો શીખ નરકકુંડમેં પરહી;

મેં હું પરમ પુરુષકા દાસા,

દેખન આયા જગત તમાસા.

એ પછી ગુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, ભાઈઓ ! જો તમે એમ કહો કે અમે તમારા દેહને ઈશ્વર નથી માનતા પણ તમારા જીવાત્મામાં જે ઈશ્વરનો અંશ છે, તમારામાં જે કુદરતી ચૈતન્ય છે અને તમારામાં જે સાક્ષીરૂપે સર્વવ્યાપક ઈશ્વર રહેલો છે તેને અમે ઈશ્વર માનીએ છીએ, તો તમારી એ વાત પણ ખોટી છે. કારણ કે તમોને આમ વાતો કરતાં આવડે છે, પણ તમે એ સ્વરૂપને સમજતાજ નથી. જો એ સર્વવ્યાપક ચૈતન્યને તમે સમજતા હો તો એ ચૈતન્ય તો સદાકાળ સૌ ઠેકાણે છે, માટે દરેક પળે જ્યાં જ્યાં તમારી દૃષ્ટિ પડે ત્યાં ત્યાં તમને એનોજ અનુભવ થવો જોઈએ. જેને એવો અનુભવ થાય તે એકજ માણસ કે એકજ મૂર્તિને ઈશ્વર સમજે અને બાકીના સૌ જીવો તથા સૌ વસ્તુઓને હલકી સમજે એવા પોલાણવાળા હોય નહિ, પણ તેઓને તો સર્વત્ર સમદર્શનજ થાય છે અને એવી સ્થિતિ તમારી નથી, તેથી મારામાં રહેલા ચૈતન્યને તમે ઈશ્વર નથી માનતા, પણ તમારા જોવા સમજવામાં આવે એવી મારી સ્થૂલતાનેજ તમે ઈશ્વર માનો છો અને એવાં પાપમાંથી છોડાવવા માટે હું જ્યારે તમોને સમજાવું છું, ત્યારે ઈશ્વરના સર્વવ્યાપક ચૈતન્યને આગળ ધરીને તમે તમારા મનને ઠગો છો અને મને પણ ઠગો છો. કારણ કે એ ચૈતન્યના અસલ સ્વરૂપનું તો તમોને જ્ઞાન પણ નથી. જો એ જ્ઞાન હોય તો મારા એકલામાંજ તે તમને કાં દેખાય ? તે તો સૌ ઠેકાણે દેખાવું જોઈએ. કારણ કે તે સર્વવ્યાપક છે અને તેમ છતાં તેને એક ઠેકાણે કે અમુક માણસમાંજ કે અમુક મૂર્તિમાંજ જોવું કે

સમજવું એને તો શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે તમોશુણી જ્ઞાન કહેલું છે. માટે વહાલા બંધુઓ ! તમે ઉત્તમ અધિકારી થઈને એવા તમોશુણી જ્ઞાનમાં પડ્યા રહો મા, તમોશુણી જ્ઞાનમાં પડ્યા રહો મા, પણ સત્ય સમજો, તત્ત્વ સમજો, રહસ્ય સમજો ને એ પ્રમાણે વરતો.

ભાઈઓ ! તમે મને ઈશ્વર સમજ્યા કરો અને એ બાબતોને નજીવી સમજીને હું ચલાવી લઉં, તો એ તમારી અને મારી કેટલી બધી મૂર્ખાઈ કહેવાય ? વળી તમને તથા મને એનું કેટલું બધું પાપ લાગે એ તમે જાણો છો ? તમે એ નથી જાણતા તેથીજ એવી ભૂલ કરો છો, પણ હું એ મહાપાપને તેના ભયંકર રૂપમાં સમજું છું. માટે મારે તમને એ પાપમાંથી બચાવવા જોઈએ. અરે હું ઈશ્વર ? મને ઈશ્વર કહેતાં તમારી જીભ કેમ નથી તૂટી પડતી ? હું ઈશ્વર છું એમ સાંભળતાં મારા કાન કેમ નથી ફૂટી જતા ? કારણ કે આપણે પોતેજ ઈશ્વર બની જઈએ અને આપણી સ્થૂલતાનેજ ઈશ્વર સમજ્યા કરીએ એ કરતાં ઈશ્વરનું વધારે અપમાન બીજું કયું ? એ કરતાં વધારે અજ્ઞાનપણું બીજું કયું ? એ કરતાં વધારે નાસ્તિકપણું બીજું કયું ? અને જ્ઞાની ભડતોને એ કરતાં વધારે ત્રાસ આપનારી બાબત બીજી કઈ ?

બંધુઓ ! મારા હાથમાં મશાલ છે. હું તમારાથી થોડાંક કદમ આગળ ચાલેલો છું, હું તમોને રસ્તો બતાવનાર તમારો ભોમિયો છું અને તમે મારી પાછળ ચાલનારા છો; માટે મને શુરુ સમજીને લોકાચાર પ્રમાણે તથા અંતઃકરણની લાગણીથી ચોક્કસ હદ સુધી માન આપો એ વાજબી છે અને તમારા કલ્યાણ સારુ શાસ્ત્રના હુકમ પ્રમાણે એવું કાંઈક માન સ્વીકારવું એ મારી ફરજ છે એ હું જાણું છું, પણ જ્યારે તમે મને જરૂર કરતાં વધારે માન આપો છો, ત્યારે હું મારા મનમાં કેટલો બધો શરમાઉં છું અને જે માન ઈશ્વરને આપવું જોઈએ તે માન તેને બદલે મને અપાતું જોઈને હું મારા મનમાં કેટલો બધો દિલગીર થાઉં છું, એ તમે સમજો છો ? જો એ સમજતા હો તો તમોને મારી દયા આવ્યા વિના રહે નહિ. કારણ કે હું ચોખ્ખી રીતે એમ સમજું છું ને પ્રત્યક્ષપણે એમ અનુભવું છું કે, મારામાં કાંઈ પણ માલ નથી, મારી કાંઈ પણ સત્તા નથી અને એ મહાસાગરની આગળ હું એક ટીપા બરોબર પણ નથી; છતાં પણ જો તમોને મારામાં કાંઈ દેખાતું

હોય, તો તે પરમકૃપાળુ પિતા સચ્ચિદાનંદ પરમાત્માની કેવળ કૃ-
પાજ છે. માટે મારી એવી સ્થિતિ નજરે જોયા છતાં અને વારંવાર
એવો અનુભવ લીધા છતાં હું ઈશ્વર તરીકેનું માન કેમ લઈ શકું ?
એટલુંજ નહિ પણ જેને આવો અનુભવ થતો હોય તેનેજ જ્યારે
બીજાઓ ઈશ્વર કહે, ત્યારે એ ભગતને કેટલો બધો ત્રાસ લાગે અને
તેનાથી એ કેમ ખમી શકાય, એ જરા ખ્યાલ તો કરો ! નજ
ખમી શકાય અને મારાથી પણ એ નથીજ ખમાતું; માટે હું તમ-
ને કહું છું કે જે મને ઈશ્વર કહેશે તે શિષ્ય નરકના કુંડમાં પડશે.
જે પોતેજ ઈશ્વર બની જશે તેનું તો સત્યાનાશ વળી જશે. ભાઈ-
ઓ ! બીજા આંખાઓ કરતાં જે આંખો બહુ મોટો હોય અને
જેને ઘણાં કૃપો આવતાં હોય તે આંખો ઉપર પણ જંગલી ગામ-
ડિયા લોકો સિંદૂરનું ત્રિશૂળ કાઢે છે અને દરવરસે તેની પાસે ધૂપ-
દીવો કરે છે, તેને નૈવેદ્ય ધરાવે છે, તેની આરતી ઉતારે છે, તેની
પ્રદક્ષિણા કરે છે અને તેની પૂજા કરે છે; તથા કોઈ કોઈ લોકો
તો પોતાની મનોકામના પૂરી થવા માટે એ આંખાની કાંઈ કાંઈ
માનતા પણ કરે છે અને આવીજ રીતેજ ગામને અંધે જે વાવ
હોય, જેનું પાણી પોતે રોજ રોજ પીતાં હોય અને જે વાવથી ઘણા
જીવોને સુખ થતું હોય, તે વાવની કોઈ કોઈ નિમિત્તે ગામડાંની
બાયડીઓ પૂજા કરે છે, તેમજ મને ગુરુ માનીને એ અજ્ઞાની
લોકોની પેઠે તમે મારી પૂજા કરો. એ પણ મને તેવુંજ લાગે છે.
કારણ કે એ ગામડિયાઓ આંખાની પૂજા કરે છે અને અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ
વાવની પૂજા કરે છે, પણ જે આંખાને બનાવનાર છે, આંખાને જિ-
વાડનાર છે અને આંખામાં કૃપા આપનાર છે તથા જે પાણીનો બ-
નાવનાર છે, જે વાવ ખોદવાની અક્ષલ તથા શક્તિ આપનાર છે
અને જે વાવમાં પાણી આપનાર છે, તેને એ જંગલી લોળા લોકો
ઓળખતા નથી અને તેની પૂજા કરતા નથી. તમે ઉત્તમ અધિકારી
હોવા છતાં પણ મારી પૂજા કરો છો ને એ જંગલીઓની પેઠે
વર્તો છો એજ મારી દિલગીરી છે. અરે ! જરા વિચાર તો કરો કે
ભલે કદી મારામાં તમારા કરતાં કેટલાક ગુણો ચડિયાતા હોય
અને એથી તમોને બહુ ક્ષાયદો થતો હોય, તોપણ મને એ ગુણો
આપનાર કોણ ? મારી જિંદગી ટકાવનાર કોણ ? મને હયાતીમાં
લાવનાર કોણ ? મને આવી શક્તિ આપનાર કોણ ? યાદ રાખજો
કે એ બધું કરનાર સર્વશક્તિમાન મહાન ઈશ્વરજ છે અને તેજ

હમેશાં સૌને પૂજવાયોગ્ય છે. એ સિવાયની પૂજા તે બધી જૂઠી પૂજા છે અને એના વિનાની બીજી જે જે પૂજા થાય તે બધું પાપ છે. એટલુંજ નહિ પણ જે માણસ પોતે પોતાને ઈશ્વર સમજે અથવા બીજાઓની પાસે ઈશ્વર કહેવરાવે તેનું તો સત્યાનાશ વળી જશે. કારણ કે અરે હાય હાય ! ઈશ્વર ક્યાં અને આપણે ક્યાં ? તે જો ધારે તો તરતજ મારી બુદ્ધિ ફેરવી નાખે અને તમને સૌને હું બહુજ અળખામણો લાગું તેવો મને કરી મૂકે. તે જો ધારે તો હું તરફડયા કરું છતાં પણ મારા વહાલા દીકરાને મારી નજર આગળ મારી નાખી શકે. તે જો ધારે તો સહેજ વારમાં મારું સત્યાનાશ કાઢી શકે; અને તે જો ધારે તો એક પળમાં મારો જીવ લઈ શકે, તેમાં હું કંઈ પણ કરી શકું નહિ; તેમ છતાં હું ઈશ્વર ? ધિક્કાર પડ્યો એવા ઈશ્વર બની બેઠેલા નીચ માણસો ઉપર. એવા પોતેજ ઈશ્વર બની ગયેલા અભિમાની અજ્ઞાનીઓ પગે લાગવાલાયક નથી, પણ કાંઈક જુદીજ રીતની પૂજા કરવા જોગ છે અને એવા મૂર્ખો તથા નાસ્તિકોને ઈશ્વર માનનારાઓને પણ સખત શિક્ષા થશે. માટેજ હું કહું છું કે, ‘ જે શીખ મુજે ઈશ્વર ઉચર હી, વો શીખ નરક કુંડમે પર હી. ’ માટે આંખાને પગે લાગવામાંજ ન રહી જાઓ, પણ જે આંખાનો બનાવનાર છે તેને ઓળખતાં શીખો. એમ કહીને પાઠક ચૂપ રહ્યા.

ત્યારે ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, બહાદુરી ભરેલો ઉદાર ધર્મ પાળીશું ત્યારેજ આપણે સુખી થઈ શકીશું. મનુષ્યજાત સાથે આવા અભેદ-ભાવવાળો, આવી ઉદારતાવાળો, આવા વીરત્વવાળો, આવો સ્વાર્થત્યાગ શીખવનારો, બહારના બનાવટી ધર્મકાંડનાં લક્ષણો વિનાનો અને એકજ ઈશ્વરને માનનારો શુરુ ગોવિંદસિંહના ધર્મ જેવો દેશનું કલ્યાણ કરનારો, સ્વતંત્રતા અપાવનારો અને આપણા આત્માને તથા ઈશ્વરને રાજી રાખનારો આવો ચોખ્ખો ધર્મ અત્યારે આપણે જોઈએ છે. અફસોસ કે એ ધર્મ પાળવો તો બાજુએ રહ્યો, પણ એવા ઉદાર ધર્મની ખુલ્લા દિલની સાચી વાતો પણ ઘણા લોકો સાંખી શકતા નથી અને એ વાતો કહેનારને તથા સાંભળનારને પણ ધર્મભ્રષ્ટ સમજે છે; અને લાગ મળે તો બહુ હેરાન કરે છે, નહિ તો તિરસ્કાર તો જરૂર કરે છે. જે સ્વાર્થી માણસો પોલપોલ ચલાવવાની, વહેમો વધારવાની, આભડછેટો કાયમ રાખવાની, નમાલા બનાવવાની અને લોકોને શુદ્ધામગીરી-

માં ખાંધી રાખવાની વાતો કર્યા કરે, તેઓનાં વખાણુ થાય છે અને તેઓને માલમલીલા મળે છે, તેથીજ આપણું સત્યાનાશ વળતું જાય છે; કારણ કે આવી રીતે ખરાબીઓને ઉત્તેજન મળવાથી સત્ય ડૂબતું જાય છે, ધર્મનું જોર ઢીલું પડતું જાય છે, મનુષ્યપણું નષ્ટ થતું જાય છે અને સેંકડો જાતની ખરાબીઓ વધતી જાય છે; તેથીજ આપણા ખાર વાગતા જાય છે. માટે એ બધી આફતોમાંથી છૂટવા સારુ ગુરુ ગોવિંદસિંહના ધર્મ જેવો સ્વદેશપ્રેમવાળો, બહા-ડુરીવાળો, બ્રાતૃભાવવાળો અને ઉદાર વિચારોવાળો ધર્મ અત્યારે આપણે જોઈએ છે. યાદ રાખજો કે, પવિત્ર પ્રાચીન ઋષિઓના સિદ્ધાંતોવાળો આવો સત્યધર્મ જ્યારે આપણે પાળી શકીશું ત્યારેજ આપણે સુખી થઈ શકીશું અને ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે. માટે દેશની તથા આત્માની સ્વતંત્રતા અપાવનાર ઉદાર વીરધર્મ પાળવાની આપણે કેશિશ કરવી જોઈએ.

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, આવો ચોખ્ખો, આવો ઉત્તમ, આવો સનાતન, આવો સાદો અને સૌને ગમી જાય તથા સૌથી સહેલાઈથી પાળી શકાય એવો કંડ્યાણુકારક સત્ય ધર્મ આપણે પાળી શકતા નથી આપણું જીવનજ ત્રુટિઓવાળું છે અને બહુજ અડચણુકારક નમાલા બહારના ખોટા ધર્મ આપણે પાળ્યા કરીએ છીએ તેનું કારણ શું ?

ત્યારે પારેખે કહ્યું કે, જેમને હમેશાં કડવું ઝેર જેવું અફીણ ખાવામાં વધારે મજા પડે છે, તેમજ જેઓ ગુલામગીરીમાં ટેવાઈ ગયેલા હોય તેઓને ગુલામગીરીજ ગમ્યા કરે છે. આ કાંઈ કલ્પિત વાત નથી, પણ થોડાં વરસો ઉપર અમેરિકામાં બનેલી વાત છે અને તે આપણા લોકોને ખરાબર રીતે લાગુ પડે છે; માટે તે તમને ટૂંકામાં કહી બતાવું છું. તેઓજ કે ઉત્તર અમેરિકાના લોકો બહુ સુધરેલા હતા, તેથી ભલમનસાઈની લાગણીથી દયાને લીધે તેઓએ પોતાના રાજ્યમાં ગુલામો ન રાખવાનો કાયદો કર્યો અને બહુ નુકસાની લોગવીને પણ ગુલામોને છૂટા કર્યા. એ પછી તેઓએ દક્ષિણ અમેરિકાના લોકોને કહ્યું કે, અમારી પેઠે તમે પણ ગુલામોને છૂટા કરો; કારણ કે કોઈ પણ માણસને ગુલામ બનાવવા કે ગુલામ સમજવા એમાં માણસાઈ નથી, તેમજ એ ધર્મથી વિરુદ્ધ છે, માટે હવેથી તમે ગુલામનો વેપાર બંધ કરો અને જૂના ગુલામોને સ્વતંત્રતા આપો. પોતાના ગેરવાજબી

લોહને લીધે દક્ષિણ અમેરિકાના લોકોએ આ વાજખી વાત પણ માની નહિ, તેથી ઉત્તર અમેરિકાના લોકોએ દક્ષિણ અમેરિકાના લોકો સાથે લડાઈ કરી અને ગુલામોને છોડાવ્યા. એ લડાઈમાં હજારો માણસો મરી ગયાં ને લાખો રૂપિયાનું નુકસાન થયું અને તે બધું કાંઈ પણ અંગત સ્વાર્થ વિના દયાને ખાતર તથા માણસાઈને ખાતરજ હતું; છતાં પણ ગુલામોને છૂટા કરવા સારજ ન્યારે લડાઈ થવાની હતી ત્યારે અને લડાઈ ચાલતી હતી ત્યારે પણ જે ખરેખરા ગુલામ હતા તે બધા ન્યારે એકબીજાને મળતા ત્યારે એમજ કહેતા કે, જો આપણને છૂટા કરશે તો આપણે રખડી પડીશું. હમણાં ભલે આપણે મહેનત કરવી પડે છે, માર પડે છે, આપણી ઉપર જીલમ થાય છે અને આપણા કાંઈ પણ હક નથી, પણ ખાવાનું તો મળે છે, પણ ગુલામગીરીમાંથી છૂટા થઈશું ત્યારે ખાવાનું કેાણ આપશે? છૂટા થઈને ઊલટા નાહકના ભૂખે મરી જઈશું. એ કરતાં આપણી હાલની સ્થિતિજ બહુ સારી છે. માટે આપણે સૌ ભેગા થઈને સરકારને અરજ કરીએ કે અમારે તમારું છૂટાપણું નથી જોઈતું, અમને અમે જેવા છીએ તેવા ગુલામોજ રહેવા દો એટલે બસ. એટલુંજ નહિ પણ કેટલાક દોઢડાદ્યા ગુલામો તો પોતાને છોડાવનાર પરમાર્થીઓ સામે લડવા ગયા હતા અને અંતે ન્યારે ગુલામોને છૂટા કરવાનો કાયદો અમલમાં મૂક્યો ત્યારે ઘણાએ ગુલામો એ કાયદાને મોટી આફત જેવો સમજીને બહુ અફસોસ કરતા હતા, ઘણા જણા એથી સાવ નિરાશ થઈ ગયા હતા અને પોતાને સ્વતંત્રતા મળી તેજ દિવસે ઘણા જણાઓ પોકેપોક મૂકીને રોયા હતા; કારણ કે એ વખતે તેઓ સ્વતંત્રતાની કિંમત સમજતા ન હતા.

આપણો ઉદય થવાને હજી વાર છે

એ ગુલામોની પેઠે આપણા ઘણા લોકોને પણ હજી સ્વતંત્રતાની કિંમત નથી, સ્વદેશાભિમાનની કિંમત નથી, ભ્રાતૃભાવની કિંમત નથી, બહાદુરીની કિંમત નથી, સ્વાર્થત્યાગની કિંમત નથી અને બહારનાં કર્મકાંડનાં લક્ષણો વિનાના પવિત્ર સનાતન ઉદાર આર્યધર્મની કિંમત નથી, તેથી આવી ખુદ્દા દિલની ચોખ્ખી વાતો કેટલાક લોકોને ન ગમે અને એના પણ ખોટા અર્થ ઉઠાવે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. એટલુંજ નહિ પણ હજી કદી ત્રણચાર પેઢી સુધી આપણા લોકો આવા ઉત્તમ વિચારો ન પાળી શકે તો એમાં પણ

કાંઈ નવાઈ નથી, કારણ કે આપણા દેશમાં એટલા બધા ભગવાનો વધી ગયા છે, વગરમફતનાં એટલાં બધાં ધર્મનાં લક્ષણો વધી ગયાં છે, લોકો એટલા બધા નજીવી બાબતોમાં રોકાયેલા રહે છે, માણસો એટલા બધા હલકી વૃત્તિના બની ગયા છે, પ્રજા એટલી બધી નમાલી થઇ ગઇ છે તથા એટલી બધી ગુલામીગરીમાં બંધાઇ ગઇ છે અને બહુ જરૂરના સુધારાઓ થતાં પણ એટલી બધી વાર લાગે છે કે, હજી બીજાં ઘણાં વરસો સુધી આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકે તેમ નથી, માટે આવી સ્થિતિમાંથી જલદી છૂટવા સારુ આપણે ગુરુ ગોવિંદસિંહના જેવો ઉદાર તથા વીર ધર્મ પાળવો જોઈએ.

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, અરે હાય હાય ! ! હજી ત્રણ ચાર પેઢી ! ગજબ ! ગજબ !

ત્યારે પાઠકે કહ્યું કે, હમણાં આપણે જે પ્રમાણે કીડી વેગે ચાલીએ છીએ, તે સામે જોતાં તો એમજ થાય; પણ સંજોગો બદલાય તો કાંઈ કહી શકાય નહિ અને એ બાજુ તો ઈશ્વરને હાથ છે, તે જે ધારે તે કરી શકે.

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, એવી નિરાશામરેલી દૂરની ને ભવિષ્યની વાતો અમારે નથી સાંભળવી. અમારે તો અમારું હમણાંનું કર્તવ્ય જાણવું છે, માટે અહીં હમણાંજ અમે સ્વર્ગની જિંદગી કેમ ભોગવીશકીએ ? એ ઉપયોગ કોઈ જાણતા હોય તો કહો.

૧૪૧-સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવવાના ઉપાયો

ત્યારે ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, અત્યારે તો આપણે આપણા દેશમાં સાચી કેળવણી વધારવાના ઉપાયો કરવા જોઈએ. અત્યારે તો આપણે આપણા દેશની હુન્નરકળાને મદદ કરવી જોઈએ અને હુન્નરકળાને મદદ કરવા સારુ સ્વદેશીજ વસ્તુઓ વાપરવાના પોતાના અંતઃકરણમાં ઠરાવો કરવા જોઈએ. અત્યારે તો આપણે આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ આપણા દીર્ઘદષ્ટિવાળા નિઃસ્પૃહી લોકપ્રિય આગેવાનોની મદદમાં રહેવું જોઈએ. અત્યારે તો આપણે આપણા દેશમાં કલ્યાણની સાચી વાતો કહેનારા દેશપ્રેમી લેખકોને તથા વક્તાઓને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. અત્યારે તો આપણે આપણા હાથપગ બાંધી રાખનારાં ધર્મનાં બહારનાં બનાવટી લક્ષણો ઓછાં કરવાં જોઈએ. અત્યારે તો આપણે આપણી બહેનોમાં

પ્રગતિકારક ઉચ્ચ કેળવણી વધારવી જોઈએ, અત્યારે તો આપણા બંધુઓને જાંચી જાતનું વાચન પૂરું પાડવાની આપણે કોશિશ કરવી જોઈએ. અત્યારે તો આપણે અંદર અંદરના તથા કેમ કેમ વચ્ચેના મતભેદો દૂર કરવામાં ડહાપણ વાપરવું જોઈએ. અત્યારે તો આપણાં બાળકો સ્વતંત્રતાની કિંમત સમજતાં થાય એવું તેઓને શિક્ષણ આપવું જોઈએ. અત્યારે તો આપણા દેશમાં રાજ દારી જાગૃતિ લાવવાની કોશિશ કરવી જોઈએ. અત્યારે તો આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ આપણે જાહેર હિંમતવાળા થવું જોઈએ. અત્યારે આપણે જાતિબંધનો ઓછાં કરવાં જોઈએ. અત્યારે ઘણું જાતની ગુલામગીરીઓમાંથી છૂટવા સારુ અસલના ક્ષત્રિયોને પેઠે આપણે આપણાં છોકરાંઓને બાળપણથીજ બહાદુરીનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. અત્યારે આપણા બંધુઓ પોતાની નિઃદગીન મહાન હેતુઓ સમજતા થાય તથા આપણા લોકો પોતાના હિંમત તથા દુરજો સમજતા થાય એમ આપણે કરવું જોઈએ. અત્યારે આપણી પ્રજામાં સ્વાર્થત્યાગનું શિક્ષણ આપણે ફેલાવવું જોઈએ અને મહારાણા પ્રતાપસિંહ, ગુરુ ગોવિંદસિંહ તથા મહારાજ શિવાજી વગેરે સ્વદેશભક્ત મહાત્માઓની પેઠે દેશના કલ્યાણ સારુ આપણે પરમાર્થનાં દુઃખો ખમતાં શીખવું જોઈએ; અને દેશનું દુઃખદાયક સ્થિતિ જોઈને અંતરમાં હાય લાગી જવી જોઈએ કાળજી કોરાઈ જવું જોઈએ. વાણી ગદ્ગદિત થઈ જવી જોઈએ અને આંખમાંથી આંસુઓના ઘોધ વહેવા જોઈએ. આવી સ્થિતિ થાય તથા આવાં શુભ કામોમાં રોકાયેલું રહેવાય તેનેજ અમે ‘સ્વર્ગની નિઃદગી’ કહીએ છીએ. અમે પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે, હે પ્રભુ ! આવી રીતની અમે સ્વર્ગની નિઃદગી લોગવી શકીએ એવું અમોને જ્ઞાન આપ; ઇચ્છા આપ અને શક્તિ આપ.

ॐ શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ:

જય સચ્ચિદાનંદ

ધર્મ એટલે શું ?

જ્યો એમ માને છે કે, ધર્મ એ કાંઈક બહારની વસ્તુ છે; જ્યો એમ સમજે છે કે, બહારની અમુક ક્રિયાઓમાંજ ધર્મ છે અને જ્યો એમ સમજે છે કે, અમુક ગ્રંથ, અમુક ગુરુ તથા અમુક વિચારોમાંજ ધર્મ રહેલો છે તેઓ દ્યાને પાત્ર છે; કારણ કે તેઓ અધિકારમાં છે. જ લોકો એમ માને છે કે, મનુષ્યને ધર્મની જરૂર નથી અને દુનિયામાં ધર્મ જવું કાંઈ છેજ નહિ તેઓ નરકમાં છે. માટે એ બેમાંથી કોઈ પણ એક બાજુ તરફ ન ઢળી જતાં તટસ્થ રહીને મહાત્માઓ કહે છે કે, ધર્મ એટલે કર્તવ્ય. ધર્મ એટલે મનુષ્યત્વ. ધર્મ એટલે આંતરિક પ્રેરણા. ધર્મ એટલે સફલત. ધર્મ એટલે જિંદગી ઉત્તમ રીતે ગાળવાનો રસ્તો. ધર્મ એટલે શાસ્ત્રમાં કહેલા આચારવિચાર પાળવા તે. ધર્મ એટલે આપણી ઉત્તમ ભાવનાઓને ખીલવવી તે. ધર્મ એટલે ઈશ્વરને બાજુવા માટેની માનસિક તથા વ્યાવહારિક ક્રિયાઓ. ધર્મ એટલે ઉન્નતિ તરફ જવાની આપણામાં રહેલી કુદરતી પ્રેરણા. ધર્મ એટલે સાચો પુરુષાર્થ. ધર્મ એટલે મનુષ્યની જિંદગીમાં જે કાંઈ જાયામાં જાચી મધુરતા આવી શકતી હોય તે. ધર્મ એટલે આપણી જિંદગીમાં સ્વાભાવિક રીતે જે કાંઈ ઉત્તમતા રહેલી છે તેનું બહાર પડવું તે. ધર્મ એટલે માણસથી જે કાંઈ છેવટમાં છેવટનાં સારામાં સારાં તત્ત્વ મેળવી શકાય તે. ધર્મ એટલે સ્વાર્થવૃત્તિનો ત્યાગ. ધર્મ એટલે પોતાનું પોતાપણું ભૂલી જઈને ઈશ્વરને ખાતર જીવવું તે. ધર્મ એટલે મનુષ્યમાં જે મનુષ્યત્વ છે તે. ધર્મ એટલે અંતરનાં તાળાં ઉઘાડવાની કૃતિ. ધર્મ એટલે હૃદયનો બોબો હલકો થાય તેવી દ્વા. ધર્મ એટલે આત્માની આડે આવતાં આવરણો સ્વાભાવિક રીતે ઓછાં થાય તેવી ખૂબી. ધર્મ એટલે પરમાત્મા માટે આપણો આત્મા તલખ્યા કરે તે અને ધર્મ એટલે આત્મા પોતાનું અસલ સ્વરૂપ મેળવે તે.

(-આ પુસ્તકમાંથી)

